ЖИТЄ І СЛОВО

ВІСТНИК ЛІТЕРАТУРИ, ІСТОРІЇ І ФОЛЬКЛОРУ.

ВИДАЄ

ОЛЬГА ФРАНКО.

ТОМ III.

ЛЬВІВ.
З друкарні Інституту Ставропігійського під зарядом І. Пухира.
1895.

Зміст третього тому.

I. Беллетристика.

Гавлічек-Боровський. Царь Лаврін, стор. 1—6.

Гафіз. I. Гей бо, одшельниче! стор. 9.
II. Одшельниче, геть! стор. 10.
III. Призначив мене Господь создатель, стор 11—12.

Граф Павло гл. Рилєєв К.

Грюн Анаст Наш час, стор. 12—13.

Детлєв-Ліліенкрон. I. Покійниці, 333—334
II Голова св. Івана, 334—336.

Із Ізмарагда. I—XXX. стор. 161—163, 321—326.

Із словянської нар. епіки I. Мати св. Петра, стор. 7—8
II. Найбільші гріхи, стор. 8.
III. Повдячні сини, стор. 8—9.
IV. Зрада жінки Груя Новаченка, 326—333.

Кримський Хв. гл. Гафіз, Фірдовсій.

Мейер К. Ф. I. Гарунові сини, стор 163
II. Паломник і Туркеня, стор. 164
III. Два слова, стор. 167.

Рилеєв К. Сповідь Наливайка, стор. 6—7.

Фірдовсій. Шаг-наме I—IV, стор. 416—429.

Франко Іван. Основи суспільности, повість, ч. I, стор. 77—98, 236—249, 401—415.
„ „ Син князя Святослава, драма, стор. 21—45, 182—215.
„ „ Камяна душа, драма, стор. 352—368.
„ „ гл. Гавлічек, Грюн, Мейер, Із Ізмарагда, Із словянської нар. епіки.

Щурат Василь. гл. Детлєв Ліліенкрон.

II. Статі наукові.

Верн Моріс, Євангеліє, стор. 121—136, 286—295.

Заневич Іван. Літературні стремління галицьких Русинів 1772—1876. гл. IV. стор. 99—170, 274—285, 430—461.

Кримський Хв. Шах-наме або іранська книга царів, стор. 250—264.

Левіцький Ів. Ом. Модест Гриневецький (життепис) стор. 313—315.

„ „ Григорій Таркович (життепис) стор. 465—466.

Охримович Вол. Звадоби до пізнання народніх звичайів і поглядів правних
Переднє слово, стор 296—302.
I. Про сільські прозвища, стор 302—307.
II. Сістема спорідненя і свояцтва, стор. 387—388.
III. Весіле а вінчане, стор. 388.
IV. Друге супружество вдови або вдівця, стор. 388—389.
V. Лишанки, стор. 389—390.
VI. Продани, стор. 390.
VII. Приймичі, стор. 390.
VIII. Комірниці, стор. 390—391.
IX. Майор, майорка, стор. 391.
X. Слуги, стор. 391.
XI. Вільний вигін худоби на чужі грунти, стор. 391—392.
XII. Толока — царина — загорода, стор. 392—393.
XIII. Спільний випас волів, кіз і овець на громадських полонинах, стор. 394—398.
XIV. Ліс і вода, звірина і риба, гриби і ягоди. Копань, спільне або пасіка, чертежі, стор. 398—399.
XV. Межа. Руська присяга або відходженє межі під дерном, стор. 400—401.

Устіянович Корнилъ. Історичний момент 9. марта 1848 р., стор. 467.

„ „ Руська мова серед молодіжі гімн. в 50-тих рр., стор. 467—468.

Франко Ів. Обяви руско-польського антагонізму 1831 р., стор. 111—114.

„ „ Обяви руско-польського братаня 1842 р., стор. 114—116

„ „ Зразок угроруського москво- і мадярофільства в початку XIX. в., стор. 461—465.

III. Матеріали історичні і літературні.

Гриневецький М. Лист до гр. М. Оссолінського 1813 р., стор. 169—177.

Данкевич Лука. Незвісний віршик, стор. 468—469.

Драгоманов М. Уваги до листу Костомарова стор. 338—339.

„ „ Освіта на Україні в XVIII в., стор. 343.

„ „ До історії укр. хлономаніі 60-их рр. 344—348.

„ „ Народній театр на Україні, стор. 350.

Заревич Ф. Листи до В. Шашкевича 1866–1868. стор. 177–181.
Костомаров М. Ів Лист до М. Драгоманова 1877 р., стор 336—338.
„ „ Дві шутки. стор. 339–341.
Краліцкий А. Лист до В. Шашкевича. стор. 181.
Литвинович Спір. Kto Lach, ma strach, стор 113.
Магер Влад. Szlachcic. panie, to nie żart, стор. 348 349.
„ „ Nie wolno kochać polskości, стор 349.
Наумович Ів. Mowa żydowska starozakonnego Rabina, стор 117–120.
Новіцкий Ів. Увага до пісень Магера, стор. 350
Таркович Гр. Вірша з р. 1805, стор. 462—463.
Українка, Лист до Герцена 1859 р., стор. 341–343.
Федькович. Листи до Б. Кобилянського, стор 13—19.
„ Лист до А. Дідицького, стор. 19—21.
Франко Ів. Сотворенє і бунт ангелів, стор. 136–139.
„ „ Легенда о Сивидлі і царі Давиді, ст. 140—142.
„ „ Св. Василій і Евладій, стор. 307—312.
„ „ Зразок релігійної сатири: пекій піст, стор. 469–476.

IV. Матеріали етнографічні.

Драгоманов М. Нові варіанти кобзарських співів:
I З записів Ломиковського 1805 р, О. Бодянського і кн. Цертелева. Крім уваг напечатано тексти „Дворянської жени“ (3 варіанти) і „Попаді“ (1 вар.) стор. 265–273.
Із уст народа (впорядкував Ів. Франко) А. Пісні.
I. Співанє і співанки, стор. 16.
II. Смерть богача, стор. 16.
VII. Девертир-опришок Проць Туманюк, стор. 47—50.
VIII. Проповідь тверезости митроп. Осипа Сембратовича, стор. 50.
IX. Св. Василій і Евладій, стор 215–217.
X. Іван і Маріяна, стор. 369–372.
Б. Легенди.
25. Чому руські свята найпізнійші? стор. 51.
26. Лакома баба, стор. 51.
27. Св. Петро і Павло — молотільники, стор. 52—53.
28. Рабін і ангел, стор. 53–54
29. Звідки взяв ся огонь у кремені? стор. 217—218.
30. Про грім і блискавку, стор. 218–219, 372
31. Смерть кумою, стор. 219—220.
32. Як чорт баби не пізнав, стор 220.
33 Чому у жінок довге волосє? стор. 373.
34. Вандрівка до неба, стор. 373–374.
35. Табака і тютюн, стор. 374–375.

В. Казки.

1. Премудрий младенец (параллелі), стор. 220.
4. Щасте й нещасте (література), стор. 221.
6. Кіт і граф Попеловський, стор. 55—57.
7. Царівна-чарівниця і вдячні звірі, стор. 57—59.
8. Чудесна скринка відкриває братоубійцю, стор. 221—223.
9. Про царівну, з котрою батько хотів женити ся, ст. 375 - 377.
10. Царівна Оліяна, стор. 377 - 38'.

Г. Новелли і фабліо.

4 Брехач і Побріхач, стор. 60—61.
5. Як Брехач і Побріхач пана обікрали а попа живого вкрали, стор. 62—65.
6. Вандрівка Івана з жидом, стор. 65 - 67.
7. На дурнях світ стоїть, стор. 67—69.
8. Як солдат сповідав ся, стор. 69—70.
9. Як то циган штукою найів ся, стор. 70.
10. Мій пан завше так робить, стор. 70—71.
11. Лісковий корч свідком, стор. 223—224.
12. Чоловік тіж трьома жінками, стор. 381 - 384.

Д. Міти і вірування.

13. Будинки і майстри (N 1—19) подав М. Зубрицький, ст. 71—75.
14. Млини і мельники (N. 1—3), подав тойже, стор. 75—76.
15. 900 причин смерти людської, стор. 224.
16 Як виглядає душа? стор. 224 225.
17. Як душі з того світа вертають ся? стор. 225.
18. Навки, стор. 384.
19. Не годить ся прясти без посьвіту в хаті, стор. 384 385.
20. Сила цибулі і чеснику, стор. 385 386.
21. Дитина зиму зпіла, стор. 386.
22. Як окомон з чортом на рушниці поміняв ся, стор. 386

Е. Оповідання про історичні особи і відносини.

1. Король Собєский і жовківські жиди, стор 226 - 227.
2. Татарські напади на Підгірє (1—3), стор. 227—228
3. Цісарева Марія Тереса, стор. 228.
4. Цісар Йосиф II. (1—3), стор. 228—233.
5. Панщина на Буковині і Лукіян Кобилиця (1 3), ст. 233 235.
6. Конець Люблинської унії у Львові, стор. 235.
7. Цісаревич Рудольф, стор. 235 - 236

V. Критика і бібліографія.

Білобородов О. Століте вірменської преси, стор. 317—320

Граб П. Слівце на слівце (про Решетнікова), стор. 316 317.

Драгоманов М. Неповний варіант думи, стор. 350 351.

Охримович Вол. Звідки взяла ся назва Бойки? стор. 143—146.
Франко Іп. Уваги про походженє назви Бойки, стор. 146—149.
„ „ Дві школи в фольклористиці (Wisła t. VII), стор. 149—155.
„ „ Апокріф про Адама, стор. 474—476.
„ „ Старохристіянська література, стор. 476—479.
„ „ Уклінна просьба, стор. 479—480.

VI Хроніка.

Ювілей Драгоманова, стор. 156.
Народні мельодії, стор. 157—158.
Towarzystwo ludoznawcze, стор. 158—159.
Згадка про пок. Ом. Огоновського, стор. 159.
„Lud“, стор. 480.
Квестіонарик Хв. Вовка, стор. 480.

Із чужих квітників.

Із Карла Гавлічка Боровського.

II.*) Царь Лаврін.

Був собі старенький царь добрячий раз. —
Се було давненько і не близько нас:
Штири гори і три моря сині
Ділять Чехи від тої країни,
Де він берлом тряс.

У ірландськім краю жив той царь Лаврін.
Ей, то гарну казку знаю я о нім!
Сип но жінко в кухоль варенухи,
А ви хлопці тихо наче мухи!
Я вам розповім.

Доси люд ірландський Лавріна хвалить,
Бо не був він здирця ні захланний жид,
Чужу працю гарбать — мав за сором,
Люд не мучив рекрутським побором,
Бідним давав жить.

Лиш одну мав хибу той предобрий пан,
Що на голярів був дуже злий тиран:
Лиш раз в рік він стриг ся й підголяв ся,

*) Переклад І гл. „Житє і Слово“ I, 60—65.

В довгих патлах і кудлах пишав ся,
Мов кудлач-баран.

Та ще гірш бувало: лиш май кінчить ся
І голярь обголить царськіі лиця,
Жде на него дивная заплата,
Та не сріблом, але з руки ката:
Шнур, шибениця.

Дивувались люде, гризла всіх та вість,
Що сей царь предобрий мав такую злість.
Та що царь йість, смакують підданці,
Так привикли з часом і Ірландці
Сю глодати кість.

Голярі лиш звикнуть не могли ніяк,
Бо та шибениця кепський має смак!
Та що діять? Терпи, що припало!
Бо для бунту йіх було за мало,
Бачив сеє всяк.

Тож рік в рік бувало як лиш май почнесь,
Сходить ся на раду цех голярський весь:
Там кидали жереб сумовитий,
Кому стригти Лавріна й голити
Й висіти прийдесь.

Випав жереб, випав літом Кукулин
Ме царя голити, удовиці син.
Як почула се вдовиця мати,
Аж зомліла, почала ридати:
„Ах мій Кукулин!“

Послужив цареви... Взяв єго вже кат,
Щоб кроваву плату за ту службу дать.
Аж тут мати крізь юрбище пхаєсь,
Що є сили квапить ся, хапаєсь,
Щоб за ним благать.

„Царю, ах! се син мій, мій єдиний рай!
Пробі молюсь к тобі: милосердє май!
Я-ж без него бідна сиротина!
Згину радше я сама за сина,
Лиш єго віддай!

„Царю, пане любий, чиж се людський лад:
Се хлопя невинне щоб повісив кат?

Муж мій згинув в службі краю твого,
А ти хочеш отсе й сина мого
В мене люто взять?

„Ні, ти нелюд, царю, безсердечний жрець,
Сли що рік нас кличеш на такий ралець.
Пусто, дурно, лиш за царські вуси
Кат невинно чоловіка дусить!
То ти наш отець?“

Тут царя — о диво! — встид тяжкий проняв;
Та ще більш він в серці милосердє мав.
Не розгнівавсь, лиш зітхнув глубоко,
Слізми жалю заперлилось око, —
Зупинить казав.

Всім казав геть вийти, крім Кукулина;
Він іде к цареви блідий як стіна
Царь на троні, зняв свою корону.
„Ну-ко синку, наблизись до трону,
До бальдахина!

„Присягни ні до віку виявить не смій,
Що в волосю бачив на главі мойій!
Буде вік твій радісний, не чорний:
Доки жити, будеш ти придворний
Царський брадобрій!“

Рад присяг хлопчина, з волі скористав;
Швидко вчула мати, яким папом став.
Царя голить день в день перед світом;
То царь більше голяря вже літом
Вішать не казав.

Тішили ся люде: добрий царь Лаврін!
Лиш одну мав хибу, тай сю справив він.
Та ще більш, ніж весь народ ірландський,
Цех славетний цирульно-голярський
Тішив ся з тих змін.

Вже голярь на царськім брика оброці;
Радусть ся мати на кождім кроці;
Вже на фраку ордер промінистий,
Злоті звізди, вишивані листви,
Бритва при боці!

Та що варти звізди, золотистий фрак,
Коли в серці горе наче острий гак:
Що в волосю криє царь патлатий,
Про се вічно як той гріб мовчати
Мусить неборак.

Гусоньки гогочуть, лебеді мовчуть;
Хто скрить хоче тайну, голярем не будь!
Рот голярський як млинок теркоче,
Що лиш лиш знає, виповісти хоче,
Язичок є ртуть!

„Ах мій любий сину, що в тебе за гриж?
В день нема спокою і в ночи не спиш!
Ти був втішний, личенько румяне,
А се зблід, все тіло чахне, вяне...
Що тобі? Скажи-ж!“

„Мамочко! Для мене ради вже нема!“
„Синку, хто питає, той богато взна.
Є тут в лісі скитник чудотворець,
Усіх людських болів переборець, —
Він твій біль злама.“

Мовив старець в лісі: „Знаю я твій гнет:
Ти голярь, мій синку, а знаєш секрет,
Та не смієш зрадити нікому,
А не буде лекше серцю твому,
Аж се скажеш геть!

„Близь села Віклова при спливі двох рік
Є верба дуплава вже предовгий вік:
Їй ти шепни в тиху нічну пору
Свою тайну, — скинеш з серця змору:
Се єдиний лік.“

Зараз в ніч голярь наш з дому в путь махнув
Взнать, чи дід рік правду, чи, бува, брехнув?
Нашептавши все вербі дуплатій,
Що царь криє в кучмі тій кудлатій,
Він здоров вернув.

Швидко після того, як подужав він,
Пир бучний задумав справить царь Лаврін.
З всего краю панночки і пані
Позїжджались прошені і звані
К царю на поклін.

Був обід, а потім ряд блискучих заль
Заповнив ся гістьми, — розпочав ся баль;
А на тую радість превелику
Царь замовив чеську музику,
Щоб гулять не жаль.

З Чехів дома якось не великий слід,
Та за те в чужині повен їх весь світ:
Музиканти, возні, арфяниці,
Комісарі, сірники з Сушиці —
Де їх в світі ніт?

Йшли на баль музики, аж пан Червичок
В поспіху від баса згубив прóтичок,
А як стали в Віклові край броду,
Зуздрів тую превелику шкоду
В устю двох річок.

При вербі дупловій став він, думав щось...
„Чи шукать кілочка? На баль спізнимось!
Прут з верби втни — направлена шкода!“
А що з того вийшла за пригода,
Й в сні би не приверзлось!

Вдрав цареви з басом штуку — ух, ух, ух!
Як на балі смиком дав по струнах рух,
Рявкнув бас, все в далі заглушає:
„Царь Лаврін ослячі вуха має!
Царь є довгоух!“

Тут Червичка з басом вивергли за пліт,
Та вже вішать баса — пізно і не слід...
Так то тайна, за котру на стричку
Мерли хлопці, завдяки Червичку
Розійшла ся в світ.

Що весь світ від баса вже дізнав ся в мить,
Не було резону під волосєм крить;
Тож почав наш царь по тому балі
Довгі вуха вже не в футералі,
А явно носить.

А як втих гармідер по якімсь часі,
То царя ще ліпше полюбили всі;
Всім здалось ще й красше, по лицарській:
Довгі вуха при короні царській
В їх цілій красі

Тут кінчить ся казка. Віват царь Лаврін!
Стриг і брив до смерти єго Кукулін,
Бо не взнав царь, як то донесла ся,
Єго тайна басови, а з баса
На великий дзвін.

Не такі всі верби, як та в Віклові,
Не такі й баси всі, як Червичкові,
Тож як ме вас чим язик свербіти,
Нашенчіть се, моі любі діти,
Вербі дупловій!

Бріксен $^{12}|_{7}$—$^{23}|_{8}$ *1854.*

З чеського переклав
Ів. Франко.

Із Рилєєва.

І. Сповідь Наливайка.

„Шкода́, мій батечку, шкода́!
Не дорікай гріхом пекельним,
Гріхом лютійшим, надземельним...
Нехай, по твойому, впада!
Щоб українському народу
Вернуть загублену свободу,
Край рідний визволить з ярма:
Гріхи Татар, Жидів, Сарматів, —
Злочинства зрадних уніятів —
Візьму на душу, — все дарма...
Шкода́ ж страхати! Пекла досить..
А ти дивись та потурай:
Вкраіна гине, пута носить!
Здобути волю — то мій рай...
Ще неня з се́строю вливали
Той дух до серденька міні,
Як над колискою співали
Про час завзятоі борні:
Коли Вкраінець перед Ляхом
Не опадлючений був жахом,
Супоні рабства не волік
Гидких тиранів та шулік.
Як вільний з вільним, рівний з рівним,
Братались Ляхи й Козаки,
Та зникло примраком марівним

Оте братання залюбки.
Мов ненажерних крюків зграї,
Жид, уніят, Литвин, Поляк
Мордують нас у нашім краї, —
Опанував народом ляк.
Давно закон дріма в Варшаві,
Скрізь чути стогін голосний...
Усе побачивши в неславі,
Я спалахнув мов навісний;
Злобй ніщо вже не вгамує;
Мій зір похмурий та смутний, —
Душа без вільности сумує.
Єдина мрія день і ніч
Слідкує тінню безперіч —
Не дам я ради сам з собою
Ні в рідним затишку степів,
Ні серед табору чи бою,
Ні в церкві слухаючи спів.
— Вперед! — шепоче голос стиха:
Зотнути ворога час бє! —
Я знаю — не минути лиха
Тому, хто першим повстає
Проти утисників народа;
Мене десь доля посила...
Коли — скажи, чи ким була
Без жертв осягнута свобода?
За край я голову складу,
Заздалегідь все уявляю,
Але на все хоробро йду
І жереб свій благословляю!“

З великоруського переклав
Павло Граб.

Із словянської народньої епіки.

I. Мати святого Петра.

Вук, Српске Песме I, 208 (133—4).

Святий Петро у рай іде,
За ним мати бігом біжить
І говорить стара мати:
„Стань, зажди-ко, сину Петре,
Візьми мене в рай з собою!“
Святий Петро відмовляє:
„Ой верни ся, моя мати!
Кілький вік ти вікувала,
А про рай ти і не дбала:
Ні голодних не кормила,

Ні прагнущих не поїла,
Ні ти голих водягала,
Ні ти босих зобувала,
Ні слішому не вділила,
Ні за душу приносила.
Тілько одно повісемце
Ти на трое розділила
І три рази ти вітхнула:
„Ой ти моє повісемце!
Куди тобі волочить ся
Та по горах, по долинах,
По старецьких по торбинах!““

Ще говорить святий Петро:
„Ой верни ся, моя мати,
Звязуй кожде волоконце,
Звязуй одно за другеє
Та лізь по них аж до неба!“
Вернула ся стара мати,
Ну вязати волоконця,
Одно вяже до другого,
Лізе по тих волоконцях,
Щоб долізти аж до неба.
Прорвало ся волоконце,
Впала мати на дно пекла.

II. Найбільші гріхи.

Вук, Песме. I, 209 (134—5).

Серед раю дерево —
Дивоглядна дафина,
Дивні плоди родила,
Злоті віти пустила,
Злоті віти, срібний лист.
А під нею постеля
Всяким квітом встелена,
А найбільше васильком,
Румяними рожами.
На ній святий спочива,
Святий отець Микола.
Прийшов к нему Ілія,
Воєвода громовий.
„Вставай, отче Миколо,
Та ходімо в діброву,
Та збудуймо корабель,
Будем душі возити
З сего світа на той світ.“
Відмовляє Микола:
„Спамятай ся, Ілію,
Воєводо громовий!
Аджеж нині неділя,
В неі не слід робити,
Лиш хрестити, вінчати,
Русі коси чесати,
Біле лице вмивати“.
Знов говорить Ілія,
Воєвода громовий:
„Вставай, отче Миколо,
Та ходімо в діброву,
Та збудуймо корабель!“
Устав отець Микола,
Пішли вони в діброву,
Збудували корабель,
Перевезли всі душі
З сего світа на той світ.
Тілько трьох душ не могли:
Одна душа грішная:
Кума у суд водила;
Друга душа грішная:
З сусідами сварилась;
Третя душа найгрішна:
Дівку з розуму звела.

III. Невдячні сини.

Вук Песме I, 204 (123—4),

Породила девять синів мати,
Породила, сама повдовіла;
Всіх їх мати вдова згодувала
З веретена, з ручної роботи,

Згодувавши вісім оженила.
Як девятий став синок женитись,
То він маму у ліс виправляє.
„Іди, мамо, в зелену діброву,
Бо до мене сватове прийідуть
Та тобою гордувати будуть,
Бо ти в мене стара та недужа.
Іди мамо у ліси зелені,
Щоб тебе там дикі звірі зїіли!“
Пішла мати в зелену діброву,
Іде шляхом, важкі сльози ронить.
Здибались їій два прохожі хлопці:
„Помагай біг, бабусю старенька!
Да се ти так з рана поспішаєш?
Чи так рано встала хусти прати?“
Мати плаче, говорить не може,
За сльозами ледво промовляє:
„Родила я девять синів любих,
Сподівалась: поміч міні буде.
Родила їіх, сама повдовіла,
Вдовуючи всіх їіх згодувала
З веретена, з роботи ручної.
Осьмерих я їіх і поженила,
А як став ось девятий женитись,
То девятий в ліс мене відправив,
Щоб мене там дикі звірі зїіли.“
Ой говорять два прохожі хлопці:
„Заверни ся, ти стара бабусю,
Подиви ся, що синове діють“.
А як мати назад повернула:
Девять синів — то девять каменів,
А невістки — лютіі гадюки,
А гадюки по камінях вють ся.

Із сербського переклав
Ів. Франко.

Із Гафіза.

I.

Гей бо, одшелниче! Нашо, пречистий,
Нашу розпусту ти ґу́диш?
Втиш ся! адже ж за чужі прогрішення
Ти одвічати не будеш!

Злий я чи путній, — який тобі клопіт?
Ти аби цього не діяв!
Будь ти собою самим, а усякий
Теє пожне, що насіяв

Піяні, тверезі — всі милої хочуть,
Прагнуть із нею з'єднання;
В кожнім дому́, в синагозі, мечеті,
Всюди оселя кохання.

Щиро я богу оддав ся; тим часом
Сміло вчащаю й до шинку.
Хто не второпа, тому лицеміру
Глузду нема й на зернинку.

Ні, не кажи, що надіі на божу
Ласку не має для мене!
Звідки ти тямиш, хто там за труною
Путній або премерзений?!

Я не один благочестя не вдержав:
Вже ж бо, як я памятаю,
Батьку Адамові теж довело ся
Вийти із вічного раю.

Любий сад рая; однак за утіху,
За вподоба́ння правдиве
Треба вважати тінистую липу
Близ золотистої ниви*).

Чашу, Гафізе, і в судную днину
В руки узять тобі треба:
Певне, що з шинку помчать тебе миттю
Прямо до раю, до неба!

II.

Одшелниче, геть! Одійди бо од мене!
Мене не закликуй до раю!
Ще в вічності божая воля судила,
Що я раювання не взнаю.

---

*) З перських поетів видко, що гуляння-бенькетування була найлюбіщим задля Перса не прямо на вольнім повітрі, на луці чи в гаю: великої принади додає, як що з боку хвилюеть ся нива. У Хейяма, напр., трапляеть ся:

Кохана та вино, та чашник з краю ниви, —
Три речі ці — той рай, що Ти нам обіцяв.

„Шлях істини“, „шлях самознищення в бозі —
Не сіяв я там ні зернинки
То й з ниви буття не можливо для мене
Узять й одної ячмінинки.

У тебе все чóтки, побожні справи,
Молельня, спасенна дорога, —
А в мене — все рівно: і капище Ґебрів *),
І церква, шинок, сінатога.

О, суфі! не бути тому раянином,
Хто навіть і дранку діряву
(Отак, як і я це) лишив у шиночках,
Оддав за вино у заставу.

Життя-раювання та гурії-діви
Не будуть утіха для того,
Хто бідний із рук своїх випустив полу
Владичиці серця свойого.

Гафізе, спусти ся на божую ласку!
Як тільки вона помагає,
То ти не турбуйсь про страхіття пекельне
Та всякії любості рая!

III.

Призначив мене Господь-создатель
За-для шиньку та утіх.
Ну, подвижниче: в такім випадку
Чи ж м о я вина та гріх?

О, людці! Навіщо ж гудить-лаять,
Винуватити вводно
Тих, кому ще в вічності Перéдсуд
Призначив кохать вино?!

Лицеміре-суфію! дволичний!
Ти чернецьку дранку вдяг,
Вкоротив рукава **), але руку
Як далеко ти простяг!

---

*) Ґебри — почитателі огню, зостанки староперської релігії

*) Короткі рукава в одежі суфіїв мали бути ознакою того, що як рукава, так і їйх руки не пнуть ся до земних благ.

Ця чернецька дранка-власяниця
Для морочення очей:
Щоб рабів Господніх туманити,
Із путі збивать людей!

Що розпуста! Я отих безпутніх
Поважаю не на жарт:
Я-ж на їіх обидва існування
Соломиночки не варт.

Всі бажання, всі моі хотіння
Осягають ся в шиньку:
Манастир та школа наганяють
В серце чорний нуд-тоску.

По-під кожні двері старцювати
Ти, Гафізе, не підходь.
Осущити всі твої бажання
Зможе тільки бог-Господь.

З перського переклав
А. Кримський.

Із Анастазія Грюна.

I. Наш час.

Хрест поміж двома свічками на зеленому столі;
Суд засів, важкіі думи всім засіли на чолі.
Бо на суд вони зазвали переступника — наш час,
За тото, що горе, чвари, бунти він несе до нас.

Та не входить переступник: час — не має часу знать,
На судилищі людському ніколи ему чекать.
Поки ті ждуть дві години, час вже двісті миль угнав,
Тілько речника шле свого, щоб панам отсе сказав:

„Не ганьбіть ви час невинний, ви ж себе тим ганьбите!
Час, то білий лист паперу, ви єго лиш плямите.
Час — неписаная карта, ви — на карті письмена;
Сли письмо не так то мудре, то чи карти в тім вина?

„Час, то чарка кришталева ясна, чиста і без сказ.
Хочесь мід вам з неі пити, чом поганий ллєте квас?
Час, то дім; колись був гарний і жилось вигідно в нім,
Аж як ви в нім поселились, став ся божевільних дім.

„Час, то поле: засівали ви на нім осет, бурян,
І дивуєтесь, чом жито не зародило ся вам?
Цезарь на такому полі здвиг би слави світлий дім,
Вам же, трусам, лиш тікати в ганьбі є куди по нім.

„Час, то арфа многострунна: як загра на ній неук,
То дразнить лишень собаки навкруги нестрійний гук.
Ну-ко, де Боян між вами, щоб добув з них вищий глас,
Щоб заслухавсь край весь, світ весь, відновилось серце в вас?“

З німецького переклав
Іван Франко.

Із переписки наших літературних і політичних діячів.

IV.*) Листи Федьковича до А. Кобилянського 1861 р.

Початок 60-тих років показує нам Федьковича в повнім розцвіті фізичних і духових сил. Хоча військова служба єго не вдоволяє, то про те дає єму богато імпульсів до думаня і до поетичної творчости. От тим то всякий новий матеріал до єго біографії і характеристики, який нам прибуває з того часу, причинюєсь до поглубленя і розширеня наших відомостів про поета, робить нам більше зрозумілими єго твори, рідніймою і сімпатичніймою єго оригінальну і незвичайну особу. В ряді тих матеріалів, надіємось, не остатнє місце займуть і слідуючі листи, *достарчені нам ласкаво дром А. Кобилянським, першим із Русинів*, що зблизив ся до Федьковича і мав на него не малий вплив не тілько тим, що звернув єго на стежку національну, руcько-українську, але й тим, що допомагав єго думкам і поглядам вибитись на ширше поле европейського гуманізму, під котрого стягом Федькович, помимо всіх пізніймих збочень і декаденцій, все таки витрівав аж до смерти. Лишаючи будущому біографови поета визискане всіх біографічних і психологічних подробиць, які містять ся в отсих листах, подаємо поки що текст їйх без ніякої зміни, складаючи при тій нагоді дру А. Кобилянському щиру подяку за уділене нам їйх для опублікованя. Р е д.

N. I. Blahorodnyj, Čestnyj Pane! Na 30. t. m. viddavjem usi vid P. Horbalia požyčyni knyžky v Csik-Seredi na poštu, i jeslyste ich do teper ny distaly, to ich dopevno ny bavom otrymajyte, a ja Vašeji lasky prošu, ti knyžky P. Horbalevy z mojov serdečnov podiakov viddaty.

*) Розділи I—III сеї рубрики гл. „Жите і Слово“ I, 116—124.

Ny banujte na mene, šo ja sy Vam z mojim lystom tak opiznyv, ale ja duže slabuju, i vid nimeckoho velykodnia nyni po peršyj raz na hodynku z ližka ustaju, aby do Vas, do P. Morošanky i do Ekhardta po paru sliv napysaty.

Jak borzo ja sy pozdoroviju, i cy ja sy pozdoroviju, toho ny znaju bom moc slabyj, — v Homori distavjem zapalinie šyji, i vid toho času do zdorovja pryjty ne možu. Likarj samyj ny znaje, šo myni je, ale pretci daje nadiju, šo z za paru misiaciv zdorov budu; — daj Bože, — bo mene ny konče kortyt, na Vengerščyni pohybaty.

Dnem pered vichodom z Čyrnovec, taky i maršem mavjem mnoho nypryjymnych trafunkiv, tak, šo myni stan vojskovyj, a ny tak stan vojskovyj jak stan oficyrskyj vid dnia do dnia urytnijšyj, bo ny pid odnym tonkym kabatom pidle, i duže pidle serce žyvotyt, a to bidne slovo: honor — dumajte, šo jyho kto rozumije?

Vy, a može lyš Vy mene rozumijyte, kochanyj Panie Kobylianjskyj — podumajtež sobi teper, jakij mij probutok na sviti? — Na pensiju ny pidu, nie, bo nimci vid čolovika vimohajut, aby z tymy 20ma levamy po bojarsky žyty, — ny znaty vidky, — a vitak čoloviku dolia use zavjazana, i vin, jak to kažut, ni splyv ni vtonuv. — Ni, Panie Kobylianjskij, ja darmojidom ny choču — ny možu buty.

A šož teper robyty? — — — Rad by ja, hoj rad do našych krajiv, myžy moji Hoculy povernuty, ale nyma myni tam vidky žyty, nymavše žadnoho prytulku; — pravda, šo mama moja chatku i kavalok gruntu maje, ale mama, chotj z prostoho stanu, vstydaje sy nym, horduje i lyš na visotu bhaje (Hospody Bože mene prosty) — a ja lyš v prostim stani ščaslyvym buty možu bo šče lyš v prostim stani dobre serce, honor, poyziju najty možna, a ynde? ridko abo nikoly.

Radjte Panie Kobylianjskyj, anhele mij bláhyj, bo myni hore; nyma žadnoho sposobu, aby myžy Hoculamy prožyty možna? — Nyma, vydyt my sy, — ale Boh batjko, — Serbskyj kraj ny daleko, pidu i prystanu u vojaky; — pokynu ja svij kraj, pobanuju, taj perestanu, — a chotj i ny perestanu, to može sy myni chotj si ščaslyvi časy obernut, šom, buvše prostym žovniarom, pry vojsku prožyv;

Bo moji bratia pravym sercem žyly,
I čtyly honor, čtyly Boha, viru,
Ny znaly falšu, zbytkiv, lycimiru, —
Bo moji bratia — toho sy ny včyly.

Proščajte, kochany Panie Kobylianjskyj, šo ja Vam mojov bidov holov zavertaju, ale sercu niby hej lekše staje, jak svoji tosky z dobrov dušev podilyt, abo sy jakomu hodnomu čolovikovy poskaržyt.

Pysalyste do Ljvova? — šo tam čuvaty, šo i jak ste z Vašym slovom zoruduvaly?

Na rešti Vas prošu, myni čym borše vidpysaty, bo moja duša šos viščaje, — cy smertj, cy nyščystie, cy može i ščystie, — sam ny znaju, — vidpyšit, prošu, — hodyna za hodynov budu Vašoho lystu ždaty.

Poklonit sy vid mene P. Horbalevy v dobrim zdorovju, kotroho Vam obom ščyre i serdečne žyčyt Vaš virnyj sluha F e d j k o v y č.

S. P. — Ny ošukaly Vy sy v myni?

Kézdi-Vasárhely, $^6/_4$ 1861. — Adresse: Josef F e d k o w i c z, k. k. Lieut der 17. Compagnie des Br. Kellner 41. Infant. Regiments in Kézdi-Vásárhely.

N. 2. Kezdi-Vasarhely, 24.9, 1861. Mylyj Pane Brate! Odni liude pysaly myni z Černovec, šo Ty na mene za toto sy hnivaješ, šo ja na pensiju ny pišov; to dalo myni pravo, Morošanci sy poskaržyty, ny znavšy ji za pidlu osobu. Može buty, šo ona mene ni za šo ny maje, ale toto mene ni raz ny obohodyt, mylyj brate, však ty znaješ, jak mene moja dolia znyvažaje i ny podyvuješ sy, šo ja na rešti odnako rad dobromu jak zlomu.

Ja sy pevne do ničoho ny počuvaju, ale myni žalj na Tebe bulo, šo ty mene za stratu moho davnoho duže dobroho tovaryšia Popovyča tak studeno potišyv, i tymu ja do Tebe napysaty bilše sercia ny mav, ale teper mylyj brate, piznav še, jaki to smišni zabahy moji buly, chotiv ja, aby č u ž i liude m o j u stratu čuly, bilše sy vže na Tebe ny hnivaju, i mojim žaluvaniem nikomu dokučaty ny budu.

Ty pyšeš, šos na myni ny ošukav sy, — smišna rič, bihme, — ny čytavjes mij lyst do „Slova“? — ny kažeš sam, šo nyretenno vistupaju v naši spravi? — taj sče na myni ny ošukav sy! — a šož by robyty, aby Ty na myni vže raz sy ošukav? — O, Ty visokoho, čystoho, nypojatnoho ducha, — ja z Tobojov odnym zahonom lenuty ne možu i ny zmožu, chiba, šo Ty mene dvyhneš. Ale toho može vže ny potrafyš; čytaj moji poeziji, kotri Tobi teper poselaju, podyvy sy, šo sy v moji dušy dije, — ni, dijalo, — bo tiljko boliu, tiljko nuždovaniu, tiljko straty perepalyly vže moje serce, ono bilše ny hrije, bo ono vže studenije, styne, vže sy motaje v pautynu, niby toj šovkovnyk, počuvajučy vičnu, vičnu studinj.

Tak mene, mylyj brate, moja neščastna dolia zminyla; ny možu ji vteču, to naj sy chotj pered nev schovaju v egoizm twerdyj, studenyj jak kaminj, i budu vydity, čy Ty dlja mene odnakyj zostaneš, — daj Bože, ale — — — podyvy sy lyš Tvomu svitlomu Chrystu v očy, a budeš najlipše znaty, — a ja pro sebe tiljko znaju, šo moja dolia maj vorožlyva, niž aby ona mala dopustyty, aby na temni dorozi moho žytia myni takij visokyj pryjatelj zasnyjav, jak Ty.

Ty myni žyčyš useho dobra po zabahach mojich, — diakovatj Ty, brate, — odna koljka bilše abo menše v moje serce, to ny maje

bohato značyty. Žalj my takže ny pomalu, šo ja Tvoji liubeznoji rady posluchaty ny možu, ale ny zabudj brate, šo poradyty lekše, jak pomoči; na pensiju ny pišovjem i ny pidu, bo lyš ja znaju, jakij toto hirkyj chlib, chlib? — nevolia! a ja bažaju svobody, svobody, mylyj brate! — Daj myni kawalok chliba siljskoho, daj myni svytu, a zaraz skynu svoji zoločeni šaty, i budu — chlopom, mužykom, ale budu slobidnym. — Však ty pojichav des za hranyciu? — sčasty Bože! — Ty sia visvjatyš, budeš duchovnym, buee tebe cila hromada na rukach nosyty; — cy tiažko by Tobi prypalo, aby Ty mene za Twoho diaka vziev? — ja ny umiju šče, pravda, diačyty, ale mirkuju, šo bych sy borzo naučyv, — o mylyi brate, jakyj že by ja buv sčastlyvyj!

Ale na šo sy myni v taki krasni sny topyty, z reštov ja vže kazav, šo poradyty koždyj znaje, ale dopomoči ny znaje, abo — ny choče; najlipše, jak čolovik sam sobi dopomahaje. Ot vydyš brate,— svatajut za mene divčynu prostu, siljsku, abo jak to kažut: mužyčku. Jak Ty mene za diaka ny ozmeš, oženiu sy na druhu osinj, ozmu pluh zamistj pera, taj budu za stychy borozny po poly pysaty. Bože pomahaj!

Ny hnivaj sy, mylyj brate, — šo bulo, to sy mynulo. Ty pojichav za hranyciu, navitj jes myni ny napysav, kudy, — ale kuda Ty pohostyv, naj Tebe Hospodj taj Božaja Maty provadyt, bo Ty toho varta, jassnyj sokole; i chotj ja s Tobojov pospolu lenuty ny možu, to Tebe na viky chotj podyvjuvaty budu. Vidpyšy myni chotj raz, koly laska Tvoja, i ny zabudj bidnoho, nyščastlyvoho brata Fedjkovyča.

Далі находять ся переписані рукою Федьковича отсі его вірші: Prečysta Divo, raduj sia Marije; Dumka (Oj vijdu ja z chaty, taj stanu dumaty), Dumka (Jak ja, bratia, raz skonaju), Na mohyli moho brata (Vesna sy vernula, vsi ptašky sčebečut), Sonni Mary, a далі йде приписка:

Brate Antosiu! Si moji „sonni mary“ maly poslužyty za proliog do romanciv: „Dobuš“, kotri ja na sposib Herderovoho „Cida“ chotiv uklasty. To sy myni tym časom ny povelo, ale jak ny zahynu, to šče ja ymeno mojeho slavnoho krajana povelyčaju. — Plian uže ukladenyj, i do začytia myni ničo bilše ny brakuje, jak lyš Tvoja porada, brate. Koby to nas Hospodj znis do kupy, a za piv rik i mij Dobuš na svit by vistupyv. Mij Dobuš, a ja s nym. Fedjkovyč.

N. III. Theuerer Freund! Hundertmal war ich im Begriffe, Dein meinem Herzen überaus kostbares Schreiben vom 21. Oktober d. J. zu beantworten, doch konnte ich mich nie so recht entschliessen, denn ich kann Dir nichts angenehmes schreiben, und es thut mir wehe, weil Du gar so eine edle Seele bist und mir so viel des Guten erwiesen hast.

Warum hast Du doch deinem Glauben, deiner Heimat abgeschworen, warum, theures Herz, was haben sie Dir gethan? — Ein Land

voll Lieder, voll Poesie verlassen, und in ein Land ziehen, wo der Zahltisch der Altar und das Einmal-Eins das Allerheiligste ist! — Ich kann Dich fürwahr nicht begreifen, lieber, guter Anton, Du bist mir ein ewiges Räthsel, mein ewiges Gegentheil, wie, — solltest Du mir vielleicht deswegen so lieb sein, weil du mein Gegentheil bist? — und bei Gott, ich heuchle nicht, Du kannst es mir glauben, dass ich Dein Freund bin, aber auch dein Verrina, wo du mein Fiesko bist, jener Fiesko des Schiller, der sein Vaterland befreien wollte, um es so recht zu unterdrücken, und auch ich kann Dir nichts mehr sagen, als was dieser Verrina, eigentlich Schiller sagt: den Tirann wird Fiesko stürzen, dass ist gewiss, — Fiesko wird Genuas gefährlichster Tirann werden, dass ist gewisser! — Und dieser Fiesko bist Du, theurer Freund, der unser theurer Galizien von der geistigen Tiranney der Pfaffen zu befreien denkt, — denkst Du diess wirklich? — „Höre Fiesko", — sagte Verrina, — „ich bin ein Kriegsmann, verstehe mich wenig auf nasse Wangen, — Fiesko — das sind meine ersten Thränen — Wirf diesen Purpur!" — O theurer Freund, Du willst deiner Heimat ihr Schönstes rauben, das Vermächtniss unserer Väter, um ihr — was zu geben? eine neue Religion? — eine neue — Schmach der Menscheit, die einzig und allein ihre Feigheit geboren! Und sie soll was werth sein? — nimmer, — werth kann dem Menschen jene Hülle sein, die seine Schwäche deckt, und diese willst Du deinen Brüdern rauben? Du, der Du so edel bist? Du willst deinem Volke nur jene Hülle rauben, die ihm doch doppelt theuer ist, einmal ob ihrer selbst, und ein anderes Mal als ein Angedenken unserer grossen Ahnen. Du wirst es aber nicht, Bruderherz, — „Fiesko — lass hier alle Kronen dieses Planeten zum Preis, dort zum Popanz all seine Foltern legen, — ich soll knieen vor einem Sterblichen — ich werde nicht knieen — Fiesko! es ist mein erster Kniefall — Wirf diesen Purpur weg!" — Ich will Dir ja nicht, theurer Freund, vorwerfen, dass Du unserem Glauben abgeschworen, — Du bist vielleicht so glücklich — für Dich, aber jener Mensch ist ein Ungeheuer, der da glaubt, was ihn glücklich mache, müsse auch andere beglücken; erinnerst Du dich noch, wie ich Dir diese Stelle aus Dobuš vorgelesen? und Du hast mir doch dazumal Recht gegeben, und selbst, glaube ich gesagt, dass es kein Glück gebe, welches allen ein Glück wäre? — Doch genug davon, mein lieber, theurer Fiesko — Anton wollte ich sagen, — als Reformator kommst du nach Galizien nicht, zu was denn auch? um deine Freunde zu versuchen — und deine Verrinas zu finden? — Sei glücklich, Bruderherz, denn Du verdienst es, suche aber Dein Glück nicht im Unglück der Millionen. — Verzeihe! — Und nun weiter.

Du warst einmal so gütig, mich um mein Bildniss zu versuchen, hier folgt eins, wie es hier in Kezdi-Vasarhely zu erschwingen möglich war; ich behalte mir aber vor, mein Wort bei nächster

Gelegenheit, wo ich etwa nach Kronstadt reisen werde, besser zu lösen.

Dein Urtheil über meine Gedichte, die ich Dir zu übersenden die Ehre gehabt habe, ist ein zu gütiges, — meine Gedichte sind just eben unter der Presse, und ich werde vielleicht schon recht bald so glücklich sein, Dir ein Exemplar zu verehren, resp. verehren zu dürfen, wenn Du es nämlich gütigst erlaubst; wie man aber sonst meine Gedichte aufnehmen wird, weiss ich nicht, doch hoffe ich das Beste, indem Didycki mir schreibt: Povirjte myni: o vašych poeziach takyj maju sud, ščo i najmenšu pisenjku, jaku lyš napyšete, dostojno — a navitj svjatym obovjazkom jest, napečataniem obnarodovyty. Vy jeste pryrodnyj poet, a ščo lyše napyšete, bude poezija. Vsi my bilše na knyžkach viučeni poety, skoro ny ovladije kotroho s nas hrišnyj duch arogancyi, vsi my ustupym vam prynaležne pervoje mistce jake prednačertav vam sered naroda Rusy spivackyj jej genij. Majučy to perednaznačenie zapysane v knyzi sudeb vyšnych, vy uže nijak ny v sylach virvaty sia yz čarodijnoho russkoj poeziji kruha, jak ny moh toho do samoj smerty dokazaty Taras Ševčenjko. Vaša dolia i zadača velyka: majete spivaty russkomu narodu pivcem jeho najvirnijšym, a molodym poetam Rusy pryvodnykom i obrazom. Budjte lyš virni vsemu tomu, šo v hrudech Vašych poezijov hraje, i tvorit po vlasnomu vdochovenniju, po liubvi k narodu iz kotroho vy viišly, i do kotroho dušu vašu sudjba prykovala. Ja z mojej storony nyyspovidymo tym sčastiem raduju sia, jake myni posli druha Vašoho H. Kobylianjskoho nyni dostaje sia, ščo možu Vas s čestijov predstavyty svjatoj mojej Rusy etc. etc.“

Ja, edler, theurer Freund, Du warst der Erste, der mir den Weg zum Tempel unseres Volkes bahnte, der erste der mich in den Lorbeerhain führte, und ich muss Dir dafür zum Dank heute so bittere Vorwürfe machen, ist das nicht undankbar? — Ja, ich sehe es ein, doch glaube mir, ich konnte nicht anders, denn sonst müsste ich erröthen, wenn ich je das Wort „Freund“ niederschreibe.

Du warst mein leitender Engel zum Tempel der Ehre, kannst Du auch nicht zum Tempel des Glückes mich leiten? — Ich bin noch immer und ewig nicht an meinem Ort, wo ich hingehöre, — bist Du mit dem Didycki nicht so bekannt, dass Du ihn vermögen könntest, dass er mir zu einer bescheidenen Stelle, etwa eines Kirchensängers oder Lehrers oder was immer was, verhelfen könnte? Ich verlange ja gar nichts, als ein Stükchen Brot und das Recht, den Sardak und den Kresak tragen zu dürfen, und dieser Wunsch ist doch bescheiden? In Lemberg wird ja, höre ich, ein Theater (ruthenisches) errichtet, könnte ich vielleicht dort nicht unterkommen? — denn mit meiner Heirat ist nichts, — svataly, svataly za mene, a za prysiažnoho syna daly, — o Schicksal, o Schicksal! bin ich denn nicht einmal so viel werth, wie ein Bauernbursch? — Sagst Du nicht, theurer Anton, dass ich mir eine Kugel durch den Kopfe jage? — oder rathest Du mir viel-

leicht, dass ich die Lira nehme, und durch Galizien singend von Haus zu Haus gehe? Aber die Leute werden mich auslachen, denn *ich bin noch jung?* — und riskire am Ende, wegen Vagabundiren eingesperrt zu werden. Mit der Lira ginge ich sehr gerne, aber einen Anhaltspunkt muss man doch haben, und Du wirst mir ihn vielleicht verschaffen; wie schade, dass Du nicht Priester geworden bist, Du hättest mich gewiss zum Kirchensänger genommen, — doch auch dieses Glück soll mir nicht zu Theil werden. — Doch da Du schon Priester bist, so will ich Dir wie vor Gott etwas beichten, was mir auf der Seele lastet: Weisst Du, warum ich nicht in Pension gegangen bin? — weil ich da nicht den Sardak tragen und als Sänger von Dorf zu Dorf ziehen dürfte. — Mea culpa!

Die Madame Marossany con sa belle fille fand es nicht einmal der Mühe werth, mir auf meinen Brief, den auch Du gelesen, zu antworten; sie fürchtet gewiss, dass einmal auch meine Bauernnatur nicht zum Durchbruche komme und sie ordentlich schwemme, — doch Du hast mir den gewissen Brief versprochen, warum schicktest Du mir *ihn nicht?*

Nun schliesse ich mit der herzlichsten Bitte, Du möchtest mir recht recht bald schreiben, allenfalls geschwinder, wie ich Dir geantwortet habe, wo ich Dich so lange auf eine Antwort habe warten lassen, ich habe mich aber nur für D e i n langes Stillschweigen gerächt, nun bitte ich Dich um Vergebung und küsse Dich viel, viel tausendmal hinüber i Deine neue Heimat als Dein Dich innigst verehrender und noch inniger liebender Freund F e d k o w i c z.

Kezdi Vasarhely am 10/12 1861.

V. Лист Федьковича до А. Дідицького.

Із переписки між Федьковичем і Дідицьким звісний був доси тілько той один обширний автобіографічний лист, із котрого головну часть опублікував д. Дідицький в передмові до зладженого ним видання поезій Федьковича 1862 р. Нині ми знаємо, як богато в тій автобіографії було вмисної неправди, та знаємо заразом, як тяжко приходило ся Федьковичеви писати ту неправду, як богато вона его коштувала. Д. Дідицький оповідав нам, що Федькович в ту пору писав до него досить часто, величав его в своїх листах прозою і віршами, та всі ті листи пізнійше попропадали, а декотрі сам д. Дідицький в часах процесу Ольги Грабар понищив. Дякуючи впять таки дру Кобилянському, котрий за дозволом д Дідицького зняв був копію із одного з тих листів, ми можемо нині подати его текст до прилюдної відомости. Не можемо при тій нагоді не звернути уваги на натяки поета в тих листах на его переписку з іншими людьми, про котрих роль в его біографії доси мало або нічого не звісно (Екгард). Може хто небудь із наших земляків,

*

особливо в Чернівцях і по інших містах Буковини буде мати можність роздобути хоч дещо з тих листів і подати їїх до прилюдної відомости.

Ред.

Euer Hochgeboren Herr Redacteur! In der Nummer 18 vom $^{5}/_{4}$ d. J. der von Ihnen löblichst redigirten Zeitschrift „Slovo“ beliebten Sie Sich über mein weniges Dichtertalent so schmeichelhaft auszusprechen, dass ich nicht umhin kann, Ihnen für die gütige Meinung meinen innigsten Dank auszusprechen, — ich hätte auch gewiss nicht ermangelt, es gleich zu thun, meine Versicherung aber, die angenehme Nachricht erst vor einigen Tagen erhalten zu haben, möge mich bei Euer Hochgeboren schuldlos halten. Nur muss ich bedauern Ihnen versichern zu müssen, dass nicht ich derjenige war, der Sie durch den Herrn Theologen Kobyljanski aus Czernowitz um Annahme zur Betheiligung an Ihrer Zeitschrift gebeten. Ich kenne zwar den Herrn Kobyljanski persönlich und achte ihn hoch, diessmal hat er aber seine Freundschaft zu mir etwas zu weit gerückt, und mich, ohne es wahrscheinlich zu wollen, gewissermassen blosgestellt, denn Euer Hochgeboren werden wohl nicht glauben, dasz ich so sinnlos gewesen wäre, an die verehrte Redakzion Forderungen zu stellen, die beinahe lächerlich sind. Ihr gütiger Wunsch, dass ich meine Kräfte mit denen der übrigen Förderer ruthenischer Literatur vereinige, hat mich mit Recht stolz gemacht, aber ich kenne nicht die Art und Weise, wie diese Ihre güttige Zumuthung zu rechtfertigen und meinem heissgeliebten Volke mit Lied und Sang eben so ergeben zu dienen, wie ich mit dem Schwerte meinem erlauchtigsten Kaiser diene. Wenn die Meinung Euer Hochgeboren also ernst gemeint war, was ich voraussetze, so bitte ich, mir Ihre Güte auch fernerhin nicht zu entziehen, und mir einen Wink zu geben, wie ich mein Bischen nazionales Dichter- und Schriftstellertalent am besten anlegen könnte. — Zwar hatte ich vernommen, dass in Lemberg ein galizisches Album redigirt wird, weiss jedoch nicht, ob ich die Ehre haben könnte, mitzuwirken. Sollten Euer Hochgeboren, was beinahe gewiss ist, mit dieser mir nicht einmal dem Titel nach bekanten Redakzion in geistigem Verkehr stehen, so wollen Euer Hochgeboren die Gewogenheit haben, zu erwirken, dass meine beiliegenden zwei Gedichte bei jener Redakzion Aufnahme finden mögen. Dass ich diese Gedichte mit lateinischen Lettern schreibe, soll nicht beirren, denn es wird der verehrten Redakzion des Albums ein Leichtes sein, die Schrift cyrillisch zu übertragen, wogegen ich nichts einzuwenden hätte, da ich Alfabete nur als Mittel nicht abes als Zweck betrachte. Sollte ich der genannten löblichen Redakzion des Albums mit mehreren etwa novellistischen Beiträgen dienen dürfen, so würde ich mich sehr geehrt fühlen; dass ich für meine Leistungen keine Geldentschädigung verlangen würde, versteht sich von selbst, denn mein Stand und die damit verknüpften Einkünfte entheben mich dieser

prosaischen Nothwendigkeit. Genehmigen Euer Hochgeboren nochmals die Versicherung meines Dankes und der Hochachtung, mit der ich bin und stets sein werde Euer Hochgeboren

Ergebenster Diener Fedkowicz Lieut.

Kezdi-Vasarhely, $^{6}/_{7}$ 1861.

Adresse: Josef Fedkowicz, k. k. Lieutenant des Br. Kellner 41 Infant. Regiments in Kezdi-Vasarhely. Siebenbürgen.

Сон князя Святослава.

Драма-казка в 5. діях.

ОСОБИ:

Святослав, великий князь київський, 60 літ.
Гостомисл, воєвода, приближений князя, 50 л.
Запава, єго жінка, 30 л.
Овлур, боярин, ізгой, 40 л.
Предслава, єго жінка, 35 л.
Діти Овлурові — *німі особи.*
Путята, боярин, приближений Гостомисла.
Кунаш, вояк Гостомисла.
Гарниш, слуга Святослава.
Васюта, **Панюта**, **Трубай**, **Чурило**, **Чепіль** — розбійники.
Ангел, вояки, розбійники. слуги, народ.

Діє ся в початку XII. віку в Київі і околиці.

Дія перша.

Спальня князя Святослава. В глубині сцени на право ліжко за котарою, на ліво на стіні ікона матері божої в золоті, а перед нею горить лямпа. На переді з правого боку столик, з ліва піч з коминком. По стінах висять мечі, панцирі, шоломи і збруя. На столі велика книга. Вхід з переду з лівого боку. Вечеріє.

Ява перша.

Гарниш (*у дверех шемече ся, не пускаючи когось до середини*).
Не можна тут! Чого вам? Гей, ви, служба!
Се що тут за порядок?

Предслава (*за дверми*). Ні, я мушу!
(*вриває ся до спальні з троїма малими дітьми. Всі вони одягнені в жебрацьку одежу*).
Я мушу до князя!
Гарниш. Нема князя!
Предслава. То я зажду.
Гарниш. Не тут вам місце ждати.
Тут княжа спальня.
Предслава. Я хіба не знаю?
Не бій ся, ще ти в горах стадо нас,
Як я тут знала кождий кут! (*Плаче*)
О боже!
Що стало ся зо мною! До чого
Дійшла я нині! (*Тулить дітей до себе*)
Діти, милі діти!
Ось тут колись бувала мати ваша!
Їй кланялись, давали честь бояре,
Сам князь із нею любо розмовляв, —
А нині що ми всі? Ми жебраки,
Нещасні, без кута, без кусня хліба!
Гарниш. Не розумію, жінко, що ти мовиш!
Твоя одежа вказує жебрачку,
Слова ж твої — — Та хто ти? І чого
Сюди вдираєш ся?
Предслава. Де князь?
Гарниш. На ловах.
Та швидко верне, ось що лиш не видно
Предслава. Я мушу бачити єго.
Гарниш. Про мене,
Тілько не тут.
Предслава. Ні, тут! Я маю діло
Таке до него — —
Гарниш. Се міні байдуже.
Я твому ділу не суддя. Та тут
У княжу спальню під грізьбою смерти
Не смію я нікого допускати.
Предслава. Ти й не пускав мене — і будь спокійний.
Гарниш. Вступи ся жінко! Адже можеш хвилю
Заждати в сінех.
Предслава. Ні вже! Пятий день
Чекаю я і все ніяк не можу
Князя побачить.
Гарниш. Алеж я не можу
Тебе лишити тут! Таж князь як скоро
Тебе побачить, не захоче й слухать
Твоєї мови, а велить від разу
Тебе й мене закинути в тюрму.
Вступи ся, не доводь мене до лиха!

Предслава. Дарма! Ось тут при огнищі святому
Сідаю. Діти, тут при мні сідайте! (*сідають*)
Тепер не сміеш силою мене
Відсіля гнати. Відси я не вступлюсь,
Аж князь прийде. А що потому буде,
Про се міні байдуже!

Гарниш (*заламує руки*) Жінко! Жінко!
Чи ти безумна? Господи, пропав я!
Ось князь надходить! (*В розпуці бігає по покою, ломаючи руки*)

Явa друга.

Ті самі, Князь і два слуги.

Князь (*у дверех, обернений до слуг*) А догляньте коней!
Не зараз до води! Нехай відсапнуть.
А витріть добре! Соколи є всі?

Слуга. Усі Я взяв їх під свою опіку.

Князь. Гляди-ж! (*До другого*) А ти приглянь там за хортами!
У Босого скалічена нога.
Покличте Власа, щоб оглянув рану!

Слуга. Я вже казав покликати єго.
Чи ще що нам прикажете?

Князь. Досить
На нині. Ви втомились. Відпічніть!
А завтра суд у нас! Пришліть міні
Варнаву! Чи полагоджено все,
Що треба?

Гарниш. Я доглянув, пане! Все
Готове: і шатро й лавки й столи.

Князь. А, ти тут! (*оглянув ся і побачив Предславу*)
А се що?

Гарниш (*кидаєсь єму до ніг*) Карай мене
Чи милуй, княже! Се моя вина!
Не міг опертись їй Така могуча,
Що виперла плечима двері спальні,
Мене зіпхнула і війшла сюди.

Князь. Се хто такий?

Гарниш. Не знаю, пане! Жінка
З дітьми Жебрачка з виду, та говорить
Чудне таке — -

Князь. Гей жінко! Хто ти є?
Ходи сюди!

Предслава (*сидить*). Не встану відси я!
Ось тут при огнищі святому буду
Сидіти, під опікою єго,
Аж доки слова не даси міні,
Що вислухаєш річ мою.

Князь. Пек! Пек!
Якийсь знайомий голос! Темно вже —
Лиця не бачу, тільки очи чорні
Мов вуглі два там жевріють (*до Гарниша*) Свіги!
Гарниш (*Креше вогню*). Уперта дуже! А про себе й слова
Сказать не хоче. (*Світить*)
Князь (*зо свічкою наближаєсь до неї*) І лице якесь
Немов знайоме. Встань!
Предслава. Не встану, княже.
Аж поки слова не даси — —
Князь. Се що знов?
Ти думаєш, що перепреш мене?
Предслава. Грізьби твоєї не боюсь я, княже.
Нехай боять ся ті, що мають ще
Що тратити. Я все, що тілько мала,
Все стратила. А те, за чим сюди
Прийшла я, те мене не доторкаєсь,
А лиш тебе.
Князь. Мене? А хтож ти?
Предслава Слово!
Вперед дай слово, о котре благаю!
Князь. Здуріла жінка! Ну, нехай і так!
Даю те слово.
Предслава. Що спокійно все
Те вислухаєш, що скажу тобі.
Князь. Все вислухаю.
Предслава. Сам на сам зо мною.
Князь (*підозрено глядить на неї*)
Предслава. Що, славний князь, великий наш герой
Побоюєть ся баби?
Князь. Чорт не баба!
Та ну, нехай і так! А то ві
Позбутись годі! Ну, вставай! балакай!
Предслава (*встає*). А сему повели — (*показуе на Гарниша*).
Князь (*сплеснув у долоні*) Ах, се Предслава!
Овлурова — —
Предслава. Так, княже, я Предслава!
Нещасного Овлура бідна жінка.
Спасибі, що пізнав мене нарешті,
А то сама я швидко вже не зможу
Себе пізнати
Князь. Що з тобою дієсь?
Предслава. Щож? Пропадаю! З сими хробаками
Скитаю ся поміж людьми, бідую,
Слізми витаю ранок і слізми
Постелю мочу вечером.

Князь. Де муж?
Предслава. Хібаж я знаю? Як би не те важне
І пильне діло, що мене до тебе
Сюди пригнало, я б тебе спитала:
Де муж мій? (*плаче*)
Князь. Жінко, я его не маю
Предслава. Ти засудив его, обдер із чести,
З маєтку, з всіх заслуг, з усяких прав.
Ти пхнув его могучою рукою
Із сонічних вершин життя людського
В безодню темну, там де вічний страх,
Де мука, ганьба. Він ізгоєм став ся,
Безправним між людьми, мов вовк у лісі,
Без імени, без роду, без маєтку.
Все, все відняв ти в него! мов кропиву
З города, вирвав з між людей его,
А ще мене питаєш: Де твій муж?
Князь. Ну, бачу, горе не зломало ще
Твоєї вдачі гордої, Предславо!
Язик твій острий, як і був
Предслава. Бо горе
І кривда люта все острять его.
Князь. Про кривду, жінко, говорить не смій!
Твій муж убив Добриню воєводу
І заслужив на смерть. Не мій був суд,
А всіх бояр, що засудив его.
Предслава. О, так! О, так! Князі святі, безгрішні!
Вони ніколи не скривдять нікого,
Бо як захочуть щось таке зробити,
То все знайдуть услужних, що за них
Візьмуть на душу гріх.
Князь. Безумна жінко!
Не вже ти думаєш, що блюзнячи
Оттак мій суд і праведні закони,
Осягнеш те, за чим сюди прийшла?
Предслава (*хапає ся за голову*). Ох, накіпіло в серці моїм горе,
Немов отрута й тиснесь на язик!
Та ні! Мовчу вже! Я-ж не задля себе
Прийшла сюди. Пять день уже чекаю
Отам під брамою, щоб бачити
Тебе! Пять день страшенної тортури,
Непевности!.. А тут ніхто не хоче
Мене до тебе завести! А діло
Велике, важне.
Князь. Що за діло, мов!
Предслава. Кажи отсему геть іти! (*показує Гарниша*)
Князь. Не бій ся,

Він вірний в мене

Предслава. *О, у тебе всі,*
Всі вірні! Але я не вірю їм.
Як би про мене йшло, міні б байдуже,
А се ж про тебе, княже, діло йде.

Князь. Про мене? Ну, коли про мене, жінко,
То я зажду до завтра. Що мене
Самого доторкаєсь, се для мене
Не так то важне.

Предслава. Княже! Богом милим
Благаю тя! Не відправляй мене!

Князь. Уперта ти, то й я упертий буду.
Веди ві до гридниці, Гарнишу,
Кажи погодувать ві й дітей
І місце дай, щоб мали де проспатись.
А завтра рано, поки суд зачнесь —

Предслава (*паде перед ним на коліна*). О княже! Батьку! Вислухай мене!
Се діло — не тебе лишень самого,
А всего краю доторкаєсь!

Князь. Так?
Гарнишу! Є ще Гостомисл в палаті?
Сли є, поклич єго Коли таке
Се діло, то при нім скажи!

Предслава. Ні, ні!
Ні за що в світі! При слузі отім
Скорійше, ніж при нім.

Князь. Ти жінко пяна
Або з ума зійшла. Іди, проспись!
Я втомлений і також спати хочу.
Веди ві, Гарнишу!

Предслава (*на колінах*). Княже, слухай!

Князь (*відвертає ся*). Ні слова більше!

Предслава (*повзе за ним*). Тут страшенна — —

Князь. Годі!
Не хочу слухать! Щож ти став, Гарнишу?
Веди ві!

Гарпиш. Ходіть, ходіть! Чи-ж завтра
Не буде час сказати все, що треба?

Предслава (*встає ломаючи руки*). Пропало все! Я чую, серцем чую.
Пропало все! Добраніч, княже! Завтра —
Щож, може й завтра ще прийдесь сказати
Те, що сьогодня слід було. А може —

Князь. Добраніч! (*Предслава з дітьми і Гарниш відходять.*)

Ява третя.

Князь (*сам*)

Князь. Тьфу! Ото скажена жінка!
Мов дикий звір із ланцюха зірвавшись

Так і вона тут шарпаєсь і рвесь.
І що за діло се таке у неї?
Мене дотичить! Що там може бути
Між нею й мною? Ну, *я не цікавий.*
До завтра не далеко, будем знати!
(ходить по комнаті, потім зупиняє ся коло стола і гляди́ть в кут коло печі, де перед тим сиділа Предслава)
Яка страшна вона от тут сиділа!
Лиця не видно... Сірі лахи, чорний
На голові платок, лиш чорні очи,
Мов вуглі два там жевріють в затінку,
І голос... голос той шпигнув мене
Від разу в серце, щось таке у ньому
Збудив... О Боже! Із за неї в тямці
Зринає образ дорогий, коханий
Моєї жінки. Адже се вона
Предславу сю любила як дитину,
Ховала і пестила і навчала
І за Овдура замуж віддала!
Я ж сам єї малою ще не раз
І на руках гойдав і спати клав,
Як *власною* дитиною втішав ся,
Бо власних бог не дав мині дітей!
А нині що вона? Жебрачка! Жінка
Ізгоя! (*хапає ся руками за голову*)
Кілько се одніське слово
Нещастя, горя, муки в собі має!
А я й не думав доси так про се!
Забув про неї засудивши мужа!
(*сидить у задумі*)

Ява четверта.

Князь і Гостомисл.

Гостомисл. Даруй, мій княже! Вже зовсім зібравшись,
Щоб їхати до дому, я почув,
Що ти вернув із ловів і приходжу
Тобі добраніч дати.
Князь (*встає, і радісно підходить до него і подає ему руку, котру Гостомисл цілує*) Друже мій!
Спасибі за все добре! Дуже в пору
Навідавсь ти. Чи все готове в нас
Для завтрішнього суду?
Гостомисл. Все готове.
І до бояр гінців я розіслав.
Князь. А вісти не прийшли які?

Гостомисл. Нічого
Так важного. Лиш жалувались тут
З поблизьких сел боярські тивуни,
Що по лісах розбійницькі дружини
Волочать ся

Князь. Опять те давнє лихо?
Чи мало ще повішили ми їіх?
Прийдесь опять — —

Гостомисл. Та сі не нападають
На мужиків, лиш на двори боярські
Та на купецькіі валки.

Князь. Значить,
Се мужики.

Гостомисл. Здаєть ся ні, мій княже.
Оружні, в панцирах.

Князь. Ну, скоро суд
Скінчить ся, ми візьмемо ся до них.
А про Половців не чувать нічого?

Гостомисл. Бог милував, не чуть нічого.

Князь. Добре.
Так прощавай же, друже! Поклонись
Дружині своїій! Але завтра рано
На суд прибудь!

Гостомисл. Се ж обовязок мій.

Князь. То то бо й є! Без тебе не зачнуть
А знаєш, нині повернувши з ловів,
Мав я ось тут пригоду незвичайну —
Ну, та про се ми завтра!..

Гостомисл. Незвичайну
Пригоду.. А не можнаб... сли твоя,
Мій княже, ласка...

Князь. Ні вже! Я втомлений,
А діло, бачить ся, пусте! Не стоіть
Балакати. Добра ніч!

Гостомисл. Мій поклін!
(*Відходить вагуючись і озираючись, чи князь не заве рне вго.*)

Ява пята.

Князь (*сам*).

Князь. Розбійники знов завелись. Ну щож,
Прийдеть ся вішати. Вже що як що,
А сего я подарувать не можу.
Тут милосердя, зглядів я не маю.
Пора нам до порядку привикати.
Русь двигаєсь. По тихих хуторах,
По городах укріплених народ

Працює, здобува добро. З далеких
Сторін, із Греції, з за моря йідуть
Купці до нас, з Венеції, з Морави,
Заморські скарби і достатки йдуть
На Русь... А ті поганці тут гадають
Під мурами столиці пліндрувати!
Чужою працею кормитись, нам
Робити встид по всіх чужих краях!
Ні, сего я не потерплю ні за що.
Розбоям, крадіжам не дам ширитись.
Коб тілько суд скінчивсь! (*Ходить по комнаті*).

Явa шеста.

Князь, Гарниш.

Гарниш. Ридає дуже
Та жінка, княже!
Князь (*прокидаєсь із задуми*) Га, се ти Гарнишу?
Ридає, кажеш?
Гарниш. Ми дали йій хату,
Дали йій постіль, подали вечерю...
Дітей погодувала, а сама
Ні в рот нічого. Спать дітей поклала,
Сама ж по хаті біга мов безумна
І наче по покійнику голосить.
Князь. Не розумію, що се все значить.
Боюсь, що бідна з горя одуріла.
Гарниш. Міні здаєть ся, княже, що не так.
Вона при розумі, та щось страшне
У неі на сумліню.
Князь. Муж еі
Колись був моім близьким боярином,
Слугою найвірнійшим уважав ся.
Вона ж при нас ховалась, виростала.
Не диво, що тепер, коли нещасте
Еі зіпхнуло так глибоко, йій
У голові мішаєсь Ну, та я
Не дам йій пропадати. Гріх мій був,
Що доси якось я забув про неі.
Гарниш. Вона не нарікає, княже мій,
Не скаржить ся на власне горе. Раз,
Один лиш раз сказала: Прийде час,
Побачить князь, хто вірний був ему.
Князь. Жаль, жаль говорить се еі устами.
Овлур був вірний, не перечу того.
Та щож робить! В якійсь безумній сварці

Вбив воєводу. Не моя вже сила
Була єго від суду вберегти.

Гарниш. О щож він з воєводою сварив ся?

Князь. Сего ми так і не дізнались в суді.
Овлур мовчав немов заклятий, ну,
А воєвода, той мовчав як труп,
А більше свідків не було при тому.
Та годі вже, я спать хочу, Гарнишу.
Втомив ся, бігаючи за медведем.

Гарниш (*знимає з князя збрую і верхню одіж, роззуває чоботи*)
Чи маю стіл присунути к постелі?

Князь. Так, так, присунь! Я в ліжку прочитаю
Ще дещо з сеї книги. (*Лягає, Гарниш присуває стіл з книгою до постелі і ставить на нім світло*)
Добре, добре!
Тепер вже можеш спать іти.

Гарниш (*кланяєсь*) Добраніч! (*Відходить*)

Ява сема.

Князь (*лежить у ліжку, котара відслонена*).
Ах, слава богу, що по трудах дня
Отак простягнесь чоловік! Заснути б!
Та ні! Помолимось святому богу! (*Бере книгу і мовчки читає, по хвили*)
А все міні ота Предслава з думки,
Не сходить. Трое літенят дрібних!
Вона ж їіх мати! Як то їій дивитись
На них, як в лахах, у жебрацькім стані,
В недолі, в голоді нераз, слотою
Та снігом биті так ростуть вони!
Що буде з них? О боже! відверни
Оті думки від мене! Затверди,
Замкни від них моє нещасне серце!
Від сих думок, бач, одуріти можна
Міні, чужому! Щож то мусить бути
У серці матері! А я поганий,
Я окаянний і забув про неї!
Закон! Судили! Що значить сказати
Одно маленьке слово те: ізгой!
Невинне слово! Ще здаєть ся навіть,
Що ласку чоловікови зробили,
Бо він на смерть, бач, заслужив. Ізгой
Тай годі. А піди ти, зміряй сам
Хоч думкою безодню сліз і горя
Що криє ся в тім слові! (*Читає знов. По хвили замикає книгу і кладе єї на столі*)

Не можу більше! Господи, прости
Лінивому рабови! Верх бере
Над духом втома. (*Мовчанка*) От такі маленькі
А вже ізгої! Без вини своєї,
За батьків гріх, а мусять пропадати!
Ні, ні, не дам! (*Пауза*) А кілько то крім них
Так само йде! Ізгої! І чиж зможу
Я всіх спасать? О Господи! Вложив ти
На мене хрест тяжкий, те князюване!
Коли на те твоя святая воля,
Щоб хрест сей так болючо в саму душу
Міні вгризав ся, га, нехай так буде!
Се може й ліпше так! (*Заслонює котару, гасить світло і засипляє*).

Ява осьма.

Якийсь час пауза. На сцені зовсім темно. Чути віддих князя і зітхане крізь сон. Часом вирве ся ему крізь сон якесь слово невиразне, раз чути: „ізгої!“ Нараз сцена розяснює ся ярким світлом, являє ся Ангел і відхиляє котару. Видно на ліжку сплячого князя. Ангел бере єго за руку і будить.

Ангел (*стиха*). Вставай. вставай,
О княже Святославе! Прокидайсь!
Князь (*крізь сон*). Ні, ні, не дам тим дітям пропадати.
Ангел. Вставай, вставай! Не час тобі дрімати!
Князь (*прокидаєть ся*). Га! Що се? Хто тут?
Ангел. Я! Хіба не бачиш?
Князь. Хтож ти такий?
Ангел. Ану лиш придиви ся!
Князь (*сідає на ліжку*). Знайоме щось в очах твоіх, в лиці,
В устах — скажи ще слово!
Ангел. Пізнаєш?
Князь. Ах, ти се, ти! Моя едина, люба!
Моя дружино! (*Хоче обняти єго, але зараз же опускає руки*) Ні! Хтось інший ти!
Лице розумне і поважне, щире,
Мов брата мого! Ну, промов ще слово!
Ангел. Пізнав?
Князь. Мій брате рідний! Де се ти — —
Та ні! Ті строгії черти, уста
Так міцно стиснені, ота печать
Рішучости й твердої волі
На твойому чолі — промов ще слово!
Ангел. Пізнав?
Князь, Мій батьку! Голубе! Якаж се —
Та ні! Ті очи сині як васильки,
Ті ніжніі уста, солодкий усміх,
Ті дітські рученьки, що обіймали

Мене за шию, поки бог покликав
До себе їх — ох, слово лиш промов,
Нехай ще раз почую звук солодкий!

Ангел. Се я!

Князь. Се ти! Се ти, моя єдина,
Моя сердечна, незабутна доню,
Котру міні на радість бог послав,
Та на тяжкеє горе та печаль
По трьох роках опять забрав. Ох, дай
Поглянути ще раз на себе! Дай — —
Та ні! Опять нетелице я бачу!
Опять якась кохана, люба постать
Зпинає мов із мгли і за собою
Всю душу тягне, роскіш всю і тугу.
Так хтож ти справді, дивная появо?

Ангел. Я той, кого ти бачив

Князь. І один
І другий, третій і четвертий?

Ангел. Так!
Я образ всего гарного, що тілько
Зазнав ти на віці Що лиш було
Для тебе любе і святе й шановне,
Що радувало серце, підносило
Дух до добра, будило ясні думи,
Скріпляло чисті пориви й бажаня,
Все те у мні пізнаєш і найдеш

Князь. Чого ж бажаєш ти від мене нині?

Ангел. Приходжу з розказом до тебе. Зараз
Вставай і одягайсь і надівай
На себе чорну збрую і оруже,
Сядь на коня і йідь у чисте поле.

Князь. Куди?

Ангел. Про се вже не турбуйсь. Твій кінь
Сам понесе тебе, куди потрібно.

Князь. Кудиж міні потрібно так у ніч?

Ангел. Ти мусиш йіхать красти й розбивати.

Князь. Що ти сказав? Не можу вірить власним
Ушам. Скажи ще раз!

Ангел. Ти добре чув:
Ти мусиш йіхать красти й розбивати!

Князь. Та як же се? Я князь! Я голова
Всіх руських владників! Я, що вважав
За свій найперший обовязок — нищить
Без милости розбійників, злодіїв
У моім краю, я повинен сам — —
Ні, се не може бути! Хтож тебе
Прислав до мене з наказом таким?

Ангел. Поглянь на мене!
Князь (*глядить, лице его виражає німий перестрах*) Боже!
Ангел. Щож, чи віриш?
Князь. О Боже! Серце в груди наче віск
Потало на той вид!
Ангел. Не думай довго!
І не питай і не міркуй богато!
Вставай і одягай ся, надівай
На себе чорну збрую і оруже,
Сядь на коня і йідь у чисте поле:
Ти мусиш йіхать красти й розбивати.
Князь. Ні, ні! Не може сего буть! Не можу!
Ангел. Як не послухаєш, страшне нещастє
На тебе впаде і на весь твій край! (*Щезає. В покою робить ся знов темно*).

Явa девята.

Князь (*сам*).

Князь. Нема єго. І темно. Чи се сон був?
Наскрізь мене трівога проняла
І бє лихорадка. Я певно в лісі
Перестудивсь... Та ні, не був се сон!
Я-ж бачив тут... отут... і чув слова...
І тямлю йіх... Мов остріі ножі
Вони міні у саму душу вбились.
„Не думай довго! Не міркуй богато!
Вставай і одягайсь!“... (*зриває ся з ліжка*)
Дарма! Заснути
Не зможу вже. Якась рука таємна
Жене мене... Аж душно... Мов ось-ось
Щось висить надімною. Світла! Світла!
(*Креше огонь і запалює свічки*)
„Вставай і одягайсь і надівай
На себе чорну збрую“. Мушу! Мушу!
Не можу не послухатись тих слів (*одіває ся*)
От Гарниша б покликати! Та ні!
Я-ж мушу йіхать красти, розбивати!
Значить — і тайком вибрати ся треба,
Як злодій з власної втекти палати!
Дивнєє диво! Аж холоне серце,
Аж в голові мішаєть ся міні,
А чую, що не можу не послухать,
Що мушу йіхать! Ось і чорна збруя,
Дар половецького грізного хана!
(*Надівае збрую*)
Як раз мов для розбійника! Без жадних

Знаків, лиш сталь тверда, міцна! І меч
Немов для ката! (*Припоясує его*) Я готов! Іду.
Коли се дьявольска міні покуса,
То бачить бог, з яким я чистим серцем,
Без лакомства, без заміру лихого
Іду на сю дорогу. А коли
Від бога наказ сей міні, то най же
Він і веде мене, куди сам знає. (*Відходить*)

(*Заслона спадає.*)

Дія друга.

Ніч. Гримить і блискає. Ліс, через котрий іде дорога. На переді сцени край дороги великий дуб.

Ява перша.

Овлур (*у шоломі, панцирі, зі спісом у руці і з мечем при боці; надходить із гущавини і став під дубом*)
Хоч око виколи! Не видно! Ніч
Мов сажа чорна. А напевно ж мусів
Хтось їхати на тім кони, котрого
Я переймив! Сідло таке богате,
Вудила сріблі! Хтось не простий їхав
І певно впав з коня. Значить, він мусить
Десь бути тут. Десь близько. Певна річ,
Вже добре й те, що я коня дістав,
Та може би їздець его для мене
Був ще цінніймая добича! Тут
Край шляху я зажду. Коли він десь
Тут близько впав, то певно ось туди
Прийде й міні попаде просто в руки.
(*Надслухує*).
Гов! Чути знов, хтось їде на кони!
Зближаєсь. Два їх? Ні, один мабуть!
(*підносить спіс і намірюєсь із за дуба*)

Ява друга.

Овлур, Кунаш (*на кони чвалає через сцену*).

Овлур. Стій! Хто ти є?
Кунаш (*шарпає коня*) Ой лишенько! Розбійник!
Овлур (*наближаєсь*) Злізай з коня!

Кунаш (*тне єго нагайкою*). Ось на тобі: злізай! (*Бє коня острогами і пускає ся втікати*)

Овлур. А! Ось як ти! Так на тобі за се! (*кидає за ним копєм*)

Кунаш (*за сценою*). Ой! Ой! Ратуйте! (*Чути тупіт кінських копит*)

Овлур. А! Значить, дістав!
Тепер чень не втече міні. Там далі
Під мостом пару хлопців моіх є,
То переймуть коня. А може той
Їздець упав де близько тут? Здавалось,
Що щось мовь гепнуло. Піду, погляну.
(*Відходить*)

Явa трегя.

Хвилю сцена пуста. Темно. Гримить і блискає. З противного боку входить князь, спісом нащупуючи дорогу.

Князь. Ну, злий мабуть розбійник з мене буде!
Лиш що за браму міста перебрав ся —
І як се сталось, що ніхто не бачив,
То й сам не знаю! Брама на стежінь
Розчинена була! От би Половцям
Або Всеславови набігти! Ну,
Та я про те вже завтра з вартовими
Порозмовляю! Тілько що за браму
Я вибрав ся, аж разом так стемніло,
І грім загоготів і чимсь таким
Повіяло в повітрі, чимсь таким,
Мов запах трупів! Аж міні мороз
Пройшов по тілі. А мій кінь параз
Як шарпнеть ся, як кинеть ся тікати,
Як кинеть ся скакати, та в боки
Немов скажений битись!... Що вже я
З ним борикав ся! Бідний кінь! страшне
Щось мусів бачити перед собою,
Бо тряс ся весь і так пищав, немов
У вовкових зубах. Аж врешті
Як шарпнув ся, я стратив рівновагу
І впав, а він що вискочити міг
Втікати кинув ся і щез за хвилю
Я впав на пень якийсь-то головою
І довго там, здаєсь, чмелів я слухав,
Аж поки знов прийшов до себе. Ось
І перша вдача в розбійницькій штуці:
Мій кінь пропав, а голова тріщить.
(*Зупиняє ся край дуба*).
Та деж се я? Хоч око вийми! Темно,
Лишь шум стоіть глухий, мов моря рев.

Здаєть ся, ліс довкола! Так ось видно
Якесь грубезне дерево. (*Щупає дуб*). Еге,
Я в лісі. От тобі й талан злодійський!
Замість піти та рабувати других,
Я швидко й сам розбійникам у руки
Попасти можу! Та куди єго
Тепер іти? Хоч вбий мене, не знаю!
Ще хоч би кінь був, я би попустив
Єму вудила, най іде як знає!
А то як раз і кінь пропав! От ще
Я видумав дурне та неподобне
Із за пустого сну зриватись з ліжка
І гнатись з города бог зна куди!

Ява четверта.

Князь (*під дубом*) і **Овлур** (*у глубині сцени*).

Овлур. Пропав йіздець, немов піна на хвилі.
Чи на коні помчавсь, чи де в гущаві
Сховав ся? Ніч. Куди єго тепер
Нащупаєт? (*Наближає ся до дуба*)
Князь. От хтось іде! Не вже
Розбійник?
Овлур. Що се? Чую голос чийсь!
А гов! Ти хто тут? Озивай ся! Де ти?
Князь. От дурень! Наперед питає: хто тут?
А потім: де ти? Ти б вперед спіймав,
А потім би дивив ся, що спіймав.
Овлур. От лишенько моє! Не маю спіса!
А то б я зараз би відбив тобі
Охоту роздебендювать оттут.
Князь. Не маєш спіса? Бідний ти небоже!
Чи маю я позичити тобі?
Ходи сюда!
Овлур (*наближає ся до дуба*) Ага, ти тут! За дубом!
На моїм місці!
Князь. Так ти тут господар?
Овлур (*кидає ся на него з мечем*) Ти той йіздець, що ось туди [промчавсь?
Князь. Го, го! Як бачу, ти не даром в лісі
Живеш! Навчивсь лицарства від медведів!
Хібаж так чесний лицар нападає?
(*Видобуває меча і відбиває єго удари*)
Овлур (*напираючи дужше*) Я не є чесний лицар! Я плюю
На честь лицарську! Ось тобі за те,
Що пригадав мині ві! (*Вдаряє на князя*).

Князь (*відбиваючись*) А прецінь
Рука твоя про честь лицарську знає
Ще більше ніж твої уста. Ти бєш ся
Як бравий лицарь!
Овлур. Смерть тобі за те,
Що похвалив мене отак! Ось на! (*Нападає*)
Князь (*відбиває*) Га, як господар сего місця, маєш
Все перший хід! Давай іще, давай!
Овлур (*нападає, але слабше*) Чи чорт якийсь! Стоїть немов скала!
Моі найтяжші, лютіі удари
Він відбива, немов пером махає.
Та ні! Ще є в руках моіх потуга!
Ось на ще се! (*Нападає. бють ся завзято*)
Князь. Й сего міні ще мало.
Ось дай тепер міні сказати слово!
Чи так у вас рубають, як у нас? (*Нападає*)
Овлур. Ні, ти не чоловік! Ти біс якийсь!
Таких ударів я ще не видав! (*бють ся*)
Князь. Ану-ко так!
Овлур. Ще бог поміг відбити.
Князь. А се!
Овлур. І з сим дамо собі ще раду.
Князь. Ну, а тепер досить уже! Піддайсь! (*Вибиває єму меч з руки*)
Овлур. От на тобі! Мій меч! Та ні поганче,
Не дочекаєш того, щоб Овлур
Тобі піддавсь живцем! (*Видобуває ніж і хоче пробитись*)
Князь (*хапає єго за руку*) Безумний! Стій!
Так ти Овлур? Скажи!
Овлур. А вже-ж Овлур.
А ти хіба чував про мене що?
Князь. І не одно!
Овлур. Хтож ти?
Князь. Про се потому
Дізнаєш ся. Тепер скажи міні,
Що ти тут робиш?
Овлур. А ось бачиш сам!
Прогнав мене наш князь, відняв міні
Все що я мав, усе чим жив на світі —
Так що-ж міні було тоді робити?
Я скликав гарнчх хлопців кільканадцять
І заснував собі отут у лісі
Своє осібне князівств).
Князь. Своє..
Овлур. А так! На йіх закони та прикази
Ми плюємо, а хто з них в наші руки

Попадеть ся, той певно лекший вийде
Чи то кіпенею, чи навіть кровю.

Князь. Значить, ти став —

Овлур. Ватажко розбишак.
Дарма, мій друже! Чоловік хапаєсь
За що лиш може. А хто тоне, кажуть,
Той і за бритву вхопить ся рукою.
От так і я.

Князь. Ну, богу мому слава,
Що дав міні вустріти ся з тобою!

Овлур. Чомуж се так?

Князь. Чи бачиш, я отсе
На тім самому шляху, що і ти.

Овлур. Се що ти кажеш? Ти б хотів ..

Князь. Пристати
До твоіх хлопців — се моє бажане.
Воно мене сьогодня й завело
Сюди в той ліс.

Овлур. Якаж тебе причина
На се напхнула?

Князь Князівська неправда.
І я ізгой! Зруйнований мій дім,
Побиті слуги, згибли жінка й діти!
Й моє імя з ряду живих істот
Ізмазане, а честь моя і слава
Затоптані в болото. Що на мні —
Се й є моє усе добро! Сей меч,
Се вся моя будущина. Ну, щож,
Приймеш мене до себе? Надіюсь,
Що сам ти бачив пробу, чи тобі
Рука моя і меч придатись можуть

Овлур. Дай руку, друже!

Князь (*подає руку*) Ось моя рука!

Овлур. Та хто ти? І за що таке страшне
На тебе лихо впало?

Князь. Ох, даруй!
Занадто свіжі ще ті люті рани
У моім серці! Надто ще болить
Моя душа, щоби уста могли
Спокійно все те розповісти!

Овлур. Бідний!
Я розумію мовчанку твою
І докучать тобі не буду! В нас
Устрій свобідний. Хочеш — говори
Імя своє і всі свої пригоди,
А хочеш, то мовчи. До твого серця
Нам мало діла!

Князь. Я перед тобою
Таїтись не гадаю... Тільки нині...
Овлур (*стискає его руку*) Досить, досить! Я розумію!
Князь. Ну,
А є у вас якийсь закон, якісь
Товариські вузли?
Овлур. Се, звісно, є!
Весь наш закон — присяга на мій меч.
Присяга, що до смерти вірний будеш
Мині і всему товариству, що
Ні люті муки ані смерть тебе
До зради не наклонять, що моі
Всі накази сповняти меш нєслушно.
На се мині ти мусиш присягти.
Князь. А як би не хотів?
Овлур. То ти мій ворог
І мусиш згинуть, сли втекти не зможеш.
Ккязь (*звільна цідить*) Значить — —
Овлур. Вагуєш ся, як бачу.
Князь. Звісно.
Присяга, бачиш ти, страшнеє діло,
А чоловік, хоч і ізгой, та все ж
Отсе ступає на нову дорогу.
Страшна дорога! Людська кровь, пожари,
Грабованя і сльози..
Овлур. Га, коли
Боіш ся..
Князь. Стій! Минуло вже! Нехай
І так! Присягну.
Овлур. Так і слід! Не бійсь!
Така сама присяга вяже також
Мене. І я для товариства все
Віддать готов в потребі, й тілько те
Розказувать повинен, що для всіх
Вважаю добрим, або що всі ви
Прирадите. Не бій ся! Хоч ізгоі,
Ми між собою чесні всі. Та впрочім
Побачиш сам!
Князь. Досить! Коли вже раз
Пустив ся я на сю дорогу, друже,
То годі вже вертать. Давай свій меч!
Овлур (*вийнає з піхви меч, князь доторкає ся его пальцями. Овлур проводить присягу, котру князь повторяє*)
Клину ся богом і отсим мечем,
Що буду вірно я служить Овлуру
І товариству, без ваганя все
Сповняти му, що лиш мині прикажуть

І жадні муки ані жадні знади
Мене не склонять до невіри й зради.
(хова́ь меч)
Ну, так тепер ти наш! Тепер ти брат мій!
(*обійма́є его́*)
Скажи, як звать тебе? Не мусиш конче
Своє ім'я правдиве виявлять.

Князь. Сли так, най буду я для вас Ставур

Овлур. Нехай і так!

Князь. А щож, ватажку, нині
У вас вже рішено, куди іти
І що робить?

Овлур. Нічого ми на нині
Не думали. Там кілька моіх хлопців
Сидить під мостом, — прочі розійшлись
По селам.

Князя. І чогож під мостом їім
Сидіти?

Овлур. Бачиш, тут сим шляхом нині
Якісь їіздці незвісніі спішать
То в роздріб, то купками. Всі оружні,
На добрих конях.

Князь. І куди прямують?

Овлур. До Кііва.

Князь. А ти ж не міг пізнати,
Чи з княжоі вони дружини може,
Чи деякі чужі?

Овлур. Здаєсь, чужі.
Та з далека пізнати годі

Князь. Диво!

Овлур. От тото й є! Й мене се здивувало
От я й засів ось тут, а хлопців своіх
Під мостом посадив. Бажалось дуже
Спіймати хоч одного з тих їіздців

Князь. І щож?

Овлур. Спіймав насамперед коня —
Весь чорний, срібніі вудила і сідло
Таке богате —

Князь. Ах, се певно мій!

Овлур. А перед хвилею, заким ти тут
Явив ся, я одного з тих їіздців
Поцілив спісом. Скрикнув, бачилось,
Що впав, та я не міг єго найти.

Князь Ну, сли твій спіс єго поцілував,
То вже єму не вискочить цілому.

Овлур. Я думаю, він скрив ся десь отут,
Сли впав з коня. А сли не впав, то певно
Єго на мості хлопці переймуть.

Князь. А як ти думаєш, що се за люде?
Овлур. Вже що я думаю про них, нехай
При мні се *лишить ся*! Се, бачиш, діло
По троха політичне. Ну, а я
Ізгой, то що міні вже там мішатись
В політику! Нехай собі про мене
І голови ломають!
Князь. А про те,
Не бійсь, цікавий! І спіймати хочеш
Одного з тих їздців.
Овлур (*неохітно*) От слабість людська!
Ти знаєш, чоловік як та собака:
Привикне, кажуть, бігати за возом,
То біга й за саньми!
Князь. Та цур їм всім!
От краще думаймо, куди б іти,
Щоби добуть яку добичу нині?
Овлур. Ти може маєш дещо на умі?
Князь. Найшлось би Бачиш, я тепер, в ночи
Підкравсь під саму київську браму.
Представ собі: відперта на стежінь!
Сторожа спить уся немов побита
Хоч викради весь Київ — не почують!
Ну що, як би ми рушили та прямо
У княжий двір? Оба дорогу знаєм
І знаєм там всі ходи й переходи
Там швидко б ми набрали — —
Овлур. Годі, друже!
Се добра думка, тілько не для мене.
Князь. Чомуж се так?
Овлур. Хоч скривдив князь мене,
Та всеж таки єму я присягав
Буть вірним. Хоч служить єму тепер
Не можу, та про те моя присяга
Не позволя єму робити шкоду.
Князь. Тай дивний ти! Чиж він завагував ся
Тебе самого знищити до тла?
Овлур. Да; уй, мій друже! Дуже вагував ся,
Та щож, не міг інакше. Тут була
Ціла історія. Колись за дня
Я розповім тобі — тепер не час.
Та сли сьогодні йти нам на добичу,
То ось тобі моя порада! Відси
Найближший нам є замок Гостомисла.
Князь. Що? Воєводи княжого?
Овлур. Еге!
Князь. І думаєш, що зможемо до него
Війти?

Овлур. Я вже віддавна маю око
На него. Дещо й підготовив. Маю
Надію, що ся штука нам удасть ся.
Князь. Нам двом?
Овлур. Еге! У мене хлопці добрі,
Та всеж не те, що ти! А там потрібно
Не много спільників, найліпш одного,
Та доброго, щоб вмів мечем рубати.
Князь. І думаєш, що я — —
Овлур. Підем оба!
Я знаю вхід! До замку я піду,
Ти вартувати меш при вході.
Князь. Добре!
Овлур. Для обезпеки я покличу ще
Двох хлопців своіх, щоб за муром замку
На нас чекали.
Князь. Добре! Тілько живо!
Вже північ буде, щоб ми не спізнились!
Овлур. Ось зараз! (*Свище голосно*).

Явл пята.

Ті самі, Розбійник.

Розбійник. Ти се кличеш нас, ватажку?
Овлур. Так, я.
Розбійник. Се хто при тобі?
Овлур. Наш новий
Товариш, а імя єго Ставур.
Ти був на мості?
Розбійник. Був.
Овлур. Спіймали там
Їздця?
Розбійник. Спіймали лиш коня самого.
Кров на сідлі, їздця нема.
Овлур. Значить,
Їздець десь мусить бути тут. Я спісом
Посяг єго. Так, слухай, друже! Зараз
Біжи на міст і накажи від мене —
Вас кілько там?
Розбійник. Всіх пять.
Овлур. Нехай один
Лишає ся на мості вартувати.
А два нехай ідуть шукать ось тут
За тим їздцем. Найдуть єго, то взять
Живого, рану завязать і очи
У него завязавши завести
У нашу стоянку.

Розбійник. Гаразд, ватажку!
Овлур. А ти візьми одного ще з собою,
На коней! Враз пойідете із нами.
Розбійник. Чи за добичею?
Овлур. *Еге, в Білград.*
У замок Гостомисла.
Розбійник. Отсе славно!
Біжу! От буде радість товариству! (*Відходить*)

Ява шеста.

Князь і Овлур.

Князь. Прудкі вони у тебе!
Овлур. Бо я з ними
Товариш, брат Вони се добре знають,
Що я для себе зисків не гребу,
А де погано. небезпека, там
Я перший груди наставляю.
Князь. Дивно!
Сліпий той князь наш, що таких людей
Так легкодушно відпиха від себе
Овлур. Ти брате не прогнівайсь, а одно
Тобі сказать я мушу: про князя
Ти надто так не говори... нечемно.
Я добре знаю, князь тепер на мене
Гнівний за ті розбоі і коли б
Мене дістав у руки, то напевно
Мене б казав повісить без пощади.
Та щож, тепер я того й варт — розбійник.
Та князь про те — мій пан! Князеви
Я присягав, і не позволю, щоб
У моім товаристві шарнав хтось
Єго повагу.
Князь. Добре, мій ватажку!
Спасибі за науку!
Овлур. А тепер
Зажди ось тут хвилину! Я піду
По коні. Твій тут недалеко. Як би
Наспіли хлопці, най заждуть при тобі!
(*Відходить*).

Ява сема.

Князь (*сам*).

Ось я й розбійник! Диво! диво! диво!
Присягою звязав ся не покинуть

До смерти розбійницької ватаги
І слухатти Овлура. Боже! Що се
Зо мною діеть ся? Не вже ж се ти
На віки ихнув мене з престола в сю
Безодню? *(спирає ся на спіс)*
Ех, та що тут міркувати?
Присяг — пропало! А що далі буде,
На тее божа воля! Дивний сей
Овлур! І скілько літ при мні він був,
А я не міг єго пізнать так добре,
Як ось тепер за кілька тих хвилин.
От що значить: недоля спільна! Як
Вона людей зближає! *(надслухує)*
Стугонять
Копита! Йідуть! Се мабуть ті два
Розбійники, що з нами мають йіхать
До Гостомисла красти! Боже! Боже!
Чи я би був подумав, в сні прибаг,
Що нині в ніч в компанії такій
Пойіду — де? до Гостомисла красти!

Ява осьма.

Князь і два розбійники.

І. Розбійник Гов! Хто тут?
Князь. Я, новий товариш ваш.
І. Розбійник. Як звать тебе?
Князь. Ставур.
І. Розбійник. А відки ти?
Князь. Із Кіива.
І. Розбійник. Боярин, гридень, смерд?
Князь. Боярин.
2. Розбійник. Злі часи, коли бояре
Позавиділи бідним людям навіть
Злодійського зарібку, і на той
Ідуть!
І. Розбійник. Прийде ся нам опять податись
На чесних горожан.
Князь. А щож, се може
Не було б так і лихо.
2. Розбійник. Звісна річ,
Як би поріг не був такий високий.
Князь. Який поріг?
2. Розбійник. Галуза й шнур коніпний.
Князь. Ну, се далеко чень від вас.
І Розбійник. Далеко!
Сьогодні зловлять нас, сьогодні й висим.
Тут вже дарма проситись.

2. Розбійник. А у мене
Є жінка й діти. Знаєте, нераз
Така мене за ними дика туга
За серце вхопить! Аж кіплю, аж рвусь,
Щоби піти до них, хоч з далека
Побачить їїх, хоч словечко сказать,
Одно, одніське перед смертю!

І. Розбійник. Ех,
Що то про се й гадати!

Князь. Та хіба
Так і не можна?

2. Розбійник. Звісно, можна б, та
Ватажко не пускає. Дуже острі
Тепер сторожі. Виявиш ся з ліса,
То й зловлять. Дуже острий князь тепер
У Кіиві, а вже на нас, злодіїв,
Розбійників зовсім без милосердя.

Князь. Погано се.

І. Розбійник. Для нас погано, певно!
Та люд по селах і містах за те
Благословить князя.

2. Розбійник. Для нас погано!
Сиди в лісах! Та я вже, сяк чи так,
Колись та вирвусь! Хоч на певну смерть,
А вирву ся, щоби рідню побачить.

Князь. Ей, чень то ще так страшно се не буде!

Ява девята.

Ті самі і Овлур. (*За сценою тупіт коней*).

Овлур (*кличе за сценою*). Гей, ви там! Чи готові?

Розбійники. Вже готові.

Овлур (*входить*) Гайда на коней! Двадцять кроків з заду
За нами! Перед замком зупиніть ся
У скритім місці. На мій свист біжіть
До мене.

Розбійники. Ми се знаємо, ватажку (*виходять*)

Овлур. І нам пора, Ставуре!

Князь. Деж мій кінь?

Овлур. Ось тут край шляху, разом з моім.

Князь. Ну,
Пора в дорогу! Ти провадь!

Овлур. Дай руку!
(*Бере єго за руку. Князь нащупує ратищем. Оба відходять.*)

(*Заслона спадає.*)

ІЗ УСТ НАРОДА.

А Пісні.

І. Співанє, співанки.

Do N I. (вар. Б.) Ой ковала зазулечка в вишневім садочку:
А спустили два јангелі з неба співаночку
Јик вони јеї спускали, вони јеї вдали:
Ісус Христос на престолі, ангели крајами.
Ісус Христос на престолі, ангели крајами:
„Не мете ви, грішні душі, в царстві меже нами.
Ви такоји співаночки нігди не чували,
А шчо сьвјита, шчо неґільі пили та гульали.“
Ой приjшов ја, хло, до раjу, тамки зазирају,
Сьвјикі буком намахујут: Іди там, де грајут!
Ой приjшов ја та до раjу лиш сьи подивити,
Сьвјикі буком, вітрутили, шче хокіли бити.

(В Криворівни косівського пов. записала Целіна Бурачинська в р 1885. Варіант А. гл. Ж і С І. 141.)

ІІ. Смерть богача.

Вар. Б. Орав богач на пшеницу голубими воли, —
Він гадаје, шчо не приjде на біду ныколи.
А јик зачьила пшеница куколем сходити,
Јив сьи богач поволеньки на біду сходити.
Він гадаје, шчо не приjде на біду ныколи,
Шчо jму хатки і не видко с перед оборогів.
Коло хати обороги, хліба перебіjці (стирти),
Ремеңьами, мошанками білі сороківці.
А јик учув поголоску, шчо хоче вмирати,
А він зачьив по сусідах слуги розсилати.
А він зачьив по сусідах слуги розсилати:
„Будьте добрі, сусідочки, ідьіт мене прошчати!“
А смертечка милостива лиш jиго потьила,
Лишило сьи стадо кониj і грошиj могила.
Заплаките за подзвінне золотими грішми!
Еj Господи милосерниj, јикиj богач грішниj!
Пірвали сьи посторонки, попадали дзвони,—
Такиj, льуде, богач грішниj, најже бог боронит!

(Записано ut supra. Варіант А. гл. Ж. і Сл. І. 142.)

VII Дезертир-опришок Проць Туманюк.

Вам в голові даньцьі, даньцьі, а нам не до даньцьів,
Али ми си зажурили: кличут у вібраньцьі.
А јик вијшли із кризенту (Kreis-amt), карти пописцані
А за тими леґіньами, котрі пострижені.
А јик вијшов пан професор, карти јив читати,
А у карті написано: рекруків давати.
Ој зібрав пан ровту хлопців, одного гајдука,
Вони пішли, іспіјмали Процьа Туманьука.
Заплакали ґівчатонька дрібними сльозами:
Взьили Процьа Туманьука долів облазами.
Ој плачут молодички, плачут дві ґівчині:
Взьили Процьа Туманьука проч до Коломиї.
В Коломиї пани Ньімцьі кальвінськоји віри
Взьали Процьа Туманьука до першоји міри.
А јик јиго відобрали ,вни си врадували,
Проценьови молодому черевички дали.
Черевички јиму дали, в кабатик убрали,
Кучерики обітьали, карабін завдали.
Але Проценько Туманьук тим ни пожурив си,
Бо він хліба комісьного тај ни поживив си.
Ој він того хліба лиш два рази поживив си,
А за два дни чи за три дни дома вповістив си.
Ој Проценько молоденькиј си ни збаламутив:
А јик скакав з муру, з вішків, усу варту трутив.
Јик Проценько Туманьук горівки си напив,
Јик із муру з вішки скакав, цалком ровту забив.
Ој јик скакав з муру з вішків, то зорили зорі, —
Сховав тверде зелізьичко на високі горі.
Ој у пана Баранднка ји в дворі віконце:
Так устаје пан староста, шчо в полудне сонце.
Шче сонічко не сьвітило а місьаць ни зијшов,
Коли Проценько Туманьук в Перехрестьи вијшов.
Переночував дома ніч, переднував днину, —
Ој упали Туманьуки в велику провину.
Ој упали у провину, зробили розбійство —
Ој вијшло до Туманьуків тверде здекуіцьство.
Убувајте постольита, волоки ремінны;
А вијшли до Туманьуків два жовньири кінны.
А там тоті жовньироньки јили воювати,
Шчо ни можут Туманьуків у руки ґістати.
Шчо ни можут јіх ґістати — шчо кому до того?
Вони берут із за синів Тумана старого.
Вони Тумана узьили, до Кутів придали,
Прикували в криміналі ланьцухом до лави.
Туман каже: „Ја тут сиджу не конче без вини,

Сисе міні не дивниця, бо за рідньі сини.“
Туманьуки гідні хлопці, вни си на бік дали,
А јик пішли в Молдавшчину, зимку зимували.
А јик пішли в Молдавшчину, зимку зимували,
Молдавської удовиці слугу підкликали:
„Јик ти слуго шчьиро служиш, јик ти тьижко робиш:
Ходи з нами на Льиччину у Жабје на здобич!
Ходи з нами, побратимку, ни пожијеш смерти;
Бо не лишень три нас буде, најде си ј четвертиј.
З нами Семен Футьук піде, хоть не знаје звичьиј,
Бо він у нас Туманьуків шос грошиј позичив.
А він зичив у нас гроші на Дмитра в вівторок,
А тих грошеј не богато, лишень рублів сорок.“
Ој јик пријшли до Семена, јили го витати:
„Чи би не чьис, Семеночку, гроші нам віддати?“
— „Ој коли вам треба грошиј, јду ґрунт заложити,
Лиш нај не јду в гајдамаки бити тај стрільити.
А коли вам треба грошиј, іду ґрунт продати,
Лиш нај не јду в гајдамаки бити тај рубати.“
А јик јили до Семена мід горівку пити,
Вони јили Семеночка з собов підмавјити.
А кували зазулиці, кували, кували, —
„Ходи-ко ти, Семеночку, на здобич із нами!“
Ој кувала зазуленька меже корчиками;
Вони Футьука Семена з собов підкликали.
У вісокіј полониньі отавка зелена;
Підкликали Туманьуки Футьука Семена.
Ој у Процьа Туманьука на-в-хрест порошниці —
„Куди підем, годні хлопці? Хоґім до Марисьі!“
А јик пријшли до Марисьі — „Ба, ци спиш, ци чујеш?
Пускај в дворок, Марисечко! Ци сама ночујеш?“
— „Ој ја вас, годні хлопці, в дворок ни пускају.
Кажіт відти, шчо ји ваше, ја в вікно відају.“ —
„Подај-ко нам, Марисенько, білі сороківці,
Бо ми льуде молоґіјі, в руках нам топірці,
Подај-ко нам, Марисенько, паперові гроші,
Бо ми льуде молоґіјі і хлопці хороші.
Подај-ко нам, Марисенько, ґвінтові рушниці!“
А вістрілив молод с креса вікном до світлиці.
„Подај шче нам, Марисенько, гроші девјитаки!
Уже тобі ни поможе ровта, Мочернаки“
А јик они Марисеньку пріч обрабували,
Але вијшли на царинку тај приночували.
Марисенька молоденька ни засумувала,
Але до всіх Мочернаків на дух знати дала.
А јик она Мочернакам на дух знати дала?
Мала хлопчика одного тај того післала

„Іди, синку, по під льісок, тај не бој си вовків,
Лиш дај-ко ти в село знати до всіх Мочернаків!“
— „Ој помај-біг, Мочернаки! Јик ви ночували?
Туманьуки Марисеньку пріч обрабували!“
Мочернаки хлопці годньі креси набивали,
А јик пішли по під льісок, јіх позасьідали,
А вни Семена Футьука по воду післали.
Семен Футьук прихилив си с кінви воду пити, —
Куља з льіса надлекіла, він упав забитој.
Јик другој Мочернак стрілив з пістольита з лугу,
То потрафив і убив молдавського слугу
А шче третиј јик ізмірив із креса від лицьа,
То потрафив і убив Туманьука Грицьа.
Лиш Проценька Мочернака ручницьа схибила.
Куља ремінь проломила, в рубель сьа спинила.
А јик уздрів Проць Туманьук на себе негоду,
А він тогди повалив си пріч по за колоду.
Јик дав ногам поле знати тај ізбіг на покік;
Шчире богу помолив си, шчоб від ровти укік.
Шчире богу помолив си, тај вдав си в дорогу,
Лиш ухопив бордьуг грошеј, пороху пів рогу.
А јик він тото ухопив, 'д горі утькаје,
Мочернаки, годні хлопці, креси набивајут.
В головного Мочернака шче червоні очи, —
А јик пішов по під льісок, Тумана заскочив.
Јик заскочив Туманьука, сокиров махаје,
А Туманьук ни бојит си, бо два креси маје.
Јик вістрілив оба креси, пороху пів рогу,
То дав тогди поле ногам, а сам без дорогу.
Еј дав тогди поле ногам тај ізбіг за покік,
Шчире богу помолив си, шчо від ровти укік.
Шчире богу помолив си тај удав си в тугу,
А јик пријшов домів, тај гримнув ув угол.
А јик він ув угол гримнув, угли задрижали,
Там у них три льубцьі були, всьі три повставали.
Одна борше зажигаје, друга даје јісти,
Трета іде питати придибашки-вісти.
Одна борше зажигаје, солонину краје,
Друга іде до віконцьа, Процьа си питаје:
„Добриј вечьир, хлопче годниј, јик же ви остили?
А јикиј ми тепереньки сон поганиј снили!
А ја такиј сон приснила, шчо ј не нагадају:
Такиј ја јиго приснила, шчо ја си лупају“.
„Ој гівчино, сеји ночи на бідку нам пішло:
Јик на здобич поступали, то шчос нас перејшло.
У вісокіј полониньцьі он там конец стаји
Јик на здобич поступали, перејшов нас зајіць“.

А у Процьа Туманьука стодола рублена:
Заплакала за Проценьком ґівчина Олена.
Ни плач, ни плач, ґівчиночко, ни вдавај си в тугу!
Ми вробили на Проценька кидровеньку трунву.

(В Криворівни пов. косівського в р. 1884 записала Целіна Бурачинська від Василя Івандюка.)

Короткий фрагмент сеї пісні (24 стихи), з значними впрочім відмінами від повисшого тексту, гл. Головацкій, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, I, 160. Характерний вірш, де жінка не хоче впустити опришків до хати, а подає їйм своє добро через вікно, гл. тамже II, 598.

VIII. Проповідь тверезости митрополіта Осипа Сембратовича.

Ци чујете, льуде добрі, шос хочу казати:
А ја хочу на громаду пишно заспівати.
А ја хочу поспівати, ви слухајте льуде:
На сьім свікі над громаду ни було ј ни буде.
Ходив до нас митрополіт, варт го похвалити,
Просив, грозив, наказував горівки ни пити,
То би ми добре робили, коби-м ји ни пили,
То би ми си, славні ґазди, нычьим ни журили.
Кобим горівки ни пили, були бих богакі,
Мали бих богато грошеј, супокіј у хакі.
Чоловік сьи впив јик свиньи, льиг спати за грубов,
А там пријшов пес жиґівськиј, облизав му губи.
А ја встају із за груби, хочу јти до хати, —
Јили мене біз горівки жиди чьистувати.
А шчо миньі гидно, бридно, шчо ја був цјаницьа!
Сьмијила сьи тај ругала кожда молодицьа.
А ми будьім працьувати, наші жінки прьисти,
А мете ви, песьсьі жиди, своїм драньтьем трьисти.
Ми мусьіли бідувати і голод терпіти,
А все тото через жиґів тај через јіх ґіти.
Бо то, брате, в кожґім селі коршма при дорозьі, —
Пропив ґазда штири вівци тај чотири козьі.
Бо горівка ізроблена з најстаршого хліба, —
А з-за тоји горілоньки всьа велика біда.
Ој прошу тьа, леґінику, ни пиј же горівку,
Вісватају ја за тебе шчо најкрашчу ґівку.

(В Криворівни від Данила Чуперчука зап. ut supra).

В. Легенди.

25. Чому руські свята найпізнійші?

Прийшов раз жид, Поляк і Русин до пана бога, а кожен просив, щоби бог йім сказав, хто має борше своє свято святкувати. Господь бог надумав ся трохи тай каже: Хто з вас борше роззує ся, той буде борше свято святкувати.

Жид, як то звичайно в патинках, тріпнув тай злетіли. Поляк в чоботах, зачепив до ноги тай стягнув другий, а Русин бідачисько в личаках, нім поровязував шнурки, ремінці, то тамті вже й у друге повзували ся. От так каже господь до них: Ти жиде перший роззув ся, будеш перший святкувати, ти Поляку будеш другий, а ти Русине, щож робити, вже послідний.

І таким то робом Русини святкують на останку свої свята.

(Із збірки невідомо де і ким списаної, мабуть якимсь слухачем учительської семінарії у Львові в початку 80-тих років, а означеної підписом Іван.)

26. Лакома баба.

Раз прийшов Ісус Христос зі своїми учениками Петром і Павлом до одної дуже бідної вдови. Вона прийняла йіх у хату, але не мала чим йіх погостити. Ісус Христос казав йій що подати зйісти, але вдовиця сказала, що нічого не має. „Пошукай но добре, а що здиблеш, звари.“ Вдовиця здибала ще там десь в кутку жменю муки і зварила затирку. Дала на стіл, але не було чим помастити, а пісна затирка не смакує. „Не маєш там де чого — сказав спаситель — трохи помастити?“ Вдова здибала в фляшці трошки оливи, але не хтіла дати, бо, казала, що то вже хвус (спідня часть, гуща). Але спаситель сказав вилляти. Не було но кілька крапель. А коли розмішали, пороздроблювали ся ті краплі на дуже маленькі і було йіх дуже богато. Кілько було тих очок, тілько дав спаситель вдові дукатів. Зйіли гості і пішли дальше.

Вдова, що була така бідна, тепер дуже збогатіла. Ёі сусіда, богачка, була дуже цікава, чого то вдова стала така богата? Вона була дуже заздрісною. Раз здибали ся вони і богачка зараз запитала тамту за причиною. Вдова всьо оповіла. Не довго по тім зайшов Ісус Христос до того самого села. Богачка довідавши ся про се зараз запросила єго до себе. Зварила також затирки, розуміє ся, з найладнійшої муки і дуже купа налляла воливи — звичайно, богачка. Вона мислила, що як ліпше помастити, то спаситель більше заплатить. Але спаситель спізнав єі хитрість і лакомство і казав порахувати очка на затирці. Але що богачка дуже богато налляла, зробило ся тілько одно велике око на цілу миску. Спаситель дав йій за то тілько одного дуката.

(З тої самої збірки.)

27. Св. Петро і Павло — молотільники.

Був сибі ксьондз. Він так бідно мав сьа, жита мав дозить і ни мав молотників за шчо наньати, жи б змолотили jіму. Спекла jімосьць паланицьу, взьав ксьондз і вкрав ту паланицьу і зьів. Прийшло двох вандровних і просьать jего, жи-б спомохчи jіх чим. А він каже, жи ни маje чим. Кают: Хоць хльіба кавалок! Каже: Навіть і хльіба ни ма, ни ма кому намолотити. (А то був сьватиj Павло jі Петро.) Кают они: Ну, то ми тибі намолотим. — Пішли вони молотити до стодоли, стали, засьвітили сьвічку, Петро тримаje сьвічку, а Павло подаje снопи і кидаje на те сьвітло і жито летит, а полова туди знов. Приходи ксьондз та j так беш шпарку дивить сьа, жи так jіму фajно молотьать. І прийшов до jімосьцьі і каже: То — каже — тих двох так фajно молотьать! І цьіпами ни бjут, ньі на млинок не сипльать, і чисте збіжа!.. Але вони си намолотилиj там троха jіму та j забрали сьа та j пішли дальі. А ксьондз ка до jімосьцьі: Тепер ja ни потребуjу молотників, будем вобоje молотити. Возьмем сьвічку сибі с церкви велику і так будем молотити jак тамті — Взьали сьвічку, прийшли до стодоли, засьвітили сьвічку, jімосьць тримаje сьвічку, а ксьондз вильз на запільа, снопи подаje. Взьяв ксьондз на ту сьвічку сніп кинув, сніп зajньав сьі та j стодола горит. Ксьондз кричит: Івавт! — Лемент, крик, льуде позбігали сьі та j троха вгасили ту стодолу. Каже ксьондз: Мушу ja тамтих двох дігнати. Jім так глатко молотило сьа .. ja jіх дожену і поспитаjу сьі, jак то молотити так?... Пігнав ксьондз за ними, так летьів, летьів, летьів, дігнав jіх, тих двох, і каже: Ja — ка — хтьів молотити так jак ви молотили-сьти, і стодола миньі згоріла. — А вни кают: Га, ти хтьів-ісь бути такиj мудриj, jак ми? Хоць-ісь — каже — сьвашченник, але ти то — ка — ни сповниш, шо ми сповнимо... — А — каже — ja сповньу та' jак і ви! (так тоj ксьондз). Ну — каже — коли-ж ти сповниш так jак ми, ходи з нами. — Али jдут вони, jдут,. прийшли так до jідного села, стоjіт хатинка, і така бідна та хатинка. Прийшли вони до теjі хатинки, не ма там но сама вдовицьа jідна, а дьітиj jест богато. Прийшли вони і питаjуть сьа: Де твij чоловік? — Кае: Чоловіка моо ни ма, бо вже вмер. — Може-б ти нас переночувала? — Каже: Та... хоць ни ма де, хата мала і дьіти jе, але ночуjте! — Кае сьватиj Павло: А мои (може) б ти нам дала шо jісти? — А вона кае: Ну, та шо — кае — сама буду jісти, то j і вам — кае — дам тоо *). — Всипала там шось у миску, поставила там на стіл; Павло j Петро, вони не jідьать, бо вони сьваті, а ксьондз теленаje, бо ксьондз голоден. Переночували вони, в-рано повставали, та j та вдовицьа знов с м де-шо готуje. Та j там зварила гобідати, вкидала тьісто там на вобід, дістало сьі jі тьіста то ше іспекла паланицьу jідну дльа дьітиj; та j взьала, поставила там під вікном ту паланицьу. Али ксьондз узьав та j ту паланицьу вкрав. Та j кажи сьватиj Павло до нео, до ксьондза

*) Рада-б душа до раjу, та гріхи не пускajут — дала-б jісти, та біда, шо не ма шчо. (Увага старої Гананінихи.)

до тоо: Видиш, ja тибі казав, жи ти тоо ни сповниш, шчо ми сповньа-демо! Вона тілько всьоо дльа дьітиj спекла, а ти j ту взьав-ісь.. Тепер-же ти сибі jди у свою дорогу, а ми в своjу. — І кінец — і розійшли сьа.

(Від господаря Миколи Кравіцкого, з прозвищем Гананіни, в Берлині, брідського пов записав д. 30 июля 1894 р. Осип Роздільський.)

28. Рабін і ангел.

(Жидівська легенда.)

В давніх часах христіяне кидали жереб на жидів; на кого випав жереб, того палили. Одного разу випав жереб на рабіна. Дуже зажурив ся рабін, бо в четвер кидали жереб, а в неділю о 12 годині мали вже палити чоловіка. Отож коли в пятницю під ніч він ішов молити ся і вертав уже до дому, зустрічає єго при дверех якийсь жидок і просить єго, щоби припяв єго до себе на шабас. Думає собі рабін: „Все одно, і так уже в неділю буде моя смерть, то візьму сего жидка на шабас.“ Ото ж пішов той жидок із рабіном на шабас до єго дому. На другий день перед вечерею, коли відмовляли вечірню молитву, зачав рабін плакати. А той жидок, то був ангел, але рабін того не знав. Коли вони вйіли вечерю, каже жидок до рабіна: „Ходімо, почитаймо троха святе письмо“ Взяв той жидок і на вгад отворив рабінови таку главу, де була описана подібна історія, яка отсе з ним лучила ся. Прочитавши єі зачав рабін дуже плакати. Питає ся єго жидок, чого він плаче? Відповідає єму рабін:

— Дай міні спокій! хіба ти можеш міні в чім допомогти?

Каже до него жидок: — А хто знає? Може я вам і зможу де в чім допомогти.

Каже єму рабін іще раз: — Іди вже, йди! Що ти міні тут можеш допомогти!

А жидок опять настає на него: — А може як раз я вам де в чім допоможу! Лиш скажіть міні, то побачите.

Каже рабін: — Тепер таке вийшло, що кидають жереб, а на кого впаде жереб, того палять.

Каже до него жидок: — Ну, і чогож ви бояли ся міні отсе сказати? Я піду і дам ся за вас спалити.

Прийшло ся на другий день, зібрала ся вся жидівська громада; вийшов до неі рабін із жидком і пішли всі до манастиря Жиди з рабіном лишили ся перед брамою, а жидок пішов до середини. Насупротив него вийшов єпіскоп і молодший єпіскоп, узяли єго по під руки і почали єго опроваджувати по манастирі. Бачить він: стоіть півень, і питає ся єпіскопа: — Що се таке? Каже єму єпіскоп: — Се наш бог.

— А як він називає ся?

Відповідає єму єпіскоп: — Святий Михайло

Тоді крикнув ангел: — Михайле, кілько піря є на тобі, нехай тілько христіян упаде (т. є. помре)!

І впало йіх кілька тисяч штук.

Пішли вони далі. Бачить він, стоіть камінь, викуваний зовсім на подобу чоловіка. Питає ся ангел епіскопа: — Се що таке?

Відповідає єму той: — Се також наш бог.

— А як називає ся?

— Ісус (Йосель).

І знов скрикнув ангел: — Вирви ся з місця і вбий христіян кілько зможеш!

І той вирвав ся і вбив йіх кілька тисяч штук. Бачить епіскоп, що се погана справа, хотів уже пустити его на волю, але ангел повідає: — Ні, я ще не хочу йти на волю! На мене впав жереб і ви мусите мене спалити.

Пішли далі. Бачить ангел, як уже зносять стільниці і огонь палахкоче. Чує, як кричать із вікон і з дахів: „О, жид іде!“ і сміють ся. І скрикнув тоді: — Ті дві стіни, з котрих христіяне ззирають ся по вікнах та по дахах, нехай зійдуть ся до купи! — І ті мури зійшли ся до купи і подусили всіх. Тоді побачив епіскоп, що біда велика і почав єго просити, щоб ішов собі геть. Повідає до него ангел:

— Не піду геть, хіба тоді, коли міні підпишеш ся, що вже ніколи ніякого жида не будеш палити.

Відповідає єму епіскоп, що не має паперу ані чорнила. Тоді ангел виняв із кішені з за пазухи пергамен і чорнило і перо і дав єму, а епіскоп підписав ся на те, що ніколи вже не буде палити жадного жида. Тоді жидок з рабіном вернув до дому. А коли жиди побачили єго живого, почали кричати до него: „Rebały!“ Тоді рабін справив велику гостину і дав жидкови 200 срібла, та в тім раптом жидок щез так що ніхто й не бачив, куди, а на столі лишили ся ті 200 срібла враз із капшуком.

(Із збірки жидівських казок і оповідань, списаних із уст жидів у Львові ром Г. Біґеляйзеном. З жарґону переклав Ів Франко.)

Яко пробу язика, в якім оповідані жидівські казки, котрі ми друкуємо в руськім перекладі, подаю тут частину тексту повисшоі вельми інтересноі легенди:

In friherdyke Zahten hobn di Gojim gyworfen Gojrel of dy Jyjden; of wehmen s'ys gefałen Gojrel, dem ot myn vabrent. Of ajnmul ys ys gefałen of 'n Ruf. Da Ruf ot sech sajhr gykrenkt, wahl Donnersztyk ot myn gyworfyn Gojryl, yn Syntyk Sager 12 ys myn schojn gygahn vabrenyn dem Mensch. Aklał ys er gygahn Fratyk zynachts dawynyn. Wen er ys ahajmgygangen, ot sych awidergistellt a Jydały leben dar Thyr yn ot ejhm gybejtn, er soł ym nemen of Schabys. Ot sech der Ruf gytracht ba sech, as als-eins, yt schojn saan Tojt san ym Syntyk, wet er sech nemyn dus Jydały of Schabys. Aklał dus Jydały yt ahajmgygangyn myt dem Ruf of Schabys. Im andern Tug schpeiszynachts ot der Ruf sajhr ungyhojben zy wajnen ba der Kawduhly. Dus Jydały ys gywejhn Elinuwy yn der Ruf ot ys nyscht gywyst. Wy s'obn ugygesn dy wetschary, ot dus Jyjdały gysugt zym Ruf: — Lomer gajhn a bysały lernyn! — Ot dus Jyjdały ym aufgymyscht a s'a Sedry, wuys s'ys taky gewejhn vyn dy Mansy. Ba dem ot der Ruf saihr ungyhojbyn zy wajnyn Hot ejhm dus Jyjdały gyfregt, wus ar wajnt? Ot der Ruf ym gyenfert: — Gaj, wus weist dy! Kenst dy den epys helfen? — Hof er ejhm gysugt: — Efschar yl ech ach joh kenyn epys helfen! І т. д.

В. Казки.

6. Кіт і граф Попеловський.

Був најмит і кіт. Був то стариј кіт, моцно довго в ґосподара служив. І він заслаб. А најмит в стодолы молотив і приходи на полудень до хати, а ґосподиньа каже: Возьми јего де викинь, бо він уже заслаб, то шчезне в хатьі, то буде кипско. — А він взьав тоо кота і приньіс до стодоли і каже: Нибоже, лежи тут, бо ј миньі колись так пријде. Доки ја здоровиј, робльу, то мине льубльать. — Він јего положив в стодольі в соломі і приньіс јему трошки в черепочку јісти і він јего годував бесь цьілиј тиждень так, і тој кіт одужав. Тимчасом најмит заслаб, ну, лежав јіден день, два дьньі, три дьньі, а наресьтьі господар каже: Ја тибе буду тримати, годувати, лиш іди сибі з хати де-сь там в запільа. — От день, два дьньі, десь там занесли јісти најмитові, а на третьіј день господар каже: Він лежит, ја јіму за шчо буду носити јісти? — Лежит најмит цьілиј день, лежит, ньічоо ни јісьть, вже ни дајут, а кіт каже: Но, ратував ти мене, ја тебе буду ратувати. Кинув сьа кіт, от, јак то він знаје, в јеґомосьцьа на стриху висьать ковбаси — стариј кіт знаје всьі входи, побіг, прибіг, потьагнув јіму ковбасу, пекльованиј хльіб приньіс і кае: На, мајеш, будеш мав на пару день јісти. — Він знов пішов друіј раз, брав там ковбасу чи сало ньіс — в нео відбили. Він каже, тој кіт: Знајеш ти, Јіване, миньі ту зле, — ја тибі принесу ту шо, в мене відібјут і мене ше вибјут. Іди зо мноју, там је стара цегольньа, там је старі пјици (вже не робила та цегольньа, стојала пуста), іди зо мноју, ја тебе там заведу, ја там беспечно буду тебе догльадати. — Він јоо там завів на цегольньу, там була стара пјиц, він сибі льіг, тој там уже положив јего в тім пјицові ј кае: Тут будь! — А то було так під містом, јак-би то цегольньа була тут у нас, під містом. Він зачав ходити, зачав јего живити, носив, носив, досить, жи він јему достарчив на дьві нидьільі харчу, розмајітого, јак то слабиј чоловік потрибује, то він то всьо јему достарчив, дильікатне і тлусте. Потому каже до нео: Мајеш жити вже на дьві недьільі досить тоо харчу. -- І вже він одужував трохи, а кіт каже: Ја јду, ја тебе мушу вженити. — Він пішов до маґазину до цьісарского — јак то колись у замку *) був маґазин, а там ґрати, на льіто вітчиньаје; польіз до маґазину через ґрати, добув сподньі јіму фајні офіцирскі, шапку-вуланку, і так старав сьа і ни вивольікав жи-би так шматьа ґимајни, іно тілько офіцирски витьагав, досить јего вбрав, јак так ґинеральскиј син, у мундур такиј вбрав. І допіру він каже — вже најмит јако-сь одужав: Ну, вберај сьа в мундур, ја тебе на зальоти поведу. — Але він до нео кае: Јак ти мене на зальоти поведеш? — Каже кіт: Ја тебе зробльу крулем. — А він кае до нео: ьак ти мене зробиш крулем, јак ја по-руску простиј Јіван і ни вмію Јі читати, ньі писати?! — А він каи: Ньіц, 'но мене слухај —

*) Замок бродський, що належить до дібр графа Молодецкого.

аби-сь мене слухав, то буде всьо добре, ти тут будь. — Він пішов до крулья — був так круль недалеко — і кажи: Ја мају тутај на зальоти припровадити јідного крульевского сина.. Од-жи він приjшов там і обеспечили, жи приjіде тој син на зальоти. Він пішов в почі до маґазину, де-сь там до каси, добув — перши то так гроші ни ховали моцно, јак тепер ховајут, но так — добув пук паперів і јіму приноси, кае: На, маjеш гроши, жи-би-сь мав, в кишеньу. — І каже до нео: Іди до міста і наjми собі фіjакер, жи-б був сьлячниj і порадні коньі, і поjідим на зальоти. — І каже до нео: Памньатај, јак там поjідиш — бо ја ни буду с тобоjу вогорити, ја буду сибі там ходити — жи-би ти знав, шо вогорити. Кажи, јак будут тебе питати за маjонток, кажи, жи: ја јест-ем сам јіден і ја мају двір свіj, коньі, воли, корови, палац і так далъі, всьоj маjонток мају (він јото так намовив уже там і тој сибі маје в голові) — і кае: Ньіц, 'но мене слухај. — Дуніру вни поjіхали туди на зальоти тим фіjакром. Јак вони там приjіхали і вони там зачали сьа гостити сибі, пили, јіли, сьпівали, — досить, жи тим старим сподобав сьа він, був сьлячниj вособа, хоць то був простиj Јіван, али вбрав сьа в цьісарскиj мундур, мав поставу фајну. А та молода панна думаје сибі так у своjім дусьі: Жи би ти навіть ни мав ньічого, то ја за тебе піду, добре, жи ти татови іспоdобав сьа добре... І вони јего ни хтьать пустити: Вже будь тут, будем робити весьіля. А тој кіт викликав јео на двір і кажи (они јему передом казали: фіру вітсилај до дому, а ти зостанеш тут), то він сказав јему тут: Тим-часом поки тутај висьіля ви зробите, то ја піду дльа тебе вистарају сьа маjонток. — Тој кіт пішов у своjу дорогу, а вони вже сибі зачали сьа кохати, вже јіму палаш дала... То потримало до три недьілі, поки те висьіля зробили, теjе. Доніру зачали весьіля, поженили сьа сибі. Але весьіля робить сьа, але він такиj смутниj, він сибі міркуjе, шо јак јиго кіт покине, то доніру біда буде, він ньі-чо ни маjе... А кіт јіму дав імньа таке „Јан, ґраф Попеловскиj“, јак там јео будут питати, жи-би він знав, шо казати. (За то, жи він там лижав у попелі, то він јему таке імньа дав „Јан, ґраф Попеловскиj“.) Доніру тој кіт там вишпекольував: була стара паньі, мала добра сьлячні (так јак би то в Поникві, була вдовицьа). Дуніру він там пішов, вишпекольував те ґосподарство — а паньі маjонтна дуже була, всьо: худоба, фільварок такиj — і тој кіт там пішов і каже до теjі паньі: Паньі, тут на вас важуть, воjско, хоче застрілити. — А та каже: Ну, j шо-ж ја буду робити!? Кіт каже: Жи-би-сьте де сховали сьі! — А вона кае: Ни знаjу, чи зараз, чи ньі? А він каже: То доніру аж за тиждень вони те-во рихтуjуть сьа. — Доніру він уже те всьо вишпекульовав і jде на-зад до Јівана, за три недьілі. І він тогди приходит до нео і каже: Јест! — Кае: јест? ну, Богу дьакувати! — І дуніру вони вже јак поженили сьа, вже будут вибирати сьа на своје ґосподарство, а ни знаjут куди — ко-б ни кіт. Даје јему цуґ воjска, повози круль, музика, повиберали сьа, посьадали, музика граје... Але черезь льіс там було, мое кавалок там було, а він до нео кае: Тутај запини, троха спочивајте, а ја піду наперед, а јак ја приjду, дуніро будете јіхати там. — Кіт побіг

на-перед до тоо палацу, до теjі паньі, і кае: Паньі, сховајте сьа, бо војско jде і — кае — забје вас. А вона каже: Де-ж ја сховају сьа!? — Каже: Тут јест за тим-во — гај зара був, а в тім гаjі дуже моцно груба липа була — там у ту липу jдьіть, нех вас заведут, і там ви виховајете сьа. — Та зара казала сибі, два льокаjі жи-б jіjі запровадили, а він кае, кіт, до тих льокаjів: А сами верніть сьа на-зад! І jак они вернули сьа на-зад, і він jім росказав, кае так: Тут jіде — кае — ґраф і буде то всьо втримувати, тој ґраф, він назива,еть сьа Jан, ґраф Попеловскиј. Повиходьте всьі на-перед, льокаjі, фурмани, jакі но слуги жијут у тім палацу, так усьі виходьте і кричіт: jіде наш пан, ґраф Попеловскиј, віваат! Всьі кричіть на-раз, jак буде jіхати. Він дуже вам буде сипати гроші, jак будите так кричати на-раз. — Од жи jак то почули, жи буди сипати гроши, так сеј-час усьо сьа зібрало, хто 'но жив, на-перед. А він побіг на-перед на-протьів своjіх паньства і до нео каже: Ану, машеруjмо! Комендеруj, жи-би машерували. — Jак мали до теjі липи jіхати, пару кроків ше так, пару сьажень ше було, каже: Комендеруj, жи-б на ту липу стрільали, бо то старе дерево моцно, то впаде, вітер звалит, і кого забје. — Jак він закомендерував на ту липу стрільати, цуґ војска, так ту липу побили на дроски і ту паньу там забили в ті липі. А ті слуги jак почули, жи такиј галас там, крик у тім гајку, далькі, летьать. А кіт jіму сказав: Jак будут кричати „віват!“, жи-би-сь кидав гроши сьуди-туди, сьуди-туди с повоза. Ото jак поприлітали тьі, гльанули, жи тьілько војска, паньства такого, jак зачали кричати: Jіде наш пан, ґраф Попеловскиј, віваат! лемент такиј... але а-ж припровадили jего до палацу, а тој гроши сипав сьуди-туди на земльу. Припровадили jего до палацу, позьлізали молоді, до покоју, подивила сьа вона, жи сьлічниј мајонток јест, і jіjі сподобало сьа моцно. Потому він вијшов, дав по пару ґрејцарів кужному жомньірови і вітпровадив на-зад до дому, а сами зостали там жити.

(Від господаря Гната Романова в Берлині бродського пов. в авг. 1894 р. записав Осип Роздільський Паралелі до сеі казки гл. Laura Gonzenbach, Sicilianische Märchen N. 65 і нота II, 242.)

7. Царівна-чарівниця і вдячні звірі.

Був то круль і мав три дочки і ті дочки були великі вже; і коли они jшли купати сьа, то робили сьа гусками j летьіли до ставу, бо то були злі духи. Але був jіден такиј молодиј хлопец і хтьів теjі најстаршоjі шматьа забрати. Коли вони прилетьіли до ставу, взьали, стріпнули сьа і те піра з них сьі повсипало і з того піра зробили сьі сукньі. А тој хлопец сидьів за корчем і дивив сьа, котре jе теjі старшоjі шматьа, де воно лежит; і вильіз за того корча, jак вони повлізали в воду купати сьа, і теjі најстаршоjі шматьа взьав. Коли вони викупали сьа, повилізали з води, jіх дві вбрало сьа, молодша і середушча, а најстаршоjі не було шматьа; тоди вона зачала плакати і тој хлопец почув і прijшов до неjі і каже: Jак ти за мени підеш, то ја тибі шматьа те відам. — І вона jему казала: Піду, але відај миньі

моје шматьа. І тој јіјі відав шматьа і та зробила сьі гускоју і втьікла до свого дому. Та ј тој зачав нагльадци јти за неју, де вона полетьіла, і зајшов а-ж до јіјі дому; пријшов до неји і каже: Видиш, јака то ти! Ја тибі шматьа відав, а ти втьікла і не хоч за мене јти! — Тогди каже јеји мати: Будеш у мене черес три роки служив, ньіц не будеш робив, то-но будиш миньі три кобилки пас. (А ті кобилки, то були ті дьівки јіјі, вона јіх поробила кобилками). І каже: Видиш, јакі вони тепер мізерні; то за три роки миньі мајеш јіх дуже повпасати, шо-б були глаткі. А коли він јшов за неју до јіјі дому, то здибав на дорозьі, шчо пси лиса кусали. І каже лис до него: Возьми мене вборони, то ја тибі колись у пригоді стану. — І він взьав, пси повідгонив і пси пішли в своју дорогу. І не мав јему лис чим заплатити, шо він јего вборонив, але вирвав сибі јіден волосок свіј і каже: Коли тибі јака пригода буди, то тој волосок возьмеш, запалиш, то тој сморід піде по льісьі, то ја до тебе пријду. — Іде він дальі, здибаје, шо вовки дуже кусали сьа. І каже до него: Розборони нас, то ми тибі коли-сь у пригодьі станим! І він јіх розборонив і вони јіму дали по јідному волоскови по свому і каже: Јак коли тибі буде нас тре, то ті волоски запалиш, то ми до теби пријдем. — Іде дальі, здибаје: раки дуже на соньцьі печуть сьа і кажут до него: Возьми нас повкидај у воду, то ми тобі коли-сь у пригодьі станем. — І він взьав іх в воду повкидав і ті јіму не мали чим заплатити і взьав рак свіј вус відірвав і дав јіму і каже: Коли тибі буде нас треба, то тој вус припечеш, то ми до тебе прилетемо. — Але він пријшов вже до теји баби і пігнав ті кобилки пасти, і та баба каже до него: Јак миньі јіх вечир до дому ни приженеш, то ја тибі смерть зробльу. — Коли він пігнав ті кобилки пасти, а вона јіму так зробила, шо він спати зіхтьів — заснув і кобилки повтьікали в лисьачі јами, поховали сьа від него, бо јім так мати наказала. Коли він виспав сьа, пробудив сьі, тај кобилок нима... Та ј ін взьав лисьачиј волосок запалив сьірником, коли слухаје: земльа стогне, так лиси до него жинут... Коли пријшли до него, та ј кажут: Шо тибі за пригода? роскажи нам! Тој јім росказав, шчо він кобилки пас і јіму повтьікали де-сь, не знаје де. Тогди јак вони пішли по јамах, ті лиси, і ті кобилки в јамах надибали, зачали кусати, і повигонили с тих јамів. І тој в вечир пригнав ті кобилки до дому. На другіј день рано пігнав ін знов ті кобилки пасти, і він льіг та ј заснув і ті кобилки повтьікали в вовчі јами. Коли він прибудив сьа, став, кобилок нима! Тогди зачав плакати, але сибі пригадав, шчо маје вовчиј волосок. Взьав тој волосок запалив, слухаје, аз земльа стогне, вовки женут до него... Пригнали до него і питајуть сьа, шо јіму бракује? І він јім росказав, шчо ті кобилки знов десь поховали сьа; і ті вовки пішли по јамах і повигонили ті кобилки знов до него. Вечир він јіх пригнав до дому, а мати дуже ті дьівки зачала бити, шчо вони добре не ховали сьа від него. На третьіј день пігнав знов він ті кобилки пасти; коли вона јему знов так зробила, шо јго дуже сон зморив, і він льіг і заснув і ті кобилки поховали сьа на став, у вочерет. Коли він прибудив сьа, зачав дуже плакати, шо вже кобилок не најде; але

пригадав сибі, шчо маје з рака тој вус. Взьав ін тој вус запалив і тој сморід розійшов сьа, і дивить сьа: дуже багато раків прилетьіло до него. І спитали сьа, јака јему пригода? Він јім росказав: Уже два рази кобилки-м згубив і најшов, а тепер вже не најду. — Тогди вони полетьіли на став і зачали шчинцьами јіх шчіпати, ті кобилки, і пригнали јіх до него. Коли він јіх до дому пригнав, тогди јіх мати дуже била, на шчо вони дали јіму најти сьа. Коли він вибув три роки і мав вже ту дочку брати, тогди каже мати до него: Возьми сто морґів льіса, викорчуј за јідну ніч і погори і засьіј пшеницьу і принеси миньі на сьньіданок с теје пшеницьі дьві булки. — Та ј він зачав дужи плакати, та ј пријшла та старша дьівка до него та ј роспитала, чого він плаче. Тогди він јі росказав, шчо маје за јідну ніч викурчувати сто морґів льіса і погорати і пшеницьу засьіјати і с теје пшеницьі јіјі, матері, на сьньіданок дьві булки принести. Тогди вона каже: Ни жури сьа! Она свиснула і назгонило сьа багато чортів і тој льіс викорчували і пшеницьу засьіјали і јіјі на сьньіданок дьві булки принесли. Мати кажи: Вже возьмиш јіјі, али ше миньі јідну річ зроби: јіди на гору на високу, там је срібниј зајачик, ізлапај миньі јего і принеси миньі јего сьуда, то дам тибі своју дочку. Він зачав плакати і вона пријшла до него, та дьівка, і спитала сьа јго, чо він плаче? Він јі росказав, шчо маје зајачика срібного злапати. І вона свиснула і поназгонило сьа знов багато дьітьків і пішли і злапали того зајачика, а тогди він приньіс јіјі матері. Тогди каже та дьівка до него: Іди до станьі, там буди двоје кониј стојати в станьі; а не бери глаткого, бо глатким не втьічем, то-но бери сухого, то сухим хутши втьічем. — Коли він пријшов до станьі, ј јего скортьіло таки глаткого взьати коньа. Посьідали вони на того коньа, зачали тьікати; јак сьі мати огльадьіла, рушила з батьком догонити і взьали јіх дігнали і взьали, дочку і того хлопцьа. Коли вони знов змовили сьа тьікати, тогди вона сама пішла до станьі і взьала того мізерного коньа і зачали тьікати. Коли батько ј і мати вгльаділи сьа за ними, зачали јіх доганьати; коли вже блисько були коло них, тогди вона зробила јіго гусаком, а сама зробила сьа водоју і кажи до него: Ти ньіц то-но на серединьі крути сьа в ті водьі, а нат крај ньі-ґде не плини, бо вони тебе злапајут. — Коли вони прилетьіли до теје води, зачали тој батько ј і мати ту воду випивати і ту воду випили, тічько зостало сьа піт крилами піт тим гусаком, шо він на ті водьі сидьів. Тогди батько ј і мати від тоји води потріскали і та вода вильала сьа назад. І вона јиго зробила знов хлопцем, а сама дівчиноју, і полетьіли до дому.

(В Боратині пов. бродського від парубка Янка Пе́труся в авг. 1891 р. записав Осип Роздільський.)

Г. Новели і фабліо.

4. Брехач і Побріхач *).

Був Брехач і Побріхач Пішли вони си наймати. Наймили вони си в одного ксьондза, а в того ксьондза ни було лиш одна корова. Каже ксьондз: „Ja вас найму, будете оден корову пасти, а оден буде стайньу чистити. Брехач си лишив стайньу чистити, ксьондз став з буком; шо він усе везе гною з стайньі тачками, ксьондз палицев по плечех. Він до стайньі — ксьондз у писок. А Побріхач пішов у поле с коровов, а та корова доки 12 готарів (межів, границь) ни облетит, то навіть би нічо ни взьила в рот. Він біжьит за коровов, льуде јмили, бјут. Приходит він у вечір до дому, питаје си Побріхач: „Добре тобі було дома?“ Каже Брехач: „Добре! Ксьондз стојав цілиј день коло мене, тримав скльинку з горівков і порцију, а попадьа решето з булками. Шо ја, кае, з стајньі, а ксьондз порцију горівки міньі у рот сипле. Ја, кае, до стајньі, а попадьа миньі, кае, булку в зуби даје.“ — А тепер тој каже, шо с поља, каже: „Миньі ше льіпше, кае, в поли було, бо-м собі, кае, був узьив крісло, цілиј день јем, кае, сидьів“.

На другиј день вони си поміньили. Каже Побріхач: „Льіпше миньі бути дома, јісти булки тај горівку пити цілиј день.“ А Брехач кае: „А миньі льіпше јти в поле, та взьити крісло тај сидьіти цілиј день.“ Добре, набив ксьондз того дома, а того Брехачьа в поли набили льуде. Тепер у вечір уни си сходьі до купи. „Ану, кае, скажім оден другому правду!“ — Сказали: „Мене дома бјут, а тебе в поли бјут. Може би ми, кае, с цеји служби утекли?“ Пішли вони шче на вечерьу, повечеріли. Брехач побіг до стајньі, а Побріхач став за двері. Каже попадьа до попа: „Іди, кае, кажи, аби јшли спати, бо там ји, каже гроші! У стајни під середним слупом ји пивницьи, вни, кае, зараз плиту відвернут, гроші вкрадут тај з грішми втічут.“ Побріхач ізза двериј та до стајньі! Аж ту і ксьондз вијшов: „Лишьіјте, кае, чистити, льігајте спати!“ Ксьондз собі пішов. Побріхач каже до Брехачьа: „Ходьім, кае, тут відкидајмо плиту, тут ји гроші.“ Відгорнули тут плиту, скочив Брехач там до пивниці, набрав грошиј пів міха, зальіз сам у міх, а цес Побріхач борше вітьиг тој міх, борше ту плиту там назад привернув, міх на плечі — так тьікаје! Утьік він у поле, каже јему Брехач з міха: „Чикај, кае, брате — стань, відночинь! Чо́ ти кае, так тьижко несеш?“ „А бог би тьі, кае. побив, а ја-ж і тебе в мішку несу?“ Кинув міх до землі, тој вильіз з міха. Льігли вони спати там в поли таки. Тој Побріхач устав в ночи, міх на плечі — тьікаје знов. Цес си сфатив — нима ньі грошиј, ньі Побріхача. Біжит у льіс, у льісьі вірубав бук, тај все ходит по льісьі тај буком бје по дубах тај все кае: „Гиј, гиј!“ Ньіби він воли гонит. А тој з грішми тьікаје тај каже: „Боже мій! коби ја, кае, знав на тој сльід! От видко, кае, шо там череду вольів гоньі — зара ја, кае, ни буду сьі бојати јти.“ Приходит він на тој сльід, дивит си, а то

*) Перші 3 н-ри сеї рубрики гл. „Ж і Сл“ II, 141—146.

Брехач буком тарашчит по дубах. „Ти шо, кае, мој! воли гониш?“ „Гоньу, кае, аја! Ти шо, кае, гадав. шо втечеш від мене з грішми?“

Зараз вони переночували, рано зачьили си дьілити грішми. Подьілили вони си грішми, ни стало Брехачеви три гроші до рівного подьілу. „Приједеш до мене в рік — ја тобі віддам.“ Приходит Побріхач у рік, а Брехачева жінка кае: „Ади, іде, кае, Побріхач!“ „Ја беру, кае, жінко, льігају на лаву, а ти скажеш, шо ја вмер“. Уходит тој Побріхач до хати. „Уже, кае, кум небошчик? Іду. кае, купити свічку за јіх душу.“ Пішов, купив свічку з воску, прильіпив небошчикови до носа, а віск усе капаје јему на ньіс, усе јего пиче, а тој умерлиј усе дује. Јак догоріла свічка до носа, уже дуже зачьило печи, а він все каже: „Фу, фу!“ Цес, каже: „Вставај, куме! шо ти, кае, мене дуриш?“ Каже: „Ји три гроші?“ „Приједеш до мене в рік, ја вже, кае, злагодьу та тобі віддам“. Приходит він у другиј рік, а Брехач казав таку јаму вімурувати і там себе сховати. Тој приходит: „А де кум?“ „О, тепер, кае, уже кум умерли.“ „Нај піду за јіх душу зговорити отче наш — нај бог, кае, приімаје за моји гроші“. Приводит јего жінка на гріб. „А це, кае, јіх гріб?“ Каже: „Цисе!“ Ходит він по гробі, тај все руками ј ногами тај все будит, кае: „Бу, бу!“ А тој кричит з гробу: „Игіј, кае, на тебе! Завалиш, кае, јаму!“ А тој узьив, відкидаје тој гріб; відкидав јего: „А ти шо, кае, тут, кае, живиј?“ „Бог би тьі, кае, побив! ти мене ј туг најшов?!“ „А ји, кае, куме, три гроші?“ „Нима, кае, приједете вже в третиј рік, ја вам злагодьу тај вам уже віддам“. Приходит він у третиј рік, а він казав собі вже зробити трунву, і ксьондз аби приjшов с процесијев. Тој приjшов за грішми, а того вже вінесли с хати. Каже ксьондз: „Будем брати до церкови јего. Де ж то можна, јего чоловіка ховати в вечір, так јак жида?! Переначује, кае, тьіло в церкові, поховаје си, кае, јиго рано до служби“. Берут јиго до церкви, тај тој іде до церкви, Побріхач. Приjшов Побріхач до церкви, став за двері, церькову замкнули. Приходьі в ночи 12 збујів ту церькву обкрадати, розбили ту церьков, входьі до середини, взьили гроші і усе, шо було в церькві. Кае најстаршиј збуј: „Хто јего, кае, трупа перетне на половиньі шаблев, того будут усі гроші!“ Најменшиј намахнув си палашем, а тој Побріхач кричит зза двериј, каже: „Вставајте вмерлі, будем јісти живих!“ Ти збујі у цвері, гроші кинули. Тој Побріхач ростворив ту трунву, встав тој с трупви. „А видиш, кае! Вже собі, кае, третиј раз смерть робиш! Цеји почи мали ті, кае, порубати живого“. Тепер берут, дьільі сьі тими грішми, а тој збуј најстаршиј каже: „Ану, піди оден си подиви, ци богато, кае, јіх там ји?“ Тој збуј приjшов, втворьије двері, а тој Брехач хап кучьму с јего, тај кае Побріхачеви: „На тобі, кае, це за три гроші буде!“ Приходит збуј без кучьми, а тој си питаје: „Богато, кае, там јіх ји?!“ „Там јіх, кае, ји повна церьква! Ше, кае, ни стало одному три гроші, то взьив з мене кучьму тај тому, кае, доплатив, тому шо ни стало.“

(У Стецеві від селянина Сухолиткого 15. авг. 1889 р. записав Михайло Павлик)

5. Як Брехач і Побріхач пана обікрали а попа живого вкрали.

Був оден Брехач і Побріхач, тај уни оба вијшли си до купи тај росповідајут, шо де видьів котриј. Брехач каже: „Ја сегодне видьів једного птаха, шо јак јајце зньіс, то 12 льудиј підіјмали і з місцьа ни могли рушити.“ А Побріхач каже: „То јест правда, бо ја, каже, на власні очи того птаха видьів, же јак сьів на оден будинок, то цалком тој будинок під ним си запав, шо лиш трохі верха було видко“. „Білше, каже, ньічо-с ни видьів?“ Каже: „Видьів јем, каже. Видьів јем једного чоловіка, же зрубав головку капусти. Було 100 кроків до хати, то він мусів 12 пар волів запрігати, жеби ту голову капусти до хати привезли. То воли 10 раз відпочивали, нім то до хати затьігнули!“ Побріхач каже: „То јест правда і ја тобі вірьу. Ја видьів самиј сегодне на своји власні очи, јак тот ґазда привіз ту головку капусти до міста на продаж. Але зачьив дошч накрапати, а він ни мав під шьо си сховати від дошчьу, јак урвав листок с тоји капусти і підојмив до гори, то ціле місто скрило си від дошчьу під листком; але вже ни було кому ховати си, бо вже все місто було під листком.“ Кажут вони оден до одного: „Ми ји оба мудрі, ходьім но ми оба красти, і нам буде добре іти обом“. Кажут *они*: „Де би ми пішли? Ходім ми до міста; ја там, каже Брехач, знају једного пана і ми јего обкрадемо“. Каже Побріхач: „Добре, ходьім!“ Приходьі вни до того пана, а тот пан був опарканенињ парканом на округ і мав 12 псів, же не мож було си до него ньијаким способом дьістати. Пішов Брехач до міста і закупив тріла дльа тих псів. Приносит тріло, кинув на другиј бік паркана, де тот пан сидьів, і пси взьіли тото тріло і всьі 12 потројіли си. Тогди тот Брехач з Побріхачьем перелазьијут тот паркан і азизујут всіх 12 псів до купи і пересажујут чирез паркан 6 на једен бік а 6 на другиј бік паркана (перевісили). Тепер идут уни до пана, пана обкрадати. А тот пан кілько був самиј, лиш тримав собі једного льокаја, тот льокај завжде говорив панови бајкі кождого вечера, бо тот пан льубив слухати. Льокаја того вечьера десь ни було, пішов собі на місто, на спацір. Але тот пан кричит на льокаја, жеби ишов јему бајки оповідати. Тепер каже Брехачь Побрехачьеви: „Ти стіј тут під вікном, а ја иду до покоју і буду красти, і буду тобі чирез вікно подавати“. Всунув си Брехачь до покоју, а пан питаје си: „Хто там јест? Може ти, Јасьу?“ А Брехачь каже: „Ја, проше пана!“ (Бо то тому льокајеви було імји Јасьо). І пан каже до того Јасьа: „Powiedz no, Jasiu, jakie bajki!“ А Јасьо каже: „Проше пана, та јакоји панови буду оповідати?“ „Кажи, јакоји вмијеш.“ Каже Брехач: „Було то, проше пана так: був то једен Брехачь і Побріхачь і пријшли вни до пана, каже, наприклад так јак би до вас, тај тот Брехачь здојмив з стьіни льустро тај каже Побрехачьеви крів вікно: На! А тој си не обзиваје.“ Потому узьив образ, здојмив з стьіни і каже: На! і вже образ на дворі. Каже тот Брехачь до пана: „Проше пана, ци пан сховали кльучьик від каси, же мајут там у куты у покоју?“ А пан каже: „Idź no tam się popatrz, cy ja zamknął, cy ńу?“ Пішов Брехач до кута, надибаје касу ј каже: На! і каса уже на дворі.

Доста того, же вікрав усьо, лишень лишив пана в лужку самого, а в покоју хоть свишчьи. Каже пан до того Јасьа: „Ти инчоји ни вмијеш, лишень за Брехачьа і Побрехачьа казати?“ Каже: „А јакоји буду, проше пана, оповідати?“ Каже пан тот до Јасьа: „Јак ти ни знајеш інаций оповідати, то ідзь собі спати!“ Віходит Брехачь с покоју, иде до того Побрехачьа, свого камрата, же јему всьо подавав кріз вікно, і забирајут то всьо, шо накрали і идут в оґрод тим си дьілити на половиньі. Передьілили всьо — вијшло добре, але јак пријшло до бунди, то ни могли си бундов пиридьілити, бо бунда лиш була одна. Каже Брехачь: „То моја бунда!“ А Побрехачь каже: „То моја бунда!“ Брехачь каже: „То миньі си належит!“ А Побрехачь каже: „То миньі си належит!“ І не можут си бундов передьілити. Каже Брехачь: „Слухај, камрате, јак тобі си належит, ходьім до пана, ја си запитају, ци тобі си належит, ци миньі си належит?“ Каже Побрехачь: „Бі’ си Бога, јак си пана питати, таже нас пан зловит зараз!“ „Нај ловит, нај ни ловит, але ја хочьу тоји правди дијти, кому си бунда належит, ци тобі ци миньі?“ Идут уни оба, тај каже Брехачь Побрехачьеви: „Ти стіј тут знов під вікном і слухај добре, а ја јду до покоју питати си пана, кому та бунда належит, ци тобі ци миньі? Јак пан скаже, же миньі, то јест моја; а јак скаже, же тобі, то буде твоја.“ Всуваје си Брехачь до покоју, а пан питаје си: „Хто там јест? Ти, Јасьу?“ „Ја, проше пана“. „Co ty chcesz?“ „Ја хцу доказати бајки за того Брехачьа і Побрехачьа.“ Пан каже: „О co chodzi?“ Каже: „Проше пана так: Уни оба ишли дорогов і најшли бунду; кому, прошу пана, належит си бунда, ци Брехачеви ци Побрехачеви?“ А пан каже: „Таже знаје сьі, же Побрехачеви си належит, бо то може хто нибудь збрехати, але побрехати то головнішье, ніж то, шо збрехати! Но, ідзь спати!“ каже пан. Віходит Брехачь с покоју до того Побрехачьа і каже до него: „Мајеш рихт, то јест твоја бунда!“ Але они, шо тепер робји — вни ни хотьіли того пана обікрасти, лишень хотьіли с пана збиткі зробити, аби пан трохи си зжурив. Де вни ідут досицјати тоји ночи до дньа? Идут уни оба до кухньі, до того пана, надибајут корито в кухни і льізут оба під корито, і накривајут си оба і там ночьујут. Пан досвіта пробудив си, дивит си в покоју, же јего обікрано і він ни знаје, шо то такого си стало, же він ни чув, јак јиго обікрали. Устаје з лужка, збираје си і ходит по покоју і дуже сумује. Нарешті уходит до кухньі і також дуже сумује. Але тот пан мав брата ксьондзом у тьім містьі; јак учьув тот ксьондз, же јиго брата обікрали, — зачьив си дуже смијати з него, же він у покоју був, і јиго обікрали. Каже тот пан сам до себе: „Боже, боже, ни доста того, же мене обікрали, але јешче і мій брат си з мене сміје!“ Тепер каже пан: „Коби си хто такиј најшов, жеби мого брата так обікрав, јак мене, то дарував бим свого половина majетку!“ Нараз чује, шос під коритом запукало, а то тој Брехачь і Побрехачь. Пан си зльик, але Брехачь і Побрехачь кажут до пана: „Ни бијте си, проше пана, нас; ми вас обікрали, але то всьо стојіт у вашім оґродьі і можете всьо собі забрати, вам ньічо ни пропало с того. Але ви кажете, же ваш брат ксьондз сміје си з вас і кажете, же хто би јего обікрав так јак вас, то дару-

јете половину мајетку. Ми ни то шо вашого брата обкрадемо, але ми јего до вас живцем принесемо, же він ни буде уже з вас більше смијати си.“ І пішли они оба в місто. Пішов Брехачь до ставу з міхом і наловив повен раків, а Побрехачь купив за 3 ринські воску і чикајут они до вечира, насукали с того воску може так зо 600 свічьок. Приходит вечір, чикајут уни до 12-оји години. Приходьі до церкви, розбили двері, входьі до середини, засвітили свічьку, потому вісипајут усі раки з мішка насеред церькви, і кождому ракови свічку мижи шчипцьі і кожда засвічена. Јак си раки розлізли по всіј церкві — стало си видко в церкві, хоть мак збирај. Позасвічували світло і перед усіма свјатими і на престольі; тогди бере Брехачь, убираје си так јак ксьондз на службу божу, вилазиије на престів і галасује, шо сини маје на цілу церькву. Побрехачь став за двері собі і чикаје кінцьи, шо с того маје бути. Віходит тој ксьондз с покоју на двір, дља себе, і уздрів світло у церькві, подумав: шо то си значит такого, же таке світло в церкві? Входит до покоју, збираје си і летит до церкви, шо маје сили ј лишень відтворив двері, а тут рак с свічьков. Ксьондз си хрестит (бо то, јак то давно, і ксьондзи ни знали, шо то раки значьи). Скочит раз, а там рак, скочит другиј, а там рак — доста того, же власне ни було де стати на земльу, бо раків повно. Приходит ксьондз до престола, хрестит си, а Брехачь каже: „Ја јако архангел Гавријіл зісланиј від Господа Бога з сьвитими ангелами за вами, же ви јако добриј пастир добре нарід научали-сте і вас Господь Бог польубив і мене зіслав, жеби вас живцем до Бога занести. Идіт, і збирајте си борзенько, бо ја тут чьикају на вас з золотим ворком, і будемо відходити в дуже-дуже далеку дорогу“. Приходит ксьондз до дому і каже своји жінцьі ј дьітем, же „ја вас мусьу тепер лишьити, же мене Господь Бог польубив за то, шьом добре нарід научьав. Зіслав св. архангела Гавр. з св. ангелами і прислав Господь Бог за мнов золотиј ворок, жеби мене живцем до неба на ложе Авраама занести.“ Попрошчав си ксьондз зи своје в жінков і дьітьми і убрав си в усьо так јак си до ксьондза патрит і каже жінці: „Ни журіт си, ја за пару дньів буду Господа Бога умольувати, же і вас живцем до неба занесут так јак мене.“ Прибігаје кс до церкви. Тогди злазьије св. архангел Гавријіл з престола на земльу і поставјије золотиј ворок від раків, жеби ксьондз там залазьив. Ксьондз залазит у ворок. Тогди тот св. арх. Гавр. завјизав і каже до ксьондза: „Жебисте були вібачньі, бо ми мајем ити чирез 12 мостів до неба — може де чирез котриј міст і гуркне, то мусите вібачьити!“ Тогди Брехачь розібрав си с того, у шо був убранић на службу божу і віходит Побрехачь зза двериј, змітајут всі раки до купи, задушили світло всьо і то, шо в церкві було, погасили, і бере Брехачь за голову, а Побрехачь за ноги і віносьі на двір. Лишень вінесли, розмахали тај гримнули раз у церкву ј другиј раз чирез пліт кинули ј доста там, же носили чирез кілька плотів аж до того пана, ньім дијшли Приходьі до того паркану пана, перекинули на другиј бік, і вони оба перелазьијут на другиј бік. Берут того ксьондза і несут нидалеко двора, а перед тим двором віросла липа тонка а висока. Віліз Побрехачь на гору тоји липи на самиј

верьх; јак си јмив верьха — пригнув јего аж до самого спода. Тогди узьили того ксьондза, привјізали до гори ногами а в долину головов до того верьха, — јак пустили, јак тот верьх фівкнув до гори тим ксьондзом, а ксьондз каже: ух! Гадав: уже уже у небі. А липа то до гори то в долину. Гадаје собі тот ксьондз: „Мусівјем бути грішниј, же гадајут надомнов, шо робити, ци пустити до неба ци ни пустити?“ Тот Брехачь з Побрехачем сьідајут оба під липу і чикајут на того пана, ньім тот пан устане. Јак тот пан устав, віходит на двір, дивит си, сидьи вони оба під липов, а ксьондза нима. Питаје си тот пан јіх, же „ви миньі казали, же мојего брата принесете живцем до мене, а ви јего ни принесли“. А вони кажут: „Дивіт, пане, ваш брат ксьондз јест на вашіј липі.“ Пан дивит си в гору, а брат јего в мішку на липі. „А ти, брате, де?“ каже пан. Каже тот ксьондз: „Таже ја в небі“. „Та деж ти в небі, каже пан, коли ти на мојіј липі“. „Ај, брате, бій си Бога, спусти мене з сеји липи.“ „А видиш, брате; јак мене вбікрали, а ти си смијав з мене, же аж по підлозі кочьив јес си; а најшли си такі, же тебе ни то, аби обікрали, але тебе живцем до мене занесли“. Тогди вілазьије Побрехачь на липу, пригинаје верьх до землі с тим міхом, же тот ксьондз у ньім був, і розјизује від липи міх, а потому міх розјизује і брата, того ксьондза віпускаје. Каже пан: „Видиш, брате, ни смij си з мене, бо то сміх чоловіка побиваје“. Тепер каже тот ксьондз до того свого брата пана: „Жеби тобі јака пригода си стала, то ја си с тебе ни буду смијати, а ти зби моји пригодьі також си ни тьішив, бо колис будемо рахунок с того здавати.“

(В Стецеві, снятинського пов. 15. авг. 1889 від селянина Антося Швестена записав Михайло Павлик.)

Епізод з викраденем попа гл. Grimm, Kinder- und Hausmärchen II, N. 192 (Der Meisterdieb) і вказані до сего N-о в томі III. паралелі, а також А. Н. Аѳанасьевъ, Народныя русскія сказки, т. III, 324—344 (8 варіантів) і паралелі тамже, т. IV, 496—502.

6. Вандрівка Івана з жидом.

Був сибі Ліван і заходив до корчми до жида; тој жид був дужи богатиј, а Ліван був бідниј. Пријшов Ліван, випив півкватирок і кажи до жида: Мошку, на шчо тибі так бідувати! От, мајеш пару ґрејцарів, іди та ј підемо в сьвіг, будем вандрувати. — Жид дурниј послухав Лівана, забрав гроші та ј пішов з Ліваном. Але вже ввійшли далеко, жид гроші маје, јісьть і пје і Ліванови даје, аби Ліван не покинув јего. От витьагнув Ліван у жида гроші досить уже, али дивить сьа, жи жид маје шче досить гроші ти ј каже до жида: На шчо нам пішки ходити, купім сибі коньі. Жид кажи: На шчо миньі коньі? А Ліван кажи: Ја таки купльу. Пішов Ліван, купив коньа сивого, дав три ринских, сьів на коньа та ј јіди, — жид іде пішки. — Але Ліване, мене вже ноги больать, іди ти троха, ја сьаду на коньа. — Даси, каже, двајцьіт ринских, то ј сьадеш на коньа. — Але ја тибі дам десьіть.— Ньі, ни дам за десьіть! — Дам тибі пјатнајцьіть ринских, буду јіхати штири милье.—Дав жид пјатнајцьіть ринских, сьів на коньа, вјіхав штири милье. Ліван кажи: Зльізај! Жид дивить сьа, жи ни спас, тре злі-

зати. Jідут далі, каже жид до Jівана: Але, Jіване, ja сибі куплю коня, али ни буду купувати сивого, ja сибі куплю чорного. Пішов жид, купив коня чорного, дав пjадесьат ринских; посьідали та j jідут далі. Jіхали вони бес цьилиj день і захопила jіх ніч у льісьі, вни взьали, коні попутали пасти сьа в льісьі, наклали вогню і сидьать Але Jіван каже до жида: Jди ти до кониj ночувати! А жид кажи Jіванові jти ночувати. А Jіван каже: Ja не піду ночувати до кониj, мij кінь білij, то ja з-далека виджу, де він ходит, то мого коня злодіjі не вкрадут. Jак приjдут злодіjі, то ja буду видьіти, jак будут брати. Твij кінь чорниj, то приjдут, возмут та j поведут, бо не видно, де ходит. Дивить сьа жид, жи ни спас, і пішов ночувати до кониj. Розвиднило сьа на другиj день, посьідали вони на коні і jідут далі. На другу ніч прижіхали знов до льіса. — Але, Jіване, міньajмо сьа за коні! ти дај минi білого, ja тибі дам чорного! А Jіван каже: Даси сорок ринских, то дам. — Але, ти дав три ринских, а хоц сорок! — Але мij кінь льіпше, в ночі видно далеко, а твого ньи. Коло твого в ночі тре ночувати, а коло мого ньи. — Ja тибі дам двајцьіть ринских! — Ньі, каже, ни дам. — Дам тибі трижцьіть і свого коня. — Дав жид трижцьіть ринских Jіванови, свого коня, наклали вогню і сидьать. Але каже Jіван до жида: Мошку, іди до кониj на нічльіг. — Ja ни піду до кониj ночувати, мij кінь білij, то ja виджу з-далека, а твij чорниj, то не видно. Jак злодьіj буде брати мij кінь, то ja буду видьіти, то ja буду кричати — а твоо чорноо злапаје, сьаде та j поjіде, ти ни будиш видьіти. А Jіван каже: Ти дурниj жиде, твij кінь білij, то злодьіjі з-далека будут видьіти, жи там ходи кінь, приjдут, украдут та j поjідут. А мij кінь чорниj, ніч чорна, то ни видно, та j злодьіj ни втрафит. — Але, Jіване, ко-б нам до дня, то ми будем продавати коні. Али тоjі ночі jди переночуj коло моо коня, ja тибі дам десьіть ринских. Пішли вони, попродали ті коні: Jван взьав за своо пjадесьат ринских, а Мошко взьав півтора. Ну, та j jдут далі, вже Jіван охочіj, вже гроші маје досить, вже від жида витьагнув досить то за коні, то за нічльіг, то за те. Але jдут вони по-над селом, дивльать сьа, пасеть сьа череда гусиj. Jіван скочив хутко, злапав дьві гуски і сховав піт полу. А жид каже: Але, Jіван, на шчо ти злапав? А Jіван каже: Ти дурниj жиде, а шчо, буду jісти! Звару, спечу та j буду jів. — Але, Jіване, даси миньі? — Ти дурниj жиде, або ти ни бачиш, жи ходьать? — Ну, Jіване, jак мине злапајут а будут бити, ти-би-сь мине боронив? А Jіван каже: Jак будут бити, то ja буду стојав, а jак пустьать, то ja буду тьікав, жи-б мине ни злапали. Пішов жид і злапав сибі дьві гуски. Приjшли до льіса, наклали вогню, по'пскубували гуси, варать, печут. Але Jіван скинув с себе своjі лахи, там таке подерте мав драньа на сибі, і бере те піра, жи по'пскубав гуси, і раз від разу так тикаје в ті лахи те піра, крила привjазује до рук з гусиj і порошчипірував, а жид каже: Але, Jіване, на шчо то так? — Ти дурниj жиде, ja коня не маjу, ja тепер буду летьіти вже, вже маjу крила, піра — а ти буиш пішки jти. — Ну, Jіване, зроби миньі так, жиби ja летьів за тобоjу, бо jак ти мене покинеш в льісьі, то мене зьві-

рі зьідьать. — А шо-ж ти миньі даси за те? — А шо-ж ти хоч? кажи жид до Лівана. — Даси трийцьіть ринских, то ја тибі зробтьу крила. — Але, Ліване, ја тибі дам пјатнајцьіть, а-би-сь миньі зробив. — Дурниј жиде! ја јіму буду за пјатнајцьіть ринских робив... А даси двајцьіть? — Ну, на́ двајцьіть, вже роби! Вьіав Ліван піра, взьав жидів жупан, раз від разу повертьів тој жупан, натикав досить піра в жупан, взьав попривјазував јіму крила до рук, до піг, і сам бере так пітскакује, так руками махаје с крилами! Каже до жида: От, диви сьа, ја вже буду летьіти. Але ми, ка, не вплетем так хутко, бо ту льіс, верх дерева заченим сьа — каже. Льізьмо на сосни, ти на јідну, а ја на другу, а топіру с сосон ми будим пускати сьа литьіти — Ну, Ліване, льізьмо! — Вилізли наверх сосон, Ліван вильіз у самиј вершок і кае до жида: Али ти, каже, диви сьа, јак ја буду летьіти, то жи-би-сь сибі зара за мноју литьів! Али Ліван тамка дивить сьа на жида, жид на Лівана, Ліван јак затраскаје руками по гильаках, жид јак стрінне руками до гори, јак ногами вирет сьа в гильаки, јак пітскочи в гору, мислив, вже полетит, та ј полетьів а-ж до земльі. Јак пав на земљу, так всьо піра 'блетьіло і жид забив сьа. Ліван хутко спустив сьа с сосни, пријшов до жида, жид ниживиј. Ліван хутчі до жида, забрав гроши с кишењі (вже решту), забрав сьа та ј пішов, а жида покинув у льісьі. І вже кінец.

(В Язлівчику бродського пов від господаря Юрка Соколовського з прізвищем Горобець в авг. 1894 р. записав Осип Роздільський.)

7. На дурнях світ стоіть.

Був батько, мав двоје дьітиј, дьівку і парубка, а парубок називав сьа Лівась, а дьівка Марисьа... Але тој Лівась вибирав сьа косити, јак то вот у нас. Насипала јіму мати обідати, а він сьадаје ј каже сестрі: Јди принеси миньі води тим часом, поки ја пообідају Али вона взьала збанок, пішла по воду; јде по воду — јіде гурльопник з зицирки так јак то тепер јдут во) і здибајеть сьа з неју і каже до нејі: Добри-день, Марисьу! і каже: Знајеш шо, ја јду до воіска, а јак пријду з воіска (на три роки јшов, то було в осени, — він сибі бајку таку сказав перед неју), то ја с тобоју воженьу сьа і ти будеш мати хлопцьа, а він умре. (Може вона хутше буде мати, поки він з воіска пријде — втрутив господар Мик. Кравіцкиј). Та вчипила сьа јего за шију, давај плакати; плаче ј плаче, жи буде мати хлопцьа і тој хлопец умре, вона за тим плаче. А тој у хатьі чикаје, нима води... І каже: Мамо, јдьіть за неју, де вона подьіла сьа, до сеїі пори нема, а міні би косити јти. Стара виходи на село, дивить сьа — та плаче. Питајеть сьа: Марисьу, шо тибі такоје? А та зачинаје росказувати. Јак та росказала то всьо матері, мати вчипила сьа з друоо боку, сибі давај плакати — вже вобидьві плачут. Каже Лівась: Тату, підьіть-но, може де втопила сьа... Виходит стариј на село: і та плаче і та плаче, тој стојіт, парубок (гурльопник), а вони вбидьві плачут.. Приходит стариј і каже: Чоо ви плачите? — Ај, тату, так і так — росказује те саме, ту бајку, жи було перши. Стариј вчипив сьа с переду за шију і

сибі плаче. Лівась чикає в хатьі — нима жадного. Виходи він на село, дивить сьа — вони плачут троє. Питає їіх: Чого ви плачите? — А та сестра, Марисьа відповідає, як то стало сьа. Але він каже: Відрикаю сьа всього, їду в сьвіт, чи здибльу де таких троє дурних, як ті дурні. — Прийшов до хати, взьав сибі бохонец хльіба в торбу на плечи і палку в руки, перехрестив сьа і забираєть сьа, їде в сьвіт шукати таких троє дурних, — дотн буде ходити, поки не здибе. От, як зачав він іти, їшов він і їшов, досить кавалок вийшов, приходи він до села до їдного, дивить сьа: на дворі така кльумпа льудиї стоїіт, і хтіать тьагнути вола на хату. А він приходи і на то дивить сьа. А тої ґосподар, жи там у тім сильі јест, взьав з околоту зробив сніпки і пошив хату і як та хата поросла так житом, як-би на полі було, зелене таке, і він привів вола і хоче тоо вола витьагнути, жи-би те жито зьів там на хатьі. А він каи до них: Льуди, шо ви робити? — А тої ґосподар виступаје зі середини і каже. — Ка до них Лівась: Ја вас пораджу. Ви витьагните вола, віл поломит дах і з даху впаде і забјеть сьа. А тої ґосподар каже: Ну, і јак-же ми зробимо? — Каже: ја вас пораджу. — А — кае — јак порадите? — Возьміть серпа, визьньіть те жито і дајте до хльіва волові і віл зьісьть (і віл буде жити — Мик. Крав.) А тої кае: Добре ви кажете. — Взьав тої ґосподар ті всьі льуди вітпровадив, а тоо Лівасьа до хати, јісти-пити јіму за тото і пару ґрејцарів на дорогу дав (жи јіго розуму навчив — Мик. Крав.). І тої забрав сьі дальі в дорогу, пішов. Али він јде чирезь льіс — баба мала шінку таку, так јак хатина була, але ни було ньі вікна ньі нічого, а двери були вберньані на північ; і вона ходит з решетом по соснинь і хоче злапати в решето сонце і занести до хати. Але він приходит і кае: Бабуньцьу, шо ви робите? А вона кае до нео: Ја, шьиноньку, ни мају шьонцьа в хатьі, хочу шьоньанько злапати до хати. А він кае: Ја вас пораджу. Ви не злапајете соньцьа, а ја вас пораджу, ја вам внесу до хати. — Ну, јак ти мньі зробиш, ја тибі дам торбу гроші. Ка: Далеко в вас село? Ка: Тутај недалеко јест. Він побіг до села, там до ґосподара напитав сибі, пожичив пилки, долота, сокири; али тої ни хоче пожичити, бо чужиј чоловік, ни знаје. Али тої јіму кілька ґрејцарів дав на залогу, поки він јіму те принесе на-зад. Тої припьіс, взьав сьтьіну викидав, вирізав вікно, вже сонце је в хатьі. Зробив вікно і та втьішила сьа: вже јест сонце в хатьі. І росказав јі: Јди купи скла і скльара приведи, він тибі встави вікно. Вона втьішила сьа, жи вже јест сонце в хатьі, дала јіму торбу гроші, він забрав сьа і відніс тіјі пажендзьа і сам дальі в дорогу. Вже маје двоје дурних, пішов у сьвіт дальі ше, шукати третього. Јде він, јіде він сибі, приходи на-ніч до ґосподара, жи-б јего там переночували. Али јак він там прийшов, розвитав сьа, а вони на нео втьішили сьа, називајут „зьать“. То нась зьать! Але вони там јего прижмајут, тоје, кобаси смажать, там шинку насмажили і то вони сибі там госьтьать сьа, але він питаје: Ну, мамо, де-ж ваша дьівчина? А вони дьітиј ни мали, тіјі старі, мајонток великіј, богачі були — купили сибі маленьку льошку, поросьа, і вони ји ньі-ґде ни пускали, но тримали за пјецом, там

в запічку по-просту І каже: Ну, де-ж ваша дывчина? — Ка: А је за пјецом. (Вони сибі обернули ту льошку за дитину). Ка: Ну, викличти тују вашу дочку, пех ја побачу. А вона — то була маленька льошка, а тепер вже зробила сьа велика льоха. Ба стара каже: Мариньцьу, вильізај сьуди, па пльац! Але та льоха вильізаје: хра, хра, хра... Гола така, так јак чоловік, жи ньіц ни роби, 'но јісьть, спашана така. Те ј дупіру він дивить сьа на них, дивить сьа, жи ј ті дурні, та ј він кае: Знајете шо? јак хочите, за зьатьа жи-б ја був — а де-ж ја тут сьльуб возьму? в вас нема ньі церкви тугај, ньі ксьондза нема, і де-ж ми тутај поженим сьа?.. Ја појіду до своо села, оженьу сьа там і пријіду тутај до вас і буду у вас за зьатьа... А ті старі каут: Добре! Бере він, витьагаје зельізниј віз с-піт шопи, запрагаје коньі в віз і кладут тују свиньу на віз. Та ј тој Јівась бере мотуска, хоче привјазати де, бо то далеко јіхати, жи-б де не злетьіла с фіри. А та стара зувидьіла, мати, каже до нео: Зьатьу, шо ти будиш з мотуском робити? А він каже: Мамо, тре јі привјазати, жи-б де ни втьікла. А вона кае: Ај, сину, де ти мотуском будеш јіјі вјазати! Побігла до скриньі, појас такиј вовньаниј сьльічниј винесла, і він тим појасом взьав і привјазав до драбини. Хоче јі прикрити соломоју, а вона, стара, каже: Де солому! ја дам полотно, полотном накрити! Такиј може півсеток полотна, може сто мір — На, накриј јіјі! Він забрав сьа, аж појіхав до свого дому. Пријіхав до дому до своо, пішов на зальоти, посватав сибі дьівку, оженили сьа, взьали сьльуб, свиньу заколов на висьільа, зробили висьільа фајне с тејі білојі, забирајуть сьа вже, појідут туди назад обоје, по весьільі. І кае на дорозьі до неі: Памньатај, јак там пријідеш, зара уклони сьа татові в ноги і мамі і кажи: Тату, ја в вас тілько льіт була, ньічоо-м не видьіла, а він мене 'но припровадив до церкви на поріг, і ја зробила сьа така, јака тепер јест. — І вони так с тим појіхали дальі. Пријіжджаје туди на двір, а вона с фіри зара ду хати, уклонила старому і старі і росказала, јак сьа з неју стало. І там зостали ґосподарити. Через дурних пријшов до ґосподарства, до богача пријшов.

(В Берлині пов. брідського від господаря Гната Романова в авг. 1894 записав Осип Роздільський)

8 Як салдат сповідав ся.

Жив собі раз оден салдат, а був при тім злодій. Приходит він раз до попа, щоби ся висповідати Коли укляк, питає єго піп: Який гріх соділав єси? — Маю дуже великий гріх! каже салдат. — Який? Украв єм мотузок — каже салдат. — То не великий гріх. — Ой чому не великий! Мотузок був довгий а на кінци корова. — Так що іншого! — мовит піп, — то великий гріх.

Салдат сповідаючи ся заздрів, що перед попом стояли два червінці. Добра нагода, коби лиш удало ся вкрасти! подумав собі. Коли уже всі гріхи виговорив і піп задавши 'му покуту казав бити ся в груди, а сам підніс очи до гори до бога і відмавляв молитву о відпущенє

гріхів, посягнув салдат помалу другою рукою і украв два червінці в перед попа. Встаючи вже від сповідалниці сказав: — Се один червоний вам батюшка за сповідь! Пішов потім в кут до дяка, котрий лагодив ся до служби. Піп вбрав ся і став правити службу, а салдат з дяком співают. Надійшов апостол. Піп сказав: „Премудрость!“ і пішов за престіл. Нім дяк іще встиг знайти апостол, вирвав ся салдат тай крикнув: „Какая премудрость? Показав ся тай сховав ся?!“ Піп при службі божій підніс до гори руки при молитві, а салдат каже: „Наш батюшка показує, що у него така велика шапка!“ — при тім розложив руки на вхрест широко як лиш міг. Прийшло причастіє, він вклякнув. Піп дає ему ложечку, а він хап за чашу тай каже: „Що мені по одній ложечці! Я і так пипька не спідав!“ І вихилив чашу до дна.“

(В Саногові борщівського повіту в році 1883 записав нар. учитель Д. Шимчук.)

9. Як то циган штукою найів ся.

Іде циган дорогою, а голоден мало не плаче. Дивит ся, а коло одної хати повно людей на подвірю столи накриті і люде йідят. А то господар справляв поминки. Циган віймов на подвіре, але ніхто не дає ему йісти. Йде він до голови по розум. Взяв потайки камінь в пазуху тай кличе господаря. Виходит господарь тай каже: Що хочеш цигане? — Я маю дуже пильний інтерес до панотця (а бачив, що панотець був у гостині в хаті того господаря); випросіт йіх сюда, я маю йім щось сказати.— Побіг господар до панотця і каже: — Якийсь циган має до вас пильний інтерес.— Священник виходит тай каже: — Що хоч цигане?— А циган виймає камінь і питає: — Прошу ег мостя, що би такий кавалок срібла коштував, як би так хотів продати? — Священник подумав собі, що циган направду має тілько срібла, тай міркує: — Тепер буду богачем, бо циган не знає ся на сріблі тай мені продасть дешево.— Але щоби другі люде не знали, що він купує срібло, сказав до цигана: — Я те ер не маю часу, ви ходіт до хати тимчасом та сідайте коло мене, а потім по поминках зайдете до мене. — Сідає циган коло панотця, йість курку, пе вино. Найів ся, напив ся до ситу. Потім встав панотец і забирає ся до відходу. Вийшли на улицю. Панотче!— каже циган, — що би такий кавалок срібла коштував? — Ану покажи! — Та я не маю, але я лиш хотів знати! — Панотец розсердив ся та до цигана, а він в ноги. Так то циган похарчував ся за дурно.

(Записано ut supra)

10. Мій пан завше так робить!

Раз йіхав пан чіпков до поблиського міста в гостину. На дворі лютив ся великий вітер. Пан хотів (вибачте!) плюнути, для того звернув ся в бік і плював. Вітер хапнув слину і поніс по через коні в по-

вітрю і та упала далеко на дорозі перед кіньми. Пан думав, що то він так далеко уміє плювати, для того спробував ще раз, потім обернувши ся до локая сказав: — Видиш, як я далеко плюю. Як ми прийідемо до міста і будемо на вечері в пана тамошного а я схочу плювати, то тобі скажу: Локай, втвори двері! то ти втвориш і скажеш: Мій пан завше так робит. — Прийіхали вони до пана і стали вечеряти Пан схотів плювати, для того звернув ся до локая і сказав: Втвори двері! Локай втворив і каже: Мій пан завше так! Тимчасом панови не вдала ся штука, бо слина не полетіла через двері і до другого покою, але впала таки на подолок одній панні, котра в сусідстві сиділа при столі з паном. Пан дуже ся завстидав і крикнув до локая: Лжеш, дураку! Я так завше не плюю, лиш мені тепер так ся притрафило!

(В Станіславові в р. 1883 записав Д. Шимчук)

Д. Міти і вірування.

13. *Будинки і майстри.*

Низше поданий матеріал списаний переважно в Мшанци старомістського повіту, а також по трохи в сусідних селах: Ґалівці, Михнівци, Бистрім, Плоскім і Головецьких горішних. Тутки „майштром“ називають теслю, того, що ставить будинки, хотяй в новійших часах називають так і других ремісників Давнійше мужик понайбільше все сам собі ладив, то й не знав інших майстрів крім того, що ему ставив „хижу“. Будинку не поставить собі ґазда сам, треба вже конче кликати майстра. Правда, знав селянин деколи ще одного майстра, але того звав ковалем; до него йшов поострити або ушадити плуг, усталити топір, зладити мотичку, серп, зробити свердел чи латник. От і все, чого мужик потребував від коваля. Про майстрів і ставлене будинків задержало ся до тепер много вірувань і оповідань у простолюдя. Що можна було учути і записати, подаю низше.

1. Коли перше дерево, що его стинають на будинок, завісить ся на друге, не хвалять собі сего, бо певно буде горіти. Коли про се оповідали, оден ґазда завважав: „То справедлива річ“, а другий додав: „Наша хижа через се, що перше дерево завісило ся, аж за третого покоління, вистоявши 90 літ, згоріла“

2. Коли хто рубає дерево, а побачить в нім стрілу вроslу з боку в гору, вирубує ві, бо таке дерево нечисте. Тогди в хижи „лупкат“, „стрілят“, а се на зле ворожить. Як „тріскат“, се уважають за знак, се щось віщує: або буде огонь, або хтось з челяди умре. Як за столом „лупкат“, то умре ґазда, если коло печи, то ґаздиня, межи вікнами, то хлопці, як коло полиць, то дівки, а коли „стів пукат“, то малі діти. Нераз лусне як в бич, особливо в рокове свято, як на Святий вечір і Різдво. У Лесьового Николая на Святий вечір два рази лусло, так він і повідає до свого сусіда: „У нас щось нового буде!“ І так ста-

ло ся. Коло Великодня умерла єго жона, а ще молодейка була і тридцять літ не дожила.

3. Як перша тріска, коли майштер зачинає тесати, упаде від луба до землі, буде мерлець; як тим боком, що від дерева - весіля. Як упаде на двір за трам, буде мерлець або „чкода“, як до середини будинку, весіля. Як топір за першим разом дасть огню, буде горіти.

4. Коли вже дерево приладили, роблять завязини: затягають трамя (підвалини). Каміня не годить ся підкладувати під трамя, хиба сумець (кусень відтятого або відрізаного дерева, ковбицю), бо би на будуче ішло „як з каменя.“ Тому й не дають під будинок фундаменту, про що він с часом влазить у землю. Коли вже виставлять будівлю, підкладують під угли і на звязинах більші плити. На завязини просять і священника, Коли скінчить ся відправа, закладують повздовжні трами на поперечні в вирубані карби. Перед завязинами будинку, коли майштер вирубує карби, затинає трам на людей, на худобу, або інше, що тогди увидить, щоби єму не шкодило

5. Павло Гудз, дяк і писарь в Плоскім ставив будинок. Майстер мав уже затягати платов тай мовить до Павла: „Ци хочете, Павле, тепер мати чкоду, ци пізнійше? Тепер буде мала. Дайте пів кварти горівки“. Павло не хотів і чути о тім, а єго жона в плач: „Та я дам 10 чи 12 покладків і заплачу горівку“. Взяла дубельтову фляшку в пів кварти, принесла горівку тай поставила перед майстра. А він не пив єі, ай хухнув у фляшчину, накрив рукою, тай відступив ся в зад. За малу хвилю фляшчина розлетіла ся на половину, а теля в хижи хиба підскочило, тай згибло. (Оповів Федьо Гудз в Мшанци 7. іюля 1891.)

6. Коли новий священик прийіде до Нижанкович, на певно умре єму в короткім часі жінка. Тамошні міщане тямлять там уже пять священиків, що їм померли жінки, скоро з попереднього місця до Нижанкович перебрали ся. Перед о. Дашкевичом ніхто не подавав ся на сю парохію, аж він зважив ся на се і до кількох місяців повдовів. В Гусакові кождому священикови веде ся добре 14 до 16 літ, а відтак вже мусить конче якесь нещасте приключити ся. О. Левицькому мовили міщане в Гусакові, коли 14 літ там пробув: „Ми вас любимо, але радимо подати ся де інде, бо в нас так і так.“ І він пішов до Ярославя. О. Вітошинському добре вело ся, але прийшла нещаслива смерть, а о. Хомицький в 16. році свого пробуваня в Гусакові повдовів. Таке вже заложенє.

7. В Михнівци недавно ворожив майштер, бо підчас завязин держав топір хвилю вістрьом до себе до твари. А Олекса Бобець вер у Кубая в Бистрім топір за трам Кубаїі оба, отець і син, померли скоро оден по другім, як вже будинок поставили, а стара Кубайка відказувала на него: „Кобись був не метав за трам топір, були би оба не померли.“ Виставивши будинок Кубаїі стинали на околі явір, а сусіди їм не радили, і оба погинули. На той явір лазили передше хлопці і попадали. Як стяте дерево падало, бігла сусідська свиня в другий бік, а єі забило. З під явора вибігла панія в жупані. Коби були не стинали, були бы не померли. (Зап. в Бистрім 1894 р.)

8. В карби, де трам на трамі опирає ся, кладуть крейцарь на четверо розрубаний в чотирьох углах по одній четвертині і чорного єдвабу, а біда не приступить, а також, щоби чорна худоба множила ся. В Зарудю кладуть також живе срібло в пірю, щоби все множило ся, олово, барвінку на весіля, вовну, овес, сіль, вербу, біле дерево подібне до трепети, крейду і вугля, щоби всяка худоба множила ся і біла і чорна На середині хижі втикають в землю хрестик з верби, іви або білого дерева. Як хто ставить на поли кошару на вівці, втикає на середині в землю хрестик з верби.

9. Як би майстер плюнув у руки, коли зачинає роботу, вержуть ся блощиці, а як би хто хотів їх вигнати, треба голому оббігнути будинок перед тим, як би мав іти де на празник, і мовити через вікно в наддвору: „Ци дома свахи?“ а з середини відповідають: „Нема! пішли на праздник до Липя, чи де інде.“ Свердани (свершки) мечуть ся, як є нова глина в печи. Добре припести гороховянки і розстелити, всі свердани злізуть ся на ню і можна їх винести. Не буде свердапів, як вложить ся кість з коня в спід печи, коли ві бе ся. Не треба їх бити, бо би дуже памножили ся, лізли би в страву, в постіль. Як свердан в ухо залізе, то чоловік умре; коли вилізе на припічок, не палять єго, бо би лізли в вухо.

10. Коли саджа велика висить з новали над отвором печи, буде того року велике, дорідне зерно. Де був у хижа мерлець, а ще старший, там до року не миють стін, бо повідають, що душечка де в шкаралупці сидить, то здерши шкаралушку вигнало би ся й душу.

11. Майстер в Риботич будував попівство на Бабині (Головецко горішне) Він повідав тамошному священикови: „Коли будете ставити що, уважайте, щоби майстри не поставили вам одвіря обернувши дерево в долину; най ставлять в гору, як в лісі росте. Також не приставляйте нічого з півночи, як будинок скінчений.“

12. Майстер мусить „знати від себе“, знати ся з нечистим, щоби єму не шкодило. Коли зачинає роботу, треба завернути на лівій руці міхавка (обшивку рукава) на-руби. то галки нема. Повідають нераз: „Він добрий майстер, до всього приватний, але не знає від себе.“ Такий і не бере ся до великої роботи. Се й є причина, що хто будь не возьме ся до нової роботи, ані в старій будівли не підійме ся робити які нові перерібки. В Михнівци домагав ся священик від майстрів, що направляли помешкане, щоби вирубали єму в слінній стіні вікно, однак ніхто не брав ся до сего. Так він взяв сам топір у руки і затявши раз стіну, сказав: „То на попа“, за другим разом: „То на попадю“ а за третим разом: „А то на єго діти“. Початок зроблено, майстри за хвилю вирубали вікно.

13. Хто рубат боз від того умират. О. Курило в Липю (турецького повіта) велів паламарьови вирубати боз в городі. Він рубаючи боз так собі примовлював: „Бзе! не роби мені зле, як би піп не казав, я би тя не рубав“. А в Бистрім ломили хлопці боз на палички, то руки їм поломило. Аж матері їх віднесли боз на місце і хлопцям подало.

14. Робив Гриць зі Скородного з сином Луцьом коло будівлі в Лютовищох. Недалеко від них ставили риманівські майштри стайню. Гриць десь відійшов, а Луць тесав дерево. Приходить 'д ньому риманівський і питає ся: „Хто майштер?“ — „Я“, мовить Луць, — „А чому ти зле тешеш? Подиви ся на топір з того другого боку!“ Теше Луць далі, а не може. Приходить Гриць, дивить ся: зле! „Ти певно пив горівку?“ Повідає Луць, що не пив, так само й люде повідають. (А любив добре напити ся, нераз без памяти лежав) „А був ту хто?“ „Та був риманівський“. — „Іди Луцю, сядь си!“ За якийсь час відійшов риманівський, тай став рачки. А Гриць мовить до людей: „А дивіть люде, тамка сива кобила пасе ся!“ Прийшли братаничі риманівського просити Гриця, щоби єго пустив. Так він і зробив. За те поставили дві гальби пива. (Зап. 1891 р.)

15. Той сам Гриць зі Скородного ставить сего року з Луцьом попівство в Плоскім. Луць довбав дерево долотом, котре держав в лівій руці. а в правій топір і обухом бив в долото. Якось топір відскочив і затяв єго вістрьом в чоло, а долото вискочило з руки, упало і протяло ногу. Однак кров не текла, бо не пустив. Як він се зробив, не хотів повісти, а научив ся сеї штуки від Вилгелема, Німця (кольоніста), майстра з Бандрова. Робили разом в Лютовищох; Вилгелем упив ся і повів Луцьови, як не пустити крови. Вилгелем упав раз на ногарці в Мшанци в яму, з відки добували нафту, потовк ся і покалічив. Кров доти ішла, доки єі не увидів. Зараз стала.

16. Один молодий ґазда з Мшанця таке оповідав про сего Вилгелема. Бандрівце давали верьх на нашій церкви. Наш отиць рубали поліна на оборі і так йіх ноги заболіли, що уклякли, так на колінціх влізли до хижі. Післали мене до Вилгелема. Він прийшов, зняв капелюх, прикляк, закляв, бо щось мовив, і вітцю подало, бо пішли тоі хвилі до роботи.

17. Наяв Лінинський Іван з Мшанця Москальового Павла ставити будинок, а було се 1854 року. Тогди було межи людьми тісно, т. є. голод, і Павло був слабий з голоду. Попийівши не робив, а лежав. Гидить Іван, що робота іде Павлови пиняво, наяв Зарічного, а Павла гадав відправити. Тогди мовит Павло до Івана: „Як би не сьвятий огник, то би тісний чоловік ізгиб.“ Лінинський напудив ся, тай Павла не відправляв і оба з Зарічним доставили будинок.

18. Петро Грицуна ішов до Лютовищ, а від Йося везли дерево на Завадку (присілок Мшанця) на хижу для Шулима, Йосьового тестя. Прийіхали в поточину, а за нею був пліт, де теперь хижа стоіть. Майштер, Федьо Братчик з Бандрова, питав ся, куди розгороджувати. Петро як раз надійшов, став, тай показує: „Туди“. А майштер: „Туди? га! най буде туди! та я розгороджу.“ Грицуна пішов до Лютовищ, звідтам зійшов хорий, тай за кілька днів помер.

19. Про подібну притоку смерти свого вітця оповідав Федьо Цмай 10. дек. 1887 р. ось що: „Мій отиць гендлювали. Раз якось ішли з (Старого) міста. А тогди жидище будував коршму, що й те-

перь стойить. Наладжене дерево показувало, що коршма буде не велика, без зайізду. Отиць били трохи напиті, тай мовлять до жида; „Чуєш Йосю! На що ти таку кучку будуєш? Таж тобі треба завізну коршму будувати. Прийіде хто в село, то ти село рунтуєш, пів села зійде, зак де примістить ся. А так будеш мав зарібок і люде будуть спокійні!“ Жид рад тому дуже, признає: „Дай вам Боже здоровя, добре повідате!“ А майштром був Попович з Плоского. Якось він не злюбив тої бесіди, тай повідат: „Я не найімав ся на таку коршму, а на хижу.“ А отиць йому: „Та най ти що доверже.“ Попович юж і трамя потесав і хотів затягати, але жид порозкидував. Били там люде, жид виніс горівки, тай почав частувати. Пив до майштра, а Попович повідат: „Чого неш до мене. от майштер Михайло, пий до нього!“ Коби-ж били тато не пили горівки, а то випили, тай там си найшли біду. То було в пятницю. До неділі держали ся, а в вівторок легли. Довідав ся о тім Попович та переказував через стару Подолячку: „Най ту жона зійде“. Але вна не дала знати Пак бесідував: „Мене Бог не буде карати, він мені на ціле літо причинив роботи“ В вівторок розпалили ся, прийшли баби болячки мастити. Мати розщпбала ся, зійшли й до вѣомостя. Якісь у них ліки були, за фляшчину дали пять ринських. Та нич не помогло. Смерть тота (1865 р.) била зрадов, бо ходили аж до вівтірка. Треба далі ради глядати. Стрик Іван побігли в середу в Лімну до Уріяна. То був такий правдивий опирь. Християнин як встане, зараз папір бесідує, а опирь заникословить так, що слухати годі. Такий бив в Хащові Попена, що бесідував: „Няй ся моя душа по смерти і с псом йість, коби мені теперь добре жити било“. Лише стрик прийшли, пішов Уріян до комори, подивив ся у книжку, приходить до хижі тай мовить: „А то Іване Михайла стерло: завязували пустиню, та си напасть найшов. Шкода, що-сь борше не прийшов!“ — „Ба! та хто таке знав!“ — „Та зажди до завтра, то ти повім, як буде!“ А він юж знав, як є, але не хотів стрика пустити через Магуру, бо юж ніч била. На другий день вийшов з комори, тай повідає: „Іди домів, юж пропало, і сьвітло спочи з церкви забрали.“

Не завадить тутки примітити, що в Лімні була народня школа ще перед 1820 роком, а проте ворожильники там все виводили ся і теперь ще виводять ся.

Михайло Зубрицький.

14. Млини і мельники.

1. Мельник тавож мусить „знати від себе“, бо би в млині не сидів і не переночував би. Котрий знає, то оберне колесо і камінь в гору, повість: „Іди!“ і іде, „Стань!“ і стане. Таке знав зробити Ламанців Штефан з Мшанця. Раз якось був Москалів Іван в долішнім млині і повів, що в млині Бога нема. Був там тогди мельник, Ламанців

Штефан, Макарів Михайло і Луциків Петро з Ґалівки. Тогди мололо ся Лукачового збіжа. Єго верло коло копані, ремінь розірвав ся на нім на троє, шпінка розстегнула ся і упала на землю. Штефан дав єму ради такой там, а то було би зле з ним було Луциків Петро, коли здибле ся з Іваном, все му нагадує: „Як то било тогди, Іване, в млині?“ А Іван відповідає: „Я тогди дурний був!“

2. В Станівцьох (Буковина) був у Літінґера в паровім млині майштер, невеликий ростом, щось зо два роки. Відтак хотів більшої платні, так пан не хотів дати. Як відходив, повів: „Я ще ту приїду.“ Приняли нового. Пішов він раз під копаню з сьвічкою мастити колесо. Там єго гет розірвало і потерло. Літінґер взяв давного, а тот ходив і потемки і нич му не сгало ся.

(В 70-их роках ішла більша часть парібків з Мшанця на зарібок в Буковину. Робили там понайбільше по горальнях і заробляли великі гроші. Тими грішми сплачували відтак дома довги, або вкладували в ґаздівство. Оден такий робітник оповів висше наведену приключку 1894 р.)

3. Був Федьо Цмай з Михнівця в млині. Повідат до других: „Я йіду домів“, а якийсь другий чоловік повідат до нього: „Ні! днесь не вийідеш!“ Однако Федьо пер ся, що вийіде, бо і він брав ся, що щось знає. Вийіхав в поле, а далі ані суди Боже, бо міцний вітер спер го і все завертав Зняв він з себе кожух, сірак, шапку і ходак з лівої ноги, тай мовить: „На! тото пильнуй!“ Приїіхав домів, коні лишив на слугу, а сам чим борзій вбіг до хижі. А ще жив його тесть, старий Швед. Розповів старому вшитко, а тот повідат: „Ци ти не даш ми спокійно умерти?“ Аж слухають, в сіньох млин меле. Тогди Швед мовить до заляканого зятя; „Не бій ся, гадки не май! Відступи ся сім кроків в задгузь, верзь раз відлів топором обухом.“ Цмай так зробив і ударив того чоловіка в млині, що з ним пер ся, в чоло. З млина взяли го ледви живого і везли до Шведа, щоби відробив, але не довезли живого — умер на дорозі. (Зап. 14. апр. 1893 р.)

Михайло Зубрицький.

Основи суспільности.

(Повість із сучасного життя.)

Часть перша.

VIII.

В сальоні пані Олімпії говір, брязкіт вилок та ножів об тарілки, голосні вибухи сміху, то знов чути чиюсь голоснішу промову, перериване окликами одобреня або заперечення.

Товариство зібрало ся троха численнійше, ніж думав Адась. Крім Едзя Чапського, брата будущої Адасевої нареченої та ще трьох молодих обивательчуків, з котрих один пан Тадей Розвадинський був товаришем Адася з віденьського Терезіанум, другий Альфонс Дзєржикрай здобув власне у Відні докторат прав і готовив ся на політичну каріеру, а третій пан Еміль Доленґа не скінчивши гімназіи проживав у богатого батька і тілько періодично прийіжджав до Львова, щоб подихати міським повітрем, — прийіхав ще молодший брат Едзя, що власне скінчив рільничу школу в Дублянах, далі пан Калясантий, звісний у обивательських кругах тілько під сим іменем, котре в додатку навіть не було єго власне, а мало характеризувати тілько єго вірменське походженє, мужчина статний, підсадковатий, літ 35, добрий знавець коней і кінського спорту, котрий нараз почув охоту до писательства і журналістики і отсе вже від року помагав кермувати опінією в однім шляхетсько-демократичнім щоденнім письмі. До сеї чисто шляхетської компаніи пристав доволі несподівано ще один плебей, та такий, звісно, котрого присутність ані крихти не женувала товариства. Се був один із ліпших львівських адвокатів і хоча єго родова назва Васонґ дуже ясно говорила про єго хлопське походженє, то про те з постави і вигляду був він найповнійший елеґант і джентльмен, а з переконань чистої крови арістократ.

Пані Олімпія серед сего товариства чула ся в повні щасливою і свобідною. З разу єї хозяйське серце троха було защеміло на вид тих трьох фіакрів, котрими причвалали гості; вона бояла ся, чи вистане їй чим угостити їх як слід. Та се трівало тілько хвилю. Коротка розмова з Ганкою — і план кампаніі був уложений. Тепер гостина кінчила ся і пані виділа, що єї гості зовсім вдоволені. Той вид підніс іще, побільшив єї радість, що плила з самого почутя близькости своїх людей, з почутя рівнорядної, благородної компаніі. А до того ж єї материнське серце радувало ся на вид Адася, котрий в тій компаніі був зовсім свій чоловік, поводив ся з усіми як з рівними, а з деким навіть

(нпр. з Дублянчиком і дром Васонґом) як старший і висший і у всіх очевидно мав пошану і щиру симпатію.

Тілько один о. Нестор серед сеї компанії сидів як ворона між павами. Після першого представленя, при котрім усі гості за чергою подавали єму руку, дехто промовив до него пару слів а потім усі его покинули, він засів собі в куток софи і там не то дрімав, не то над чимось думав, зложивши руки на колінах і ненастанно без голосу шевелячи безкровними губами. Ані Олімпія кілька разів підходила до него, сідала при нім, заговорювала то про се то про те, — він віцповідав їй чемно, але з місця не рушав ся, до компанії не мішав ся і в загальній розмові не приймав участи. „Що вже міні старому! — мовив він, махаючи рукою. — Що я їм можу сказати такого, чого вони... тее то.. Прошу вельможної пані мною не турбувати ся... я вже собі... так собі... послухаю... дуже цікаво...“

Та пані Олімпії хотіло ся мабуть чогось більше. Вона по якімось часі підійшла до него з Едзьом Чапським, котрому мабуть наговорила дещо про о. Нестора, та сей молодий джентльмен очевидно не мав великої охоти входити в якусь глубшу знайомість зі старим, мовчазливим попом і сказавши кілька банальних фраз про гарну околицю і стародавній сад при торецькому дворі, „polecił się“, т. є. полетів до свого товариства.

Та про те присутність мовчазливого і ніби дрімаючого о. Нестора не псувала гармонії і доброго настрою товариства. Всі були в веселім настрою вже по прийізді, а випивши по чарочці лікеру, щоб сполоскати дорожну куряву, (хоча сим разом, йідучи з Адасевого фільварку, де вже вперед пообідали, до двора, не дуже то богато єї й налипались), а потім по чашечці чорної кави, сиділи якийсь час у сальоні при відчинених вікнах та віддихали. На дворі стояла жара. Була третя година, пора, коли навіть у саду не легко найти добру тінь; в сальоні, де продувало крізь розчинені вікна і двері, було холоднійше. Розмова з разу була троха лінива Гості більше курили, дехто гойдав ся в кріслі, опершись ліктями о поруче та пускаючи клуби диму. Тілько пані Олімпія шниряла сюди й туди, то щось наказуючи прислузі, то звертаючи на щось увагу Адася, то поправляючи щось на столику або заводячи якусь розмову з сим або тим із товариства. В товаристві всі були їй знайомі крім молодого Дублянчика. Звісно, що коло Едзя і Дублянчика вона найбільше припадала як коло братів тої, в котрою й вона бажала бачити свого сина в парі не менше самого Адася. Як віртуоз перебираючи мов від нехотя пальцями по клавішах уміє видобути з них завсігди гармонійні звуки, так і вона снуючись поміж гістьми, оживлюючи своїм рухом, своєю присутністю ціле товариство, вміла все таки непостережено, завсігди в відповідній хвили підходити до обох паничів Чапських, уміла кождому в делікатній і здавалось, зовсім наівній, ненаміреній формі не то сказати, не то піддати таку думку, таке вображенє про себе, про Адася, про їх вдачу, уподобаня, стан маєтковий і т. д., які їй видавали ся для єї ціли відповідними і в їх очах найкористнійшими. З молодим Дублянчиком вона

почала було говорити про тутешні врожаї, та помітивши, що єго далеко більше інтересує полюване, принялась розписувати єму богацтво дичини в лісі єї сина та росповідати про ловецькі пригоди свого покійного мужа. Старший Чапський був більше практичний. Він проявляв, по думці своїх родичів, правдивий геній фінансовий, кінчив якусь вищу школу торговельну у Відні і служив тепер при однім львівськім банку — не з потреби, а для вправи в банкових ділах, хоча, звісно, побирав за се добру плату. Він інтересував ся всячиною: і економічним побутом селян та сусідніх дідичів і натуральним богацтвом землі, і домашніми промислами і відносинами кредитовими. З ним розмовляти було для пані Олімпії доволі трудно, тож вона звичайно старала ся переводити розмову з Едзьом на інші теми, розпитуючи єго зручно про їх фамілійні відносини. Паньства Чапських вона колись знала, з єго матірю була навіть у приязни, то довго літ не мала приємности з ними бачитись... „Нещастя родинні... довголітня слабість графа небіщика... вихованє сина... журба о веденє господарства, най так проминули моі літа!“ мовила вона зітхаючи. „Ах, як би я рада побачити ще раз вашу маму! Що за красавиця була! А яке серце золоте!“ — додала сердечним голосом пані Олімпія. Едзьо сказав, що мама єго з Люсею в сих днях мають бути у Львові, то чомуж би й пані графиня не могла приїхати? Се ж зовсім не далеко і певно не зробить пані ніякої ріжниці в господарстві! Пані Олімпія приняла сю відомість з великою радістю і дала слово. що „певно, певнісінько прийіде, щоб уцілувати дорогу Мільцю і єї прекрасну донечку. О, я чула, що донечка в маму вдала ся, що всіх чарує своєю красотою, що проявляє незвичайні спосібности! Ні, вже хоч би там що, а я мушу пойіхати, відновити так дорогу для мене знайомість!“ Пан Едвард, хоч економіст і фінансіст, був формально очарований тою сердечною щирістю і тою глубиною благородного чутя, яку проявила пані Олімпія.

Та звільна розмова в сальоні ставала ся живійшою, голоснійшою і загальнійшою. Два найстарші і найповажнійші з поміж присутних панів (звісно, не числячи дра Васонта, котрий в таких товариствах ніколи не вирівав ся на чільну роль і сій скромности в значній части завдячував свою популярність в арістократичних сферах) звели розмову на сю дорогу; довкола них громадило ся звільна все більше цікавих, котрі інколи втручували й свої уваги, поки в кінці всі присутні в сальоні не прилучили ся до сего кружка. Розуміє ся, крім о. Нестора, на котрого тепер справді вже ніхто не звертав уваги і котрий спокійно сидів собі в своїм кутику, похитуючи головою та шевелячи губами і немов жуючи щось своїм беззубим ротом.

— Я завсігди стою на становищі народнім! — з патосом та без пересадної горячости голосив пан Калясантий, ходячи здовж по сальоні по-під руку з дром Альфонсом Дзвержикраєм. — Уважаю се за свій святий обовязок стояти на такім становищі. По за становищем народнім, на грунті космополітизму нема для нас спасенія. Пропадемо, щезнемо безслідно!

— Се дуже гарно з вашого боку, — мовив др. Альфонс, — і я думаю, що на тім пункті кождий мислячий чоловік з вами згодить ся. Та все таки те народне становище треба б троха докладнійше пояснити. А то як же се? Адже й „Towarzystwo Demokratyczne“ в р. 1846 голосило те саме, що стоїть на становищі народнім, а тайком організувало різню шляхти. Голословне кидане такого широкого терміну має в собі богато небезпечного, і се власне я вважаю хибою тої газети, при котрій ви працюєте.

— Смію заневнити пана доктора, що помиляєтесь. Я готов зараз завтра предложити вам скілько хочете нумерів газети і показати в них статі, де докладно вияснює ся, як ми розуміємо народне становище.

— Не смію твердити, щоб такого вияснення в вашій газеті не було — крий боже! Мусить бути, що се я такий недбалий читець, що не міг сего ніколи дочитати ся, — не без іронії мовив др. Альфонс.

— Я також мушу признати ся до того самого гріху! — додав Едзьо Чапський. Се до живого діткнуло п. Калясантого; немов би хтось устромив ему за пазуху пучок кропиви, так він кинув ся і тяжко сапаючи сів охляп на мягкім кріслі

— Ну, панове, — скрикнув він патетично, — се вже з вас якась сторонничість говорить. Длятого, що моя часопись (в патетичнім запалі він любив говорити „моя часопись“, хоч не був ві властителем ані редактором, а тілько звичайним співробітником і слухачі ево добре знали о тім) має демократичну вивіску —

— Скажіть радше: *демократизм на вивісці!* — шпигонув Едзьо.

— Вивішений демократизм — додав Дублянчик.

— Прошу, панове! — поважно і з докором скрикнув п. Калясантий. — Я не дав вам причини до того, щоб ви жартували надомною! Дуже прошу! Тут справа поважна. Для того, що моя часопись має демократичну вивіску, ви вважаєте себе в праві глядіти на неї крізь партійні окуляри, не розбираючи близше, яка властиво суть ві провідних ідей. Скажу отверто — се не є властива дорога! Се не по обивательськи! Се навіть не патріотично, бо виступаючи против такої газети спиняє ся заразом хід тих ідей, котрі вона хоче ширити і котрі також я, я, моі панове, як мене всі тут знаєте, цілковито приймаю за своі.

— Отсе власне інтересно! Власне цікаво! — радісно скрикнув др. Альфонс сідаючи також на кріслі насупротив Калясантого. — Прецінь раз маємо перед собою чоловіка, котрий сміло і явно говорить, що поділяє в повні ідеі і тенденції газети, — значить, зможе і певно схоче й нас усіх познайомити з тими ідеями, втаємничити нас в них, коли просте читане тих друкованих слів і речень, котрими день у день заповнена ся газета, зовсім до сего не вистарчає.

— Пан доктор усе ще зволять іронізувати, — якось жалібно сказав п. Калясантий. — Я сим оружем не воюю і на іронію іронією не

буду відповідати. Приступлю прямо до річи. Страшить вас демократізм моєї газети — —

— Алеж не страшить! Чого нам єго бояти ся?

— Ну, антіпатичний вам, мовлячи загально. Аджеж так? Але кілько ж то разів ми вияснювали, що сей демократізм в нашім розумінню від демагогізму далекий як небо від землі! Ми демократи і думаємо, що при кінці XIX. віку кождий розумний і чесний чоловік мусить бути демократом.

— Спасибі за комплімент! — сказав йідко др. Альфонс кланяючись Калясантому. — Значить в такім разі я, що з гордістю називаю себе арістократом не тілько з уродженя, але і з переконань, по вашому буду нерозумним і нечесним чоловіком.

— Тілько терпцю, докторе! Тілько терпцю! Тілько порозуміймо ся! Вислухайте мене, а тоді робіть свої уваги. Коли я згадав про демократізм, то я з гори зазначив, що єго не слід мішати з демагогізмом. Здаєть ся, не потрібно б і толкувати, а треба, бо в остатніх часах у нас аж надто часто мішають одно з другим. Аджеж недавно ще в Варшаві появилась була людова „демократична“ газета, котра як свій основний постулят до суспільности ставила „podporządkowanie wszelkich interesów interesom chłopskim“ Се значить — шляхта, міщане, патріотізм, література, наука — все на бік! Хлоп іде! На престіл з хлопом! Я не вмію ні читати ні писати, а мене хотять на польського круля обібрати! Тямите сю казку? Отсе звало ся у нас демократізмом, правдивим, патентованим демократізмом, а на ділі се прецінь ніщо інше, як брутальний, простісінький демагогізм, охлократія з усею ві огидою прибрана в метафізичну фразу.

— Ну, однако! Пан Калясантий остро виражає ся! — замітив Едзьо.

— Слухай, Кайцю, — промовив Тадзьо, котрий доси мовчки сидів і курив сігаро за сігаром та прислухував ся в ріжні боки розговорам, поки в кінці остатній не прилучив ся до нашої купки, — бачу певний регрес у твоіх манерах. Памятаєш, у віденьськім Джокей-клубі ти інакше говорив. Ти був повний джентльмен. А тепер — fi donc! впадаєш у патос! горячиш ся! аргументуєш! Ні, як бачу, газетярська компанія сплебсізувала тебе, ось що!

— Друже мій, — відповів п. Калясантий, — твоя критика щира і з доброго серця пливе, але даруй, що я поки що не зверну на неї уваги. Звісно, чоловік жие, то й мусить з ріжних печів хліб йісти. На все свій час. Був час на Джокей-клуб, на турф, на перегони і кіньські касина, — тепер прийшов час на що інше. І у тебе те саме буде.

— О, Тадик уже й тепер за чим іншим озирає ся! — промовив пан Еміль. — Знаєте, він на серіо підготовує собі грунт для кандидованя до сойму з курії більших посілостів у н-ськім повіті! І вже має шанси.

— А, гратулюємо! гратулюємо! — роздались оклики з усіх боків.

— Передчасно, други моі, передчасно! — з гумористичною повагою промовив Тадзьо.

— А знаєш, Тадик! Ідея! Адже між нами тут є аж чотири твоі будущі виборці. А в цілім окрузі, здаєть ся, всіх виборців 24. Значить, маєш тут перед собою шесту часть свого виборчого округа. Ну, що? Скористай з нагоди! Скаптуй нас для своєї кандидатури! Спропагуй нас для своіх ідей! Виложи перед нами своє політичне credo! Адже кандидатську мову вже маєш готову і бодай в головних зарисах уміеш єі на память.

— Справді ідея! Славно! — озвали ся голоси. — Ну-ко Тадик, вилізай з кандидатською промовою! Витовкмачуй своє profession de foi!

Тадзьо виступив на середину і випрямив ся.

— Панове! Я не від того. Тілько застерігаюсь... Мілько не розуміє мене: я кандидатських промов не укладаю і не вчу ся. Profession de foi — добре! Але коли foi, то foi. Віра, то віра. Коли вірите в те, в що я вірю, то вибирайте мене, а не вірите — воля ваша. Але аргументів від мене не жадайте. Віра не потребує аргументів. Най дурні та ограничені голови бавлять ся аргументами. Між розумними людьми вони не потрібні. Руштоване не потрібне при готовій будівлі.

— Браво, Тадик, браво! Зачинаєш бути філософом! — скрикнув Адась.

— І то власне тоді, коли відкинув логіку! — злобно додав пан Калясантий.

— Моє profession de foi коротке і ясне: я шляхтич, рільник і Поляк. Значить, політика моя мусить бути шляхетська, аграрійна і польська. Чи маю вияснити, що заключає ся в кождім із тих постулятів?

— Можеш не мучити ся, — втрутив п. Калясантий. — Се ще в XVIII віці вияснили Торговичане.

— Торговичане! — *з сарказмом повторив* Тадзьо. — То не джентльменський маневр, Кайцю! Назву сю окричали, кождий при сьому слові думає собі бог зна що злого, зраду, продажність, підлоту... А за тим шумом пустого слова тратить ся властивий змисл річи. Чи Торговичане хотіли того самого, що я хочу, чи розуміли так само нашу справу, як я розумію, сего ані я не знаю, ані ти не знаєш, ані ніхто з нас не знає. А таким словом ти тілько полошиш уяву слухачів і не даєш їх розумови нічогісінько.

— Браво, Тадик! Бравіссімо! — загукали паничі.

— Алеж се безсумнівний парляментарний талант.

— Ов, Кайцю! Зрізав тебе!

— О, здрібніла наша нація! — промовив Едзьо крізь ніс, персіфлюючи вірменський виговір. — Пан Калясантий дід як їхав чвіркою, то носом браму відчиняв, а пан Калясантий внук дає собі ніс натягати на старі літа!

— Ах, Едзю! — трошка сердито промовив пан Калясантий. — Ти певно думаєш, що ти сказав щось дуже нового і дотепного.

— О, зовсім ні! Але й старі дотепи можуть нераз добре характеризувати наше молоде покоління.

— Годі вам, годі! — почули ся голоси. — Дайте скінчити Тадзьови!

— Мині ніщо й кінчити! — мовив Тадзьо сідаючи. — Коли говорю: шляхетська політика, то розумію се не так, щоб шляхта мала всю політику визискувати на свою користь. І овшім, най користають і інші стани, але під одним услівєм: тілько через шляхту! Тілько з рук шляхти мусять вони приймати всякі добрі встанови, всякі пільги, всякі користи. Тілько від шляхти повинні виходити всякі внески в тім дусі. Коли нешляхтич поставить якийсь внесок, що йде до загального добра, шляхта повинна або вбити его в зародї, відкинути a limine, або адоптувати, підняти на своїх руках, пустити в світ під своєю фірмою. Всі верстви повинні привикнути до того, щоб уважати шляхту за свого опікуна, добродія, за одинокий політично дозрілий і сильний елемент, за одиноку силу, котра спосібна до дійсної, позітівної політичної роботи.

Знов роздали ся брава, тим разом уже зовсім не іронічні і не жартовливі, а др. Альфонс горячо стиснув руку свого будущого товариша по політиці.

— Слухай, Тадзю! — сказав він. — Мій комплімент! Я доси не знав тебе.

— Надіюсь, що пізнаємось, — промовив Тадзьо кланяючись і стискаючи его руку. — А коли я рільник і хочу вести політику аграрійну, то що се значить? Чи се значить, щоб у нас міст зовсім не було? Фабрик не було? Промислу не було? Противно! Розвій міст і промислу і фабрик пожаданий для нас, але не пожадана перевага тих елементів. Я рільник, значить, я консерватіст в справах політичних і суспільних. А консерватіст, се ще не значить безоглядний прихильник status quo. Ні, тілько прихильник основ, основних принціпів того ладу, в котрім шляхта є справді шляхтою, є чолом, є основою суспільности! Міста, промисл, фабрики — се супроти нас елементи революційні, а радше деструкційні і для того ми мусимо держати їх крінко в означених для них рамах, прикроювати їх розвій так, щоб він ішов рівнорядно з нашими інтересами, але не підкопував їх.

— А як гадаєш, друже, — запитав нараз Калясантий, — що буде труднійше: чи винайдене формули для такої політики, чи квадратура круга?

— Зовсім ні! Зовсім се не таке трудне завдане! — спокійно відповів Тадзьо. — Тілько не треба кермувати ся ніякими доктрінами, ніякими теоріями, а йти за фактами, опирати ся на фактах, вести політику реальну. Впрочім що тут говорити? Власне таку а не іншу політику діктує нам наша третя основна догма — польськість. Ми мусимо винайти формулу такої політики, бо інакше нам грозить загибіль яко

народови. Міста, промисл, фабрики — нехай і так, що в польських руках, а все таки се сили космополітичні. Національність в них, то тільки зверхній полиск. Не містами, не фабриками, не конторами стоїть польськість, а шляхтою. В однім шляхті заховав ся і живе той дух польський — вольний, лицарський, тривкий і незнищимий, котрого не знищили ані розбори, ані повстання, ані теорії демагогів, ані переслідування. Той дух виплодив польську літературу, польську штуку. але найсильнійше, найкраще він проявив себе в польській політиці XIX. віку.

— Чудесно! Чудесно! — шептала пані Олімпія, котра сидячи в фотелю під вікном з великим вдоволенем слухала сеї промови.

— Ну, Тадик! — скрикнув Едзьо, — маєш наші голоси. Іди, нехай тебе бог блогославить!

— А я не можу зовсім згодити ся на твої дедукції, — промовив пан Калясантий.

— Наша нація завсігди протестує! — опять промовив крізь ніс Едзьо.

— А, розумію! Тадзьо перервав твою промову! Бідний Кайцьо! Ну, та се нічого не шкодить. Можеш тепер скінчити.

— А може забув що мав сказати? — промовив Мілько.

— Перепрашаю! Я ніколи нічого не забуваю. А що Тадзьо перервав мене, се навіть ліпше. Навіть ліпше для мене, бо буду міг яркійше висказати свої погляди.

— Чи також кандидуєш з ними? — перебив др. Альфонс.

— Зовсім ні! Коли виясню свої погляди, то не для жадного інтересу, а для того що їх маю! Що не дармо жив на світі, а додумав ся до чогось, а се, моі панове, не кождий може про себе сказати.

— Очевидно ему здає ся, що говорить до своіх товаришів редакційних! — злобно замітив Адась. — Поцтивий Кайцьо!

— Демократізм, м і панове, — докторальним тоном розпочав пан Калясантий, — се по моїй думці скріплене, ублагороднене цілого народа. Так, демос, то не оитой хлоп лишень, не робітник лишень, не водонос лишень, не урядник лишень, — то весь загал, весь народ, крім хіба пануючої дінастії. А що у нас Поляків пануючої дінастії своєї нема, то можна сміло сказати, що ми наскрізь демократична нація, що ми всі демократи.

— Welche Wendung; durch Gottes Fügung! — здивував ся наівно Дублянчик, але пан Калясантий, не перериваючи своіх виводів тягнув далі:

— Що наш демос не є одностайна, безформна маса, рівно вимішене тісто, в котрого хто які хоче такі коники може ліпити, се чейже розуміє ся само собою. За нами тисячолітня історія і вона не пройшла для нас дармо. Ми не є демос примітивний, ми високо-культурна нація з розгалуженими, зріжницьованими національними і суспільними елементами. Наш демократізм поступовий а не регрессівний! Він не домагає ся від нас, щоб ми знівечили всі здобутки нашого 1000-лігнього розвою,

стовкмачили в одну масу те, що зріжницювало ся відповідно до ріжних функцій суспільно-політичних. Ні, наш демократізм не каже нам товчи в одній ступі і цвіт і пень і корінє нашого гарного національного дерева. Що цвіт, то цвіт, що пень то пень, що корінь то корінь. Демократізм каже нам обіймати все те з однаковою любвою, але без преділекцій, без іллюзій, що направимо будову дерева, коли обрубаємо з него гиляки, потопчемо весь цвіт, обпалимо все листє.

— Якийсь ботанічний демократізм! — жартував Едзьо.

— То не ботаніка, пане Чапський, а тим менше річ придатна до жартів, — відрізав п. Калясантий - Тут власне варто б подумати Наш демократізм не перепиняє нам власне бачити управнене серед польського народу шляхти яко вельми важного, історично конечного і суспільно вовсім живучого чинника. Що більше, наш демократізм каже нам прямо бачити в шляхті найважнійший, рішаючий чинник польського народнього житя, основу польської суспільности. Бо спитаюсь вас тілько, чим була би нині польська нація без шляхти? Хто знав би, хто тямив би про Польщу на світі, як би сини польської шляхти не зросили пів кулі земної своєю кровю, не перебігли в довж і в шир усіх крайів Европи, не заповнили всіх кутів світа своїми жалями і скаргами і піснями і тугою і надіями? Як би шляхта польська не рвалась раз у раз до відродженя вітчини, не конспірувала, не дипломатізувала, не гибла в Сібірі та в казематах, не руйнувала ся повстанями і тисячними добровільними жертвами? Отсе наш демократізм, отсе правдивий, характерний польський демократізм!

— Дуже гарні слова, братіку, дуже гарні! — промовив Тадзьо, плещучи Калясантого по плечи, — та тілько будь ласкав, скажи нам, чи всі твої товариші демократи почувають ся до тих самих думок?

— Всі чи не всі, але є й такі.

— То то, що не тілько не всі, але можна сказати, що більша часть йіх зовсім інакше думає.

— Позволю собі сему заперечити! — живо перебив п. Калясантий. — Власне в остатніх часах настав основний зворот в поглядах. Не тілько демократи, але навіть соціаль-демократи, се насінє наскрізь *космополітичне і в разу вороже польському патріотізмови*, тепер чим раз більше рішучо стають в ряди польських патріотів. А се, моі панове, колосальна побіда власне нашої ідеі, нашого розуміня демократізму. Бо по мойій думці се певне, що хто раз стане польським патріотом, той думаючи логічно не може бути ворогом польської шляхти, а коли тілько раз почне єї толерувати, то швидко мусить дійти до того, що признає єї чільне, кермуюче і основне становище в польськім народі.

Тут демократично-шляхетські виводи п. Калясантого були перервані появою Гапки і Гадини, котрі на обширних тацах несли чашки чаю, горнятка смеганки, цукор, булки, свіже масло і всякі прибори потрібні для підвечірку. Не забуто й про ром та вино. Пані Олімпія зараз метнулась застелювати стіл і уставляти все в порядку. Гапка і Га-

дина прислугували їй. Впрочім і самі гості без усяких церемоній і лишніх запросин самі приставляли собі крісла, сідали де кому було до вподоби, брали собі що кому смакувало. Се вже так від давна тут було заведено: свобідне товариство, без примусу, без церемоній, немов зовсім кавалерське: хоча тут була й дама, то вона також любила сю свободу і сама чула ся при ній свобідною.

Підчас підвечірка розмова не то що не втихла, але стала загальнійшою, живійшою, більше гамірливою, хоч розприсла ся на кілька купок. Пані Олімпія взяла під свою опіку о. Нестора, сама подала єму склянку чаю з вином, сама розкроіла булку, помазала єї маслом, сама навіть принесла маленький з горіхового дерева столик, на котрім поставила все перед о. Нестором і пильно услугувала єму підчас підвечірку. При тім і сама підвечіркувала і вміла се робити так зручно, що єї майже материньска опіка над о. Нестором не так дуже впадала в очи, тим більше, що весь час пані Олімпія вела полушептом якусь живу розмову з о. Нестором. Вона розпитувала єго, як єму подобав ся Едьо і єго брат, а коли о. Нестор відповів їй ні те ні се, почала широко оповідати єму про їх матір, про їх дім, їх богацтво, про красоту і посаг панночки що мала зістати єї невісткою, не забуваючи додати й того, що по єї думці дім єї і Адасів фільварок на обох панічів зробили добре вражінє. О. Нестор слухав усе те рівнодушно, хитав головою та голосно сербав чай із чашки; видно було, що думки єго не слідять за ходом слів пані Олімпії, а трівожна хмара, що час від часу набігала на єго чоло, свідчила, що єго уява мов ластівка довкола гнізда кружить і літає довкола єго покоїку, де він лишив незамкнене вікно від саду і непохованих дещо цінних паперів та готових грошей.

Пані Олімпія бачила се дуже добре але їй байдуже було про турботи о. Нестора, їй хотілось мати єго тут, між гістьми, і задля того вона готова була знести і єго незручність та безпомічність і єго невважу. План єї був дуже простий і натуральний Вона хотіла показати своїм гостям у своїм домі скромну та тиху іділлію, гармонійне жите матері з сином і з старим духовним, знавшим єї мужа, по троха другом єї дому. Дехто з гостей, особливо др. Васонґ знав впрочім, що пані графиня доволі діяльно опікує ся о. Нестором, помагає єму льокувати єго капітали і зводити рахунки; кілька таких справ, а особливо справа вкрадених і пропавших книжочок щадничих переходила через єго руки, хоча, звісно, він не знав докладно суми маєтку о. Нестора і цінив єго не більше як на яких небудь десять або пятнадцять тисяч. Знаючи добре маєткові відносини пані Олімпії і Адася він підозрівав, що пані графиня тому панькає ся з тим „старим полуідіотом“, що надіесь чогось по єго смерти, та, звісно, сі всі думки він ховав для себе, а коли молодий Дублянчик, замітивши таку делікатну дбалість пані о о. Нестора, завів про се розмову з дром Васонґом, той пустив ся перед ним горячими словами величати щирість, доброту та великодушність пані Олімпії, котра, мовляв, причинює собі труду і заходу з сим старцем головно шануючи память свого мужа, котрий з о. Нестором був у вели-

кій приязни. А коли Дублянчик згадав про маєток о. Нестора, про котрий десь щось зачув, др Васонґ з видом знавця сказав, що се міт о логія, що маєток той зводить ся до кількох тисяч гульденів — очевидна річ, що для пані ґрафині, одної з заможнійших обивательок в сьому повіті, сестри двох ґрафів Лісовницьких, що числять ся до перших маґнатів у краю, з котрих один є від часу конституційної ери маршалком сусідного повіту, послом до сойму і до ради державної і шамбеляном пісарським, а другий — ну, се звісний мілїонер ґр. Станіслав Лісовницький, а сестра ві є за паном Краснобродським, також богатим помішником, — значить, для пані ґрафині сей мізерний капіталик бідного попа не може становити ніякої принади, ніякого мотіву до оказування ему такої доброти. Тілько вроджене благородство душі, вроджена ангельська доброта може підвести ся до того ступня саможертви. О, я знаю паню ґрафиню досить давно і можу вам сказати, що се ідеальна женщина! Правдивий тип старопольської матрони. Погляньте лишень, як скромно, ощадно вона живе! Котра пані у нас маючи такі засоби як вона, згодилась би так жити? І для чого? Одиноко тілько з любови для сина, котрому хоче лишити батьківську фортуну повну, ненарушену, заховану в цілости як дорогий клейнот! О, пане, я маю найглубше поважанє для сеї женщини!

Молодий Дублянчик приймав усі ті слова радісно, віруючим серцем. Мати поручила ему виразно розглянути самому, розвідати близше відносини Адася і его матери, а оповіданє др Васонґа прямо зворушило его чутливе серце. Під впливом того оповіданя він почав звільна перефарбовувати пілий образ, котрий утворив собі був про Торки з перших вражінь і деяких случайно зачутих оповідань, особливо йідкого на язик п. Калясавтого. Все почало тепер перефарбовувати ся на рожево: в бідности, котрої не міг не завважити панич виросший у достатку, ставала тепер умисна скромність і ощадність, з неладу — безпретенсіональність, з комедії — ширість і невимушена сердечність. Навіть та погана руїна на місці правдивого двора, оті спалені кури румовища порослі кропивою та бзом, що раз у раз немов лице мерця зазирали крізь вікна до сальонику, видались ему тепер родовою, шановною реліквією. Розставши ся з дром Васонґом він вийшов із сальону на подвірє а відтам у сад, щоби в тіни дерев подихати свіжим, запахущим повітрем. Переходячи по при стайню, в котрій нині рано пані підслухала була розмову Гадини з Параскою, він почув там також якийсь шелест у соломі і різкий, не то болючий, не то ласкавий крик Параски. Молодеча цікавість заставила его заглянути до стайні, та в тій хвили очи его якось припадково обернули ся до супротилежної офіцини, де находило ся помешкане о. Нестора. Молодий панич, звісно, не знав сего і тим більше здивував ся, коли побачив, що в сінях тої офіцини минула знайома ему фіґура Адася і моментально сховала ся за дверми, котрі швиденько замкнули ся. Сей вид остудив его цікавість що до дівочого викрику в стайни і він звільна, нерішучо пішов у сад, голосно скрипнувши фірткою та брязнувши клямкою.

В сальоні тимчасом скінчило ся питє чаю, зі стола поспритувано, гості одні курили, другі переглядали альбоми або сиділи на кріслах та канапах. Розмова йшла свобідна, ріжнобарвна і легка, поки п. Калясантий з Тадзьом і дром Альфонсом опять не звели ві на політичну тему.

— Все те дуже гарно, Кайцю, що ти нам говорив, — сказав Тадзьо звільна цідячи слово по слові і пускаючи клуби диму з сігара, — як би не одна твоя хиба, дуже важна хиба!

— Яка? — скрикнув п. Калясантий.

— Доктрінерство, любий мій, доктрінерство. Пристрасть до пустих слів. Заслонюване практичних справ і відносин такими словами. Говориш: демократізм, а виявляєш погляди, против котрих і ми нічого не маємо. При чім же тут демократізм чи загалом який небудь ізм? Говориш: народнє становище, а потім додаєш: поступ, XIX. вік. По що тих фраз?

— Ну, Тадзю! Так дуже лишні вони не є, — промовив пан Калясантий.

— Не тілько лишні, але прямо шкідливі. Бо в них крие ся підхлібство для певних елементів, котрі супроти нас є прямо елементами перевороту. Бо йдучи з такими словами в табор людей, котрі в них вірять, ти прямо робиш сам себе якимсь Валенродом, а се значить, деморалізуєш сам себе.

— Ну, сего вже занадто!

— А я в повні годжу ся з Тадзьом, — промовив Едзьо Чапський. — І я також хотів звернути твою увагу на деякі такі суперечности в твоіх поглядах. Ти нам тут говориш про поступ XIX. віку. Даруй, брате, але я мушу на той поступ дивити ся дуже скептично.

— Ну, се можна, та все таки треба признати — —

— Нічого я не признаю! — різко мовив Едзьо. — Що маю признавати? Зелізниці? Телеграфи? Машини? Коли мірилом поступу візьмемо те, що для чоловіка найвисше, найціннійше — его особисте щастє і вдоволенє, то я скажу, що XIX. вік виявляє не поступ, а регрес. Ніколи ріжниці і противенства між сильними і слабими, богатими і бідними, ситими і голодними, освіченими і темними не були такі страшні та болючі. Головно: болючі. Ми змякли, збабіли, зробили ся чуткими та нервовими, а наш вік з усіх боків валить на нас таке, що тілько дразнить наші нерви, заострює а не гартує їіх. І коли дехто скаже, що давнійші віки не були щасливійші, то я ему скажу, що грубо помиляє ся. Може в них не було того, що б ми тепер назвали щастем — се так, се признаю. Та було щось інше: було наівне розуміне щастя і наівна, дітська віра в можність, близькість того щастя. А отсего то іменно у нас нема. Ми виострили розум як бритву і попереп усего підрізали ним власну наівність і віру. Само поняте щастя ми покраяли, пошматкували, розаналізували хемічно так, що з него нічого не лишило ся. Ну, а тоді, звісно, прийшов розум і сказав: ніякого щастя нема і бути не може. Що чоловік его бажає? Е, се для дійсности не указ.

Я можу бажати — сховати місяць до кішені, та що з того. От те бажанє щастя з одного боку, невигасле, але ще скріплене, вирафіноване, заострене, а з другого боку ота абсолютна невіра в можність щастя, се й є той внутрішній розрив, котрим усі ми хоруємо. В першій половині сего віку Гейне сказав: Der grosse Riss des Jahrhunderts ist durch mein Herz gegangen. Нині той розрив поглубив ся і захопив усі наші серця. Чи се знак поступу, знак поліпшеня відносин? Ні, не можу сему вірити!

— Тілько без патосу, любчику, тілько без патосу! — процідив звільна п. Тадей. — Чого ж горячити ся? Der grosse Riss des Jahrhunderts не перепиняє тобі добре йісти, добре травити, пенсію получати і любувати ся всіми дарами божими.

— Се все тілько зверхня маска щастя, але не щастє. Та й що то за щастє! І для такого щастя варто було людскости тисячі літ працювати, мучитись, кров лити і терпіти! Спасибі за ласку!

Едзьо зробив врезігновану і згірдну міну. Потім оживив ся і почав опять спокійнійше.

— Або і наш мужик! Яке добро принесла єму славлена цівілізаційна праця XIX. віку, лібералізм, знесенє панщини, рівноправність, конституція і всі оті глупі новочасні видумки? Чи в сути діла він скористав що небудь? Думаю, що ніхто з вас не заперечить мині, коли скажу, що не то що не скористав, але дійшов прямо на край руїни. Мужик є елемент консервативний — не з преділекції, не з темноти, але з конечности. Він мусить бути консервативним або перестане бути самим собою. Сего вимагає сама природа єго занятя, сго соціальної функції. І що ж? Навіть найзавзятійші ліберали і соціалісти бачуть, нині, що тілько в панщизнянім стані він властиво був тим, чим повинен бути. *Вирвавши* єго *з того стану, силою випхнувши* єго *з* батьківської оніки пана і пхнувши єго в космополітичну товкітню конкуренції інтересів економічних і переворотових ідей, панове ліберали випхнули єго з границь єго природи. Виперли ріку з ёї натурального ложиська, а потому дивують ся, що часть сї заливає поля, друга часть напоює багна та мочари, третя підриває дороги, а нема кому гнати млинів та носити кораблів. Хотіли зробити мужика поступовим, цівілізованим, рівноправним, і з жахом бачуть тепер, що з него робить ся пролетарій або дрібний буржуа, лихвяр або червоний революціонер, що він тратить основи релігійні з серця, тратить віру батьків, скидає батьківську одежу, цурає ся своєї мови, своїх пісень, обрядів та звичаїв і масами мов сарана кидає ся бігти за море, до Россії, в світ за очи. Алеж се прямісінькі наслідки ліберальної господарки, ліберальних ідей, і треба бути таким сліпорожденним та недогадливим, як панове ліберали і демократи всяких відтінків (він з притиском підніс те слово „всяких“), щоби сего не бачити.

Пан Калясантий почув шпильку.

— Так щож по твойому? — запитав він. — Чого треба для нашого мужика? Чи маємо завернути єго назад у блаженну пристань панщини з усіми єї добродійствами?

— От бачиш, що ти вже зовсім перейшов на газетярський розум, брате Кайцю! — мовив Едзьо. — Коли я не можу засмакувати в лібералізмі, так по твойому я вже панщини хочу. Се ще не логіка! Певно, воно б ліпше було для нашого мужика вернутись опять під крила *свого природного опікуна, а навіть з народнього погляду ліпше б ему* було не тратити своїх питомих старих прикмет для нових цівілізаційних набутків нераз дуже сумнівної вартости. Та що з того! Я знаю, що колеса історії на зад не вертають ся, хоча рівночасно знаю й те, що вони нераз попадають у блудний безконечник і по довгім блуканю вертають назад на те місце, відки вперед вийшли. Отже по мойій думці і *тепер вони котять ся в такім блуднім безконечнику, а наша річ*, річ мислячих людей, політиків і праводавців — направити те зле, що доси від самого 1848 року а по части ще й перед тим наробили нерозумні доктрінери а то й прямо ворожі нам елементи. Аджеж і без завертаня панщини праводавець має тисячі способів, щоби привернути шляхті ту натуральну опіку над мужиком, яка йій з природи і з традиції історичної належить ся!

— Ну, против сего я нічого не маю, — промовив п. Калясантий, — і думаю, що іменно се й є основна, провідна думка нашого автономічного *праводавства, о скільки тісні рами того праводавства позволяють* тій думці уявити ся на ділі. І того будь певний, що власне ми, демократи народові кождий крок на тій дорозі витаємо і будемо витати з найбільшою радістю і до его виконаня завсігди готові помагати.

— Ну, признаю ся, що о скільки мене тішить твоя заява, о стільки смутить те, що між демократами доси мало я стрічав людей, котрі б хотіли не то що поділяти, але хоча ближе зрозуміти сю думку.

— Для мене се зовсім ясне, — промовив др. Альфонс. — І не тілько ясне, а іменно потішаюче. Бо яка ріжниця між нашим демократом а консерватістом? Майже завсігди така, що консерватіст — чоловік практичний, близький народа, репрезентант певних ясно означених інтересів, а демократ — доктрінер, ідеолог, Prinzipienreiter, у котрого замісць знання діла є ідеї нахапані з книжок, замісць розваги — запал, замісць інтересів загальних — широкі фрази. І то власне в них потішає мене, бо хто між ними є щирий і розумний, той приставлений до практичної роботи швидше чи пізнійше мусить вилічити ся з демократичної фразеології і перейти до нас. Іменно істноване таких демократів і оті йіх метаморфози, се в моіх очах найкрасший доказ безпідставности у нас демократізму в европейськім значінню того слова.

— А конечности демократізму в тім значінню, як я его виложив, — тріумфально скрикнув п. Калясантий.

— Нехай тобі й так! — смінучись згодив ся др. Альфонс. Аристократ і демократ подали собі руки. Загальне браво роздалось на вид сеї згоди. Всі весело заговорили, заходили по сальоні, бачучи такий щасливий конець сего словесного турніра. Навіть скромний а на дні душі скептичний др Васонґ розігрів ся і попросив о голос. Усі замовкли, більша часть зібраних обступила довкола бесідника.

— Я би й не забирав голос, — промовив він новагом, — бо до meritum розбираної тут справи не маю що так нового додати. Але мене склонює до сего інша річ. Не тямлю вже, як се ми нині попали на сю політичну тему, та я дуже рад, що таку дразливу і важну тему обговорено тут так спокійно, обережно та зріло. І хто се говорив? Чи старці, посріблені сивизною, загартовані важкими досвідами життя? Ні, се молоді люде, репрезентанти світлої і благородної молодіжі, що ще тілько лагодять ся вступити на поле практичної діяльности. Без підхлібства, панове, без компліментів, але моє серце росте, коли слухаю ваших промов, вникаю в ваші думки. Не пережила свого віку, не скінчила своєї ролі та верства, котра має таку молодіж! І щасливий народ, котрого провід та молодіж з часом мусить обняти! Вірте мині панове, мині, що стикаю ся з ріжними верствами суспільними і з природи моєї професії мушу входити в найтайніші скритки і пружини їх ділання, їх змагань і інтересів! Вірте мині, коли вам скажу, що з між усіх верстов нашої суспільности все таки найбільшу суму честноти, інтелігенції, спосібности, благородного і нераз піднесеного способу думання я находжу в нашій шляхті. Не ідеалізую сі, бачу єї хиби та хто ж на свіні без хиб? Але я порівнюю суму єї добрих прикмет з сумою хиб і бачу на боці перших величезну перевагу. Порівнюю суму сі добрих прикмет з сумою таких же прикмет у інших верствах і бачу ще більшу перевагу. Тут сказано було слово, котре я з цілої душі мушу повторити піднести і скріпити, я, хлопський син: шляхта, то основа нашої суспільности, то єї кремний пень, пишна корона, запахущий цвіт і сильний плід Без шляхти наша суспільність не істнувала б, ми були б безсильною жертвою найізду. Наші мужики і маломіщане, то тілько коріне дуже потрібні і можточні части ростини, але всеж таки такі, котрі тілько в глубині землі, в тиши і темноті можуть відповідно сповняти свою суспільну функцію. Що крім шляхти підносить ся або силувсь піднести ся у нас по над стан мужицький, се або та кора дерева, що криє собою єго благородну серцевину і хоронить єї перед ворожими впливами внішніх обставин, або по просту паразити І нехай хто що хоче говорить про підкопане, руйну, упадок, дегенерацію шляхти, я опираючись на живім досвіді запевнюю вас: неправда се! Не може се бути! Хочь ворожі обставини, ворожі впливи новочасного лібералізму і капіталізму поробили декуди болючі щерби і виломи в тім нашім народнім клейноті, то душі єго, сути єго, єго серцевини вони не рушили. Вона здорова і сильна і — надіймось! — швидко зможе залічити, вирівнати понесені шкоди. І головно: вона знає, погинна і мусить знати, всім єстеством чути, що вона є основою всеї суспільности, що в єї руках, на єї плечах спочиває вся будущина польського народа, і се мусить їй додати сили, витревалости і відваги до праці.

Ся промова талановитого адвоката викликала правдивий ентузіазм серед зібраних. Пані Олімпія перша горячо стиснула єго руку, прочі почали цілувати ся з ним, хоча, звісно, не без певної протекційности, котрої др Васонґ удавав що не замічає.

Та нараз ся шумна, радісна сцена була перервана досить несподіваним, хоч, здавалось, досить натуральним способом. О. Нестор, про котрого, бачилось, усі цілковито забули, почав якось нервово і трівожно оглядати ся довкола себе, мацати руками, видавати якісь глухі носові звуки, далі встав і шепчучи щось без голосу, поспішно направив ся до дверей.

— Куди ви, панотче? — ласкаво запитала пані Олімпія підійшовши до него і беручи єго по під руку.

— Та.. так собі... Прошу не безпокоітись... Я тілько на хвилю... І добуваючи всіх сил, немов гнаний якоюсь внутрішньою силою він вийшов із сальону.

Всім гостям зробило са якось дуже ніяково. Йім було прикро за паню дому, а йій за гостей. Усі приняли сю виходку старого попа за знак простацтва, притупленого почутя делікатности і браку доброго вихованя. Пані Олімпія оглянула гостей, очима благаючи дарувати старому, немічному чоловікови сю неделікатність. По хвилевій мовчанці вона промовила, немов навязуючи до тоі мовчазливоі просьби.

— Бідний старий! Що вже діяти, треба від него не одно знести. Але при тім золоте серце! Представте собі панове: має невеличкий капіталець і думає зробити з него фундацію для бідних. Я, звісно, піддержую в нім сю думку і надіюсь, що вона дійде до ладу. Не лехка то річ. Знаєте, старий чоловік, а говорити зъ ним прямо о тім, щоби зробив тестамент, якось не випадає Ну, та я не трачу надіі.

— Отсе вам, панове. новий примір того, що я говорив, — мовив далі др Васонґ.—Се вже тілько такий близький знайомий пані графині, як я, може вам сказати, кілько дійсноі абнегаціі, материнськоі печаливости і щирости і справді обивательськоі далекоглядности живе під отсим дахом, уявляє ся в тім зворушуючім образі старого, знемощілого пароха і обивательки, що шануючи єго приязнь до єі покійного мужа бере на себе труд — зовсім безкористно заходити, доглядати і пильнувати єго. І прошу панів, сей образ крім чисто людського значіня має й іншу, політичну вагу. Адже сей старий, немічний, здитинілий руський піп — чиж то не вірний образ того руського питаня, котре такою важкою раною ятрить ся в нашім народнім тілі? Дитиняча розумом, капризна, без вихованя, без манєр Русь ота все таки має добрі, благородні задатки в душі; при добрій принуці, терпливости і сістематичнім приводі вона може послужити для добра загалу. Та ось тут панове, на примірі нашоі шановноі господині ви повинні вчити ся, як треба підходити до розвязки сего дразливого питаня. Нехай собі Русини капризують ся, нехай кидають ся, кричать про рівноправність, шумлять про своі мнимі кривди! Ми будьмо розумнійші від них, думаймо за них, дбаймо за них, не випускаймо йіх зі своєі опіки, не переставаймо робити йім добро, а певно — —

Не докінчив. Двері від сальону отворили ся з лускотом і в них показав ся о. Нестор — блідий як стіна, тремтячий, ледво живий зо

страху. Він порушував ротом, махав руками, видно хотів кричати, хотів щось страшне виявити, та не міг видобути голосу з горла. Пані Олімпія, що весь час єго неприсутности була неспокійна, то виходила до сіней, то заглядала в вікно, то щось шептала з Адасем, котрий власне задиханий прибіг відкись із саду, тепер прожогом кинула ся до него з піднятими руками, так немов би хотіла заткати єму рот в разі як би хотів крикнути.

— Бійте ся бога, отче! — мовила вона з дійсною трівогою, — вам що таке? Що стало ся? Сідайте, ось тут! Господи, ви зовсім як самі не свої! Нате, напийте ся води!

О. Нестор нетерпливо замахав руками, та про те сів і напив ся води. Єго трівога троха немов охолола і він не крикнув, а тілько промовив майже шепотом до пані Олімпії, котра сіла при нім так, що заслонила єго від гостей, котрі таким робом зовсім не могли чути їх розмови. Но пані Олімпії видно було, що й вона не менше зворушена і стрівожена від о. Нестора.

— Ах, пані! — стогнав о. Нестор. — Нещастє!... Я... десь... загубив...

— Що? Що ви загубили?

— Ключ! Ключ!

— Який ключ?

— Від мого помешканя.

— Ключ від вашого помешканя? Адже ідучи сюда ви замкнули помешканє і взяли ключ із собою?

— То то й є! І мині так здавало ся і я сидів спокійний. Аж нараз перед хвилею мацаю до кішені: нема ключа. Щось мене мов пальцем ткнуло. Я пішов до свого помешканя — —

— Алеж отче! — перебила єго пані Олімпія, що вся смертельно бліда і холодна слухала єго шептаного оповіданя, — що ви видумуєте! А дивіть лишень, онде на софі ваш ключ лежить!

— Що? Мій ключ? — скрикнув о. Нестор, — Не може бути! Я ж перед виходом шукав єго докладно!

Пані Олімпія замість відповіді витягла ключ із кутика софи, де він був запхав ся під подушку, певно випавши о. Несторови з кішені підчас сидженя і подала єго переляканому о. Несторови. Той узяв єго тремтячою рукою і довго дивив ся на него, немов не вірячи власним очам.

— Не може бути! Не може бути! — шептав він. — Я-ж добре шукав, а головно, я бачив...

Та пані Олімпія вже не дослухувалась, що він бачив. У сальоні йшла метушня. Адась пригадав гостям, що пора забирати ся на фільварок, де їх ждуть з вечерею, і всі повставали і почали прощати ся з господинею дому.

— А я, Адасику, дякую тобі за вечерю, — мовив др. Васонґ. — Не час мині гаятись. Діла! Мушу прямо відси поспішати до Львова.

— Га, не смію задержувати пана меценаса, знаючи, що у пана час дорогий, — з делікатною резігнацією мовив Адась.

— А може ще дехто з панів схоче пойіхати зо мною? — обернув ся др. Васонґ з запитом до товариства. Оба брати Чапські зголосили ся бути его товаришами.

— Отсе й чудесно! — мовив др. Васонґ. — Сядемо всі на одного фіакра.

— О, не маєте потреби тіснити ся! — скрикнув Адась, котрий уперед уже надармо просив обох Чапських, щоби лишили ся на вечерю і котрого вони дуже перепросили вимовляючи ся тим, що вже нині нічю може прийіхати їіх мати і дуже б їій було прикро, як би їіх не застала у Львові. — Можете панове взяти два фіакри А котрі панове лишають ся, з тих часть може схоче пішки полем проспацерувати ся відси до фільварку. Се близенько, тепер уже холодніє, вітрець подихає від ліса — чудесно тепер у полі.

— О, ми всі йдемо! Всі йдемо! — закричали гості.

— А по вечери я відвезу всіх гостей своім повозом до Львова, — додав Адась.

На тім і стало. Всі гості попрощали ся і вийшли. Адась поцілував маму в руку і шепнув їій до уха пару уривaних слів, а потім прожогом побіг на подвірє, щоби провадити гостей через подвірє в сад, відки йшла стежка на луку, далі на полеву дорогу, через місток, а опісля піднимала ся доволі круто, звиваючи ся тонесенькою гадюкою поперек буйного пшеничного лану, поперек другого лану з картофлями до фільварку.

Др. Васонґ лишив ся в сальоні остатній, крутив ся немов забув або згубив щось, а очима пильнував паню Олімпію і навіть украдком давав їій якісь знаки.

— Панове Чапські, — сказав він до обох паничів, що ждали на него в дверех сальону, — прошу йти і сідати, я зараз виходжу. Я ще маю словечко..

Паничі не дослухуючи пішли до фіакрів, що стояли близько виїіздової брами і не відпрягаючи коней пасли їіх по травниках. А др. Васонґ лишивши ся з панею Олімпією сам у сальоні наблизив ся до неї і почав полушептом:

— Прошу вельможної пані, я хотів — —

— Ціст.. перепрашаю! — шепнула пані і озирнула ся, шукаючи когось очима. Очевидно вона шукала о. Нестора, але его не було в сальоні.

— Ах! — промовила вона якось нетерпливо, а потім обертаючись до дра Васонґа говорила до него:

— Ну, прошу пана меценаса, чим можу служити?

— Перепрашаю .. Може то не делікатно з мого боку... але я маю поручене, виразне поручене з видіту шляхетського касина предстивити вельможній пані справу пана графа Адама. Хоча він і повнолітній, та все таки... виділ уважаючи на его імя, на его знамениту сімю не хотів поступати з ним від разу беззглядно.. Знають вельможна пані, яка се неприємна історія...

Меценас мнявся на місці, та пані Олімпія слухала его досить нетерпливо, очевидно думка ей занята була чимось зовсім іншим.

— Не знаю, коханий меценасе, чи добре розумію вас, о що тут ходить? — сказала вона, усміхом маскуючи свою нетерпливість.

— Думаю, що пан Адам сказав пані графині о тім гоноровім довзі, о тих трех тисячах гульденів, з котрими він залягає. Речинець умовленої сплати вже минув. Після регуляміну виділ повинен був уже вивісити его імя на чорній таблиці, але я, знаючи, як неприємно було би се пані графині і ще декому, просив, а навіть формально поручив ся — —

— Спасибі вам, пане меценасе, щире спасибі! — промовила пані, стискаючи руку дра Васоня. — Знаю вашу щирість і доброту. А що до того довгу будьте зовсім спокійні. Думаю, що Адась завтра сплатить его.

— Завтра? — здивував ся др. Васонь, котрий знав добре грошеві клопоти графині і Адася, що ще нині по дорозі, не знаючи о его делікатній місії, жалував ся перед ним, що не має грошей на жнива.

— Так, завтра! — коротко і рішучо промовила графиня. — Adieu, коханий меценасе! Щасливої дороги!

— І відки се вони думають до завтра роздобути таку суму грошей? — міркував др. Васонь сідаючи на фіакра. — Бо щоби сей старий скупиндряга так для неї розщедрив ся, се трудно припустити. Ну, та побачимо, побачимо!

Ще гості не зовсім щезли з виду, ще в саду чути було гомін відходячих, а при брамі ще лягодили ся до їзди фіакри, коли пані Олімпія від дра Васоня прямо полетіла до офіцини, де жив о. Нестор. Вона від разу, як тілько відвернула ся від остатнього гостя, зробила ся немов зовсім не та. Щез ей маєстатичний спокій, щезла свобода і веселість. Лице облила блідість, тонкі губи розхилили ся і тремтіли нервово, по всім тілі пробігала якась холодна дрож. Страшенна нетерпячка гнала ей, смертельна трівога, щоб сподівана буря не захопила ще відходячих гостей, щоби ся гарна гостина не скінчила ся скандалом. Вона формально бігла до дверей офіцини. І мала щасте. Ще хвилина і було б за пізно. В сінех офіцини вона лицем до лиця зустріла ся, мало що чолом об чоло не вдарила ся з о. Нестором. Сей був зовсім мов безумний, пищав, кричав, ломав руки, стогнав із глубини душі.

— Боже мій! Отче Нестор! Що вам таке? Що стало ся? — скрикнула пані Олімпія, ніби не хотячи, а про те твердо і рішучо загороджуючи єму вихід на подвіре.

— Пропав я! Пропав! — стогнав о. Нестор. — Обікрали мене!

— Та хто? Як? Коли? — вся тремтячи допитувалась пані.

— Ах, пустіть мене! Нехай кричу гвалт! Нехай збігають ся люде! Се не може бути! Кілька хвиль тому... В білий день... Аджеж се нечуване...

О. Нестор задихав ся, уривав слова, упадав під ваготою страшної новини так що ледво держав ся на ногах.

Пані Олімпія, хоч сама видимо перелякана і до глубини душі збентежена сею новиною, взяла єго за руки і лагідно вировадила опять до єго покою, посадила на канапі і сама сіла насупротив него. Тілько тоді почала говорити - лагідно, стиха, розумно і спокійно, немов уколисуючи до сну переполошену нічним привидом дитину.

— Бійте ся бога, отче! Не робіть скандалу! В вашім власнім інтересі так ліпше буде. Роскажіть докладно, що стало ся? Поміркуємо разом, що робити. Не бійте ся! Се ж не може бути, щоб так середу́дня в мойім домі...

— А от же видно що може бути! — перебив їй о Нестор. — І як се стало ся, я й доси не розумію. Ще сидячи отам у вас у сальоні я пригадав собі, що лишив вікно незамкнене. Приперте з середини та не защеплене. Щось мов пхнуло мене. Дай, думаю, піду та защеплю. Стереженого бог стереже. Підходжу до помешкання — двері, оті сінешні защеплені з середини. Господи, се що значить? Я глянув на вікно свого переднокою — заперте і з середини заслонене фіранкою. А тямлю добре, що коли ми обоє виходили, то фіранка була відслонена. Я так і обімлів на ногах. оспішаю що духу у фіртку та в сад та довкола офіцини, щоб заглячути крізь отсе вікно, але з за вугла чую стук у моім покою, брязкіт замка. Я до вікна — воно також заперте з середини і заслонене моєю реверендою. Що духу вертаю назад, приходжу до дверей — заперті. Трібую їх — не замкнені. Входжу в сіни, до дверей свого покою — замкнені Я до кішені, за ключем — нема ключа. Тоді я мов одурілий пішов до сальону, а там ви дали міні ключ. Що про се думати, га? Чудо якесь чи пряме злодійство? І чиє?

— Отче коханий! Не спішіть ся посуджувати нікого! — говорила пані Олімпія, котра з дрожю в тілі слухала сего оповіданя. — Я нічогісінько не знаю, крім того, що по вашім приході побачила ключ на софі. Ну, але щож далі?

— Діставши від вас ключ я зараз поспішив сюди. На перший погляд усе було в порядку, замки цілі, все на своїм місці, тілько ось тут у шуфляді грошей нема.

— А ви певно тут їх лишили?

— Тілько що перед приїздом гостей я перечислив їх і списав на карточці паперу. Хотів сховати, та ви прийшли і я лишив їх отут.

— І богато їх було?

— Пя... пять...

— Пятьдесять ринських?

— Е, де там! — скрикнув о. Нестор. — Пя... пя...

Єго уста немов не годні були вимовити суму.

— Пять сот?

— Ні, пять тисяч! Ось глядіть! Ось картка! Картку лишив, цінні папери лишив, тілько готівку взяв.

— То ніхто інший не зробив, як тілько Цвях! — по короткім розмислі спокійно і рішучо промовила пані Олімпія.

— Цвях?

О. Нестор механічно повторив се ім'я, але рівночасно витріщив ся на паню своїми поблеклими очима.

— Певнісінько він! Ганка ще рано сказала міні, що він був тут ранісінько і нахваляв ся перед нею, що з вами порахує ся.

— І чомуж міні па... пані сего не сказали?

— Я вас не хотіла страшити. Впрочім я казала Гадині пильнувати за ним. Ну, та хто такого злодія упильнує? Певно підглянув, що вікно в вашім покою не защіплене тай скористав з нагоди.

— Але як же він міг замкнути сінешні двері з середини?

— Ну, отче! Се вже мусіла бути іллюзія. Двері були тілько защіплені, а вам здавало ся, що вони замкнені з середини: в перестраху ви не могли їх від разу отворити, а потому певно й не трібували вже.

О. Нестор опять видивив ся на неї довгим, дитинячо-безпомічним та довірливим поглядом. Здавалось, що він готов повірити словам пані Олімпії.

— Але вікно? Коли Цвях вліз ним до середини, то по що б єго замикав із середини?

— Ну, але тепер, як ви вийшли, воно було замкнене з середини, чи ні?

— Не знаю. Прошу поглянути.

Пані Олімпія підійшла до вікна. Воно справді було заслонене якоюсь старою реверендою і защіплене з середини, та пані Олімпія одним зручним рухом відімкнула єго і отворила до половини.

— От і бачите! — сказала вона, — я так і знала! Воно тепер отворене. Все тут ясне. Злодій вліз вікном, замкнув єго за собою і за-

слонив, щоб ніхто з надвору не бачив, що він робить у середині, а упоравшись вилiз опять тим вікном, і розуміє ся, не міг уже замкнути єго за собою.

— Але щож то брязкало замками і скрипіло ключами власне тоді, коли я стояв отут коло вікна?

— І се може бути ваш привид. Хіба що би злодій мав другий ключ. Та се трудно припустити. Ну, та в усякім разі слухайте моєї ради. Я вам раджу як рідна сестра. Будьте тихо! Не робіть крику. Я тимчасом дам знати до війта, до жандармів і ще сеї ночи, сего вечера вони зненацька зроблять ревізію у Цвяха. Будьте певні, що завтра ваші гроші віднайдуть ся.

— Ах! Ве... ве... вельможна пані! Які ви ласкаві! Які ви добрі! Нехай вам бог за... заплатить за...

— Годі, годі! — скромно мовила пані Олімпія. — Тілько будьте спокійні! Я йду і зараз усе зроблю, що треба Пять тисяч, се сума! Се великі гроші. Вони не сміють пропасти Ну, прощавайте, отче! Господи, як міні прикро, що вас у моїм домі таке нещастє спіткало!

І вона вийшла Тут же при сінешних дверех їй зустрів ся Гадина, котрий не то підслухував у сінех їх розмову, не то щось там запрятував на подвірю просто дверей. Побачивши єго пані Олімпія окинула єго таким лютим поглядом, немов би він зарізав сі найлюбійшу дитину, а потім підхиляючи двері до покою о. Нестора і підносячи голос так, щоб і Гадина міг чути, вона кликнула:

— А замикайте ся добре, паночче! Майте ся на бачности! Добраніч, добраніч!

(Далі буде.)

Ів. Франко.

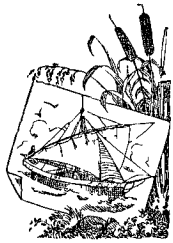

Літературні стремління галицьких Русинів

від 1772 до 1872.

VII.

Так розвивала ся і упала перша проба самостійних порівів літературно-народніх між галицькими Русинами. Для самостійної праці в тодішній політичній сістемі не було місця; вона могла б була утримати ся хіба лиш тогді, коли б тогдішня була іти опором против уряду і висших кружків відданого урядови духовенства. Але до того вона була за слаба; залежні від властей представителі народнього руху швидко почули на собі їх тяжку руку і раді-не-раді мусіли притихнути; літературне жите завмирало; гадка про відродженє народа на народніх основах тратила грунт під ногами і здавалась пустою, безнадійною мрією. „Не грай ся золотов надієв, нам грузь орать, в болоті сіять“, — сими словами поета мож би виразити положенє, в якім знайшли ся молоді руські патріоти після своєї першої невдавшої ся боротьби.

Се вже само собою було фактом дуже сумним. Ще сумнійше було те, що їх противники — висше духовенство — не знали нічого на місце їх змагань поставити. Бо як сістема політична, котра їх зробила такими як вони були, так і вони були сильні лиш в неґації і слабо були спосібні до позітівної діяльности. В спілці с тою сістемою, а властиво в єї служби вони годни були знівечити нові змагання молодого покоління, убити віру молодої інтелігенції в свої сили і підорвати в неї духа ініціятіви; але піднести ся до високости власної діяльности вони не були годни, бо і в них дух ініціятіви був підорваний, віра в свої сили убита і лиш віра в силу уряду і правившу ним сістему сильна.

В тій вірі вони виросли, в ній протекла їх молодість і проминала їх старість; в ній вони дослужили ся почестей і пошанівку і з нею вони відавали і себе і свій нарід на услуги урядови, бо лиш він і єго могуча сила могла — так вони думали — виратувати від конечної загибелі те, що ще лишило ся з колишньої славної бувальщини народа. З сего становиска і молодечі пориви Маркіянового кружка видавались їм небезпечними і грішними, бо дразнили ту могучу силу і вповували їй недовіре до народа.

А ся сила була, а по крайній мірі показувалась, справді могучою. Вона вміла в цілій монархії утримати хоть на око мертвий супокій саме в таких часах, коли в цілій майже Европі все варило ся і кіпіло; а там, де, як в Галичині, і в єї межу вривав ся несупокій і відзивались небезпечні для неї стремління, вона вміла придавити не

лише слабенькі початки народнього руського руху — се би ще не велика штука, — але і революційну польську пропаганду, хоть правда, що аж по довголітній, тяжкій і завзятій боротьбі. Вона немилосерно нищила все, що хоть би з далека заносило самостійною мислею і діяльністю, і була може ще страшнійшою за-для того, що на місце убитого життя не ставила ніякого життя інчого, ніякої інчої ідеї.

На щож при таких обставинах могла придати ся самостійність мисли і діяльности, публичне життє, способність до ініціятиви? Хіба ж не були вони навіть небезпечні вже за-для того одного, що могли звернути ту могучу силу против народности, котра і так ледви дихала?

Ба, — як би сістема політична, котрої уряд держав ся, могла бути вічною, як би життє людськости може так як годинник зупинити і сховати до скрині між старі ґрати, то може б воно так і було. Як усі суспільні верстви і народи, так і Русини мусіли би покорити ся перед неминучою судьбою. Де все вже наперед і на віки упорядковано, де все має призначене для себе місце і де для заспокоєня кождої публичної потреби і функції чи то народньої чи суспільної є від давна назначені урядові сторожі, сповняючі волю абсолютного самодержавця, — на що там справді ще і самостійної діяльности самого народа, на що самостійної, творчої мисли? Але діло власне в тім, що життє дужше від усяких сістем політичних і державних. Воно зуміло продерти ся крізь найменчі щілинки і шпари, котрих в тій сістемі було так богато, і не дало ся на смерть задушити.

Щоби почати від Галичини, то катастрофа 1846 року, котра завершила побіду держави над революційною польською пропагандою, видвигнула на перше місце питанє мужицьке і справу знесеня панщини і поставила ей в можливо різкій формі. Мужики не агітували, не конспірували і богато не говорили, — противно, вони виступили в оборонї уряду і тих засад, котрими він кермував ся; вони стояли твердо на тім ґрунті, на котрім стояв сам уряд; але помимо того всї почули і зрозуміли, що мужики убиваючи польську революцію зробили свою і що перед дряхлим деспотичним урядом стало грубе, неокресане, але грізне і живе питанє, котре домагало ся скоро і рішучо полагодженя.

Але окрім сего суспільного питаня стали поволи випливати на верх також інші питаня, національні і державно-політичні, котрі також домагали ся полагодженя.

Так наприклад в Угорщині боротьба з віденьським абсолютізмом не втихала властиво ніколи від часів Йосифа II. В тій мірі, як сей абсолютізм ріс і кріпшав у німецьких провінціях Австрії, росла і змагала ся опозиція феодально-конституційних елементів, котрі ніяким способом не хотіли підчинити ся австрійському бюрократичному централізмови і против тенденції зрівнаня всіх провінцій під рукою самодержавного монарха чим раз виразнійше стали розвивати принціп поділу власти між народом а королем.

Централізм той мав іще одну характеристичну цїху національно-політичну, бо містив в собі також виразні стремліня германізаторські. Для народів з нерозвитою культурою, з слабою народньою літературою, яким був також нарід мадярський, стремліня сі були тим більше небез-

нечні, що дотеперішнім язиком урядовим в Угорщині був язик латинський,— стремління германізаторські отже о стілько були поступові, що на місце язика мертвого стали язик живий, котрим окрім того говорив один із найвисше цівілізованих народів. Мадярські патріоти скоро побачили, що в тій нерівній боротьбі треба — помінувши ві державно-політичну сторону — против живого але несімпатичного язика поставити в свого боку також язик живий, хоть не так високо образований. Се вони й зробили і поставили против німецького язика свій питомий язик — мадярський. Против обединяючого пріпціпу германізації поставили вони обединяючий усі угорські краї пріпціп мадярізації. Почавши від 1836 року, коли Стефан Сечені перший раз заговорив на соймі в Пресбургу по мадярськи, угорський сойм сотворив в кількох роках цілий апарат законів мавших усі народности в Угорщині в як найскоршім часі змадярізувати і против однолитої німецькоі народности поставити таку-ж однолиту народність мадярську. В тій ціли мав язик мадярський в соймі, в уряді і суді в церкві і школі бути язиком урядовим усіх народів, котрі жили в угорськім королівстві.

Але против сего розмаху мадярського централізму, рідної дитини централізму німецького, підняла ся знов опозиція всіх народностів немадярських, переважно словянських, котра потягнула за собою також і словянські народности Австрії, бо централізм сей менче мав аргументів за собою як німецький. Язик его не був язиком культурного народа як німецький і випародовляючи підневолені собі народи не давав їм в замін за утрату народности навіть того, що давав язик німецький, а натомісць був ще менче толерантний і ще більше зарозумілий як німецький. Не дивниця отже, що словянські народности в Угорщині, котрі як раз в тих часах з великим запалом і енергією забирали ся до розвитку своіх питомих народніх літератур, рішучо підняли ся против нового гегемона, котрий окрім грубої фізичної сили не приносив с собою нічого. Передовсім Хорвати, між котрими жив і ділав звісний Людевіт Ґай, не хотіли терпливо піддати ся претенсіям мадярським. Почала ся сильна агітація за тим щоби против ухвал угорського сойму виступити на соймі в Загребі, а кровавий спосіб в який Мадяри опозицію сю придавили і собі більшість на сім соймі забезпечили, розбудив ненависть Хорватів і загалом Словян до найвисшого ступня. Стали до опозиції Серби, Словаки а навіть Русини а з другого боку також і Румуни в Семиграді почали обзивати ся за політичним і народним рівноуправненем.

Однакож рух словянських народів не ограничив ся на опозиції против мадярських претенсій. Він в рівній мірі звертав ся, хоть зразу дуже несміливо, так само як і мадярська опозиція також против централізму и германізму віденьського. Літературна і політична діяльність Чехів — о скілько о сій остатній могла бути в часах абсолютизму бесіда, — а спеціально праці таких людей як Добровський, Юнгман, Шафарик, Паляцкий і поетична діяльність Коляра спроваджували поволи словянські народности з поля сантіментальних згадок про давню славну бувальщину, з фантастичних нераз мрій про внутрішню єдність

і солідарність словянських народів на поле практичнійших поглядів державно-політичних, котрі сходили ся в тім остаточнім переконаню, що вони становлять в Австрії переважну більшість, що Австрія повинна бути державою словянською. Правда, ясно и виразно гадка ся не була властиво нігде поставлена, але в поезії і белєстристиці, в критиці і науці вона пробивала собі дорогу, а неозначеність і невиразність ей, котру мож було собі всіляко толкувати, власне найбільше полохала пануючу сістему політичну, котра все жиге публичне рада би була спровати до того, щоби зовсім нічого не діяло ся під ей наголовнем, щоби жадні гадки ані стремління не тілько не випливали на верх, але навіть не родили ся в головах підданих, обовязаних лишень до послуху і покори.

За то доволі ясно і виразно представляв ся перед очима пануючої сістеми рух між австрійськими Німцями, котрі з нею хіба лише в ти однім згоджували ся, що так само бажали гегемонії німецькоі народносіт над не-німецькими народами і можливо сильного державного централізму. Зрештою стремління йіх а пануючої сістеми були собі діаметрально противні і взаімно себе виключали. Тісна політична звязь між Німеччиною а австрійсько-німецькими краями перенесла також до німецькоі Австрії той сильний рух, який панував у Німеччині, де переважна більшість мислячої інтелігенції попирала парляментарних борців за політичну і релігійну свободу і ані цензура ані поліція не годна була стримати той рух на границях Австрії. А хоть дома розвиток літературний тих мислей був зовсім придавлений, то за те с тим більшою енергією підносили австрійські Німці свої скарги, жадання і стремління за границями Австрії. Ся літературна еміграція сотворила цілу австрійську літературу котра в поезіях, корреспонденціях, брошурах і поважних працях домагала ся свободи, освіти самоуправи і всяким можливим оружем перекопання, злости, сатири хотіла звалити деспотізм і вибороти для Австрії новий період свободи і щастя. С тої літератури мали переважний вплив на австрійських Німців дві книжки, а іменно „Spaziergänge eines Wiener Poeten“ Анастазія Гріна (кн. Ауерсперга)‘ і барона Андріана „Oesterreich und dessen Zukunft“, перша на молодіж задля свого ентузіазму для свободи, а друга на старше поколіне тим, що давала готовий образ новоі, зреформованоі, конституційноі Австрії (Die Gegenwart V. Leipzig 1850).

Так отже навіть під зелізною покришкою непереборающого в средствах абсолютізму реальні обставини житя показали ся дужшими як увесь той скомпліковании апарат, якого кожда деспотична сістема, а спеціально тодішня австрійська, уживала на то, щоби те житє придавити і убити.

Про всі ті в разу смирні і несміливі, але чим дальше тим більше голосні прояви ріжнородних опозицій тодішній уряд був дуже докладно поінформований (Pillersdorf, Rückblicke auf die polit. Bewegung in Oesterreich in den Jahren 1848 und 1849. Wien 1849), і навіть дуже йіх бояв ся, але не годен був здобути ся на енергію, щоб ухилити йіх або знищити, і може для того, що, як каже Піллерсдорф, не хотів по-

вільними реформами і концессіями дати ся пірвати на дорогу революції, що революцію яко насильний переворот і реформи яко відповідаючу духови і потребам часу переміну істнуючого порядку уважав яко тайних союзників, котрих наконечною метою єсть розклад держави. Се не зовсім так. Уряд не то, щоби не хотів, — він по просту не міг, не був спосібний до жадної позитівної праці чи то в обороні своїх інтересів чи на користь змагань і стремлінь підневолених ним народів. Потрібних для сего енергії, творчої сили і спосібности до порядкованя запутаних справ державних не стало в Австрії ще від смерти Йосифа II. Франц I. був монарх, котрому всякі гадки про реформи були противні, але котрий по крайній мірі знав, чого хоче. Він поволи, злегка, але консеквентно перепроваджував і перепровадив ту гадку, що воля монарха в державі — все, а нарід — ніщо, і що бюрократія є тільки німий апарат до переведеня тої волі, і яко такий також не сміє мати ані власної ініціятіви ані власної мисли. В такій, так сказати абсрактній чистоті і так логічно прінціп самодержавія мало де був переведений. І як довго найвисша, абсолютна воля жила і сама цілим державним механізмом поводила, так довго той механізм ішов доволі гладко і часом робив навіть вражіне живого організму. Але по смерти творця тої сістеми, котра була олицетворенєм его індівідуальности, не стало тої оживляючої волі, і ціла сістема звела ся поволи на ні-на-що. Центральний уряд, котрий по нім переняв в спадщині цілий той державний апарат, не знав, що з ним зробити, хоть апарат той так був штучно зложений, що двигав ся майже сам собою. То ж уряд на тім і ограничив ся, що все житє державне і публичне старав ся з небувалим упором затримати на тім становиску, на якім воно було в хвилі смерти небіщика. Він нічого з него не відбирав, але і нічого не додавав, бо бояв ся, що найменча порошиночка, котра би до того штучного апарату дістала ся, могла би его зупинити або розсадити. І ін працював богато, але не зробив нічого. Жив з дня на день і тішив ся, коли нинішня днина минула так як вчорашня, а о то щоби на завтрішню днину мати який небудь вплив, зовсім не старав ся. Нормував, табелював, ревідував ще більше як давнійше, але лишень для форми, а в суть річи ніколи не входив, бо бояв ся, що може би треба що перемінити. Струя публичного житя з его потребами, котрі чим раз більше прояснювали ся, перепливала через задеревілі пальці постарівшої держави. Правителі виділи се, знали се, а помимо того пальці не могли ані так заперти ся, щоби тої струї не пепустити, ані так широко розтворити ся, щоби їй дати спокійно переплисти. Час перегнав поліцію. Цензура не допускала в краю до жадного обяву мисли, котрий виходив по за унормовану міру. Вона заказала половину заграничної літератури, а в книгарнях мож було найти кожду заказану книжку, так що образовані люде кормили ся майже виключно заграничною літературою. Публичне шкільництво було майже зовсім відвернене від потреб часу і стояло на такім низькім ступні, що кождий, хто скінчив офіціальні школи, мусів усебе дома на-ново зачинати учити ся. Тримали вправді від року до року конечність реформи шкільництва в евіденції; від року до року

чути було, що комісія наукова радить над плляном науки, але все кінчило ся на нарадах і лишало ся по старому. А в справах національних, про котрі ми вище згадували, панувала крайня апатія і пасівність; уряд навіть не думав о тім, щоби істнуючі національні антагонізми вирівнати, полагодити і народам своїм уможливити якесь розумне пожите побіч себе, або допускаючи їїх до вищого державного життя утихомирити піх і дати будившій ся їїх молодій енергії розумний і для держави хосенний відплив. А в Галичині толерував полонізацію і навіть ішов їїй йід руку, о скільки апатія єго на те позволяла. Коли додати до того глубоке невдоволене всего австрійського мужицтва без ріжниці народностей, безпринціпність в справах економічних і зовсім зруйновані фінанси, то будемо мали який-такий образ всего того, що крило ся під покривкою поверховного супокою. Бо лиш на утриманє сего поверховного супокою звернена була вся енергія і діяльність уряду. Най там на споді діє ся, що хоче, аби лиш з верха бут супокій! Тут уряд був справді грізний і страшний і не давав ніякої пощади. Але помимо того весь той супокій висів лишень на волосочку і сам уряд навіть в тій своїй незавидній функції починав тратити віру в себе. Він знав, що супокій той тримав ся лиш чисто механічним патиском і що лиш так довго трівав, як довго трівае патиск. Бо під давленем тим як зерно під каменем усі намічені повисше питаня публичного життя кільчили ся і пускали паростки, — а хоть та могуча механічна сила здержувала і калічила нормальний їїх розвиток, то се було не лиш великою шкодою для них, але і для держави. Тимчасом вони все ж таки не тільки не гибли, але, хоть з великими перешкодами, розвивали ся далі, і ані одного з них тота могуча сила не годна була побороти. Навіть руської справи, найслабшої з поміж них, вона не поборола рішучо, на віки.

Як довго таке нездорове положене могло би само собою продержати ся, і чи опозиційні стремліня могли би були с часом вирости по над давившу їїх урядову силу і так чи сяк взяти єї в свої руки і собі підчинити, тяжко сказати. Факт є, що не вони єї доконали, тай ледви чи могли би були доконати, бо все ж таки в порівнаню з ними вона дула безконечно сильнійша. Звалила єї а їїх піднесла одна із тих політичних несподіванок, котрі від часу до часу проносять ся з Франції по цілій Европі перевертаючи все, що їїм по дорозі попаде під руки. Вихор 1848 року, що скинув з трону орлеанську дінастію, здоймив ся і над Віднем і ось — тота могуча сила похитнула ся і упала. В днях 13, 14 і 15 марта, по серед уличних демонстрацій, не дуже навіть крівавих, абсолютізм уступив місце конституційній німецькій опозиції. Оголошено знесене цензури, свободу печати, заведене народньої ґвардії і врешті надане конституції!

В тій однакож хвили, коли устав механічний тиск упавшої сістеми, всі ті назбиравші ся за попередніх часів питаня і справи, суперечні між собою і з державою, піднесли від разу голову, шукаючи кожда без огляду на других і на державу, лишень для себе заспокоєня і свободи.

Ми можемо тут застановити ся близше лишень над рухом, котрий викликала віденьська революція в Галичині, бо іменно сей рух мав рішучий вплив на політичне становиско нового уряду центрального в справах галицьких, а що для нас найважнійше, на становиско Русинів галицьких і на все те, що в 1848 році і пізнійше по руськи печатало ся, що отже менче або більше підходить під понятє їйх літературних стремлінь.

Зруйноване давньої сістеми піднесло в Галичині безпосередно по перших днях віденьської революції передовсім самих лишень Поляків. Як з під землі, у всеоружю своєї сили выросла тут під боком Русинів побита перед двома роками революційна пропаганда польська. Без жадного майже заходу вона опанувала весь край і забирала ся ним верховодити. Вона хоть побита, не була прибита; а яка у неї знаменита спосібність до самостійної діяльности, се вона недавно показала в своїй довголітній конспіраторській боротьбі с тільки що упавшою урядовою сістемою. Вона сеї борби не виграла і не вона урядову сістему повалила; але з тої борби вона вийшла вправлена до публичного житя, завзята, загартована, скроплена свіжою кровю мучеників за єї ідеали. Вона не була прибита і підкошена як Русини, знала чого хотіла і не перебирала в средствах, щоби взяти те чого хоче.

А ідеалом єї, як давнійше так і тепер, було відбудоване польської держави в границях 1772 року. Ніякі трудности, ніякі перешкоди не годни були зломати віру в можливість а навіть конечність сего відбудованя. Навіть трагічна катастрофа, котрою закінчила ся почата нею революція 1846 року, єї не дуже отверезила. Вона побачила вправді ту велику ненависть яка против єї планів жила в придавленім панщиною народі без ріжниці народности, але ненависть тоту вона уважала або яко викликану шгучною агітацією австрійської бюрократії, або сподівала ся, що знесенем панщини, против котрої вона агітувала вже близько 20 літ, вона зможе ненависть ту перемінити в зичливість а навіть позискати мужика для своїх планів. На землях колишньої Польщі більшість була не польського походженя але руського; як же в часах, коли вся цівілізована Европа признавала принціп народности і рішучо выступала против підневоленя одного народа другим, підневолювати тогу не-польську більшість, котра про відбудоване Польщі нічого чути не хотіла? Як народови польському, котрий тим власне зєднував собі европейські сімпатії, що выступав яко нарід підневолений в обороні свободи всіх народів, усправедливити перед очима Европи загорганє другого народа під своє пановане? Але і се пропаганду революційну не зражувало. Вона помагала собі тим, що в землях колишньої польської держави не признавала інчого народа окрім польського. Третя-ж перешкода, а іменно конечність відорваня крайів належних колись до держави польської, а спеціально Галичини, від Австрії, не входила поки-що в рахубу, як се з дальшого представленя побачимо.

Змінялись хіба лишень способи, котрі мали довести до цілі. В даній хвилі мартова революція у Відні оживила значно єї надії; показувалась можливість ційти до цілі при помочи революційного за-

колоту, який тепер вчинив ся в цілий Европі, і польська акційна партія зараз же постановила спожиткувати користну сітуацію.

Правда, перші кроки, які вона зробила тепер у Львові, були на перший погляд доволі смирні. Але причина тому була та, що тяжко було розглянути ся від разу в сітуації; о понеханю остаточного ідеалу не було навіть бесіди. Чим далі однакож, тим ідеал тот виразнійше випливав на верх, аж поки в адресі з 6. цвітня 1848 не зарисував ся зовсім виразно.

Постараю ся, о скільки можу, прослідити всі фази, які 1848 переходила революційна пропаганда в Галичині, — як вона, ставши до борби з самим урядом, зачепила зараз за перешкоди, котрі їй станули на дорозі, і який се вплив мало на стремління, котрі становлять предмет сеї праці.

Скоро вістка про пригоди віденьські надійшла до Львова, постановлено внести як найскорше на руки губернатора адрес до трону і жадати таких змін в адміністрації Галичини, котрі би відповідали „потребам часу“. Через два дни 17. і 18. марта укладано всілякі проекти, поки з редакції „Dziennika mód“ Кульчицкого не уложено документу, відомого під назвою „адресу з 18. марта“.

„Від двох літ“, — відзиває ся адрес до цісаря — „не скликувано в Галичині сойму. Нема отже єдиного органу, через котрий край міг би свої скарги і бажаня занести перед престол Вашого Величества. З тої причини мусять підписані властителі маєтностів і жителі Львова удати ся до Тебе, Найяснійший Монархо, в інтересі заразу краєвого, в інтересі утриманя порядку і правного розвою поступу відповідаючого нинішнім часам в тій вірі, що усунеш причини недолі краю і вислухаєш справедливі і нинішнім часам відповідаючі бажаня. Мудрих постановлень Найяснійшого Монарха очікували ми завсігди з довірем; тимчасом пригоди остатних часів упали на нас грізною тучею; а коли де потреба як найсильнійшого розвою народньої сили, то певне в Галичині, де нещасні пригоди 1846 року спровадили між властителями а підданими розділ такий великий, що грозить цілковитим розвязаням усіх суспільних звязей. Політичні процеси, несправедливі і неприродні перешкоди, котрі ставлено розвоєви і уживаню народнього язика, народнім звичаям і свобідному висказови мисли, безпідставні і нічим не оправдані переслідуваня, на котрі тутешні краяне виставлені зі сторони урядників, перенятих ненавистю до них — все те викликало роздражнене, котре конечне треба як найскорше усунути.. “ В тій цілі петенти жадають:

1) Гварантованя польської народности, отже знесеня всіх ограничень, котрі єї свобідному розвиткови стоять на перешкоді — заведеня польського язика в школах, судах і урядах політичних

2) Окремої адміністрації провінціональної.

3) Загальної політичної амнестії.

4) Ревізії конституції станової і репрезентації всіх верств жителів у соймі, котрий як найскорше має бути скликаний.

5) Знесеня цензури і заведеня прав репресійних.

6) Загального як найскоршого уоруженя міст в ціли утриманя супокою і порядку, безпеченства осіб і власности.

7) Наданя закона муніціпльного опертого на як найширшій підставі.

8) Загального заведеня шкіл народніх.

9) Публичного і устного судівництва з судами присяжних.

10) Цілковитого знесеня панщини і всіх підданьчих повинностей, бо галицкі властителі маєтностей хочуть йіх свойім дотеперішнім підданим подарувати, а также цілковитого знесеня підданьчого стосунку і обопільних служебництв істнуючих до тепер між властителями а підданими, і рівночасного упорядкованя посілостей.

11) Цілковитоі рівности горожанськоі і політичноі перед правом жителів усіх верств і віроісповідань.

12) Обсадженя урядів тутешніми краянами, родовитими Галичанами, а виключеня некраянів

13) Військо краєве має стояти в краю, має мати народню інстітуцію і офіцирів краянів."

Се — після гадки петентів — горячі бажаня краю, а лиш найскорше сповненє йіх „може відвернути небезпеченства, котрі грозять спокоєви, порядкови, житю і власности і забезпечити моральний і матеріальний гаразд краю."

В неділю рано 19. марта почали підписувати адрес у Кульчицкого. Коло першоі години пляц перед домом Кульчицкого заповнив ся людьми. котрим що пів години відчитувано адрес з балькона по польськи і по німецьки, а Ян Добжанський і Дзєржковський промовляли по кілька раз до зібраного народа обясняючи поодинокі пункти петиціі. Підписувано адрес также на універсітеті, котрий яко окрема корпорація удав ся з петицією до губернатора.

Депутація зложена з Тадея Васілевського, жидівського рабіна Когена, Льва Сапіги, Яна Добжанського, Франца Смольки, Томи Кульчицкого Марцеля Громадзінського, Антона Козірадзкого, Лєліґдовича, Едварда Подлевського, Кароля Нікоровича, вибраних в домі Кульчицкого, а дра Стронського, адвоката Петра Романовича, богословів Кирила Цуркевича і Теофіля Криницького, Кирила Ягнера, Щасного Нівінського, Йосифа Шмідта, Целєцкого і Фредра (два о татні студенти академіі технічноі) вибраних на універсітеті, мала з цілою громадою підписуючих двигнути ся о 6. годині вечером з дому Кульчицкого до губернатора. Підписів зібрано кілька тисяч.

Несупокою не було жадного, хоть народа зібрала ся незвичайно велика громада. Помимо того однакож львівський бурмістр Фестенбурґ уважав за відповідне починити на всякий случай кроки осторожности, і зробив се в спосіб доволі орігінальний. бо, як каже Dziennik narodowy, заімпровізував о пів до шестоі з III. части міста огонь, котрий скоро погашено, бо згоріла лиш якась шопа, але військо, котре висту-

пило було нібито до гнішеня огню, вже не уступало і цілий гарнізон заняв усі пляци в місті. На пляцу перед готелями Жоржа і Дрезнера, де власне був колосальний стиск людей ждавших 6-ої години, станули гузари, котрих нарід привитав окликами: „Най жиють наші братя гузари! най жиє наша піхота!“ що військо, як офіцири так і прості жовніри, приняли дуже радо.

О 6. годині двигнула ся депутація до губернатора, а за нею кілька тисяч народа рядами, тримаючи ся за руки. Ціла та маса людей переходила по при уставлене при цілій дорозі аж до губернатора військо — піхоту, кавалерію і артілерію. Супокою ніде не парушено.

Коли депутація прийшла до губернатора, вийшов граф Стадіон на балькон і освідчив зібраним масам народа, що зараз вислухає депутацію і зараз дасть їй відповідь. Пів години трівала нарада, і через цілий час чекали всі ті величезні маси народа з завмираючим серцем на те, „яке западе рішенє, яка заблисне надія.“

В кінці губернатор знов показав ся на бальконі, окружений членами депутації, і освідчив, що петицію предложить монархови, що комісія до уформованя гвардії завтра буде зложена, що тутешніх політичних арештантів каже зараз за порукою 2 горожан пустити на волю, при чім завізвав нарід до спокою і порядку і висказав надію, що ціла справа скоро і щасливо полагодить ся.

„Най жиє Стадіон! віват! віват!“ було відповідю народа на сю промову губернатора. Зараз же ілюміновано ціле місто; значна часть людности заняла ся увільненєм і поміщенєм політичних арештантів; вертаюче до касарнів військо витали окликами: „най жиє військо!“ Аж до самої півночи ходили маси людей улицями, при чім молодіж університетська утримувала порядок

Ціле місто було щасливе з несподіваного успіху; кождий, хто підписував адрес, був перекопаний, що всі бажаня петиції властиве так як би вже сповнили ся.

Радість була дуже велика, але — дуже коротка Бо до тої гармонії між урядом а польською людністю, котру після промови гр. Стадіона зібрані перед губернаторським двірцем маси народні вважали вже яко довершену, а властиве сказавши до тої переваги польської людности над урядом, котра із виконаня бажань петиції сама собою випливала, було ще дуже далеко — по врученю петиції дальше навіть, як перед єї врученем.

Хвиля врученя адресу була рішуча; від того, як обі противні сторони, депутація іменем мас людности польської і губернатор іменем уряду, в тій хвили собі поступили, залежав в значній мірі весь дальший розвиток драми, котроі початком було власне вручене адресу. Обі сторони були в великій непевности; жадна з них не знала докладно, кого має перед собою, чи єі противник в даній хвили представляє яку реальну силу чи ні; за депутацією стояли, правда, незлічимі маси народа, але коло того народа стояли також маси війська; а чи в даній хвили не зайшла у Відні, в головній кватирі обох стоявших против

себе сторін, яка нова несподіванка, котра би могла мати рішучий вплив також на львівські справи, жадна з них не знала. Все залежало від зручного використаня хвилі через одну або другу сторону. Коли вірити Дзенніковi народовому, то обі сторони не дуже добре розуміли одна одну; голос губернатора дрожав, коли він говорив з депутатами, він видимо був заполоханий і несупокійний, але рішуча помилка оказалась все таки по стороні депутатів. Вони мали за собою не тілько огромне збіговиско народа, котрий хоть держав ся супокійно, та в кождій хвилі міг перейти в революційну масу, але мали за собою — що важнійше — побіду Віденьців з 13. 14 і 15 марта, стояли отже перед губернатором все таки яко побідителі і могли не чекаючи поки прийде з Відня відповідь на адрес, зараз таки жадати значнійших реальних уступок. Найважнійшим ділом з їх становиска було, щоби межи урядом а піднявшою ся людністю сотворити — хоть тимчасово — якогось признаного самим урядом посередника, котрий би іменем тої людности міг був з урядом зносити ся і стати гей би правним ві репрезентантом, так як се зроблено було в Празі і в Відні. Тимчасом єдиною концесією, котру дістала депутація від занепокоєного губернатора, було випущене політичних арештантів і обіцянка формуваня ґвардії. Вона, хоть мала між собою писателів, забула навіть заждадати зараз таки знесеня цензури, хоть цензура у Відні вже була знесена, так що опісля окрема депутація мусіла просити о позволене на видавництво Дзенніка народового, котрий однакож мусів зложити дуже високу кавцію і аж до 26. марта виходив під цензурою. Тож „годить ся закинути депутації“ — каже Дзеннік нар. але вже геть-геть post festum, бо доперва 17. червця — чому, взявши повномочіє своє з рук кількагисячного народа, котрий урочистим тодішнім виступленем обсадив був обширні пляци перед вікнами губернатора і чорніючи ся одною стороною вздовж нової улиці аж по Галицьке, а з другої від огневої сторожі аж по шкарпи додавав великої ваги кождому слову, котре говорили депутати, — чому депутати не освідчили губернаторови, що суть повномічними посередниками тих мас і хочуть, аби за таких були признані. Судивши по дрожачім голосі, який тої днини чулисьмо з уст Стадіона, не мож ані хвилини сумівати ся, що як би котрий з депутатів був рішучо о то уміпнув ся, був би дістав відповідь, що губернатор кождим разом дуже радо буде їх видіти яко посередників народа у себе, лиш аби не сам нарід. Мали б ми отже управнений комітет і можна би було справедливо сподівати ся, що всі справи народні були би скорше посували ся наперед. Тимчасом рішуча хвиля минула. Прохолонувши з вражінь вчорашньої днини Стадіон питав ся на другий день депутатів не без клоноту: „чи має в них видіти гостей приватних чи може вони яка — корпорація“? і на тім, що мав з ними діло лиш як з особами приватними, попрощав ся з ними.

Се були перші непорозуміня, котрі псували вчерашню гармонію, хоть понеділок 20. марта проминув також зовсім супокійно. На місце Фестенбурга іменований зістав бурмістром граф Агенор Голухов-

ський; молодіж академічна почала організувати ся яко гвардія під начальством своїх професорів; отворено записи до гвардії народової, — кождий хто записав ся, припинав собі білу кокарду по знак порядку і супокою. Ентузіазм ріс; вечір в театрі товариство польських і німецких артистів і жінки з білими кокардами відспівали гимн народній, при чім публіка за кождою строфою з запалом плескала в руки; губернатора, коли показав ся в своїй ложі, повитали голосними окликами радости, котрі кілька раз повторяли ся. Майже через цілих два дни Стадіон був між Поляками дуже популярний. Ілюмінація міста випала ще краще, народа було ще більше на улицях, як в неділю; молодіж академічна, уже по части узброєна, затягнула на університеті варту і патролювала по улицях для удержаня порядку. По рогах улиць поприбивано відозву взиваючу до порядку і згоди; „хто против того, той зраджує край". А урядова Gazeta Lwowska з 20. марта славила день 19. марта яко початок політичного житя в Галичині, яко першу прояву горожанської свободи признаної волею монарха, — і почувала ся щасливою, що ві всіх верствах суспільности настрій через оба дни був спокійний і розважний, що ані на хвильку не ослабло сильне привязане до цісарської дінастії.

Але в ночи з 20. на 21. марта поприбивано урядову відозву, в котрій губернатор каже, що поступуване жителів столиці може викликати непорозуміне між мужиками, котрі можуть собі невірно толкувати причини і значіне того поступуваня; що треба конечне уникати всего, що би мужиків могло непокоіти і по селах стати ся причиною хибних поглядів на положіне; що він з провінції отримав уже донененя о ширеню фальшивих вістей і для того забороняє жителям Львова всяких політичних сходин на публичних місцях або по домах, всяких публичних походів, промов на улицях або місцях публичних а також дальшої ілюмінації міста, котра для біднійших є великим тягаром а легко може викликати непорядок, і взиває їх, щоби загалом занехали всего, що викликати може збіговиско людей.

(Далі буде.)

Іван Заневич.

МАТЕРІАЛИ і УВАГИ
до історії австро-руського відродженя
1772—1848.

Праці Головацкого, Дідицького, Коцовського, Павлика, Заневича кинули вже без сумніву богато сьвітла на історію нашого народнього і літературнего відродженя в Галичині. Та про те богато ще питань і подробиць в тій історії лишило ся непрояснених головно через брак докладних даних. Офіціальні архіви судові і адміністраційні з тих часів ще закриті для науки, а ті рукописні та устні відомости і матеріали, які заховали ся в приватних руках, занадто уривкові, неравдрібні і случайні, так що только сістематичне їх збиранє, публікованє і вияснюванє може звільна поповнювати наше знанє про тодішні відносини Бажаючи заохотити нашу інтелігентну громаду до дальшого збираня таких матеріалів ми розпочинаємо під сею рубрикою публікованє тих причинків, які в протягу остатніх літ назбирали ся у нас. З гори зазначуємо, що в отсій публікаціі лишаємо на боці справу шкіл і народньої освіти для котрої у нас також є зібранчй доволі богатий матеріал, та ми задля браку місця мусимо відложити его публікацію на пізнійше. Не думаючи зі свого матеріалу укладати ніяку сістематичну цілість ми не вяжемось при его публікованю ніякими хронологічними рамками, а подаємо частину за частиною в міру того, як можемо ві прилагодити до друку.

I. Обяви руско-польського антагонізму 1831 р.

По думці польських патріотів у 30 тих роках Русини в Галичині не почували ще ніякого національного антагонізму до Поляків Не мовить ся про мужиків, — сих тоді ніхто не питав о голос, — але о руській інтелігенціі, спольщеній і в значній части солідарній навіть з польськими патріотичними ідеями і планами. Чимало руських поповичів було в польськім повстаню 1831 р. (в тім числі й високо талановитий Ів. Федорович, пізнійший дідич Вікна, пов. скалатського і в 1848 посол до сойму конституційного); вони побігли туди, щоби проливати свою кров за Польщу, а в додатку мусіли від своіх польських товаришів зносити насміхи та прозвища в роді „ruskich Galilejczyków“ Коцовський, Жиге и знач. Маркіяна Шашкевича, Львовъ 1886, стор. 6). І пізнійше Русини беруть участь в польських конспіраціях 1833—1836 (гл. Руска Бібл. III, стор. XVIII, Sala Geschichte des poln. Aufst. 97 і д.). Виступленє М. Шашкевича і его товаришів зро-

било на якийсь час зворот в тій справі; значна часть молодіжи руської відчувши в душі інший ідеал — піднесенє рідного народа на єго власних основах, відвернула ся від польських планів (Заневич, Стремліня і т. д. Ж. і Сл. II, 435) Зворот сей не тривав довго в первісній силі, хоч і не пропав ніколи до разу; реакція против народньої мови і живого змісту того руху, який розпочав Шашкевич, опять пхнула якусь часть молодіжи 40-вих років у обійми польщини: Наумович в семінарії пише польські вірші а в р. 1848 виступає як ярий польський патріот; Скоморівський яко семінарист також 2. апр. 1848 витає руською віршею „братей повернувших з неволі", т. є. польських революціонерів, що в наслідок амнестії вернули з вязниць Шпільберґа та Куфштейна (Зоря 1886, стор. 339—340).

Та про те не можна признати вірною думку польських патріотів, що руско-польський антагонізм розпочав ся аж 1848 р. під впливом інтриг Стадіона і бюрократів. Не зовсім вірна й та думка, котру висказав д. Заневич, що антагонізм розпочав ся в часі діяльности Шашкевича і руської трійці у Львові. Д. Коцовський на підставі записок Бродовича і других матеріалів зовсім вірно вказує на істнованє давнійшої в значній части попівської антіпольської традиції, котрій зовсім не суперечило формальне, поверхове спольщенє руського попівства з погляду на мову і звичаї. Так само вірно замітив д. Коц., що ся антіпольська традиція більше свідомої части руського попівства вже тоді, довго перед Погодіном, органічно вязала ся з sui generis москвофільством (Коц. op. cit. 63, 67 і др.). Що так було не тілько при кінці XVIII в., при живій або конаючій Польщі, але і в початку 30-их років у Галичині, в більше як пів століття по прилученю сего краю до Австрії, се бачимо з того кількома свідками ствердженого факту, що справа польського повстаня 1830—31 р. серед руської молодіжи в семінаріях духовних у Львові і Відні побіч горячих прихильників стрітила також не менше горячих противників Спіридіон Литвинович, тоді питомець у Відні, мав прямо денунціювати перед поліцією тих своїх товаришів, про котрих знав, що тягнуть за повстанем (Б. Дѣдицкій, Ант. Добрянскій 10—21; Р. Библ. III, ст. XVIII). Про завзяті спори між руськими питомцями на тему повстаня 1831 р. згадує й на іншім місці. В. Коцовський (М. Шашкевичъ, 68). Отже інтересно було б знати, які аргументи приводили противники повстаня. О кілько ми чули, дещо з подань і денунціацій С. Литвиновича збереглось доси але опубліковано не було нічого. Троха глубше в хід думок і симпатій тодішніх Русинів противників повстаня позволяють вглянути зразки пісень, укладаних Русинами а висміваючих польське повстанє — польською мовою; вони були опубліковані д. Коцовським (Зоря 1885, стор 191). До сих шматків я можу докинути один цілий текст пісні подібного рода, хоч уже не пасмішливої а повної ненависти.

Рукописний текст сі найшов ся між старими паперами, що лишили ся по старім дякоучителю Торбацкім. котрий перед кількома роками в глубокій старости умер в Милятині золочівського пов. Текст написаний в 30-роках на старій пошарпаній карточці паперу і має титул:

Aryia

Kto Lach, ma strach:
Car zdrayców żwawo przypiera,
Wolność zmyśloną wydziera
Obrońcom praw — łby pustych paw,
Wyniszcza dumy szczęt.
Paszkiewicz niech żyje!
Na zgubę — na czyie?
Lachow, Lachow, Lachow, Lachow!
Hop, hop! Hop, hop! Hop!

Lach drżał, by strzał
Pierś mu nie skruszył spodloną
Krzywą przysięgą złożoną.
Zmykaiąc w tył Moskala bił
Wysłanym pismem w świat.
Paszkiewicz niech żyie itd.

Więc znay: twóy kray
Zdradą okropną znękany
Przyjdzie pod wszech Rossii pany!
A próżny plan w zapale dan
Ochłodzi Sibir w czas.
Paszkiewicz niech żyie itd.

Одиноке сучасне свідоцтво про сю пісню зберіг нам пок. Николай Устіянович у своїй автобіографії напечатаній в черновецькім „Родимім листку“ (1880 стр 10). Оповідає він там, що автором сеї пісні був той же Сп. Литвинович, пізнійший митрополіт, що пісня ся була у Відні друкована в р. 1832 у о. Мехатаристів, але уряд заборонив ей ширити. Можемо сумнівати ся о правдивости сеї звістки, а то ось в яких причин. Устіянович подає, що друкована пісня „Kto Lach, ma strach“ обіймала 4 сторони 8о; очевидно не міг се бути наш текст, котрий, як бачимо, має всего три куплети, хіба би ми хотіли припустити, що наш текст не є повний. Друкованого тексту доси не відшукано ані одного екземпляра і Устіянович подав опис его очевидно також лиш із наслуху. Та головна річ, Устіянович написав свою звістку вживши ся вже в новійші прасові відносини, а забувши о тім, що в 1832 р. в Австрії видрукуване і пізнійше сконфісковане якогось твору було прямо неможливим, що тоді панувала сістема превентівної цензури, при котрій видрукуване вірша в роді повисшого було зовсім немисливе.

Та відкидаючи можність появленя сеї пісні в друку ми не потребуємо подавати в сумнів прочих вказівок Устіяновича. Що пісню сю не зложив Поляк, сего мабуть не треба й доказувати. У автора ві, Русина, дуже інтересно нам побачити той скептіціям до польської свободи

(„wolność zmyśloną"), котрий не знати чи є випливом ретроградства чи справді критичного відношеня до спеціально-польських свободолюбних змагань. Повстанє польське являєсь для автора пісні випливом польської гордости, а не якогось права; право національности на самостійне політичне істнованє для него не істнує. В рефрені він висказує сильну, майже дику радість над згубою Ляхів. Автор очевидно легітіміст; признаючи як незрушений факт те, що Поляки присягли на вірність цареви россійському, він уважає упадок повстаня карою за се зломанє присяги. Се дає нам заразом основу думати, що пісня була зложена швидко по упадку повстаня (сентябрь 1831 р.) — швидко, бо рішуче прилученє Польщі до Россії, т. є. скасованє „конгресової" конституції і автономії „королівства", котре стало ся зараз з початком 1832 р., не є ще для автора доконаним фактом, він грозить ним Полякам як консеквенцією їх зради, але грозить в часі будущім. Йідко сатирична є замітка про те, що Поляки „zmykając w tył" били Москалів у депешах і кореспонденціях висилапих у Европу. Що се систематично роблено ще й пізнійше, в часі повстаня 1863—64 р., признав отверто один із фабрикантів таких депеш, краківський публіціст Ст. Козьмян в недавно виданій вельми інтересній книзі „Rzecz o roku 1863".

Отсе коротенький аналіз тої пісні, котра як характерний документ з ранньої доби розбудженя нашої національної свідомости в усякім разі заслугує на увагу.

II. Обяви руссько-польського братаня 1842 р.

Від сеніора львівської ради міської, д. Аполінарія Стоковського, бувшого урядника Тов. кредитового земского у Львові, що брав участь в польських конспіраціях 1842—46 рр., чув я ось яке оповіданє про тогочасні відносини між польською молодіжю університетською а руськими семінаристами. „З руськими семінаристами жили ми дружно. Вони бували на наших сходинах, запрошували нас до себе. Між ними в році 1842 визначували ся особливо Хомінський і Громадка. На пущанє 1842 року устроєно в мурах семінарії виставу театральну, на котрій і я був присутний. Танцмістр Пардіні був режісером, костюми визичено семінаристам із польського театру. Вистава складала ся з кількох сцен, переважно імпровізованих. Представляли ярмарок, руське весіле і вибір рабіна. В сцені весіля особливо знаменито грав свою роль війт. Коли прийшлось єму напр. чистити нагорівшу свічку, то він насамперед втикав пальці за пазуху і отирав їх о голе тіло, потім прикладав їх до рота, а послинивши знімав „злодія" зі свічки. Вибір рабіна відбував ся в такий спосіб: до старого рабіна приходить купа жидів з молодим кандідатом на рабінську гідність і просять єго, щоби проекзаменував кандідата. Він велить їйм усім втишити ся, виносить величезну книгу і кладе єї на стіл. Кандідат стоїть і тремтить. Старий рабін муркоче щось, бере ножа, зажмурює очи і втикає єго вістрем у книгу, щоби хто не думав, що він як небудь пристороннo хоче екзаменувати кандідата.

Отворивши книгу ножем він муркотячи читає, читає в ній, а потім каже:

— Ну, сину, ось тут стоїть таке питаннє: чому когут коли піє, то очи зажмурює?

Кандідат увесь стрепенув ся, хапає ся за пейси, за бороду, махає головою і охає, що таке трудне питаннє випало на єго долю. Єго товариші полушептом підповідають єму — один глупійше від другого, що очевидно серед слухачів справляє вибухи сміху. Далі кандідат надумав ся, простує ся і говорить:

— Heiliger Cadyk! Я думаю, що когут піючи для того замикає очи, бо він уже сю пісню вміє на память.

— Добре, сину, добре! — каже рабін. Знов з попередніми церемоніями розгортає ножем книгу в іншім місці і помуркотівши завдає друге питаннє:

— А скажи міні, чому пес, заким положить ся спати, мусить обернути ся довкола?

Знов турботні жести кандідата, підповіданя жидів, аж поки по глубокій розвазі кандідат не здобуває ся на відповідь:

— Heiliger Cadyk! Пес для того се чинить, бо шукає, чи дехто не поклав єму подушки під голову.

— Добре, сину, дуже добре!

Слідує третє питаннє такого самого глубоко філософічного змісту:

— Коли два пси біжать за заяцем, один із них білий а другий чорний, то перед котрим заяць дужше тікає?

Відповідь гідна такого питаня була така:

— Заяць дужше тікає перед білим, бо думає, що сей роздяг ся до сорочки, щоби швидше за ним бігти.

Коли кандідат этак знаменито відповів на всі три питаня, старий рабін признавав єго спосібним бути рабіном і єго наслідником. Жиди піднімали радісний крик, заводили танець довкола ново вибраного, котрий витав їх віршованою промовою. Не треба й додавати, що ціла вистава крім ролів хлопських вела ся в мові и льській.

На тім представленю був присутний ректор семінарії і деякі каноніки, а також численна світська публіка з міста, звісно, тілько прошена.

Додам іще, що д. Стоковський з великим ентузіазмом згадує про віршу Михайла Попеля, участника польських конспіраций 30-тих років, арештованого в Самборі 1836 р., товариша Ценглевича. М. Попель, Русин з роду, засуджений був 1842 р. на довголітню тюрму в кріпости, з котрої увільнила єго аж амнестія 1848 р. В тім році видав він по руськи лат. буквами агітаційний листок „Ohłaszenyje M. Popela". Пізнійше був він бурмістром Самбора, де живе й доси. Вірша єго, написана в 30-тих роках по руськи на взір таких же віршів Ценглевича, мала титул „Русин на правнику". Була се довга поема, мала около 600 стихів і була ще в 40-вих роках вельми популярною серед руськоі

і польської молодіжи, котра переписувала ві дрібнісіньким письмом на малих свистках паперу. Позаяк вірша ся доси ніде не була друкована, для того подаю тут бодай ті невеличкі ві фрагменти, що зберегли ся в памяти д. Стоковського і виражаю при тім бажане, щоби хто небудь у Самборі зволив видобути повний ві текст від автора, поки той ще жие. Д. Стоковський подіктував міні тілько ось які уривані шматочки з неї. Початок вірші, котрий тоді служив за оклик привитаня між польсько-руськими конспіраторами, був такий:

На здоровле вам, братове,
На погибель ворогам!

З дальшого контексту д. Стоковський нагадав отсей куплет:

Ей та много, та многонько
Погадати маем ми,
Тілько тихо і тихонько,
Щоб не вчули вороги.

Одним із найсильнійших місць поеми була слідуюча тірада против Німців:

І дивіть ся: з тамтих сторон,
Де ані добрешуть пси,
Не долетить чорний ворон,
Не допіють когути,
З тамтих сторон в край наш впасти,
Ко-би стічня, ко-би дич,
Мордувати нас з напасти,
А наш хліб як йідж, так йідж!
Але почкай, пся голото!
Хоч нас вже зі шкіри дреш, —
Взяв-есь сріблo і золото,
Але коси не возьмеш.
Бо як Русин, шапку в бакир,
В руці косу вже підніс,
То триста ти дідьків в матір!
В мишу діру Німче лізь!

Хоча отсі рядки не показують в д. Попелю великого поета, то все таки вірша его має для нас не мале значіне як документ історико-літературний і я ще раз уклінно прошу всіх, хто мав би можність добути ві повний текст, як також евентуально інші твори д. Попеля і его товаришів, щоб зволили переслати нам йіх до опублікованя.

Іван Франко.

III. Іван Наумович — семінарський рабін.

Навязуючи до повисшого оповідання д. Стоковського ми подаємо віршовану промову Ів. Наумовича, виголошену при аналогічній оказії мабуть в р. 1847. З усего видно, що власне єму довелось грати роль такого кандідата і бути вибраним на рабіна; сю гідність, сполучену з фахом робленя обойчиків для питомців, він справляв цілий рік. З того року походять крім ниже надрукованої ще дві єго вірші, уложені польсько-жидівським жаргоном. Текст їйх, що зберіг ся між паперами о. дек. Івана Озаркевича в Болехові і був ним переданий д. Остапови Терлецькому, переданий нам сим шан товаришем до опублікованя. Рукописі о. Озаркевича не мають дати. Та, котру нижше передруковуємо, зложена з 4 карток (2 піваркушів) зложених в 4-о і незшитих; стор 1 містить титул, стор. 2 і 8 порожні; папір пожовклий, письмо поруділе, мабуть таки ще з 40-вих років, хоча рукопис захований зовсім добре. *І. Ф.*

Mowa żydowska starozakonnego Rabina

nowo obranego Chaima w czasie ostatnich zapust, miana przez Naumowicza samego Rabina przy installacyi na oną posadę.

Z życzenia kahałów na dniu dzisiejszegi
Mam objąć miejsców dziady mojegi,
Który tu długo pod Jankla imieniem
Byli Rabinem w żydowskie plemieniem.
Win to usłużnym dla wszystkich bywał.
Bo wszystkim zgrabnie karków obsziwał.
Jam z łaski Boga i z Duwidem synem
A moim wojcem — jest wielkim rabinem.
Do niego żydy jak pszczoły do wulu,
Bo grzebie w bublech jak u futrze mulu.
Wszystkie do niego jechają żydkowie,
Bo wun co nie wie, to nigdy nie powie;
Ale u niego mądrościów tak dużu,
Jak by po deszczu kroplów uw kałużu,
Jak liściów w lasu i mrówków na polów,
Jak w stawów rybków, a gwiazdów pod chmurów,
Jak pi pid chajder żydowskich bachurów,
Jak na łąków trawów, a na pole zbożów,
Jak na manewrze żołnierzów w obozów.
Duwid, mój wojcy, — a, to wielki głowy!
Jego pochwale słów nie staje w mowy.
Win swoje mądrość wielkie nieuroku
Kazaniem pokazał już tamtegi roku
Talmudy, Tenachy, Sanhedry, Gemury
Siedzi mu w głowie, jak w prewetów szczury.
Przytem jest doktorem bardzo znamienitym:

Wszystko kuruje wodem z okowitem.
Win tak dla chłopów, jak miesiąc dla gwiazdy:
Świeci im w kryszmi, że wesoły każdy.
A jego żony a moje mamunie,
Ryfki na imię — to obraz babunie
Nieboszczki Sury, co zawsze mówiły:
Wnuczki mój Chaim to rabin prawdziwy.
Dla tegi teraz na święty zapusty,
Gdy ludziech jedzą i pośny i tłusty
I piją dobrze na zdrowie swych kumów, —
Muszę wyjawić mojegi rozumów.
Rozum jest w glowie, jak orzechy w lupy,
Albo jak jajki w swojegi szkorupy.
Ale to czasem choć wielki jest lupy,
We środku ziarko zgnilo się ukrywa,
Albo i w jajki choć białe szkorupy,
Śmierdzące b alky — cha, fe! spoczywa.
Ale mój rozum, choć małuczki glowy,
Już napeł iony z mądrości bublowy:
Gamury, Kryszmy, Miszle, Thilim, Toiry,
Sanhedry, Kabety, Talmudy, Misznojry,
Bereszit, Waikra, Bamibra, Jaisze,
Jeszaje, Miche, Meluche, Jeremie,
Dibne Jomim, Amois, Habakik, Baruche,
Daniel i wszystkie żydowskie babruche.
Nad chleba, wody, mięsy i żodkiewki,
Nad kugle, macy, masły i marchewki,
Nad sery, lokszyn, smetany, czosnyczki,
Nad cybulki i mięsów iz młodegi byczki —
Wszystkie w tej glowie i pejsy się chowa,
Co wymyś eć może glów Salamonowa.
Nie wszystkie dobre co wielkim i grubem!
Czy więcej mięsów ma kury z czubem?
A ząbki z czosnyk choć małej wielkości,
Tyle ma smakow i przyjemności!
Posłuchajcież pijaństwo (sic! зам. państwo) ten wniosek mądrości,
Od któregi miszlenia bolą mię już kości!
„Kto ma grube gardło, ten basem spiwuje;
Szczupak ma grube gardlo, bo rybów zjaduje,
A czemu szczupak z basem nie spiwuje?
A między rybów, co szczupak schwytuje,
Maleńkie żabów — tak z basem śpiewuje!“
Tak moje glowy, choć chude i cienkie,
I moje wzrostów niskie i maleńkie —
Pełne rozumów i mądrości wielkie.
Dla tegi kahały widząc me zasługi,
Ze w bublech grzebie przez czasy tak długi,
Godnegi wojcy mię uznal rabinem,

Wieńcząc me głowy sławy wawrzynem.
Opatrzność jakieś, co żydziami włada,
Dzisiaj i na mnie ten urzędy wkłada;
Ona rozsądzi, co kęgi należy,
Wierzyć nauczy, co sama nie wierzy.
Tak z historyjków to jest nam znane,
Które ja czytał w książki pozłacane —
Ażeby się dobrze wydała już wcale,
Muszę przedstawić ją w originale
A nebe . . . . . .
Tu wyższy władzy, to każdy mi przyzna,
Co żydów chroni, najbardziej rabinów, —
I z szczerem sercem to każdy mi wyzna,
Że niema ludziów nad żydowskich synów, —
Ów wyższy władzy natchnął tęgi kahał,
By mnie Rabinem zrobić się nie wahał.
Także o państwa odbiło się uszów,
Jak wysokie wylazł moje wielkie duszów.
Ja dobrze widzę, jak z awansy męgi
I tu się już cieszy kompanie całęgi,
Ino że z pychów nikt tęgi nie głosi:
Oto Reb Chaim niech sam nas poprosi!
Na co to ukrywać, zawijać w kożuche
Kiedy to już widać z poruszenia brzuche!
Nu, to nic nie szkodzi! Z panem Chaimem
Można zostawać, choć on już Rabinem.
Ale ja przecie i pomimi tęgi
Chce się zalecić rodu szlacheckiegi;
W imieniu cały tęgi zgromadzenie
Składam wam najprzód nasze życzenie.
Najprzewielebniejszy Rektoratu nasze,
By Bóg błogosławił zamysli wasze!
By pod waszym dozorem Alumny ruskiegi
Były ozdobow kraju całęgi!
Teraz się zwracam do moich kolegi,
Bym im wynurzył życzeni męgi.
Jaśnie wielmożny, jaśnie oświecony,
Jaśnie jaśniejszy, złotem pozłocony,
Którego jasności jaśniej jaśnieje,
Jak gnot włożony w kaganek z oleje,
Któregi czoło z samegi rozumy
I z książęcegi już się łyszcze dumy,
W któregi pieniędzów jak u rybów włosów,
Któremu krzyczy zawsze tysiąc głosów·
Vivat, niech żyje xiążęce familie
Naszegi książę prince de la Thullie!

I ty margrabia, Pan millionowy,
Co gubisz miliony jak konie podkowy
I z mości Princem to jeździsz w Londynie,
W Paryżu, w Rzymie, w Widni, w Lisa-bynie,
Od któregi dobra procenty zaplata, —
Żyj z mości Xięciem długie dla nas lata!
Pan Tarabanowicz, co pijać nie każe
Oprócz wódki z miodem jaką sobie smaży —
Że ón ma sluszność, tom doszedł na sobie,
Bo to od wódki i w brzuchu rajwachu i głupstwo w czubie.
Jak to zwyczajnie dzieciństwo ploche,
Tak i ja dzieckiem raz się upił trochę.
Miał ja dwa grajcary,
Kupił za grajcar bułki, za grajcar piwy:
Jak się piwy rozegrzali,
To po brzuchu hurkotali.
Przyszedł ja do domu – rejterady,
Siadam za drzwi na gnoim
Z tem piwem ze swoim:
Przyszli wieprzowe żone i mnie wywrócili,
I piwy wypili.
Przecież Wac Panów w to całkiem nie wgłębi, —
Wszak i ón czasem trocha się utrąbi.
Vivat nakoniec wszystkich urzędników:
Szwajcary, lokaje, Marszałki, Stolników!
Vivat i wszystkie nasze podwyższony
Firmariusze, diakowe, co dobrze łykuje,
Duktorze i te, co w cerkwi lampów zapaluje,
Wszystkie szmaciarzy, co brudów zmywuje
I po muzołach świczki dostarczuje!
Niech żyją wszyscy, co tu dzisiaj razem,
Niech będzie ta chwila radości wyrazem!

Євангелія.

Статя Моріса Верна.

Християнська теологія завжді дбала про те, щоб виказати походженє, взаїмні відносини та історичну вартість чотирьох євангелій, принятих до біблійного канону. Та тілько від коли поновились студії екзегетичні в кінці остатнього столітя, до сих питань приступлено з незалежністю, невідомою в давнійші часи, і можна було сподіватись порозуміня вчених, що бажали віднайти умови, при яких повстали євангелії. На жаль, так не стало ся: не вважаючи на глибокі праці людей з поважною ерудіцією, потрійна проблема тілько що згадана нами не може вважатись за розгадану. Отже нашим завданєм буде не так виклад здобутків, як визначенє в ясній і безсторонній формі основ (методу) досліду, стілько ж трудного як і цікавого.

I. Аналіз євангелій, їйх взаїмні відносини.

Розкривши Новий Заповіт знаходимо чотири чималі писаня названі Євангелія (що має значити виклад доброї звістки про Ісуса Христа), поставлені під іменами св. Матвія, св. Марка, св. Луки і св. Івана, апостолів або апостольських учеників. Ми почнемо аналіз сих книжок з другої книжки св Марка. Робимо се з тої рації, що план сеї книжки найпростійший і найлекший для розбору з усіх чотирьох писань. і що більшість учених згожуєть ся уважати сю книжку за ранійше редаговану, ніж три інші.

Євангеліє по св. Марку починаєть ся з розповіді про те, як, згідно з обіцянками пророків, прийшов чоловік на ім'я Іван, щоби приготувати новий лад. Сей чоловік чинив на березі Йордана хрещене на знак каяття і покути, і великі юрби люду збігались до него; але він тілько звіщав прихід когось більшого від него. Незабаром являєть ся на сцену і ся друга величия особа: се Ісус, родом з Назарету Галілейського. Коли він приймає хрещене, небо розкриваєть ся, святий дух спускаєть ся на него в постаті голуба і голос з гори сповіщає, що він єсть коханий син божий. Після сего Ісус іде в пустиню і витримує спокусу Сатани. Коли Івана Хрестителя забрали в темницю, Ісус прийшов у Галілею і там подав добру звістку, себ то, що хутко має настати царство боже або царство Мессії. Він призиває своїх слухачів приготуватись вірою і каяттем. Не гаючись він хоче прибрати собі скількох товаришів або учеників. Отож він похожаючи понад берегами Галілейського моря. т. є. Генесаретського озера, звертаєть ся по

черзі до двох гуртів братів, перше до Сімона Петра та Андрія, потім до Якова та Івана, синів Зеведеєвих, і вони, покинувши зараз свою роботу, прилучають ся до него. В такім товаристві вступає він у місто Капернаум і в суботу здіймає річ серед сінагоги, там навчає авторітетним тоном і се робить вражінє на зібраних. Там же, в самій сінагозі, біснуватий чоловік в голос обявляє, що Ісус є син божий, Мессія, і тоді Ісус дає тому доказ виганяючи біса. Слава про таке чудо не могла не розійтись широко, хоч з него тілько починав ся довгий ряд дивних уздоровлень. Вийшовши з сінагоги Ісус в хаті Сімона і Андрія гоїть тещу Сімона Петра, що хорувала на пропасницю. У вечері до него приводять з ріжних сторін слабих і біснуватих, а він їх гоїть і визволяє, але наказує вигнаним злим духам не обявляти про те, що він єсть Мессія. Потім він іде показувати свою міссію ратунку в ріжних місцях Галілеї, промовляючи в сінагогах та виганяючи злих духів. Навіть один прокажений прийшов до него, вірячи в єго надприродню силу; він єго вигойів справді, але не бажаючи западто великої слави наказав єму мовчати. Тілько ж чоловік той не міг встояти перед бажанєм прославити своє надзвичайне вигоєнє і після того юрби люду починають так обступати Ісуса, що він уже мусить шукати собі за тишку. Однак через скілька днів він одважуєть ся вернутись до дому (запевне в хату Сімона та Андрія) в Капернаум; зараз же збираєть ся юрба перед оселею і йій Ісус звіщає добру звістку. Дуже тяжко було достугитись до Ісуса тим людям, що принесли до него на ноші паралізованого; вони не могли дати ради, поки не пробили стріхи і не спустили ліжка на шнурах в ту хату, де був Ісус Тоді Ісус, зрушений таким доказом віри, перше одпускає слабому гріхи, а потім гоїть его. Паралізований встає і несе привселюдно сам свою постіль на плечах Знов же на закиди книжників, що дивувались, як то може чоловік присвоювать собі право прощати гріхи, Ісус відповів, покликуючись на свою мессіанську гідність. Прийшовши на беріг озера він стрічає на митниці певного Леві, сина Алфеєвого і наказує єму йти за собою. Той чоловік сидів за столом в товаристві митарів і гультяйів, отже книжники й фарисеї гудили Ісуса за те, що він водить ся з такими, але він відповів їім, що єго послано визволяти не праведників, а грішників Так само й на дорікання, чому він не постить так твердо як ученики Івана Хрестителя та люде фарисейського ученя, він відмовляє, що женихові товариші будуть постити тоді, коли жениха вже не буде з ними. При іншій спосібности, з приводу того, що ученики єго зривали колоски в суботу, він обявляє, що син чоловічий або Мессія єсть пан над субогою. Сей раз він знову виразно вказує на свою мессіанську гідність. Він вражає в край своїх ворогів, фарисеїв та Іродіян, себ то людей близьких до Ірода Антіпи, вигоївши в суботу серед Капернаумської сінагоги сухорукого чоловіка (св. Марка I, I – III, 6).

Так виложена перша частина діяльности Ісусової. З самого початку книги встановлена єго мессіянська гідність, спершу надзвичайним явищем, що сталось зараз по хрещеню і признанєм вигнаних злих

духів, потім его власними заявами, потвердженими чудами. Гоючи скрізь людей чудом Ісус справджує тіп Месії обіцяного у пророків, при чім сповіщає, що царство боже, щасливий і спокійний лад настане після сучасних злиднів і лихолітя. Центром его діяльности є Капернаум, галілейське місточко на березі Генесаретського озера. Відси Ісус виходив у сусідні міста. Его претенсія на гідність Месії вражала в край книжників фарисеїв і прихильників Ірода Антіпи. так що вони замислили відобрати ему житє.

Далі сцена ширшає трохи і дія стає виразнійшою. Ісус в супроводі своїх учеників подаєть ся до Галілейського моря; за ним іде величезна юрба, що зібралась не тілько з близьких сторін, але й з Юдеї, з Ідумеї, з Переї і з фенікійського берега; через такий натовп Ісус мусить завжді мати на поготові човна, щоб не бути скинутим у воду натиском юрби. Настала хвилина, щоб організувати міцнійше справу євангелійської проповіді; для сього Ісус встановлює товариство дванадцяти учеників, що мають ему помагати і робити місіонерські вандрівки, владаючи силою виганяти злих духів. Після сего він вертає до дому в Капернаум. Там він має діло з одного боку з юрбою, що обступає его не даючи навіть обідати, з другого боку з книжниками, що доказують, ніби він виганяє злих духів силою Сатани, врешті з братами матірю, що вважають его за божевільного і хотять відбити его від апостольства. Він же обявляє свойій родині, що він зрікаєть ся єї для духовної родини зібраної его словом. Книжникам він каже, що попадають в непростимий гріх проти Духа Святого, ображаючи его посланців. Потім сівши в човен він звертаєть ся до юрби, згромаженої на березі, з промовою про близькість царства божого та про те. як его приймають ріжні стани слухачів. Потім він перейіздить озеро і не зіходить на беріг. Він спав, коли страшенна буря заграла навколо човна, грозячи розбити его. Коли ученики, що були з ним, розбудили его, він наказав розлютованій негоді втихнути. Прибувши на східний беріг озера в сторону Гадаренян, Ісус при надзвичайних обставинах уздоровлює там одного надто небезпечного біснуватого; юрба злих духів, що вибрала собі житло в тілі сего нещасного чоловіка, вступає в стадо свиней, свині рапгом казять ся і кидають ся в воду. Чоловік же, вернувшись до розуму, сповіщає в Декаполі про своє дивне уздоровленє. Тим часом Ісус перейіздить знов озеро і вертаєть ся в Капернаумську околицю. Вернувшись він чинить два чуда: гоїть кровоточну жінку що торкнула его за одежу. і воскрешає дочку одного старшини з сінагоги. В Назареті, своєму рідному місті. Ісус був принятий холодно. Потім він посилає своїх учеників на проповідь, по парі Євангелист відзначує тут що царь Ірод Антіпа почувши, яка слава йде про Ісуса, зо страхом вимовив думку що се певне не хто інший як Іван Хреститель, що був покараний смертю по наказу самого царя. Він казав: „Се той Іван, що я віддав на страту, тепер воскрес!" Приходять апостоли здати справу Ісусови зі своєї місії і він йіде з ними на човні в самотне місце; але юрба прагнучи слова божого доганяє їіх ідучи берегом озера. Ісус глянувшись над нею каже їій промову, потім годує єї дивним спосо-

бом. Після того він доганяє, йдучи по воді, своїх учеників, що пойіхали човном наперед, і знов ступає на беріг у своїй улюбленій стороні, де его приймають з великою радістю; за те він гоїть там богато хорих. Але книжники й фарисеї, що прийшли з Єрусалиму, дорікають Ісусови і его ученикам, чому вони не дотримують встановлених законом очищень; Ісус відважно одрікає, що справжній бруд — се той, що в середині в людині. Але Мессія мусить показувати силу своєї дивної помочі і за границею жидівської сторони, так як то робив колись пророк Ілія; отже ми бачимо, що Ісус гоїть у фенікійській стороні молоду біснувату язичницю. Вертаючись в Галілею через Декаполь він гоїть глухонімого. Потім знов він чинить чудо, аби нагодувати юрбу, що прийшла за ним з далека не взявши з собою харчів. Прийшовши в Віфсаїду він робить видющим одного сліпого (гл. III, 7—VIII, 26).

В сьому розділі ми не знайшли ні одного цілком нового елементу. Мессія провадить своє завдане пропаганди та уздоровлювання, розширяючи круг своєї діяльности. Галілея і всі близькі околиці бачать его дивну владу; але ж тільки простий люд, прагнучи релігійної науки, збіраєть ся навколо лікаря і учителя, що неклуєть ся про всі страждання; люде ж влади духовної і політичної осужують его на смерть. Ми не гаючись приступимо до оповіданя про остатні події.

Ісус прибувши в околицю Цезареї Пилипової наказує Петрови обявити его мессіанську гідність, говорячи іменем своїх товаришів, але їм він радить мовчати і звіщає, що він мусить стерпіти великі муки, бути відданим в руки народньої старшини, врешті вмерти, після чого воскресне. За кілька днів після сього він зміняє вид (преображаєть ся) в присутности Петра, Якова та Івана на високій горі; Ілія і Мойсей являють ся поруч него; потім він знову сповіщає про свою наглу смерть. Вернувшись до інших своїх учеників він гоїть біснувату дитину, говорить про силу молитви і вказує на привілеї дані дитячій простоті. По дорозі в Юдею він вимовляє свою думку про розвід. Він напирає на те, що накази божі мусять виконуватись і заявляє, що бездоганність є в добровільній бідности і в саможертві, що за них буде дана найкраща нагорода. Проти світових гордощів виявлених навіть в его найблизшому околі, він виставляє сумні перспектіви і страждання, що чекають его і на які він іде без вагання. В Єріхоні він робить видющим одного сліпого, що привітав его, називаючи сином Давидовим, себ то Мессією. Надійшовши близько Єрусалиму він посилає своїх учеників за ослом і вийздить у столицю при гомоні юрби, що обявляє близький прихід царства божого. Другого дня він проклинає фігове дерево, що має лист рясний та не має плоду — видиму емблему тодішнього юдейства, потім очищає храм виганяючи з него купців. Заневне такі демонстраціі викликали гнів власти. Але коли жреці, книжники і старшина жидівська спитали в него, з якого права він все те чинить, Ісус відповів гідно, боронячись тільки іменем і памятю Івана Хрестителя. Потім зводячи в одно порівнанє всю історію ізраельського народа, він прилюдно каже, що він коханий син „властителя виноградників“ і що виноградарі стратять его, так як замучили перше добрих слуг посла-

них ранійше до них від господаря, себ то пророків. Коли ж у него питають, як мають жиди відноситись до римської власти, він обявляє, що ей треба поважати не ображаючи божого закону. Він встановлює доктріну воскресеня і будущого житя, обявляє, що божий закон складаєть ся з подвійного наказу: любити бога і ближнього, підносить надзвичайну власть Мессії, суворо ганить книжників і похваляє щедрість одної бідної вдови, що позбавила себе конечне потрібного, аби наділити інших. Коли ученики попросили его вимовити своє почуте до єрусалимського храму, вихваляючи его красу, т. він пророкував его близьку руїну. пригоди, через які мусять перейти ученики, страшні події і знаки, що віщуватимуть початок царства небесного і поворот Мессії, що зійде з небес на хмарах; в кінці він радить всім триматись на поготові. Ісус знає, що его мучитимуть підчас свята Пасхи, що мала настати через день, і він починa готуватись до того. Він в голос хвалить ту жінку що вилила єму на голову дорогі пахощі і каже, що то вона бальзамувала его заранї. Він сідає з учениками до стола їсти пасху в кімнаті, що якийсь невідомий дав їм на розпорядок, прибравши ей для свята. Звістивши з початку, що він загине через зраду одного із своїх дванадцяти учеників, він установлює замість обряду Пасхи жидівської новий обряд, де хліб являє его власне тіло а вино его кров, „кров нової спілки, пролиту за многих“. Зробивши се і знаючи добре, або скоріш довідавшись від бога про долю, що его чекає, він іде в сад Гефсіманський і там переживає напад страшенних моральних мук. Врешті зрадник Юда приводить гурт посланих від жидівської власти; Ісус віддаєть ся їм в руки не боронячись і ученики покидають его. Приведений перед начальника духовенства, Ісус відповідає на питаня зібраних жерців, старшини і книжників або законників. Не поправді обжалуваний в тому, ніби він обявив, що зруйнує храм, він обявляє урочисто на питане великого жерця свою гідність мессіанську і обіцює, що хутко прийде знов на хмарах в світлі слави. Така мова була принята за образу бога і збір обявляє, що Ісус заслугує на смерть; тут уміщена сцена відречення Петра. Се було в ночі; другого дня з ранку жидівська власть вимагає від римського прокуратора конфірмації ей вироку. Ісус тілько сказав римській власти, що він „царь жидівський“, себ то Мессія. Пилат не бачучи жадної раціі карати его, піддаєть ся тілько примусови і скоріш допускає смертельний вирок, ніж сам видає его. Принявши ріжні знущаня від вояків, Ісус іде на муки і его роспинають. Его смерть відзначена була надзвичайними явищами, темрявою, розідранем завіси в храмі. Ісус в голос вимовляє слова одного псальма, де Мессія каже, що бог его покинув, і конає з голосним криком. Римський центуріон дивлячись на се признає, що Ісус „син божий“. При Ісусові у сю тяжку годину не було нікого окрім кількох жінок, що дивились з далека. Один сенатор прихильний его справі виговорює чесний погріб для его тіла. Другого дня жінки, що були при Ісусові до кінця, ідуть до гробу з пахощами для тіла, але знаходять гріб порожній і стрічають ангела, котрий каже їм, що Ісус воскрес і має явити ся ученикам у Галілеї (гл. VIII, 27—XVI, 8).

Здається тя, що наш аналіз. хоч і дуже скупий, показує виразно план і тему другого євангелія. Ми одрізнили в ньому три розділи, але їх можна звести на два, єднаючи в купу два перші. Ми маємо тоді писане історико-догматичне. Перша єго частина показує Ісуса в Галілеї і в поблизьких країнах в ролі Мессії, себ то надзвичайної особи з такою назвою, про яку звіщали старі писаня. Мессія сей обіцяв прихід „царства божого“ і чинив чуда гоючи слабих. В другій частині росказуєть ся, як Мессія добровільно, знаючи що єго чекає, пішов з Галілеї в Єрусалим і терпів там страшні муки, сповняючи тим спразу визволеня, все згідно з обіцянками пророків.

Ми можемо не гаючись перейти до розбору євангелія по св. Луці, що планом своїм надзвичайно нагадує план єв. св. Марка, але одрізняєть ся від него чималими додатками і численними змінами Се євангеліє починаєть ся з передмови такої інтересної, що єї конче треба тут навести. „Довідавшись, каже автор, що чимало людей взялось складати оповіданя про події, що сталисъ серед нас, так як ми їх чули від людей бувших з самого початку свідками і діячами божого слова, я вважаю своїм обовязком теж прослідити все від початку, о велебний Теофіле, і списсти для твого вжитку докладним способом, щоб ти знав напевне, як маєш дивитись на ті речі, яких тебе учено“ (єв. Луки, гл. I, 1—4. Се значить, що письмовець мав перед очима проби євангельської історії; він зовсім не відмовляє їйм усякої вартости, але вважає, що він може зробити краще, дякуючи додаткам і змінам, що мали муть певне значіне; між сі проби ми не можемо не поставити власне друге євангеліє, себ то св. Марка. Отже придивімось, до якої міри св. Лука заховує, до якої міри збогачує або зміняє текст свого попередника?

З самого початку єв. Лука дає нам дуже цікавий вступ до євангельської історії; є се поява ангела Гавріїла жерцеви Захарії батькови Івана Хрестителя; далі йдуть так звані сцени благовіщеня та одвідин, спів Марії, вродженє Івана і спів вложений в уста Захарії. Йосиф, законний і признаний батько Ісусів, і Марія вибирають ся з Назарету Галілейського в Віфлеєм юдейський, щоби там записатись нащадками Давидовими згідно з указом імператорським. Марія там родить сина, ангели в небі співають ему хвалу, а пастухи сповіщені від бога приходять одвідати єго. Ісус, обрізаний по закону, був понесений у храм, де єго повитав Симеон і пророчиця Анна. Потім єго родичі знов подались у Назарет. Вірні звичаю ходити що року святкувати Пасху в Єрусалимі вони водять туди кожній раз Ісуса і він там, маючи дванадцять літ, показує свою надприродню освіту в розмові з книжниками (гл. I, 5—II, 52) Дійшовши до сего ми завважаємо, що св. Лука далі тримаєть ся плану св. Марка, роблячи при тому значні зміни не тілько в подробицях стілю, але нераз і в фактах. Пятнадцятого року панованя Тіберія Іван Хреститель починає проповідувати хрещенє й каятте в долині Йорданській. Тут св. Лука розвиває тему тої проповіді, що у св. Марка тілько зазначено; тут же, при спогаді про хрещенє Ісуса він подає єго генеалогію по признаному батькови і дово-

дить ві до Авраама і навіть до Адама Сцена спокуси Ісуса через діявола росказана з додатками невідомими св. Маркови. Ще в Назареті Ісус починає свою службу поясняючи текст Ісаії, що справді є програмою тої мессіанської діяльности, яку він повинен провадити в Галілеї Погано принятий своїми земляками він іде жити в Капернаум Призване Сімона Петра, Якова й Івана тут зовсім змінено оповіданем про дивний лов риби, поставленим в початку ніби для пояснення Св. Лука переставляє два епізоди св. Марка: навчане на морському березі і вибір дванадцяти апостолів. Се дало ему привід, щоб вставити дуже до ладу догматичну промову з прославленем убожества, з докорами багатству, з радою любити своїх ворогів, з порівнанем людини слухняної науці Ісусовій з людиною, що збудувала оселю свою на скелі; ся промова відбуваеть ся не на березі морському, а в полі, де зібралась величезна юрба. Після сего доктрінального викладу св Лука уміщує один епізод невідомий Маркови, але се властиве тілько нова форма уздоровленя молодої біснуватої, що росказане у Марка (VII, 25 і далі): ми говоримо про уздоровленє здалека раба римського центуріона; Ісус хвалить віру сего не-Ізраеліта. В іншій місцевости званій Наін він непрошений ніким, а так, зглянувшись, вертає до житя молодого хлопця, єдиного сина вдови. Св. Марко не має сего, так само як і розповіді про людей посланих від Івана Хрестителя до Ісуса. Натомість Марко умістив між остатніми сценами з житя Ісуса епізод про жінку, що зливала дорогі пахощі на голову Ісусові і мала собі дяку за теє; Лука змінив значно розповідь сего випадку і заставив Ісуса дати відпущенє гріхів сій людині, виставленій жінкою непевних звичаїв. Ми бачимо, що весь сей розділ написаний дуже вільно проти того взірця, який, думаємо, був перед очима письмовця. Далі згода зазначена нами відновляєть ся скрізь, окрім тих уступів, де оповідаєть ся про прихід до Назарета. Св. Лука зважав за краще поставити се на іншому місці, як ми бачили вище; він теж розсудив поминути додаток про страту Івана Хрестителя по наказу Ірода Антіпи. Він навіть зважив ся на значнійшу жертву, а власне залишити частину з єв. Марка VI, 45 - VIII, 26, чи то через те, що в ній є скілька уривків невеликої вартости, чи може скоріш тим, що хотів защадити місця, щоб розвити річі невідомі его попередникови. Отже для того, хто зважив причини переробок, переставок та скорочень знайдених в перших главах єв. Луки, буде зовсім лехко обяснити пропуск, на який ми вказуємо, і зовсім не треба вдаватись до цілком неймовірної гіпотези, ніби Лука мав такий примірник єв. Марка, де не було згаданого розділу.

Тілько що розібрана частина євангелія св. Луки (гл. III, 1—IX, 17) відповідає, в цілому, єв. Марка I, 1—VIII, 26; тут як і там річ іде про діяльність Ісуса як Мессії, в Галілеї і в близьких до неї країнах. Сповідею св. Петра починаєть ся друга частина євангельської історії, присвяченої мукам Мессії в Єрусалимі і тому, що було зараз перед ними. Знову св. Лука тримаєть ся тексту св. Марка і переказує его на скількох сторінках, зміняючи з лехка. Потім рантом залишає его

приводить купу промов та подій зовсім невідомих другому євангелію. Ся частина третього євангелія має таку спеціальну вдачу, що деякі автори призволяли розбирати ві окреме як Подорож з Галілеї в Єрусалим. Уривки, що слід там відзначити, ось які: апостоли ходять накликати огонь небесний на самарянське село; посилане семидесяти учеників; обявленє головних повинностів по закону і після сього притча про доброго Самарянина; гостина у Марти й Марії; притча про недоброго друга; похвала віри в бога і триманя себе на готові; притчі про вірного слугу і про фігове дерево, що господарь не зважуєть ся рубати его, хоч воно й неплідне; уздоровленє в суботу слабої жінки і чоловіка з водянкою; рада просити на бенкети убогих і сірому; притча про запрошених, що не прийшли, про милосердє боже, що готове приняти розкаяного грішника; притча про блудного сина, про невірного управителя; оповіданє про вбогого Лазаря і про богача; вдячність виговного самарянського прокаженого; покаранє неправого судді, по наказу Ісуса; випадок з Закхеєм у Єріхоні і притча про таланти.

Коли порівняти спокійно й уважно розділ св. Луки IX, 12—XIX, 27 і св. Марка VIII, 27, X, 52, то приходить ся зробити такі уваги: третє євангеліє очевидячки взяло свою оправу з другого, елементи его знаходять ся у св. Луки більш-менш в токому самому порядку, особливо з початку; однак св. Лука не вагаєть ся взяти який уривок і поставити его в кінці книжки, як то видко при епізоді св. Марка X, 35—45, що являєть ся з чималими змінами і в зовсім іншому виді у св. Луки XXII, 24—32. Далі, з цілого оповіданя св. Лука заховує тілько один стіх (порівн. св. Марка X, 1—11, і св. Лука XVI, 18); або знов св. Лука, способом противним тілько що згаданому, вибирає з остатнього розділу другого євангелія (оповіданє про муки) деякі події і ставить йіх перед приходом в Єрусалим; так він робить там де річ іде про головний закон (Марка XII, 28—34): там дата змінена і разом з тим додано поясненє про те, що таке значить ближній (Лука X, 25—37). Теж саме і з словами про неплідне фігове дерево з другого євангелія (Марка XI, 12—14, 20 і дал), що змінились в притчу про неплідне фігове дерево і господаря, що показує велике милосердє (Лука XIII, 6—9). — Часто можна знайти у св. Марка яке слово коротке, що св. Лука бере за тему, щоб широко ві розвити; ми не можемо входити тут у подробиці, а тілько вкажемо на те, що гарна притча про десять мін (св. Лука XIX, 11—27) є властиве переведена в подію шема з св. Марка XIII, 34. З сього ми можемо вивести, що розділ св. Луки IX, 18—XIX, 27 має з собі дуже багато орігінально розвитих уступів, головно про молитву, віру, триманє себе на готові, відпущенє гріхів, боже милосердє, божу ласку, але треба не вагаючусь одкинути гадку підтримувану деякими екзегетами, ніби св. Лука визначує певний план подорожі, по якому ми можемо слідити за Ісусом від Галілеї до Єрусалиму. Се так тілько здаєть ся, коли ж приглянутись близше, се зникає; дійсно епізоди й промови йдуть одно по другому і чіпляють ся одно до другого без жадного поступаня, так що не можна

визначити точок подорожі. Ми закінчимо тут сей ряд спостережень, даючи на увагу, що на сих сторінках ми доказали, що св. Лука дуже добре знав ті уривки (св. Марка, VI, 45—VIII, 26), які, могло здаватись з початку, він зовсім лишив на боці (св. Марка VIII, 11 і 15 можна віднайти у св. Луки XI, 6 і XII, 1). До сего ми додамо, що ми вже вказали на уздоровленє з далека раба римського центуріона, як на нову версію уздоровленя описаного в другому євангелію (порівн. Луки VII, 2—10 і Марка VII, 25—30).

Так ми доходимо до глав присвячених остатнім подіям і воскресеню Ісуса (Луки XIX, 28—XXIV, 53). На сих сторінках третє євангеліє переказує досить вільно оповіданє Марка, тілько збогачує єго чималим числом елементів; знов же ми знаємо, що Лука виймає скілька епізодів, не так щоб незначних, і переносить йіх в раніший період, часом навіть переміняючи йіх цілком. Ми спинимось тілько над сценами воскресеня Св. Марко тут говорить дуже коротко. Виходячи від головної теми, св. Лука змінює і доповняє свого попередника. Він запевняє, що жінки подають ученикам дивну новину, що Ісус явив ся перше двом із них по дорозі в Еммаус, потім одинадцяти апостолам та іншим ученикам. Воскресший Господь подає своїм ученикам пораду, як вони мають сповняти те високе призначенє, що випало йім, і вдіймаєть ся на небо, запевнивши так поспіх свойій справі.

Тепер ми маємо спромогу здати собі справу докладно з того, що можна назвати способом праці автора третього євангелія. Згідно з тим, що обявлено в передмові, він користував ся як джерелом признаної вартости писанєм раніїшим, де говорить ся про однакові речі, а власне нашим канонічним євангеліем св. Марка; се писанє він, можна сказати, вложив у своє, тримаючись в загалі єго плану і часто передаючи цілі єго уступи з невеличкими змінами. Але поруч з тим він доповнив єго в трьох головних пунктах: 1. подіями раніїшими від громадської діяльности Ісусової, т. є. сценами з дитинства; 2. сценами воскресеня; 3 збором порад, найбільше що до молитви, віри й милосердя. Розбираючи науково сі частини можна завважати, що св. Лука, хоч і дуже уважний часами при наслідуваню свого попередника, так що може здатись боязким компілятором, навіть переписчиком, однак уміє бути зовсім вільним і незалежним, коли перестановляє розповіді та епізоди, або, що далеко важнійше, зміняє йіх, дає йім новий напрямок і значінє, а то й зовсім до основи переробляє йіх. Тим чином він сповнив своє завданє „дослідити все від самого початку“ і дати повне оповіданє, варте, щоб єго принято за правдиве. Що значить однак вираз: „списати (євангельські факти) доладним способом“? Сі слова завели на непевну путь богато критиків, що надто дбали про те, аби знайти у св. Луки такий спосіб роботи, як у істориків XIX віку, легко забуваючи про ті взірці, які мав перед собою письмовець, себ то книги історичні Старого Заповіту, а власне оповіданє про блукане Ізраеля в пустині і картина славних дій Іліі та Єлисея. Справді, у св. Луки нема нічого похожого на лад, коли під сим розуміти логічну еволюцію, основану на документах. Він дає тілько збір фактів та доктрін,

призначений для вжитку побожної громади, для гурточка вірних або й просто для одного віруючого, яким мав бути отой Теофіл, що для него св. Лука, як сам признає, почав і довів до кінця свою працю.

На остатніх сторінках у св. Луки ми бачимо, як сей письмовець напирає на те, що історія євангельська є тільки справдженє і сповненє св. Письма. Господь при стрічі в Еммаусі так говорить: „Люде безумнії! думки неймовірної до всего, що казали пророки! Чи не мусіло статись, щоб Мессія пройшов усі муки, аби увійти в свою славу?“ Далі євангелист провадить: „Потім починаючи від Моісея і уводячи всіми пророками він розяснив їм у всіх писаннях все, що де про него говорилось“ (Луки XXIV, 25—27). Трохи далі письмовець вертаєть ся до сеї самої ідеї і наводить іменно Псальми, що мають би то, поруч з Законом Моісеєвим та Пророками віщувати докладно історію євангельську (Луки XXIV, 44 і далі).

В сих вказівках була ціла програма нового євангелія; се євангеліе справді було основане на тілько що згаданій нами темі і дійшло до нас під назвою євангелія по св. Матвію. Автор сего писаня запевне мав перед очима св. Марка і св. Луку, переробляв їйх і прилажував так, щоб як найпевнійше досягти своєї апологетичної і *теологічної мети. В загалі ми скажемо, що св. Матвій узяв оправу у* св. Марка, а матеріал для розвитку доктріни у св. Луки. Він бажає за прикладом св Луки дати євангеліе дитячих літ, але мабуть уважає, що способ, якого взяв ся его попередник, не досить відповідає тому завданю, яке він узяв сам на себе. Отже при основній події, дивному народженю Мессії в Віфлеємі, він згадує цілий ряд справ, властивих тілько ему: генеалогічне дерево Йосифа що сягає до Давида, не через незначного Натана, а через Соломона і всю лінію царів юдейських; появу ангела Йосифови для звістки, що его жінка стала вагітна від Духа Святого і має породити Спаса-Мессію; прихід магів; втека в Єгипет; різню дітей немовлят у Віфлеємі по наказу Ірода; поворот святої родини і оселенє еі в Назареті в Галілеї. Всі отсі випадки справджують достоту програму визначену в св. Письмі; письмовець вказує місця, які він має на думці, поясняючи їйх формулою: Така-то річ сталась, *аби справдилось слово, що Господь вимовив через такого-то пророка* (св. Матвія, гл. I. і II.). Далі перше євангеліе йде за св. Марком, але вживаючи чималої волі в порядку і в трактуваню епізодів і беручи від св. Луки елементи доктріни, власне те, що він доложив нового до історії євангельської. В першім розділі присвяченім мессіанській діяльности Ісуса в Галілеї (св. Матвія III, 1—XVI, 12) ми відзначимо ось які пункти: обясненє причини, чому Ісус приняв хрещенє від Івана Хрестителя; спокуса в пустині представлена в іншому порядку ніж у св. Луки; оселенє Ісуса в Капернаумі оправдане мессіанічним пророцтвом; уміщенє при початку діяльности Ісуса великої догматичної промови, що вясняє становище христіянства проти жидівства і визначає спеціфічну вдачу нового ладу. Сей виклад зветь ся „нагірня проповідь;“ се плід довгого розмислу і в него можна вивести, що Церква мала тоді вже всі способи для діяль-

ности, виразно розуміла свій догмат і напрямок, в якому мусіла поводитись. Для сеї проповіді чимало елементів узято від св Луки, але вони звязані й опановані одним систематичним поглядом, що надає їм далеко більше значіня. Письмовець вже так віддалив ся від жидівства, що дивить ся на него упередженим поглядом, як напр. тоді, коли підсуває Біблії слово ще більш чуже ві духови ніж ві букві: „Ненавидь ворога твого.“ Св. Матвій бере на себе зібрати в дальших главах усі дивні уздоровленя Ісусові, так як зібрав усі навчаня в цільні промови, справжнє казанє ex cathedra; епізоди поділені по їх натуральному подобенству, але зовсім без уваги на натуральний звязок між ними, і як би хто хотів звязати їх між собою і завести в якийсь дневник, то зустрів би неможливости й трудности безконечні. З сим в загалі згожують ся всі критики. Всі промови Ісусові закругляють ся так, що творять повні і досить упорядковані виклади, розясняючі той чи інший пункт християнської доктріни: такі, напр., поради Ісуса ученикам посланим на місію (гл. X), промови викликані післанцями Івана Хрестителя і критичні уваги фарисеям (гл. XI. і XII), ряд притч про царство боже (гл. XIII, і далі). Починаючи від сповіді св. Петра, св. Матвій не має більше причини, щоби зміняти порядок евангельського оповіданя, принятий его попередниками; але й далі він виставляє на вид елемент доктріналний, як то видно в промовах присвячених визначеню понятя про царство боже і вияснено деяких спорних пунктів (гл. XVIII, XIX, XX.). Цікаво було б прослідити докладно щб св. Матвій бере у св. Луки, що лишає у него а що докладає свого. В сценах остатніх днів догана книжникам та фарисеям і опис остатнього перелому, що має закінчити теперішній лад, написані ширше і богатші змістом ніж у двох попередніх письмовців (XXIII, XXIV, XXV) В сценах воскресеня відзначимо цікаву подробицю про римську сторожу, поставлену при гробі; се має яснійше доказувати, що Ісус дійсно ожив. Згідно з св Марком, св. Матвій переносить в Галілею те зібране, де Мессія подає остатню пораду своїм ученикам. Він визначує програму діяльности християнського міссіонера такими словами: „Ідіть і навчайте всі народи, хрестячи їх іменем Отця, Сина і Святого Духа.“ Між уривками властивими евангелію по св. Матвію, користними для вияснення его характеру і для розуміня его тенденцій, ми вкажемо на уздоровленє двох сліпих (IX, 27—31), що має оправдувати остатнє реченє сказане на відповідь посланцям Івана Хрестителя: Сліпі бачать (XI, 5); отже се тілько нова форма уздоровленя росказаного у св. Марка (VIII, 22 –26); св. Матвій поставив тут двох сліпих замість одного, як він зробив і з єріхонським сліпим (порівн. св. Марка X, 46 52, до св. Матвія XX, 29—34) і з геразським біснуватим (порівн. св. Марка V, 1—17 до св Матвія VIII, 28—34), як він зробив, ще при більш памятних обставинах, подвоївши осла, на якому Ісус вйіздив у Єрусалим, для того, щоб бути що до слова згідним з мессіянським пророцтвом (св. Матвій XXI, 2—7). Притча про лихе зіле та добре збіжє і ві поясненє сценою страшного суду (XIII, 24 – 30 і 36—50) служать для закінченя притчі про сівача;

діявол являєть ся тут ворогом Мессіі, що хоче перешкодити єго діяльности, — тема розвита в четвертому евангелії. Св Матвій занятий дуже питанєм про остатню долю християнської церкви і вертаєть ся до него власне в знакомитій картині в гл. XXV, 31—46. Ми спогадаємо ще дивну ходу св Петра по воді (XIV, 28—31), чудові обіцянки дані сему самому апостолови (ти єси Камінь, і на сьому каміні я збудую церкву мою, XVI, 17- 19), дивний спосіб заплати довгів Христа і св. Петра єрусалимському храмовн (XVII, 24—27). Св. Матвій бере у св. Луки притчу про загублену вівцю, але поправляє кінець, де грішник неначе ставить ся висше над праведного. Там де св. Лука написав троха необачно: „Більше радощів у небі з одного грішника, що покаяв ся, ніж з девятьдесять девяти праведників, що не мають потреби каятись“ (св. Луки XV, 7), св. Матвій ставить натомісць доктріну не таку щедру але певнійшу, хоч теж освічену тим самим глибоким почутєм божого милосердія: „Нема призволу мого батька, що на небесах, на те, щоб хоч один із сих малих загинув“ (XVIII, 14.) Для тої самої причини він залишає притчу хоч і як чулу про блудного сина і заміняє єї притчею „про немилосерного слугу“ (св. Матвія XVIII, 23- 35).Через подібну рацію він жертвує оповіданєм про лихого богача і Лазаря, так як ранійше вже переробив доріканє, що св. Лука кидає богачам (порівн. св. Луки VI, 20—25, до св. Матвія V, 3 і далі). Він виразно показує прихильність до безженного житя (св. Матвій XIX, 20—12). Слово вже записане у св. Марка (X, 31): Багато перших стануть остатніми, а остатніх першими, стає темою притчі про робітників, де ті, що прийшли перше, були поставлені на рівні з іншими здаєть ся, має натякати на становище язичників у церкві християнській (св. Матвія XX, 1—16). Скілька слів св. Луки про витає зроблене Хрестителеви дають привід до цілої притчі (порівн. св. Луки VII, 29—30, до св. Матвія XXI, 28—32). Притча св. Луки (XIV, 16—24) про запрошених, що не хотять прийти на весільний бенкет, списана з деякими новими подробицями, власне з характерним додатком про людину викинуту за двері за те, що прийшла не в весільний одежі, в чому можна пізнати нерозкаяне жидівство, глухе до всяких покликів (св. Матвія XXII, 1—14) Поводінє книжників і фарисеїв вганено з нечуваною острістю (гл. XXIII). Від св Луки (XIII, 25—27) взята тема гарного оповіданя про десятеро дівчат (св. Матвія XXV, 1 13), притча про міни робить ся притчою про таланти (порівн. св. Луки XIX, 12—27, до св. Матвія XXV, 14—30 . Св. Матвій пише в такий час, коли розрив христіянства з жидівством рішив ся так безповоротно, що єму приходить ся з крайньою твердістю одкинути жидівство. „Царство боже буде вам одібране — облявляє Ісус представникам жидівства, — і буде дане тому народови, що вироблятиме з нього плід“. „Багато прийде від сходу й від заходу і сяде поруч з Авраамом, Іссааком та Яковом у царстві небесному, тим часом як сини царства будуть кинуті геть у темряву“ (св. Матвія XXI, 43, і VIII, 11—12). Щоб оцінити все значінє такого засуду, слід порівняти в сих двох місцях редакцію

першого євангелія до редакції св. Луки (XX, 9—19 і XIII 15—29).

Нема чого провадити далі аналіз, бо вже й так сповідаємось, досить ясно доказано, що автор першого євангелія єсть письмовець догматичний і сістематичний, що перобив твори своїх двох попередників для зовсім виразного навчаня релігійного. Що св. Лука зробив з св. Марком, те св. Матвій зробив своєю чергою з св. Марком і з св. Лукою. Виходить, що всі євангелія, св. Марка і св. Луки і св. Матвія, все то писаня історико-догматичні, де росказані ріжні обставини мессіанської, діяльности Ісуса Назарянин під час єго апостольства в Галілеї і під час остатньої події, що відбула ся в столиці жидівській.

Четверте з наших канонічних євангелій, **Євангеліє св. Івана**, збудоване на такій же основі, як і три перші. Про се вже і сам єго автор вважає потрібним сповістити виразно при кінці свого писаня, та се й кидаєть ся в вічі кождому читцеви: „Сі речі написані для того, аби ви вірили, що Ісус є Мессія син божий, і що через сю віру ви одержите вічне житє в імя єго“ (**св. Івана** XX, 31). Головна причина, задля якої новий письмовець взяв ся за перо, була та, що він хотів показати в Ісусові-Мессії виражене вічного божого Слова, уважаючи, що се завданє було не досить добре виповнене єго попередниками. Отже взявши вказівки подані у св. Марка, св. Луки і св. Матвія, він їх розставляє інакше, переробляє й зміняє з неймовірною вільністю. Ся вільність не вразила християнської церкви і писанє назване **євангелієм св. Івана** було поставлене на рівні з трьома тілько що розібраними творами. Ми теж не маємо чого дуже бентежитись Тут головна річ догмат, се безперечно; але ми вважаємо, що й у інших євангеліях основою вже теж був догмат християнський, і що вони зовсім незрозумілі, коли на них дивитись не як на твори теологічні та спекулятівні. Коли св. Лука переробив св. Марка, аби виставити в справжньому світлі доктрину про божу ласку, коли св. Матвій знов узяв ся до роботи своїх попередників, щоби категорично встановити принціпи нового ладу заведеного християнством, то такі попередники мусіли добре надаватись новому письмовцеви, мусіли служити просто збіркою користних матеріалів авторови, що писав на чолі своєї праці: „В початку було Слово (Logos); се слово було з богом, бувши богом само; воно від самого початку було з богом. Через нього стало ся, що всі речі були створені і ніщо з того, що з'явилось для житя, не було зроблено без него. В ньому було житє і житє було світлом людям; але світло світило в темряві і темрява не приняла єго“ (**св. Івана** I, 1—5). Ми маємо дивитись на поєдинок вічного божого світла, в постаті Ісуса назаретського. Мессії, з силою зла в образі жидівства. Вже св. Матвій говорив про жидівство безжалісно суворо, а св Іван, поставлений ще далі від початків християнської громади, не бачить там нічого окрім діявольської супротивної сили.

Євангеліє по св. Івану, надзвичайно студіоване від 60 літ, лехко пройти швидким аналізом, дякуючи тому, що автор постарав ся звести євангельську історію на мале число епізодів, даючи головне місце

поважному розвиткови доктріни. Св. Іван лишає на боці надприродне народженє, не признаючи за ним значіня, але звертає увагу на свідоцтво св. Івана Хрестителя про те, що Ісус є Мессія (I, 6—35). Власне з самого окола Івана Хрестителя і до певної міри по єго раді Ісус вибирає собі перших учеників, Андрія (порівн. св. Марка I, 16—20) та другого, що зостав ся не названий; до сих двох прилучились Сімон Петро, Пилип і Нафанаіл. Після стрічі з Іваном Хрестителем Ісус був голосно признаний в єго околі — те, що св. Петро обявив потім, при кінці діяльности Ісуса (св. Івана I, 35—52). Ісус переходить зараз в Галілею і в місті Кані, по просьбі матері, чинить чудо; письмовець каже, що се було перше чудо, яке він вчинив: він зміняє воду в вино. Здавалось би, се просто для запомоги людям, що запросили єго; але значінє сеї зміни запевне те, що от Ісус установляє замість жидівства, що видихалось і стало питєм без жадного смаку, поживне вино євангелія (II, 1—11). Після короткого пробутку в Капернаумі Ісус іде в Єрусалим задля „Паски жидівської“ і там зараз робить те очищенє храму, яке інші євангелія ставлять при кінці єго діяльности. В загадкових виразах сповіщає він, що справжній божий храм єсть він сам, що єго мають знищити Жиди, але він має воскреснути по трьох днях. Під час свого пробутку в столиці він чинить скілька чудес і викладає сенаторови, на ймення Нікодимови, таємниці відродженя і ратунку, що дають ся за віру в сина божого посланого з неба на сей світ, щоб визволяти єго від згуби (II, 12—III, 21). Ученики Ісуса оселяють ся „в землі Юдейській“, де займають ся хрещенєм поряд з св. Іваном Хрестителем, і той признає се діло зовсім законним. Тим часом Ісус зважуєть сь повернутись в Галілею після річей фарисеїв; дорогою він спиняєть ся біля криниці Якова в Самарії, просить води у одної жінки, заводить з нею неначе діспут теологічний, при чому має нагоду звістити наближенє служби божої „духом і правдою“, і Самаряне приймають єго дуже щиро. Після повороту у Галілею Ісус іде в Кану де виконує з далека сціленє сина царського начальника війська, що живе в Капернаумі; се нова версія уздоровленя раба центуріонового, що розказане у св. Луки (VII, 1 і далі) і у св. Матвія (VIII, 5 і далі), а їх оповіданя не що інше як замінене оповіданє про уздоровленє виконане, по св Марку (VII 24—30), над біснуватою дівчиною Сіро-Фенікіянкою (св. Іван III, 22—IV). Вчинивши се „друге чудо“ в Галілеї Ісус іде знову в Єрусалим, бо трапилось якесь не означене близше „жидівське свято“, і там уздоровлює біля ставу Бетесди (Віфесда), при Овечих воротах, і то в суботу, одного паралізованого, що був слабий тридцять вісім літ; се уздоровленє — нове виданє того, що розкавували інші євангелія (порівн. св. Марко III, 1—6, II, 3 і далі, св. Лука, XIII, 10 і далі). Ісус обявляє своє право робити в суботу покликаючись на приклад невгамовної роботи свого батька, себ то бога; він користає з сеї нагоди, щоби росказати про свої зовсім особливі відносини з богом. Раптом переносимось „на той бік Галілейського моря“ і письмовець позичає у св. Марка (св. Марко VI, 45—52) устуи про те, як Ісус прилучаєть ся до своїх уче-

ників, перейшовши по воді. Тим часом зацікавлена юрба переправляє озеро на човнах і приходить за Ісусом в Капернаум; тоді Ісус звертається „до Жидів" з містичною проповідю, де він розвиває ту тему, що він есть хліб життя посланий з неба і що хотячи мати вічне життє, треба їсти єго тіло і пити єго кров. Зараз після сих промов св. Іван подає в властивій єму формі знакомиту сповідь св. Петра (св Івана V, 1—VI, 71). Видно, через які зміни перейшла під пером автора четвертого євангелія перша частина євангельської історії, що розповідає про апостольство і месіянічну діяльність Ісуса. Тим часом треба зауважити, що сей письмовець тілько посунув далі те вільне обертане з уступом св. Марка, якого вживали св. Лука і св. Матвій; особливе св. Матвій цілком перемінив лад епізодів і впорядкував великі догматичні промови. Під сими двома взглядами св. Іван, здаєть ся, брав приклад з такого видатного прецеденга, з тою ріжницею, що він вибирає мале число випадків або чудес типічних і привязує до них свої навчаня, зложені з погляду містіцізму часом надто тонкого.

Обійшовши Галілею, Ісус іде крадькома в Єрусалим задля „свята жидівського, що зветь ся Намети"; раптом він одкриваєть ся, прилюдно протестує проти лихих замірів своїх противників обіцює схід Святого Духа на тих хто вірує в него, обявляє, що він є світло світа і вдаєть ся в різкі напади на „Жидів", звучи їх синами діавола. Виголосивши своє вічне передіснуване, Ісус мало не був укаменований. Се не завадило єму вздоровити хутко після того одного сліпого з роду (порівн. св. Марка VIII, 23—26), і се стає єму приводом до промови про моральну сліпоту людей що вважають себе видющими. Ісус виставляє себе врешті добрим пастухом, що віддає своє життє за стадо. Після свята Посвяти в Єрусалимі Ісус звіщає, що він з богом складає одну особу; ся заява викликає гнів серед „Жидів", після чого Ісус відходить на той бік Йордану. Єго хутко викликають звідти звісткою про тяжку слабість одного з єго друзів, Лазаря в Вифанії, місті близькім до Єрусалиму; але Ісус навмисне гаїть ся, щоби скуток єго дивної сили міг показатись при зовсім виключних обставинах. Перед великим збором він воскрешає Лазаря, що вже три дні як умер і тіло єго почало гнити. Сам чудотворець поясняє се чудо, називаючи себе самого „воскресенем і житем", і тим доводить до краю люті сть своїх противників, себ то жидівську старшину. Поки він скілька днів ховаєть ся від їх лихих замірів, вони беруть ся остатнього способу, щоби позбутись єго (св Іван VII, 1—XI, 57).

Найбільше характерний епізод сего розділу, се воскрешенє Лазаря; автор четвертого євангелія хотів, щоби діяльність Месії, всеможного лікаря терпінь людських, закінчилась вчинком надзвичайного оживлення; замісць взірців поданих попередниками (св. Марко V, 22—24 35—43; св. Лука VII, 11—17), св. Іван дає сцену, де приймає участь близький Ісусови чоловік, справжня історична особа. Але імя Лазаря було взяте в притчі св. Луки, що зветь ся притчею про лихого богача (св. Лука XVI 20), а воскешенє Лазаря — се тілько переведена в діло заява, що стоїть в тому самому місці: „Коли вони не

слухають Мойсея і пророків, то не впевнять ся, хоч би навіть який мертвий (а тут діло йде власне про Лазаря) воскрес" (св. Лука XVI, 31). Окрім усього того св. Іван робить Лазаря братом двох жінок, згаданих в однім епізоді св. Луки (X, 38—42). Коли дослідити старанно всі елементи, що увійшли в епізод воскресеня Лазаря, то з того виходить дуже ясне світло для розуміня процесу складаня евангельських оповідань.

Остатні сторінки, присвячені кінцевій драмі, починають ся сценою помазаня, що діеть ся в Віфанії, в хаті воскресшого Лазаря, і головною особою є тут Марія, сестра Лазарева (порівн. до св. Івана XII, 1—8, оповіданє св. Марка XIV 3—8); як риси властиві четвертому евангелію ми визначимо пропуск усіх вчинків і промов між урочистим входом у Єрусалим і тайною вечерею (порівн. св. Марка XI, 11—XII, 37); замість них маємо тут оповіданє про Греків прозелітів і містичну промову Ісуса про значінє его смерти (св. Івана XII, 20—36); сцена обмиваня ніг є переведенєм в діло одного навчаня, поставленого вже у св. Луки в такі самі обставини (порівн. св. Івана XIII, 2—16, до св. Луки XXII, 24 і далі і св Марка X, 41 і далі); установа вечері замінена довгими навчаннями про взаімну любов, про наслідки смерти Ісуса, про зісланє св Духа, про проби, що ждуть учеників. Різниця між св. Іваном і его попередниками, яка найбільше вражала теологів усіх часів, се незгода що до часу, коли умер Ісус; три перші евангелії кажуть, що він святкував у-в-останнє Паску перед смертю, четверге ж говорить, що він був розпятий в той самий день, коли мало бути заколоте пасхальне ягня. Се, здаєть ся, треба вважати за форму ще виразнійшу спільної їм усім ідеї, що спогад про спокутну смерть Месії мусить стати на місці жидівського свята. Тілько там, де три перші ставили установу вечері в прочуваню мук, що мали настати другого дня, евангеліє св. Івана показує самий факт, що рішив упадок давнього звичаю; емблемою сього факту стало потім християнське свято; іншими словами, смерть Ісуса постановлена просто і безпосередно на місце жидівської Паски. В сценах воскресеня ми зазначимо особливо дивні лови риби на Генесаретському озері, сей неначе додаток до евангелія (гл. XXI, сцена взята у св. Луки V, 1 і далі). Частина четвертого евангелія присвячена мукам Ісусовим і тому що було зараз перед ними, складаєть ся з св. Івана XII, 1—XXI, 25.

Із старих рукописів.

IV. Слово ѡ҆ сотвореню а҆гг҃лъ и҆ а҆рхагг҃лъ и҆ ѡ҆ прочїихъ безплотныхъ силахъ.

Теди Творецъ нб҃нїй ґди сотвори҃ н҃бо и҆ землю, сл҃нце, мц҃ь, звѣзди на н҃бѣ, а҆ потом створи҃ Бг҃ъ, предвѣчнаꙗ мꙋдрость, слꙋги своꙗ а҆гг҃ли, а҆рхагг҃ли, херꙋвими, серафими, начала, власти, пр҃толи, господствїѧ, сили. Сотворил девꙗть чиновъ на хвалꙋ свою, а҆ десꙗтїй чинъ ѡ҆гненнїй. Сатанаилъ билъ слꙋга бж҃їй першїй ї найстаршїй билъ воєвода. И҆ далъ є҆мꙋ билъ Бг҃ъ десꙗтꙋю часть в небѣ. Тогди ѡ҆нїй Сатанаил помислил: а҆зъ поставлю престол себѣ на горах високих на воздꙋсѣ под небом и бꙋдꙋ подобен Бг҃ꙋ вишнемꙋ. Но Бг҃ъ Створитель зналъ єго помишленїє. Тогда Бг҃ъ творецъ розгнѣвалсѧ на Сатанаила. В той часъ ѡ҆гнь пред ним возгорит сѧ, ѡкр҃стъ єго бꙋрꙗ велїꙗ, ѡ҆гнь ѿ лица єго воспланет сꙗ. И возгримѣ н҃бо и ѡ҆болоки стали трѣскати, ꙗвили сꙗ гради́, ѡ҆гненнїꙗ стрѣли, молнїꙗ, блискавици великїꙗ. В той час злꙗклъ сꙗ Сатанаилъ, сталъ теменъ и҆ ꙋпалъ з небесъ зо всѣм хором своим. И летѣли агг҃ли єго с небес м҃ дн҃ь и м҃ нощїй. Видꙗчи тоє дрꙋгїє хори ї ꙋстрашили сꙗ предвѣчнаго Бг҃а творца. В той час архагг҃лъ Михаилъ поднꙗвъ ѡ҆болокъ, на немже Бг҃ъ предвѣчнїй сидѣлъ, возопив же гласом велїимъ: Вонмим! Вонмим! Ст҃аꙗ ст҃ихъ! В той час ꙋкрѣпил агг҃ли и рече им: Возмѣмо Бг҃а небеснаго на помощъ! Видꙗчи тоє агг҃ли и собрали сꙗ вси ко ст҃омꙋ архистратигꙋ Михаилꙋ и запѣли пѣснь агг҃лскꙋ: ст҃ъ! ст҃ъ! ст҃ъ! Господь Саваѡѳъ їсполнь нб҃о и землю слави єго. Ѿто тоє значить собор архагг҃ла Михаила. И поставил Бг҃ъ творецъ архагг҃ла Михаила на нб҃сехъ старшим чиноначальником, воєводою нб҃нимъ, а Сатанꙋ їстрꙋтил їз неба, и стал дїꙗволом, непрїꙗтелем дш҃евним. И такъ, братїꙗ, не хотѣлъ Сатанаилъ бити анг҃глом пресвѣтлим, и за тоє оучинил сꙗ темним. Так и ми, хр҃тїꙗне, не бꙋдмо гордїє, аби҃мо не верженнїє били из цр҃ствїꙗ нб҃наго, ꙗ҆къ Сатана изгордѣлъ бил на небесех и҆ спал из лика агг҃лскаго. Бг҃ъ, предвѣчнаꙗ мꙋдрость, не терпит грѣха гордомꙋ чл҃вкꙋ, а смиренномꙋ благодать дает, а гордим противит сꙗ Ꙗкъ чл҃вкъ запорохи в окꙋ не может держати, так

грѣхъ ник не может к царскѣ нѣсномъ бити Бгъ нашемъ слава во вѣки аминъ.

І отсю коротеньку легенду виймаємо з рукописної збірки о. Іллі Яремецького Білахевича. Аналогічні тексти звісні були доси тільки з рукописів північно-великоруських. Порфірьев опублікував три версії сеї легенди з рукописів бібліотеки Соловецького манастиря (И. Я. Порфирьевъ, Апокрифическія сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ СПб. 1877, ст. 83- 89). Нема ніякого сумніву, що всі ті оповідання основані на тім, що *списане в* Палеї (пор Палея толковая по списку сдѣланому въ Коломнѣ въ 1406 г, трудъ учениковъ Н. С. Тихонравова, Москва 1892, стовпці 73—75 і близьку до сего тексту версію соловецькоі Палеї з поч. XVII в. у Порфірьева, op. cit. ст. 84- 85). Коротший текст Палеї виданий А. Поповим по 3 рукописам московськоі Сінодальноі бібліотеки з XV - XVII в. має тільки маленький і з звязку вирваний шматок сеі легенди (А. Поповъ, Книга бытія небеси і земли (Палея историческая). Москва 1881, стор. 2). Думаю, що не без інтересу буде прослідити, що є спільне, а що ріжне в тих чотирьох текстах; се дасть нам поняте про процес зросту апокріфічних легенд на словянськім грунті.

Після коломенськоі і соловецькоі Палеї ангели сотворені були першого дня разом з небом і землею; текст Попова нічого не згадує про їх сотворене; наш текст кладе їх сотворене в четвертий день разом з сонцем, місяцем і звіздами. Всі три Палеї кладуть на четвертий день бунт Сатанаіла, котрий був „старѣйшина 10-му чину ангелъ". *Чин той в Палеях не названий спеціально, а тільки сказано*, що „10-ий чинъ, иже въ дѣмоны преложиша ся" (Толк. Палея, стовпецъ 1). Текст Білахевича має тут характерний додаток, що 10 тий чин був огняний і що Сатанаіл був перший і найстарший воєвода в небі і мав десяту часть неба під собою. В Палеях він являєть ся тільки старшиною одного чина і нічим більше. Причиною бунту Сатанаіла в Палеях виставлена зависть по поводу красоти сотвореного богом світа; Сатанаіл бажав узяти в свою власть землю і панувати на ній як бог; текст Білахевича тут неповний. Натомісць текст сей подає мелодраматичний опис упадку Сатанаіла і его ангелів, коли тимчасом по текстам Палеї се стало ся доволі тихо: Сатанаіл і его ангели „аки пѣсокъ просушася с небеси"

Характерною для тексту Бѣлахевича є дальша подробиця, що Михаіл „підняв оболок, на котрім предвічний сидів". Акція Михаіла

в Палеях ограничує ся на викрик „Воньмім!“ Що до судьби стручених анхелів у Палеях находимо більше подробиць: одні крізь землю „проразиша ся в преисподняя“, другі розсипали ся по земли, а інші зависли в повітрі. Соловецька Палея подає ще більше подробиць, бо тілько тепер, а posteriori додає, що Сатана був первісно „приставникъ земному чину и блюденіе земли пріемъ отъ Бога“ (Порф. op. cit. 8) і що тілько по струченю десятого чина ангелів бог задумав на те місце сотворити новий десятий чин — людей. На основі сего тексту розвили ся дальші легенди, найдені Порфірьевим у соловецьких рукописах. І так ркп. XVII в. ч. 1138 оповідає, що Сатанаіл приступив уже до виконаня бунту, „сотворилъ собѣ престолъ на облацѣхъ сѣверныхъ і вознесе ся и бысть тогда воєвода чину ангельскому“. Бог посилає Михаіла, щоби зінхув его з престола, але Михаіл прийшовши до него „видѣ на немъ божество велико и не смѣ на него и зрѣти“. Тілько опісля, коли бог зняв з него божество, Михаіл за другим разом „видѣ его яко проста человѣка и удари его скипетромъ и спаде ся престолъ его и пойде сатана долу и со всѣми силами“ (op. cit. 86).

Від сего розуміня ще один крок до дійсного двобожія, зробленний в третім тексті, опублікованім Порфірьевим. „Егда сниде Богъ и нача ходити по водѣ и узрѣ на водѣ птицу, плаваетъ яко гоголь. И рече Богъ: ты кто еси? Птица же рече: Азъ есмь богъ. „А азъ кто есмь?“ Птица же рече: Ты Богомъ Богъ. Богъ же рече: Ты от куду бѣ? Птица же рече: Азъ есмь отъ нижныхъ. И рече Богъ: А азъ отъ куду? Птица же рече: отъ вышнихъ. И рече Богъ: Дай же ми отъ нижныхъ. И понре птица в море и согна пѣну яко илъ и принесе Богу. И взя Богъ илъ в горсть и распространи сюду и овоюду и бысть земля. И повелѣ Богъ изсякнути рѣкамъ і источникамъ. И взя Богъ птицу и нарече имя ему Сотонаилъ, и буди ты у мене воєвода небеснымъ силамъ, надо всѣми старѣйшина. И сотвори богъ потомъ небесныя силы, и бысть всѣхъ 12 чиновъ“ (op. cit. 87—88).

Що і ся версія легенди, безсумнівно дуалістично-богумілського характеру, звісна була в Южній Руси, на се маємо докази в тім, що вона майже живцем перейшла в уста нашого народа (гл. Чубінський, Труды II, 359—360; М. Драгомановъ, Малорусскія нар. преданія, 88—91, тамже і болгарська версія стор. 429—330). Про весь обширний круг дуалістичних легенд вийшли в остатніх часах вельми замітні праці А. Н. Веселовського Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха XI—XVII, СПб. 1889 і М. Драгоманова ще нескінчена праця в болгарському виданю Сборникъ за народни умотворения тт. VIII і X).

V Слово ѡ Сивидлѣ пророчици и ѡ Дв҃дѣ цр҃ꙋ.

Дв҃дъ цр҃ъ пророкъ Господень їмѣꙗше похоть великꙋ: егда сѣдꙗше, исхождаше сила его из него, и полагахꙋ сосꙋд, каплꙗхꙋ во сосꙋдъ. Во еденъ дн҃ь еден рабъ ѡтер зелїем и поверже. И зїйде гꙋска и зѣде зелїе и знесе ꙗйце, и зъ ꙗйца того прїйде женскїй полъ. И втайнѣ повѣли цр҃ꙋ Дв҃дꙋ. Дв҃дъ же поразꙋмѣ что сотворил и повелѣ ѡ҆ное дитꙗ скрити в землю оугорскꙋю, и воспиталъ ю тамо и даде ю наꙋченїю книжномꙋ, ї бисть мꙋдра всего свѣта и красна ї мꙋдростїю прїꙗть землю оугорскꙋю и царствовала в Римѣ И смотрꙗше рѣчи пророческїꙗ, како рече Гд҃ь: ѿ плода чрева моего посаджꙋ на пр҃толѣ моем, — ї инїꙗ пророчества смотраше, что глетъ. Їмꙗ бѣ еи Мр҃їꙗ, а за мꙋдрость еи нарекоша Сивидла. Надѣꙗше сꙗ ѡна, ꙗко ѿ неꙗ хощет родити сꙗ Хс҃, и хранꙗше дѣвство свое лѣтъ пꙗтдесꙗтъ, дондеже видꙗхꙋ р҃ боꙗръ великихъ еден сонъ. Тогда разꙋмѣ Сивидла, ꙗко нѣсть таꙗ, иже надѣꙗхсꙗ, иж би сꙗ родил Хс҃ ѿ неꙗ. Собрали сꙗ вси боꙗре и рекоша: Пойдѣмъ ко царици и повѣжмо сонъ той, иж видѣхом сеꙗ нощи. И пришедши рекоша: Госпоже наша! Видѣлисмо сеꙗ нощи сонъ дивенъ ми боꙗре твои. Сивидла рече: Мои боꙗре, повѣжте ми сонъ той, хощꙋ его розꙋмѣти. В той час рекоша вси боꙗре: Госпоже наша видѣлисмо д҃ сл҃нцїй сꙗ нощи. Сивидла рече: повѣжте ми, какова сл҃нца? Рекоша еи: а҃-е сл҃нце ꙗсно сїꙗюще в҃ е сл҃нце трижди помрачающе, г҃ е сл҃нце червоно, д҃-е сл҃нце ѡколо мрачно. е҃-е сл҃нце варно насилно... того блюсти, ѕ҃ е сл҃нце снѣжнꙋ свѣщꙋ имꙋще, ѕ҃ е сл҃нце криваво зрачно, посредѣ рꙋкꙋ имꙋще, и҃-е сл҃нце ѿ всѣхъ страшно и трепетно, ѳ҃-е сл҃нце варно горꙗчостю. В той час рече Сивидла: Ѡто боꙗре мои, послꙋхайте мене! Ѡто тих д҃ сл҃нцїй — д҃ родовъ: а҃-е сл҃нце то естъ род болгарскїй, в҃-е сл҃нце то естъ Греци, г҃-е сл҃нце то сꙋтъ Фрази; изїйдетъ ѿ них чл҃вѣкъ двоероденъ, имꙗ емꙋ бꙋдетъ Константинъ, той сотворитъ великꙋю рать по земли, и ѡбꙗвитсꙗ емꙋ бѣлїй кр҃т на н҃бсехъ, и сотворит цр҃тво во Грецїи и нарекꙋт Новїй Їерꙋсалим, и м҃ти его ѡбꙗвит кр҃тъ Хв҃ъ; д҃ е сл҃нце то сꙋтъ... дїе, е҃-е сл҃нце то естъ род сарацинскїй, з҃-е сл҃нце то сꙋтъ Сирїꙗне, з҃-е сл҃нце то естъ род жидовскїй: прїйдетъ ѿ того народа жена именем Марїꙗ, ѡна родитъ с҃на ѿ небесъ и нарекꙋт їмꙗ емꙋ Їс҃; дв҃ою его

родит и двою пребѫдет, єгоже єстъ пр҃стол ѥ҃ко и подножіє земля. И зкеѳт сѧ людіє и кнѧзи и сѫдіи и предасть єго оучєникъ єго на распѧтіє и оумретъ и погребѫтъ єго, але ѡн воскреснетъ и раздовшитъ пекло и праѿцъ і ѿц҃ъ висвободит. И потом вознесет сѧ на ѥ҃ко и вставит вї мѫжей и тіи закон нш҃ъ разорѧтъ и єго законъ оутвердѧтъ, и того законъ восцарствѣєтъ ѿ востока до запада и ѿ сѣвера до юга. Тогда єврейскіи (мв. оугорскіи) кнѧзи рекоша: оумолкни госпоже нш҃а, ѫмолкни, тако тя оупрошаєм! Ци можетъ тое бити, жеби зійшол с нєбєсъ и народил сѧ ѿ дви и разорилъ закон нш҃ъ? Тогда Сивидла рече: ѡ безѫмнїй роде нашъ! Великим чѫдним не дивите сѧ. Помянѣте, на чем ѥ҃ко ѡбѣси, на чем землю оутвердивъ? И сє законъ ваш не на добро вам єстъ. И азъ надѣюсѧ досел҃ѣ, иж ѿ мене хощетъ народити сѧ Хс҃ и храниъ дв҃тво свое и лѣтъ, а ѩ҃нѣ познахъ, іаком нѣсть тамъ. и-є сл҃нце то сѫтъ вѣріи правіи; д҃-є сл҃нце то єстъ род бѣсѫрманскій, Ягаряне, Тѫрки, Татаре.

Апокріф сей, винятий із тої-ж збірки о. Яремецкого-Білахевича о кілько можу судити по титулах звісних міні староруських легенд про Сібіллі, не находить ся в рукописних збірках, а бодай доси не був звісний в науці. В старій Руси було кілька писаних оповідань про Сібіллі, котрі дуже часто переписували ся. І так в двох рукописних збірках, Царського і Толстого, находять ся ось які статі про Сібіллі: У Царського рукопис ч. 344 „Сказаніе о 12 Сивиллахъ“, те саме мабуть ркп. 392 з додатком виривків із тексту сібіллінських пророцтв о страшнім суді і о муках Христових, те саме (без тексту пророцтв) ркп. ч. 421. В ркп ч. 344 находить ся „Сказаніе о десяти Сивиллахъ,“ а в ркп. ч. 404 „Сказаніе о Сивиллахъ“ — (гл. П. Строевъ, Рукописи славянскія и россійскія принадлежащія Ив. Ник. Царскому. Москва 1848). В збірці Толстого (тепер петерб публ. бібліотеки) стрічаємо в ркп. ч. 129 „Прорицаніе Сивиллъ о Спасителѣ“ (гл. К. Калайдовичъ и П. Строевъ, Обстоятельное описаніе славяно-россійскихъ рукописей, хранящихъ ся въ Москвѣ въ библіотекѣ гр. Ѳ Андр. Толстова. Москва 1825, т. I). Здаєть ся, що те саме оповіданє находить ся також в ркп. ч. 217 (тамже т. II); натомісць в ркп. ч. 65 і 140 находить ся „Слово о 12 Сивиллахъ“, котре в другім із сих ркп приписане якомусь „мудрецу Маркусу“. Аналогічні тексти находять ся також в ркп. Румянцівського музея. Всі ті оповіданя вяжуть ся з староклясичною традиціею про пророчицю Сібіллю, про 10, 12, в кінці 6 Сібіль, під котрих іменем у Греків і Римлян істнували збірки про-

роцьких віршів На лад тих сібіллінських віршів зложені були, починаючи з II. віку перед Христом, жидами (головно александрійськими) а опісля християнами обширні поеми, в котрих популярізовано жидівські а потім християнські ідеали та ожиданя серед Греків та Римлян. Із сих поем дійшло до нас 12 книг тзв. Oracula Sybillina (про їх тексти, рукописі, видання і значіне гл. Otto Zöckler, Die Apokryphen des alten Testaments nebst einem Anhang über die Pseudepigraphenliteratur, München 1891, стор. 477—484).

Що до нашого тексту, котрий, здаєть ся, не стоіть у жадним звязку з тими поемами, знає тілько одну Сібіллю і робить єі чудесно вродженою (з гусячого яйця заплодненого людським сіменем) дочкою царя Давида, замітимо тут, що поставленє народа болгарського на першім місці в викладі сну бояр показує досить виразно на болгарське походженє легенди. Імя Сібіллі Марія натякає, здаєть ся, на якийсь звязок сеі мітичної постаті з іншою пророчицею Марією, сестрою Аарона, про котру говорить ся в однім рукописі віденьскоі надворноі бібліотеки (ч. 11.336 „Maria prophetissa sosor Aharon, ejusque Liber secretorum“) Варто замітити, що поряд з Давидом поставлена була Сібілля в тексті вельми популярного латинського гимну про страшний суд, зложеного Яковом де Тоді (Jacopone de Todi), котрого перший куплет має ся так:

Dies irae, dies illa
Solvet saeclum in favilla,
Testis David et Sybilla.

Чи і який заходить звязок між усіми тими творами, не думаю рішати. Що легенда наша зложена доволі пізно, в XIV або XV віці, про се свідчить згадка про Турків і Татар, хоча автор, бачить ся, не знає ще про завойованє Царгороду Турками.

Ів. Франко.

Критика і бібліографія.

XIII. Звідки взяла ся назва Бойки?

І. На сю тему вивязала ся недавно полеміка між двома галицко-руськими філологами, Ів Верхратським і Ом. Партицьким (гляди фейлетони „Дѣла", чч. 255, 256, 263, 264 з 1894 р.).

Почин дав Верхратський, котрий в студіи, напечатаній наперед в Ягічевім „Archiv für slavische Philologie" а відтак перєведеній в „Дѣлѣ", поставив нову, самостійну гіпотезу що до походженя назви „Бойко". Він уважає те слово за чисто руське і виводить єго від партикули „бойе", котра по єго думці є характерним признаком бойківського діалекту. Назву тую надали Бойкам сусіди через передразнюванє йих бесіди, так само, як Лемків прозвали тим іменем через передразнюванє йих характерної партикули „лем". Против Верхр. виступив Партицький, котрий боронить гіпотези Шафарика-Добровського і твердить, що назва „Бойки" є кельтицького походженя і є тілько зміненою назвою старинних Бойів (Boi). Кромі тих двох гіпотез є ще третя, Вагілевича-Петрушевича, після котроі слово „Бойко" є утворене від прикметника „бойкий" = відважний, хоробрий.

Я далекий від того, щоби запускати ся в критику тих гіпотез або в яку небудь полеміку в сего поводу; я тілько хочу подати до публичної відомости кілька фактичних подробиць, котрі вяжуть ся з тою справою і можуть в части причинити ся до улекшеня розвязки поставленого в заголовку питаня.

Оба учені, проф. Верхратський і проф. Партицький згідно констатують, що назва Бойко уважає ся у нас згірдною, образливою; проф. Партицький підносить яко річ загально звістну, що Гуцули відносять ся до Бойків з погордою і ненавистю та що між тими двома гірськими племенами істнує родова ненависть, витворена вже в давніх часах історичними відносинами Отже в тій справі удало ся мені записати в селі Сенечолі *) долинського повіту, кілька інтересних співанок — коломийок, котрі в повні потверджують повисші спостереженя обох наших учених. Ось текст тих співанок:

1) Ой Гуцули Гуцулоньки, де-сьте Бойка ділли,
Ци-сьте єго іспекли, ци сирого зйіли?
Ой ми Бойка не пекли ни сирого йіли,
Пішов Бойко в полонину, там го вовци зйіли.

*) С. Сенечіл лежить в глубоких горах, на угорській граници, над жерелами річки Мізунки, допливу Свічі.

2) Умер Бойко на холяру, Бойкови дзвонили,
Як ся Бойко схопит з лави ледви го йімили.

3) Тікав Бойко з Коломиі. тай впав у помиі,
Мусіли го ратуваги дівки чорнобриві.

В першій співанці схарактеризована коротко але досадно ненависть Гуцулів до Бойків, у другій зелізне здоровле і живучість, а в вретій неповоротність і нехарність Бойків. Інтересна річ, що ті намішливо-сатиричні коломийки співають ся самими-ж Бойками, або точнійше сказавши, Верховинцями, котрих звичайно називають Бойками; бо самі Бойки ніколи не називають себе тою назвою і уважають ёї зневагою для себе. Самі Бойки зовуть себе найрадше і найзвичайнійше по-просту „людьми", часто також „руською вірою" або Русинами. Себе, Русинів, уважають Бойки за щось висшого і ліпшого від інчих народностей, з котрих люблять насміватн ся в ріжних приказках (анекдотах) і приповідках. Видко се також і з слідуючої коломийки, записаної мною в. с. Сенечолі:

Породила вівця Німця а Жида кобила,
А Русина молодого дівка чорнобрива

Хотяй отже Бойки називають себе також Русинами, то назві „Русин" падають вони ще спеціальне значінє, для відріжненя мешканців підгіря і низин від мешканців гір. Після йіх думки не вони самі, але мешканці „долів" суть „справедливими Русинами"*). Тих „справедливих Русинів" прозивають вони також насмішливо „борщівниками", себ-то людьми, що живлясь ся переважно борщем.

Того, щоби Бойки відносили ся з ненавистю до Гуцулів, я не міг до тепер ніде зауважити, так що ненависть і погорда Гуцулів для Бойків була би одностороннія Натомісць доволі неприязно відносять ся Бойки до Угорських Русинів котрих прозивають Гарібами, Блахами (се бто Влахами, Волохами — від йіх волоського, широкого крою одежі) або також Гуняниками (від того, що одівають ся в волохаті, вовня і гуні). Саміж Угорські Русини зовуть себе Руснаками; галицьких Русинів прозивають Поляками а Галичину Польщою.

Через те, що проф. Верхратський виводить назву „Бойки" від частиці „бойе", уживаної Бойками, частиця тота набирає більшої ваги і стоїть того, щоби над нею близше застановити ся. Хотяй мені гіпотеза Верхратського видає ся дуже імовірною і єго аргументація більше переконучою, між неневні виводи проф Партицького, все-ж таки мушу проф. Верхратському зробити два тяжкі, по мойій думці, закиди. Поперше проф. Берхр замало застановяє ся над частицею „бойе", а по друге,

*) Николай Устіянович в примітках до своєі повісти „Страстний Четвер" зазначує, що Бойки назвою „Русь" означують околиці Галича.

те що о тій частиці довідуємо ся з его студій, не зовсім точне і вірне, а преці на тій частиці спочиває майже цілий тягар гіпотези! Я хочу отже подати деякі спростованя до того, що проф. Верхр. о партикулі „бойе“ говорить. Перейду цілу річ по пунктам.

1) Передовсім частиця, про котру іде річ, виголошує ся трохи не так, як би виходило з транскрипції Верхратського. проф. Верхр. пише всюда „бойе“, отже через одну йоту, коли між тим в усіх знаних мені бойківських селах (а знаю їх много, а між ними суть і такі, в котрих був і проф. Верхр. для студій діалектологічних) все і всюди в виголошуваню того словечка чути дуже виразно подвійну йоту, так що те слівце треба писати „бойе“, а латинським альфабетом „bojje“. І справді і у Желехівського (Словар, I, ст. 37.) і у Огоновського Om. (Studien auf dem Gebiete der ruthen. Sprache, ст. 160) стоіть написано „бойе“, „бojje“ а не „бойе“. Стілько що до звукового (фонетичного) боку того слівця. Тепер перейдім до его значіня. Верхр. уважає те слівце за „Bejahungspartikel“ і переводить: бойе = ja, jawohl. Огоновський знов, а за ним Желехівський переводять: бойе, = wirklich bei Gott! (loco cit.) і уважають те слівце за „interjectio“ (чувствительник). Після моіх спостережень оба ті толкованя не зовсім точні і вірні.

Слівце „бойе“ уживають Бойки в кількох споріднених між собою значінях. В головнім значіню слівце „бойе“ = справді, поправді, направду; wirklich, wahrlich, in der That, отже щось більше, ніж проста Bejahungspartikel, як думає Верхр., бо для простого потакуваня уживають Бойки частиць: „ая, айно, айнояк“, однак з другого боку „бойе“ значить щось менче як „бігме“, бойківське „бигме“ = bei Gott, ja so mir Gott! і не є зовсім формулкою присяги, як думав Огоновський. На всякий спосіб не є се interjectio, як поясняють Желехіський та Огоновський, а тілько adverbium. Приміри, взяті з уст народа: „Тото вже бойе злодій“! = се вже справді великий злодій. „Ци правда тото, що бив тя Максим? — Ай бойе, мало мя житя не збавив“.

В другім значіню уживає ся у Бойків слівце „бойе“ яко частиця питайна adverbium interrogativum): „бойе?“ = чи справді? чи на правду? не вже? wirklich? in der That? Примір: „Бойе дав ти жуковину“? = Чи справді дав тоді перстінь?

Наконець слівце „бойе“ уживає ся також яко частиця пригадочна (Erinnerungspartikel) на означенє, що бесідуючий щось собі пригадав: „бойе!“ „ага — бойе“, а-бойе“ = ага правда! правда — правда! німецьке: ah ja! ah so! Примір. „А бойе, ци-сь взяв сокиру?“ „Казала, бойе, Олена, би-сь купив йі заплітки“ = Ага правда, казала ще Олена і т. д.

Хочу ще сказати два слова про етімологічну конструкцію того слівця. По мойій думці вона є дуже проста: слівце „бойе“ є конгломератом трьох слів: бойе = бо і є = бо + и + есть — отже „буквальний перевід“ того слівця значить: так бо і есть, denn es ist

wahrlich so. Конструкція Огоновського, після котроі слівце „бойе“ уворило ся через стягненє і скороченє слів: „Богу єй! = єй Богу, є натягнена і фальшива і довела єго до фальшивого заключеня, що „бойе“ значить! „wirklich bei Gott“.

14/XII. 1894 р. **Володимир Охримович.**

II. До повисших уваг д. Охримовича позволю собі додати ще кілька слів, котрі можуть послужити дальшим матеріалом для перевірки порушених тут питань.

Поперед усего позволю собі заквестіонувати спостереженє, немов би Гуцули відносили ся до Бойків з погордою. Знаючи з особистих вандрівок досить добре Бойківщину, а по троха також західний окраєць Гуцульщини, т. є. власне той, де Гуцули стикають ся з Бойками, можу сказати, що ані у Бойків до Гуцулів, ані у Гуцулів до Бойків якоісь спеціальної погорди я не замітив. Міні здає ся, що наші вчені піднесли се спостереженє троха необережно. Не між Бойками і Гуцулами панує взаімна нехіть і відраза; вона властива є жителям Підгіря і Долів до гірняків — зарівно Бойків як і Гуцулів.

У однім із дальших н-рів Житя і Слова я подам збірку пісень і оповідань о Гуцулах, записаних мною на Покутю а висміваючих найріжнійші прикмети Гуцулів. На Підгірю, а не між Гуцулами повстали й пісні та оповіданя сатиричні про Бойків, в тім числі й ті, котрі приводить д. Охримович і котрі звісні вже були зі збірки Головацкого (гл. єго передмову, Нар. пѣсни I, 717–722). Пісні сі звісні на всім Підгірю, а приведена д. Охримовичем під ч. 2 — прямо вандруюча, бо стрічає ся нпр. між Краковяками в такій формі:

Umar Maciek, umar i lezy na desce,
Gdyby mu zagrali, podskocył by jesce.

Ся співанка є немов би відгомін широко розповсюдженої по світі а також і у нас пісні про живого мерця (гл. про неї Н. Сумцовъ, Пѣсни о живомъ мертвецѣ, Кіевская Старина 1894, т. XLIV стор. 440—458). Пісня ч. 3 тілько случайно удекорована Бойком; в Нагуєвичах єі співають так:

Ой ішов ja с Коломиї тај впав у помиї,
Та не дали загинути дьівки чорнобриві.

Очевидно, що крім невинного юмору ніякої сатири тут нема. Насмішливі пісні і оповіданя про Бойків наведу в дальших книжках „Житя і Слова“ в рубриці „Із уст народа“. Тут додам ще, що не всі пісні про Бойків подіктовані погордою Підгірян до тих сусідів; звісна з Устіяновича співанка:

Ой піду ja меже гори там де жиjут Бојки,
Де музика дрібно граје, скачут по легојки. —

вказує йіх як веселий, танечний народ.

Пісня ж, на котру д. Охримович покликається як на доказ ненависти між Гуцулами і Бойками, вже на перший погляд являє ся витвором не-гуцульським (автор чи співак обертає ся до Гуцулів у другій особі), але власне підгірським і є йідкою інсінуацією зверненою зарівно против Бойків як і против Гуцулів.

Як собі вияснити оту нелюбов між Підгірянами і Бойками (а також Гуцулами, Лемками)? Я думаю, що вияснене історичне, немов то ся нелюбов є відгомоном іншого походженя Бойків, досить проблематичне. Не ходячи далеко за примірами вкажу на таку ж нелюбов між польськими „ґуралями“ і долинянами; на тій нелюбві основана перша популярна польська людова оперета: Krakowiacy i Górale. Аналогічних примірів по всім світі можна найти дуже богато. Міні здаєть ся, що найпростійше вияснене лежить в ріжниці способу житя і ступня цівілізації.

Гірняки у нас як і де інде з давна провадили житє більше скотарське ніж рільниче, заховали до наших днів богато таких архаізмів в мові, одежі, способі житя, формах сімйі, звичаях і віруваннях, приладах господарських і т. і, котрі на долах давно пережили ся і попали в забуте. Наведу тут тілько деякі, більше звісні річи, як викручуване живого огню, замилуване до бронзових оздоб і прастарі форми металюргії у Гуцулів, свобідне пожите родинне і низький ступінь полової моральности у них же, що їм у Покутян головно з'єднало назву „погана Гуцулія“. У Бойків також є чимало таких культурних пережитків, котрі разять Підгірянина, як нпр. курні, чорні та нехарні хати, чорні, в маслі варені сорочки, житє великими сімями (задругами) в спільній хаті, відмінний від підгірського одяг, довге на плечі спадаюче, іноді заплітане в коси або завязуване вузлами волосє і т. і. Дуже вірно замітив Тайлор (Anfänge der Cultur), що між племенами а навіть частинами одного племени, котрі ріжнять ся між собою ступнем культури, повстає звичайно така нелюбов, при чім племя, котре поступило далі в культурі, приписує запізненому, темнійшому між іншим також таємну, магічну та чародійську силу. Що наші Підгіряне приписують власне таку силу Бойкам і Гуцулам, опираючи ся впрочім на тім, що в горах задержало ся доси далеко більше віри в таку темну силу ніж на долах, — се діло досить звісне і буде ще більше стверджене матеріалами, котрі ми с часом опублікуємо в Ж. і Сл.

Виходило би з того, що нелюбов Підгірян до Бойків може не мати нічого спільного з назвою „Бойки“, що згірдний відтінок міг перейти з людей на назву, котра первісно могла не мати такого відтінка. А в такім разі гіпотеза Партицького про кельтське походженє сеї назви (се ще не значить, що й самих мешканців наших гір) видалась би міні більше правдоподібною, ніж вивід д. Верхратського. Коли справді є сліди, що Кельти-Бойі були в наших горах, то їх назва могла лишити ся в памяти люду, хоча самі Бойі й потонули в хвилях історії. Пізнійші поселенці, що засіли сю землю, не називали себе Бо-

ями, але Підгіряне, давнійші сусіди Бойів, називали їх імям своїх же братів-Русинів, що засіли в горах. Таким способом вияснилось би те дивне явище, що Підгіряне називають гірняків Бойками, а ті й чути не хочуть про сю назву.

Що до філологічної гіпотези д. Верхратського, то він тілько в 278 ч. „Дѣла“ висловив сі докладно і до тих его виводів я хочу додати пару слів. Д. Верхр. відкидає вивід частиці „бойе“ (боје) з бо-і-є, але виводить сі з бо + ння містоіменного е (того самого, що лежить в основі еге = е + е) аналогічно до того, як з бо + а утворило ся боя, а з ба + а повстало бая. Д. Верх. додає, що частицю бóйє стрічав також в формі бóйе в значіню = ja, richtig! (бóйе, маю ще купити соли!), але форму з одною йотою і з наголосом на о вважає одиноко правильною, котра тілько при помочи тзв. людової етімології була приведена в звязок з бо-і-є, з котрим на ділі не має нічого спільного.

Сей вивід видаєсь мині зарівно бистроумним, як і вірним. Що ж до аналогій приведених д. Верх., то частиці боя мині не лучалось ніде чути, що ж до частиці бая, то сі уживають в Нагуєвичах, але тілько як контракцію з уживаного також ба-ая. Частиця ая уживає ся також сама без ба, але коли сі поставимо в звязок з гуцульским а-йк (а-як) і з підгірським а-як-же, то хто знає, чи не близшою буде етімологія сі з а-як? Пок. Огоновський виводив сі з а-і-а, а-j-а.

Що до частиці бóје, бóјје, бојјє, то я чув сі зарівно в горах (Долин пов. долинського, Климець пов. стрийського, Урич тогож пов., Смільна пов. самбірського) як і на Підгірю. В Нагуєвичах (пов. дрогобицького) уживаєть ся форма бóје (найчастійше в звороті: та бо й бóє = ganz richtig! ja freilich!). Цікаве те, що частиці сеі уживають в значній части Підгіря (пов. самбірського, дрогобицького, стрийського), а не уживають в значній части властивої Бойківщини. Нема сі в східно-полудневій Бойківщині сумежній з Гуцулами. О. Небиловець з Перегинська (пограниче калуського пов.), що жиє там уже кільканадцять літ, запевняв мене, що там того слова не чув ніколи. Так само не чув я его в пов. турецькім і на пограничу ліського, т. є. власне там, де після думки д. Верхратського мала первісно повстати назва Бойків.

Звісно, те, що я або хтось другий не чув сего слова, ще не можна вважати повним доказом; може хто небудь інший і чув его. Та поки що я позволяю собі ставити скромний знак запитаня що до географічного розширеня частиці боє. Сей бік питаня може тут бути рішаючий, бо коли б показало ся, що частиця боє уживає ся не у всіх Бойків, а надто ще у значної части Підгіряні Долян, то правдоподібність гіпотези д. Верх. значно б ослабла.

Не потребую, здаєть ся, й додавати, що ся головна гіпотеза (походженє назви Бойко від боје) не є нерозривно звязана з другою, додатковою гіпотезою д. Верх., що прозивка „Бойки“ повстала „на межовині, там де стикають ся Бойки з Лемками“. Мині здаєть ся, що ся

друга гіпотеза д. Верх. не удержить ся, а то головно тому, що власне такої межовини між Бойками і Лемками зовсім нема. Завважив се вже пок. проф. Коперніцкий, обїздячи наші гори, що о кілько між Бойками і Гуцулами видно рівкий контраст і в мові і в одежі і в способі будованя хат, о стілько між Лемками і Бойками такого контрасту нема, так що понад усім горішним Сяном, від Сянока аж до Дидьови бачимо ненастанні повільні переходи і відтінки від Лемків до Бойків — і в одежі і в способі будованя хат і в діалекті. Мині доводилось жити пару разів по кілька неділь в Дидьові (крайний захід турецького пов., тоді ще село се належало до ліського пов.), але ані частиці боє, ані якогось особливого передразнюваня Лемків я там не чув. Подаю ті свої спостереженя з усякою резервою; було б пожадане, щоб д. Верхратський не ограничив ся на висказаню і дотеперішнім мотівованю своєї гіпотези, але доповнив те мотівованє в зазначенім тут напрямі. Кождий новий матеріал поданий в тім згляді розширить наше знанє рідної мови, поглубить пізнанє рідного народа.

Ів. Франко.

XIV. Дві школи в фольклористиці.

(*По поводу семого тому „Wisły“*)

Подавши в попереднім річнику Ж. і Сл. (I, 150—169) перегляд змісту перших шести томів „Wisły“, подаємо тепер огляд семого тому, що вийшов в р. 1894. Метод редакційний в сьому томі такий самий як і в попередніх: в кождім зошиті (титул називає чомусь Wisłę письмом місячним, коли вона є чвертьрічником!) іде ряд статей науковых і матеріалів, потім ряд тзв. „poszukiwań“, т. є. запитань і відповідів на певні спеціальні теми, а в кінці відділ бібліографіи та хроніки. Із статей оригінальних, поміщених в т. VII. найважнійші і найобширнійші є: дра Бігеляйзена „Ze studjów nad pieśniami i obrzędami weselnymi“, Вол. Бугеля „Tło ludowe „Balladyny“, studjum folklorystyczne“, Л. Кшивіцкого „Rola źwierząt w pojęciu pierwotnej umysłowości“ і К. Матіаса „Nasze sioło, studjum etnograficzne“.

Статя дра Г. Бігеляйзена „Ze studjów nad pieśniami i obrzędami weselnymi“, се тілько один уривок обширної праці сего ученого про обряди весільні. Тут показано сліди тзв. рабівницького подружя (Raub-ehe) в піснях і обрядах найріжнійших народів, починаючи від малоруського і польського. Метод автора показав ся нам досить поверховим; обрядів весільних в ріжних місцевостях і у ріжних народів він не роздивляє як органічну цілість, але вихапує з них тілько ті моменти і подробиці, що підходять до єго з гори заложеного пляну. А плян сей — показати, що в піснях і обрядах весільних проявляє ся одностайність духа людського у всіх частях і племенах, — мотівований теоретично дуже слабо. „Коли в кількох місцевостях находимо звичай зароджений самостійно, то се є свідоцтво однородної вдачі людського ду-

ха" (ст. 321). Чи справді так? Нам здає ся поперед усего, що для доказання однородности людського духа є тисячі інших, близших і зовсім переконуючих способів; що натомісць такі річи, як звичаї, обряди, пісні і т. і. яко витвори історичні до такого доказу зовсім не надають ся. Бо по якій же се логіці ш автор може з кількох місць, племен або народів заключа и о всіх, о цілій людськости? І по чім він пізнає звичай, пісню, казку „зароджені самостійно"? На іншім місці (ст. 323) автор говорить о племенах, „котрі можемо вважати зовсім незалежними від себе". Чи є такі племена на світі? І коли ми нераз не бачимо ниток, що вяжуть одні племена з другими, то хіба-ж се доказ, що таких ниток нема й не було? Др. Бігеляйзен стоїть видимо в свойій праці на грунті тзв. антропологічної школи і попадає в той сам основний блуд, якого допускає ся та школа, трактуючи явища історичні так, мов би то були явища природничі. Найкращим доказом хибности сеї методи є ві абсолютна безплодність, бо зводячи всю безконечну ріжнородність явищ етнологічних до спільного іменника — однакової природи людської, школа ся замісць вияснити нам ту ріжнородність явищ — замазує йіх і потопляє в однім сумерку загальних фраз. А при тім іще одно. Підшукуючи сотки і тисячі фактів і явищ однакових або похожих, ся школа зовсім ігнорує виємки, факти непохожі. Др Бігеляйзен процітував у свойій статі кількадесять чи кількасот примірів весіль, де пан молодий приходячи до дому молодої мусить поборювати певний опір, окупувати ся, грозити, сварити ся і т. і. А чи може др. Бігеляйзен сказати на певно, що нема весіль, де би сеї подробиці не було? Чи шукав він за такими примірами? А прецінь же всякий доказ, коли має бути важний, мусить видержати пробу також a contrario Замітимо в додатку, що автор любує ся в цітатах часто лишніх для річи. І так у свойій праці він приводить без ніякої оговорки цітат із Ор. Міллера, котрий пояснює весільні обряди своїм улюбленим громово-мітологічним способом. Також обширний цітат із Спенсера о строгім пановаю церемоній серед первісних людей (ст. 317—318) видаєть ся нам зовсім невірним і суперечним з многими обсерваціями над житєм найнизше розвитих дикарів. Строге пановане церемоній чи то певного рода звичаєвого права є власне признаком певного і то доволі високого ступня культури (найкращим тіпом може тут служити старинний Єгипет); житє диких Бушменів або Готтентотів супроти сего є образом райської свободи.

З того самого погляду заслугує на увагу обширна статя нашого земляка Володимира Бугля „Tło ludowe Balladyny" Титул сей не відповідає змістови статі. В драмі Словацкого „Balladyna" старша сестра вбиває молодшу із за малин і опісля дія переходить на інші мотіви; д. Буглеви ходило о мотів чудесної сопілки зробленої чи то з кости убитого, чи з тростини або верби, що виросла на его гробі і котра опісля своєю грою видає убійцю. Баллядина Словацкого сего мотіву не має, хоча автор оснував ві на литовській людовій балляді з сего круга, перевіршованій Ходзьком по польськи.

Д. Бугель зібрав дуже значне число варіантів сеї казки та про те не досить ясно сформулував собі тему своєї праці. Він називає ві „чудесною сопілкою“, хоча з одного боку в многих із поданих ним варіантів нема мови про сопілку (в вар. сіверським стор. 347 є скрипка, в вар. словацкім стор. 354 говорить прямо явір, коли его рубають, в вар. голяндським (стор. 355) говорить квітка, в вар. негрським (стор. 360) говорить гриб, в вар. бразилійськім (ст. 567) співає трава, в вар. португальськім (ст. 567) говорить рожа, в вар. неаполітанськім (579) промовляє запинка, в занзібарськім (579) говорить якась часть одежі, в французькім співає палець убитого (ст. 665), в англійськім волосє вбитої, напяте як струна на арфі (668), в драмі китайській видає убійцю полумисок зроблений з кости вбитого (672) і т. д.), а з другого боку фольклористика знає й інші роди чудесних сопілок і загалом чудесних інструментів, котрі не мають нічого спільного з отсим кругом оповідань та пісень (напр. сопілка, що всіх заставляє танцювати). Не сформулювавши ясно теми (чудесне відкритє таємного проступка) д. Бугель не міг опанувати того богатого матеріалу, котрого достарчили ему численні збірки. Він раз порядкує его по національностям (напр. польські варіанти, котрі вважає зовсім похожими до себе (ст. 352), хоча безпосередно перед тим (ст 351) наведений із Теппена мазурський варіант належить не до круга тем о злих сестрах, а до круга тем о лихих братах), то знов старає ся уловити вандрівку теми чудесної сопілки від одного казочного чи баллядового циклю до другого (лихі сестри, лихі брати, лиха мачуха і т. д.). Та остаточно, не держачи ся ніяких виразних географічних ані хронологічних границь д. Бугель не находить ніякого прямого виводу з нагромадженого матеріалу, а за те випускає ось яку полемічну тираду:

„На полі фольклору борють ся тепер дві партії: одна вихована Бенфеєм, старає ся приписати всім людовим мотівам, а особливо казкам ордер староіндійський або буддійський і немилосердно натягає їх і валкує, щоби тілько прикроїти їх до форми ніби то індійського первотвору; друга під проводом Г. Гедоза і А. Ланґа що іменує себе антропологічною, признає, що частина переказів і легенд, особливо церковних, є дарунком сходу, але більша часть творів людової поезії повстала під виливом відносин культурних і економічних. А що відносини ті часто помимо соток миль віддаленя якихсь кількох місць укладають ся в них аналогічно, то треба признати, що нераз один і той сам мотів був утворений рівночасно в кількох місцях і відтам розходив ся навкруги.

„Розуміють ся, антропологічна школа має всі шанси побідн. Є вірування, котрі чоловік мусить собі витворити на основі здобутків свого знання і пізнання світа, а що се на певних ступнях культури у ріжних народів є однакове, то розширюванє таких вірувань є майже виключене. Так напр. анімізм і метемпсіхоза, котрим завдячує свій початок і наша казка, належать до загально-людських здобутків; не будемо припускати, що віра в духи розходила ся з Індії до Австралії і Капланду, але скажемо, що всі народи на певнім ступні розвою мусіли творити собі бо-

гів, божків і сотки духів. А що вже найнизші народи починають творити собі сяку таку літературу, то попускаючи поводи фантазії убирають свої вірування в шату поезії, і таким робом в кількох місцях повстають подібні байки, загадки, пісні. Зовсім треба відкинути думку про вандрівку там, де ходить о відтворенє в поезії відносин житя, загально-людських. Хто раз в житю чув або читав руську рекрутську пісню, той єї не забуде. Але нехай розкриє першу ліпшу збірку народніх пісень іспанських, французьких або хорватських, а зараз надибле так само чулі і сумовиті пісні такогож змісту. Однакові житєві умови витворили подібні пісні“ (стор. 672—673). Досить сеї виписки. Д. Бугель на іншім місці, саме перед отсею теоретичною тірадою, говорить сам собі: „Треба нам тут поступати як найосторожнійше!“ А тимчасом майже кожде реченє в повисшім уступі є що найменше неосторожне, бо майже кожде фактично невірне. Неправда, мов би то Бенфеєва школа зводить усі народні оповіданя до Індії та до Буддізму; вона дуже добре відріжнює твори побутові, самоpідні, від вандруючих, хоча й радить як найбільшу обережність при признаваню певних творів самоpідними. Вона далека від того, щоб усі вандруючі теми всеконечно доводити до Індії; сам Бенфей у вступі до Панчатантри признає нпр., що звірячий епос і байка прийшли до Індії з Греції, а пізнійші досліди зробили вельми правдоподібною ту думку, що до Греції ті твори прийшли з Єгипту, з Фенікії та Вавилона, одним словом від семітськоі раси (гл. Leveque, Les fables esopiques de Babrios). Навіть між творами церковно-легендовими вона не силкуєть ся все тягти до Індії і загалом вандрівку всіх людових творів вона не підтягає під якусь апріорну схему, а стараєсь віднайти єї сліди при тих самих великих історичних шляхах, якими йшла цівілізація з прастарих центрів освітних: Вавилона, Єгипту, Індії, Фенікії, далі Греції й Риму. Власне Бенфейівська школа дослідом дрібних фактів літературного та духового житя, в тім числі й мітології в єї найширшім значіню, показує, що впливи тих великих огнищ освіти на всю людськість були далеко глибші й ширші, ніж се думано до недавна. Та звісно, з упадком Риму не скінчила ся ота промінююча сила центрів цівілізаційних; не були єї позбавлені й пізнійші, такі як греко-візантійський, арабо-магометанський, західно-феодальний, іспансько-жидівський і т. д. Рівнобіжно зі звісними історично (правда, нераз звісними дуже недостаточно) міжнародніми зносинами політичними та торговельними йшли також писемні і устні зносини літературні та духові, котрі й полишали сліди на духовому обличю народа. От тим то тзв. антропологічна школа з гори признаючи такі річи, як казки, новелли, вірування та виображенія людові витворами в кождім краю самостійними незалежними від історичного розвою народа, невідлучними проявами людськоі природи так як які небудь функції фізіологічні, від разу ставить себе по за границями науки індуктівноі та аналітичноі. Поклик на відносини культурні і економічні, котрі буцім то укладають ся в ріжних далеких від себе сторонах аналогічно, є так само фальшивий, бо ми не знаємо народа, у котрого би відносини культурні і економічні укладали ся незалежно від впливів других народів.

Те що д. Бугель говорить про анімізм і метемпсіхозу, є також свого рода „неосторожність“, делікатно кажучи. Можна би ще згодити ся на Тайлорові виводи про первісну форму людської релігії, тзв. анімізм, т. є. віру в загальне одушевлене всего, що є в природі. Та метемпсіхозу д. Бугель підсунув обік анімізму зовсім per nefas; про загально людський фазіс віри з метемпсіхозу, в переходжене душі людської в тіла інших істот жаден учений не думав твердити, а Тайлор прямо сумніває ся, чи у племен арійських така віра в загалі істнувала коли небудь (Tylor, Anfänge der Cultur II. 8). Та д. Бугелю потрібна була така вивертка для того, бо для виясненя повісти про чудесну сопілку він підшукав собі іменно „загально-людську“ віру в метемпсіхозу. Душа вбитого перейшла в сопілку чи в що іншого і говорить із неї! По що було д. Бугелю сеї спеціальної теорії метемпсіхози, коли для его цілі вистарчив би був і старий анімізм, сего не берусь казати. Важнійше ось що: коли казка про чудесну сопілку оперта на такім загально-людськім доісторичнім (у племен арійських крім індійських брахманців та буддістів історично незвіснім) віруваню, як метемпсіхоза, то відки ж се пішло, що майже всі звісні нам варіанти казки про чудесну сопілку живуть доси в Европі, у народів високо цівілізованих, що д. Бугель крім китайської драми (доволі компетентний учений Коскен тілько з великим ваганем притягає сю драму до круга нашої повісти) найшов усего тілько 2 чи 3 варіанти сеї повісти записані в Африці та Бразилії, а не найшов ані одного в клясичнім краю метемпсіхози — в Індії? Коли б погляд д. Бугеля на характер сеї казки і віру в метемпсіхозу був правдивий, то одна і друга повинна б бути найбільше звісна у народів диких, що живуть ще в фазі анімізму, так як у них доси ще практикує ся подруже пуналюанське, лічене при помочи хуханя та злизуваня і т. і — річи, з котрих цівілізовані народи заховали тілько невеличкі, темні зостанки. Оттак і у цівілізованих народів повинні б бути тілько темні сліди сеї повісти, котрої основа так чужа їх цілому світоглядови!

То бо то й є, що тзв. антропологічна школа, раз засівши на своїм догматі „загально-людськости“ не турбує ся тим, що ся догма веде єї до многих суперечностів і абсурдів. От хоч би й тема оброблена д. Бугелем! Один неупереджений погляд на зібраний ним матеріал міг би его переконати, що головна річ, о котру тут ходить, не є чудова сопілка, а чудесне викритє таємного, страшного проступка. До сеї теми відносять ся два цікли оповідань; у однім сам убитий виявляє убійцю (свідчать части его тіла: палець, сопілка зроблена з кости, скрипка зроблена з грудей, волосє натягнене на смик або в кінці дерево, тростина і т. і., що выросли на гробі труна і, так сказати, віссали в себе его соки, зробили ся частиною его істоти), в другім убійцю виявляють свідки, на котрих покликала ся вмираючи его жертва і о котрих ніхто б з разу не подумав, що вони можуть свідчити (журавлі Ібіка, німецька балляда з рефреном Sonne du klagende Flamme, у нас перекотиполе або лісковий корч). Оба ті цікли оповідань, в котрих чудова сопілка є приставкою случайною а не есенціональною, мають характер к р і м і н а л ьний і по своїй суті являють ся випливом н е первісних, а

цівілізованих відносин; значить, не можна вважати їїх творами вселюдськими, випливом однакової всюди людської природи, а конче треба бачити в них явище історичне, властиве певній групі народів, що стоїть на доволі високім ступні цівілізації, при котрій убійство чоловіка являє ся страшенним проступком, котрий піднімає против себе не тілько людське чутє, але і всю природу, бентежачи ві віковічний порядок і покликаючи небо і землю до свідоцтва против убійці, тим більше, коли вбійця сей—близький свояк або приятіль, а вбійство сповнене було з ненацька, потаємно і для самолюбної цілі. Не з метемпсіхозою „ростинною та кістяною“ стоїть у звязку наше оповіданє, а радше з тим кругом поглядів і вірувань старинних та середньовікових, з котрого виплили суди божі, поєдинки для оправданя невинности і такі крімінальні звичаїі, як той, що підозреного о убійство заставляли доторкати ся трупа вбитого в тій думці, що при дотику вбійці з ран трупа потече кров. Міні здаєть ся, що таке вияснене основи сеї казки і близше і природнійше, ніж видумана д. Бугелем ad hoc теорія метемпсіхози, і при тім толкує добре, чому казка ся так широко розповсюджена в Европі, де довгі століття власне панували такі погляди на боже правосуде, а так слабо розповсюджена в інших частях світа, особливо у народів близьких до первісного стану, де по теорії антропологічній власне повинна би бути найпопулярнійшою Ті скупі ві сліди в Бразілії та на Невольничім узберіжю, котрі наводить д. Бугель, можна вияснити занесенем із Европи, котрого в сфері вірувань, оповідань і т. і. маємо не десятки, а сотки примірів. Я зупинив ся трохи довше над розбором теоретичної основи статі д. Бугеля, та виказуючи ві похибки, подіктовані становищем тої школи, до котрої він себе причислює, я не думаю відмовляти его праці всякої вартости. Він зібрав старанно богатий матеріал, силкував ся розложити его в певнім порядку і при кінці своєї праці зовсім удачно полемізує з перестарілою мітологічною школою Грімма та Макса Міллера. В загалі у д. Бугеля видко велике очитанє в европейській літературі фольклористичній і коли тілько его теоретичні погляди на характер і метод фольклору прояснять ся та поглублять ся, можна мати надію, що в нім здобуде наука щирого та талановитого робітника.

Переходячи до дальшого змісту VII. тому „Wisły“ мушу додати, що все сказане доси про тзв. антропологічну школу не має на цілі відмовити їїй усякого значіня в науці, а звернене було тілько против апріорному і догматичному прикладуваню ві методи до явищ, котрі вимагають іншого трактованя. В певних границях, поступаючи індуктівно і критично, школа ся має повне наукове значінє і великі заслуги; досить буде сказати, що до ві основателів належать такі коріфеї сучасної науки, як Морган, Тайлор, Спенсер, Леббок і др. Та тілько ті вчені поступали індуктівно, обертали свій дослід головно на племена нецівілізовані та дикі, а ствердивши у них більш або менше загальні певні звичаїі, привички, погляди, вірованя та встанови зближували з ними аналогічні явища в житю цівілізованих народів, котрі назвали цівілізаційними пережитками (survivals), переносячи сей Дарвінівський

термін в сферу історії цівілізації. В такім дусі і таким методом поступає польський учений Л. Кшивіцкий, котрого інтересну статю „Rola źwierząt w pojęciu pierwotnej umysłowości“ находимо в розбиранім томі „Wisły“. Ся статя виріжняє ся дуже користно від двох попередніх власне своїм науковим характером і критичним духом автора. Він збирає богатий запас свідоцтв етнографів та подорожних, щоби схарактеризувати погляд на звірів у нецівілізованих племен Америки та Австралії, вказує на деякі зостанки подібних поглядів та вірувань у народів цівілізованих, та не забуває застерегтись, що ті погляди у нас можуть не походити безпосередно від наших доісторичних предків (стор. 254). Звісна річ, вони не перестануть бути пережитками давнійших ступнів культури навіть тоді, коли викажемо (як нпр. зробив д. Щурат з віруваннями нашого люду в „інклюза“) їйх книжне, літературне походженє.

Крім сих праць оригінальних находимо в тім томі „Wisły“, як і в попередніх, велике богацтво цінного матеріалу. На особливу увагу заслугують А. Юшкевича Опис литовського весіля (переклад з російського), К. Матіаса опис польського села, Олехновича характеристики антропологічні шляхтянок, селянок і міщанок з губ. люблинської, Сярчинського описи строїв, страв та печив людових з губ. келєцкої і т. д. *В сьому томі докінчено друкувати переклад цінної* книжки Теппена про вірування Мазурів. Та найбільше причинків подано в „Wiśle“ до опису польського весіля. Причинки такі подали: Яніна Богдановичівна з Холмщини, Щ. Ястшембовський, К. Матіас (з Сандеччини) К. Райський (з пов. влощовського), Сембжицкий (з Мазурщини). В. Татар (з пов. меховського), М. Вавженєцкий. Сюди ж відносить ся ніби оригінальна, хоч на дуже вбогім і слабо перетравленім матеріалі оперта студія Яна Вігорта про „віно“ (Morgengabe), оперта головно на книжці німецького вченого Вейнгольда. З дрібнійших причинків мусимо піднести безпретенсіональні але завше цінні бібліографічні вказівки, виписки та уваги д. Рафала Любіча; в VII. томі є йіх як між розправами, так і між „пошукуваннями“ кільканадцять „Пошукування“ дійшли до 20 рубрик, в котрих громадить ся загалом цікавий, та іноді занадто вже дрібний, часто більше *куріозний ніж важний матеріал для будущих спеціальних студій. В* відділі критики і бібліографії варто піднести Карловича розбір праці Кшивіцкого про Курпів, Грабовського розбір книжки Вінтера і Зібрта „Історія крою в краях чеських“, Крчека перегляд змісту „Archiv für slavische Philologie“ і т. д. Відділ географічний вів, як звичайно, д. Налковський, і, як звичайно, дуже основно і займаючо.

Ів. Франко

Хроніка.

Ювілей 30-літньої літературно-наукової праці М. Драгоманова обходили д. 17. декабря 1894 р. руські радікали у Львові. Того дня скликане було до Львова і відбуло ся в ратушевій салі народне віче, потім завязало ся народно-просвітне товариство „Поступ", до котрого зараз записало ся около 100 членів і котрого першим почесним членом іменовано М. Драгоманова, а в кінці відбув ся в тійже залі літературний вечерок, на котрім звеличано праці і заслуги Драгоманова. Ряд промов розпочав М. Павлик виясняючи, що почин до сего свята дали товариші і прихильники Драгоманова на Україні, котрим самим нині не вільно вшанувати імя і заслуги знаменитого писателя і вченого в его рідній Україні. Опісля промовив др. Ів Франко, виясняючи популярно значінє наукових праць ювілята про Україну і для України, отже головно таких, як збиране і вияснюване устної словесности народньої, вияснюване питаня про становище української літератури в еї відношеню до россійської та про дальший еї напрям, вияснюване становища укр. народа серед его словянських і несловянських сусідів, а в кінці его многоцінні праці популярно-наукові, в котрих він знайомить український народ зі здобутками европейської науки на полях досі у нас майже зовсім не тиканих (історія політичних і соціальних інституцій, історія релігій та сполучених з ними питань етичних та філософічних). Бесідник підніс в працях ювілята як йіх найціннійшу прикмету живе чуте до потреб часу і широких мас народніх. Потім М. Павлик в обширній промові розповів головні дані з біографії ювілята, доповняючи характеристику подану попереднім бесідником даними про публіцістичну і політично-національну діяльність ювілята. Потім відчитано довгий ряд привітних листів, віршів та телеграм з ріжних сторін України та австрійської Руси. Далі промовляли селяне Новаковський і Сандуляк, представники молодіжі Степаник (Краків), Лукіянович (Львів) Копач, один Поляк іменем польських радікалів з Перемишля і Чех Розвода (по чеськи), а також пані Н. Кобринська, підносячи плодотворність ідей і праці Драгоманова також для піднесеня і прояснення жіночого питаня. І. Ф.

Народні мельодії. В руських часописях уміщена була ось відозва, котру вважаємо своїм обовязком тут повторити:

Вже більше сімох десяток літ, т. є. від часу духового відродженя народів словянських, трудились і трудять ся наші і чужі люде над збиранєм руско-українських етнографічних матеріалів і заходи ті полишили по собі значні сліди в численних публікаціях з тої ниви, от хоч би вказати на томи видань Чубінського, Головацкого, Куліша, на збірники Павлього, Залескэго, Драгоманова, Рудченка, виданя Коль-

берга, краківської Академії Наук і богато-богато других. Опубліковано найрізноріднійші матеріали, тисячі текстів пісень, значне число казок, повірок, приповідок, легенд і іншого матеріалу, — один лиш напрям творчости народу полишено майже облогом, невідкритим ширшому світови, а то — мельодії народніх пісень.

З соромом мусимо признатись, що доси матеріал мельодій пісень народніх публікували за нас — іменно в Галичині — майже виключно чужі люде, як Залеский (Вацлав з Олеска) і Кольберг; з наших же людей хіба припадково хто зачепив за ту справу, та й то не етнограф-спеціаліст, а борше який композитор, що з богатого скарбу пісень народніх брав матеріал до популярних „Вязанок", „Складанок" (попурі) або й до більших вокальних композицій Тимчасом ніхто в нас не звертає уваги, що тоті перли народньої творчости — мельодії народні — *зникають майже з кождим роком під напором порядків новочасної культури*, та що крайній нині час, уратувати, о скілько можна, від загибелі цінний той матеріал.

Відчуваючи сю конечну потребу, завязали ся підписані в комітет, котрий поставив собі за задачу: публікувати сістематично мельодії народні в періодичних випусках під заг. „Руського-українські народні мельодії".

Видавництво буде ведене в той спосіб, що кождий випуск чи том становити буде для себе окрему цілість, а містити буде, для уникнення монотонности, пісні ріжних категорій, по поділу Михайла Драгоманова. — Звертаючи головну увагу на мельодії, ми друкувати будемо при кождій пісні всі доступні нам варіанти єї мельодії з докладним означенєм місцевости, де тота пісня співає ся на таку або іншу нуту, і з поданєм осіб, хто пісню співав і єї записав. Натомісць, текст повний будемо подавати лиш один (варіанти тексту не будуть узгляднені, але при кождій пісні будуть показані ті збірки, де находить ся ще єї текст або его відміни).

Комітет має в своїх руках кілька сот народніх мельодій (отже матеріал, котрий міг би вистарчити вже тепер на кілька томів) і докладає всіх заходів, щоби І-ий том того видавництва як найскорше побачив світ божий. Однак щоби видане було, о скілько можна, повне і докладне і щоби обнимало при кождій мельодії як найбільше число доступних нам варіантів, звертає ся комітет з просьбою до дорогих наших Земляків, іменно до тих, котрі посідають збірники народніх мельодій, або котрі хоч би кілька пісень (т. є. мельодій з текстами) з уст народу записали, щоби зволили свої рукописі надіслати як найскорше комітетови, до рук о. Ніжанковского, а то як для доповненя приладжуваного до друку І-ого тому, так і до дальших випусків. Хто би з Земляків готовий свій збірник мельодій передав був уже давнійше третім особам, тих просимо уповажнити нас, щоби ми могли зажадати від дотичних осіб звороту тих рукописей. Вкінці просимо всіх співолюбивих Земляків наших, іменно тих, що жиють на провінції і мають нагоду почути рідну пісню просто з жерела т. є. з уст простого люду, щоби

пильно при нагодах записували мельодії пісень з текстами і надсилали нашому комітетови. Для записуючих пісні подаємо увагу, щоби тексти пісень записували зі співу а не з диктованя і щоби по можности старали ся віддати в тексті як найдокладніще виговір льокальний. Хто би переняв з уст народу богато пісень і знав їх докладно виспівати, а не вмів їх записати під ноти, того просимо удатись до знакомих осіб музикально образованих, котрі можуть тото зробити, або навіть зголоситись (на випадок пробуваня у Львові) до нашого комітету, а ми пісні запишемо під ноти.

Думаємо, що Земляки наші, маючи на увазі велику вагу задуманого нами видавництва, не приймуть байдужно сего нашого поклику, а подадуть нам з кождого огляду помічну руку. Всі рукописі, відтак кореспонденції і можливі запитаня в тій справі, просимо надсилати на руки о. Остапа Ніжанковського у Львові, ул. Городецка ч. 33 а. Близчі дані що-до ціни I го тому і услівя евентуальної передплати оголосимо пізніще. Всі рускі часописи просимо о повторене нинішної відозви.

У Львові дня 9. н. ст. грудня 1894.

О. Остап Ніжанковський. Ф. Колесса. Д. Січинський. Д-р Ів. Франко. О. Роздольський. М. Павлик. Б. Лепкий. С. Яричевський. Є. Калитовський.

Towarzystwo ludoznawcze. В часі зїзду польських літератів і журналістів у Львові літом 1894 р. піднято думку, порушену вже давнійше у Львові, щоби заложити фольклорне товариство в дусі ухвали запавшої перед двома роками в Кракові на зїзді польських лікарів і природописців. Вже в початку 1893 р. купка людей у Львові заходила ся коло виконаня сеї думки і навіть вироблено статут товариства, головно старанєм діректора М. Рибовського і дра Немиловича. Та коли намістництво задля формальних хиб сей статут відкинуло, справа якось затягла ся. Дякуючи починови звісного любителя і знавця народовіданя д ра Яна Карловича з Варшави, а також голови антропологічної комісії при краківській Академії Наук проф. Бодуена де Куртене, зібрала ся купка людей, що інтересують ся етнографією і фольклором, в помешканю проф. А. Каліни і уложено нові слатути, котрі вже одержали потвердженє намістництва. В статутах тих сказано, що нове товариство має мати назву „Towarzystwo ludoznawcze“, місце его пробутку є Львів, а ціль его — наукове сліджене люду польського сусідніх а також публікованє зібраних о нім відомостів. До сеї цілі мають служити такі способи: 1) зібраня, відчити, виклади і розмови, 2) збираніе всяких відомостів що служать до пізнаня люду, 3) розповсюжуваніе зібраних відомостів у часописях і інших виданях а також при помочи власного органу і власних видань, 4) запомаганіе праць літературних, видань образових, описуючих та представляючих люд а також усяких інших праць на тім полі. 5) закладанє бібліотек і музейів, 6) іменованє делегатів для збиранія потрібних відомостів в даній околиці, 7) завязуванє відділів товариства по повітах, 8) творенє секцій

наукових в нутрі товариства. Товариство складає ся з членів дійсних, основателів, почесних і кореспондентів. Членами можуть бути також жінки. Основателем тов стає всякий, хто зложить на цілі товариства від разу 200 корон. Члени звичайні платять вписового що найменше дві корони і річної вкладки 8 корон. Заряд має право поодиноким членам знижити вкладку. В разі розвязаня товариства маєток сго переходить на антропологічну комісію при краківській Академії.

Видавництво руських матеріалів етнографічних. На однім з остатніх засідань філологічної секції наукового Тов. імени Шевченка, що відбуло ся під проводом проф. Верхратського, обговорювано справу видаваня руських етнографічних матеріалів, котрих в остатніх часах назбирала ся значна маса в наших товариствах і приватних руках. По оживленій дискусії, в котрій крім голови секції і референта Макарушки забирали голос проф. Коцовський, др. Франко, Копач, Маковей і проф М. Грушевський, а також проф Громніцкий іменем заряду товариства, ухвалено відкладати що року по 150 200 гульденів на видаванє матеріалів етнографічних, відповідно впорядкованих, осібними книжками. Книжки ті мають виходити незалежно від Записок товариства. До першої книжки війдуть тексти пісень рекрутських, зібрані і впорядковані д. О. Маковеєм.

Пок. проф. Огоновський. При кінці минувшого року понесла українсько-руська наука і література велику страту через смерть Омеляна Огоновського, довголітного професора руської мови і літератури на львівськім університеті, автора многих цінних праць літературних і наукових, з котрих особливо „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ і „Исторія рускои литературы“ (4 части в 6 томах) здобули ему почесне і тривке місце в ряді словянських учених і причинили ся чимало до розширеня і угрунтованя відомостів про наш народ і его духове житє в Словянщині. Честь эго памяти!

Із чужих квітників.

Із Ізмарагда*).

I.

Добру науку приймай, хоч єі і від простого чуєш;
Злоі-ж на ум не бери, хоч би й святий голосив.

II.

Хто має мудрість, а з неі
Ближнім не хоче вділити,
Той має скарб многоцінний —
В міх шкуратяний зашитий.

III.

Мудрість захована,
Золото в скритку

*) Ізмарагдом звав ся в старій Руси збірник статей та притч моралізуючих, уложених більше або менше сістематично; ціль того збірника була дати читачеви курс практичної філософії і християнської етики. Збірник сей повстав на Руси в XIV. віці з матеріалів по части руських, а по части грецьких. В збірці тій побіч богацтва мілвої фразеології та візантійської риторики стрічаємо чимало коштовних перлин правдивої поезіі, котрі так і просять ся, щоб їіх для новійшої публіки передити в новій поетичній формі. Чинячи се я йду за примірами таких майстрів світової поезіі, як Гердер, Гете, Рюккерт і др., котрі виловлювали такі поетичні перли з таких діл як Коран, Тальмуд а то й коментарії до сих книг. *І. Ф.*

Одноковісінько
Суть без пожитку.

IV.

Книги — морська глубина:
Хто в ню впурне аж до дна,
Той хоч і труду мав досить —
Дивнії перли виносить.

V.

Не високо мудруй,
Але твердо держись,
А хто правду лама,
З тим ти сміло борись:
Не бажай ти умом
По над світом кружить,
А скорійш завізьмись
В світі праведно жить.

VI.

Як запорохи чоловік
Знести не може у очох,
Так гордости в душі людській
Не зносить Бог.

VII.

Два їздці були раз: митарь і вельможний фарисей;
До мети взяли ся бігти — хто допаде, той чи сей?
Ся мета — житє у небі. Щоб до неї дочвалать,
Фарисей запряг два коні: „Чеснота“ одного звать,
Піст, молитва, дари вбогим. Хто був другий кінь? А, ба!
Гордість, злобная обмова і гидка самохвальба.
Шарпнули оті два коні — сей сюди, а той онтам,
Розірвали віз на двоє, аж їздець пропав і сам.
Тимчасом убогий митарь шкапу „Смирність“ як запряг,
То помалу, але певно до мети свій віз дотяг.

VIII.

Гнів, се огонь. Чим більше дров кладеш,
Тим ярче полумя лютує ясне;
А перестань докладувати дров, —
Як стій загасне.

Як моряки в час бурі все в судна
У море мечуть, щоб судно влекшити,

А стихне буря — жаль їм стане страт,
Почнуть тужити —

Так і гнівний у лютому розпалі
Не тямить, що здорове, що боляче;
А гнів мине — згадавши, що́ нако́ів,
За пізно плаче.

IX.

Хоч би й мертвого міг гнівливий воскресить,
То Бог єго за гнів єго відкине;
В гнівливе серце помисл злий як нетля в світло лине,
Сама згорить, а світла не згасить.

X.

Хоча б ти і муки тяжкі потерпів,
А брата свойого не любиш,
То все ж ти на вічне житє не доспів,
Лиш дармо дочасне загубиш.

Переклав **Ів. Франко.**

Із Конрада Фердінанда Мейєра.

I. Гарунові сини.

До своїх синів Ассу́ра, Шегерба́на і Ассада
Мовить Гарун: „Діти, ваша днесь міні потрібна рада.
Як багдадський трон засів я тьма врагів на мене бе!
Як ви скріпите державу, вневните житє моє?“

Рік Ассур стрункий, огнистий: „В поле рушу я з полками.
Тешу машти! Пну вітрила! Вкрию море кораблями.
Коні вчу! Мечі кую я! Побудую ряд твердинь.
Ти пан моря і пан суші, сел, місточок і пустинь.“

Хитро щось Ассад міркує і розсудно промовляє:
„Я твій сон безпечним зроблю, бо турбота сну збавляє.
Здайсь на мене! Поліційне міністерство дай міні!
Я підслухаю всі шепти, всі зітхання голосні.

„Шинкарям і голярям я настановлю добру плату:
Будуть доносить, хто любить вас, а хто не любить, тату!“
Гарун усміхнувсь і мовить до найменшого: „Щож ти
Шегербане? Як міркуєш доходити до мети?“

*

„Тату, — мовить наймолодший запалівши, — слід мабуть,
Щоб твоєї крови крапля тепла впала поміж люд!
Міліонів долю маєш ти в руках отут на світі:
Кривда се на ближніх твоїх, — муть за се тебе судити.

„Щоб сплатить твій довг великий, що зріс в верх до громів близько,
Дай міні втонуть глибоко в темнеє життя ложисько.
Не шукай мене! Пропав я! Ні харчу не шли ні вьюк!
Житиму як найбідніїший тілько з праці власних рук.

„Молот, кельню взявши в руки муляром хочу я статись,
В твого щастя фундаменти сам бажаю вмуруватись!
Адже чаром сильний дім той, буде він віки трівать,
Сли щось любе, дорогеє в фундамент замурувать.

„Слухай! З вулиці бє гомін аж до твоіх ось палат!
Завтра буду я в тім тлумі, рівний їім, товариш, брат.
Де клинуть тебе піддані, — поздоровить хоч один;
Де ненавидять обдерті — любить хоч один як син.“

II. Па́ломник і Туркеня.

Ген то на Ливані в манасти́рі
Спочивав я по важкій дорозі.
Звільна йдучи хідником холодним
Я спинив ся при старім малюнку,
Що в осібній красувавсь каплиці.
Дивний чар дихнув на мене з него!
Хоч мальовано по візантійськи,
Та яснів в нім тихий блиск любови:
В двері раю па́ломник вступає,
А при ньому молода Туркеня
Рука в руку йде і око в око.
„Що значить отся чарівна казка?“
Запитав я брата Анаклета,
Що мов тінь усюди повз за мною.
Похиливши очи сей відмовив:
„Се, мій пане, не чарівна казка,
Але душепо́лезна легенда
Списана на давнім пергамені
Для потіхи всім христянам вірним.
Паломник сей — мученик побожний,
А Туркеня — мученица божа;
Він умер камінєм, бучем вбитий,
А вона — припавши до порога“.

Я казки люблю як Шегербáн той,
Як Шегеразада балакуча!
То й прошу черця: „Скажи, паноче,
І міні легенду сю спасенну!“
Радо вволив Анаклет тій просьбі.

„Раз, літ тому дуже, дуже много —
Так написано на пергамені,
Що ще хлопцем вивчив ся основно —
Ишли побожні до святого гробу
І минали град Дамаск трівожно,
Не спочивши, не йівши, не пивши,
Бо Христа ненавидять в Дамаску!
А шумить колодязь край Дамаску,
Де львиная голова з пащеки
Широко розпятої пускає
Зимную погожую водицю.
Там отся Туркеня воду брала.

„Без фатú, житєм пашіють очи —
Літ пятнадцять чи шіснадцять мала, —
Оттака Туркеня там край студні
Збан високий звільна наповняла.
Нáломники всі єі минали
В низ похилі потупивши очи, —
Бо жінки турецькі чари діють.
(Та зломав Христос їх вражу силу!) —
Лиш один прохожий молоденький,
Майже хлопець, спраглий, відлучив ся
З товариства, к молодій Туркені
Наближаєсь і напить ся просить.
Звільна збан зняла вона, напив ся,
Звільна збан взяла вона на тімя,
Йде до дому. Перед брами зводом
Обернула голову враз з збаном,
Бо все чула кроки за собою.
„Хлопче, стережи ся сеї брами!
Щоб не був тобі се вхід до смерти!
Бо зрадливі моі чорні очи,
А Христа ненавидять в Дамаску!“

„І ступає по під брами зводом
І тіністими йде вулицями,
А все чує кроки за собою
Відчинила двері свого дому
І замкнула, та в свойій світлиці
Бачила очима духа свого,

Як лежав хлопчина на порозі,
На порозі перед входом дому.

„А як рано загоріло, вийшла
До хлопчини, гірко докоряє:
„Хлопче, геть іди з сего́ порога,
Щоб не був тобі порогом смерти!
Не хочу́ буть винна смерти твойій!
Бо зрадливі мої чорні очи!
Всі побють тебе палками нині,
Всі закидають тебе камінем,
І проллєть ся кров твоя до смерти!
Бо Христа ненавидять в Дамаску!
Геть, вандрівче! Проч, жебраче впертий!
Чуженице! Бузувіре клятий!
Ось уста цілую. Ну, тікай же!"
Він хитнув відмовно головою,
І гнівна пішла собі Туркеня.

„А як змрік запав, Туркеня вийшла
Знов до хлопця, що підлив весь кровю
З многих ран, і гнівно докоряє:
„Геть, вандрівче! Йди, жебраче впертий!
Чуженице! Бузувіре клятий!
Бо зрадливі мої чорні очи
І Христа ненавидять в Дамаску
Не хочу буть винна смерти твойій!
Змию я твої кровавi шрами,
Обцілую ті глибокі рани, —
Лиш зречись розпятого на древі!"
Він хитнув відмовно головою,
І в плачем пішла собі Туркеня.
Та війшовши у свою світлицю
Відчуває ухом духа свого
Пáломиика тихее стогнанє
На порозі перед входом дому.
Довго сон йій не спускавсь на віі,
А в кінці здрімала й сон уздріла.

„Бачить: шпиль стрімкий і страх високий,
Горі ним з побожними піснями
Пнуть ся путники до брами раю.
Передом один — святий страдалець,
Перед ним всі з честю чолə хилять.
Ось Христос стоіть у зводі брами:
„Ти війди! Ти кров пролив за мене!"
Та війти ніяк не хоче путник.
„Спасе, тут я ляжу на порозі,

Буду ждати, аж вона прибуде,
Аж прийде вона, моє бажане.
Рука в руку, око в око вступить
У твій рай вона зо мною в парі,
Христіянка, не Магометанка."

„В сні се чувши залилась слезами
Так рясними, що аж пробудилась.
Раптом скочила вона з постелі.
Зі ста сходів дому в низ злетіла:
Не було вже хлопця на порозі,
Лиш чорнілась кровяна калюжа
При рожевім соняшнім світаню.
Вона вклякла на твердім порозі,
І слізьми рясними камінь миє,
Теплі груди до каміня тисне,
Тисне міцно, мов дочутись хоче,
Чи не б'ється ся серце у каміню.
Та не б'ється ся серце у каміню,
Лиш у неї б'ється, ледви не трісне.

„Ось стук кроків. Се вертали тії,
Що за браму винесли мертвого
Боязко поріг вони минали,
Коли глянь: дівчина на порозі!
До дівчини — а вона без духа.
На порозі молода Туркеня —
Христіянка, не Магометанка — "
Доповів брат Анаклет побожно.

III. Два слова.

По над беріг Палестини Сараценка молодая
День в день ходить, „Лондон? Лондон?" корабельщиків питає.
„Лондон!" просить. Все на дармо. Та не тратить духа, ні!
Аж на корабель бажаний човник перевіз єї.

Радісно вона вступила на той поклад корабля.
Небо й море. І не гляне, де там рідная земля.
„Лондон!" все одно питає і шукає і глядить
Там де в хвилях пурпурових сонце хилить ся спочить.

„Джільберт?" мовить Сараценка в сутолоці містовій,
А юрба сміється і кпить ся, поки жаль не стало їй.
„Джільбертів сотки тут в місті!" Та вона спішить, спішить...
„Зійдж, напий ся! Покріпи ся!" Ні, їй власних слїз досить

„Джільберт!“ „Чи ж ніщо, лиш Джільберт? А як звесь? Ану згадай!“
„Джільберт!“... Гей, се Джільберт Бекет, що ходив у святий край,
Що там довго сох в неволі у пустині десь мабуть,
Аж дочка еміра тайком его визволила з пут.

„Па́ломниче Джільберт Бекет!“ гомін Лондоном несесь.
Бач, виходить їй на зустріч, той, кого люд кличе весь,
І веде в свій дім подругу, що так дивно віднайшов.
Так два слова на край світа вірну заведуть любов.

З німецького переклав
Ів. Франко.

Із Рамшева.

XI.

Завісу тьми на віки знято,
І от без ляку бачу я,
Що прахом зникло жизні свято,
Як перша мріенька моя.

Хай мертвий мертвого хоронить,
А ми покиньмо ту журбу!
Хіба дитина сльози ронить,
Нікчемні сльози на гробу́?

Мерця підняти ми не в силах, —
Шкода́ ж о тлінові тужить!
Поки є капля крови в жилах,
Гей нум боротись, мислить, жить!

Хай ловлять привид усолоди
Страхополохи навісні, —
Серцям кохаючим — негоди
В уділ лишили ся одні.

XII.

Не щастя мусів я натхтути
Тобі, голубонько, о ні!
Ти вся злилась слізми отрути,
Хоч не вказала сліз міні.
Хай зараз шарпають катюги,
Риданя вимучать саму, —
Не здатна ти заплакать з туги
Чи докір кинути кому.

До купи ланцюгом ми скуті:
Мене геть хвиля однесла,
Та звязків тих ні бурі люті
Ні ти порвати не могла.
Мою любов проклявши, часом
Ти все хапала ся розбить,
Та до грудей припавши разом
Знов присягала ся любить.

Із россійського переклав
Павло Граб.

Із переписки наших літературних і політичних діячів.

VI. Лист Модеста Гриневецького до гр. М Оссолінського з р. 1813.

Між рукописами бібліотеки Оссолінських у Львові находить ся досить споре число томів, у котрих містять ся виписки та коллектанеа основателя тої бібліотеки, графа М. Оссолінського. Ті коллектанеа, в котрі входять виписки з друків або зі старих рукописів, копії документів, памфлетів, віршів і т. і., а також деякі орігінальні старі папери, змісту історичного, літературного та бібліографічного, варті того, щоби їйх докладно перешукати. Се значно влекшує знаменитий каталог рукописів, що від кількох літ друкуєть ся під доглядом директора бібліотеки дра Кентшинського. До тих коллектанеів Оссолінського належить також том 280, у котрім находимо між іншим цінним матеріалом також слідуючий лист одного з перших що до часу вчених галицьких Русинів, Василіянина о. Модеста Гриневецького, доктора богословія і професора догматики та полеміки христіянськоі на університеті львівськім. Про житє сего вченого Василіянина містимо далі докладнійшу відомість, а тепер скажемо тілько дещо про єго лист до Оссолінського. Лист сей, що заповнює дві картки in folio доволі щільного письма, писаний по латині. В згаданім рукописі маємо не орігінал, але очевидно тілько копію, тай то не копію всего листа; пропущено що найменше початок, що відносив ся до особи адресата, а переписано тілько саму наукову часть листа. Друкуємо текст сей по латині справляючи правопись (в рукописі множество слів починає ся без потреби великою буквою), а далі подаємо єго руський переклад і деякі свої уваги до тексту.

І. Ф.

Responsa.

Quoad quaedam puncta proposita ab Excellsmo ac Illmo Comite Ossoliński Leopoli die 18. Julii 1813 data.

1. Ratione typographiae slavonicae Celsissimi Principis Constantini Konstantynowicz Ducis Ostrogensis, ex qua a-o 1581 prodiverant impressa Biblia slavonico idiomate litteris cyrillicis; tum quoque opera ascetica S. Basilii Magni a-o 1594. Num videlicet haec typographia fuerat prima in oris Russiae, et 2-do, quo eadem typographia devenit?

Typographiam illam fuisse primam non ausim affirmare et quidem propterea, quia typus ille Ostrogensis, tam ille quo sacra Biblia sunt impressa, quam etiam quo impressa sunt praefata opera S. Basilii, est satis nitidus, qualis certe primitivus non fuerat; et certe infrascriptus in monasterio Dobromiliensi viderat librum Euangeliorum impressum sed adeo hirsuto typo, ut vix a mediocri scriptura differat. Hoc dolendum tantum circa dictum librum, quod frontispicio careat, ac proinde annus et locus ejus impressionis sciri non potest. Praeterea 2-do clarissimus historiographus Schlözer in suo Nestore Russische Annalen Parte 1. pag. 107 refert, „quod prima versio slavonicorum Bibliorum facta fuerat per medicum Skorina, quae edita fuerat Pragae ad Varsaviam a-o 1517.“ Porro hanc editionem infrascriptus nunquam viderat, et de illa nihil dicere potest nisi hoc, quod si illa litteris cyrillicis impressa fuerat, ergo non est verosimile, ut Russi ab a-o 1517 ad 1581 etiam alibi artem typographicam exercere non attentarent. Denique 3-tio hoc est certum, quod ante annum 1554, dum Gallias et Italiam perlustraret quidam nobilis et potens Russus Bożydar de Guryk Podhoryczanin, supradicto anno 1554 pervenit Venetias et ibi videns novam artem typographicam jam bene invaluisse, ideo cum ejusdem artis peritis convenerat, ut imprimerent Missale slavonicum litteris cyrillicis, quod etiam factum est praedicto a-o 1554 Venetiis, ad cujus libri Missalis correcturam adhibitus fuerat quidam hieromonachus Pachomius Nigromontanus. Et hoc Missale habetur in bibliotheca monasterii Leopoliensis ad S. Georgium, in quo supra expressa historia legitur, et typus ejus parum nonnihil a scriptura manuali differet. Dum ergo per supradictum Bożydar Podhoryczanin praedictum Missale in oras Russiae illatum fuisset; certe non est verisimile, ut Russi in patria sua artem typographicam ante typographiam Ostrogiensem non attentarent.

Quod vero concernit alterum punctum ejusdem quaesiti, quo videlicet typographia Ostrogiensis translata fuerat? R. quod hoc certum sit, quod fuerat translata ad monasterium Dermanense, quod fundatum fuerat a praelaudato Principe Constantino; siquidem in hoc monasterio impressus est liber ecclesiasticus dictus *Οκτοηχος*, anno 1603. Cui libro praemissa est longa praefatio, in qua pag. 10 sunt etiam laudes praelaudati Constantini Ducis Ostrogiensis, et expresse

dicitur, quod ille non solum monasterium Dermanense liberaliter fundaverat, verum etiam eidem monasterio typographiam donaverat, ut pro utilitate Christianorum ibidem libri imprimerentur, quapropter pro ejus longaeva vita omnes Orthodoxi impense Deum orare debent. Praeterea etiam hoc notatu dignum est, quod praedictus liber *Οκτοηχος* est ipsissimis litteris impressus, quibus praecedenter a-o 1581 impressa erant Biblia Sacra Ostrogiae, et habetur ille liber in bibliotheca monasterii Leopoliensis ad S. Georg. Quorsum autem eadem typographia ex monasterio Dermanensi (in quo procerto haec a multis annis non habetur) translata est? infrascripto de eo non constat; hoc tantum Religiosi ex Volhynia narraverant, quod in praedicto monasterio Dermanensi hucusque adhuc ingens est numerus librorum russicorum manuscriptorum, qui a suo fundatore sibi donati erant.

Alterum punctum respicit cantum ecclesiasticum Russorum, nempe unde ille derivandus venit? et num quasdam notas musicas fixas et a quonam introductas habet?

R. Russi sicuti religionem Christianam a Graecis, ita etiam hymnos ecclesiasticos a Graecis mutuarunt, ita tamen, ut quoniam soni graeci ad leniter sonantia vocabula graeca applicati, stridulis passim vocabulis slavicis non bene respondebant, ideo etiam soni ecclesiastici ruthenici passim a graecis illico in iisdem hymnis discrepare coeperunt. Graecorum enim soni semper affectatam quandam melodiam spirant, cum e contra Russorum soni propter magis sonantia vocabula multo intensius resonent. Quia vero in iisdem sonis constantia quaedam et uniformitas esse in ecclesia debebat, ideo imprimis Graeci ante inventas notas musicales in Occidente jam certa signa sonorum super singulas syllabas vocabulorum ponebant et juxta haec signa exacte canebant. Certe Michael Heineccius in suo opere Abbildung der alten und neuen griechischen Kirche, Lipsiae a-o 1711 edito, parte III, pag. 269 signa cantus Graecorum ponit sex sequentia: ⌒, ∪,), ⌣, ⌣⌣, ⌒. Ab initio ergo etiam Russos in suis libris, in quibus hymni ecclesiastici continentur, eadem signa tonica Graecorum adhibuisse procerto constat, siquidem infrascriptus ante aliquot annos in bibliotheca monasterii Lauroviae circuli Samborensis (quod fundatum est a Leone Principe Haliciae et Vladimiriae a-o X-ti 1292 do, cujus fundationis originale instrumentum hucusque possidet) vidit manuscriptum antiquum, in quo hymni ecclesiastici descripti sunt, et super singulas syllabas vocabulorum supranotata signa tonica adnotata habentur.

Quia vero supradicta signa tonica Graecorum, post inventas notas musicas in Occidente Russis parum commoda esse videbantur, ideo coeperunt suos hymnos ecclesiasticos notis musicis ut, re, mi, fa, sol, la, quinque lineis ordinarie distinctis subjicere. Quis vero primus hoc facere attentavit? id plane ignoratur. Habentur enim codices manuscripti valde antiqui, in quibus hymni ecclesiastici cum supradictis

notis musicis descripti habentur, in quibus tamen iidem hymni notis passim musicis diversis subjecti cernuntur. Ad tollendam ergo hanc diversitatem post inventam artem typographicam incumbendum fuerat, et hoc praestitit hieromonachus Josephus Horodecki, membrum monasterii Leopoliensis ad S. Georgium, in Irmologio seu hymnorum ecclesiasticorum melodio, impresso Leopoli in typographia ejusdem monasterii anno 1700, quod apparet ex propria ejusdem Josephi Horodecki confessione, quae ad calcem ejusdem libri impressa legitur. Et quia haec multa in se scitu digna continet, ideo lubet hic eandem e slavonico sermone in latinum verbatenus transferre.

Benevole libri hujus perlustrator!

Scio quod postquam acceperis in manus tuas librum hunc et videns, quod hoc opus in ecclesia Russica sit novum novoque artificio editum, desiderabis etiam rescire artificem seu editorem ejusdem operis. Satisfaciendo ergo desiderio tuo habeto illum!

Ego peccator hieromonachus Josephus Horodecki, peregrinus Hierosolymitanus, dum a nativitate mea habuissem annos 15, abivi in monasterium et factus sum monachus, et illico coepi navare operam artificio typographico, eoque praecipue occupabar. Postea juxta desideria mea accepi a Deo amante episcopo Leopoliensi Josepho Szumlański, qui me ad ordinem presbyteratus promoverat, testimoniales atque benedictorias litteras et sic juxta vota mea coram Domino emissa peregrinationi me dedi. Perveniens autem ad sanctam magnam Dei civitatem Hierosolymas ibi sepulchrum Domini adoravi et dein in flumine Jordanis me ablui; vias quoque magni maris (NB. mare magnum etiam in S. Scriptura appellatur mare Mediterraneum) tum quoque Aegyptum, Alexandriam et alias insignes civitates meridionalis Palaestinae perlustravi, prouti etiam occidentales regiones Hispaniam, Italiam, Venetias etc. Manuductione autem Altissimae Dextrae in meam patriam sanus redii et non cunctando accessi praelaudatum episcopum, debitas eidem gratias persolvendo, quod ejus benedictione suffectus tanta itinera incolumis absolverim. Post haec rogatus sum a superioribus monasterii Leopoliensis ad cathedram Sti Georgii, ut artificio meo fusorio conficiam typographiam ad imprimendum Irmologium (id est librum hymnorum ecclesiasticorum). Ego autem minime parcendo mihi, licet post tanta fatigia itinerum, accinxi me huic operi, et adjuvante gratia Dei illud ad finem perduxi, impressionem videlicet Irmologii, opus sane genti Russicae mirabile Quod postquam perfecissem, multum gavisus sum et ad Dominum Deum meum dixi: Domine Jesu Christe, Fili unigenite Patris sine principio, qui tuo sanctissimo ore dixisti: quia sine me nihil potestis facere! Domine mi! Domine! fide dictorum tuorum in anima et corde meo penetratus, advolvo me tuae bonitati, quod me indignum servum tuum effecisti dignum librum hunc Irmologium non tantum incipere, verum etiam perficere, sit nomen tuum sanctum benedictum in saecula saeculorum Amen. Hieromonachus Josephus Horodecki, peregrinus Hierosolymitanus, fusor et typographus mp.

Notandum autem venit, quod hanc typographiam cantus ecclesiastici monasterium Sti Georgii die 23 decembris 1707 anno vendidit confraternitati Stauropigiane Leopoliensi ad ecclesiam Assumptionis in coelum, et quidem pro summa 2.000 flor. pol., prouti registra testantur antiqua ejusdem monasterii. Sed in eodem monasterio etiam antea libri imprimebantur, sic a-o 1688 impressum erat Psalterium in 4-to, similiter a-o 1645 impressum fuerat Euchologion vulgo Trebnik, qui libri in bibliotheca ejusdem monasterii integri habentur.

Praeterea etiam in monasterio Sti Onuphrii Leopoliensi in lingua slavonica impressi sunt Sti Joannis Chrysostomi libri 6 de sacerdotio opera Athinogenis hegumeni cum suis confratribus et quidem a-o Dni 1614.

Insuper Leopoli habuit post annum MDCXXX insignem typographiam slavonicam quidam civis Michael Sloska, apud quem fere omnes libri ecclesiastici impressi et hucusque passim leguntur. Unde apparet, quod Leopoli erant olim plures typographiae et non sola Stauropigiana. Haec ita se habere in fidem me subscribo. Datum ut supra. Modestus Hryniewiecki Ord. S. Basilii M. St. Th. Doctor, Theol. dogmatt. et polemicae caes. reg. publ. ord. Professor mp.

В руськім перекладі се значить:

Відповіді на деякі запитаня вельможного і пресвітлого графа Осссолінського, завдані у Львові 18-го іюля 1813 р.

1. Що доторкаєть ся словянськоі друкарні вельможного князя Константина Константиновича Острожського, воєводи Острожського (властиво Київського!), в котрій в р. 1581 вийшла друкована Біблія мовою словянською а кирильськими черенками, а також в р. 1594 аскетичні писаня св. Василія Великого, питаю: чи ся друкарня була перша на Руси, а 2. куди вона поділа ся?

Відповідь. Я не сміб би твердити, щоби ся друкарня була перша, а то тому, що сей Острожський друк, як той, котрим друкована свята Біблія, так і той, котрим випечатані згадані твори св. Василія В. — досить гарний, яким певне не був первісний друк. Певне те, що підписаний бачив у Добромильськім манастирі книгу Евангелія, друковану, але так нехарапутним друком, що мало чим ріжнила ся від звичайного письма. Жаль тілько, що ся книжка не мала титулової карти, так що годі було дізнати ся про рік і місце ві напечатаня. Надто ю 2. славний історик Шлецер у своім Несторі (Russische Annalen, т. I, ст. 107) подає, що „першого перекладу словінськоі Біблії довершив лікарь Скорина і видав єго в Празі, передмісті Варшави*) в р. 1517.“ Що правда, сего видання підписаний не бачив ніколи і ні-

*) Нині нема вже сумніву про те, що Біблія Скорини видана була в Празі чеській, гл. Владимировъ, Францискъ Скорина.

чого о нім не може сказати, хіба те, що коли воно було друковане кирильськими черенками, то не подібне се до правди, щоби Русини від р. 1517 до 1581 не пробували друкувати книжок також де інде. В кінці по 3. певне ще те, що перед роком 1554, коли один шляхетний і богатий Русин Божидар з Гурська Подгоричанин їздив по Франції і Італії, а в згаданім році 1554 прибув до Венеції і побачив там уже гарно розвиту нову штуку друкарську, змовив ся з людьми вправними в тій штуці, щоби видрукували Служебник словянський кирильськими буквами, що й було зроблено в згаданім уже 1554 році в Венеції; до корректури сеї книги Служебника приставлений був певний монах Пахомій Чорногорець. І сей Служебник є в бібліотеці львівського мананастиря св. Юра, і в нім розказана вся отся історія, а черенки его хіба не много дечим ріжнять ся від ручного писаня; значить, коли той Божидар Подгоричанин привіз сей Служебник до руського краю, то певне годі припустити, щоби Русини в своїй вітчині не хапали ся до друкарської штуки ще й перед друкарнею Острожською.

Що ж доторкаєть ся другої точки сего питаня, іменно, куди поділа ся Острожська друкарня? відповідаю: певне те, що була перепесена до Дерманського манастиря, котрий був заснований знаменитим князем Константином; власне в тім манастирі видрукувана була книга церковна звана Октоіх в р 1603. На початку сеї книги маєть ся довга передмова, в котрій на стор. 10 виписано також похвалу згаданого вже кн Константина Острожського і сказано виразно, що він не тілько воликодушно заснував Дерманський манастир, але також подарував сему манастиреви друкарню з тим, щоби для пожитку христіян друковано там книги і що за те всі православні повинні горячо просити єму у Бога довголітного житя Надто й се ще варто зазначити, що згадана книга Октоіх видрукувана такими самими черенками, якими перед тим в р 1581 видрукувана була св. Біблія Острожська, і находить ся та книга в бібліотеці манастиря св. Юра у Львові Куди-ж ся друкарня поділа ся з Дерманського манастиря (де від многих літ ей на певне нема), про се низше підписаному нічого не відомо. Се тілько оповідали монахи з Волиня, що в тім Дерманськім манастирі ще й доси находить ся величезна сила руських книг рукописних, дарованих манастиреви его основателем.

Друге питанє йде про руський спів церковний, а іменно відки він походить і чи має які усталені музикальні ноти, а коли має, то ким запроваджені?

Відповідь. Русини як релігію христіянську від Греків, так само запозичили від Греків і гимни церковні Та позаяк грецькі тони, приладжені до лагідно-звучних грецьких слів, не добре відповідали хриповатим подекуди словам словянським. то й церковні тони руські почали подекуди відріжняти ся від грецьких навіть в тих самих гимнах. Бо грецькі тони завсігди укладають ся в певну чутливу методію, коли противно тони руські задля дзвінкійших слів роздають ся з далеко більшою силою. Та що в тих самих тонах повинна бути в церкві певна постійність і одностайність, для того насамперед Греки ще перед

винайденєм нот музикальних на заході надписували вже по над поодинокими складами слів певні знаки для тонів і після сих знаків співали доладно. Звісно те, що Михайло Гейнеке в своїй книзі (Mich. Heineccius, Abbildung der alten und der neuen griechischen Kirche Leipzig im Jahre 1711, Bd III, Seite 269) приводить 6 знаків співу грецького, котрі виглядають ось як (гл. стор. 171) значить, можемо сказати на певне, що й Русини з разу в своїх книгах, у котрих містять ся гимни церковні, уживали тих самих грецьких знаків тонічних. І справді низше підписаний бачив перед кількома роками в бібліотеці Лаврівського манастиря (котрий був оснований Львом, князем Галицким і Володимирським в р. 1292 і доси посідає орігінальний документ сеї фундації) стародавній рукопис, в котрім є переписані гимни церковні, а по над поодинокими складами слів находять ся приписані повисті тонічні знаки.

Та коли на заході винайдено ноти музикальні, а згадані вище грецькі знаки тонічні видали ся Русинам недогідними, то й вони почали свої церковні гимни підписувати під ноти музикальні ut, re, mi fa, sol, la, розставлені по порядку в пяти лініях. Хто перший почав се чинити, сего на певне не знаємо. Бо-ж находять ся рукописні книги дуже старі, в котрих мають ся гимни церковні підписані під згаданими тут нотами музикальними, а є й такі, в котрих ті гимни бачимо підписані під нотами музикальними подекуди відмінними. Отож коли винайдено штуку друкарську, треба було постарати ся о усуненє сеї ріжнородности. Сего й доконав монах Йосиф Городецький, член львівського святоюрського манастиря, в своїм Ірмологіоні, т. є збірнику мелодій гимнів церковних, друкованім у Львові в друкарні того-ж манастиря в р. 1700, як се видно з власного оповіданя того ж Йосифа Городецького, котре читаємо надруковане при кінці тої книги. А позаяк се посліловіе має в собі богато дечого такого, що варто знати, длятого радо перекладаю єго тут дословно з мови словянської на латинську:

„Ласкавий читачу сеї книги! Знаю, що коли дістанеш до своїх рук отсю книгу і побачиш, що се діло нове в церкві руській і видане новим скуством, побажаєш також пізнати художника чи то видавця сеї книги. Отож для заспокоєня твого бажаня на́ тобі єго!

„Я грішний монах Йосиф Городецький, па́ломник єрусалимський, маючи 15 літ від роду пішов у манастирь і зробив ся монахом і від тоді ж почав прикладати свою працю до друкарського діла, котре особливо мене займало. Опісля, сповняючи своє бажанє, взяв я від боголюбивого еп̀іскопа львівського Йосифа Шумлянського (він же посвятив мене перед тим і в чин священничий) листи з посвідченєм і благословенством і відтак, сповняючи свій зарік даний перед Богом, я подав ся в дорогу. А прибувши до святого великого міста божого Єрусалиму я поклонив ся там гробови Господньому, потім скупав ся в ріці Йордані, а потім перейшов шляхами великого моря, (великим морем також в письмі святім називає ся море Середземне) далі Єгипет, Александрію і інші знамениті міста полуденної Палестини, а далі також західні крайі: Іспанію, Італію, Венецію і т. і. Та от ведений найвисшою Правицею вернув я

здоров до своєї вітчини і не гаючись ставив ся перед згаданим уже епіскопом, складаючи єму повинну подяку за те, що споможений єго благословенством я без ніякої шкоди перебув таку велику дорогу. Опісля запросили мене зверхники львівського манастиря при катедрі св. Юра, щоб я яко вмілий відливач черенок зладив друкарню для друкованя Ірмологіона (т. є. книги гимнів церковних). І ото я, зовсім не поблажаючи собі, хоч і по такій трудній подорожі, приняв ся за се діло і при помочи ласки божої довів єго до кінця, т. є друк Ірмологіона, діло без сумніву дивне для руського народа. А скінчивши єго я вельми врадував ся і оттак сказав до Господа Бога мойого: „Господи Ісусе Христе, єдинородний сину безначального вітця, ти, що своїми святими устами сказав: ‚бо без мене нічого не зможете вчинити“ — Господи мій, Господи! силою твоїх слів пронятий до глубини душі і серця, піддаю ся твойій доброті за те, що ти мене, негідного слугу твого, вчинив гідним не тілько розпочати отсю книгу Ірмологіон але також докінчити! Нехай буде благословенне твоє святе імя на віки віків, амінь!“ Єромонах Йосиф Городецький, паломник єрусалимський, відливач черенок і друкарь, рука власна“.

При тім треба зазначити, що сю друкарню нот церковних манастирь святоюрський д. 23. декабря 1707 р продав братству Ставропігійському у Львові при церкві Успенія Богородиці, а то власне за суму 2.000 злотих польських, як про се свідчать стародавні записні книги сего манастиря. Та вже й перед тим друковано книги в тім манастирі, а власне в р. 1688 Псалтирь in 4-to, а також в р. 1645 видрукувано тут Евхологій або Требник; ті книжки мають ся в повних примірниках в бібліотеці тогож манастиря.

Надто також у манастирі св. Онуфрія у Львові були друковані мовою словянською св Івана Злотоуста шість книг О священстві, заходом Афіногена ігумена з братією єго і то власне в р. 1614. Крім того у Львові по році 1630 мав знамениту словянську друкарню певний міщанин Михайло Сльозка, у котрого видрукувані були майже всі книги церковні, котрі й доси ще декуди уживають ся. З сего бачимо, що у Львові було більше друкарень, а не сама тілько Ставропігійська. Для запоруки, що се все так і є. підписую ся. Дано як висше. Модест Гриневецький, зак. св. Василія Вел., др. св. теології, ц. к. публичний звичайний професор теології догматичної і полеміки, рука власна. —

До повисшого листа, котрий свідчить про досить широкі літературно-антікварські інтереси і чимале знане Гриневецького, додамо тут деякі уваги. Вартість єго лежить не тілько в тім, що єго автор знає і говорить з власного досвіду і автопсії, але також в тім, чого він не знає. І так інтересно, що він (а також Шлецер) не знали ще про істнованє першої словянської друкарні Фіоля в Кракові. Що Скорина друкував свою Біблію в Празі під Варшавою, се повторяв за Шлецером ще й Греч; спростував се трохи чи не перший Шафарик (Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen 1826, ст. 152). Що ж до Божідара, то наш учений допустив ся

грубоі помилки, котру не знати як і пояснити супроти єго власних слів, що Служебник 1554 є в бібліотеці св. Юра і що він, значить, бачив єго. Що се не зовсім так, переконує нас дійсний текст передмови сего Служебника, котрий виданий був не Божидаром, а єго сином Вінцентієм, і був повторенєм Божидарового видання Служебника, що вийшло в Венеції 1519 р. Ніде в передмові не сказано, щоби сей Божидар був Русином, а читаємо там тілько ось які характерні слова: „Сего ради и азь грѣшній и мьньши вь человѣцех Божидарь Вукович от Гюрик Подгоричанинь.... бывшу ми тогда вь западныхь странахь итальских. вь славьнѣмь граде Венетіани, Богомь наставляємь и вьзревновахь поспѣшеніемь святого Духа, трудолюбьзнѣ потьщахсе съставити форми, вь єже быти угодна вьсакому прочитающому, и съписахь душеполезніе книгы сіе литургіе, вь нихже божьствьненна и безькрьвна жрьтва съврьшаетсе, на просвѣщеніе божьствьнимь прьквамь“ і т. д. (И. Каратаевъ, Описаніе славяно-русскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами, т. I, 122, пор. також стор. 45). Вже сама назва Вукович і сербська правопись передмови (ь зам. ъ) моглиб були переконати Гриневецького, що Божидар не міг бути Русином Шафарик (op. cit. 152) називає єго воєводою і вичислює також друки єго і его сина. Про Ірмологій виданий Городецьким в р. 1700 згадував о. Петрушевич у своїй „Сводной лѣтописи съ 1700—1772“ (стор 19), підносячи власне цікаве пословіє видавця. Одинокий екземпляр сего Ірмологіона, який міні лучило ся бачити (власність капітули руськоі в Перемишли), не має передмови.

VII. Листи Федора Заревича до Володимира Шашкевича.

Отсі листи подаємо з копій буквально списаних із оріґіналів в році 1885 по смерти Володимира Шашкевича. *Б. Л.*

1. *Львовъ 29 Сѣчня 1866.* Пане Редакторъ! Не могучи побачитися зъ вами, мушу вамъ листомъ сказати те, що устно не можу.

Я обнимаю сего тыждня иншу роботу, то-жъ тяжко на мене припаде, написавшися 8 годинъ денне, и принявши иншу єще роботу, за котору мене нагороджати мусятъ и будутъ — не можу нѣякимъ свѣтомъ дещо для вашого письма*) робити — а знаете сами, що я не въ тôмъ пѣрью, абы мôгъ одкинути те, за що дадутъ грошѣ. Отже упереджаю васъ объ тôмъ, абы не привести васъ въ завôдъ — и кланяюся добрымъ здоровьёмъ. *Федоръ Заревичъ.*

2**). *Львовъ дня 22. Червня 1868.* Вельми шанобний пане Володиміръ! Годилося було вже Вамъ одписати; та справді троха лінив-

*) Тут бесіда о літературній часописи „Русалка“, котру почав з початком 1866 року видавати Вол. Шашкевич. В „Русалці“ були надруковані Заревича писаня: повістка „Дві сестри“ (н-ри 1 і 2) і оповіданє „Німа“ (н-р 3). *Б. Л.*

**) Сей лист, як і всі дальші з 1868 року, адресовані: „Wladimir Szaszkiewicz, absolv. Jurist, Derewnia, l. P. Żołkiew. — *Б. Л.*

ство такій мене здержало — але отъ уже й пишу, коли не перебють мене якимъ чортомъ бюровимъ. Листъ вашъ до Головецького я віддавъ и не знаю ніякого одвіта. Доти я написавъ 22. с. м. Сёгодня с. є. 25. кінчу, коли зможу. Головецький казавъ Вамъ уповісти, що не лишилося въ нёго ані крихіточки зъ вашого сюртука, иначе то вінъ самъ бувъ би доділавъ кляпи.

Дальше передавъ я Целевичеви вашу волю про видаванне ділъ небіщика батька вашого, а радше я подиктувавъ єму дословно все, що ви объ сёму писали, и казавъ тоті слова передати семинаристамъ.

Пишете Ви до мене, чи я викінчивъ обіцяні речи для вашої збірки. Нітъ, побратиме, але напишіть мені, коли думаєте видавати на певно, то я злагоджу доконче. Зъ „партиччаками“ я не заходжу собі в літерацькихъ речахъ ні кришки — шкода псамъ білого хліба *).

Я писав до Васъ листъ — и це не малий, та дивно мені, що ви про нёго не згадуєте — певно не дістали єго й де рукъ. Коли єго перехопили які цікаві люде, то плохо воно сталося — тамъ троха й розговорився бувъ — хоча нічого такого дурного, аби було за що встидатися.

Що би вамъ єще на боржі такого написати? Хіба збрехати — нітъ — не годиться. Якъ у сёму листі, который не дійшовъ до васъ, такъ и въ сёгоднішнім знова повторяю, що годі намъ обомъ спати и нічого не робити. Ми, коли маємо ще силу и надію, дещо для нашої народнёї справи зробити, то лишъ приходить намъ не сидіти, а нітъ, то насъ пригребуть и кури. — Але, се одложимо ще на часъ який — ви здайте прифункъ **) свій — я оженюся — та тоді — Здорові були! Вашь другъ *Ф. Заревичъ.*

3. *Львівъ 28. Серпня 1868.* Володиміръ!

Коротко пишу: Prawda will fallen ***) — можемо ві взяти — я подіявъ кроки — Firma ist gut — приідьте якъ найскорше — або „poginiemo“. Вашь *Ф. Заревичъ.*

4. *Львівъ 29. Вересня 1868.* Пане Володиміръ! Пишу до Васъ о новині, котора Вамъ може и придасться: Голуховскій піде прічъ, а віроятно, ніби певно, на ёго місце прийде Адамъ Потоцькій. Чи воно лучше для плянівъ нашихъ, не знаю, ви сами лучше розпізнаєтеся; а коли що зъ того можете користати, то ось робіть, якъ знаєте.

---

*) Свою злобу на „партиччаків“, на „валебну громаду‘ виявляє Заревич також в VI-ім листі, пишучи о завязаню „Просвіти“. Громада під той час не дружила ся з Заревичем, бувшим 1867 р. редактором „Руси“. Впрочім Заревич не зовсім „не заходив собі в літерацьких речах“ з „партиччаками“, коли в „Правді“ в н-рі 14 з 15. цвітня 1868 р. друкувалось єго оповідане „Вітренниця“. — *Б. Л.*

**) Вол. Шашкевич приготовляв ся тогді до другого екзамену (Prüfung) правничого. — *Б Л.*

***) Тут мова о літературній часописи „Правда“. — *Б. Л.*

Я не робю тепер нічого, одно, що бюро мене дуже запрятує *), друге, що не могу нічого, хоча би й воля. Я, брате, морально хорий и дуже. Зъ асекурациею дуже плохо стоіть, великі втрати, а теперь на нині вигорівъ Станіславівъ страшенно, маємо певність уже, що десь, леда день, розійдеться львівське Заступництво до чорта; а ти, Федю, будешъ гольтяпакою знова. Немає долі, тай усё пропало — що теперъ зачну — не знаю. Якъ не прийде який deus ex machina, то „poginiemo“... Климковичь уже пасе кози на селі — „Слово“ куліє — кацапівъ и Міськва в трубу пускає — оть не буде далій и съ кимъ дертися. „Co to będzie?“ Більше не пишу бо годі. Прихильний *Ф. Заревичь.*

Не плачу **) бо не є грошей! Довги моі вже войну мені видаютъ и препогано зо мною — Чи вилізу я коли? Ого!

5. *Львівъ дня 14. Листопада 1868.* Пане Володиміре! На вашъ листъ зъ дня 11. с. м., который дійшовъ мене нині, одвічаю, хоча не маю що. Я до нічого не втручаюся, нічого не роблю, нічого не знаю, нічого не маю — стративъ місце при асекурациі, слабий такій добре на...., и конець. Огже даруєте, що нічого вамъ донести не можу. Якъ приідете до Львова, то або буду въ шпиталю, або може нігде — або — *Богъ знає, де. А propos — де моє ліжко ви вложили? — Я не маю* ніякого, а якъ остану тутъ, то би здало ся. Мій адресъ до асекурациі. Прощавайте! *Ф. Заревичь.*

6. *Львівъ дня 16. Грудня 1868.* Пане Володимире! Прочитавши лише що Вашъ листъ, я й сейчасъ одписую, бодай тільки, що можу и знаю. За раду добру я вамъ щиро дякую — знаю, що се зъ доброі душі радите — але що-жь, коли обстановки моі не велять ві вчинити. Зо мною ось якъ: Місце я діставъ при банку ***), за касиера на провинцию, до Долини. Зъ Лавровськимъ я подобрівъ зовсімъ и черезъ него я те місце діставъ, та ще бачусь, вінъ и кавцию дасть за мене. У Січни маю відъіхати до Долини и обняти місце, котре дає: 500 зр. пенсиі, 250 зр. на мешкане и бюро, а окрімъ сёго іще зо 300 зр. провізиі відъ забезпечень банкових. Місце отже добре. Оте-жъ про місце вже би й журби не було, та що иншого запиняє. Разъ, я слабий и то такій добре — відай с.....ка гуляє въ мені; а друге не маю съ чимъ навіть и рушитися зі Львова, а банкъ ажъ на місци и то decursive платить. Вигідне то и добре місце, та як до него забратися — коби хочъ здоровь бувъ я. Правду сказавши, я самъ и винень — дожидавъ грошей, ходивъ за місцемъ, прозябився зъ кількъ разъ и наробивъ собі лиха. Пішовъ би я до шпиталю, та втрачу лежачи тамъ місце, и вийду голий и безгрішний — то лучше такъ замучитися. Я въ такімъ поло-

*) Заревич був тогді урядником при асекурації (Azienda Assicuratrice). — *Б. Л.*

**) Т. є не франкує листа. — *Б. Л.*

***) Т. зв. рустікальнім, заложенім заходами і при участи Русинів: митрополита Литвиновича і Юліяна Лаврівського. — *Б. Б.*

женню, якъ той, що єго на смерть осудили, а дожидає вінъ, чи такій не подарують!

Про дівку мені згадуєте — вже по дівці — скінчився танець, а въ мені вже догаряє. То-жъ про те и байдуже що говорити. Я напруживъ останнихъ часів усі сили, аби де грошей добути и вилічитися, та ба! не йде, бо родина и не відписує, жиди зовсім ворогливими стали хрестови, чужі люде для себе мають — а ти, Федю, сиди та грій ся! Отъ таке діло, батьку, треба здохнути, коли який чортъ чоловікови не подасть руки. Коби чоловікъ здоровъ, то би може де запяв яку женитьбу и видерся, а такъ то годі и тої зачати. Отъ на такімъ разу і Ви би порадили, я би бувъ до Васъ приіхавъ и десь найшовъ изъ вашихъ сторонъ яку дурну, що би дала грейцарівъ — а такъ — пррр! говъ! Але буде того про мене.

Ви згадуєте за Дольницкого. Він недавно приіхавъ і бувъ у мене, я єму казавъ, що Ви якесь тамъ діло у нёго маєте — він обіцявъ писати. Послі сёго я й не бачивъ єго більше.

Питаєте за „Просвіту?“ — Завязалася и було зібранне на стрільниці, безъ богослуженя, бо попи не хотіли дати „ляхоманамъ“ Бога побачити. На першому зібранню було до 80 членівъ а зо сто публіки. Вахнянинъ бувъ головою и отворивъ засіданне досить „икаво“ базікаючи. По єго слові вибрали на часъ засідання Товарницького старого за предсідателя — и зачали говорити, хто що любивъ. Говоривъ Січинський*) дуже ярко, але фантазувавъ надто. И Вахнянинъ и Січинський говорили про книжки популярні. По Січинськім говоривъ Заревичъ. Той, полявши студеною обох попередниківъ, зачавъ розгадувати о практичнихъ способахъ, якъ ширити просвіту міжъ народомъ — принявъ за першу задачу товариства и интелигенції постаратися о добрі книжки для шкілъ народніхъ, и указавъ системъ конечний, після которого учебники складатися мають; за другу задачу назначивъ товариству, підняти и укріпити интелигенцію, розширити красорічиву літературу и зробити своє „руське“ домашнімъ у руській, по польски говорячій хаті. Валебна „громада“ казила ся, що я говоривъ и то досить добре и довго, кривила носи и дурні вочи завертала, але старшина слухала и дала наконецъ браво.

По сёму вибрано въ видѣлъ: Дра Огоновського, Дра Сушкевича, Дра Комарницького, Вахнянина, Борковського, Михаляка, Коссака, маляря Устияновича и єще когось тамъ. Огоновський не принявъ оферовану президентуру, Ильницький членоство виділу по закаві „ради школьної“, котора своімъ членамъ въ яке небудь товариство вступати заказала. Президентомъ оставъ Вахнянинъ, віце Сушкевичъ. Говоривъ такожъ дуже красно пінъ Заячковський зъ Стрийського — проче незамітне. Отъ и все, що знавъ, написавъ я — більше о Львові не

*) Січинський Андрій. — *Б. Л.*

знаю, бо никуди не ходжу. Хоча маю часъ, однако дуже мало або нічого не роблю, хиба читаю, що зловю.

Може відки де сими днями який гріш упаде, то візьмуся лічити, а доти „na kobyle“ єще буде. Напишіть, за скоро не маєте що лучшого робити, а пишіть що много. Не хворуйте, дома кланяйтеся добримъ здоровьемъ и „бодрствуйте“. Вашъ прихильникъ *Ф. Заревичь*. Адресъ мій № 651 $^{2}/_{4}$.

VIII. Лист Анатоля Кралицького до Володимира Шашкевича.

(З копіі списаної з оріґіналу в році 1885 по смерти Володимира Шашкевича. — *Б. Л.*)

На Горі Черкецкой, 16|28 Января 1866.

Ваше Благородіе, Милостивый Государь!

Невладѣя знаніемъ грамматическихъ засадъ Вашей впрочемъ хорошей газеты для народа*), я не въ состояніи исполнити данного мною пріобѣщанія, которое сдѣлалъ я прежде, чѣмъ видѣлъ 1-ое № Вашея газеты. — О чемъ увѣдомити Васъ считаю себѣ долгомъ совѣсти, чтобы Вы присылая мнѣ почетный эксемпляръ, необременяли себя излишними издержками. Впрочемъ примите выразъ особеннаго моего почитанія. Вашъ покорный слуга: *Ан. Кралицкій.*

*) Бесіда тут о „Русалці“. — *Б. Л.*

Сон князя Святослава.

Драма-казка в 5. діях.

Дія третя.

Спальня в замку Гостомисла. Ніч. При дверях два хлопці зі смолоскіпами, перед іконою лямпа.

Ява перша.

Гостомисл, Путята, бояре, вояки, слуги.

(Слуги виносять із сусідної комнати оружє, мечі, кульбаки, ратища і подають Гостомислови, а той роздає їх по черзі боярам та воякам).

Гостомисл (*до вояка*). Тобі меча потрібно?
Вояк. Так, меча!
Гостомисл (*дає*). Ось на! Гартований в Тмуторокані!
Носи єго на славу! (*Вояк відступає на бік, пальцем трібуючи вістрє*)
Ось є панцир!
Кому потрібний?
Путята. Дай міні! (*Бере і надіває*)
Гостомисл. Ось спіс!
Вояк. У мене ще не має спіса!
Гостомисл. На! (*дає*)
Ну, всі в'оружені?
Путята (*озираєсь*). Здаєть ся всі.
Гостомисл. Значить ся, можна вам в дорогу.
Путята. Дуже
Пора. Вже північ близько
Гостомисл. Много вас?
Путята. Тут двадцять. На подвірю ще дві сотні,
А сотня ріжними шляхами вже
До Кіива у роздріб подалась.
Гостомисл. Се добре. Думаю, що тої сили
Досить для нас. (*Зближаєсь до Путяти і клепче єго по плечи.*)
Ти, друже мій, веди

Сей відділ! Плян весь нашої роботи
Тобі вже звісний.

Путята. Що вже й говорить!

Гостомисл. Яка безсмертна слава жде тих смілих,
Що діло се сповнять, про се я також
Тобі й вам всім не буду говорити.
А іншу річ скажу: весь княжий двір,
Всі скарби на Половцях ним здобуті,
Усе те ваше. Я для себе з того
Ні зерна не візьму. Одного тілько
Мині потрібно, щоб дістати в руки
Самого Святослава, хоч живого,
Хоч би й мертвого.

Путята. Що лиш буде можна.
Ми зробимо, щоб виконать твій плян.
Боюсь лишень — —

Гостомисл. Нічого вам боятись!

Путята. Ти знаєш, воєводо, ті Кіяне
Дурний народ! Вони за Святослава
Готові у огонь і воду. Ну ж
Дізнають ся, ударять на трівогу!...

Гостомисл. Не бійте ся! Дізнають ся тоді,
Як буде все готове і ніхто
На світі вже не зможе розробити
Того що зроблене.

Путята. А в брамі міста
Не спинять нас?

Гостомисл. Сьогодні сторожами
На білоградській брамі є моі
Повірники. Вони є з нами в змові
І пустять вас, як тілько шепнеш їм
Моє імя. А містом сміло йдіть
Простісінько до княжого двора.
Там завтра суд; хто вас побачить, зараз
Подумає, що судова сторожа.

Путята. Гаразд! Коли все виконане буде
Так гарне, як твій плян і як усе,
Що доси зроблено, то завтра може
Всеслав могучий вже засісти на
Великокняжному престолі.

Гостомисл. Нуте
В дорогу! Поспіх, лад і згідність в ділі,
Рішучість тут і сміліть нам потрібні.
Нехай провадять вас щасливі зорі!
(*Бояре, вояки і слуги відходять.*)

Явa другa.

Гостомисл, **два отроки** з походнями.

Гостомисл (*до одного хлопця*). Віддай єму ось другу походню!
(*Хлопець дає*)
Запри ті двері! (*Хлопець запирає двері збройівні*).
Поможи міні
Знять панцир і оружє! (*Хлопець помагає*)
Положи
Ось тут на столику мій меч! Тут обік
Постав мій панцир! Шолом де?
Хлопець (*вносить із сусідної комнати*) Ось є.
Гостомисл. Постав на панцирі! Чекай! Ті кіньські
Хвости, то знак воєнний! Їх міні
Не треба завтра Завтра суд, то треба
Заткнуть на шолом мирний знак — га, га!
(*Видобуває зі скрині китицю з піря і застромлює на шолом.*)
Ось як! Ся́ китиця із піря, знак
Спокою, а й вона для мене завтра
Повинна буть щито́м! (*До хлопця*)
Ну, що ти став?
Чого так витріщивсь на мене? Ти
Повинен буть у мене і глухий
Як стовп, слініий, німий і глупий, чуєш?
Хлопець. Так, пане.
Гостомисл. Де є булава́ моя?
Хлопець (*показує на стіну*). Чи ся?
Гостомисл. Ні, се воєнна! А міні
Потрібно тої, що з дзвінками, що
Держу на вічах та на судах княжих.
Хлопець Вона у скрині. Нині ваша пані
Давала нам ої почистить.
Гостомисл (*виймає зі скрині булаву і потрясає нею, вона дзвонить.*)
Так!
І се моє оружє буде завтра!
Таким оружем жаден полководець
Не вигравав ще битви з так могучим
Противником, як завтра вчиню я. (*Кладе булаву на столі обік меча, до хлопців*)
Тепер ідіть і спіть. А завтра рано,
Лиш засвитає, збудите мене.
І будьте всі готові до дороги,
Бо рано в Кіиві нам треба стати.
(*Хлопці кланяють ся і виходять.*)

Ява третя.

Гостомисл (*сам ходить по покою*).

Готове все! Заставлені всі сіти,
Обсаджені стежки, напяті луки.
Сам бог, здаєсь, не вирве з рук моіх
Отсего звіря! Ще сю ніч він спить
На пухових перинах, ще колишесь
Безпечно у колисці слави й власти
Великокняжоі, і сам не знає,
Що вже при корени єго сокира!
О, завтра він пізнає все, та буде
Вже пізно! Мов зелізним обручем
Я обкрутив єго, приспав єго
Славутню бачність, вколисав єго,
І здушу, здушу, як дитя в колисці.

Ява четверта.

Гостомисл і Запава (*входить у нічному убраню зі свічкою, котру ставить на столі.*)

Гостомисл. Ти ще не спиш, Запаво?
Запава. Щож то? Чим ти
Мене вважаєш? Чиж то я не жінка
Твоя? Чи не дружина? Чиж то, пане,
Не обовязок мій допомагати
Тобі у твоіх замислах?
Гостомисл. Так ти
Ще й доси в кладовій була?
Запава. А вжеж!
Хібаж я можу допустить, щоб слуги
Без мене там порядкували? Ну,
Вони б міні ладу там наробили!
Гостомисл (*цілує єі в чоло*) Моя ти славна господине!
Запава (*обіймає єго*). Що там!
Втомилась троха, та за те так рада,
Що все зробилось швидко і порядно.
Всіх вояків я хлібом наділила
І мясом на дорогу. Се для діла
Не менше важне, як хороша збруя.
Голодний вояк сил не має, тратить
Охоту й віру в добру вдачу діла.
Гостомисл. Чи бач, як гарно ти про се міркуєш!

Запава. Я чую, друже мій, що вся росту.
Здаєсь, летіти б рада десь кудись, —
Так тішусь тим, що ти нарешті зважився
На се велике діло.

Гостомисл. Сли дасть бог
І діло вдасть ся — а що вдасть ся певно,
Про се вже й я не сумніваюсь нині —
То в тім найбільш твоя заслуга буде.
Ти видумала плян, ти підняла
Мою слабую волю, ти прогнала
Мій страх...

Запава. Бо ви мужчини як воли:
Впряжуть вас у ярмо, то й тягнете,
І не подумаєте навіть, що
У вас є сила більша десять раз
Ніж того, хто запряг вас.

Гостомисл. Ви-ж жінки
Як овади: літаєте кругом і жалите.
Часом здаєсь, що тілько кров ссете,
А інколи уколи ваші нас
Наперед гонять — к щастю або згубі.

Запава (*сміючись бє єго по плечи*). Встидайсь, старий! І як ти можеш так
Балакать мавши жінку молоду,
Хорошу — аджеж я хороша, правда?

Гостомисл (*обнимає єї*). Моє ти сонце ясне!

Запава. А в додатку
Ще й князівського роду! Аджеж мій
Отець повинен був сидіти нині
Там, де той клятий Святослав сидить!
І я повинна нині буть.. (*затуляє очи*)

Гостомисл. Запаво!
Голубонько! Не плач!

Запава. Не гнівайсь, друже!
Ти знаєш, силою віддав мене,
Безрідну сироту та беззахи́сну,
За тебе Святослав. Ти знаєш, як
Я плакала, як рвала ся від тебе,
Як проклинала день своїх уродин,
Людей і світ і бога і єго,
Єго, грабівника мого наслідства!
Не гнівайсь, друже! Я дурна була!
Минуло ся. Тебе пізнавши близше
Я полюбила зо всіх сил тебе
І бачу нині в тобі пана свого
І мужа й бога й пімсту за все те,
Чим був затрутий вік мій молодий.

Гостомисл. Моя ти бідна запахуща квітко!
Як рад би я тобі здобути все,
Все, що ти стратила!
Запава. І ти здобудеш!
Я знаю, що здобудеш! Лиш нехай
Удасться те, що статись має завтра!
Гостомисл. Ну, та щоб те вдалось, мині потрібно
Спочити троха! (*Бере з вікна клепсидру і заглядає*)
Бач, вже північ, любо!
А я втомив ся нині! Добрий шмат
Важкого діла нині я зробив.
Спочити треба, щоб на завтра мати
Знов свіжі сили.
Запава. О, і я втомилась
Чимало! Та боюсь, що не засну
Спокійно сеї ночи! Кров моя
Шалено бється в жилах, мов огонь
Горить, коли подумаю, що завтра,
Так швидко вже, за пять, за шість годин
Рішитись має те, над чим так довго
Працюємо обоє.
Гостомисл (*роздягає ся*). Я думками
Вперед не забігаю, мріями
В будуще не вгризаюсь, та за те
Холодним розумом міркую, що
І як робить, щоби дійти до цілі.
Для того кров у мене супокійна,
Та тіло й мозок відпочинку просять.
(*Лягає на ліжко і заслонює ся котарою.*)
Запава. Ну, спи! А рано я тебе розбуджу. (*Роздягає ся, гасить свічку і також лягає. В комнаті майже зовсім темно, тілько маленька лямпа в головах у Запави перед іконою блимає. Хвилю тихо. З далека чути гуркіт грому. Потому за сценою притишений стук кроків. Запава ворушить ся на своїм ліжку за котарою.*)
Запава. Спиш, Гостомисле?
Гостомисл (*крізь сон*). Сплю! А що таке?
Запава. Здаєсь, немов по сінях хтось ходив.
Гостомисл. То певно вартовий.
Запава. Ага, та правда!
А я й забула, що сю ніч у нас
У замку варта!
Гостомисл. Ну, так спи!
Запава. Добраніч!

Явa пята.

Ті самі, Овлур.

(Довгу хвилю на сцені пусто. Тиша. Звільна і без шуму відхиляють ся двері, входить Овлур у збруї, босий і без стуку, ледви чутно, помаленьку робить кілька кроків наперед потім стає і звільна розглядає ся по комнаті, щоб розпізнати, де що є. Нараз Запава кидаєсь на ліжку і кричить страшенним голосом.)

Запава. Ах!
Овлур (*моментально присідає і ховає ся за стінку ві ліжка*)
Гостомисл (*переляканий*). Господи! Запаво! Що тобі? (*Вихилює ся з за котари*).
Запава (*прийшовши до себе*). О Боже! Вся дрожу! О Боже! Боже!
Гостомисл. Та що таке?
Запава. Поглянь, нема нікого
У комнаті?
Гостомисл. Та бог з тобою, жінко!
Хто має бути?
Запава. Не стоїть ніхто
При дверех?
Гостомисл (*глядить*). Хтож би там стояти мав?
Запава. Високий лицар, весь у чорній збруї
Гостомисл. Та нікогісінько нема! Поглянь сама!
Запава. Ох ні, ні-за-що в світі! Доси ще
Трясу ся вся!
Гостомисл. Та що таке? Скажи!
Запава Значить, се сон був, та такий страшний,
Що серце похоло, вся душа
Мов прут сухий розломана на двоє.
Гостомисл. Ну, щож тобі таке страшнеє снилось?
Запава. Я тілько що заснула, ба, здавалось,
Що ще й зовсім не сплю, коли се враз
Тихенько відчинились двері і війшов
Високий лицарь весь у чорній збруї.
Ішов нечутно, мов повітрєм плив.
Серед кімнати став, зирнув довкола,
А потім в мене впер огнисті очи.
Я мов мертва лежу, дихнуть не можу,
Гляджу на него й мучу ся згадками.
Хто се такий? Нараз з лиця єго
Спада візір і бачу — ох, і доси
Мороз по мні прохсдить!.
Гостомисл. Та вспокій ся!
Се-ж сон, мара!
Запава. Боюсь, щоб та мара
Не віщувала нам якого лиха.

Бо слухай: в лицарі тім пізнаю
Покійного вітця. Та-ж борода,
Ті вуси, тілько очи в десять раз
Яркійш горять, аж серце прошибають.
Глядів на мене, далі звільна-звільна
Покивав головою. Аж тепер
Я вздріла, що лиця на нім нема,
Лиш кість. Підняв у гору праву руку
І помахав, мов звав мене до себе, —
А та рука була зовсім без мяса.
А бачучи, що я лежу, він звільна
Почав зближати ся до мене — ах!
Тоді я скрикнула і пробудилась.

Гостомисл. Се дивний сон.

Запава. Зовсім він вбив мене,
Зломав мою всю силу.

Гостомисл. Ну, так зараз
Нема чого єму і піддаватись.

Запава. Ні, Гостомисле! нам якесь страшне
Нещастє грозить.

Гостомисл. Шож, се божа воля.

Запава. Пропасти нам. Не даром батько мій
Мене до себе кличе.

Гостомисл. Ну, вже й батько!
Вже й кличе! Все се тілько плід горячки,
Непевности, трівоги, крови гра.

Запава. Ні, ні, ні, ні! Я чую се, я знаю!
Не вдасть ся нам те завтрішнєє діло.

Гостомисл. Ну, жінко! Се вже здай зовсім на мене.

Запава. Пропадеш ти, пропаду й я з тобою.

Гостомисл. Я думаю, пропаде швидше князь

Запава. Я-ж думаю: покинь свій плян, відклич
Свою дружину, поки час!

Гостомисл (*кидаєсь на ліжку*) Запаво,
Чи ти здуріла? Покидать? Відкликать?
Тепер, коли вже замахнувсь топір
І впасти мусить? Ні, се неможливе
Тепер покинуть, се значило-б зрадить
Себе самого, видати себе
На згубу і не стрібувавши бою.

Запава. Ні, друже! Шепни лиш свойій дружині,
Що відкладаєш до другого разу
Се діло!

Гостомисл. Не послухають мене.

Запава. Послухають! Лиш вмій їм пояснити.

Гостомисл. А хоч послухають, то що? За два,
Три дни Всеслав з дружиною прибуде,
Так як умовлено було між нами.
Запава. Пошли гонця, щоб зупинив єго!
Гостомисл. Ні, любо! Все се ти пусте говориш!
Занадто много я пружин порушив,
Людей занадто много втяг в те діло,
Щоби могло втаїтись від князя.
Сли завтра не вівьмем єго у руки,
То завтра-ж він про се дізнатись може,
І певно нас тоді не пощадить
Запава. Значить, пропасти нам! Я добре знаю!
Гостомисл. Запаво, серце! Сном марним не муч
Себе й мене! Хто знає ще, чи він
Значить що небудь. А коли й значить,
То може власне не таке, як ти
Ворожиш? Може батько твій тобі
Хотів вказать: лиш сміло йди тим шляхом,
Котрим ідеш! І стань на тее місце,
Де я стояти мав!
Запава. Нехай і так!
Дай бог, щоб так було, як ти говориш!
Гостомисл. Вспокійсь! Не бій ся! Все ще добре буде.
Я чую се, бо розум мій міні
Говорить, що усе я обчислив,
Про все подумав, все устроів так,
Що діло мусить вдати ся. Тепер
Позволь заснуть міні й сама засни!

(Обое заслонюють котари. Но хвили чути сонне сапанє Гостомисла. Запава ще якийсь час неспокійно кидаєсь на ліжку. Потім тихо. Овлур підносить ся і звільна прямує до дверей. При дверех нащупує столик, на котрім лежить булава. Приглядаєсь йій і бере в руку. Булава дзвонить. Овлур швидко ховає єї за рукав, вона дзвонить сильно, та він з булавою вибігає.)

Явa шеста.

Гостомисл, Запава.

Запава (*прокидає ся від брязкоту дзвоників, сідає на ліжку, відхиляє котару і вдивлюєсь довкола, потім говорить стривоженим голосом, зразу тихо, потім дужше*)
Ей! Гостомисле! Чуєш, Гостомисле!
Гостомисл (*крізь сон*). Чи чорт якийсь! Хоч гинь, не дасть заснути!
Запава. Прокинь ся друже мій! Тут щось неневне!
Гостомисл. Ну що таке? Знов бабський сон якийсь.
Запава (*таємничо*). Тут є чужий хтось.
Гостомисл (*зриває ся і сідає на ліжку*). Що? Чужий хтось тут?

Запава (*як висше*). А ти ж хіба не чув?
Гостомисл, Що мав я чути?
Запава (*як висше*). Як хтось дзвонив твоєю булавою?
Гостомисл. Моєю булавою? Що тобі
Причуло ся?
Запава. Ні, друже мій! Сим разом
Я добре чула Булаву твою
Хтось мав тепер в руках, вона дзвонила.
Гостомисл. Не може бути! (*вискакує з ліжка і на помацки йде до столика*)
Тут вона! Та гов!
Се що таке? Ві нема!
Запава. Я чула,—
Гостомисл (*злий*). Ей, замовчи ти вже з своїм: я чула!
Чекай, я пошукаю! (*Бере лямпу з перед образа і шукає*)
Ні, нема!
Се що за диво?
Запава. Тут хтось був чужий!
Буди всіх слуг!
Гостомисл (*бє палкою о шолом, на той стук по хвили вбігає слуга*)

Ява сема.

Ті самі і слуга (*вбігає*).

Гостомисл. Де варта замкова?
Слуга. Мабуть вартує.
Гостомисл. А у сінех є хто?
Слуга Та я там був.
Гостомисл. І незвичайного
Нічого ти не бачив?
Слуга. Ні, не бачив.
Запава. Ти певно спав?
Слуга. За дня втомив ся, пані,
То, грішний чоловік, здрімав ся троха.
Гостомисл. Отто то й є! На вас і сподівай ся!
На брамі варта, в корідорі варта,
А тут з моєї спальні біс якийсь
Вкрав булаву.
Слуга. Вкрав булаву?
Гостомисл. Ось тут
Лежала, та з дзвінками!
Слуга. Та з дзвінками!
Бігме не бачив!
Запава. Ти б не бачив певно,
Як би й тебе хто вкрав!

Гостомисл. Бігай, буди
Всю варту, всіх, хто в домі є! Шукайте
По всіх усюдах! Сли чужий який
Тут злодій був, то ще втекти не міг
Із замку, ще тут мусить бути. Живо!
(*Слуга вибігає.*)

Ява осьма.

Гостомисл і Запава.

Гостомисл (*поспішно одягає ся*). Ну, се нечуване! Се диво! Ще
В житю міні подібне не трафлялось!
Запава (*також одягаєсь*). А я вспокоілась!
Гостомисл. Після чого?
Запава. А тямиш? Після мого сну страшного.
Тепер я бачу: се не був мій батько.
Се в полусні я мусіла побачить
Отого злодія
Гостомисл. Тай справді! От
Який я дурень! Тілько б встать було
Та пошукать, він мусів тут десь бути.
Запава. І певно все те чув, що ми в собою
Балакали.
Гостомисл. Се ще пусте. Богато
Не зрозумів він з того. А хоч дещо
І зрозумів, то що він нам пошкодить?
Я надіюсь, за хвильку будем мати
Єго в руках.
Запава (*надслухує*). Ось вже ведуть єго!

Ява девята.

Ті самі, слуга, вояк.

Гостомисл. Ну, що?
Слуга. Ось вартовий із брами.
Гостомисл. А,
Ти бачив щось?
Вояк. Страшенне щось, мій пане!
Гостомисл. Страшенне? Що такеє, говори!
Вояк. І сам не знаю, як вам се сказати.
Як тілько наші рушили в похід,
Заперто браму, я засів у будці
Над брамою тай троха задрімав.
Гостомисл. Отсе то й є! Така то в мене варта!
Все з того й почина, що задрімаєсь.

Вояк. Втомив ся, пане, я за дня страшенно!
Не витримав, хвилинку головою
Склонивсь на стінку. Прокидаюсь — що се
За диво? Крізь густу нічную тьму
Виразно бачу: по подвірю хтось
Мов вартовий помалу малу ходить
Сюди й туди. Не чути стуку кроків,
Не чути віддиху, не чуть нічого,
А ходить, ходить, ходить... Придивляюсь:
Високий лицарь, весь у чорній збруї,
З довжезним ратищем, з мечем при боці.
Я помертвів увесь. За горло щось
Немов здавило. Я з гори хотів
На него копєм кинути, та де там!
Рука мов здеревіла. Наче стовп
Стояв я в будці і очей не міг
Від него відвести. Мов чорна хмара,
Отак ходив він по подвірю.

Готстомисл. Ну,
І щож в тім є таке страшне?

Вояк. Не знаю,
Та я увесь мов помертвів.

Гостомисл. І щож
З ним далі сталось?

Вояк. Так з годину може
Ходив.

Гостомисл. Ну, варт ти сто різок, мій друже,
Що за той час не взяв ся на відвагу
І не зловив єго.

Вояк. Ні, пане! Я
Не трус, та тут не просте щось було.
Я й думать не посмів о тім, щоби
На сю появу руку міг підняти.

Гостомисл. Ну, ну, кажи, що далі сталось? Де
Вона поділась?

Вояк. От тепер як раз
Страшне приходить! Якось та поява
Зайшла за угло, так що тілько крихту
Я міг єї ще бачить. По хвилині
Вертає й бух, розділюєсь на двоє.
Чи то сама на двоє розкололась,
Чи друга подібнісінька поява
З землі десь виросла чи з неба впала,
Сего не знаю. Бачу — їїх вже дві.
Шугнули по за угло і пропали.
В тій хвили чую з корідора крик
Слуги, що се злодії.

остомисл. Чом же ти
Не біг за ними, не тримав?
Вояк. Куди ж я
Мав бігти? Ми оба з отсим слугою
Оббігли замок весь довкола — де там!
Нема й душі живої!
Гостомисл. А на мурі
Від заходу хіба не має варти?
Вояк. Ах, правда! О! Про неї ми й забули!
Гостомисл. Біжіть! Чень там стоїть хто розумнійший,
Що не підшитий трусом!

Ява десята.

Ті самі, 2. вояк *(впадає без духу)*.

2. вояк. Пане, пане!
Щось робить ся не добре коло замку!
Гостомисл. Ну, що таке?
2. вояк. Якісь чужі появи
Мотають ся. Ось тут від ліса, в корчех
Я чув, як коні форкали. Потому
Якісь дві постаті немов гадюки
Підповзли аж під мур і щезли.
Гостомисл. Що?
Від ліса? Корчами? Де тайний вхід?
2. вояк. Чи є там вхід який, про се не знав я.
Та постаті там щезли. Та мабуть
Про тайний вхід вони не знали також,
Бо швидко я побачив їіх опять
В долині поміж корчами.
І. вояк. А тих
Не бачив, що снувались по подвірю?
2. вояк. Ні, тих не бачив! На подвірє я
І не дививсь. Я з ока не спускав
Тих там у корчех. І не розумію,
Чого вони там чатували?
Гостомисл. Чом же
Ти не сполошив їіх, не постріляв?
2. вояк. Я ждав, що дальш робитимуть вони.
Гостомисл. І що-ж робили?
2. вояк. Та нічого пане.
Лишень нараз — я на момент кудись
Зирнув, аж бачу, вже чотири їіх
Снуєть ся там. На коней посідали,
Легенький свист роздавсь, і штири їіх
Мов штири хмари рушили і щезли.

Гостомисл. Куди погнались?
2. вояк. Бачить ся, у ліс.
Гостомисл. Значить, розбійники! Та диво тілько,
Що на таку відвагу підняли ся!
І мусів хтось такий між ними бути,
Що добре знає замок сей. Ну се
Ми вислідимо! Гей, біжіть, будіть
Усіх, хто в замку є! Вони далеко
В ночи лісами не пойідуть. Швидко
За ними рушимо в погоню. Вже
Світатиме за хвилю, то їх слід
Побачимо по зшибаній росі.
Ану, спішіть! (*Слуга і вояки відходять.*)
Запава. І ти тудиж?
Гостомисл (*надіває панцир і шолом*).
А вжеж!
Не бій ся, не спізнюсь до свого діла.
Удасть ся нам зловити їх, то добре,
А ні, то се відложим на потому.
Запава. Я тимчасом зготую вам сніданє. (*Обоє відходять.*)

(*Заслона спадає.*)

Дія четверта.

Ніч. Під конець дії починає світати. Поляна серед густого ліса. В глубині сцени кілька колиб з галузя та кори, на серед сцени огонь горить. Над огнем висить котелок, в котрім варить ся мясо. Коло кітла пораєсь один розбійник. Кілька розбійників сидить коло огню, інші лежать у колибах так що видно їх голови.

Ява перша.

Васюта (*кухарь поравсь коло кітла*), **Розбійники** (*при огни*).

Панюта. Ну, що, Васюто! Швидко вже там буде
Вечеря? Ми втомились, спати час.
Васюта. Ще хвильку потерпіть. І так ватажка
Нема.
Чепіль. А деж він дів ся? Далі ніч
Мине! Ми стілько сел оббігли, стілько
Страху найілись, а єго нема.
Васюта. Страху найілись? Ну, значить, ви ситі.
Чепіль. А щоб такий був ситий ти і князь
І ті вояки, що їх нині стілько
Довкола шлясєсь, наче міх із ними
Розсипав ся!

Васюта. Які вояки? Аджеж
Війни нема у нас! Хіба Половці
Напали несподівано?
Панюта. Та де там!
Се наші. Дивно тілько, що в ночи
Юрбами в Київ йідуть, наче тайком
Прокрадують ся.
Чепіль. Щоб вони сказились!
Мене захопили на чистім полі,
Ще й з бараном. Я думав, що погоня
І в балку кинув ся на сліпо. Сам
Не знаю, як ребер не поломав
Та голови о скали не розтріскав.
Панюта. І я бояв ся з разу, і сховав ся
В корчі. Та швидко я переконав ся,
Що йім до мене мов не має діла.
Спішать, щось шепчуть. Се не княжі люде.
Васюта. Гей, братчики! Се щось несамовите!
А наш ватажко! Де він? Аджеж ще
Як вийшов відси вечером, то й досі
Ніякої не дав про себе звістки.
Панюта. Ну, не такий він, щоб у небезпеку
Та самохітно йшов.
Чепіль. А хто є з ним?
Васюта. Не знаю. Бачить ся, із наших пять
З ним вибралось, та жадного ще доси
Нема.
Панюта. А гов! Чи чуєш? Щось тріщить
У лісі!
Чепіль. Коні тупотять!
Васюта. Погоня!
Панюта (*зривав ся і свище, з колиб вибігав кількандцять розбійників.*)
Розбійники. Що? Що таке?
Панюта. Хтось йіде. Розбіжіть ся
По лісі вартувать! (*Розбійники біжать і щезають у лісі. З глубини ліса чути триразовий свист.*)
Чепіль. Еге, се наші!
Васюта. На конях? Наші? Се не може бути!
(*За сценою чути гомін, переклики, далі входять два розбійники провадячи звязаного Кунаша. У него завязані очи, на одежі видно криваві плями.*)

Явa друга.

Попередні, два розбійники, Кунаш.

Трубай (*кричить за сцену*). Попутай коней, най пасуть ся! Збрую
І сідла повдіймай! (*обертає ся на сцену*)
Здорові братя!

Розбійники. Здорові й ви!
Васюта. Се що за диво? Ви
На конях мов бояре!
Чурило. Ну, а щож?
Хіба се гріх? Нехай і не бояре,
Та на боярських конях!
Панюта. Де-ж се ви
Уполювали?
Трубай. На містку, на шляху,
Що в Київ.
Панюта. Певно се від тих вояків,
Що нічю шляли ся?
Чурило. А вже ж, від них!
Пять коней вполювали і одного
Невольника (*До Кунаша*) Гей, ти! Давай, нехай
Тобі розвяжу очи! (*Розвязує очи*).
Кунаш (*копав его ногою так що розбійник аж паде на землю.*)
Ось тобі
За се!
Чурило (*зриває ся і хапає за сокиру*).
Ах, псе! Ти так міні? Стрівай!
Ось я тобі покажу! (*Замахується.*)
Трубай (*зупиняє его*). Стій безумний!
Хіба забув, що се ватажків плінник?
Що він казав нам берегти его?
Розбійники і Васюта. Ватажків плінник? Ну, а де-ж ватажко?
Трубай. Еге-ж! Ватажко копієм зранив
Его, віпхнув з коня, то ми відтак
Коня спіймали, а потім найшли
Отсего панича у корчах.
Кунаш. Люде,
Чи нелюди! На що я вам потрібний?
Пустіть мене!
Чурило. Го, го, який прудкий!
До любки певно кваниш ся? О, маю
Надію в бові, що ще сеї ночи
Повиснеш тут на дубовій гиляці.
Кунаш. Пустіть мене! Я ж вас не зачіпав!
Я не із княжих. Скарбів ні добра
Не маю, — по щож вам мене тримати?
Трубай. Тай справді, нам тебе до хріну треба.
Та що, небоже, наш ватажко нам
Казав тебе зловити, завести
Сюди і берегти, аж поки він
Не вернеть ся.
Кунаш. Щоб він пропав, проклятий!
У мене кожда хвиля дорога!

Чурило. О, скорше сам пропадеш ти, поганче!
Кунаш. Та розвяжіть мене! У мене рана
Болить. Я вмру, заким єго дождусь.
Панюта. Давай, я гляну, що за рана в тебе.
Се справді не по божому так мучить
Чужого чоловіка. (*Розвязує ему руки, огладає і перевязує єго рану. Поки він поравть ся коло Кунаша і той лежить на земли, тихо стогнучи, розбійники розмовляють.*)
Васюта. Ну, а ватажко? Де він? Що з ним діесь?
Трубай. Го, го, ватажко наш сьогодні хват!
Таке придумав, що не знаю й відки
Воно взялось!
Розбійники (*обступають єго*). Ну що? Ну що? Скажи!
Трубай. Та, перше те, що на отих вояків
Рішив ся сам напасти. Адже-ж йіх
Там сила йіхала, то як би всі
На нас ударили, було б нам круто.
Васюта. Зовсім безумний чоловік! І по що
Чіпати йіх, сли нас не зачіпають?
Трубай. Та се не все! Десь в пітьмі, серед ночи
Товариша нового роздобув,
Якесь страшило чорне, все закуте
В зеліві. Ми поглянули на него,
То аж мороз по нас пішов. Мара,
Чортяка! А ватажко мов здурів
Із радости. Се — каже нам — новий
Товариш наш, Ставур.
Розбійники. Ставур! Якийсь
Боярин!
Трубай. Хто єго там знає! Ждеш
Годину, поки вицідить слівце.
Я все своє говорю, що се чорт.
Васюта. Ну, бог з тобою! Що се за страхіття
Балакаєш? У мене аж мороз
По шкурі дре!
Трубай. Та слухайте лишень,
Що далі сталось! Одурів зовсім
Ватажко наш і разом з тим Ставуром
І з нашими двома пішов — (*перед ивав і надслухує*)
Розбійники (*нетерпливо*). Куди?
Трубай. У Гостомислів замок красти.
Васюта (*плеще в долоні*). Боже!
Розбійники. Вони пропадуть там!
Чепіль. Сьогодні я
Слідив довкола Гостомисла замку, —
Там війська повно.

Васюта. О, се певно зрада!
Пропав ватажко наш!
Трубай (*надслухує*) Гей! Чуєте?
Розбійники (*слухають, хто притуливши долоні до ух, хто прилягши до землі*) Так! Йідуть! Коні стугонять!
Трубай. Ватажко
І той Ставур і наші два на конях.
Панюта (*до Кунаша*). Не бійсь, небоже! Рана не тяжка.
Сідай ось тут і будь спокійний! Наш
Ватажко добрий чоловік (*до розбійників*)
Ну, хлопці!
У ліс! Хтось йіде! На свої місця! (*Розбійники розходять ся. На сцені лишають ся тілько Панюта, Васюта і Кунаш. Та коли розбійники обернули ся в інший бік, Кунаш зриває ся і одним скоком щезає за сценою.*)

Явa третя.

Васюта, Панюта, потім **розбійники** і **Кунаш.**

Васюта. Ой батечки! А де наш полоняник?
Панюта. Го, го! Так ось який він птах! (*Кричить*) Гей-гей!
Агов, хлопята! (*Кілька розбійників вбігає*)
Пліпник наш утік!
Біжіть, шукайте! (*Розбійники розбігають ся. По лісі шум, хрускане гиляк, крики По хвили розбійники ведуть за руки Кунаша, що скажено боронить ся, бє ногами і кричить*).
Кунаш. Пустіть мене! Я мушу, мушу буть
У Кіиві ще сеї ночи!
Чурило. Будеш
У чорта на гостині, вражий сину! (*Бє єго.*)
Панюта. Еге, небоже! Ти втікать трібуєш?
Се, знай, у нас не звичай! Ну-ко, хлопці,
Візьміть єго і привяжіть до дуба,
Щоб був спокійний!
Кунаш. Іменем господнім
Благаю вас, пустіть мене! Самі ви
Не знаєте, що робите, коли
Мене ось тут тримаєте в неволі.
Розбійники. Ходи! Не час балакати з тобою! (*Тягнуть єго він кричить.*)
Панюта. Щоб не кричав, то завяжіть і рот! (*Розбійники і Кунаш відходять.*)
Васюта. Ну, що єго до Кіива так тягне?
Панюта. Панич! То звісно, краще ночувать
У Кіиві у теплих подушках,
Нім між розбійниками в лісі.

Васюта. Ні,
Здаєть ся, тут щось інше! Щось там є
У него на душі. Я трібував
Єму заглянуть в очи. Мов ті миши
У пастці, так ті очи бігають
У него неспокійно, ні на хвилю
Не міг я йіх спіймати. Так і видно,
Що він боіть ся, щоб єму крізь очи
Хто в душу не заглянув.
Панюта. Слухай! Свист!
Васюта. Га, наші йідуть! Чень ватажко! (*За сценою чути гомін розбійників.*)
Панюта. Так!
Се він! Ну, богу слава! А то справді
Безумне діло він сю ніч почав!

Явa четверта.

Ті самі, Овлур, Князь, розбійники.

Розбійники (*кричать*). Гурра! Ватажко наш! Гурра!
Овлур. Ну, годі!
Не надто верещіть! Погоня йде
За нами!
Трубай. Е, ми тут не боімось
Ніякої погоні!
Чурило. Особливо,
Як ти при нас.
Овлур. Ну, годі! Супокій! (*сідав на колоді при огни, розбійники обступають его довкола, князь віддалік під дубом*) Що, всі ви тут?
Розбійники. Усі.
Овлур. А не було
Кому за дня якої де пригоди?
Розбійники. Бог милував.
Овлур. А що, того йіздця
Найшли, що я ранив?
Трубай. Найшли.
Овлур. Де ж він?
Панюта. Я оглядів і завязав порядно
У него рану — не страшна ні раз.
Та він за те пустивсь було втікати.
Ну, хлопці зараз тут его зловили,
Та силою прийшлось его тягти.
Усе кричить. Пустіть мене! Я мушу
До Кіива, сю ніч ще мушу бути.

Ну, я й казав єго для обезпеки
До дуба делікатно привязати
І рот єму легенько завязати

Овлур. Ведіть єго сюди! (*Кілька розбійників виходять а по хвили ведуть звязаного Кунаша з завязаним ротом.*)

Явa пята.

Ті самі і Кунаш.

Овлур. Здійміть із рота
Ту повязку! (*Розбійники знимають. Кунаш важко віддихає і глядить довкола мов остовпілий*)
Ти сину як зовеш ся? (*Кунаш мовчить.*)

Панюта (*туркав єго в плече*). Ну, се вагажко! Говори до него.

Кунаш. Ти їїх ватажко? Слухай ти ватажку,
Пусти мене! Чого від мене хочеш?
Я не займав тебе, спокійно їхав
Дорогою. У мене діло пильне,
Я мушу перед світом ще дістатись
До Кіива.

Овлур. Помалу, синку мій!
Ще маєш час. До рана ще не близько.
Як звать тебе?

Кунаш. Кунаш.

Овлур. А чий ти муж?

Кунаш. Я воєводи Гостомисла муж.

Овлур. Отсе то й гарно! Так я й міркував.
А можна нам спитать, чого так пильно
До Кіива тобі потрібно?

Кунаш. Се
Не ваше діло.

Овлур. А як би ми дуже
Тебе просили —

Кунаш. Навіть не трудіть ся!

Овлур. А як би я так приказав тобі?

Кунаш. Ти? Смерде! З твоіх розказів смію ся.
Не твій слуга, щоб мав тебе я слухать.

Овлур. Не забувай небоже, що ось тут
Я пан, я самовладний царь у лісі,
А ти в моіх руках.

Кунаш. То вбий мене!

Овлур. Твоєї смерти я не потребую,
А хочу правду знать: чого сю ніч
Так много уружених у Кіів
Пойіхало? Я знаю, що вони
Всі Гостомислом вислані.

Кунаш. Се знаєш!
А не чував, що завтра княжий суд?
Овлур. Так що, що суд?
Кунаш. А князь на суд виходить
Окружений дружиною і військом.
Овлур. На стілько війська має князь при собі.
Вас кілька сот пойіхало, — так много
Для суду не потрібно.
Кунаш. Се вже діло
Князя і воєводи. Князь казав,
А воєвода робить.
Овлур. Брешеш, брате!
Кунаш. Бреши ти сам, коли міні не віриш.
Овлур. Чекай, не тоі зараз заспіваєш!
Гей, хлопці! Чоботи здійміть із него
І голими ногами у огонь
Встроміть. Як припече єго, то він
Співатиме, аж любо буде слухать
(*Розбійники зачинають порати ся коло Кунаша.*)
Кунаш. Ватажку! Стій! Не муч мене! По що
Тобі моєі муки? Так і буть,
Я розповім усе.
Овлур. Отак найліпше.
Кунаш. Я ж думаю, що князь сей, Святослав
І вам усім немало досолив.
Та ж ви розбійниками не родились,
Вас викинено з дому, із громади,
Вас княжі люде гонять, тровлять, мов
Тих звірів диких, а кого попадуть,
То вішають без жадноі пощади.
Васюта (*покивує головою*). Се правда, правда! Дуже прикра річ!
Кунаш. Значить, яке ж вам діло обставати
За сим князем? І чи не ліпше вам
Іти зо мною враз і з Гостомислом?
Овлур. Іти? Куди?
Кунаш. У Київ Знайте, люде,
Що Гостомисл задумав нині рано
Велике діло доконать. Сей князь,
Старий наш кривдник Святослав ще нині
Повинен згинуть.
Розбійники. Боже! Он що дієсь!
Кунаш. Так, мусить згинуть! Не втече від смерти.
Мов звір у сіть, так він опутаний
Довкола хитрощами Гостомисла.
Оті оружні, що сю ніч стяглись
У Київ, всі війдуть безпечно в город,
Бо брам пильнують Гостомисла слуги.

Відтак простісінько у княжий двір
Усі ідуть, та так, щоби Кіяне
Не завважали. Се народ дурний,
А Святослав у них як рідний батько.
Ну, та тепер вже не спасуть єго,
Бо скоро лиш з своєї спальні князь
У сіни вийде, тут єму й амінь
Овлур. Придумано не кепсько! Ну. а що,
Як би про се дізнали ся Кіяне
І вдарили б у дзвін свій вічевий
І вас усіх посікли б на капусту?
Яка тоді вам користь?
Кунаш Ну, й на се
Ми приготовані. То запремось
У княжому дворі й боронимось,
Нехай нас облягають. День чи два
Ми видержати можемо облогу,
Аж поки поміч не прийде.
Овлур. Яка?
Кунаш. Могучий князь Всеслав із Новгорода.
Овлур. Так ось кому ви Київ продали!
Кунаш. Воліємо Всеслава-чародія
Ніж сего скупиндрягу без душі
Овлур. А все ж сей скупиндряга нас водив
І на Половців і в Литву і всюди
Своїм мечем писав він руську славу!
Сей скупиндряга над завів у краю —
Кунаш. А кілько вас повішав!
Овлур. Щож, небоже!
Таке вже наше ремесло нещасне:
Гуляй, поки гуляєш, а попадеш
У руки — не прогнівайсь, на гиляку!
А ось бояр приборкав він, се правда!
Всім воеводам, дукам крил притяв,
Ну, та за се ему лиш дякувать.
Кунаш. З тобою говорить, то треба б, бачу,
Найісти ся гороху! Чорт з тобою!
А ось до сих людей я обертаюсь.
Послухайте мене, брати! Ходіть
Зо мною, поможіть нам скинути
Сего князя! Подумайте. за се
Яка вам надгорода буде! Ви
З розбійників від разу зробитесь
Приятелями нóвого князя!
Ви обдаровані богатим скарбом,
Свобідні від усіх старих провин
Від разу зробитесь панами! Дурень.
Хто не зуміє користати з хвилі.

Васюта. Та й справді, братчики! Чого нам думать?
Чудесна нагода трафляєсь нам!
Чепіль. Щож, я готов.
Трубай. І я піду, сли тілько
Ватажко з нами.
Розбійники. Е, сли так, то й я!
І я! І я!
Овлур (*по хвилевім ваганю*) Так ось як хлопці? Ви
Готові йти скидать князя старого?
Васюта. Яке нам діло до князя, ватажку?
Старий чи молодий — одно нам лихо.
Та ось трафляєсь нагода — проскочить
Із сего клятого житя назад
Між люде. Ось що!
Розбійники. Так, так, так! Се діло
Для нас велике!
Овлур. Щож, не хочу я
Стояти вам на перешкоді, діти.
Коли така вже ваша воля —
Розбійники. Так!
Овлур. То й я йду з вами.
Розбійники. Славно! Славно!
Кунаш (*хоче стиснути его руку*). Дай
Свою правицю, мій ватажку любий!
Тепер я бачу, що ти муж як слід.
Овлур. Стрівай! з тобою ще розмова буде.
Скажи, коли ось так ми прийдемо
І схочемо пристать до вас, то може
Не схочуть нас пустити?
Кунаш. Чом не схочуть?
Я-ж буду з вами.
Овлур. Ну, ми ж купою
Не підемо, а треба розділитись.
Кунаш. Се правда, щоб не зуздріли Кіяне!
В такому разі треба вам усім
Запамятать клич тайний: Гостомисл.
З тим кличем наші всюди вас приймуть.
Овлур. Отсе то гарно! За отсе спасибі!
Ну, а тепер хлопята — —
Розбійники. Що таке?
Овлур (*встає з сидженя*). Візьміть отсего зрадника, на шнур
І на гилю!
Васюта. Що? Ти би хтів — —
Овлур (*громовим голосом*) Мовчать!
Я ще ватажко ваш! Беріть его!

Чурило (*підходить до Куная*). А видиш, що я добрий був пророк!
(*Остовпілого Куная виводять з шнуром на шиї*)

Овлур. Тепер же слухайте, що вам скажу.
Всі враз до Кіива рушаймо! З тим
Кличем, що нам той зрадник передав,
Ми вкрутимось між них. Нам треба конче
Спасти князя, пекельний замір їіх
Перевернуть. Спішімо! (*Коли розбійники стоять нерішучі*)
Щож, чи ви
Не розумієте, що Святослав
Побачивши, що ми, розбійники,
Єму лишились вірні, скорше нам
Дарує всі провини, ніж отой
Всеслав, братоубійця і дерун?

Розбійники. Се правда! Ти розумно радиш нам!
Веди нас! Всі з тобою йдем! Гурра!

Овлур (*підходить до князя, що весь час стояв під дубом осторонь, криючи своє зворушенє*).
А ти Ставуре що про все те скажеш?
Мовчиш? Чи не подобалось тобі
Все те?

Князь (*кидаєсь єму на шию*) Мій друже! Я іду з тобою!

(*Заслана спадає.*)

Дія пята.

Муром обведене подвіре княжої палати. В глубині сцени видно фронт палати з ганком, до котрого йде ся сходами. З правого боку куліси представляють причілок княжої гридниці, з лівого боку вихід до стаєн. Свитає, а в протягу дії робить ся цілком день.

Явa перша.

Предслава *боязливо вихиляє ся з за угла гридниці і озирає ся по подвірю, потім виходить далі все ще держачи ся близько стіни.*

Предслава. Моі дітусі сплять. Моі біднятка!
Набідувались, голодом намлілись,
Від стужі натряслись, в слоті намокліс!
О Господи! Вже рік житя такого!
Страшенний рік! Нечувана покута
За гріх несповнений! Помилуй нас!
Скінчи сю пробу! Сил моіх уже
Не стане! Серце трісне в моїй груди!

(*Поступає троха далі все озираючись.*
Нема нікого! Як же се? Чи то
Зловіщий сон манив мене? Та ні!
Всю ніч я й ока не стулила. Дика
Трівога била мучила мене —
І не пуста трівога! Я виразно.
Виразно чула стук копит і брязкіт
Оружя, кроки, голоси глухі
Отут і тут і тут, кругом сих стін!
Вони тут є — чекають — похов лись,
Готові на страшне, прокляте діло.
О Боже! І не вжеж нема ратунку?
(*Наближуєсь до ганку*)
Князь спить, не знає, що довкола него
Чатує зрада, що мов дикий звір
Чяпить уже, щоб скочити з крийівки
І розірвать его. Сьогодні суд, —
О, так! Я добре чула, як змовлялись
Ті зрадники, Добриня й Гостомисл:
В день суду буде смерть для Святослава.
Добриня не дожив, та смертю ще
Своєю люто він помстивсь на мні
І на нещаснім мойім чоловіці.
Та другий ворог наш жиє й не спочиває.
Я добре знаю, він на нині все,
Все приготовив, щоб сповнити зраду.
Нещасний князь! Немов орел у клітці
Безсильний, беззахистний він попаде
В ворожі руки! Боже! З ним пропаде
Й моя надія! Таж від Гостомисла
І від Всеслава нам не ждать добра!
Та щож! Бажала я спасти князя,
Та завзялась зла доля! Вчора вже
Остатніх сил добула, вже здавалось,
Що ціль осягнена — аж ні! А нині?
Чи вже за пізно? (*Хвилю мовчить і думає*)
Певна річ, сей двір
Обступлений довкола, відси в город
Жива душа дістати ся не може.
В палаті слуг не много, тай і з них
Хто зна, чи деякі не є у змові
Із Гостомислом. Господи, хто зна,
Чи вже в тій хвили діло йіх прокляте
Не сповнене? (*Вбігає на ганок*)
Га! Все одно! Біжу
В палату, в княжу спальню знов вірвусь.
Сли князь живий — остережу его.

Тут є підземний хід із сих палат
Аж на Дніпро, туди втекти він може.
А неживий — то най і я загину! (*По тихо входить у палату.*)

Явa другa.

(За передньою правою кулісою чути скрип важкої брами і калатанє дерев'яних засувів. По хвили входять на сцену Гостомисл уоружений, Запава по жіночому вбрана, та з кольчугою на грудях і з спісом у руці, а за ними парами вояки, Путята, Овлур, розбійники і князь.)

Гостомисл. Тихенько! Не стучіть! Не гомоніть!
Справляйтесь жваво! Чи постягані
Всі відділи, що крились через ніч
В церковних огорожах та садах?
Путята. Здаеть ся всі.
Гостомисл (*побачивши розбійників*)
А се ось що за люде?
Путята. Кунаш здобув нам несподівану
Підмогу: розбійницькую дружину
Підмовив, щоб ішла нам на підмогу.
Гостомисл. Се славно! (*До розбійників*) Гей, ви люде, а вам звісно,
Чого ви тут прийшли?
Васюта (*виступав наперед*) Одно нам звісно:
Робити те, що ти прикажеш, пане
Гостомисл. А як би се небезпеченством пахло?
Васюта. Ми там у лісі смерти що година
Привикли в очи заглядать, то вже
І відучили ся ві боятись.
Гостомисл (*клепче вго по плечі*). Гаразд, хлопята! От люблю таких!
А чи не в вас котрий пожартував
Сю ніч у мене в замку?
Васюта. Ні, мій пане.
Сю ніч Кунаш, твій вірний муж, між нас
Зблудивши, розповів нам, що за діло
Задумав ти. І нам той князь старий
Ненависний, бо наших без ліку
Замучив та побив, зовсім зо світа
Зігнати нас завзяв ся. І ми всі
Від разу радісно пристали к ньому.
Прийшлось готовитись в дорогу, щоб
На час поспіти.
Гостомисл. Ну, а деж Кунаш?
Васюта. Від нас він рушив у другу ватагу, —
Я надіюсь, що надійде ось-ось,
Бо наші всі, будь того певний, пане —
По твойім боці стануть.

Гостомисл. Много вас?
Васюта. Всіх тридцять мужа. Та ще пять пішло
Із Кунашем
Гостомисл. Ну, гарно! А тепер
Обставте двір! Щоб з гридниці в палату
Ніхто не смів ходить, ані з палати
Не випускать душі живої! Браму
Запріть! На всіх рогах кріпку сторожу
Поставте! (*Путята, вояки, розбійники з Олуром і князем відходять. Часть їіх уставлює ся під вікнами, при гридниці і в лівих кулісах, а головна купа, з Олуром і князем обсаджує ґанок. На переді сцени лишають ся Гостомисл і Запава.*)
Гостомисл. Ну, здаєть ся, все як слід!
Доходить до мети все наше діло.
Запава. Здаєть ся! І сама се бачу. Та про те
Немов кліщами зимними стискає
Трівога ґрудь мою! Ой Гостомисле!
Боюсь чогось! Боюсь, щоб у самій
Остатній хвили вся твоя робота,
Весь труд твій не розвіяв ся як дим!
Гостомисл. Жіноче серце і жіночий ум!
І бачить же сама на власні очи,
Що все як слід іде, що наш противник
Немов зелізним обручем з усіх
Боків обхоплений, що город спить
І не спасе єго — та ні! У неї
Важнійший глупий сон! Вона боіть ся
Тих мар пустих, що сплодила в ночи
Стрівожена уява.
Запава. Мужу, мужу!
Ти не кепкуй із моіх снів! Таж знаєш,
Що булава твоя пропала! Се ж
Не сонні мари вхопили еї.
Гостомисл. Ну, щож, якийсь злодюга. Важне діло!
Ти тут гляди! (*показує на палату*)
Скрізь наші! Ми тепер
Цілої Руси долю держимо
В своіх руках! Ще хвиля і великий
Престол порожний буде, і піде
По всіх країнах руських шум і гомін!
Зворушить ся від моря аж до моря
Народ. Подумай! Встануть супротивні
Могучі хвилі, а ми поверх них
Понесемось. Лиш з Гостомисла рук
Прийме великокняжую корону
Наслідник Святослава! Ось що я

Держу в руках! На се я довго літ
Трудив ся, се я підготовлював,
До того йшов і біг і повз і дер ся.
Тепер держу сей плід мойіх зусиллів, —
Сам Бог міні єго не вирве з рук!

Ява третя.

Ті самі і Предслава. (*З разу чути за сценою ві крик, потім вона появляє ся в дверех палати.*)

Предслава (*за сценою*) Нема єго! Нема! Убили! Вкрали!
Запава. Га, що се? Крик якийсь в палаті?
Гостомисл. Справді,
Голосить хтось. (*Обоє ідуть до ганку*)
Предслава (*з розпущеним волосем, ломаючи руки вибігає з палати*)
Нема! Нема! О Господи! Се що?
Вояки. Стій! Хто ти є? Не вільно далі йти!
Предслава. Пустіть мене! Убійці! Розбишаки!
Чи вже поквапились? Чи вже зробили
Своє прокляте діло?
Гостомисл (*підходить до неї*) Жінко, хто ти?
Предслава. Я знаю, хто ти! Гостомисл! Постій,
Не бійсь мене! Дай руку, най погляну,
Чи є ще свіжа кров на ній? (*Хоче хопити єго за руку, Гостомисл цофає ся в зад.*)
Гостомисл. Якась,
Здаєть ся, божевільна. Жінко, слухай!
Що сталось там в палаті? І чого
Ти так кричала?
Предслава. Ти мене питаєш?
Сам ліпше знаєш. Нелюде поганий,
Скажи, де князь?
Гостомисл. Де князь? Хіба єго
Нема в палаті?
Предслава. Каін! Каін! Каін!
„Хіба я, Боже, сторож брата мого?“
Скажи, ти вбив єго чи заховав
В яку тюрму підземну?
Гостомисл. Схаменись,
Що ти говориш, жінко? Ми князя
Не бачили. Він певно спить іще.
Предслава. О, певно спить, та вічним сном! У спальни
Нема єго, нема й сліду по нім.
Гостомисл (*збентежений*). Не може бути! Ти мабуть не знаєш,
Де княжа спальня! Стій! Держіть єі
Ось тут! Не дайте їй кричать! А я
Піду погляну сам.

Запава. І я з тобою.
Путята. Я думаю, що добре б і міні
Ще з кількома піти. Не може бути,
Щоб князь отак з палати щез в ночи.
Він мусить бути тут. Сховав ся може.
Ану зо мною двадцять наших! Треба
Перешукать усю палату.
Предслава. Юди!
Пішли Христа шукать! Та ні, нема
Єго! О Боже! Чи ти чудом виніс
Єго в ночи із сеї западні?
(*Гостомисл, Запава, Путята і їіх дружинники входять у палату. Розбійники лишають ся зібрані довкола князя і Овлура.*)

Ява четверта.

Князь, Овлур, Предслава, Розбійники (*Розмова веде ся уривано, шептом.*)

Овлур (*обнимає Предславу*) Голубочко моя!
Предслава (*перелякана*) Геть, геть від мене!
Овлур. Предславо! Що, не пізнаєш мене? (*Відхилює візір.*)
Предслава. Овлур! Мій милий! (*кидаєсь в єго обійми — та зараз вирвав ся і відтручує єго*)
Геть від мене, геть!
Ти тут! Між Юдами, що присяглись
Князя убить, свій край продать чужому?
Овлур. Ми тут пришли щоби князя спасти.
Предслава. За пізно вже! Нема єго.
Овлур. Чи справді
Нема в палаті? Ти шукала всюди?
Предслава. Нема у спальни. Що де інде він
Не заховавсь, се певно. Не такий він,
Щоби ховатись в хвилі небезпеки.
Він радше б вийшов з голими грудьми
Поміж мечі і списи, ніж ховались.
Овлур. Так деж він є?
Предслава. Чи справді не брехав
Сей Гостомисл? Чи справді він єго
Не вбив, не вкрав, не закував в кайдани?
Овлур. Ні, люба. Він недавно тут прибув,
І ми всі враз у двір сей увійшли.
Предслава. Сли так, то я зовсім не знаю, що
І думати.
Князь (*підходить до них*) Так слухайте мене!
Овлуре, не теряй ані хвилини:
Бери із наших половину, йди

До брами, Гостомислову сторожу
Нападьте нагло, муж на мужа, всіх
Дусіть, коліть, щоб жаден ані крикнув.
Тоді біжіть у город, бийте в дзвони,
Зовіть народ, ведіть єго сюди.
А я вже буду тут робить що треба.

Овлур. Та князь! Де князь? І що ми без князя?

Князь. Не бій ся! Лиш роби, що я казав!

(*Овлур, Предслава і часть розбійників відходять наперед сцени в кулісу на право. По хвили чути там у сутінку глухий лоскіт, приглушені викрики і стогнання. Потім тихо.*)

Явa пята.

Князь, Розбійники *на ганку, потім* **Гостомисл** *і* **Запава.**

Запава (*ломаючи руки виходить із палати*).
Пропало все! Сповнились сни мої!
Князя нема, він спас ся, він утік!
Пропали наші голови! О горе!

Гостомисл. Запавочко, мовчи! Кріпи ся духом!
Іще ж не страчена надія! Ще
Путята перешукує палату.
Не може буть, щоб князь в ночи, у спальни
Дізнавсь о всім, щоби з двора утік
Так щоб ніхто єго й не запримітив!

Князь (*став перед ним і знімав візір*) Не може буть? А бачиш, що утік!
Га, зрадники! Утік не знавши ще
О твойій зраді! Втік у темну ніч,
По божому показу. Гей же, хлопці!
Візьміть їх зараз, повяжіть і рот
Заткайте кождому, щоб не кричали!

(*Гостомисл і Запава остовпілі з перестраху, а поки можуть отямити ся, вже розбійники затикають їм роти і вяжуть руки.*)

Розбійники (*з переляком*). О Господи! Се князь! Ставур — се князь!
Падуть перед ним на коліна.)
О князю наш! Змилосердись над нами!
Не погубляй нас!

Князь. Встаньте! Не лякайтесь
Нічого! Ще нам грозить небезпека!

Розбійники (*встають*) Все, все для тебе ми зробить готові.
Остатню крови крапельку проллем,
Щоб на твоє прощенє заслужити.

Князя. Сих двоє треба заховать! Сюди
Ведіть їх у отсю комору темну!

(Кілька розбійників відводять Гостомисла і Запаву до палати, князь говорить до них)

Два вас при них лишіть ся. Скоро б з них
Котре металось, стукало, кричать
Хапалось, бийте в голову обухом! (*Розбійники з Гостомислом і Запавою щезають у сінех палати*)
Тепер три пари в вас хапайтесь живо!
До сих сіней дверей провадить трое.
Позамикайте йіх! При кождих дверех
Ставайте два і підопріть плечима,
А бердиші в руках держіть. Нікого
Не випускайте, доки тілько можна.
А хто б протис ся, бийте в лоб обухом!
(*Кілька розбійників знов входить до палати*).

Князь. Тепер ідіть по двох і замішайтесь
Між тих, що по під вікнами вартують!
Нікого з Гостомислових людей,
Тих що в палаті є, не випускайте!
Хто б ліз на двір, валіть обухом в лоб!
Ну, а про мене й згадувать не смійте!

(*Часть розбійників сходить з ганку і розсипає ся по під вікна*).

Князь Ну, много нас ще тут лишилось?

Васюта. Десять.

Князь (*замикає візір*). Га, скоро що, будемо боронитись! (*За сценою чути голосне бите в дзвони, далі крики, гомін і тупіт*)
Го, го! Працюють наші вже по місті! (*кричить*)
Тепер, хлопята, бачність!

Явa шеста.

(*За сценою дзвони, глухий гомін. В нутрі палати чути стук, біганину. Ломають до дверей.*)

Путята (*за сценою*) Гей, воєводо Гостомисле! Що се?
У місті дзвонять!

Князь (*кричить у сіни*). Так, у місті дзвонять.

Путята (*за сценою*). Се хто говорить? Що за чорт замкнув
Ті двері? Одчиніть там із сіней!

Розбійник. Заждіть, бо десь ключі нам загубились!

Путята (*в середині*). Ломайте двері!

Розбійники. Стійте! Не ломайте!
Сюди, брати! Там тиснуть! Не давайтесь!

Путята. Що за чорти? Де Гостомисл? По що
Позамикали двері?

Голоси (*в нутрі*). Зрада! Зрада!

(*З усіх боків чути змішані крики. До ганку збігають ся прихильники Гостомисла з добутими мечами.*)

Вояки. Де Гостомисл? Що дієсь тут?
Князь. Стрівайте!
Чи чуєте, у місті дзвонять?
Вояки. Зрада!
Де Гостомисл?
Князь. Чи він не меже вами?
Розбійники. У нас єго нема.
Путята (*в кутрі*) Ломайте двері!
Рубайте келефами!
Вояки (*на ганку*) Що за крик
Отам у сінях? Де Путята?
Розбійники (у сінях) Стій!
Хто перший випресь із дверей, той труп!
Вояки (*на ганку*). Там бійка в сінех! Що се?
Голоси (*з подвіря*) Зрада! Зрада! Зрада!
Князь (*з розбійниками стає у дверех і добуває меча, громовим голосом*)
Проч відси! До сіней ніхто із вас
Не втисне ся, допоки ми живі! (*Прихильники Гостомисла товплять ся в ганку*)
Розбійники (*в сінех*). Бий! Бий!
Путята (*в кутрі*). О Боже! Смерть моя! (*Крик, лускіт оружжя, стогнання*)
Вояки (*в ганку*). Се голос
Путяти! Вбитий! Проч з дверей! Пускайте!
Хто бєть ся там? (*Напирають на розбійників*)
Князь (відслонює візір) Се я бюсь! Князь ваш бєсь
Із зрадниками!
Вояки Господи! Се князь! (*Цофають ся в перестраху. В сінях ще йде бійка і крик. За сценою дзвони. З правої куліси впадає юрба народа, а по переду всіх Овлур і Предслава.*)

Ява сема.

Ті самі, Овлур, Предслава, народ (*уоруженний чим хто міг, а також розбійники.*)

Овлур (*летить до ганку*) Тут бють ся! Де Ставур?
Князь Нема Ставура.
Овлур О Боже! Князь! (*паде перед ним на коліна*)
Так ось хто був таємний
Товариш мій сю ніч!
Предслава (*кидаєсь до ніг князеви*) О княже! пане!
Як много я за тебе протерпіла
Сю ніч!

Князь Господь се відплатить тобі,
Душе правдива! Встань! І ти Овлуре
Вставай! Скінчилось чорне лихоліте.
Ще вчора ти ізгой був і ходив
До Гостомисла красти, а від нині
Ти будеш паном в замку Гостомисла.

Овлур (*стискав его коліна*) О княже, в карі й милуваню ти
Однаково великий!

Князь Ні, Овлуре!
Я в карі був несправедливий троха,
Та не без твоєї вини. Чомуж ти
Мовчав уперто про причину вбійства
Добрині?

Овлур Не без власної вини мовчав я.
Була у мене на Добриню злість,
Чи зависть може Тож як в п'яним стані
Він раз почав облесними словами
Мене на зраду підмовлять, щоб вбити
Тебе й Всеславу Київ передати,
Я замість відповіді вхопив меч
І розкроїв єму на двоє череп.
Протверезившись я почав не вірить
Своїм ушам, чи справді чув такі
Слова огидні від Добрині. Совість
Мене страшенно мучила за вбійство,
А тут прийшлось би в власній обороні
Ще память вбитого знеславить Ні! —
Подумав я. — вже сам перетерплю
Всю кару за свій вчинок, а не буду
Імя покійника топтать в болото.

Князь (*подав єму руку*) По тім я пізнаю твою натуру!
Мій друже! (*Цілує его*) Нині я адобув два царства:
Одно, що зрадників позбув ся хитрих,
А друге те, що серце віднайшов
Таке хоробре, щире, благородне!

Овлур Де ж Гостомисл, Запава, де Путята?

Князь Путяту вчастував один із твоїх
Людей почерез тімя бердишем,
Та так, що більше вже єму не треба.
А Гостомисл і та его горда
Запава — звязані, чекають кари. (*До Кіян*)
Гей, діти! Обступіть сей двір довкола
І всіх оружних, хто тут є, візьміть
І повяжіть і в тюрми посажайте!
Суд розслідити мусить все се діло! (*Часть народа розходить ся в ріжні боки купками*)

Та не минула ще нас буча, діти!
Сі врадники Всеслава завізвали
На нашу землю. Треба як найшвидше
Нам готуватись всім до оборони.

Крик народа. Всі підемо, старі й малі! Не буде
Над нами панувати князь, що руки
Свої у братній крови полоскав.

Овлур (*кидає зелізну рукавицю на землю.*)
Най згине, хто кровавить Русь роздором!

(*Заслона спадає.*)

ІЗ УСТ НАРОДА.

А Пісні.

IX. Св. Василій і Евладій

Вар. А. Ізлія ся благодать в устах твоіх, отче!
Тись бил єси пастир добрий, Василіє святче.
Научай словеснія овца
Віровати в Бога Отца,
В Тройцу едину.

Когда димон заженет (м. б. за женою) Івладію записал,
Тогда святий Василіє пріч димони одігнал.
Плаче, болит Кісаріє,
Вельми молит Василіє,
Би димони одігнал.

„Василіє святителю, отче добротливий,
Молю ти ся, пастирю добрий, будь ми милостивий!
Записал ся мій муж врагу,
Луциперу пекельному
Своєю кровію".

Рече святий Василіє: „О чловече, мужу
Івладіє, бій ся Бога, согрішил-єсь дуже!
Бога Отца опустил-єсь,
Духа свята прогнівил-єсь,
Сина Божого.

„Кай ся, грішний человіче, покути держи ся,
І самому Господеви слезами моли ся,
Би тя враги не вхопили,
В огонь вічний не вкинули,
Де будеш горіти.“

Замкнул святий Василіє Явладію в дому,
А сам пішов молити ся ко самому Богу.
„Помилуй мя Боже, отче
Всего світа, тись мій творче,
Пощади мене!“

Димон рече Василію: „Не чини нам пакости,
Бо він ся нам записал за світові сладости.
А тепер го відбираєш,
В руці наша нам не даєш
Мужа нашего.“

Славословіє співают, преч димони втікают,
І записи вертают, вікном в церков вкидают.
Вельми зіло нарікают,
Івладію проклинают,
Слугу своєго.

Вар. 2. Івјави сьа благодат уста твоји, отчье!
Ти був јеси пастир добриј, Василију сьвјатчье.
Научав јес словес словце,
Вірував јес в Бога Тројци,
Во Тројци јединy.

„Упадехом пред тобоју, ја змилуј сьа надомнов!
Записав сьа мій муж врагам кровију своєју!“
Замкнув свјатиј Василија Владију в дому,
А сам пішов молити си со сьвјатому Богу.
„Бій сьа Бога, Владија, покути диржи сьа,
Пирид своїм створителем слезами моли сьа,
Би тьа враги ни вхопили,
В огонь, сьірку ни кинули,
Та будеш горіти.“

Тогда сьвјатиј Васильій содражники відогнав,
Владију чьоловіка молити сьа наказав:
„Сотворительу мој, мој!
Віткупительу мој!“

Список вар. 1. сеї пісні передав нам д. Василь Бережанський: в се картка паперу 8о, з обох боків записана полууставом. Рукопис

сей дістав в р. 1877 селянин Дмитро Тіцький у Висні від місцевого вчителя, котрий єго мабуть сам і переписав. N. 2. виймаємо з інтересної збірки пісень і казок, записаних для д. М. Павлика Олексою Войцехом, селянином у Стецеві снятинського пов. Пісня про св. Василія в тій збірці поміщена між колядками, та співає ся мабуть на щедрий вечір або на новий рік. Оба варіанти взяті з уст народа. Хоча вар. 1. очевидно більше задержав первісної форми, то все таки остатні 4 рядки вар. 2. заховали нам ще один (хоч попсований) куплет, котрого нема в вар. 1. Основою сеї пісні-вірші послужила стара грецька легенда про Евладія, що запродав свою душу чортови і опісля молитвою св. Василія був виратований із чортівських рук. Є се без сумніву найстарший християнський первообраз тої легенди, що пізнійше в Німеччині війшла в основу оповідань про Фауста. (Гл. Kiesewetter, Faust in der Geschichte und Tradition, стор. 114.) Грецький текст легенди списав св. Амфілохій в своїм житію св. Василія Великого. Враз із сим житієм і ся легенда перекладена була на мову церковну і здобула собі велику популярність особливо на Руси, де єї переписувано осібно від житія св. Василія. Тексти сеї легенди є майже в кождій богатшій збірці рукописів у Россії; у нас находить ся один текст в дрогобицькій збірці з 1743 року, описаній нами в „Зорі“ 1886 р. Про популярність сеї легенди у нас свідчать повисші пісні-вірші. Вони важні впрочім ще з одного погляду. Три варіанти єї записані були вже давнійше на Білій Руси і напечатані 1861 Безсоновим в єго збірці „Калѣки перехожіе“ (т. I. стор. 777—778 З порівнання білоруських текстів з нашими, особливо з вар. 1. показує ся виразно, що наш варіант найповнійший і що білоруські взяті були від нас. Те саме впрочім треба сказати про значну часть наших духовних пісень, особливо тих, що були зведені Василіянами в звісний „Богогласникъ“ 1790 року. Для порівнання пісні з єї жерелом друкуємо церковно-руський текст легенди в рубриці „Із старих рукописів.“ **Ів. Франко.**

Б Легенди.

29. Звідки взяв ся огонь у кремені?

Воно так було: Приходить дідько до бога і каже йому: Боже, шчо-ж дивного, шчо тебе льуде слухають і тобі мольать сьа, коли ти їх різним добром даруєш?! Позволь мені світом рьадити хоч тиждень, то будеш бачити, шчо вони про тебе і забудуть!

— Добре, — каже йому бог, — радь!

Ну, зачав же дідько гульати! Шчо може видумати гіршого, теє на льудей і насилає. Не помагає нічого то: льуде як на злість йому шче гірш тиснуть сьа до бога. „Чекай“, думає дідько, „заберу ja од вас огонь, тоді ви мусите мені поклонити сьа!“ Зібравши усе у купу шчо тилькі може палити сьа, запалив і ходить кругом та пильнує, шчоб хто хоч до льульки не вкрав... Бідують льуде, та j руки ломльать, до бога

мольать сьа та просьать, шчоб таке лихо минулось. Вислухав бог льудей та ј кличе свјатого Петра і каже јому:

— Петре, голубе, јак би ти, серце, украв вогньу у дідька?!

— Шчо-ж, боже, вкрасти то ј вкрасти, але јак?!

— Ох, Петре, голубе, на шчо-ж ја тебе лисим сотворив, та шче свјатим наставив, шчоб ти не вмів дідька ошукати?! Јди до ковальа, вроби собі залізного дрьука, та ј розпали јого коло дідькового вогньу: упісльа коли до чого доторкнеш сьа тим дрьуком, то у тому вогонь і востанеть сьа! Јди-ж, голубе, та ј не бари сьа, бо льуде плачуть.

— Ну, так шчо-ж, іти то јти — каже Петро. Та ј пішов.

Зробивши залізного дрьука, приходить Петро до дідька. Поздоровкав сьа, починајуть собі балакати. А тим часом Петро усе підгортује огонь, ніби то помагаје дідькові. А упісльа забалакавшись устромив дрьука у вогонь, та на јого спершись, стоіть та ј чекаје, шчоб він розпалився. А далі јак побачив, шчо дрьук побілів уже, — „Ну, каже, бувај здоров, свату, пора мені јти!“

— Јди, каже дідько, здоров! А чим се ти так собі дрьука помазав?

А Петро ј не знаје шчо сказати: пик-мик, та нема дрібних — та у ноги.. Дідько за јім — догадав сьа... Петро не втече, дідько не здожене... Бачить бог з неба, шчо вже дрьук холоне, та ј кричить: — Вдар, Петре, у камінь!

Петро јак різане горьачим залізом об камінь! то вогонь у камені ј зостав сьа. І от тепер, бач, јак вдариш залізом у кремінь, то вогонь і посиплеть сьа.

(В місточку Острополі, Новоград Волинського пов записала А Верещинська.)

30. Про грім і блискавку.

Чи ви знајете, шчо то гримить і јаким то способом перун бје і з чого він і на шчо? Слухајте-ж! Ото јак бог повиганьав јанголів з неба за те шчо јого не слухали та ј кепськиј порьадок вели, кликнув до себе Михајла та ј каже јому: Чујеш, синку, наробив ја собі ворогів, зігнавши јіх до пекла; коли ти, голубе, кількох забјеш, то за кожного дам тобі сто душ чоловічих... Іди та стріљај, а помошником тобі дају Илльу, чујеш?!

— Чују, боже! — каже Михаіл, і почухавшись, пішов... Сівши на хмару јіздить та чортів і стріљаје. Де дідько сьаде, то јак јого Михајло лусне, то він зараз смолоју і розіллъеть сьа. Часом і так буваје, шчо він ганьаје, аж јазика висолупить, а дідька не здожене.

На крај світа, де небо з землеју сходить сьа, був здоровиј, дуже здоровиј камінь. Під тим камінем дідько хату собі зробив і нікого не бојіть сьа. Јак зобачить Михајла, шчо він пливе на хмарі, то вибіжить та ј давај јому усьакі хвиглі представљати. Тој до јого грімне, то він під камінь сховајеть сьа ј нічого јому Михајло не зробить.

Лісник один, з недалекого лісу, ходив за звіром... Ходив, ходив, та ј втомив сьа, сів недалеко од камінья спочинути. Надходить хмара,

а на ній сидить Михайло, а дідько вискочив та ј почав јого дразнити. Може разів зо сто до јого стрільав Михайло, та не влучить нијак. Розгнівало се лісника, а він мав на пальці посвячениј золотиј перстень... Зньав він того перстеньа, переломав на двоје та вкинувши половину до стрельби ј луснув дідька у бік. Тој огльанувсь, а Михайло тарах јого з хмари та ј забив.

Зрадів Михайло і дьакувати почав лісникові: „За се, каже, шчо ти мені услужив, на тобі того пороху, шчо ја з јім перуни роблю. Јак одно зерно вкинеш до сього, то шчо побачить око твоје, те ј забјеш.“ Кажуть, щчо Хранцузи шче тој порох мајуть, бо знајете — де коли оком гльане, то стрільаје і забје.

(Записано ut supra.)

31. Смерть кумою.

Був сибі чоловік і ни міг доховати сьі дьитиј. Али јіго прирајали, шоби він јак буди вот мати до христа дитину, јак буди ішов дорогоју, коге здиби, вот чи жінку чи јакоо навіт дьіда, шо-б за кума взьати. Він ішов і здибав дьіда і кажи: Јдьіть, дьідуньу, до мени за кума! Дьід каи: Јак ја можу до вас іти за кума, јак ја такиј жибрушчиј дьід? — Він јіго вчипив сьі: таки јдьіть! і дьід пішов. Али јде знов тој чоловік за кумоју гльадьіти. Здибав паньі. А то була смерть. Просит він і јеји. Добре. Пішли до хреста. Вона пішла просто, до хати ни јшла, но пішла під церкву. Јак уже ту дитину вохрестили, вона кажи: Јдьіть, куми, ја вас кудись поведу (до того чоловіка). Вона јиго вивила в поле і засадила в польі такиј патик і кажи: Јак злагодите вечеру, то сьуди до того патика ту миньі принесьіт. Він приньіс і вичеру, а там такі покоји стојать великі! Вона кажи: Јдьіть но, ја вас кудись поведу! І завела јего до рају Та ј кажи: Ви, кажи, знајити, шо ја ји? Ја смерть. То вашоји жінки стојіт сьвічка — згоріла половину, і ваша таґ-же згоріла половину, а теји дитини, то шо но надгоріла капку. Јак та сьвічка згорить, то-то тодьі чоловік умре.— Вна каи: Ко-б ви були на мени добрі, то ја би-м вам ше шось сказала. Ви будити виликим дохтором, будити помагати льудьам. Али јак ви приједити, застаните мине в голові, то тој умре, а јак застаните мине в ногах, то-то виједи.

Али він јак уже зачав јіздити, вже всьі знали, шо то він помагаји, та ј до него дужи јіхали льуди. Али він приједхав до јідного пана: пан заслаб і јіго привезли. Та ј він приједхав — смерть стојіт у голові. Він казав таке коровадло зробити: шо ји хочи заховернути в ноги, то вона јде назад, ву голову. Али він кажи до неји: Кумо, шо то такоји, шо ви такі теньґі сьти? Туґ двери позачиньані, ньіґде нима шпарки аньі ньіц, а ви вльізити! — Вона каи: Ја такоју ульізу шпарочкоју, јак у гольці вухо. — Він кажи: Ну, јак ви так ульізити такоју шпарочкоју, чи ви вльізити в баньку? — А вона шурнула в баньку та ј ульізла. (То јака банька? — питају ја. — А така во, шо берут по гарак або шчо.) Він взьав ји та ј корком заткнув, виньіс у поли і за-

копав. Уже пару льіт льуди ни вмирали. Він нагадав сьі та ј пішов, јіјі викопав — уже шкода јіму зробило сьі. А вона дужи така тоненька јак ниточка зробила сьа, так висхла. Та ј каи: Видити, куме, јака ја добра була на вас, а ви мине так висушили, жи ја так висхла! То він уже јі пустив, то вна вже знов ходила.

(В Берлині пов. бродського записав Осип Роздільський. Паралелі до сего оповіданя зведені в Ж. і Сл. I, 139—140.)

32. Як чорт баби не пізнав.

Перше коли-сь, давньіх часів, то льуди в дьідьків гроші позичали. Но і пішов до дьідька і проси јего хлопицьа, каже: Позичте миньі гроші, тілько і тілько. Та ј дьідько позичив. Чекаје він јему рік, два роки, три роки, тој дьідько тому, і вже там пару льіт чекав, пјатьшісьть льіт. І виходи хлоп тој на поле горлти, а дьідько виходи зь льіса і каже: Ага, је ти миньі, голубчику! — так дьідько до тоо хлопа. І хлоп зальакав сьа і каже: Вже тибі принесу завтра... І пријшов хлоп до дому і радить сьа жінки: Де ми возьмем гроші?.. Вона кае: Дурнај, не гризи сьа! Ја так зробльу, жи ми тих грошіј ни віддамо.. Каже: В-завтра, јак Бог дасьть дочекати, ја скину сорочку і спідницьу, і — кае - ти на мене будеш на голову всьідати і јіхати до него. Јак він пізнаје, чим ти јідеш (скажеш јіму), то тодьі віддаси јіму гроші. Ну, переночували Скоро-день, скидаје жінка сорочку і всьідаје хлоп на ньу і јіде дьідькові гроші віддавати. Блисько дьідька вобертаје бабу головоју на-зад, а тилом на-перед і так јіде І пријізьдьать ближе, виходи дьідько зь льіса, а він каже: Но, пізнајеш, чим ја јіду? Јак пізнајеш, то твоји будут гроші, а јак ні, то моји. — Дьідько-хирньака так загльадаје, надокола ходи, так загльадаје, і не пізнаје, чим тој хлоп пријіхав, шо то була за планьіта... І каже до тоо хлопа, жи ја тибі гроші дарују.. І вони пријшли до дому і тьішать сьа, жи так вона нарадила, жи гроші дьідькові ни віддали.

(В Клекотові бродського пов. в авг. 1894 р. від одного господаря записав Осип Роздільський.)

В. Казки.

І. Премудрий младенец.

До сеї книжної казки, поміщеної в Ж. і Сл. II, 136—142 находить ся паралельна казка россійська, гл. Аѳанасьевъ, Народныя русскія сказки II, 432—434 і цітовані ним же (IV, 310—313) паралелі: німецька, волоська, сербська, норвегська і в кінці книжна, що находить ся в італіянській збірці Basile, Il Pentamerone II, N. 40 (в Лібрехтовім перекладі II, 135—145).

Ів. Фр.

4. Щастє й нещастє.

До сеї жидівськоі казки (Ж. і Ст. II, 191—194) находимо інтересний білоруський варіант у Аѳанасьева, Нар. русскія сказки III, 241—243 Що казка ся ориентального походженя, про се свідчить не тілько істнованє жидівського варіанта в Галичині, але також те, що історію, котру можна вважати прототіпом обох варіантів. находимо в арабській збірці казок і повелл, звісній під назвою „Тисяча ночей і одна“ (Tausend und eine Nacht, arabische Erzählungen. Neueste vollständige, correcte und billigste Taschen Ausgabe. Wien 18 4, IV, стор. 200—238) Для Аѳанасьева, звісно, вистарчає виведенє Щастя і Нещастя в казці яко живих осіб, щоби признати сю казку основаною на якихсь прастарих мітичних віруваннях (Афанасьевъ, op. cit. IV, 478—488).

Звод бібліографічних вказівок усіх казочних циклів, що відносять до сеї теми, дав Рейнгольд Келер в статі „Vom Glück und Unglück“ (Reinhold Köhler, Aufsätze über Märchen und Volkslieder, Berlin 1894, ст. 99—118).

8. Чудесна скрипка відкриває братоубійцю.

Мав круль три сини: два розумних, јіден дурниј. Мав сад; до того саду занадив сьі дикиј веприк і зачав рити Прийшов круль, подивив сьі ј каже: Котрој миньі достереже, тој стане на мојім троньі. Јак звикльі, најстаршиј син каже: Татуньу, ја піду, забју. — Ну, — каже — јак забјиш, то ти будиш на мојім троньі ј ја тебе вженьу. — Тој пішов та ј ни забив Молотшиј пішов та ј молотшиј ни забив. А најсередушчіј каже: Ја піду, забју. - Ті зачали сьі сьмійати з него: Шчо ми такі мудрі не забили, а ти дурниј забјиш! — Пішов тој дурниј у сад зробив собі постельу і положив сьі і сон јиго зморив. І він дивить сьі: бодьак ји кольушчіј. І він став с теји постельі і пішов, бодьак вирвав і посадив собі в голови, і шо јиго сон змори, він головкоју своју кивне, а бодьак јиго кольне. І сон від него відлетьів. Приходи дикіј веприк, зачав рити і јаблока збирати, тој відвинув курок в рушницьі та ј узьав та ј забив. З виликим тьіхом прийшов до батька, каже: Татуньу, ја забив веприка дикого! — Ті з него зачали сьмійати (братиј), назвали јиго дурним: Шо ти вогориш? кого ти дурним робиш? ти сам дурниј! — А бігме, тату, забив! — Ану, ходьім на ту спрубу, чи то правда. - А батько пішов і вони пішли, дивльать сьі — а то правда. Ну, та јиго батько в серце взьав: Кажете на него, шо він дурниј, а він розумньіјшіј за вас обидвох.

Радьать сьі вони, шо јіму зробити за тоји? Јдьім на спацир і ми јиго забјемо. Ходи, Міхась, з нами на спацир! — Али вони пішли, *там јист саджалка — висхла вода, но намула.* — Ну — каже — *ми јиго* ту забијмо (старшиј каже брат до најмолотшого) — А тој молотшиј каже: Ньі, ни бијмо! — А тој каже: Ја забју. — Відвинув руку, дав јіму в ніс кулаком, кров јіго облила; тој поправив сьі другиј раз,

дав jіму по за уши та j запаморочив jиго. Тої впав Була квасникова палка; так він ту палку вхопив у руку, так jиго бив, шо на смерть jиго забив. Та взьали, розгорнули те болото, закопали jиго в ті намулі і палку всадили на тім місьці. Та палка приньала сьі; шчепа виросла злота, jаблока злоті і скрипочка висит злота і смик злотиj.

Пастух стадо жине. Пригнав до тіjі саджалки. Мав малого хлопцьа: Піди — каже — заверни с саджалки тої товар, а жиби котре ни загрузло. Пішов пастушок завертати тоо товару; дивить сьі: jи злота jаблонька, скрипочка j смичок. Тої хлопець вилыз, убірвав і здіньав ту скрипочку j смичок. Завертаje товар; с теjі радосьцьі, шо він таку скрипочку маjи і такиj смичок, зачав грати. Та скрипочка примовльаjи:

Помаленьку, помаленьку, мій пастушку, граj,
Тілько мого, т лько мого серденька ни краj!
Бо jі в лузьі при галузьі брат мине забив,
Ja за того веприченька, шо jі в саду рив.

Прибігаjи пастушок до свого батька: О, татуньу, маjу скрипочку! — Де-ш ти взьав? — Ja на jаблоньі здіньав. — Шо-ш ти маjиш у торбиньі? — Каже: jаблока маjу. — А тої стариj узьав за скрипочку j зачав грати Та скрипочка зачала до него примовльати:

Помаленьку, помаленьку, мій старенькиj, граj,
Тілько-ж мого, тілько-ж мого серденька не краj!
Бо jі в лузьі при галузьі брат брата забив,
Ja за того веприченька, шо jі в саду рив.

А тої пастух каже: Бігаj, заjмаj товар до дому! — І приганьаjи він тої товар до крульивства. Приходи до покоjу, приносит скрипочку. Круль питаjить сьі: Шо ти маjиш? — А він приjшов, у руку поцьілував, каже: Ja скрипочку маjу. — А де-ш ти теjі скрипочки взьав? — Е — каже — jа там у саджалцьі ьзьав; jи jаблонька, а на jаблоньі ота скрипочка висьіла. — Взьав круль у руки, зачав грати, таjа скрипочка зачала примовльати:

Помаленьку, помаленьку, мій татуньу, грajте,
Тітько мого, тілько-ж мого серденька не крajте!
Бо jі в лузьі при галузьі брат брата забив,
Ja за того веприченька, шо jі в саду рив.

Дав круль своі жіньцьі скрипочку таj каже: Подиви сьі, jак таjа скрипочка жалобно граjи. — Крульова вхопила ту скрипку, готец зачав плакати, мати зачала с теjу скрипочкоjу грати, а та скрипочка зачала примовльати:

Помаленьку, помаленьку, j з матьінко грajте,
Тілько-ж мого, тілько-ж мого серденька не крajте

Бо ji в лузьі при галузьі брат мене забив,
Ja за того вепричeнька, шо ji в саду рив.

Прихоли наймолотшій брат: Покажіть-но миньі теjі скрипочки, шо та скрипка фajно граjи! — На тобі, синку, пограj троху! — Він ухопив, смиком потьагнув, зачав він грати, зачала та скрипка примовльати:

Помаленьку, помаленьку, ja мij брате, грај,
Тілько-ж мого, тілько-ж мого серденька не крај:
Бо ji в лузьі при галузьі ти казав: Ни бij!
Ja за того вепричeнька, шо ji в саду рив.

Приходи найстаршій брат. — Aj — каже — шо ти такого маjиш? — На тобі — каже. Вхопив брат найстаршій, зачав грати, — зачала та скрипка до него примовльати:

Помаленьку, помаленьку, ja мij, брате, грај,
Тілько-ж мого, тілько-ж мого серденька не крај!
Бо ji в лузьі при галузьі ти мене забив,
Ja за того вепричeнька, шо ji в саду рив.

Зара пішли с тим пастухом туди, тоj пастух пішов ji показав, де він ті jаблока вирвав. Зачали ту jаму розгортати, а там у ті намулькі ji тоj забитиj. Казав круль вивести гоґира зі стані і того найстаршого привjазати до фоста. Пустив у чисте поле; де вдарив сьі головоjу, то тамки діл ji, а де тилом, то горбок.

(В Берлині бродського пов. записав О. Роздільський.

Параллелі до сеї казки зведені до купи д. Буглем в его статі „Tło ludowe Balladyny“ (Wisła VII, 339, 557, 665); богатий матеріал находимо також в статі Келера „Ballade von der sprechenden Harfe“ (R. Köhler, Aufsätze 79—98); пор. також моі уваги на статю Бугля Ж. і Сл. III, 153—155.

Г. Новели і Фабліо.

II Лісковий корч свідком.

То раз якийсь мав коханку. Пішли вони обоє в ліс, розложили огник, сідьит, гуторьит. А далі тому щось прийшло до голови, взьив тай забив тоту коханку. Уна бідна видит, що ту вже стерть єі, тай крикнула: „Господи, дай щоби хоць той лісковий корч свідчив о мойі смерти!“ А там власне лісковий корч стояв, де він єі бив. Ну, нічо, забив він єі, закопав десь там, а сам пішов — хто знає, десь на десьите село. Став там на службу, дорабjує сьі, а далі там сьі і

вженив. Жиє так с тов уже своjов жінков пару років, добре му сьі веде. Раз якось пшли вни обоє там самим лісом, де він колись тамту забив, по при тото само місце. Він сьі дивит, пізнав тото місце, увидів той лісковий корч тай сьі засьміяв. А жінка того ввиділа тай питає сьі його: „А ти сьі чого сьмієш?“ Він сьі змішьив, зачьив сьі відпирати „Та де — каже — я сьі не сьміяв.

— Але я виділа, щос сьі сьміяв, — каже жінка. — Ну, скажи, ти певно на мні щось таке сьмішне ввидів?“

Що сьі той чоловік божит, що він сьі не з неі сьміяв, та де тобі! Як зачьила му жінка приговорувати, як зачьила на нього напирати, а він узьив тай признав сьі. Каже: „Та я ту під ось тим корчом забив єдну таку, що сьі мене тримала, а вна крикнула, щоби той корч засьвдічив о єі смерти. То я ввидів той корч тай єм сьі засьміяв.“ А єго жінка погадали собі: „Ага, такий ти! Щос зробив з єднов, то можеш зробити і зо мнов!“ Тай скоро лиш прийшли в село, зараз побігла тай го заскаржила. Взьили го тай повісили. Тай так, видите, на правду, лісковий корч го видав.

(Записав в Нагуєвичах в февр. 1892 від Михайла Буцяка Іван Франко.)

Д. Міти і віруваня.

15. 900 причин смерти людськоі.

Ја чув, паничу, жи маје чоловік девіть сот пунктів, јак маје пријти смерть. — Тој — каже — от був на весьільі і јів пиріг і вдавив сьа пирогом; тој був у місьтьі, був пјаниј і взьав чи там палку чи шо послизнув сьа і забив сьа; тој знов — два јіх ішло, взьали, пішли купати сьа в ріку, взьали бороти сьа в ріці, у ставу, пішов — пхнув једен друоо і втопили сьа (жарти!); ше десь така причина... То јест таких причинів, таких пунтів маје чоловік девіть сот на својім житьі, ш чого јіму смерть приходи. То миньі јіден жид розказував, то јест обраховано.

(В Берлині пов. брідського від селянина Гната Романова в р 1894 записав Йосиф Роздільський.)

16. Як виглядає душа?

Душа? Хто єго знає, шо воно таке душа! А люде кажуть, — приміром, одна вже дуже стара молодиця казала, шо бачила, як душа виходила зараз після смерти, та не виходила, а просто пурхнула трома ниточками: біла, голубісенька, красна... пурхнула й пропала А ще люде кажуть, що як горить після смерти девять день громниця, то в вечорі прилітають метелики та біля світла клопочуть ся, — от то, кажуть душа!

Як помре чоловік, то треба зараз на віконце поставити миску в водою, щоб душа прилітаючи пуринала ся та купала ся, девять день

так вона пурина та купаєть ся В шість неділь вона на останнє прилетить ще раз: як побачить, шо рід згадує єї, вона радіє, а як ні — плаче й улітає зовсім. Все це время вона не має преділу і вештаєть ся по землі, а після йде хто зна куди. Панахиди треба править 9 день, 6 неділь, *пів року й год.*

(Записано в селі Ясиноватці, катеринославськоі губ. в Россіі.)

17. Як душі з того світа вертають ся.

1. Була у нас бабуся — вона ще й досі живе — та замерла Пролежала два дні, та вже на трейтій, як заходились єі ховати, прокинулась. Ось що про той світ вона розказувала. Як обмерла — не знаю; як устала, то хтось мені наклав повне плече мокрих сорочок. Пішла я, аж гульк — рівчак здоровий, аж денця не видно, а через яр — дошка, от така завбільшки (показує рукою), ребром поставлена — тільки й дивиш ся, щоб не впасти. Назустріч іде дід з сивою, довгою бородою, та старезний-старезний! Бере він мене за руку та веде — я не хочу, а він веде. То мабуть Бог був. На силу перейшла. Дивлюсь, аж там рай. Скрізь світло — таке сяйво, що аж очі сліпнуть. Трава рясна та висока. Навкруг доріжки й стежечки. Вишневий сад, а вишні кучеряві-кучеряві! А скрізь младенці, 30 літ кожному, старих не було. А гарно скрізь! Що помре маленький, то в рай, а там єму зараз і 30 літ. Старих нема. Глянула — це було саме як настав третій день, — і сорочки позападали з плечей, я й прокинулась.

(Записано ut supra. Порівн. Куліш, Записки о Южной Руси I, 304 і II, 228)

2. То в Јесеници једна дівка була завмерла, а потім јак јеји вже несли до гробу, то сьі пробудила тај сьіла в труньі. Жила потім довго, віддала сьі. То вна повідала, јак ји там було. Каже: тут јем лежьила, слаба, а тут сьі буджу, а ја на јакімось пастівнику широкім такім, шчо ј кінцьи не видно. А дождж такиј пере, пльута така. Ја јду тај іду, так змерзла, так сьі трісу. Далі приходжу над ріку. Гече ріка така широка, а каламутна, а шумит так, шчо страшно приступити. Дивју ја сьі, а через тоту ріку лавка тонка, без поручьи, а довга така, шчо ј кінцьи не видно. А тут міньі так виходит — конче јти на тоту лавку. Перехристила-м сьі, і вже хочу јти на лавку, аж ту дьід јакись надбігаје тај кричит:

— Д івко! дьівко! Чекај но!

Ја сьі обертају, а він до мене:

— А ти куди?

— Та — кажу — хочу перејти на тамтој бік.

— Шчо, ти хочеш перејти? А диви сьі, таже ти зовсім мокра!

Тај јак ухопит мене за плечі, а там коло лавки над ріков верба стојала, јак мнов гримне до тоји верби, аж ја сьі пробудила. Ја сьі дивју, а то мене вже ховати несут.

(В Нагуевичах дрогобицького пов. від матери Марії чув Іван Франко.)

Е. Оповідання про історичні особи і відносини.

І. Король Собєский і жовківські жиди.

Король Собецкий — він із Жовкви походив. Він не називав ся Собеский, то вже так у книжках єго прописали. А єго отець звав ся Собек і був зовсім простий хлоп. Той Собек був такий бідний, що не мав ані хати ані поля, але ходив жидам у грубах палити і жив о одного богатого жида за послугача. У того Собка був хлопчик Ясь. То той жид, що у него жив Собек, дуже собі сподобав того хлопця, прибрав єго і дав до школи. Як зачав той Ясь учити ся, то вже якось там дістав ся з Жовкви до Львова а зі Львова до Кракова і помалу вийшов на великого пана і прозвав ся Собецкий. Потім єго вибрали на короля. Аж тогди він, уже королем, прийіхав до Жовкви. Тут пани єму нараду роблять; де хлопи або жиди тиснуть ся, щоби побачити короля, то йіх панські гайдуки ростручують та розганяють, а король йіде в кариті і дивить ся на то все і нічого не каже. Далі прийіхав перед дім того жида, у котрого єго отець служив, тай кричить: Гов! Стала карита, всі зупинили ся, король вилазить в карити і просто входить до дому того жида. Всі дивують ся, що то таке, а король каже закликати старого жида. Закликали, жид стоіть перед королем, кланяє ся і трясе ся, не знає, чого король хоче. А король питає ся єго: як він називає ся? Так і так.

— А чи памятаєш ти того Собка, що у тебе в грубі палив і воду носив?

— Памятаю — каже жид.

— Ну, то був мій отець, — каже король. — Я є єго син, той Ясьо, котрого ти дав до школи. Я прийшов, щоби тобі подякувати за твоє добродійство.

І при всіх панах і графах узяв і поцілував старого жида в руку. Жид розплакав ся, впав єму до ніг, а король каже:

— Жадай собі у мене, чого хочеш. Що тілько зможу, дам тобі.

Жид подумав хвилю, а далі каже:

— Нічого не жадаю, тілько даруй міні і моім потомкам на памятку оту кариту, в котрій тепер йідеш.

Король дарував єму кариту, а той жид дав із неі зробити шафу і поставив єі в своім покою. Не бійте ся, він зробив з тою каритою добрий інтерес! Від тогди всі пани, хто тілько перейіжджав через Жовкву, всі зайіжджали до него, потім до єго сина і внука і так аж до наших часів. Ще й доси потомки того жида мають тоту шафу, що зроблена з карити короля Собецкого. Кілька літ тому були якісь пани в Жовквї, оглядали тоту шафу і за самі дверці давали 500 ринських, але жид не хотів дати. На що єму? Богатий чоловік, у него памятка більше варта, ніж гроші.

(Від жида Ґершона з Рави в р. 1889 записав Ів. Франко).

До сего оповіданя варто додати ще ось яку записку, найдену мною на обложці метрики вроджених в с. Кунині жовківського повіту.

Автором записки був мабуть померший перед роком старий священник. Борисевич; ось ся текст: „Król Jan III. służył u arendarza w Turynce za bełfera. Dowodził tego żyd tak nazwany uczony, że to jest u nas napisano (Heli, pachciarz z Kunina), і że dla tego Sobieski wystawił bożnicę w Zółkwi.“

Арендар Гелі ще й доси живе в Кунині, та я не мав нагоди розпитати его про сю справу. О скільки можна судити з повищої записки, версія его де в чім відмінна від записаної мною від Гершона. *І. Ф.*

2. Татарські напади на Підгірє.

1. Поконець села Нагуєвич є на сугорбі з двох боків обточеним річкою Баром, невеличкий присілок Слобода або Нове село. Присілок сей повстав уже за австрійських часів (інтересний документ его фундації подамо на іншім місці). Давнійше на тім сугорбі стояв укріплений замок, котрий так само як і ціле село звав ся Башево чи Дашево. То були королівські добра, а в тім замку сиділи пани Туркули. Було їх два братя. Чогось вони посперечали ся і молодший вигнав старшого геть. Що той пан робить? Власне тогди напали були Татари на наш край. Взяв він, перебрав ся за діда тай пішов до Татар. Намовив їх, щоби напали на той замок, де жив его брат. Татари послухали, пішли за ним. Але замок був довкола облитий водою, обкопаний фосами, годі було доступити. Але той Туркул знав, що від того замку іде пивниця по під землю аж у поблиський ліс Панчужну. От він запровадив Татарів у ліс до того місця, де був вхід до тої пивниці, і тою ямою Татари дістали ся до замку. Всіх, хто там був, вирізали, все забрали, тілько самого пана не могли найти. А той пан як поміркував, що Татари в замку, зараз побіг до пивниці, у котрій був порох, викресав огню і підпалив бочку з порохом. Ще Татари всі були в замку, а то як вибухло, весь замок вилетів у повітрє, Татари всі погибли, а в ними і ті оба Туркули.

(В Нагуєвичах від батька Якова чув ок. 1864 р. Іван Франко).

2. Ще як Татари нападали, то раз таке було в однім селі. Як лише зробила ся чутка, що Татари йдуть, зараз усі люде хто що мав позабирали і повтікали в ліси. А лиш на кінци села, за рікою, стояла одна хата, а в ній жила жінка, вдовиця. То їй якось ніхто не дав знати і вона лишила ся. То було рано, баба варить собі обід — борщ якись варила, аж ту Татари прибігли до села. Всі розскочили ся по хатах рабувати, а до тої бідної вдови не йшли, тілько одного вислали. Приходить він до хати, видить, що біднота, баба стара, тай каже: Бабо, давай їісти! А баба не много мисливши виймила горнець з борщем із печи тай несе до стола, ніби до миски наливати, а далі підійшовши до Татарина тай бух єму весь горнець кіпятку на голову. Поки там той обварений міг крикнути, баба тимчасом з хати, та в поле, житами тай до ліса.

(В Нагуєвичах від пок. матері Марії чув Іван Франко).

*

3. Повідають, що десь тут у наших сторонах як напали раз Татари, то в одній хаті також лишила ся жінка. Певно, що не навмисно лишила ся. Доста того, як прийшли Татари тай питають ся єі за гроші — а чули, що тут богач жиє. Вона каже, що гроші чоловік у коморі закопав Добре, веди нас до комори. А там комора була по старосвітськи будована, без дверий, тілько в стіні кругла діра була, така, щоби міг чоловік улізти. Завела йіх тота жінка перед діру тай каже: ізьте. Татари кажуть: Ні, лізь ти наперед. Влізла вона до комори — комора темна, а в куті намацала різак від скриньки, що січку ріжуть. Взяла вона той різак, стала собі при стіні тай каже до Татар: Ну, лізьте за мною, я вам покажу, де гроші закопані. Що тілько Татарин устромив голову в ту діру, а вона як махне різаком — здорова баба була, так тому від разу голову відрубала. Тогди вхопила тулуб і втягнула до середини. За першим лізе другий — вона й єго так само справила, далі третий, четвертий... Так йіх дванадцять погибло. Але тринадцятий устромив насамперед руку, а вона бідна поквапила ся тай мах! тоту руку відтяла. То вже тогди Татари побачили, що то за штука. Вже й грошей не дошукували ся, а зараз вибігли і тоту хату підпалили, і тота жінка згоріла там разом із побитими Татарами.

(В Нагуєвичах зап. ut supra).

3. Цісарева Марія Тереса.

Про сю цісареву осібних оповідань я не чував, а тілько між шляхтою ходачковою в Ясеници Сільній дрогобицького пов. чув повірку, що за те, що причинила ся до розбору Польщі, вона тепер покутує в пеклі і має покутувати до страшного суду. Але потому, коли всі грішники підуть до пекла на вічну муку, вона вийде з пекла і піде до неба.

Д. Осип Роздільський чув у Берлині брідського пов. про Марію Тересу тілько те, що у неі були груди такі великі, що вона могла закидувати йіх собі на плечі. І. Ф.

4. Цісарь Йосиф II.

1. Тото за цьісарьи Осифа приповідајут, шо він по всім крају јіздив та всьуди сьі придивјив, ци де сьі пани над льудьми не збиткујут. Моцно панів карав. То ше мојі небіжчик тато розповідали за нього таку прахтику — не знају, ци то правда, ци ньи, але шо-м чув... То десь таке село је, називаје сьі Стара Кульбака. А в тім сельі пан був, такиј злиј дльа хлопів, шо не дај Господи! Аби ледашо, зараз бив. А був там једен хлоп ґосподар добриј, паншчину відрабјив, усе шо там до нього належьило, давав. Але пан за шось јого не зльубив — а за польських чьисів пан міг хлопа без даньи рацiјі викинути з ґрунту То тој пан бере тај того хлопа викидаје з ґрунту, а хати, гет јого виганьије зі Староjі Кульбаки. Біда хлопови! Шо робити? Порадив сьі з жінков, нема јинчојі ради, треба јти до циркулу

(тогди ше циркули були). Прийшов, а там пан такий льутий! Хлоп му зачьив про своју біду казати, а пан кричит: То до мене не належит! Јди насамперед до домінији! А домінија, то сам тој пан був, шо јого з села виганьије. Шо маје бідний хлоп робити? Пан казав — треба јти. Прийшов він, зачинаје панови говорити, шо сьи хоче на нього скаржити, за шчо він јого виганьије зі Старої Кульбаки! Пан јак то вчув, ньічо не каже, тілько моргнув на свої газдуки, тоти простерли хлопа і дали му 25 канчуків

— А шчо, — каже пан, — будеш сьи шче скаржити?

— Буду, пане, — каже хлоп.

— Добре. Тепер ти вже в домінији був, тепер можеш іти до циркулу. На тобі отој квітак, абис сьи мав з чим показати.

Дав јому пан квіток пішов хлоп с тим квітком до циркулу. Јак там пан староста дістав тој квіток у руки, јак прочитав, јак не крикне своїм посьінакам!.. Узьили того хлопа, простерли, всипали 25 буків, шче ј заперли на тиждень до гарешту Бо пан написав, шчо то злодьій, громаду бунтује — шчо-то, хлоп темний, то пан собі пописав, шчо хтьів.

Випокутував тој хлоп, шчо му там завдали, гадаје собі: Ньи, не попушчу свого Піду шче до ґуберньі!

Приходит до жінки — а вна десь на другім селі жила, в службу сьи најми а ци може комору је — біда така! Каже до жінки: Знајеш, жінко, шчо? Ја свого не дарују, піду до ґуберньі. А жінка каже: Ej, чоловіче! Бій сьи бога! Тьількиј сьвіт! Јак ти там зајдеш?

— Јакось уже зајду. Спечи пеленицьу, буду јакось іти.

— Але там треба письмо мати.

— Ну, то шчо? А шчож то ми обоје не можемо письма зробити?

Взьив тој хлоп, купив паперу аркуш, такого грубого, от јак тој, шо цукор завивајут Розложив тото на стольі јак верету, взьив саджі, розробив, з мітли прут застругав, узьили сьи обоје з бабов писати. Жінка каже:

— Напиши Стару Кульбаку!

Добре! Взьив він, обвів тим деревјиним пером дов ола по папері — то буде Стара Кульбака.

— Тепер напиши нашу хату і наш ґрунт

Хлоп намазав там у середині басаман — уже је.

— Тепер напиши двір і пана і льокајів і гатаманів, шчо нас виганьили і тих, шо тебе били і кілько тобі буків дали А пото у напиши старосту і тих возних, шчо тебе били і всі буки, шо с там дістав і тој арешт, де тебе держьили.

Хлоп тото всьо намазґульив — звичајне, јак курка лабов. Засхло тото, зложив він своје письмо, завинув у јакусь шмату, положив за пазуху, пеленицьу в торбу, пішов до ґуберньі. Та поки він там дьијшов, староста з циркулу довідав сьи і післав до ґуберньі від себе письмо, шчо маје там прији такиј а такиј хлоп, злодьій, бунтівник, шобн го

арештувати і приставити цьупасом. Ледво сьі тої бідолаха показав у ґуберньі, ого! зараз јего вхопили, простерли, дали 25 буків на привитаньи, тај до гарешту, а за пару недьіль післали го цьупасом до циркулу. Там јому пан староста знов казав дати 25 буків, шчоби сьі не волочив, подержьив го троха в арешті тај вислав цьупасом до пана, а тої знов дав му 25 буків і нагнав го гет із села.

Але хлоп твердиј був, запека! Приходит до жінки, розповідаје, шчо і јак з ними було, тај каже: — Ньи, жінко, ја свеји кривди не можу дарувати. Вже шчо буде, то буде, а ја піду аж до Відні, до самого цьісарьи.

Жінка аж сьі перепудила, та в плач — деж то, такі далекі сьвіти! Але чоловік јак сьі напер — піду тај піду! Печи дві пеленицьі!

Спекла жінка дві пеленицьі, дописали шче обоје на тім письмі і за ґуберньу і за циркул і знов за пана — все, куди того хлопа водили і де і кілько разів б ли — весь аркуш списали так, шчо би му ј дьідько лицьи не најшов. Забрав сьі тої хлоп тај пішов. Јак він там ішов і кількиј чьис, досить, зајшов до Відні, допитав сьі до цьісарського бурку тај просит, шчоби го пустили до цьісарьи. Питајут сьі јого: А мајеш, чоловіче, письмо?

— Мају!

Даје він тото письмо, незапечьитане, ньічого, папериште јак луб! Подивили сьі пани до середини, аж у долоньі сплеснули.

— Ба а то шчо таке?

— Та то, прошу панів, ја писав, а жінка дихтувала, — каже хлоп.

— А вмијеш ти тото прочитати?

— А чомуж бим не вмів? Умију.

Дивјит сьі пани на тото письмо то на хлопа, не знајут, шо з ним робити Једні кажут, шо то јакись варіјат, другі кажут: Ej ньи, дајмо тото цьісареви, будемо видьіти, јак тої хлоп буде тото читати.

Пішли вни, дали цьісареви, повідајут, шо такиј а такиј хлоп чекаје. Јак сьі цьісар подивив на тото письмо, јак сьі зачьив сьмијати, тај каже:

— Ну, шчем такого письма не видьів, јак жију! Ану, кличте того хлопа!

Прикликали хлопа. Цьісар питаје:

— Шчо то за письмо?

— То моја супліка.

— А хто тото писав?

— Та ја писав, а жінка дихтувала.

— Ну, читај же тоту супліку!

Взьив тої хлоп, розложив своје письмо там на посачці, прикли к на кольіна тај зачинаје розповідати, шчо з ним було, а все пальцьом по тім письмі водит: То Стара Кульбака, а то мій дім і мій ґрунт, а

то пан, шчо мене зі Староjі Кульбаки викидаjе, а то моjі перші буки, а то пан циркул і тут знов моjі буки... Все чисто розповів. А цьісар слухаjе, та аж боки вриваjе, так сьі сьміjе з того письма. Далі jак то хлоп усьо вичитав, питаjе сьі цьісар:

— Ну, а чогож ти хочеш від мене?

— Та прошу наjjаснішшого монархи, ньічого не хочу, лиш абим у Старіj Кульбацьі сьідьів.

— Та на шчо тобі староjі? Jа тобі нову дам! (Бо цьісар гадавj шчо він правдивоjі кульбаки хоче).

— Ньи, — каже тоj хлоп, — jа не хочу. Jа тілько Староj, хочу.

— Га, коли так, то добре. Jа тобі дам таке письмо, шчо стара кульбака маjе бути твоjа і ньіхто не маjе права тебе з неjі викинути.

— А наj вам, пане цьісару, пан біг дасть здоровjи і сто літ прожити! — каже хлоп. Утішив сьі jак незнати́-чим!

Казав цьісар написати письмо, шчо даруjе тому хлопови стару кульбаку і шчоби ньіхто не сьмів 'го з неjі викидати, дав 'му шче на дорогу — пішов хлоп до дому. Приходит просто до пана. Показуjе jому цьісарське письмо, пан jак сьі розльутит! Зараз того хлопа на лавку! Всипали jому відливаних 25, ледво встав, а цьісарське письмо пан подер, шче j крикнув:

— Десь міні такиj цьісар!

Хлоп ньічого, забрав сьі, пішов до жінки таj каже:

— Печи, жінко, дві пеленицьі! Іду шче раз до цьісарьи!

Зібрав сьі, пішов. Приходит там, а цьісар сьі здивував.

— Шчож то, чого приходиш?

Повідаjе тоj хлоп усе, шчо було, jак jего пан набив і письмо подер і шчо сказав.

Каже цьісар:

— Не біj сьі! На тобі отото друге письмо! Того вже пан не буде сьмів подерети. І jди до дому!

Подьикував хлоп, знов дістав дешчо на дорогу, взьив письмо таj пішов. А цьісар тимчьисом зібрав сьі таj поjіхав сам. Перебрав сьі так, шчо ньіхто jего не знаjе, лиш jего служба. Приjіхав до Староjі Кульбаки, акурат разом з тим хлопом. Цьісар перебрав сьі за jакогось вандровного, здибаjе хлопа близько двора, зачинаjе jего випитувати, куди jде, за чим. Уповів jему хлоп, показав цьісарське письмо.

— Не біj сьі, — каже тоj вандровниj. — Jа вміjу читати, jа піду с тобов до пана.

Хлоп сьі втішив, шчо маjе товаришьи, вже сьміліше до пана jде. Але пан jак лиш jого завидьів, то вже j не питаjе ньічого, тілько кричит гаjдукам:

— Геj, а всипте по jому там!

Хопили гайдуки того хлопа, бјут. Але тој вандровниј с письмом приходит до пана тај каже:

— Пане, ви не мајете права так сьі над тим чоловіком збиткувати. А дивіт, осьде цьісарське письмо. Јему цьісар дарував...

— Шчо? Десь міні такиј цьісар! — крикнув пан. — А ти шчо за једен? Шчо ти тому хлопови за адукат? Дај сьуда тото письмо!

Взьив пан письмо — фалат, на кусні, шче ј пльунув і ногами задонтав, а того вандровного казав положити і всипати јому 25. Гајдуки до вандровного, а вандровниј розіпјив своју одежину, а там під нев золоті ковньирі.

— Видиш ти, хто ја је? — каже цьісар. — То так ти шьинујеш цьісарську вольу? Геј, моји војаки! Сьуда!

Јак лиш цьісар крикнув, а војаки вже були коло нього.

— Возьміт того пана і повісьте на вербі! шчоби знав, јак шьинувати цьісарську вольу. А ти хлопе будеш тепер на јего місци паном. Шчо-м тобі написав у тім письмі, шо тобі дарују Стару Кульбаку, то нај так і буде

І так тој хлоп приjшов до Старојі Кульбаки, а пан пожив смерти.

(В Нагуєвичах дрогобицького пов. від селянина Івана Гайґля в р. 1880 записав Іван Франко.

2. То јак јіхав цьісар собі по селах, так на прахтику, але јіде бес село, сидит дьід ніт плотом і плаче, стариј, сивиј, борода по појас. Але він казав коньі запинити і питајеть сьі: Чого ти, старушку, плачеш? А він каже: Бо мене тато набив. (А вже досить сивиј!) Але цьісара здивувало то і він зьльізаје, іде до хати подивити сьі на тоо тата Приходи до хати — правда! је стариј чоловік, сивиј ше льіпше јак там-тој. — То ваш син, каже, на вулицьі плаче? — Каже: Мій. — А за-шчо ви јего бјете? — Бо ґалґан, не хоче робити... Мій, каже, тато в стодольі, то може молотити, а він, мій син, то каже, жи низдужаје. А ја, каже, јого за те вибив, внбив і вигнав с хати. — Але тој цісар на переконанья ше јде до стодоли подивити сьі на там-тоо батька. Приходи — правда! бје цьіпом. Питајеть сьі: Де ваш син? — Каже: В хатьі. — А він каже: Ја вже був у хатьі, то там је стариј чоловік дуже. А чиму він не молотит? — Бо він низдужаје, каже вже. — А ґльа чоо ви здужајете ше, вже в таких льітах? — Бо ја, каже, за своје житье ньі-ґди-м жадноо трунку не пив і солоно-м не јів, а ж жінкоју но два рази-м на рік-ім здибав сьі. (То не правда! — увага старојі Гананьінихи. Один господар до неї: Ви би-сьти так не хтіли? — Де там!) А він, каже, син мій, не хтьів так слухати, јак ја јего вчив, він усього, каже, по-більше вживав, — тепер, каже, за-те низдужаје. — І тој јего поблагословив і поjіхав дальі в своју дорогу.

(В Берлині бродського пов. від господаря Каролька Лугового в янв 1893 р. записав Йосиф Роздільський).

3. То таґ-же цьісар јіхав так, прахтикував сибі сьвіт. Але здибаје чоловіка горати на польу штирма волами, а такиј стариј — в за-

токи ходит за плугом (затачуєть сьа, а за плугом шче ходит). Але питаје јего: На-шо ти, такиј стариј, гореш? — Каже: Бо мушу. — А дьитиј не мајеш? — Каже: Мају три сини. — А де-ж, каже, твоји сини? — Каже: Јіден, кае, різником, а другіј, кае, лупіјем, а третьіј дьідом. — Ну, поіхав він далы, здибаје друоо чоловіка і питаје јего: Шчо він там і там такоо ј такоо здибав і питав јего там за јего сини і він миньі так і так казав. — А, каже, ни вірти! бо јего, каже, сини то јіден, каже, дохтором, а другіј адукатом, а третьіј ксьондзом. — Доніру він јего, значит, ускаржив до староства і закликали јего, значит, на термін і питаје јего, дльа чоо він так своїх синів назвав? — А він каже: Ну, бо шо-ж? 'Бо-ж може, каже, не правда? 'Бо-ж, каже, јак хто прийде з јакеју ранооју, жи-б јіму. значит, видохторував, то він, каже, шо знаје? Він бере тај ріже! То він не різник? У поле, каже, не хоче јти за плугом... А другиј, каже, то він, каже, не лупіј? Хто, каже, з јакеју там прије скаргоју до него, він, кае, 'но питаје за гроші на самиј перед. І тьагне, каже, доки встатиьу сорочку з нео не сьтьагне. (По-тім вже каже, жи ни-ма права! додав Јурко Соколовськиј). А в поле, каже, таґ-же не хоче јти за плугом.. За те јего, каже, називају лупіјем. — А тој, каже, третьіј, шо ксьондзом, каже, ньіц не роби, і-но по селы, кае, ходи. То ја јего, каже, за те називају дьідом — І за таким способом стариј вигоморив сьі і дали јіму за рехт, старому.

(В Берлині записано ut supra.)

5. Панщина на Буковині і Лукіян Кобилиця.

1. Пани Джерджовани та Ромашкани дуже були льутьі. Не хочеш робити — не дістанеш дров. Ны тріски не дам з льіса А льіси всьі були паньскі. Понаставіли пани побережників, аби пантрували, ци тоти, що не хтьіли панови робити, не берут дров із льіса. Побережники мали знаки на топірцьах, ішли до тих, що не хотьіли робити, та значили попіл, аби не топили в печи. У кого сьи з комина закурило, у кого зметено паньскиј знак із попелу, того зараз фантували: „А ти чим топиш јак не паньскими дровами? а робити не хочеш?“ А сидьів тодьі у Плоскіј Лукіјан Кобилицьа. Добриј і мудриј був, дај му Боже царство! Він обстав за громади. Писав до монархи, що пани дьіјуть. Јіздив і сам до Відньи. Громади го вісилали. Не помагало. Кривдили нас далы. Тодьі Кобилицьа скликав усьі гори на сесьіју до Сторонцьа. На „Панчи́ньі“ (а то був Джерджованів кавалок) зіјшло сьи льудеј тьілько, шчо добриј јармарок. Врадили, аби чекати, але сьи панам не давати. Але ту за јакісь чьиси јіде в село комісьіја, а за нев војсько на зекуцьіју. „Підлавајте сьи під пали!“ Стали шукати за Кобилицев. Шукајуть — нема. Пропав без вісти. Тодьі прочав десь і Іванко, син Гординчихи*), шчо був за писара у Кобилицьі. Стару хату Гординчихи,

*) Брат поета Осипа Федьковича. Ред.

де сидьів Іванко, тоді спльундрували, а з ґаздівства Кобилицьі то стебелинки не лишили: всьо забрали або спльундрували.

(В Сторонци на Буковині від 70-літнього мужика О. П. в р. 1892 записав др. Ол. Колесса.)

2. Дьідичі як ввійшли в наші гори, з разу просили ба ярчьи, ба повісма, ба сьіна, а далі стали правити: мусиш дати! Фудульчі стали. Роздавали між льудей по терхови горівки (дві бербеницьі): ає о виниј, або продај, а гроші дај. От і спили сьи льуде на ньінашчо. А податки такој пани арендували. До цьісарскоји каси самі платили — хто јіх знаје, кілько, — а з льудеј дерли шчо сьи вльізло. Податки брали все в зимі. Як не було чим заплатити, то шацували ґрунта. Шацували нераз по 10 або і по 6 левів від фальчі! Забирали земльу јак не за податок, то за горівку. Јак сьи льуде розпили та не стало грошеј, давали ґрунта за горівку. От і розбогатіли пани, а льудьом стало тьісно. Тодьі Кобилицьа став депутатом. Писав листи до цьісара тај сам јіздив. Не помагало, јшла дальше льудська кривда. Скликав Кобилицьа льудеј на сесьіју до Сторонцьи. На „Панчиньі“ зијшло сьи льудиј моц. Збунтували сьи льуди, не давали панам дани, а паньским побережникам волосье обсмальували. Пријшло војсько. Обступили село. Вили льудеј: „Піддавајте сьи!“ Не једному і 100 буків дали... Зекуцьија стојала через зиму. А Кобилицьу јмили та закували. Завели го до Дорпоји та ланцами до підлоги прикували. Аж пријіхав монарха. „Приведіт мены Кобилицьу! Вже досить сьи напокутував! Дарују му кару.“ Але де там! Пани шчось му завдали, шчо зараз таки вмер.

(В Сторонци на Буковині від 68-літнього селянина П. Ч. записав др. Олександер Колесса)

3. Лукіјан Кобилицьа був із Серґіјів. Тут таки мав ґаздівство, жінку ј дьіти. Мудриј був чоловік! Видьів він льуцьку кривду. Друт нас нас бувало пани, ој друт! Роботів було мало, лиште тоти данини: ба повісма, ба садовину, ба мід, ба збіжье, ба одно, ба друге — не настарчиш! А до льіса, то ј не навертај сьи за дровами! Фоји зі смерічки не мож було на віник віломити, аби го не карали. У мого дьидьи 12 сокирів забрали. А јак умер ґазда бездьітниј, то пани ґрунт забирали. Така була біда з панами!... (А тепер з жидами — розбогатьіли моц!) От обізвав сьи Кобилицьа за громади. Всьо тото він посписував та подавав до Відньи. Знали го льуде! Тепер вібирајуть депутатів у селі, а ми бувало в льісі. Збігнемо сьи, бувало на „Краснім Дільі“ та врадимо сьи та скинемо грошеј, аби мав на дорогу, та вісилајемо Кобилицьу до Відньа, аби пани не знали аньі паньскі побережники та гајдуки. А страх вони за ним чатували, шче тоди, јак ми го лиште до Чернівцьів вісилали; а потому — то не треба ј казати! Але ми го все поміж себе ховали та годували та вісилали до Відньа. Ба та шчо в того?

От скликав Кобилицьа сесьіју. (Једну скликав задлі нас до Сторонцьи, а другу задлі Польяниць на Гледові пониж Вижницьі.)

„Дьіти божі“ — каже — „будьте спокійньі, будете мати розправу. Прийіде комісьіја на панів“. Льуде тогди повідбирали у панів заставленьі ґрунти. „То моје!“ Пішли до льісів: „То моје! Голова моја і волос мій; земльа моја а льіс не мій?“ Бунтацьіју вробили! От і попацили! На „Панчийньі“ була сесьіја в осени, а в зимі прийшло војско. Обступили село. Зігнали льудей! „А будете панів слухати?“ Били льудей, так били, шчо коло лавки кров льупьку пси хлентали: „Хто вам казав бунтувати сьи?“ „Кобилицьа“. „Хто вам казав данин не давати?“ „Кобилицьа“. Јмили ж вони того Кобилицьу! Знајшли го у Плоскій, закували та завели го до Гумори. Цар дарував му потому кару, але пани го згладили. Завдали му трійло. Добрій був чоловік! То він обалив паншчину, не хто! Тепер такого нема, а здав би сьи, бо жидова не даје дихати — розмножили сьи јак вуши!

(В с. Сертіях на Буковині від К. Х. М., звиш 70-літнього мужика записав др. Ол. Колесса)

6. Копець Люблинськоі унії у Львові.

То буде вже тому трийцьіть льіт. Цьісар не м г собі с панами дати ради, бо вони бунтували сьі. А там в Відньі (м б. у Львові — ред.) стојала така висока дуже вежа. Ну, та ј цьісар казав јім: Возьіть земльу тачками, а јак виставите таку вежу високу, јак та, то верне сьі вам паншчина і всьо. — Ну, та ј вони не могли такоји вежі виставити і мусьіли таки нашого манархи слухати.

(В Берлині пов. бродського в авг. 1894 р. записав О. Роздільський.)

7. Цісаревич Рудольф.

— Ба, ци може то бути правда, шчо син нашого цьісарьа оженив сьа у московського царьа?

— Або де ви чули таке, хто казав?

— Та ја чув; Польаки говорили в Вельдіжи, шчо ніби так стојіт у ґазетах... Шчо дес ніби молодиј цісаревич вијшов собі на спацьір, тај зајшов аж до хати Рошільда. Ну, Рошільд привитав го фајно, јак сьа належит. Коли цісаревич дивит сьа, а там на столику лежит письмо, але такье јакьес письмо, шчо в нім дуже зле стојіт написано на льудиј... Ну, нічо; цісаревич пішов собі. Коли јакос згоді цісаревич вијшов собі знов на спацьір, тај знов здибав сьа з Рошільдом, але до него вже нічо не обзивав сьа, тај і не поклонив сьа. Але здибује сьа Рошільд відтак з јего вітцьом, тај каже јому: Ба шчо се такого значит сьа, шчо твіј син не поклонив сьа мені? Приходит цісарь до дому, та каже синови: А чому ти, синочку, не поклонив сьа Рошільдови? — Добре татуньу — каже син — коли вже поклонити сьа, то ја сьа ј поклоньу. — Тај пішов до Рошільда. Приходит тамки, але не каже нічо, ні зле, ні добре; Рошільд приступаје д нему, а він лиш

шмальнув го добре с кілька раз по-зауш тај пішов собі гет; сів на ијзебан, парнув до московського царьа, тај оженив сьа в нього. — Тож відав з-за того може буде војна з Москальом, що син оцего, нашого оженив сьа крадцьі перед вітцьом у московського.

(В Лолині долинського пов. від Михайла Воробця в р. 1879 записала Ольга Рошкевич (Озаркевичева).

Основи суспільности.

(Повість із сучасного житя.)

Часть перша.

IX.

Вечеріло Рожевий блиск залляв увесь захід неба. Довкола стояла тиша. В Торецькім дворі по відході гостей було пусто, глухо, тихо, мов у гробі. Тінь від офіции звільна заливала подвірє. Десь колись у вершках лип перекликали ся ворони.

Пані Олімпія ходила по саду. Єі душа була збентежена і вона шукала найгустійших закутків, найтемнійшого сутінку, щоб бути самою. Та неспокій доганяв єі й там, не давав йій сидіти ані стояти на місці, гнав єі далі. Садівник сидячи в свойій соломяній будці під розлогою яблунею і пихкаючи люльку, слідив єі очима, як вона мов мара мигалась то тут то там по гущавині, входила чогось між корчі малини, між молоді вишні, що своіми тонкими гильками били єі по лиці та хапали за волосє, то знов чогось немов пильно шукаючи йшла між уліі, що становили колись славну торецьку пасіку а тепер стояли без пчіл, зазирала під острішки, засувала руку в затварі, водила очима довкола немов не тямлячи, що робить і чого шукає, — перехрестив ся, сплюнув і шепнув сам до себе:

— Знов снує ся, як манія!

Він уже від якогось часу покмітив оте „снованє“ у пані і почував перед нею якийсь острах, тим більше, що пані, кілько разів переходила по при него, навіть оглядала єго будку, та про те, здавалось, не замічала єго зовсім або вважала якоюсь неживою колодою і ніколи не мовила до него ані слова. Садівникови дивне було й те, що звичайно тілько вечерами нападало паню таке снованє, а в день, по за садом, вона була зовсім спокійна, тямуча і говірлива.

— Щось то в тім мусить бути! — міркував собі садівник, водячи очима за панею, що в свойій чорній сукні мов чорна хмара, без шуму

та хруськоту тут і там мелькала поміж деревами, то вирипаючи то пропадаючи в вечірнім сумерку. — Чи вона чогось шукає, чи то слабість яка у неї? Та як би шукала, то вже би раз найшла, або би ще кому казала шукати. Ні, мабуть се така планіта на неї заходить. Адже кажуть, що є такі люде... Як на него така планіта зайде, то все покине, жінку й дітей забуде і йде в світ, сам не знає чого й куди. Але диво, що ві завсігди в тім саду така планіта нападає. Певно якась недобра душа наслала на неї.

Пані тимчасом вийшла з густого молодняку. Вже роса падала. Ві прунельові черевики, ті самі, що мала на собі при гостех, зовсім промокли. Долішній край сукні також був мокрий і бив ві вохким та холодним по ногах, та вона мов і не тямила і не чула сего. Раз у раз озираючись, нипаючи, надслухуючи вона пішла в глуб саду, між старі дерева, туди, де сад вихилюючи ся к півночи розкидав ся по плоскогорі злегка наклоненій до сіножаті. В вершках дерев почали соловії виводити свої трелі. З дупла староі липи крикнула сова. Легенький вітерець похитав гильками, — се було мов остатнє зітхане конаючого дня. Пані Олімпія стрепенула ся і зупинулась на хвилю.

Про що вона думала? Колиб хто був став перед нею в тій хвили і завдав їй таке питане, вона певно була б видивилась на него счудуваними очима та не найшла б відповіді. Вона ні про що не думала, хоча про те ві мозок працював, ві нерви не могли вспокоїтись. Мов у годиннику, в вотрім попсує ся котвиця, пружина без перешкоди починає розвивати ся, в середині йде шум, молотки починають прискорено бити, дзвоники дзвонять, колісця крутять ся, ваги в шумом посуваються ся в низ, доки енергія механізму не вичерпаєсь, — от так було і в ві душі в хвилях отих вечірніх, самотних прогульок по саду. Котвиця ві волі, сильна і цінка за дня, нараз робила ся мов глиняна, тратила свою силу, пропадала зовсім і в голові невдержимо починали шуміти та пересувати ся без ладу, без звязку тисячні вражіня, думки, образи горячковоі уяви, привиди виплоджені всіми горячими та несповненими бажанями, ошуканими надіями ві житя. Вони плили бурливою, пестрою течією, нічого по собі не лишаючи крім болю голови і прискореного битя серця. Надаремно думка силувала ся ловити на лету сей або той образ, придивити ся ёму, прослідити его звязок з іншими. Нові напливаючі хвилі того потока швидко поривали з собою, затоплювали той один образ, на его місце насували десятки нових — сумних, веселих, ненависних, рівнодушних, заповнювали ними весь кругозір, затіснювали всю атмосферу на те тілько, щоби в слідуючій хвили опять змінити все, затемнити старі а наперед висунути нові картини.

Була се дійсно якась слабість. Пані Олімпія з разу не звертала на неї уваги, тим більше, що симптоми ві з разу були майже незначні. Але тепер напади сеі слабости за кождим разом були дужші, довші. Вони заповідали ся завсігди якоюсь таємною трівогою; в груди починало не ставати повітря, віддих робив ся частійший. В такім разі пані ні за що не могла видержати в покою, не могла всидіти ані вето-

ятись на однім місці. Звичайно йшла в сад, і хоча сумерк та холод саду не вспокоював єї, то все таки тут вона якось найлекше, незамітно для нікого могла перебути напад своєї нервовоі немочи, ходячи, „снуючись“, як мовляв садівник, нераз годину або й дві поміж деревами.

Ось вона на хвилину зупинила ся на полянці. Знає, що довше хвилини не постоіть, що зараз мусить іти далі. Зирнула в верх; крізь густу сітку конарів і гиляк дерев видно шматок ярко рожевого неба. Де-де прозирають зорі. Довга, рівна, тонка хмарка, мов гладко вичесане пасмо мягкого прядива, зависла як раз над єї головою. Зирнула в низ: довкола понурою стіною стоять сумерки по під розлогими деревами, літають світляки мов золоті іскорки. Та ні! Отут у найтемнійшім місці розяснюєсь. Якесь бліде-бліде світло розливає ся. Се не світло, а висока жіноча постать уся в білому, з розпущеним на плечех чорним волосєм, з замкненими очима іде звільна, мірно, з протягнутою на перед правою рукою. В лівій руці держить свічку — ні, світлячка, що мигоче тихим, зеленкуватим світлом. Мертва тиша довкола. Чути мірне, голосне, сонне сапане постаті. А! Се Моджеєвська в ролі леді Макбет! Ось вона присідає, збирає росу з трави, миє руки...

— Ще одна пляма! Ще ота одна пляма!

Пані Олімпія виразно, виразнісінько чує єї сонний шепт. Отут десь близько, над ухом, а може навіть в нутрі власного уха. Вона не боіть ся, не дивує ся, знає, що се Моджеєвська, котру вона бачила в тій ролі недавно на львівській сцені, — а що вона робить у торецькім саду, відки вона тут узяла ся, про се нема часу думати.

— Спати! Спати! Спати! — шепче висока постать, розпливаючись у небуте, та в тій же хвили пані Олімпія поступивши пару кроків бачить перед собою спальню, вбоге ліжко, мізерне, стареньке покривало, з під котрого виглядає сива, стареча голова з розхиленими синьоватими губами, навислим над верхньою, безвусою губою носом і глубоко запалими очима. Се отець Нестор, — пані Олімпія знає се; їй ані раз не страшно ані не дивно. Вона йде далі — образ щезає.

— Жаль міні єго! Такий був у сні похожий на мого батька!

Хто се сказав? Де се сказано? Не час думати. Млин над річкою. Величезне колесо обертає ся звільна, без туркоту; вода паде, бризкає та розскакуєсь міліонами перел, але без найменшого шуму. В низу під греблею широкий ставок — тихий, ясний, глубокий-глубокий. Дно видно, місяць і зорі видно в воді, та поміж зорі лазять чорні раки, по місяцю бє хвостом велика, лінива риба. А над тою глибиною, на дошці вбитій одним кінцем у греблю сидить і гойдає ся якась людина — жінка — дівчина — русалка? Не час думати. Гойдає ся — ломить руки — рве коси на собі, знайоме якесь лице, та хто се? От-от пізнає, от-от, ще лиш раз глянути! Та ні, образ розпливає ся, блідне, щезає...

Ось чути шум кроків. Липовою аллеєю йде звільна акась темна, жіноча постать. Нараз зупинила ся, стрепенула ся, хрестить ся і починає непевним та доволі різким голосом співати:

Gwiazdo morza, któraś Pana
Mlekiem swojem karmiła,
Tyś śmierci szczep, który szczepił
Adam w raju, skruszyła!

Пані Олімпія стоїть недалеко неї, схована в пітьмі, затаївши в собі дух. Се Гапка — чи дійсна, чи привид? Не час думати. Постать шугнула і щезла в напрямі к дворови. Певно з села вернула, була у Цвяха, у Гердера, у Маланки. І вже уява рисує пані Олімпії нові картини: Цвяха і єго жінки, що плаче з дітьми без хліба, і єго молодости, коли він був отут у дворі, ніби слуга, ніби вихованок, панський козачок, поки страшна катастрофа нараз не змінила всего. Ось перед панею стає виразно старий панський двір, обширна панська спальня, богате ліжко, а на нім у пишних подушках живий труп, безпомічний як дитина а злобний як чорт — ві покійний муж, граф Торський. А при ліжку на стільчику отсей самий Цвях — та не отсей, а молодий, жвавий хлопець з хитрими, злодійкуватими очима, в панській лівреї, подає панови якесь лікарство. Вона бачить і себе саму — отут у противнім куті, за котарою, на ліжку, чує своє сонне сапанє, та чує, що не спить, що пильно ловить ухом кождий шелест, кождий шепт у комнаті, що душею бачить кождий рух Цвяха, кождий жест, кожду найменшу зміну в лиці свого мужа.

— Здаєть ся, вона спить уже! — шепче граф.

— Спить, — повторяє шептом Цвях.

— Ну, говори, що бачив?

— Цілувались.

— Хто починав?

— Вона.

— Що говорили?

— Змовляли ся.

— На кого?

— На вас. Вона єго натуркує. Як засне — каже, — ти прийди до мене, обоє візьмемо по подушці, наляжемо на него, за пару хвиль буде готов

— Та... так і мовила? Буде готов?

— Тими самими словами! — з безвстидною відвагою бреше Цвях.

— Ну, що далі?

— Він не хотів. Но що міні? Вона почала плакати. Ти мене не любиш! Він моє житє затроїв.

— Затроїв — казала?

— Так. А він каже: Прости єму! Нехай має з богом рахунок. Зроби се задля нашого сина!

— Задля нашого — казав?

— Так! Задля нашого сина.

— А що ж далі?

— Вона знов про подушки. Не бій ся нічого! Ніхто не буде знати! Скажемо, що удар був, шляк трафив.

— Хитро! — шепче граф.

— Він ні-за-що не хотів. Видасть ся — каже. І так єму не довго вже жити. Лікар казав.

— Лікар казав?

— Еге, каже: лікар казав. Я вмисно лікаря розпитував; казав що леда сильнійше зворушене, і може бути по нім.

— Он як! — шепче ледви чутно граф і кидає ся на ліжку. Потім тихо. Цвях ще щось шепче, потім нахиляє ся над ним і промовляє в пів голоса:

— От тобі на! Справді готовий! Я й не думав, щоби так швидко!

Єї серце ще тепер, по стількох роках, стискає смертельна трівога при тих словах. Вона все чула, не спала; від разу зрозуміла, що тут стало ся щось страшенне. Трівога відняла їй усю силу, всю застанову. Вона не знає, що робити: чи вставати, кинутись до мужа, кликати на поміч, чи лежати і ждати рана? Ждати? Спати — ні, лежати без сну всю ніч отут при трупі! Ні, се страшенно, вона сего не видержить! А зриватись, кричати — значить зрадитись, що вона чула оту розмову, зрадитись перед Цвяхом! Та що се? Цвях щось порає ся коло вмерлого, бряжчить ключами, відмикає касу! Трівога камяною горою налягає на єї груди! Вона силуєсь встати, крикнути, вхопити за руки злодія, але не може ворухнути ся. Та ось Цвях замкнув касу, поклав ключі мертвому під подушку і на пальцях вийшов з покою. Щасте що світла не погасив. Але що се? Світло змагає ся. Дим дусить. Тріщить, гуде полумя. Боже! Пані зриває ся — ліжко єї мужа все в огни. Серед диму і полумя, мов у пекольнім гнізді, на пекольній постелі лежить єго труп — спокійний, злобно всміхнутий, з устами троха розтуленими, немов би тілько що сказав:

— Он як!

Крик! Галас! Гармідер. Тупіт кроків, брязк вікон, войк дзвонів, біганина, безпорадність. А огонь бухає та бухає! Вікнами й дверима вириває ся з комнати, до сіней, на горище, на дах! Пекольне гніздо розрослось, розширилось і вже не тріщить, не гуде, а реве, виє, під небо іскрами сипле, огняними язиками нічну пітьму лиже. Крик довкола, все село збігло ся, ратують, гомонять, заваджають. А серед усего того гомону, диму, реву, пекла, там у самій середині, на єго дні, в головнім гнізді пожару їй раз у раз вбижаєть ся отой труп, неткнутий полумям, спокійний, з розхиленими та злобно перекривленими устами. Він неживий — вона чує се, та про те єго очи отворені, горять ярким, пекольним блиском, горять безсмертною, ненаситною злобою і вперті в неї, повертають ся за нею. Куди вона рушить ся, куди поверне ся, все і всюди вона бачить їх перед собою, чує на собі їх пекучий блиск,

чує в глубині душі їйх сверлуючий позирк. Тими очима труп не перестає говорити до неї, гризти єї, мучити єї.

— Еге, так ось ви як, пані графине! Задусити мене збиралисъ! Подушками, як Петра III! Се ви від Катерини II. навчилисъ, а? Забажали увільнити ся від мене? О, ні! Хотіли від живого увільнити ся, так ось вам за се! Маєте трупа, маєте мерця, від котрого ніколи не увільните ся! Котрого не скинете з себе, не відірвете від себе, не задусите, не отроїте, бо він в вас, в нутрі вашім, у душі вашій! Бажаю вам приємної забави з вашим товаришем і синком! Хе, хе, хе! Моя приємність буде — все і всюди дивити ся на вас огими очима, котрі вас так чарують, графине — правда? Котрі мають на вас невеличкий магічний вплив — хе, хе? Котрі трошка заостряють ваш апетит, розгрівають вашу кров — чи як ви кажете, вельможна пані графине, а?

Чи се в тій хвили хтось говорив? Чи з пітьми визирають ще й доси на неї оті страшенні очи, що давно-давно, довгі літа доводили єї мало що не до божевілля? Пані Олімпія тілько тепер почула страшенний холод у всім тілі, почула приплив смертельної трівоги в серці і затуливши лице руками зверещала як перелякана дитина, а потім мов безумна кинула ся втікати. Сама не знаючи, як і куди, вона по кількох скоках вирвала ся з темряви саду, вдарилась о штахети, а потім допавши до фіртки відчинила єї і вискочила на чисте поле, вся тремтячи і важко дишучи так само як тоді, коли нічю, на пів зомліла, вирвала ся з пожару, що під собою похоронив труна єї чоловіка.

— Боже, се мама! — почула вона голос тут же обік себе. — А мамі що такого? Чого мама так скричала? Чи що страшне стало ся?

Вона стояла німа, без тями, важко дишучи, безвладна, немов розбита. Тілько по хвили озирнула ся.

Перед нею стояв Адась, зачудуваними очима вдивляючи ся в матір. А коли побачив, що вона пізнала єго, підійшов до неї і взяв єї за руку.

— Мама зовсім перестудила ся! У мами лихорадка! — промовив він з тіню докору в голосі.

— Нічого, синку, нічого! — шепнула пані Олімпія, тулячись до него. — А у тебе що? Чому пішки приходиш? Ти задиханий? Ти біг сюди?

— Се пусте. Ходімо до покою, я все мамі скажу!

І звільна, тихо-тихо крадучись садом обоє війшли в липову аллею і по хвили щезли в єї пітьмі.

А над ними високо догарала на небі вечірня зоря. З річки доносив ся рехкіт жаб. По під деревами шниряли без шуму чорні лилики, а соловії заховані десь у темноті виводили невтомимо свої трелі

X.

Гадина добру годину лежав у стодолі на соломі Хотів заснути, та не міг. Ждав на Параску, та вона не приходила. Почав було клясти ві, та й перестав, бо чув, що ему не дуже й бажало ся тепер ві бачити. Щось мов мулило его в нутрі, якась порожнеча, котрої не знав чим заповнити. Вийти б у село, до коршми, побалакати з парубками, пожартувати з дівками — та ні! Сама думка про товариство була ему тепер бридка та нелюба. Щось немов привязало его сьогодня до от сего подвіря, чогось ждав, чогось надіяв ся, хоч сам не знав чого. Та про те не міг відійти відси. Лежачи в стодолі на соломі він крізь шпару в стіні глядів на подвірє, на супротилежну офіцину з кухнею, гостинним покоєм і помешканєм о Нестора. Думки его мов ворони довкола вершка дуплавої липи кружили та шибались ненастанно довкола того помешканя. Двірське ліниве житє дале ему закоштувати приємностів, яких не дає житє простого селянина, розпалило в нім бажанє богатства, але не дало ані вміня здобувати добро чесною працею, ані не виробило в нім на стілько моральної сили, щоб він міг спротивити ся покусам Легким способом прийти до маєтку, покористувати ся чужим, загарбати те, коло чого сам не трудив ся, — от се був его ідеал. Старий, слабосилий о. Нестор, властитель величезного, по его понятям, маєтку, з котрого сам не вмів і не хотів користати, се була така натуральна, така навіть легальна по его понятям жертва для его апетиту, що не обскубти ві, дати собі вирвати з рук комусь другому було б глупотою, гріхом.

Та про те Гадина був не дуже сміливої вдачі. Природа і вихованє зробили его радше дрібним, кішінковим злодієм, ніж розбишакою широкої руки. Урвати потаємно, підстерегти, закрасти ся, потягти, на се він був майстер, але висше, по за такі дрібно-злодійські штуки его фантазія не всмілювалась вибігати. Ему вдалось кілька разів підстерегти о. Нестора, як той ховав по кілька або й кількадесять гульденів де-небудь у дупло дерева, між вуліі або в шпару під стріхою, і потягти ті гроші. Звісно, се не вдоволило его, а тілько заострило его апетит, розширило бажаня, і тепер він від кількох день тішив себе фантастичною надією, що ему вдасть ся підглянути таку хвилю, коли о. Нестор вийде зі свого покою і забуде ключ у дверех. Вбігти бодай на хвилину до того заклятого покою при такій нагоді здавало ся ему верхом щастя. О. Нестор так пильно замикав ся, так дуже вистерігав ся впускати кого небудь із прислуги до свого покою, що Гадина про те тілько й думав, як би то він, дiставши ся там, обома руками загрібав гроші, котрі — бачилось ему, мусять там лежати зовсім на верха на столі, в шуфлядах, трохи що не по підлозі. Двірська цівілізація встигла до тла здеморалізувати его серце, але зовсім не побільшила, не розширила его інтелігенції.

Вже вечір. В стодолі зовсім темно, та й подвірє залите тіню дерев, слабо тілько освітлене догараючим блиском вечірнього неба. Тихо довкола. Гадині зовсім ніяково зробило ся лежати самому в стодолі. Навіть боязко якось. Він поспішно вийшов на подвірє. Щось тягло его

нишпорити довкола помешканя о. Нестора, котре з надвору виглядало як цілковита пустка. Ані звука, ані голосу, ані сліду живої людини, тілько замкнені двері позапирані і фіранками позаслонювані вікна манять до себе як загадка, як нерозкрита тайна. Ступаючи на пальцях, хоч довкола було зовсім пусто, Гадина підійшов до фіртки, що вела до саду і помаленьку відчинив єї, дуже стараючись, щоби ані клямка не брязнула, ані дверці не скрипнули на старих, заржавілих завісах.

Та входячи в сад він майже лобом стукнув ся з садівником, що вмів також так нечутно шниряти і так як коли б дожидав єго за фірткою.

— Ай! — скрикнув Гадина, переляканий несподіваною появою садівника, та зараз отямив ся пізнавши єго. — То ви, садівнику?

— Та я.

— Що, може є хто в саді?

— Ні, я так. Та от шукаю молотка. Ти не бачив єго?

— Якого молотка?

— Та мого. Я тут мав свій молоток — треба то лату прибити, то що. Ще вині в полудне я мав єго, лежав отут на улію. А тепер я похопив ся, за ним — нема.

— Я не бачив. Та ви тут весь день, то ви повинні би скорше бачити, хто тут був такий, що би міг єго взяти.

— Та хто тут був? Я нікого не бачив. Недавно ось пані була. Ну, та чень би пані на мій молоток не лакомила ся. А в тім... Здає ся, що як вона ось туди ходила, то єго вже не було. Мусить так, що не було! Бо я сидів у буді і дивив ся сюди. Як би був тут молоток лежав, то я був би єго побачив.

— Тут сьогодні Цвях вештав ся рано — ви єго бачили?

— Ні, не бачив. Але рано я ще мав молоток.

— Е, хто знає, може він і пізнійше був?

— Хіба би тоді, як я був на обіді.

— А ви гадаєте, що не міг бути? Таже він мече собою всюди як дідько. Де єго не посієш, там він уродить ся.

— Ну, та на що би єму молотка?

— О, не знаєте злодія? Занесе до коршми: бодай келішок горівки — єму й то добро.

— А міні шкода! Господь би його побив! А в тім — по що я клину? Може то й не він?

І садівник, побожний чоловік, перехрестив ся і бубонячи молитву потяг до своєї буди, лишаючи Гадину самого. Сей також уже й не думав про садівника. Єго очи і думки обернули ся знов до помешканя о. Нестора. Єму забажало ся дуже обійти тихесенько по за угло і заглянути в те вікно, що виходило в сад не з передпокою, але з самого покою о. Нестора.

*

Він уже зни́тив ся, скулив ся, щоби повзти поміж корчі малинника, що в тім місці притикали до стіни будинку, коли почув за собою різкий, знайомий голос:

— А ти злодію огняний, куди наострив ся лізти, га? Чи хочеш бідного садівника окривдити? А, щоб тобі руки покривило! Щоб тобі язик коло́м у роті став, скоро тільки тих крадених вишень покоштуєш! Чи мало ти ще їх накрав ся? Не досить тобі? А щоб тебе раз розперло та розсадило!

Гадина випростував ся і надармо махаючи руками силував ся втихомирити Гапку. Далі мало що не крикнув, щоби перервати невдержимі лотоки єї красномовства:

— Та вітряче теркітливий! Стій! Чого розтеркотата ся? Чи то я сова, чи кіт, щоб я в ночи на вишні йшов? От іще одуріла жінка! Я власне балакав з садівником, то він просив мене, щоб я сею стороною обійшов сад, чи не закрав ся та не сховав ся де туг який непотрібний пташок.

— Ой, брешеш, Гадино, брешеш! Так брешеш, аж тобі з під носа курить ся, — мовила Гапка, та вже ласкавійшим голосом.

— Не віриш, то йди сама запитай садівника! — сміло мозив Гадина.

— Та хіба моє діло! — обурилась Гапка. — Хоче садівник з тобою змову мати, то як собі хоче. Хоче псом доробити ся, а вовком овець допильнувати ся — єго воля. Не моє просо, не моі воробці, не буду виганяти! Ну, йди, йди на зломану голову, куди єси намірив ся! Вже я маю в Бозі надію, що тоі гиляки, на котрій маєш повиспути, ніяким світом не минеш! Сам на неі наскочиш! Самохіть голову в зацморк устромиш!

Тим братолюбним пророцтвом Гапка попрощала Гадину і пішла через фіртку на подвіре.

— Дай Боже й тобі! Дай Боже й тобі те саме, що другим зичиш! — крикнув їй у слід Гадина, пасучи очима крізь шпару в пардані, куди вона піде. Гапка направилась було до кухні, але бачучи, що кєм темно і нема нікого, потюпала далі, до покойів пані Олімпії. Гатина знав, що не заставши пані в покою Гапка сяде на порозі і буде ждати на неі; від садівника чув, що пані перед хвилею була в саду; значить, певно через сад вийшла в поле, на сіножать, де вона любить нераз прохожувати ся до пізної ночи. Значить — пора добра. Тепер чень ніхто не перешкодить. А Гадині страх хотіло ся коли не підглянути, то бодай підслухати, що діє ся тепер у покою о. Нестора. Чи спить він, чи ще ходить по покою, чи сидить та гроші рахує? І він скуливши ся у двоє поповз корчами та високою травою до рога офіцини, потім по під стіну до другого рога, обійшов єго і тихесенько-тихесенько, мов кицька по бантині, поповз до вікна.

Вікно було заперте і заслонене, та все таки крізь заслону видно було, що в покою світить ся. Значить, о. Нестор ще не спав. Цікa-

вість Гадини заострила ся в двоє. Що то він робить? Він устав, нахилив ся до стіни, приляг ухом до рами вікна і слухав. Довгу хвилю не чути було нічогісінько. Здавалось, що в покою нема живої душі. Та от почув ся шелест перевертаних карток, далі стук чогось о стіл, немов у кого випала з рук оправлена книжка. Зітхане, приглушене воркотане. Знов шелест. Гуркіт відсуваного крісла — і нараз, мов грім, що раптом переривае нічну тишу, почуло ся сильне стукане до дверей передпокою. О. Нестор аж скрикнув:

— Ой Господи! А се що таке?

Стукане повторило ся, ще сильнійше. Потім почув ся голос:

— Прошу єгомостя! Прошу єгомостя!

О. Нестор встав і зробив кілька кроків. По стуку чобіт Гадина пізнав, що він був ще обутий, значить, ще не роздягав ся.

— Хто.. хто там? — видимо з трудом видобуваючи з груди голос запитав о. Нестор.

— Та я, Деменюк. Прошу отворити. Я тілько на хвилю.

О. Нестор пішов одчиняти двері. В передпокою було мабуть темно, бо за хвилю о. Нестор ураз із Деменюком вернув до покою.

— Що там у тебе, Юрку? Ти чогось перестрашений!

— Боюсь, єгомость, чи не яке нещастє стало ся.

— Або що таке?

— Маланки десь нема.

— Як то нема?

— Від полудня, як з вами говорила, а потім вийшла з дому, так і пропала.

— Ну, Юрку, що ти говориш? Де могла пропасти? Певно десь у селі, у якої посестри.

— Нема, єгомость. Я оббігав мало не пів села, Максим також бігае цілий вечір — ніхто єї в селі не бачив.

— Ну, то може до міста пішла — адже вона часом у неділю ходить до міста!

— Так, але завсігди каже: там і там іду, тоді а тоді прийду. А нині нікому нічого не сказавши зібрала ся тай пішла.

— Як зібрала ся?

— Ти властиво й не збирала ся. В чім у хаті була, в тім і пішла. Ковалиха каже, що з хати вийшла в город, а з города через перелаз на стежку. Там від них дві стежки є: одна загумінкамм в село, а друга в поле. Огже не знати, котрою вона пішла. Тілько в селі ніхто єї не бачив.

— Га, то може де в полі ходить.

— Та щож би вона в полі робила цілий день? Чому б досі не вертала? Тай ще одно, єгомость! Нині неділя, всюди по полі люде снують ся, хтось би пречінь був єї видів.

— Ну, ну, Юрку, нема ту ще чого так дуже бояти ся. Адже не між вовки пішла! Може де в лісі на ягодах засиділа ся. Ще ж не пізна година. Хто знає, може вона вже в тій хвили дома є.

— Господь би з єгомостя говорив! — троха вспокоєний мовив Деменюк, — та я про те боюсь! Одного боюсь...

— Чого, Юрку?

— Щоб вона на фільварок не зайшла.

— На фільварок? Щож би то було таке страшне?

— Ой, єгомость! Боюсь я того панича! Воліла б моя дитина нині вмерти — хоч вона одна у мене і ви знаєте, як єї люблю, — ніж би мав отой панич над нею насміяти ся!

— Ну, що ви, Юрку! Бог з вами! Адже Маланка не дитина!

— Ой дитина, єгомость! Добра серцем, не знає людської злости, одурити єї не тяжко. Але не дай Господи чи то паничеви, чи кому небудь зробити йій кривду!

Голос Деменюка був здержаний, але Гадина почув, як єму від тих слів мороз пробіг по за плечі. З уст Деменюка він таких слів ніколи ще не чував.

— Ну, бійте ся Бога, Юрку! Що се ви? Чи подоба вам таке говорити? Не бійте ся, Бог ласкав! Вашій Маланці нічого не стане ся!

— Дай то Боже! Але моє серце щось мов кліщами стискає. Біжу зараз до коваля, а коли єї ще нема, то біжу на фільварок.

— На фільварок? — здивував ся о. Нестор. — А я би думав, що вам нема чого там бігти.

— Як то нема чого? Адже коли єї доси нема дома, то вона певно там.

— Зовсім не певно, Юрку! А ліпше ви лишіть ся ось тут, переночуйте сю ніч зо мною!

— З єгомосцем? - здивував ся Деменюк.

— Знаєте, Юрку,— мовив о. Нестор троха тихійше, — я таки надумав ся зараз завтра вибрати ся зовсім відси.

— До Гердера?

— Хоч би й до Гердера. Ні за що тут довше не лишу ся. Знаєте — тут голос єго ще більше понизив ся, так що Гадина ледви міг єго дочути, — сьогодні мене знов обікрадено.

— Обікрадено! — скрикнув Деменюк і вдарив ся об поли руками.

— Тихо, Юрку! Силою витягла мене пані до себе, до гостей, і поки я там сидів, тут якийсь злодій у мене порядкував.

— І богато вам забрав?

— Паперів не рушав, тілько готових грошей що міг найти на борзі, то забрав. Зо пять тисяч захарапчив.

— Пять тисяч! Господи! — опять не вдержав ся і скрикнув Деменюк.

— Майже всю готівку, яку я мав, — якось слезливо-жалібно промовив о. Нестор.

— Але як же дістав ся сюди? — питав Деменюк. — Ви певно лишили двері не замкнені?

— Ні, Юрку! Двері я замкнув. Ключ був при мні.

— Значить, злодій замок розбив?

— Ні, коли я прийшов, двері були замкнені. Я мацнув до кішені — ключа при мні нема. Я вернув до покою, а ключ із моєї кішені випав був і лежав на софі засунений у кут. Тоді я відімкнув покій і побачив, що грошей нема.

— То може вікном уліз?

— І пані се каже. Та подумай лише, Юрку: котрим? Отсим від саду не вліз, бо закратоване.

— Е, такі то й крати! Невеличкий хлопець, отакий як Гадина, може влізти ся.

— А ще до того міні здає ся, що було защеплене з середини. Правда, пані потому казала, що воно відщеплене, але міні здає ся, що вона сама єго відщепила. А тамтим вікном від подвіря також не вліз.

— А що ж каже пані?

— Вона від першої хвилі на Цвяха звернула

— На Цвяха?

— Так. Каже, що то ніхто другий не зробив, тілько Цвях.

— А коли то так могло стати ся?

— Десь між шестою а семою годиною.

— Ну, єгомость, в такім разі я можу запевнити вас, що Цвях сего не зробив.

— Запевнити? А ви відки се знаєте?

— Від самого війта. Цвях нині по полудни весь час був у коршмі, впив ся як штік, розпочав бійку так, що війт казав єго заперти до арешту на цілу добу. Він певно й доси там сидить. Ні, Цвях сего певно не зробив.

О. Нестор довгу хвилю мовчав, мабуть силуючись розпутати оту скрутну загадку, що темною хмарою виринала перед ним. Потім зітхнув важко, мабуть почуваючи свою безсильність і промовив:

— Те вже хто там зробив, то зробив, а я бою ся..

— О, тепер єгомосць можуть бути безпечні! — сказав Деменюк. — Той, що се зробив, не швидко поважить ся другий раз до вас загляпути.

— Так ви думаєте?

— Сего я певний. Замкніть ся добре і не бійте ся нічого. Я ще на хвилю побіжу до Гердера, звідаю, чи є Маланка. Коли є, то верну зараз до вас.

— Добре, Юрку, добре! Вертай, бо міні самому чогось так моторошно, так страшно...

— Ні, ні, будьте безпечні! — поспішно мовив Деменюк і вийшов із покою. О. Нестор потюпав за ним. Гадина чув, як він двичі обернув ключ у замку а опісля вернув назад до свого покою. Ще хвилю стояв Гадина під вікном і слухав, як о. Нестор, ще раз важко зітхнувши, почав роздягати ся. У Гадини щось стисло за серце після тоі підслуханоі розмови. Щось немов важке розчарованє і прочутє біди заворушилось у єго душі. О. Нестора обкрадено! Хтось зручнійший від него поспішив ся, захарапчив усю готівку! Іменно „захарапчив“! Пять тисяч! Яка страшенна сума! І що найгірше, для него нічого вже не лишило ся! Завтра о. Нестор іде геть зо двора, значить, на будуще також нема надіі! От тобі й на! От тобі ті блускучі вигляди, котрими він хвалив ся перед Параскою! Та се ще не все лихо. Отой проклятий Деменюк так собі, з доброго дива, кинув уже підозрінє на него. А нуж не найдуть правдивого злодія, — готові справді єго чіпити ся! У Гадини не на жарти мурашки забігали по за плечима. Хоч невинний у нинішній крадіжи, він все таки чув ся на стілько винним супроти о. Нестора, що — чув се добре — в разі запитаня не буде міг спокійно говорити. Вид жандарма від малку наповняв єго несказаною трівогою, а щож доперва, коли такий жандарм підійде до него, з блискучим пірєм на чакови, з карабіном і багнетом, коли почне накладати єму кайдани на руки, коли захоче „побалакати з ним“ сам на сам, то значить, вцідити єго пару раз по за вуха або прикрутити єму на руках кайдани так тісно, щоб аж кров з поза ніхтів виступила. Гадина був дуже чутливий на біль, страшенно бояв ся бійки і знав наперед, що під самою загрозою бійки виговорить усе, що знає і чого не знає.

Серед таких важких та невеселих дум він виліз опять із корчів у сад, добрав ся на помацки до фіртки і вийшов на подвірє. Та тут опять він майже лобом стукнув ся о щось мягке і трохи не скрикнув з переляку, коли те мягке порушилось і обернуло ся до него лицем. Була се пані Олімпія, котра очевидно стояла притулена до паркана, плечима до фіртки.

— Хто тут? — запитала пані не голосно, та з притиском.

— Я, — ледто вишептав Гадина.

— Що за я?

— Гадина.

— Чого волочиш ся? Чому спати не йдеш? — строго, але впять таки не надто голосно говорила пані. — Не бій ся, завтра до роботи годі тебе добудити ся!

— Та йду вже, йду — буркнув Гадина і направив ся до кухні.

А памятай собі, — мовила в слід єму пані, завтра рано, скоро встанеш, викоси міні всі оті буряни тут перед вікном і довкола малинника! Кілько разів маю тобі се говорити?

Гадина мав охоту сказати йій, що вона ще ніколи доси не казала єму сего, але змовчав. Розказ пані в звязку з тими словами, які чув під вікно від о Нестора, поразив єго в саме серце. Що се нараз прийшло пані до голови? По що власне завтра викошувати той бурян? Коли знаєша малин, то косивши бурян тепер нічого малинам не поможеш, бо [illegible]

вже майже відійшли, а надто під вікном о. Нестора малин зовсім нема. Гадина довго перевертав ся на своїм тапчані в кухоннім присінку і не міг заснути. Він прислухував ся пильно нічним шелестам, та крім щебету соловіїв, крику сови та різкого, перерваного і незрозумілого балаканя крізь сон Гапки, що спала в кухні під вікном, не міг нічого розібрати. Параска спала у пані.

В присінку було горячо, мов у парни. Гадина не міг заснути, перевертав ся з боку на бік. Він не думав ні о чім, не прислухував ся вже, дрімав, а про те від часу до часу перевертав ся на своїй твердій постелі. Враженя внішнього світа ще доходили до него, але пів-сонний дух не міг уже привязувати їх до певного міспя, держати в ладі. Границя між сном і дійсною правдою помалу-малу затирала ся чим раз більше. Увага спала зовсім, а свідомість безучастно, механічно регіструвала ще новоприбуваючі враженя. Ось брязнув стиха ключ, повертаючись у замку, скрипнули з легка двері — одні — другі, здаєть ся й треті і четверті. Ось чути тихі-тихі кроки, немов хтось дуже осторожно ходить босо або в тихолазах по підлозі. Шах — шах — шах — і тихо. Потім знов шах — шах — шах — і нема. Де се? Чи то над ним, чи під ним, чи обік? Щось немов мелькнуло в сго голові: певно гість якийсь ночує в гостиннім покою, що притикає до присінка, але думка безсильна була прослідити, чи се правда, чи ні. Шах — шах — шах — і тихо. Шу-шу-шу, гу-гу-гу... Якісь шепти, якийсь ледво чутний гомін. А потім десь глубоко під землею довге, протяжне, жалібне стогнанє: о-о-ох! о-о-ох! о-о-ох! Знов тихо. Знов стогнанє, потім глухий стук, немов хтось упав з поду на тік, але десь далеко-далеко. Потім знов шах-шах-шах. Знов тихо. Потім довгий, різкий свист десь далеко-далеко. Фі-і-і-і! Чи то зелізниця йіде? Зелізниця далеко, сюди не чути. Ф-і і-і!

Се було остатнє напів-замітне враженє, котре опісля, по кількох днях міг *собі пригадати* Гадина. При тім свисті, що тягнув ся, як ему здавалось, страшенно довго, рівно, тонко, мов мідяний дріт — таке враженє, враженє блискучого, прямого, безконечно довгого мідяного дрота завішеного в повітрі у него лишило ся після того свисту — він заснув зовсім і не чув уже нічого більше.

(Конець буде.)

Ів. Франко.

ШАГ-НАМЕ́ або ІРАНСЬКА КНИГА ЦАРІВ

Абуль Касима Фірдовсія Туського.

Передмова.

(*Фірдовсіева життепись. Зміст „Шаг-наме“. Бібліографія.*)

Гадка, щоб видати в українському перекладі антологію з „Шаг наме“, йде не од мене, а од мого шановного приятеля Івана Франка. Сам я, хоч як люблю Фірдовсія, не був би зважив ся заходитись коло такої праці, одно тим, що я не зміг би видати книжку своїм коштом, а друге, що я не вгадував, чи є в української громади потреба на такий переклад. Та ледві почали з'являти ся в печаті перші мої проби українських перекладів із східньої поезії („Народні турецькі пісьні“ в „Народі“ 1890 та „Моаллака Антара“ в „Правді“ того-ж таки року), шановний наш письменник і вчений став зараз таки мене намовляти, щоб я взяв ся за „Шаг-наме“; тай опісля він декільки разів нагадував міні про те саме, обіцюючи зараз видати в світ. Дак от, за Франковим прикладом, я й заходив ся перекладати вибірки з „Книги царів“, попереду уложивши план в купі с Франком таки. З свого боку я мушу сказати, що передо мною од разу стала важка ділемма: Як дивити ся на всю цю справу? до якої мети прямувати? більш до научної, чи до естетичної? Як на мене, то я б швидче схилився до першої мети. Через те бажав би подати в перекладі найбільше ті місця з „Шаг-наме“, котрі просто стосують ся до студій над народньою руською (велико- і малоруською) словесністю, а що „Житє і Слово“ незабаром друкуватиме *переклади великоруських билін (старин), то підхожі вибірки з „Книги царів“* пригодились би дуже до речі, з погляду наукового. Переклад перської епопеї іменно на українську, а не на інакшу слов'янську мову тож-само здавав ся міні з наукового погляду найбільше корисним, корисніїшим навіть, ніж напр на інтернаціональну мову россійську *). Діло в тім, що освіченому Великорусові і інчому Словянинові український переклад „Шаг-наме“ буде зовсім зрозумілий, а вже ж українська мова більше надаєть ся до перекладів епічних перських творів, ніж великоруська: дословний переклад Фірдовсія на россійську мову тхнув

*) Завважу до речі, що в россійській літературі майже нема ніякого перекладу Фірдовсіевого твору, коли не лічити шматочка „вольнаго подражанія Рюккерту“ Жуковського („Рустемъ и Зорабъ“, себ то Согряб). А вжеж і сам Рюккерт не перекладав точно в первотвору, а теж само „вольно подражав“.

би бридкою семінарщиною, а по вкраїнськи виходить гаразд *). Стоячи на такім-о грунті, я мусів би звернути найбільшу увагу на ті епізоди з поеми, які мають стосунок до фольклору. Тільки-ж тут виникло передо мною питанє: а чи будуть тії епізоди найцікавійшими з усього твору? чи не занудить ся йіми звичайний читач що шукатиме перш усього поезіі, естетичної втіхи? Знов же зовсім ігнорувати таких читачів я не хтів і не насмілювавсь І от я поклав мирити заразом обидві мети: дбати і про науку і про естетику. З етнографічних матеріалів я не перекладатиму таких, котрі не так важні і не цікаві, а по просту переказувати му йіх коротенько прозою; навпаки, я втягну в антологію і такі епізоди, що зовсім не придадуть ся для порівнюючих студій, а тілько мають естетичну вартість. Завважаю, що я не промину жаднісінького уступу з „Шаг-наме"; ті ьки ж багато місць і епізодів я не перекладатиму дословно, а подам голий конспект із них прозою. Що до форми, то я триматимусь віршового складу, тільки ж без рим, задля більшої точности перекладу. Похвалитись можу, що мій переклад дуже близький, а перепрошую за деякі персізми.

Та перше, ніж перекладати, треба подати коротку біографію автора „Шаг-наме". Ця біографія така романтична, що Гейне переклав ві навіть на вірші („Firdusi"). Найголовніщі джерела, звідки ми маємо звістки про Фірдовсієве житє, се: 1) сама „Шаг-наме" в ві ліричних місцях, 2) „Тезкірет ош-шоарâ" Довлет-шага († 1495), 3) „Бегаристан" Джамія († 1492), 4) передмова до „Шаг-наме", зложена 1423-го року з наказу Бейсангер-хана, 5) незвісно чия передмова, що трапляєть ся вже в рукописах 1434-го р. (я ві знаю з видання Вапленбурга, Відень 1810). З тих поетових житєписів, які зложено од европейських ученых, треба назвати Аткінсонову, Мекенову, Молєву (в передмовах до йіхніх видань або перекладів „Шаг-наме"), далі Гаммерову (Geschichte der schönen Redekünste Persiens. Wien 1818). Назарьянцеву („Абуль Касемъ Фердауси" в „Ученыя Записки Казанскаго Университета" 1848). Европейські біографіі не всі кажуть одно і те саме, бо й східні джерела частенько суперечать одно одному. Найбільш популярізовані ті звістки, що зібрав Моль (а він любить покликати ся переважно на н-ри 4 та 5, але я вважаю Молєву композицію за тенденційну і через те найчастійш удаватимусь до Довлет-шага.

Правдиве імя нашого поета — Абуль Касим Манзур. Уродив ся він мабуть 941-го р. по Р. Х. коло міста Туса в Хорасані, де мусульманство загніздилось зовсім таки не глибоко. Єго батько Ешмед Фехреддін **) був дигканом ***), себ то чимсь середнім між мужиком і дрібним панком поміщиком.

---

*) Навпаки, до творів Саадієвих краще підходить переклад россійський, ніж український

**) Єсть звістки, що вже й батько на прізвище звав ся „Фірдовсій". Та в Довлет шага кажеть ся не те.

***) Як у друкарні нема східних черенок, то я часом писатиму деякі східні слова латинською транскріпцією. Дігкан — dihqân.

Абуль Касим ще за молоду почав віршувати епічні іранські перекази, з якими був знайомий або з народніх уст, або з прозаічної пеглевійської збірки „Ходай наме“, впорядкованої (переважно дигканом Данишвером) за царювання остатніх Сасанідів. Можна напевне думати, що напр. епізоди про Біжена і Меніже та про Зогака і Ферідуна він звіршував ще в Тусі. Поет був тоді дуже небагатий; коли місцеве правління притіснило його своїм сильним здирством, він пішов у дорогу у ґород Ґазніи, до самого султана Мегмуда (997—1028) прохати суда й правди. В Ґазніні він попереду познайомив ся з двірськими поетами (між інчими і з „царем поетів“ Ансарі), а за його протекцією доступив ся до самого султана. Кажуть, Мегмудові дуже припала до вподоби розмова з Абуль Касимом, так що він сказав: „Меджлєси мара фирдовс кярді — Ти зробив наше товариство раєм“ („фирдовс“ = παράδεισος), а звідти пішло прізвище „Фирдовсі“, себ то „райський“. Зрештою нема нічого неймовірного в тім, що поет прозивав ся так ще таки в Тусі, де, кажуть, хутір его батька звав ся „раєм“. Після того поет остав ся при Мегмудовім дворі, тай незабаром султан сказав йому перекласти на вірші староіранський епос.

Араби, завоювавши Іран 641. року, накинули Персам свою віру і свою мову; здавало ся, що вони зовсім з'арабізували край. Тільки ж незабаром почала проявлятись од Персів реакція, почала оживати перська культура, а при Аббасідах (з 749 року) культурна перемога була рішучо на боці Персів. В II. в. ґіджри ми бачимо чимало перекладів староіранських літературних творів на арабську мову; Ібн оль-Мокаффа († 759) переложив тоді з пеглевійського на арабське Данишверову „Ходай-наме“, надавши їй арабський заголовок: „Сейір оль-молюк“; другі ґебри тож само працювати коло старих переказів; поет Алій ібн-Могеммед ібн-Егмед Бальхський зложив з тих матеріалів свою „Стару книгу царів“ (по-арабськи: „Шах-наме ель-кедім“). А тимчасом Персія і політично визволялась по троху з під арабського ярма. Намістники ставали чим раз самостійнійші, і от на 3-й вік ґіджри, (в половину IX. в. по Христі) Якуб ібн-Лейс оспував незалежну од халіфів перську дінастію Соффаріїв. Зміркувавши, що оживляючи староіранські спомини він ще більше закріплятиме свою силу, Якуб звелів своїому візіреві Абдоррезакові переложити (звісно, прозою) „Ходай-наме“ с пеглевійської мови на новоперську persan) тай доповнити ей новими звістками; переклад той скінчено комміссією 874-го р. Через 36 літ (910) соффарідські володіня дістались новій дінастії — Саманідам, — то й ті так само дбали про національну іранську спадщину. Саманський володар Нух II. (976—997) бажаючи вславити своє імя між Персами і забезпечити свою незалежність од халіфів, звелів поету ґеброві Дакики перекласти Абдоррезакову прозаічну збірку на вірші. Дакики згодив ся і написав, як запевнює Фірдовсій, трохи більше ніж 1000 віршів (із середини твору), коли його вбив один невольник. Саманіди не встигли нашукати собі такого самого другого поета, бо їхнє царство в скорості дістало ся в руки знов новій дінастії — Ґазневідській, що наступала з далекого Сходу. Другий царь з отсієї дінастії, славно-

звісний войовник Мегмуд (997—1028) бажав до решти бути незалежним од халіфату, навіть номінально, а через те дуже дбав про все, чим міг забезпечити і зміцнити свою політичну силу. В адміністрації він зовсім випер уживане арабщини, скрізь закроважував перську мову, був прихильником чисто-перських поетів Що до національного епосу, то він бажав зложити збірник повніщий од Сасанідського і очевидячки тож само од Саманідського, тай то не прозою, а віршами (така сама гадка була і в Саманідів). Роздобувши „Сейір оль-молюк“ (ібн-Мокаффів арабський переклад), прикликавши із свого царства до себе деяких людей, що знали на память старі перекази, Мегмуд узяв шукати підхожого талановитого поета. Здаєть ся, що вибір єго падав найбільше на „царя поетів“ Ансарія, та той не надто охотив ся до цієї праці. Аж тут нагодив ся Фірдовсій. Султан обіцяв ся дати йому за кожде двустишє по золотому червінцеві

Фірдовсій з дорогою душею заходивсь віршувати іранську епопею. Дякуючи султанові він мав перед собою всі потрібні матеріали: повну збірку „Сейір оль-молюк“ та памятливих оповідачів, прикликаних вдалека (деяких він назива по імю в своїй „Шаг-наме“, напр., старого Авад-Серва); до того йому придались єго давнійші проби писані в Хорасані та тая тисяча віршів, яку був зложив Дакіки (а в тім, хто його зна, чи не взяв Фірдовсій із Дакикієвої праці ще о і л ь ш е, ніж 1000 віршів?! Вивірити трудно). Треба думати, що він поводив ся з своїм сирим матеріалом дуже совістно: нічого не видумував, нічого не переплутував, не додавав од себе, а держав ся дуже точно своїх джерел. Джерел тих тепер нема, тілько ж натомісць ми можемо порівняти „Шаг-наме“ з Авестою та Бундегешем*), то й побачимо Фірдовсієву совісність. Сам поет декільки разів запевнює, що він нічого не видумує з своєї голови**); дуже часто він оповідаючи що-небудь покликаєть ся на таке, чи на інше свідоцтво; часом ми бачимо надзвичайну сухість в оповіданю про таку важну подію перського епосу, що як би Фірдовсій давав волю своїй власній фантазії, то був би неодмінно оздобив оповіданє цікавіщими подробицями, — такий напр. є епізод про Пешенів бій; і навпаки, часом Фірдовсій повторяє в двох різних місцях одну і ту саму історію, тілько з дрібними одмінами та з неоднаковими іменами власними; додамо нарешті, що про Фірдовсієву історичну правдивість свідчать історики мусульманські тай то трохи чи не сучасні єму. Працюючи, як бачимо, дуже пильно, Фірдовсій почував ся зовсім щасливим: він любив своє діло, а султан Мегмуд давав єму всякі засоби до того та дбав, щоб поетові жило ся гаразд; можна вірити, що той панегірик, який поет зложив Мегмудові у вступі до своєї поеми, був зовсім щирий. Тільки ж по троху Мегмуд слухаючи Фірдовсієвих ворогів почав і сам стосуватись до него холоднійше. На 71-ім році свого житя Фірдовсій скінчив роботу. Було там, як каже сам поет,

*) F. Spiegel, Arische Studien, Leipz. 1874, pp. 110—128: „Avesta und Schâhnâmeh“.

**) Див. напр., єго „Передне слово“ до поеми.

60.000 двустишій *), — випадало, щоб султан дав 60.000 золотих червінців. Вороги ще дальнійше раз-у-раз натуркували цареві, що праця Фірдовсієва не самостійна, бо він попросту перевіршовує чужі перекази тепер знов вони намовили царя дати авторові 60 000 срібняків, а не золотих. Поет сидів у лазні, коли до його принесли царський дарунок. Побачивши, що то не золото, а срібло, він угнівив ся, дав 20.000 тому, хто приніс гроші, другі 20 000 купелевому слузі, а решту — оддав за шклянку пива, що випив тут же в лазні. Мегмудові він звелів переказати, що не для срібла і не для золота працював стільки часу. Султан був розсердив ся, та Фірдовсій прийшов і перепросив його. Тільки-ж він перепрошував не щиро, бо зараз, як вернув до дому, спалив у вогні ті вірші, що не подавав іще Мегмудові; потім він дав запечатаний лист Аязові (одному з фаворітів) просячи доручити єго султанові, а сам перебрав ся за дервіша і пішов геть із царства Ґазневідського. Мегмуд як розпечатав лист, побачив там сатиру на себе. В тій сатирі поет насмішкувато заявляв, що царів було й буде в світі тисячі, а Фірдовсіїв — не гурт „Кожен природний царь“ — казав він далі — „був би заквітчав великого поета золотим вінцем, а Мегмуд того не зробив, бо він не царь, а невільниченко“. Батьки Ґазневідської дінастії справді були з рабів, тож не дивниця, що Фірдовсієва сатира допекла Мегмудові до найболючіщого місця. Він розлютував ся, звелів шукати поета, обіцяв 50 000 червінців за єго голову, тільки ж Фірдовсій був тоді геть-геть далеко. Зрештою він не міг ніде нашукати собі притулку: до якого тілько князя він удавав ся, кожен бояв ся могутнього Мегмуда. Серед ненастанного блуканя минуло кілька років. Мегмуд пересердив ся і забув про поета. Аж одного разу на полюванню він почув якийсь Фірдовсіїв вірш, що йому дуже припав до вподоби. Він тоді згадав про автора і захтів йому оддячитись за „Шаг-наме“: оддати, як годить ся, усі 60.000 золотих червінців. Фірдовсієві прихильники донесли цареві, що поет перебуває тепер у своїм рідним Тусі; туди й повезли золото. А Фірдовсій незадовго перед тим ішов раз базаром та й почув, що одна дитина співає вірш із сатири:

„Як би царів батько був царь, то його син був би вквічав мою голову золотим вінцем.“

Старого порушила ця оказія: він скрикнув і умлів; його занесли до дому і він там помер (1020 р.). Саме тоді, як єго трупу виносили на кладовище крізь одну міську браму, на другу браму вїжджали в місто верблюди з золотом од Мегмуда.

От таке було житє перського поета, що в X. віці висловив гордовиту гадку про поетову незалежність.

Тепер треба сказати дещо про саму „Шаг-наме“. Хоч автор єї був віри мохаммеданської, та в ній нема мохаммеданського нічогісінько

*) Тільки-ж це гіпербола: 60.000 не набереть ся. Пізнійші Перси бажаючи, щоб неодмінно виходила така цифра, робили величезні інтерполяції, вставляючи в Фірдовсіїв твір чужі поеми.

окрім хіба деяких стереотипних мертвих формул. Тай то треба знати: Фірдовсій був з тих мохаммедан, що звуть ся шіітами, а вже ж шіітська секта (зложена переважно з Персів) не надто правовірна; деякі з шіітских віток — просто антіісламські, дарма, що славлять Мохаммеда. В ліричних місцях у „Шаг-наме“ трапляють ся іноді насміхи з мусульманства: „батьки наші, що були поганами, кланяли ся святому огневі“, глузує в однім місці Фірдовсій, „а ми тепер правовірні, кланяєм ся чорному каменеві“. Навіть з поверхнього погляду „Шаг-наме“ дихає старовиною іранською: в ній мова хоч новіща, та без арабізмів *), чиста перська як скло. Так виходить, що і мовою і ідеями „Шаг-наме“ може вважати ся за остатній клик стародавнього Зороастрового Ірану. Щоб читач міг розуміти, в яких відносинах стоїть вона до Заратуштрових тенденцій, а заразом щоб міг оріентувати ся читаючи мою антологію шагнаміяньську, а коротесенько перекажу зміст першої половини твору (до Александра Македонського) **).

Основна ідея старої іранської релігії, на скільки вона вияснюєть ся нам із Авести, з Бундегешу, з Мінухіреду, се вічна боротьба між Ормуздом (Агура-Маздао) та Агріманом (Анра-Майніу), себто між богом добрим і лихим; як відомо, така віра зветь ся дуалізмом. Авеста і жрецькі книги навчають, що боротьба тая не виходить поза область моральну, але народ перський думав, що одбитком боротьби небесних сил треба вважати і тую лютую війну на землі, яка вела ся багато віків між Іраном і північними варварами (Тураном); отся ідея висловлюєть ся в „Шаг-наме“. Таким побутом уся „Шаг-наме“ є ніщо інче, як земний образ великої війни між Ормуздом і Агріманом, між добром і злом. За Іраном стоїть Ормузд із усім своїм небесним військом (амшаспандами), за Турапом — Агріман з дівами (бісами, чортами), з усякими лихими хитрощами, з чарами, з ізрадою, з брехнею, з підманою.

„Книга царів“ починаєть ся з першого царя і першого чоловіка, що йім був Кейюмерс. По нім іде Гушенґ, основник дінастії Пішдадської; за єго царювання видумано всякі науки. За Гушенґа так тамо як за царя Тегмуреса і Джемшіда над усім світом панував один володарь Отже Джемшід дуже запишав ся й звелів кланятись собі наче Богові. Бог за те покарав його, наславши на Іран душогубця Зоггака

---

*) Як відомо, Араби накинули завойованому Іранові свою мову, через те новоперська мова пересякла семітськими елементами може навіть на половину (лексіки).

**) Дуже гарний і докладний перегляд „Шаг-наме“ дав Шпіґель у своіх Erânische Alterthümer. Leipz. т. I, ст. 508—724 (вкорочений у Веселовського в єго „Соломонѣ и Китоврасѣ“). Та ми зберігаючи місце таких довгих оглядів подавати очевидячки не можемо. У Моля в VIII. томі єго видання есть суха „Table des matiéres“ значно коротша од Шпіґелевої; але ж і вона для нас довга; я згадую про неї тільки для тих, хто б потребував ширшого огляду, ніж мій. В Antologia Firdusiana del Dott. Prof. Italo Pizzi (Lipsia 1891) зміст епопеї подано зовсім коротенько, та саме добре. Те, що читач знайде в мене, я переложив з італіянського (ст. 50—52, Introduzione), тай то ще вкоротивши.

(Еждегака), з роду Араба, з двома гадюками на плечах, що повиростали з Агріманового поцілунку. Лютий Зоггак одібрав у Джемшіда престол і сам царював тисячу літ, після чого син Джемшіда Феріdун скував його і замурував у одній горі. На кінець свого життя Феріdун поділив світ між трьома своїми синами; вони швидко посварили ся, і два старші брати, Тур і Сельм, вбили наймолодшого Іреджа. Від тоді запалила ся кровава війна між Іраном (землею Іреджевою) і Тураном (землею Туровою). Іранцям прийшли на підмогу володарі Седжестанські, між котрими найхоробрійший був Ростем, син Залів, найперший герой „Книги царів“. За Мінучигра обидві ворожі сторони помирили ся були, тільки ж і знов розмирили ся за Новдера і Кобада Кейкобада, першого царя з династії кейської, що запанувала в Ірані по Пішдадській. Довголітня боротьба, так гарно описана в „Шаг-наме“, перервала ся на часину за царя Хосрова (Кей-Хосрова) котрий гаразд помстив ся на туранському цареві Афрасйабові за смерть свого батька Сіявоша; але за дальших царів — Лограспа і Іоштаспа Іранці знов люто воювали ся з Туранцями, що вже тимчасом і невірними стали, бо Ерджасп, внук і наступник Афрасйабів, одкинув новий закон, який приніс на землю пророк Зердошт (Зороастр у классіків). Таким чином, за винятком деяких побічних війн (напр. царя Кей-Кавуса в Мазендерані), ціла „Шаг-наме“ обертаєть ся переважно коло довгої, запеклої боротьби Ірана с Тураном, боротьби, що переходить з покоління в покоління і про котру народ думає, що вона ще й досі не скінчила ся. Ті царі, про яких оповідає „Книга царів“ в інтересуючій нас частині, отсі Кейюмерс, Гушенґ, Тегмурес, Джемшід, Зоггак, Феріdун, Мінучигр, Новдер, Зов, Ґершасп, Кей-Кобад, Кей-Кавус, Кей-Хосров, Логрисп, Ґоштасп*) Далі Фірдовсій переходить до Александра Македонського, до Арзакідів, до Сасанідів; се вже не епічна легенда, а історія.

„Шаг-наме“ ще й досі зостаєть ся дорогою книжкою для всякого Перса, хоча, звісно, мітична ёї ідея тепер ёму вже неясна: тепер він уважає геть усе здебільша за правдиву, несумнівну історію. Часто буває так, що зовсім неписьменний Перс знає багато оповідань із „Шаг-наме“ на память. Та се й не дивниця, бо „Шаг-наме“ — чисто народня власність. „Твоїм добром тобі ж чолом“, міг би сказати Фірдовсій. Ми тож само можемо вважати „Шаг-наме“ не зовсім за чужу для нас, бо з Ірану багацько сюжетів перекочували до нас і вилинули на руську народню поезію. Остатніми часами россійські вчені з'охотили ся робити параллелі і порівнання в тім напрямі, а найбільше проф. Всеволод Міллер („Осетинскіе этюды“, „Экскурсы въ область русскаго эпоса“, „Матерьялы для исторіи былинныхъ сюжетовъ“ і бечліч дрібних статей). Перські перекази заходили до нас по части літературним шляхом,

---

*) Всі отсі царі згадують ся в Авесті, де вони носять архаічніщі ймення: Gayameretan, Haoshyanha, Takhma-urupa, Yimô-khshaêta, Azhidahaka (змій), Thraêtaona, Manuscitra, Naotara, Uzava, Keregaspa, Kavata, Ugan, Nugravanh, Auravat-aspa, Vistaspa.

по части устним, бо геть усі народи, з якими Перси мали діло, засвоїли собі багацько оповідань, переказаних у „Шаг-наме“.

Переходимо теперечки до бібліографії „Шаг-наме“. Вважаючи повність бібліографічних вказівок за дуже важну річ для нашої громади, я доложив усіх заходів, щоби мій показчик не проминув нічого важного.

В р. 1428 Бейсенгер-хан звелів зробити критичне видане твору (звісно, рукописне). Се перша і єдина проба східньої критики, бо звичайно перські списки „Книги царів“ повні інтерполяцій*). Ще раніш, під кінець VII в., Кевам ед-дін з Іспагану зробив прозаічний арабський переклад, а краще сказати — короткий перегляд „Шаг-наме“; ся переробка має вагу для критики пізнішого перського тексту. 1510-го року Алій Ефендій подав ґовридському володареві Кансу́ віршований турецький переклад всієї „Книги царів“; другий турецький переклад (прозовий) зробив серальний офіцер Мегді і посвятив єго Османові II. (1621); 1653-го року Тевекколь бег зложив прозовий екстракт із Фірдовсієвого твору, перемішуючи з віршами, перською мовою, і дав заголовок „Монтехеб от-теваріх“ („Вибірка з літописів“). Всі отсі праці окрім остатньої ми знаємо тільки з рукописів**). Друковані видання починають ся тілько з кінця XVIII. в.

1) Sir William Jones, Poëseos Asiaticae commentarii (Лондон 1774). Джоне перший познайомив Европу с Фірдовсієвим твором, подавши текст і переклад деяких уривків. Дивись також: The works of Sir William Jones (London 1807), t. VI, p. 231,307 sqq.

2) The poems of Ferdosi, translated by Joseph Champion, t. I. (Calcutta 1785), ст. 315. Віршований переклад, дуже вольний, кінчаєть ся весілєм Заля з Рудабегою. Для новости матеріі переклад той передруковано 1790 р.

*) Фірдовсій трохи гіперболічно каже, що він зложив 60,000 двустишій. Тільки ж коли вивірити, то виходить віршів менче. Щоб неодмінно зліпити 60,000, перські переписчики і видавці радніщі вбгати в книжку всякі сторонні писаня. В загалі Перси поводять ся з текстом твору дуже безцеремонно. Була міні один раз така пригода. читав я „Шаг-наме“ вкупі з одним природним Персом. Читаємо, аж ось натрапляєм на старе слово, якого мій Перс не второпав. Не вважаючи на моі впевнення, що то архаізм, він рішучо заявив: „Ні, тут помилка! Треба переправити ось як“! І він миттю замазав налітографований текст, швидесенько зложив нове двустише в дусі сучасної перської мови і вписав єго в текст. Іноді на моіх очах він робив виправки через те, що там або там граматична конструкція єму не подобалась. „О так, як тут написано, жаден правдивий Перс вам не скаже“. Іноді знов єму не подобалась ріма, то він тож само переробляв вірш наново. Як я дивив ся на оту кумедію, міні перед очима ставали середньовікові інтерполятори клясичних авторів.

**) Диви Mohl, Le livre des rois, t. I, préface; Mouradgea d' Ohsson, Tableau historique de l' Orient, t. I, p. 3; Смирновъ, Очеркъ исторіи турецкой литературы (у „Всеобщей исторіи литературы“ Корша і Кірпічнікова).

3) Дословний німецький переклад епізодів про Джемшіда та Зогака — графа Лудольфа, рівночасно с передніщим виданем вміщено в Гердеровій „Die Vorwelt“, в Гаммерових „Die Fundgruben des Orients“ t. II, p. 57—64, і в Авґустієвій (Augusti) часописі: „Memorabilien“.

4) W. Kirkpatrick, пишучи свою історію перської поезії, подав уривки з „Шаг-наме“, де кажеть ся про Дакики. (The New Asiatic Miscellany. Calcutta 1789, p. 39 sq.)

5) Hagemann, Monumenti Persepolitani e Ferdusio poëta Persarum heroico illustratio (Göttingen 1801). Тут есть поганенький переклад історії про Джемшіда. Ґаґеман таки ж подав іще переклад епізода про Беґрам-ґура в Шлеґелевій часописі „Europa“.

6) Mouradgea d' Ohsson, Tableau historique de l' Orient (Paris 1802), — се витяг із „Шаг-наме“, де викинуто очевидні байки і доповнено звістками з других жерел.

7) Scott Waring, Tour to Sheeraz (London 1807) — тут є кілька епізодів із „Книги царів“ с перекладом Чемпіоновим.

8) Wilken, Institutiones linguae Persicae (London 1807) — тут на ст. 189—209 подаєть ся історія Александра з латинським перекладом.

9) Wallenburg, Notice sur le Schah-namé (Vienne 1810) — переклад перської передмови, зложеної не пізніш од 1434 р.

10) Під редакцією проф. Ломздена (Lumsden, The Shahnamu, being a series of heroic poems on the ancient history of Persia, by the celebrated Abool Kausim - i Firdousee of Toos, in eight volumes) вийшов тільки т. I., Calcutta 1810.

11) James Atkinson, Soohrab, a poem freely translated from the original Persian of Firdosee (Calcutta 1814).

12) Stephen Weston, Episodes of the Schah-nameh of Ferdosee, translated into english verse (London 1815) — се маленька книжочка.

13) John Malcolm, The history of Persia from the most early period, 2 vol. (London 1815). Отой самий „the most early period“ написано за „Книгою царів“. Звичайно Макомова історія відома всім у французькому перекладі (чотирохтомному): Histoire de la Perse, Paris 1821.

14) Wahl в 1816 р. вмістив віршований уривок в Mines de l' Orient (Die Fundgruben des Orients), t. V, pp. 109, 233, 351.

15) Joseph v. Hammer, Geschichte der schönen Redekünste Persiens (Wien 1818) — на ст. 56—76 переклад „Sieben Abenteuer von Isfendiar“. А передше Гаммер переложив епізод про Хосрова і Шіріну (Mines de l' Orient, t. II, p. 421—450) і про Сама з Залем (там само, t. III, p. 57—64).

16) Silvestre de Sacy, Voyage de Barzouieh dans l' Inde (Notices et extraits tirés des divers manuscrits, t IX, p. 140—153) — текст і переклад.

17) I. Görres, Das Heldenbuch von Iran aus dem Schah-Nameh des Firdussi, in zwei Bänden (Berlin 1820) — антологія (прозаічна) з „Шаг-наме“ в німецькому важкому перекладі.

18) Ross (псевдонім Gulschin) подав кілька уривків в англійському перекладі в Annales of oriental Literature (London 1820).

19) Jules Mohl, Fragments relatifs a la religion de Zoroastre (Paris 1829) — місця, котрі торкають ся Ґоштаспа. Все те переложив Вуллєрс (Vullers) під заголовком: Fragmente über die Religion des Zoroaster (1831).

20) W. Tulloh Robertson, Roostum Zaboolee and Sohrab, from the history of Persia entitled Shahnamuh by Firdousee, translated into english verses with the original text (Calcutta 1829).

21) The Shah-nameh, an heroic poem by Abool Kasim Firdoosee published by Turner Macan, 4 vol. (Calcutta, 1829). Це найперше повне виданє „Книги царів“. Тут є й передмова 1423-го року, є й словар, є й ті епізоди, які видавець уважав за інтерпольовані і через те згуртував йіх окремо. Мекенове виданє ще й досі має велику вагу, не вважаючи на пізніщі виданя: Молеве і Вуллєрсове.

22) Тегеранське східне виданє 1831 р. (1247 р. гіджри).

23) J. Atkinson, The Shah nameh of the Persian poet Firdausi, translated and abridged in prose and verse (London 1832). Се переклад з Тевекколь-беґового „Монтехеб от-теваріх“а. У Англічан ще й досі нема повного перекладу. Недавно Аткінсонова книжка вийшла другим виданєм (London 1892, 436 pp)

24) I. Vullers, Chrestomathia Schahnamiana (Bonn 1833) — кілька уривків про Іскендера й пізніш. Додано словар.

25) Jules Mohl, Le Livre des rois, publié en persan avec une traduction française en regard. Всіх томів сім; 1-ий том вийшов 1838, остатній 1878 го року. Славнозвісне виданє, елегантне і роскішне а через те страшенно дороге (500—600 франків); до всього того воно зробило ся вже бібліографічною рідкістю. Тим то 1876—78 року Молева праця вийшла в світ новим, дешевшим виданєм, але вже без перського тексту. Переклад прозаічний, не без помилок.

26) Friedrich Rückert, Rostem und Sohrab. Eine Heldengeschichte in zwölf Büchern (Erlangen 1838). Такий сюжет, як бій батька з сином, дуже часто трапляєть ся в европейськім епосі. Так отже не можна брати до порівнаня Рюккертів переклад, бо се не переклад, а переробка. Часто Рюккерт вставляє довгі епізоди і сцени, про які Фірдовсій нічого не каже або тільки натякає. А вже ж „вольное подражаніе Рюккерту“ Жуковського ще далі стоіть од перського первопису.

27) Carminis epici Schahnameh fragmentum de Dario et Alexandro, hexametris Suethicis redditum, publ. proponit Alexand. Gust. Julius Halisten (Helsingforsiae 1839). Шведською мовою.

28) Sal und Rudabeh. Episch-lyrisches Gedicht, frei nach dem Persischen des Ebul Kassim Manssur el-Firdewsi, von Victor Weiss Edlem von Starkenfels (Wien 1840).

29) Kej-Kawus in Masenderan, metrisch übersetzt von Victor Weiss Edlem von Starkenfels und Theodor Ritter von Schwarzhuber (Wien 1841).

30) Ed. Amthor, Klänge aus Osten, aus dem Arabischen und Persichen übersetzt (Leipzig 1841). Між іншим єсть уривки з „Шагнаме“ (про Джемшіда та про Заля).

31) Horti Persici et Arabici. In Latii valles transtulerunt O. Amthorus et A Fritschius (Melocabi 1842). Єсть про Кейюмерса та про бій Ростема з змієм.

32) Chrestomathia Persica, edidit et glossario explanavit Fridericus Spiegel (Lipsiae 1846). Уривки з „Шаг-наме“ на ст. 41—52.

33) Невідомо чие індійське видане 1846 р. (1262 р. гіджри), перський оріґінал.

34) Shah-nama, з перської мови на бенгальську переложив Bisheshwar Dat (Калькутта 1847), 458 стор.

35) Переклад на мусульмансько-бенгальську мову, 340 ст., року не знаю (A history of Persian kings).

36) Shah-nama. Translated from Persian into Urdu, by Munshi Mulchand (Transl. soc), Delhi 1846.

37) Кісси-и хосревани еджем (Історія царів перських), переложив на гіндустанську мову Mul Munshi Дельгійський (Калькутта 1846).

38) Shah-nama. гіндустанський переклад (ibidem 1846).

39) Shah-name, An (hindoostany) abridgement of the Shah-name, in prose, by Moulvi Mohammad Ali (Калькутта 1846). „A translation of Shamshir Khani“ (див. General Catalogue of oriental Works, вид. в Аґрі).

40) Шемшір Хані (Дельгі 1844).

41) Точний передрук Мекенового видання 1829-го р. зробив Могеммед Мегді з Іспагана (Тегеран 1850 т. є. 1267 р. гіджри).

42) A. F. v. Schack, Heldensagen von Firdusi, zum ersten Male metrisch aus dem Persischen übersetzt, nebst einer Einleitung über das iranische Epos (Berlin 1851).

43) A. F. v. Schack, Epische Dichtungen aus dem Persischen des Firdusi, 2 tt. (Berlin 1853).

44) Idem, Heldensagen in deutscher Nachbildung (Berlin 1865). Тут під спільним заголовком видано дві попередні книжки. Ще раз тую працю видано під заголовком: Heldensagen, übersetzt von A. Fr. v. Schack, 3-te Auflage (Stuttgart 1877), три томи.

45) Бомбейське видане, передрук з Мекенового, 1855—56 (1272 р. гіджри).

46) Видане Тербізське 1275 р. гіджри (1858).

47) Тегеранське 1279 р. г. (1862).

48) Firdusii Liber regum, qui inscribitur Schahname. Editionem Parisiensem (Моля) diligenter recognitam et emendatam lectionibus variis et additamentis editionis Calcuttensis (Мекена) auxit, notis maximam partem criticis illustravit Joannes Augustus Vullers (Lugduni Batavorum 1877—1883), три томи. Се найкраще видане з усіх.

49) Бежаніані, грузинська поема про Бежана (Біжена). Тіфліс 1880.

50) Italo Pizzi, La morte di Rustem, episodio del Libro dei Re, recato in versi italiani (Firenze 1882).

51) Italo Pizzi, Manuale della lingua persiana, Grammatica, Antologia e Vocabolario (Lipsiae 1883). В тій антології є тільки епізоди з „Шаг-наме".

52) I. Pizzi, Il Libro dei re, di Firdusi, poema epico, recato dal persiano in versi italiani (Torino, V. Bona 1886—1889), 8 voll.

53) Königsbuch, übersetzt von Fr. Rückert, hrs. v. E. A. Bayer. Sage 1—13 (Berlin 1890).

54) Italo Pizzi, Antologia Firdusiana, con un compendio di grammatica persiana e un vocabolario (Lipsia 1891) виправлене ч. 51.

Ще ж Фірдовсій написав поему „Юсоф ве Золейха" (Йосип і Пентефрія). Задля повности подам і ві бібліографію:

55) В „Sitzungsberichte der Münchener Akademie" 1872—73 стаття Ете (Ethé).

56) H. Ethé: Firdussi als Lyriker (München 1872), відбитка з попереднього.

57) Ethé, Firdausi's „Jussuf und Suleichâ", mit Textproben (Wien 1888).

58) O. Schlechta Wssehrd, Uebersetzungsproben aus Firdusis religiös-romant. Epos „Jussuf und Suleicha" (Wien 1888).

59) Schlechta Wssehrd, Jussuf und Suleicha, romantisches Heldengedicht.

60) Ch. Pickering, Firdausi's lyrical poetry. Nat. Rev. 1892, Febr.

Я силував ся, щоб сей перегляд був яко мога повний, але думаю, що таки проминув деякі східні видання Книги царів, а надто літографовані. Ще ж я проминув россійську бібліографію, бо хтів усі нерясні вказівки згромадити в однім місці. Ось що я знаю в россійськім письменстві:

1) О языкѣ персидскомъ и словесности. Изъ новой книги: La Perse par Jourdain, съ франц. перевелъ Ибднъ. Вѣстн. Европы 1815, N. 12; ст. 285—296 про Фірдовсія, а решта — загального характеру.

2) Отрывки персидской поэзіи — Журдена. Вѣстн. Евр. 1815, N. 10 (Сатира на Мегмуда та уривок із „Ш.-н.“) прозою.

3) О литературѣ арабовъ. Изъ превосходнаго творенія: De la litterature du midi de l' Europe, par J. Simonde de Sismondi (Paris 1815). Вѣстн Евр. 1818, N 23. Уривок з історії про Біжена та Меніже на ст. 193—196.

4) А. Болдыревъ, Персидская хрестоматія, 2 ч. Москва 1826; 2-е видане 1833. Сатира на Мегмуда ст. 193—196.

5) В. Жуковскій, Русгемъ и Зорабъ. Вольное полражаніе Рюккерту (Друкуєть ся в кожнім зборі его творів).

6) Шахъ-намэ или Книга царствъ, соч. Фирдуси, пер. Ю. Моля. Статья Ампера. Сынъ Отечества 1839, т. X, ст. 1—42, т. XI, ст. 1—32.

7) Нѣчто о манускриптѣ „Шахъ-намэ“ Берлинской королевской библіотеки. Русскій Инвалидъ 1845, N 83.

8) Миѳологія персовъ по Фердоуси, Мирзы Казем-Бека. Сѣверн. Обозрѣніе 1848, т III, ст. 1—12.

9) С. Назарьянцъ, Абулъ Касемъ Фердауси Тусскій, съ краткимъ обзоромъ исторіи персидской поэзіи до исхода XV. ст. Ученыя Записки Имп. Казанск. Унив. 1849, кн. III, ст. 35—136 (і окрема відбитка). Поганенька праця, має вагу тільки як компіляція. Рецензії на неї: Москвитянинъ 1850 і 1851; Журналъ Министерства Народн. Просвѣщ. 1852; Отеч. Записки 1851; Современникъ 1851.

10) Древнія историческія саги Персіи. Библіотека для Чтенія 1850, т. 102, отд. III, ст. 59—78.

11) П. Лерхъ, Семизвѣздіе на небѣ персидской поэзіи. Библ. для Чт. 1851, т. 105, отд. III, ст. 251—268.

12) Эпическія сказанія Ирана. Разсужденіе, написанное для полученія степени магистра И. Зиновьевымъ. СПБ. 1855. Типогр. Имп. Академіи Наукъ. 125 ст. — Реценз. в „Русскомъ Вѣстникѣ“ 1856, февр.

13) О происхожденіи и постепенномъ развитіи первоначальнаго персидскаго эпоса. Кіевскія Универс. Извѣстія 1867, N 5, ст. 1—11.

14) В. Овсянниковъ, Фирдуси. Родникъ 1883, N 5 ст. 389—408.

15) Смерть Иреджа. Изъ „Шахъ-Намэ“, перев. кн. Д. Цертелевъ. Русскій Вѣстникъ 1885, N 12, ст. 1023—1026.

Нарешті варто додати, що до „Шаг-наме“ стосують ся ще наукові розвідки про руську і неруську народню поезію і літературу. Всіх їйх вилічувати я не буду, згадаю тільки про твори акад. А. Веселовського („Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ“ 1872 і др.), В. Міллера („Экскурсы въ область русскаго эпоса“ 1892, „Осетинскіе этюды“, 1882, „Отголоски иранскихъ преданій на Кавказѣ“ Этногр. Обозр., „Матеріалы для изслѣдованія былинныхъ сюжетовъ“ Эти. Об. passim, і др.), А. Хаханова (Эти. Обозр.) і т. і.; В. А Жуковський надрукував статейку: „Мусульманство Рустема“ (Живая Старина 1892, кн. IV) і „Могила Фирдоуси“ (Зап. VI).

Я мав у себе під руками мало що не всі публікації, які я в горі вилічив. Отже з видань перського тексту я взяв собі за підвалину Вуллерсове видане. Історію про Зоггака спершу я був переложив з одного видання Тегеранського, бо то була моя перша проба, і тексту Вуллерсовоі редакції я ще тоді не придбав; опісля я поробив деякі добрі виправки за Вуллєрсом, але другі одміни так і зоставив, бо бачив, що *й Вуллєрс не був би їйх одкинув, а був би надрукував між іншими* варіантами, не даючи переваги жадному. Іноді читач побачить, що проти Вуллєрсового тексту есть у мене ще другі одміни; напр., я часом викидаю по скількись віршів і не перекладаю їйх: рація тая, що я роблю не суцільний переклад, а антологію, то й можу деякі плеонастичні, неінтересніщі місця викидати. Що до готових чужих перекладів, то я був поставив собі прінціном переглядати геть усі, сподіваючись, що через те могти-му *добирати собі для свого вкраінського* перекладу найкращі слова й вирази. Та англійські переклади мусів я одкинути, бо всі вони або „freely translated“ (та й то very freely!) або „abridged“. Найбільше міні стали в пригоді переклади французькі і німецькі: Моля, Ґерреса і Шака. З італіянського перекладу (Il libro dei Re Піцці) я користав менче, бо швидко пересвідчив ся, що шановний університетський професор, автор богатьох праць про Іран, автор перськоі граматики, отой Піцці практично знає перську мову дуже зле*). А вже ж більшу користь ніж з Il libro dei Re мав я в Піццієвоі „Antologia Firdusiana“, де поміж популярізацією чужих ідей трапляють ся іноді доволі інтересні самостійні авторові гадки.

Що до транскріпції перських слів і імен власних, то скажу загально, що я силував ся віддавати перську вимову як найточнійше; як же перських вимов є богато, то я тримав ся Фарськоі, вважаючи

*) Про поверховну Піццієву ерудіцію зрештою вже писало ся в німецькій критиці. Диви напр. статю C. J. Seybold'a в „Literaturblatt für Orientalische Philologie“ 1884 Juli-Agust.

ві за найкращу. Тим-то я пишу, напр. „Бозорґ“, а не „Бюзюрґ“ (Büsürg) і не „Бузурґ“; пишу „Ростем“, а не „Рустем“ і не „Рустам“; „Хосров“ зам. „Хозру“, „Хосрев“ і др.; „Ґюштасп“ зам. „Ґюштасп“ і т. і. Часом підхиляючись старій европейській традиції, я одхиляюсь од свого пріпціну і пишу, напр., „Абу“ (зам. „Ебу“), „Ібн“ (зам. „Ибн“), „Агриман“ (зам. „Агримен“), „Саадій“ (зам. „Се'дій“), „Фірдовсій“ (зам. „Фирдовсій“) і т. і.*), але таких слів не богато.

Щоб лекше вдержати дословність, я перекладав „Шаг-наме“ віршами без рим („білими“). Та щоб читач мав поняте про форму перського орігіналу, подаю уривок (з історії про Зоггака):

Йекі мерд буд ендер ан рузеґар
Зи дешти севарани нейзеґозар.
Ґеранмайе гем шан о гем нікмерд
Зи терси джигандар ба бади серд.
Ке Мердас нами ґеранмайе буд,
Бе дад о дигиш бертерін пайе буд...

На тім і кінчаю свою передмову.

(Далі буде.)

Хв. Кримський.

*) Завважу, що руською буквою „и“ я віддаю перський короткий звук „і“ що зближаєть ся до „е“, іменно же до французького é fermé.

Нові варіанти кобзарських співів.

Передав з замітками М. Драгоманов

(Посвята Л. П. К).

Попередня замітка.

З часу, як ми з д. Антоновичем почали видавати „Историческія пѣсни Малорусскаго народа“, ми получили од ріжних осіб чимало нових матеріалів з кобзарського репертуару. Більшу частину їх ми могли б ужити хіба для другого видання „Ист. п. М. пар.“, котрого напевно ми не діждемось. Через те я поклав передати їх в „Житє і Слово“ без дальших заходів, аби вони не затратились. Найголовнійші уваги, які б до них треба було додати, пильний читач може знайти чи то в „Ист. п. Мас. нар.“, чи в працях Костомарова і Житецького, легко приступних.

Додам і ще слівце. В теперішні часи, по всему видно, твори народньої словесности не дуже то читають ся масою публіки української. Сужу так по тому, що навіть у тих, хто збирає і печатає ті твори, не видно близького знакомства з попередніми збірками. В Галичині-ж ті твори ніколи не були люблені ні читані „народолюбною“ публікою, бо навіть збірка Головацкого там майже невідома. Тим то я думаю, що навіть голі тексти кобзарських співів будуть придатні нашій молодіжі і з боку літературного і як взорці мови.

1. З записів Ломиковського 1805 р. О. Бодянського і кн. Цертелева.

П. Ігн. Житецький напечатав в „Кіевской Старинѣ“ 1891, ч. 12 і 1892 ч. 1—2 працю „Старинная запись малорусскихъ думъ съ обзоромъ варіантовъ къ нимъ“, перепечатану потім в єго книзі „Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ“, Кіевъ 1892. Ся збірка дісталась д. Житецькому по смерти проф. А. А. Котляревського од сина остатнього. Д. Житецький описує рукопис сеї збірки так:

„На заглавномъ листѣ ея стоятъ слѣдующія любопытныя строки, написанныя, судя по почерку, рукою самого составителя рукописи: „Повѣсти малороссійскія числомъ 16*). Списаны изъ устъ слѣпца Ивана, лучшаго рапсода, котораго засталъ я въ Малороссіи

*) Есть въ рукописи, кромѣ думъ, три извѣстныя пѣсни — тоже изъ кобзарскаго репертуара: „Дворянская жена“, „Чечотка“ и „Попадья“.

въ началѣ XIX. вѣка". Кто былъ этотъ писатель, не видно изъ рукописи, но слова его находятся въ полномъ согласіи съ водяными знаками бумаги, на которой написана вся рукопись: на синихъ листахъ ея, на которыхъ помѣщены самыя „Повѣсти малороссійскія", водяные знаки относятся къ 1808 году, а на бѣломъ заглавномъ листѣ, который пришитъ къ рукописи, повидимому, послѣ того, какъ она была написана, водяные знаки указываютъ на 1827 годъ. Принимая во вниманіе эти данныя, можно полагать, что рукопись современна первому (цертелевскому) изданію малорусскихъ думъ (1819 г.), а можетъ быть, и древнѣе его.

Думы и пѣсни расположены въ слѣдующемъ порядкѣ: 1) Три брата въ плѣну въ Азовѣ, 2) Козакъ Иванъ Коновченко изъ города Черкассъ, 3) Пирятинскій поповичъ Алексѣй, 4) Федоръ безродной, 5) Три брата Самарскіе, 6) Атаманъ Матяшъ старый, 7) Козакъ прощается съ сестрами, 8) Братъ да сестра, 9) Кишка Самыйло, 10) Иванъ Богословецъ гет. Запорож., 11) Вдова въ городѣ Чечельницѣ (въ Польшѣ), 12) Дворянская жена, 13) Чечотка, 14) Попадья, 15) Разговоръ Днѣпра съ Дунаемъ, 16) Вдова Сирка Ивана".

Ми маємо в своіх паперах рукопис, текст котрого дуже схожий з рукописом пр. Котляревського. Він переданий був ще коло 1873 р. пр. В. Антоновичу Масловим, молодім тоді писателем Українцем жившим у Москві, де він незабаром і помер, але вжити єго для виданя „Истор. Пѣс. Малор. Народа" ми не могли ось по якій причині:

Ще в 1871 р. почув я од пр. А. Хв. Кістяковського, що у проф. Котляревського єсть стара збірка кобзарських дум, котра буцім то належала до паперів Ів. П. Котляревського, автора „Наталки Полтавки". Я тоді-ж попросив у Кістяковського, як приятеля пр. А. А. Котляревського, посередництва, щоб той дав копію з тієї збірки для „И. П. Мал. Нар.". Тільки-ж скоро Кістяковський звістив мене, що Котляревський не згоджує ся дати свою збірку, бо хоче печатити єї сам. (Перед тим так тамо Котляревський не дав для виданя казок Рудченка тих матеріалів, котрі єму дістались з редакціі „Основи", остатнім секретарем котроі був Кістяковський, через котрого і обертались в тій справі до Котляревського). В 1873 р. я почув, що Котляревський дав згадану збірку дум (копію чи орігінал) костомарову з умовою, що той може цітувати видержки з неі в своіх працях, але не може печатати єі цілком. Коло того ж часу Маслов передав свій згаданий рукопис д. Антоновичу, але сказавши, що се копія з того, котрий має Котляревський і що печатати єго не можна без згоди остатнього. Таким способом видавці „И. П. Мал. Нар." поставлені були в стан людей, у котрих мід-вино по усах тече, а в рот не попадає.

Тепер можна сказати, що обидва рукописи дуже близькі родичі, а л е н е т е ж - с а м е. На рукопису Маслова стоіть ось який заголовок: „М а л о р у с с к і я д у м ы и п ѣ с н и, записанныя въ 1805 году Ломиковскимъ изъ усть слѣпца Ивана, лучшаго рапсодисты, котораго онъ засталъ въ началѣ XIX. вѣка". Співів в нему записано на 16, як в рукопису К-ого, а 12 і порядок їх інший і назви деяких одмінні:

1) Кішка Самійло, 2) Федор Безрідный, 3) Три братя Самарськие, 4) Атаманъ Матяшъ старый, 5) Вдова въ городі Чечельниці (въ Польщѣ. Замѣч. записавшаго) 6) Вдова Сірка Ивана, 7) Розмова Дніпра з Дунаем. 8) Дворянська жена, 9) Ипрятинскій поповичь Алексій, 10) Братъ та сестра, 11) Иванъ Богославець, гетьманъ запорожскій, 12) Козакъ Иванъ Коновченко изъ гор. Черкассъ. Въ ріжних місцях єсть під рядками примітки: в думі про Кішку слова: „до дівки Санджаківни“ пояснені: т. є. невѣстѣ (sic!). Примѣч. записавшаго; в думі про Ф. Безрідного слова „пред мечем положено“ пояснені: порубано. Прим. записавшаго; в д. Три братя Самарськие „жбанокъ“ — пояснено: манерка солдата. Прим. записавшаго; въ д. Вдова въ городі Чечельниці к словам „при старості літахъ“ примітка: такой оборотъ уже встрѣчался выше; в д. Вдова Сірка „В городі Мережи“ пояснено: къ Дону. Прим. записавш., — „до стародавняго Тору“ — Рѣка. Пр. запис.; в Двор. жені: „взявъ за коси дай тахтарить“ — Таскать за косы. Прим. запис.; в Попов. Алексію: „Дунайське гірло“ — Чортово окно. Прим. записавшого. В списку Котл-ого таких приміток менше і поставлені вони по більшій части в текст.

В текстах обох рукописів одмін мало і вони незначні: напр. в д. про Кішку у Маслова: „габою покривана“, а у Котл-ого: обвивана; у М. „чуден да прочуден, у К-ого: да нема; Ляшъ або Ляжъ бутурлака зам. Ляхъ, — і перше правильніще бо і в К-ого в однім місці стоіть Иляша (бутурлакъ-потурнакъ, і Лях тут не до речі). В сій думі в К-ого після віршика 132-го пропуск проти Маслова: шоб не могли Турки Трапезонці нас доганяти. В „Розмові Дніпра з Дунаєм“ у Маслова стоіть: Солодкої води в барила набірають, — Шляхи турецькі залягали, — а в К-ого: Холодной воды.. Шляхи і дороги замѣчали. В д. про Алексія Поповича після віршиків одповідних до 33—34 в тексті д. Житецького, у Маслова ще стоіть:

Тоє козаки зачували,
Усі замовчали,
Бо в гріхах себе не знавали, —

а за те віршики 43—44 пропущені.

Найбільше між двома рукописами одмін правописних В Масловському рукопису ортографія приближена до Кулішевої, або по кр. мірі до Метлинського: *ѣ* не вживає ся, *і* стоіть зам *и*, *е*, — *в* зам. *л* в глаголах минувш. ч. і т. д. Чи такий був правопис в орігіналі, звідки писав Маслов, чи сам він так поправляв (Дніпръ зам. Днѣпръ і т. і.) не беремось рішати. Могло бути в купі те і друге, а з двох остатнє сьорше.

Вивід з порівнаня двох рукописів ми позволяємо собі робити ось який: копія Маслова мусіла бути зроблена чи з орігі-

налу старіщого од рукопису Котляревського, чи з копіі в першого. Од того вона має і менше співів. З того, що копія Маслова має примітки записавшого, ми виводимо, що Маслов мусів переписувати не з орігіналу Ломиковського, а з копіі з него, на котрій мусіли бути примітки під рядками чи скорше в тексті. Екземпляр Котляревського мусів бути пізніщим списком, котрий зроблений був уже після того, як збирач дав комусь перший список, що ліг в основу копіі Маслова, — або копією з такого пізніщого списка. Нема раціі не вірити, що сей збирач був дійсно Ломиковський і що перший список був зроблений в 1805 р. Ломиковський був звісний „патріотъ націи малороссійской", сучасник Полетик, з роду котрого мусіла, як се доводить архівними документами д. Лазаревський, вийти знаменита „Исторія Русовъ" *). Цілком натурально, що серед подібних людей явилась і перша звісна тепер проба записати кобзарські співи. Сю пробу тепер можна поставити точно в 1805 р., раніще ніж час, котрий виводить д. Житецький по рукопису Котляревського. Не маючи під рукою навіть друкованих документів про Ломиковського, ми не можемо розводитись тут про єго особу і говорити більше про запис помічений єго імям. Звертаємо на сю справу увагу вчених земляків наших, що живуть у вигіднійших обставинах. Ми ж дамо тут сатиричну пісню зі збірки Ломиковського, бо д. Житецький не помістив у своїй статі тих трьох сатиричних пісень, які є в рукопису Котляревського.

Дворяньска жена.

Дворяньская жена
Вона съ розума сжила:
Изъ розуму поступала,
Медомъ, виномъ шинковала,
Компанію частовала,
Къ милому промовляла:
„Охъ, мій милий, милесенький,
Голубоньку сивесенький!
Продай воли чабанніи,
Купи боти червонііи,
И фарботи (?) **) зеленіи!
Бо я панського роду,
Не ходила боса съ роду.
Продай, милий, малі бички,
Купи мені черевпчки,
Бо я панського роду,

*) Доси в печаті подав звістку про Вас. Ломиковського той же д. А. Лазаревський, печатаючи в „Кіевской Старинѣ" (1894 Іюль—Сентябрь) єго словник „О Малороссіи, о древнихъ обычаяхъ малороссійскихъ, о службѣ воинской и гражданской, о чинахъ и должностяхъ чиновниковъ По алфавиту. Писано 1808 года". Родив ся Ломиковський в р. 1778, вчив ся в Петербурзі в кадетському корпусі, служив у війську, жив ще в 1845 р. Після служби з початку XIX. ст. жив у хуторі, котрий прозвав Парк-Трудолюб, коло Миргорода. Там збирав „припасы для малороссійской исторіи", переложив „Исторію малороссійскихъ и запорожскихъ козаковъ" Шерера і т. д. Д. Лазаревський має чимало рукописів і листів Ломиковського; може в них есть і ключі до історіі рукописів Маслова і Котляревського.

**) Знаки запитаня поставлені в списку Маслова. В загалі ми даємо тут точну копію по єго списку. М. Др.

Не ходила боса съ роду!
Продай, милий, дві телиці,
Купи мені дві спідниці,
Бо я панського роду,
Не ходила въ дерзі (?) съ роду!
Продай, милий, дві корови,
Купи мені чорни брови,
Бо я буду пановати,
Ти на мене поглядати,
Що хороша купавая (?)
И прекрасна, чорнявая.
Продай лоша и кобилу,
Купи красило, білило,
Щобъ я по сонцю не ходила,
Щобъ я личка не спалила,
Бо я панського роду,
Не ходила въ черні зроду."
Сидить мила околіла,
Нема дровъ не поліна,
Нічимъ хати затопити,
Нічимъ борщу й каши зварити.
Загадала свому мужу —
Про виликую нужу —
Съ віжками въ лісъ по дрова.
Милий думае, гадае,
Взявъ віжечки дай ступае,
Сухих дровъ набірае
И до дому приношае.
Мила съ печи вставала,
Вона хату затопила,
Борщу й каши наварила,
Миленького покормила.
Став милий думати гадати,
Якъ до милой приступати,
Щобъ въ візъ запрягати
И въ лісъ поіхати
И дровъ набірати.
Мила богу благодарить —
Взявъ за коси дай тахтарить *)
И на двіръ вивожае,
Хомут справляе,
Дубовия кладі к дротяния віжжі
Въ оглобли поставляе
И попадю затинае (?) **)
„Ту стій, не пани ся,
Въ оглобельки станови ся,
Бо ти панського роду,
Не ходила въ возі зроду."
Милую въ візъ запрягае,
Й дубиною потягае
И по лісу приізжае,
И миленьку роспрягае,
И до дуба припинае
И словами промовляе:
„Ой стій, моя мила,
Щобъ ти дуба не сломила,
Щобъ ти сміху не зробила."
Січе дрова та рубае
И на сонце поглядае,
„А вжежъ, мила, не рано
А ще у насъ и дровъ мало."
Дрова на візъ складае
Верёвкою притягае.
Милую въ візъ запрягае,
Дубиною потягае:
„Ой ну жъ, моя мила,
Ще жъ ты въ возі не ходила,
Ще жъ ты й дровъ не возила,
Бо ти панського роду,
Не ходила въ возі зроду.
Уже сонце пизенько,
Намъ до дому не близенько,
Щобъ я звіря не спужався
Щоб я людей не остав ся!"
Изъ гори зъізжае,
Самъ съ воза вставае;
Ставъ на гору зъизжати
И колеса гальмовати,
Самъ на візъ сідае,
Дубиною потягае:
„Ой стій, моя мила,
Щобъ ти воза не побила
Щобъ ти сміху не зробила."
До царини приізжае
И на діда покрикае:
„Помаленьку, діду, ступай,

*) Таскать за коси. Прим. запис.

**) В вар. Вересая (Записки Югозап. отд. Р. И. Геогр. Обще. т. I (Матерьалы ст. 36—41): попиці затинае. М. Др.

Миленькби не сполохай, —
Вона панського роду
Не ходила въ возі з роду."
И до дому приїжае,
Миленькую роспрягае
И въ хату ввіхожае,
Сівъ на лавці, отдихае.
Мила думае, гадае
И къ милому промовляе:
„Охъ мій милий, милесенький,
Ти голубе сивесенький!
Продай боти червонніи,
Купи воли чабанніи, —
Я не панського роду,
Я ходила боса съ роду.
Продай, милий, черевички,
Купи мені малі бички;
Продай, милий, дві спідниці,
Купи мені дві телиці,
Щобъ я рано вставала,
До череди проганяла.
Продай красило й білило,
Купи лоша и кобилу,
Щобъ я въ возі не ходила,
Щобъ я дровъ не возила.
Я не панського роду,
Я ходила въ черні съ роду!
Продай, милий, чорні брови,
Купи мені дві корови,
Щобъ я рано вставала,
И коровъ подоила,
Тебе, милий, покормила,
Щобъ по хатахъ не ходила,
Сыроватки не просила.
Вжежъ тебе не забуду,
Поки жива в світі буду" *).

Ось для порівнаня варіант „Дворянськоі жени" із збірки пр. Бодянського, те ж досить староі, писаноі в 30-ті рр. с. ст., значно одмінний в деталях. Правопись рукопису Бодянського.

Я дворянская жена,
Я изъ розуму жыла,
Изъ розуму й поступала **),
Медомъ, выномъ шынковала,
Компанію пановала,
Да все мылого прохала,
Да все мылого благала,
Мылымъ дружкомъ называла:
„Ой мій мылый, мылесенькый,
Голубоньку сызесенькый,
Чыны мою волю!
Продай, мылый, бычкы, бычкы,
Да справъ мыни черевычки,
Щобъ я боса не ходыла,
Щобъ я людей не смишыла —
Бо я паньского роду,
Не ходыла боса зроду:
Пекъ-ёму, и не хочу и не буду.
Продай волы чабаныи ***),
Куны боты червоныи,
Щобъ я въ черни не ходыла,
Щобъ я людей не смишыла:
Бо я паньского роду,
Не ходыла въ-черни зроду.
Продай, мылый, дви телыци половеньки,
Справъ мени дви спидныци зелененьки:

*) Варіант Вересая (op cit.), довший (192 вірші зам. 138) і ще грубіщий. Жаль, що не напечатані по рукопису Котляревського варіанти пісень „Попадя" і „Чечотка", щоб можна було бачити йіх еволюцію в протягу XIX ст Звичайно пісні коли не забувають ся, то розростають ся. М. Др.

**) В вар. Ломиковського стоіть ж и л а, що дае і слову п о с т у п а л а змисл з і й ш л а. Тут, як і в вар. Вересая бачимо ж и л а, що власне однімае змисл в усісі фрази. Чи кобзарі невиразно говорять іноді слово ж и л а, чи записачі не гарно чують? Я в початку 1 і 2 в. складено з *й* + *а* і есть приспівна часточка, а не містоіменник *я*. М. Др

***) Лучшей породы, съ коими ходятъ въ Крымъ. (Зам. Б-ого)

Бо я паньского роду,
Не ходила въ дерзи[a]) зроду,
Пекъ-ёму, и не хочу и не буду.
Продай, мылый. вивцю ярку,
Зробы мене, якъ панянку:
Бо я паньского роду,
Не ходыла въ черни зроду —
Пекъ-ёму, и не хочу и не буду.“
Да вже мылый избувае,
Да вже мылу наряжае,
Да вже й ума прыбирае.
Сыдыть мыла запанила —
Въ неи дровъ ни полина.
Рубай, мылый, гребепище:
Зварю кашу и борщыще“.
Мыла борщу наварыла
И мылого накормыла,
Малыхъ дитей пожывыла.
Мылый борщ той кушáе
И на мылу поглядае,
Ой що мыла похожае:
Хорошенька вона, все любенька,
Да дворянка молоденька.
Винъ на двиръ выхожае,
И по двору похожае,
Да все гаразд̀ъ прыбирае:
Назадъ визъ завертае
И дугу знахожае,
Мылу зъ хаты выклыкае
И у визъ запрягае,
Виконькамы навожжае,
Дубынкою затынае:
„Тыру, стій, моя мыла!
Тпру, стій, дорогая!
Тпру, стій, не панысь,
Да въ оглобли становысь,
Щей на гору подерысь!
Тпру, стій, моя мыла!
Щобъ ты вова не побыла,
Щобъ ты шкоды не зробыла!
Бо ты паньского роду,
Не ходыла въ вози зроду.“
И до лиса доижжае,
И до дуба прыпынае:
„Тпру, стій, моя мыла,
Тпру, стій, дорогая!
Бо ты паньского роду,
Не стояла въ дуба зроду.“
Мылый дрова рубае,
Выще дугы накладае,
Да все бильше рубае.
Мылу въ визъ запрягае,
Вижечкамы навожжае,
Дубынкою затынае,
Изъ горы уставае,
А на гору ще сидае:
„Эй, ну жъ, моя мыла,
Тай ну жъ, дорогая!
Тай ну жъ поспишайсь,
Щобъ я людей не оставсь.“
До царыны прыижжае.
Дай на дида винъ гукае:
„Стій, діду, не торохай
И мылон не полохай!
Бо дворяньского роду,
Не ходыла въ вози зроду.“
И до дому прыижжае,
До стовпа прыпынае,
Дубынкою затынае —
Вона въ ноги зъупадае,
Да все мылого благае,
Мылымъ дружкомъ называе:
„Мій мылый, мылесенькый,
Голубоньку сызесенькый!
Чыны мою волю:
Продай, мылый, черевычки:
Купы бычки невелычкы:
Бо я паньского роду —
Не ходыла въ вози зроду —
Пекъ-ёму, и не хочу и не буду.
Продай боты червоныи —
Купы волы чабаныи,
Щобъ я въ вози не ходыла,
Щобъ я людей не смишыла:
Бо я паньского роду —
Не ходыла въ вози зроду —
Пекъ-ёму, я не хочу и не буду.
Продай дви спидныци зелененьки,

---

a) дерзя — лохмотье. (Зам. Б-ого) Властиво не дерзя, а дерга — верета, полотнянка. І. Ф.

Купы мыни дви телыци поло-
[веньки,
Щобъ я рано уставала
И у череду выганяла,
Щобъ мене люды зналы,
Госпожою называлы —
Называлы й почыталы*).

Одіславши написане висше д. Ів Франкові, ми получили од него ось яку замітку:

В Галичині, о скілько тямлю, пісня на тему „Дворянськоі жени“ доси не була записана, хоч без сумніву істнує. Для того, думаю, не без інтересу буде додати тут отсей варіант:

В нещчісливиј день, ја в лихују годину
Взьив собі Јвасьо пишнују Катерину.
„Продај Івасьу волоньки половіјі,
Та купи Івасьу клејноти дорогіјі!“
Продав Івасьо волоньки половіјі,
Купив миленькіј клејноти дорогіјі.
Јак закликали другиј день по дубину, —
Вирьигај, Івасьу, пишнују Катерину!
Із гори јіде, сам на возик сьідаје,
До гори јіде, бичиком підтинаје.
„Продај Івасьу клејноти дорогіјі,
Та купи назад волоньки половіјі!“
Вже ж ти миленька ј клејнотів не схотіла,
Та коли тобі зла паншчина дојіла.

Ок. 1870 р. від матері Марії зап. Ів. Франко. Мати жалувала, що ся пісня не вся, що там у середині дещо забула.

Рівняючи ріжні варіанти „Дворянськоі чи Гусарськоі жени“ можна встановити таку їіх генезу: пісня мусіла народитись на Лівобічній Україні в к. XVIII. ст., коли по скасованю гетьманщини і з переміною козацьких полків на гусарськоі, дрібні полкові урядники стали претендувати на дворянство, а дочки їіх уважати себе за щось висше од простих козачок, а тим паче посполітих. Перші варіанти мусіли бути коротші і не так грубі, як пізнійші: в них чоловік не бив жінки „дубиною“ і т. і., а лишень запрягав єі в віз, щоб привезти потрібні в дому дрова, замісць проданих через неі волів, — при чому чоловік у загалі обертав ся до жінки з іронічною чемністю (як у вар. Бодянського). Лірники мусіли перейняти пісню од кобзарів і перенести єі з лівого берега Дніпра на правий. В Галичину вже зайшла луна кобзарсько-лирницькоі пісні, обернулась в звичайну і прилагодилась до обставин панщини.

*) Запрягане жінки (пяниці) в борону, радо і т. і., див. в пісні Сврадимка, запис. в черкаськ. пов., кіівськ. губ. од дівчат. Киевская Стар. 1884, N XI, 552—554.

Старий варіант пісні про „Попадю“.

Не маючи пісні про „Попадю“ в записі Ломиковського, даємо тут варіант зо збірки кн. Цертелева, першого, що напечатав збірку дум в 1819 р.

Зажурилась попадя своею бидою:
Бидна моя головонько, що пип въ бородою!
Охъ мини тошно, ох мини нудно,
Що з бородатымъ жить мини трудно.

Кличуть люди на христыны, треба изъ нимъ систы,
А як глянешь на бороду, не захочешь исты. Охъ мини тошно... и проч.

Ой пиду я до владыки, да стану просыты,
Чи не скаже винъ попови бороды голыты. Охъ мини... и проч.

Ой забралажь попадя куры и индыки,
Пошмандрулажъ попадя просто до владыки. Охъ мини... и проч.

Пришлажъ вона до владыки, дай у ноги пала,
Дуже горко зарыдавши, ему промовляла. Охъ мини... и проч.

Помилуй мене, владыко, що мини робыты?
Позволь попови моему бороду голыты. Охъ мини... и проч.

Выслухавъ ии владыка, дуже похмурив ся, —
Стало тисно у кимнати, якъ винъ росходив ся. Охъ мини... и проч.

Где се взялысь килейныки, стали еи вчиты,
Що не можно попамъ, ченцямъ бороды голыты. Охъ мини...

Пустить мене, такъ попадя стала промовляты:
Сама буду я попови бороду чесаты... Охъ мини...

(Далі буде.)

Літературні стремління галицьких Русинів

від 1772 до 1872.

VII. (Далі.)

Відозва Стадіона була для польськоі публіки великою і дуже немилою несподіванкою. Після податливости губернатора д. 19. марта вона сподівала ся зовсім чого інчого. Тим більше було єі розчарованє і гнів *). Як раз вчера вона цілими масами вписувала ся до ґвардії; вписували ся навіть діти і старці; кождий, хто вписав ся, був переконаний, що має право жадати оружя, і що уряд зараз на другий день оруже роздасть. Маючи карабіни в руках мож було дуже легко направити тактичну похибку з 19. марта і не лишень вимогти дозвіл на завязанє комітету, але і признанє єго яко офіціального представителя народа. Відозва ся викликала отже передовсім підозрінє, що уряд не хоче видати оружя, а без оружя весь рух подабав би більше на водвіль, як на серіозну драму. Тому́-то вже від самого ранку цілі маси польськоі людности — Dziennik nar. говорить о кільканацяти тисячах — обступили ратуш домагаючи ся рішучо роздачі оружя. А коли уряд на ті домаганя остав ся глухий, збігались дальші маси народа, котрі окрім ринку позаймали також сусідні пляци і улиці, а всі чим раз голоснійше і різче стали домагати ся оружя. По ріжних місцях стали виступати бесідники і агітатори, взиваючи нарід, щоби коли не мож по доброму допросити ся оружя, двигнув ся сам до арсеналу і взяв єго силоміць. Коло вікон Кульчицького зібрало ся богато ремісницькоі молодіжи, котра між собою вела живі наради, і з поміж котроі нараз відозвав ся сильний і різкий голос до одного з товаришів: „Димніцкий, Димніцкий, веди нас до арсеналу!“

Коли би ся шалена — як каже Dziennik nar. — гадка була приняла ся, то очевидна річ, замісць мирних поки що демонстрацій Львів

---

*) Щоби не повторяти ся з цітатами, подаю, що пригоди 21. марта представляю після: Dobrzański Jan, Opisanie wypadków z 21. marca (Dziennik Narod. 1848 Ч. 3.) — Zawiązanie się komitetu publicznego i rozwiązanie tegoż na dniu 21. marca 1848 (тамже ч. 4. 5.]. — Trzy miesiące życia konstytucyjnego (тамже ч. 75.) — Gazeta Lwowska 1848. Ч. 35 — Zawadzki Władysław, Z młodych lat Dobrzańskiego (1835—1848). Gazeta Narod. 1886 Ч. 250.; дивись також: Widmann Karol, Franciszek Smolka, jego życie i zawód publiczny. Lwów 1856 стр. 142—144 і Schnür Pepłowski Stanisław. Z przeszłości Galicyi. Wydanie II. Lwów 1895, стр. 493—496.

був би вже тепер дочекав ся розливу крови. Але допустити до сего керманичі руху не хотіли; до того було ще за вчасно; адресса з 19. марта не була ще навіть цісареви вручена, а невчасними гвалтами може було многонадійне — як вони думали — діло цілковито скомпромітувати. Та все таки велике роздразненє людности було їм дуже на руку. Воно з одного боку показувало, що солодкими слівцями не може було єї збути, а з другого боку давало їм дуже добру спосібність показати перед урядом, як мало він має довіря у польської публіки, і що лиш вони одні годні успокоіти збурені маси і утримати їйх в границях порядку. А логічна консеквенція сего доказу: що треба конче сотворити якийсь орган народній, котрий маючи неограничене довіре у мас міг би бути легальним посередником між тими масами а урядом. „Розбудженє духа публичного і народнього, порушенє маси народа і єї стремліня показували людям мислячим і розуміючим рух і житє політичне потребу утвореня органу народнього“. (Dz Nar. Ч. 4).

Грозячий похід ремісницької молодіжи на арсенал здержав Йосиф Дзєржковський, котрий головно поспів ся з гадкою утвореня комітету, тим, що підіслав кількох знайомих і через них запросив челядника Димніцкого і ще одного ремісника, котрий між своіми товаришами мав велике довіре, на членів організуючого ся комітету. Тимчасом Ян Добжанський з кількома приятелями удали ся до бурмістра гр. Голуховського, щоби як найскоршим зорганізованєм ґвардії запобіг можливим забуреням; за ними впало кількадесять обивателів, адвокатів. докторів прав (між ними і Дзєржковський), котрі від бурмістра зажадали, щоби або зараз-же утихомирив грізний несупокій між масами, або отворив салю ратушеву, щоби вони могли нарадити ся над способами, як би запобігти правдоподібним розрухам. Заскочений так несподівано бурмістр віддав салю ратушеву під надзір і одвічальність Добжанського, а сам пішов до губернатора, щоби єго о тім повідомити.

Незабавки зібрала ся повна саля людей з інтелігенції, властителів, купців і міщан, котрі буцім то для того, „що крик кільканайцятьтисячної людности ставав чим раз грізнійший і голоснійший, і що всяка інтервенція поліції або властей військових викликала би кров, а в інчий спосіб не може дійти до ладу“, вибрали „комітет публичний“ з 40 чоловіка. Головою вибрано Яна Добжанського, котрий 19. марта відчитував адресу зібраним масам, кілька раз до них промовляв, уходив між ними за властивого керманича цілого руху, а навіть за автора сеї адреси*) і через те став ся найпопулярнійшою у них особою, а інтелігенція вже давнійше знала єго з літературних праць і політичних переконань На заступників покликано Иосифа Дзєржковського і Яєшка Борковського. О пів до 12. комітет був уже завязаний, а го-

*) Головним автором адреси був Франц Смолька в спілці з Робертом Геферном і інчими конспіраторами з 30-тих і 40 вих років, а Добжанський лишень єї відчитував публиці, діставши єї по довгих заходах від авторів. (Widmann, op. cit. 138,139).

лова відчитав слідуючу відозву (уже наперед готову!): „Цілa Европа за нами. Кожда крапля крови, тепер пролита, є зрадою на власнім народі. Доста крови пролили ми, доста мук натерпіли ся. Хто інакше радить, зраджує власний нарід. Порядком, супокоєм, єдністю все осягнемо. Зорганізоване зараз-же ґвардії є запорукою порядку і супокою, теперішнього і будучого". Потому додав з памяти: „Ми тут, панове, зійшли ся серед забуреня народа головно в тій ціли, щоби моральним нашим впливом над народом утримувати порядок і супокій сего насильного переходу часів давнійших в часи конституційні, бо кожда інтервенція дотеперішніх властей довела би лиш до найбільших непорядків".

Коли так, то треба було доказати, що іменно комітет може зробити те, чого не можуть урядові власти: утримати публичний порядок і супокій. Пора була горяча. Ледво скінчили ся вибори комітету, влітали що раз інчі люде до салі з вістями, що постава народа нагромадженого на долині стає раз-в-раз грізнійша. Голова комітету вислав двох делегатів, щоби о тім переконали ся, а коли ті потвердили, що несупокій доходить до можливо найвисших границь, здав Добжанський президію на Дзержковського, а сам вибрав ся вспокоювати розбурені маси. Ще перед тим він яко голова комітету посилав депутацію за депутацією до Стадіона з жаданем, щоби казав роздати ґвардії оружє з цісарського арсеналу, але депутацій сих або зовсім до Стадіона не допускали або збували їх солодкими словами. Вийшовши тепер успокоювати нарід Добжанський постановив удати ся за одним заходом з прибрапою в тій ціли новою депутацією до Стадіона по оружє

Коли депутація вийшла з ратуша, повитали ві зібрані на улицях маси народа з найбільшим ентузіазмом. Добжанського пірвали на руки і несли як би в тріумфі до губернаторського двірця. Всі очи звертали ся до него; слів его слухали як розказу. Він в тій був абсолютним паном над тими масами.

Перші голоси, котрі Добжанський почув вийшовши з ратуша, був крик: „Оружя! оружя! бо нас різати хочуть!" Бо саме в тій хвилі рознесла ся була поголоска, що незлічині маси мужицтва ідуть на Львів, а боронити ся не було чим. Кількома словами удало ся Добжанському успокоіти людей; памятаючи в перших хвилях про свій обовязок він візвав їх, щоби держали ся супокійно, поки хто на них не ударить. Але крики: оружя! оружя! не уставали, а загальний ентузіазм почав поволи поривати с собою і молодого, до таких сцен не привлкшого, своім несподіваним успіхом упоеного миротворця. „Підемо за оружем до губернатора, — нехай нам дадуть оруже. А коли не схочуть, то собі самі его возьмемо" — відповів він на поклик народа. В дорозі до губернатора прийшло ся переходити по при арсенал. Арсенал був отворений; війська не було; перед арсеналом стояли вози, на котрі набирали оруже. Побачивши се частина людности крикнула: „Маємо оруже, берім"! і завернула до арсеналу. Ще раз Добжанський пригадав собі, що его головний обовязок — утримати в сій хвилі порядок і що годі було депутації, котра ішла просити губернатора о роздачу оружя, забирати силоміць те, що губернатор може по добрій волі дасть. Аджеж і те оруже (палаші), котре тепер набирали на вози, було при-

значене для академіків ґвардистів! І сим разом Добжанський успокоїв і завернув тих, що хотіли вірвати ся до арсеналу.

Але губернатора Добжанський не застав дома. Застав лишень якогось високого урядника, котрого запитав, що значать ті поголоски про мужиків? „О! то Кирило Вінковський зі Ставропігії щось підбунтував Русинів", відповів швидко всевідущий урядник.

Довідавши ся тимчасом, що губернатор відбирає на університеті присягу від академіків-ґвардистів, завернули маси через ринок до університету. Добжанський, котрого несли на руках, при палаши і з білою шарфою на рамени яко начальник комітету ґвардії, говорив по дорозі без перестанку до окружаючих єго мас народніх. Тон і зміст єго бесіди ставав чим раз горячійший. Загальний ентузіазм, горячковий настрій публіки, котрий чим дальше тим більше змагав ся, пірвав с собою і молодого агітатора, хоть він уважав себе холодним, розважним політиком. Ще в неділю 19. марта, коли єго приятелі зійшли ся були вечером у него в хаті на Краківській улиці, а з улиці доходив усіх крик кількатисячної публіки: „Niech żyje Dobrzański!" і ціле місто потапало в світлі ілюмінації, Добжанський підбігав в-одно до вікон і переривав розмову товаришів питанями: „Тепер би повстане удало ся певне? Правда, мусіло би удати ся?"... Те, що тоді вечером вигрівало ся тихцем в глубині мисли, — каже очевидець Вл. Завадський, — тепер стало перед розгойданою фантазією на яву і пірвало єго с собою. Забув він і про легальність, до котрої мав накликувати, і про супокій і порядок, котрого ще перед годиною боронив: найсміливійші комбінації показались єму тепер можливими до переведеня, а слово єго здавало ся єму всемогучим. В ринку казав здержати ся перед ратушем, де був одвах військовий і гренадири стояли власне в повній зброї на поготові. До них він проговорив гарячу патріотичну бесіду, котрої гренадири-Німці зовсім не розуміли і лиш видивили ся на бесідника як на яке дивовиско.

На університеті тимчасом склала ся невеличка пригода. Коли губернатор хотів заприсягати академіків-ґвардистів на вірність цісареви і конституційному королеви Галичини, заявив професор Рібенбауер (Ruebenbauer) іменем професорів і студентів, що ані він ані студенти на таку роту присягати не будуть, бо яко Поляки готові вони присягати лишень своєму конституційному монархови. Губернатор був в клопоті, питав ся здивований других, що стало ся Рібенбауерови? Але не хотівши доводити до крайности уступив перед рішучою волею молодіжи і змінив в роті „короля Галичини" на „короля Поляків", а молодіж з великої радости підхопила єго на руки і обносила навкруги з окликами: niech żyje! Як раз в сій хвилі наближав ся Добжанський до університету шукаючи губернатора. Почувши про роту присяги і побачивши радість, яка рід того запанувала, він зовсім стратив голову. „Те, що в глубині серця кождого Поляка є остаточним ідеалом, те, думав я, тепер сповнило ся; якась висша воля, здавало ся міні, зливає сю ласку на Поляків", оповідає він сам. І щоби не дати кому іншому випередити ся з сею радісною новиною, він усе ще несений на руках публіки закричав: „Най жиє Польща в границях перед роком

1772!“ Голос сей проніс ся блискавицею по всіх улицях міста. Маси народа ходили як стуманілі, не знаючи властиво, що се має значити? чи се сон чи правда? Декотрі думали, що се початки революції; інчі міркували, що проклямація самостійної Польщі вийшла від самого уряду, яко доказ его прихильности для справи польської. З того всего непорядок ставав однакож чим раз більший; піднялась загальна замішанина. А Добжанський дійшовши на подвірє університеське, був уже майже не при собі; „волосє розчіхране, очи кровю запливші, погляд блудний, несамовитий, з грудей не слова, лиш один хриплий крик“, — такий став він перед губернатором і не проговорив а прокричав до него бесіду в найвисшім роздразненю. Вислухавши его бесіду Стадіон звернув ся до тих, що коло него стояли і сказав: „Коли таких загорільців найде ся більше, то певне потече кров“. Добжанський за кілька хвиль зімлів, і его мусіли віднести до дому. „Але ще з вікон его доносили ся до зібраного народа голоси: „Не розходіть ся, доки вам не дадуть оружя! Най військо роззброять, а вам дадуть оруже!“. Але голоси сі лишень зашкодили Полякам, бо військо, котре зразу доволі сімпатично відносило ся до них, обурило ся, що з вікон начальника комітету жадали роззброєня війська. Скінчило ся на тім, що молодому агітаторови, котрий перед хвилею почував ся таким всемогучим, що відважив ся проклямувати самостійність історичної Польщі, лікарі мусіли пустити кров. Незабавки він прийшов до памяти, а за кілька день зовсім подужав, але то певне, що своїм нерозважним поведенєм став ся головною причиною розвязаня лиш що утвореного комітету.

Не прочуваючи свого близького кінця комітет став по уступленю Добжанського вести наради під проводом Дзєржковського, і вибрав 9 організаторів ґвардії народової, самих бувших офіцерів війська польського. Серед нарад, коло 1. години з полудня, прибіг хтось зо звісткою, що губернатор в сій хвилі відбирає присягу від академіків вже уформованих яко ґвардія народова, на вірність цісареви і королеви конституційному Поляків, Фердінандови I. Вістка ся викликала незвичайну радість; усі, хто находив ся в сали, як члени комітету так і публіка встали з місця з окликом: „Най жиє цісарь і конституційний король Поляків!“ „Кожде лице заясніло щастєм; перед очима кождого заблисла щасливша будучність, а чорна і крівава минувшість зникла з памяти“.

Оклики: „Най жиє король Поляків!“ і загальна радість перервала на довший час наради комітету. Але не встигла ще публіка охолонути від сего першого враженя, коли прибіг знов хтось з міста до салі з новою вісткою, що голова комітету проклямує власне Польщу в давніх границях! Ся нова несподівана вістка приголомшила усіх від разу. В сали стало тихо; на лицях керманичів руху видко було нетаєний клопіт; кождий зрозумів, що голова комітету зробив непростиму тактичну похибку, відкривши не в свою пору задушевні гадки польських стремлінь. Заступник голови хотів по можности затерти і поправити нерозважний крок, сказав, що справа ся не входить в програму нарад комітету, що правдиві Поляки всі того бажають, але чекати му-

сять, чи Боже провидіне і обставини европейські допустять до того; що не можна грати ся пустими надіями, але треба користати з теперішности в супокою і згоді. Та се не могло затерти першого вражіня. Один офіцер з полку Hoch-und Deutschmeister, вибраний також до комітету заявив, що коли комітет по мисли тої звістки хоче ділали, то він до него належати не може. Дзєржковський заявив, що комітет в тій мисли ділати не думає і не буде, що вістку ту уважає пустою, котра серед такого великого здвигу людности вирвала ся комусь з уст або зістала зле понята і перекручена. А щоби усунути можливі непорозуміня, треба з поміж членів комітету вибрати депутацію до губернатора, котра єму має освідчити, що уконстітуував ся комітет публичний з 40 членів і розпочав свої ділання, що комітет не хоче вдирати ся в власть прислугуючу істнуючому урядови, а хоче лиш бути посередником „с сильною моральною перевагою“ поміж урядом переміняючим ся із абсолютного в конституційний, а народом; що хоче урядови улекшити удержане порядку, єдности і згоди, котре при теперішніх обставинах є ділом зовсім не легким. А на доказ, що комітет по мисли тої вістки ділати не хоче, перериває наради комітету, аж поки депутація не верне від губернатора.

Але уряд не чекав і не оглядав ся зовсім на сю маніфестацію комітету, бо саме єго заснованє уважав уже за провокацію. Безпосередно по проголошеню через Добжанського Польщі в давніх границях, серед непорядку і хаосу, який воно викликало, обсадив він ринок і сусідні пляци і улиці військом, подвоїв військову сторожу на одвахах, а коридори ратуша і передній покій ратушевої салі міською міліцією; в дверех салі стали жовніри міліції з карабінами на-в-хрест. Незабавки появив ся бурмістр гр. Голуховський і заявив, що приходить від губернатора с порученєм, щоби зібрані зараз розійшли ся, що саля віддана публиці лиш на те, щоби списувати ґвардію, а не на публичні наради. Всі члени комітету слухали бурмістра сидячи, а заступник голови відповів, що комітет вислав власне депутацію до губернатора, котра єго має повідомити о завязаню і цілях комітету, що отже комітет ждати буде повороту депутації. Бурмістр відійшов. Публіка притихла і посумніла, „почало будитись недовіре“.

За пів години вернула ся депутація, в котрій був також той офіцер, і принесла таку саму відповідь, с тим додатком, що губернатор обіцяв прийти за пів години до салі. Всі встали з місця, коли він незабавки явив ся в товаристві кількох офіцерів, і сто кількадесять голосів привитало єго словами: „Най жиє!“. Але губернатор повторив свій розказ, присланий попередно через бурмістра, додавши, що завязанє комітету є актом нелегальним і що він сам покличе комітет до організації ґвардії з осіб, котрих узнасть відповідними до того, просить отже і приказує, щоби зібрані зараз опустили салю. Заступник голови і деякі члени комітету хотіли щось говорити, але губернатор заявив, що він від зборів жадних уваг не приймає, а коли хто має єму що сказати, нехай прийде до него, а він кождого радо вислухає. За сим словом вийшов, а за ним розійшли ся всі зібрані.

Таким способом комітет завязаний перед полуднем, був коло 4. години пополудни розвязаний, не проживши навіть 5 годин*). Проба захопленя урядовоі власти в руки революційні не удала ся; побіда осталась при губернаторі. „Ми виділи єго — пише автор статі „Trzy miesiące życia konstyt.“ — „по доконанім розвязаню; сам він виглядав як чоловік, приголомшений трудом і найсупротивнійшими гадками, але з очей єго товаришів світила ся скрита радість і найщирше вдоволенє“. І справді! Прихильники уряду мали чого тішити ся. Одно нерозважне слово шаленого агітатора освітило цілу ситуацію і показало урядови, с ким має діло.

Та з другого боку і керманичі польські порозуміли, що наробили богато помилок, котрі особливо в початках руху дуже шкідливі, що доброти ся того, чого хочуть, не легко і що вони мають перед собою противника, котрий за сих три дни львівського революційного руху дуже докладно пізнав положенє річей і не дасть собі вирвати добровільно власть із рук. „То, що першої днини легко мож було осягнути, коли би лиш хто був за тим обізвав ся“, каже наведений висше автор — „що другої днини було ще можливе, то третьої днини показало ся дуже трудним, майже неможливим. Трудним особливо для того, бо губернатор зміркував, с ким має діло і в чім може удержати ся або ні. Старали ся однакож декотрі всіма силами, щоби завязати комітет і сим разом мали ми доста відваги, але за мало розуму. Коли при підписуваню адресу Фестенбург, хапаючи ся звичайних штучок старої сістеми, заімпровізував огонь і цілий гарнізон став грізно під оружем, нарід ведений якимсь добрим інстінктом кликав: „Най жиють брати наші гузари, най жиє наша піхота!“ і військо не таіло ся с своіми сімпатіями для нас. Се поразило власти урядові, котрим залежало на як найдовшім удержаню своеі поваги і дійсної чи мнимої сили. Від самого ранку бюрократи сердили ся на те, що без найменчої інтервенції поліції незлічимі маси народа проходили свобідно коло місця, в котрім підписувано адрес і не лишень не зайшла ніяка безправність, але міг-єсь побачити, як щиро стискали ся жиди з христіянами, священники і семінаристи грецькі з латинськими, як братали ся всі верстви, віки і віри. Трівала тота сімпатія ще другої і третьої днини. Уряд підвисшував значно плату війську, а томлячи єго псбільшеними сторожами і патролями хотів поволи знеохочувати військо до людности, котра була ніби-то причиною збільшеної служби. Здіскредівована поліція і всі, хто через новонаставші пригоди ставав ся лишнім в своій службі чекали лиш на хвилю, в котрій би могли поправити свої інтереси і може навіть тайком працювали над тим, щоби викликати непорозуміня. На нещастє непорозуміня прийшли незабавки самі, а викликала йих нерозвага декотрих півголовків“.

*) Гадка Відмана в наведеній повисше книжці, стр. 143 і Зенковича (Wizerunki polityczne dziejów Państwa polskiego IV. Lipsk. 1885 стр. 245), що комітет той завязав ся ще 18. марта, і доперва третьої днини був розвязаний, зовсім невірна, як се видно вже з повисшого представленя уложеного вірно після сучасних жерел і записок очевидців. Оба сі автори нічим зрештою не поперли своеі гадки.

Так писав Dzien. nar. — та тілько в три місяці пізнійше, 23 іюня. Безпосередно-ж по розвязаню комітету навіть той самий Dzien. nar. видів в тім акті губернатора лиш одну вопіющу несправедливість і сильними словами боронив конечности такого комітету, а між діячами польськими з 21. марта бачив лиш самих таких людей, котрих розум, посвячене і серце повинні бути славою для Поляків. „Коли то була правда“, — каже він — „що живемо житєм конституційним, то повинна зараз бути скликана репрезентація народа до спільного діланя з начальником уряду, бо без скликаня такої репрезентації не лише нема конституції, але нема навіть переходу до житя конституційного і нескликане такої репрезентації є немов жарт над народом, бо житє, котре обізвало ся в масах народа, можуть спокійною дорогою, без оголошень по рогах улиць розказів поліційних, без багнетів і гармат успокоїти і повести лишень репрезентанти народа, освітлені санкцією і вірою тогож народа. Скаже може хто, що до скликаня репрезентації народньої треба сойму. Але ж на милого Бога! події житя політичного летять блискавкою! мінути становлять літа! Потреба отже, неминуча потреба, котра відзивала ся в серці кождого праведного і мислячого горожанина, була легальністю того комітету, *котрий був зорганізував ся. Час був і є дорогий, кожда страчена хвиля* значила богато. А щоби виказати і вияснити перед світом хвилеву діяльність того комітету, зачну від єго організації. Передовсім: комітет організував ся явно. По друге: о скілько він хотів бути явним і ясним в своїх діланях, о скілько хотів получити всі мисли і серця, як бажав згоди і братерства, те доказав тим, що на членів того ж комітету вибрав (хто?) представителів усіх верств і вір, а найвисшим доказом, що нічого не хотів ділати против уряду, був вибір двох військових цісарсько-австрійських членами того ж комітету. Чи ж не духом братерства, єдности і згоди віє з відозви голови комітету, котру він відчитав по зорганізованю комітету? Чи ж не повторено кілька раз сю відозву, котра була віроісповіданєм зібраного комітету? З чим же заступник голови вислав депутацію до губернатора? Чи ж в однім якім слові сказанім через комітетових показала ся охота вдирати ся в права істнуючої власти? Чи ж не толковано ясно як сонце, чим комітет хоче бути? Де-ж хоть би найменча помилка, хоть би найменча провина против істнуючої власти? А послушність того ж комітету і свідків, котрі були при розвязаню, чи ж не є доказом, як дуже він бажав згоди і супокою? Чи ж не доказав перед цілим світом тим ділом, що гадка, яко би ми любили сварки і незгоди, є фальшива? Чи ж представителі вибрані через такий нарід, котрий дав фактами доказ, що заслугує на віру, чи ж представителі толкуючі в той спосіб потреби і конечність зорганізованя себе яко тіло політичне, толкуючі так ясно і без облуди цілі свої і стремліня, заслужили на недовіре і розвязане через начальника уряду?!!! Люде дбаючі о добро публичне завязали той комітет. На першу відозву начальника уряду, на заміт нелагальности розвязали ся і розійшлись .. Розвязавши ся зложили тягар великої одвічальности, котру би на плечех своїх були мусіли двигати, в руки начальника уряду. Дав-би Бог, щоби він оказав ся належито відповідним для сего

тягару і для тих численних потреб, котрих теперішні обставини вимагають."

Але начальник уряду нічого так горячо не бажав, як лиш сам один, без комітету „двигати тягар великої одвічальности" і „заспокоювати численні потреби теперішніх обставин". Він кождим своїм словом і ділом старав ся доказати своїм противникам, що він і лиш він один відповідний для двиганя того тягару, а вони ні, і заявив навіть, що хоть би єго в сій хвилі покликали до Відня, то доти зі Львова не рушить ся, *поки не забезпечить утриманє порядку в краю* (*Dz. nar. ч. 2*). Помимо горячої філіпіки Dz nar. годі заперечити, що власне завязанє комітету і поведенє єго голови, Яна Добжанського, доказ той незвичайно єму улекшило.

Граф Стадіон старав ся на всі боки використати здобуту таким дешевим коштом побіду, і кілько міг, не допускав у Галичині навіть до ужитку тих прав конституційних, з котрих не лише Відень, але і другі провінції вже в повній мірі користали. В Відні давно вже знесена була цензура, в Празі і Кракові тоже; але у Львові, коли зараз по розвязаню комітету 21. марта явилась у гр. Стадіона депутація польських писателів під проводом гр. Олександра Фредра з просьбою о дозвіл на видавництво політичної газети (самі вони навіть не посміли взяти ся до того без дозволу!), то губернатор позволив лиш під услівєм зложеня дуже високої кавції і утриманя цензури у всій силі, і признав ся отверто, що робить се для того, щоби здержувати розвиток журналістики. Статі для Dziennika nar. присилані до президіальної цензури перечеркував, хоть були писані дуже блідо і осторожно, декотрих навіть зовсім не позволяв печатати. Допервa за кілька день, коли та сама депутація упімнула ся нарешті о цілковите знесенє цензури, повідомив губернатор, і то аж по довгих, дводневих торгах і спорах, письмом з 26. марта 1848 Ч. 3937 всі друкарні львівські, що з волі цісаря уділена вістала цілковита свобода печати. Та про те властителі друкарень мусіли заявити на жаданє губернатора, що не будуть нічого *приймати до друку, що би противило ся релігії, моральности або звернене* було против істнуючому порядкови суспільному або дотикало яких осіб. (Dz. nar. Ч. 7. Відозва друкаря Піллера: Do moich kolegów!) Та й депутація польських писателів повідомляючи в Dz. nar. (ч 3.) о знесеню цензури вважала конечним відозвати ся особливо до молодших писателів, щоби не забувзли, що ті, що так довго мисль людську тримали на привязи. все заслонювали ся тим, що свобода печати веде народи лиш до недолі і нещастя; бравши отже перо до рук повинни лишити на боці всякі особисті свари, а обертати мисли свої лиш на загальне добро народа свого і цілої людськости. Відозва ся не мала великого успіху, але характеристична тим, що показує, як несміливо польський рух по невдачі 21. марта посував ся на перед і як він, добиваючись окремо для себе здобутих уже в інчих провінціях свобід, бояв ся, що кожда ново здобута свобода може так як 21. марта польську справу скомпромітувати.

Характеристичний також спосіб, яким губернатор старав ся відстрашити депутацію від свободи печати і як він вже тоді старав ся

використати слабі сторони польського руху. „Народність польська“, — мовив він депутатам — „має дуже богато ворогів; вірте мині панове, що поки все, що має вийти з друку, перше до мене відносить ся, я стараю ся заборонити і придавити все, що вам шкідливе. G тут одна руська партія, котра вас з цілої душі ненавидить і готова таку ненависть ширити при помочи друку поміж простим народом. Скоро вам дам цілковиту свободу друку, чи ж буду міг їйм заборонити печатати, що їйм сподобає ся? Памятайте ж, що берете велику одвічальність на свое сумліне, одвічальність за наслідки свободи печати, котрі в наших обставинах можуть бути страшні.“ (Dz nar. Ч 88. Trzy miesiące...) Але Поляки мусіли наставати на уділене хоть сего одного здобутка революційного, коли не хотіли себе зовсім осмішити і здіскредітувати.

І справді знесене цензури було поки що їйх єдиним реальним здобутком. До жадної дальшої концессії для руху польського губернатор *не дав ся прихилити*. Коли Dz. nar. *в 6 ч. спробував унімнути* ся о знесене виданого з д. 20. на 21. марта заказу зборів в публичних справах навіть по приватних домах, і сказав, що комітет зложений через губернатора повинен виєднати дозвіл на такі збори під відповідною ґарантією для утримання публичного супокою, бо інакше признав би, що і збори на св. Йосифа (19. марта) були нелегальні, а уряд стратив би спосібність черпати відомости про стан річи з інчого жерела крім не конче чистих донесень підрядних агентів, — відповів губернатор зараз категорично: не позволю, і не без злобної іронії прочитав Дзєннікови лекцію о тім, як вольні горожане повинні в конституційних державах поводити ся. „Певне, що в державах конституційних“ — каже Gaz. Lw з 3. апр. ч. 40. — „горожане мають право збирати ся, але і те певне а навіть конечно потрібне, щоби те право було самою конституцією описане і вимірене; а першим і найсвятійшим обовязком кождого конституційного горожанина є тримати ся твердо границь конституційних і ніколи по за них не виходити. Колиб ми зійшли з поля свободи в розпусту, то швидко впали б ми в анархію і підпали б під перевагу грубого насиля. Коли отже має панувати лиш право, то лиш на право треба оглядати ся; а після права всякі збори заборонені, заборонені законом карним до тепер ще не відкликаним, бо нового закона конституційного ще нема, а до тепер відкликаний ще лиш закон о цензурі. Обовязком губернатора є дбати лиш о те, щоби всюди в повній силі виконувано постанови закона; сам він не може ані *нових законів постановляти* ані *обовязуючих переіначувати*. Візване Dz. nar. схибило отже з законної дороги; дозвіл губернатора був би нарушенєм конституційи го порядку і виходив би по за границі єго обовязку. Але помінувши становиско права треба вже з огляду практичного піднести, що наради над публичними справами на зборах не принесли би жадного пожитку, ба навіть могли би довести в краю до заколоту і знівечити публичний супокій і порядок. Бо коли освічена верства збирає ся публично і веде наради над справами публичними, то хтож смів би, при рівности всіх верств перед правом, заборонити муживам, щоби і вони не збирали ся? А хто ж може ручити, що би з того вийшло, коли би тисячі і тисячі мужиків згорнули ся в одно

місце на наради? Ті самі панове, що тепер упоминають ся о право *вольних сходин для себе, самі перші закинули б урядови, як він може* щось такого терпіти — і дуже справедливо. Коли отже не хочуть мати причини до скарг, то нехай дадуть самі добрий приклад і нехай, як се вже сама чесність радить, підопруть щиро змагане уряду, котрий хоче осягнути найважнійшу ціль в теперішній хвилі — чекати (!) супокійно на близькі закони конституційні".

Помимо колючої іронії статя ся Gaz Lw. а властиво висказані в ній гадки губернатора, були трохи нещирі; він зовсім не бояв ся несупокою поміж мужиками, бо тримав їх цінко в руках і по крайній мірі в тім часі, про котрий іде тепер наша річ, так само не думав робити їм ніяких концесій як і освіченим верствам. Він використав лише в данім случаю страх кермапичів польського руху перед мужицтвом, щоби сяк-так умотівувати заказ ненависних сму публичних сходин політичних. Він забув навіть, що як-раз в попереднім числі тої самої Gaz. Lw. вихваляв мужиків за їх супокій, розвагу і послушенство, коли єму треба було дементувати пущену через Wiener Zeitung поголоску про лагодивший ся б-то бунт мужицький. „Хоча їім (мужикам) заповіли знесенє панщини, то все ж таки вони обовязки свої з *особлившим супокоєм і розвагою сповняють і всюди вірну прихильність* свою до наймилостивійшого цісаря і короля і послушенство законам явно і щиро заявляють" (Gaz. Lw. Ч. 39). Але губернатор мало дбав о логіку в полеміці с противником; єму передовсім ходило о утриманє власти державної в цілій єї абсолютній силі, а в тій ціли використував усі помилки і слабі сторони противника, котрий не був на стілько здогадливий, щоби в першій хвилі виборотн собі від заполоханого 19. марта губернатора всі політичні свободи, конечні до дальшого веденя справи.

Допєрва в 19. ч. з 19. апр. здобув ся Dz. nar. на відповідь Газеті львівській. „Коли настрій неосвічених мужиків наших є для публичного супокою небезпечний", каже він в передній статі — „то не розуміємо, чому би більше освіченим жителям міст треба заборонити політичних зборів... Як раз на підставі рівности ми пришли до противного заключеня, а іменно до того, що збирати ся нам вільно. Після нашої гадки рівність перед правом лежить в тім, щоби кождий горожанин і кожда кляса горожан однаково лиш за власні провини відповідала. Значить, і заказ зборів по містах для того, що збори мужиків *могли би заколотити публичний супокій*, після нашої думки як-раз противний прінціпови рівности перед правом. Адже ж ми зовсім не вимагаємо, щоби на случай можливости несупокою по містах заборонювано мужикам збирати ся на сходини. Не вимагаємо для себе нічого особливого, нічого такого, що би противило ся праву рівности. Рівність і правдива свобода не дадуть ся розділити. Нехай же нам уряд не відбирає свободи в імя рівности, бо де нема свободи, там є лиш рівність неволі".

Очевидна річ, що така полеміка журналістична, котра була *властиво обявом боротьби між двома сторонами о пановане над краєм*, не

лишень не залагоджувала напружених по розвязаню комітету відносин між Поляками а урядом, але їх ще більше заострювала, бо губернатор на полеміці не кінчив, але маючи власть в руках переводив свою волю рішучо і енергічно, не позволяючи ані на політичні сходини, ані не вдаючи ся в жадні компроміси в справі розвязаного комітету. Компроміс такий предложений був в адресі внесенім до него д. 31. марта *); в нім проектувало ся утворене комітету в той спосіб, щоби істнуючий виділ Станів галицьких збільшити 48 особами з шляхти, міщан і з інтелігенції, „посідаючими публичне довіре". З тих 48 осіб мала б „проживаюча у Львові шляхта вибрати 15, проживаючі у Львові міщане львівські і з інчих міст 15, вреші духовенство всіх віроісповідань, доктори і докторанди всіх факультетів, учителі публичні, писателі, завідателі фабрикі і промисловці також 15, а університет 3 члени. Комітет той мав би вибрати з поміж себе голову і 2 секретарів; засідання его мали би бути публичні, а діяльність его мала би тривати аж до зібрания конституцій их заступників народа. Ціль его мала би бути: введене в житє пунктів петиції з 19. марта, вже дозволених, а також тих, котрі будуть пізнійше дозволені. Та губернатор на сей проект не дав жадної відповіди. Всякий комітет, котрий би посередно або безпосередно вдивав ся в прерогативи его власти, був ему ще більше ненависний, як публичні сходини політичні, і він усіма силами доки міг не допускав до его утворея.

(Далі буде.)

Іван Заневич.

*) Adres obywateli podany dnia 31. marca Jego Excellencyi Gubernatorowi. (Zbiór Rozmaitości z 1848 roku. Бібліотека ім. Оссолінських Ч. 44150|17.)

Євангелія.

Статя Моріса Верна.

(Конець.)

II.

Характер і вартість історична євангелій; їх можливе походженє.

Ми присвятили чимало місця порівнюючому аналізу та критиці євангелій і нам здаєть ся, що се єдиний спосіб до розясненя їх вдачі та історичної вартости. Хто читав наші досліди уважно, той зрозумів запевне, як перше по даті євангеліе — таким по нашій думці є євангеліе звane св. Марка — дало початок трьом іншим, і як явились на світ одно по другому євангелія св. Луки, св. Матвія і св. Івана. Здумаймо собі трьох будівничих, що взялись приладити вже готову буд'ву для трохи змінених вимог; вони затримують деякі частини, перероблюють інші, а часом становлять і зовсім нові прибудівки.

Але тут ми мусимо спинитись на деяких точках, ледво зачеплених досі. Ми показали, що св. Лука певне мав перед очима євангеліе св. Марка і вмістив єго в свій твір, додавши звістки про дитячі літа і про воскресеніе та розширивши поле для розвитку ідей про боже милосердє та про високу вартість віри і молитви. Гаразд! Чи маємо ж уважати, що сі переробки і додатки були навіяні авторови писаними жерелами, які він мав у руках поряд з євангеліем св. Марка? На се треба рішучо відповісти: ні, не вважаючи на думки критиків, що силкують ся довести, ніби в часи св. Луки можна було братись поправляти готовий текст тілько при помочи писаних документів або устних переказів однакової ваги. Св. Лука зробив нове виданє євангелія, поправлене, перероблене і значно доповнене задля причин тілько догматичних і тенденційних; треба вважати, що єму або скорше може єго окруженю належить сяя заслуга чи вина, а зовсім не тим якимсь таємничим жерелам, що ніби то він знайшов. Він нам сам показав, як по єго думці треба подавати „Євангеліе“ сучасним людям. Ми виказали, що й св. Матвій так само брав ся до сеї справи. Ми черев те поставили се писанє третім з ряду, що так ми лекше можемо здати собі справу про єго складане і зміст тим способом, якого трималисъ; ставлячи-ж св. Матвія раньше св. Луки ми не можемо дійти ні до якого виводу; при тому багато уступів у св. Матвія доказуе, що він дальше стоїть від початкової церкви, ніж єго попередники: се видно по єго старанях — подати доктріну дуже вироблену і стрійну, по єго нелюбові до жидівства, по прославленю особи і діяльности ап. Петра, по патяках на дуже розвиту організацію церкви.

Що до св. Івана, то він в загалі не одрізняєть ся ні замірами, ні вірою від своїх попередників, хоч про те нераз різко противить ся їм; сими сперечностями він завдав чимало клопоту скільком поколінням екзегетів. Що ж, хіба й він користував ся з якої скарбниці, невідомої старшим письмовцям? Багато критиків розвивають і таку думку, часом навіть і досить зручно й дотепно, але тим тілько самі себе збивають. Коли ж положити, що автор четвертого євангелія знав три перші. то можна лехко обяснити всі єго переробки в фактах, починаючи з воскресеня Лазаря і кінчачи постановою цілого плану, що переносить в столицю все головне і єдино маюче значіне з житя і подій Мессії. Се могло бути навіяне таким реченем, ужитим у двох євангеліях: „Єрусалиме! Єрусалиме! ти, що вбиваеш пророків! Скільно разів я хотів зібрати твоїх дітей, але ви не схотіли того.“ (У св. Луки, XIII, 34; порівн. у св. Матвія, XXIII, 37.)

Євангелія св. Луки, св. Матвія і св Івана треба роздивлятись як три переробки євангелія св. Марка, зроблені одно по одному, щоб загодити нові потреби христіянськоі церкви і освітити деякі елементи догматичні занедбані до того часу. Отже треба поставити питанє, чи автор євангелія св. Марка, пишучи свій твір, основу трьох інших, мав іншу мету, ніж вони, чи він писав для доктріни, чи власне для історіі? Іншими словами: чи перше єьангеліе має інший характер ніж три пізнійші? Досить роздивитись аналіз поданий нами, щоб відповісти на се питанє, а сей аналіз доводить нас до того, щоб бачити в творі св. Марка теологічний виклад про мессіанічну роль Ісуса з Назарету, де говорить ся з початку про те, як він проповідує царство боже і робить дивні уздоровленя, потім як іде відважно на страту, щоб визволити грішних і нещасних людей. Між св. Марком а другими євангелистами є тілько та справедлива ріжниця, що Марко перший визначив твердою рукою план „викладу євангельського“, а другі тілько поправили єго працю. Але ні один ні другі не думали писати справжньоі історіі, збирати і подавати в строгому порядку факти зовсім певні; найкраще оправдує нашу думку та свобода — можна се сказати без ваганя, — з якою вони переробляли оповіданя своіх попередників скрізь, де думали, що більше чи менше радікальна зміна послужить на користь наймильшій для них доктріні. Програма розвита у св. Марка є не що інше, як тема для проповіді христіянськоі, такоі, яка була встановлена після одного або двох поколінь в гурті тих, що признавали особу Ісуса з Назарета за Мессію, про якого провіщали пророки. Отож там і представлено, як Ісус виповнив програму мессіанічну, визначену в св. Письмі, всею своєю діяльністю в загалі, і власне тою смертю на хресті, що стала од разу підвалиною новонародженої віри. Крайні періпетіі діяльности Мессіі, власне остатня перемога над ворогами Бога і правди, страшний суд, панованє царства божого на землі все те відсунуто на пізнійший час, і теологія взяла ся розвивати, набираючи вітхненя особливо з текстів Ісаіі та Псальмів, потрійний тіп Мессіі: учителя, лікаря і мученика. Ось тема євангельськоі історіі; але ті подробиці або елементи, що становлять тіло сеі теми, де взяв йіх

св Марко, котрого ми тут уважаємо виразом молодих християнських громад?

Тут можемо вказати на великі постаті з Старого Заповіту та на значнійші події з історії Ізраеля, як на такі, що найбільше помагали ділу, і між ними на першому місці на самі дивовижні пригоди з виходу в Єгипет і вандрівки Ізраеля по пустині, а передовсім на дивне житє пророків Ілії та Єлисея. Се велика заслуга Штрауса, що він звернув загальну увагу на сей пункт. Коли Ісус з Назарета був признаний за Мессію обіцяного і жданого, тоді віра християнська перенесла не него все, що тілько оповідання з минулого затримали надзвичайного про типічні особи якого небудь Мойсея, Давида, Ілії або Єлисея, про самий народ ізраельський, все, що тільки споминалось у пророків про діла, віднесені до будущого Мессії. Нема ні одної подробиці в чотирьох канонічних євангеліях, яка б не походила з вітхнення біблійних книг або не була б позичена з сих книг. Треба тілько виділити окреме істнованє в першій половині панованя Тіберія людини, що викликала великий рух серед люду галилейського та юдейського, звіщаючи початок мессіянськоі ери Сучасний уряд брутально відповів на те муками і стратою в столиці, за римського прокуратора Понтія Пилата, але гурт відважних учеників признав ту людину за Мессію.

Щоб показати виразнійше, до якого ступня св. Марко позбавлений прикмет літописця, що старає ся вірно віддати недавно минулі події, пригадаймо кілька типових рис Ось Ісус двічі втихомирює на озері хвилі здійняті бурею (св. Марко, IV, 35 і далі; VI, 47 і далі). Кому спаде на думку, не впадаючи в плиткий раціоналізм, бачити в сьому епізоді в подвійній формі змінений спогад справжньої події? Се тілько два способи виражати віру в велику власть Мессії, пана світових сил; але та обставина, що письмовець не відступив перед подвійним виданем сього епізода, показує, що він мало придає ваги тому, як власне сталось се чудо, що ставить на один рівень дві версії незгідні між собою, але заневне однаково звісні серед громад християнських, та що він має на думці мету чисто догматичну, аби скріпити віру християн серед небезпек, якими загрожували їйм ворожі сили. Св. Марко не вагує ся теж подати в двох формах роздаваня хліба (IV, 35 і далі; VIII, 1 і далі; повірн. VIII, 19—21) та мало дбає про незвичайність подвійного оповідання об тім, як Христос згожуєть ся нагодувати простим хлібом голодну юрбу, — той Христос, що подавав усім високий поживок духовний, — він навпаки ставить се як аргумент; врешті чудо розмноженя хліба взяте з легенди про Єлисея (2 Царств, IV, 42—44). Сі подвоєня показують теж, що оповіданя мали вже викінчену форму в той час, коли писав автор євангелія св. Марка.

Коли ми впевнились в чисто догматичному й апологетичному характері чотирьох євангелій і виказали, що факт відбуває там роль другорядну і підрядну, то ми втвердились у сьому при помочи ріжних уваг, а з них одна особливо має велике значіне. Не тілько неможливо відзначити поступ чи який небудь хід в євангельській історії, але

сама ві оправа невиразна й туманна. Топографія Палестини, власне Галилеї в І. в. н е. нам доволі відома. Отже євангелія виставляють центром діяльности Ісусовоі Капернаум, таку місцевість, якоі саме істованє не досить доказане в ту епоху, а положенє ві не було досі визначене на землі палестинській. Так справа стоіть майже з усіма місцями, де відбуваєть ся історія євангельська. Се пункт першорядного значіня, але на него досі не звертали потрібноі уваги. Ми зазначимо тут теж невиразність і недостачу звязку в описі уряду митарів або зборщиків, де автори не в стані ніколи сказати докладно, кому служили сі агенти; чи збірали мита в пограничних містах, чи були урядниками для збиранія місцевих податків? По сьому ми можемо зважити характер і вартість історичну чотирьох євангелій. Йіх характер є головно теологічний і апологетичний; йіх вартість історична власне через такий характер є як найменша. Коли ж приходить ся оцінити йіх вартість моральну, релігійну, духовну, то ми скажемо, що проби критичні ніяк не вмалили ві і що християнство, змалювавши чотири рази постать Христа, дало побожним і чутливим людям поживок незрівнаноі сили, краси і смаку. Євангелія стали гідним вінцем тих вартих подиву доктрін, виложених в книгах законодавчих, історичних, пророцких і лиричних Старого Заповіту.

Відкладаючи трохи на далі деякі конечні вказівки про історію критики євангелій, ми приступаємо тут до питаня про можливе похожнє наших книг. Для сього ми маємо вже багато вказівок: найперше та обставина, що вони всі були писані по грецьки (просимо відкинути традицію, ніби єв. св. Матвія — переклад з єврейського або арамейського, бо вона не має жадноі вартости) ставить нас досить далеко від початків церкви; потім великі промови так звані есхатологічні (у св. Марка, гл. XIII. і параллельні місця у св. Луки та Матвія) переносять нас видимо в часи пізнійші Тітового зруйнованя Єрусалиму в 70 р. христіянськоі ери, — се відносить ся до всіх перших трьох євангелій, далі неневний характер географічних кадрів доказує, що письмовці мало знали середину Палестини і жили заневне в приморських містах Сирії; нарешті ми вкажемо на розвиток доктріни, що вже є мінна у св. Марка, у св. Луки показує наклін до соціялістичного містіцізму, у св. Матвія приймає укінчену форму, а врешті у св. Івана являєть ся з усіма прикметами тонкоі теології, нахиленоі троха до гностіцізму і у всякім разі мало приступноі для загалу. Все те заставляє нас віднести початок наших євангелій в час між 80 і 100 роками (більше того; так св. Марка в 80, св. Луки в 90, св. Матвія в 100) в громади християнські, що жили в приморських містах Сіро-Фенікії, що до євангелія св. Івана, то ми его поставимо троха пізніше, в перші чверть другого столітя, а появилось воно певне в якій громади в Сирії або в Малій Азії.

Перейдем до питаня про авторів. Друге євангеліе являєть ся нам по своїй назві як твір певного Марка, що помагав в роботі св. Павлови і св. Варнаві і, як заневнює легенда, св. Петрови теж; мало можливости, щоб той переказ мав яку небудь вартість. Євангеліе повстало напевне з початку в анонімній формі, а тілько потім, коли явилось

кілька інших видань, подумали про те, щоб одрізняти їїх по авторам, говорячи: Добра звістка про Ісуса Христа по такому-то. Те ж саме ми скажемо й про замір надати третє євангеліє певному Луці, ученикови й товаришеви св Павла; на сей раз твір є чисто особистий, при тому він призначав ся виразно для певної людини, але імя мусіло хутко загубитись і тоді почали шукати в історії первісної церкви якої особи з доброю славою, щоб поставити еї в заголовку. Даючи імя вже не товариша апостолів, а справжнього апостола, одного з перших учеників Ісуса, святого Матвія, в заголовку євангелія, що було написане третім а тепер займає перше місце, хотіли мабуть додати єму більшої вартости проти подібних творів; але ми доказали, що прикмети сього євангелія становлять єго на добру далечінь від початків церкви і воно не може бути жадним способом твором людини, що знала особисто Ісуса. Чи сей переказ походить з того самого часу, коли була зложена книжка? Се дуже можливо і ми мали б тоді справжній приклад псевдонімії або псевдоепіграфії. Тим часом коли імя св. Матвія не споминаєть ся в самій книжці а тілько стоїть в заголовку еї, то нема чого обстоювати при сім. За те четверте євангеліє є твір виразно псевдонімний; єго автор намагав ся виставити апостола проти апостола, св Івана проти св. Матвія. В самій книжці автор обявляє, що він не хто інший, як „той ученик, котрого любив Ісус“; трудно в сій постаті бачити кого іншого окрім апостола Івана; се так і зрозуміла церква, виписуючи се імя в заголовку книги. Тут ми маємо діло з писанем псевдоепіграфним, на взір тих, що складають більшу частину Біблії, і нам сердечно шкода тих людей, що завзято силкують ся звязати хоч би найтоншою ниткою містичного писателя першої чверті II. століття з сином галилейського рибалки Зеведея.

Ми скажемо дуже мало про текст наших євангелій, обмежуючись нагадом, що текст переданий нам, який ми можемо встановити за помічю рукописів V в. і дальших часів, дійшов до нас непописований; однак він має численні варіанти і в новітних виданях в него закрались чималі уступи, зовсім позбавлені автентичности, власне у св. Марка (XV, 9—20) і у св. Івана (VII, 53—VIII, 11) себ то ненадежні до первісної редакції, поминувши деякі окремі вірші.

Скінчимо отсю розвідку кількома показами на історію і критику євангелій Церква не бачила жадної невигоди в тому, щоб прийняти чотири євангелія зарівно, не вважаючи на чималу ріжницю між ними; вона віднеслась була в сьому випадку до свого завдання так само широко, як і збирачі канону Старого Заповіту, певні в тому, що нема жадного лиха, коли добру річ переказати на кілька ріжних ладів; властиво вона, сліпо і сама того не знаючи, затримувала почуте не історії, але догмату, що було в тих писанях. Церква дала євангелію св. Матвія, писаню апостола, почесне місце; що до єв. св. Івана, вона не відважилась відкинути єго, але показала своє недовіре призначивши єму четверте місце, не вважаючи на єго претенсії переказувати євангеліє в далеко кращій формі ніж єго попередники. На жаль, теорії божого натхнення, до того ж взяті надто вузко, матеріально, починають переважувати; св. Августин, що не вмів стати вище сього, силкуєть ся

виправдати сей розпорядок євангелій говорячи, ніби автори писали в такому порядку, в якому їх твори уміщені в каноні; він пробує, теж не конче вдатно, обяснити або вменшити ріжниці й суперечности виразні, які там знаходять ся, коли тілько почати там шукати викладу подій справді історичних. Він перший розпочав безплодну роботу гармоністики або погоджування, що калічить факти і тексти, або погодити їх і часто мусить їх роздвоювати і розтроювати, коли вже видно, що вони напевне уривки зведені до купи. Після реформації теологія католицька й протестантська з ростучою відвагою й сліпотою визнають доктрину натхнення що до слова, що до літери; критика євангельська стає чимсь розтягненим і нудним. Врешті трошки світла проблиснуло в сій темряві дякуючи німецьким школам протестантської критики, що в другій половині минувшого в. почали обстоювати за правом толкування святих книг з оглядом на граматику та історію. Пробують поставити на грунт справді літературний питаня про складане євангелій і відносини їх між собою. На жаль, філософські та догматичні завдання все таки мішають ся до роботи і відбирають найрозумнійшим людям найяснійшу їх здібність — прозорість думки, притупляють вістре критичного скальпеля. Так при порівнюючих студіях над трьома першими євангеліями, т. зв. сіноптичними, дійшло ся до такого питаня: яким способом письмовці, що місцями переказують один другого літерально, часом рантом показують такі характерні ріжниці? Чим витолкувати сі перескоки від невільницького копіованя до незалежности? Тоді видумано істноване первісного євангелія, тепер втраченого, — устного, але врізаного в памяти вірних, казали одні, — писаного, запевняли інші, — і отсе євангеліе кождий з письмовців мав ніби вложити в свій твір, прилучивши до него додатки взяті з інших жерел. Се ніби то розяснене не давало жадного кінця-ладу. Але ніхто не зважував ся прийняти єдино можливе рішенє, що ріжні євангелія сходять ся літерально там, де їм не треба нічого зміняти для догмату, а навпаки дають собі волю скрізь, де думають, що можна подати яку правду нову або не досить зазначену до тої пори.

Коли б студії над Старим Заповітом не були тоді так дивно занедбані, екзегети дослідили б се явище, порівнюючи книги Царів і Параліпоменон (Літописі), де місця зовсім нові йдуть слідом за літерально списаними; вони б зрозуміли теж, що такий спосіб роботи основуєть ся на зміні поглядів догматичних. Але вони всі не хотіли немов через якусь нещасливу упертість признати сю правду, що очевидячки виходить з дослідів новітньої критики; вони не хотіли уділити місця вигадці особистій, витворови догматичному й теологічному; се справді провадило за собою руїну історичности історії євангельської, і інтереси шкіл теологічних, здавалось, вимагали того, щоб не приступати просто до небезпечної проблеми про реальність фактів дотичних особи Ісуса. Не вміли навіть дійти того, в якім ладі треба ставити наші євангелія: по черзі то вважали євангеліе св. Марка першим по даті, то знов становили єв. св. Матвія на першому місці. І потім коли встановлено, що єв. св. Матвія з его противжидівськими тенденціями не могло бути первісною формою євангелія, то вигадали євангеліе п р о т о-М а т в і я,

з жидівською барвою, що потім би то було поправлене і перероблене на єв. Матвія противної барви.

Тюбінгенська школа не спромоглась вийти з сього безсилля, і сам Штраус, що кинув таке ясне світло на євангельську проблему, показавши все, що є там позиченого з Старого Заповіту, не міг сказати нічого досить певного про їх характер і відносини між собою. Тоді, тратячи що раз то більше надію розвязати питанє про лад євангелій, почали вигадувати Прото-Девтеро й Тріто-Матвіїв, Прото-й Девтеро-Марків, так що стали казати: Прото-Матвій, Прото-Марко, Девтеро-Матвій, і т. і. До сього часу розшарпування належить напр. Рейс (Reuss), що утримує, ніби в первісному євангелію св. Марка не було ні міссії св. Івана Хрестителя (I, 1 - 20), ні відділу VI, 45—VIII, 26, ні оповідання про муки (гл. XIV—XVI). Що до четвертого євангелія, то ему не більше пощастило: ясно було для всякої неупередженої думки, що автор постановив собі зменшити до певної міри євангельський грунт, топлячи факти в тонких спекуляціях догмату, зводячи чи підносячи їх до гідности тіпів чи символів; але по нечуваній сперечности стали доказувати, що се писанє, таке придатне для ріжних нових комбінацій теологічних, мало в собі збір подробиць надзвичайно автентичних. Се був спосіб, щоб поставити під захист св. Івана деякі новітні смілости, але ж се не була здорова екзегеза, і можна дивуватись, що панове Ренан та Сабатье обстають при тих шкідливих помилках школи Шлейермахера.

Найбільше додало плутанини те, що придали значінє не зовсім до ладу кільком стрічкам письмовця християнського другого столітя, Папіяса, захованих в Історіі Церкви Евзебія (III, 39): „Марко зробившись товмачем Петра написав, правда не дуже впорядкованим способом, але так докладно як тілько міг пригадати, речі роблені або казані Христом... Що до Матвія, то, навпаки, він зложив і написав мовою єврейською збірник промов (Господніх), і кожній їх толкував як умів", і т. і. Намагались прикласти сі слова до канонічних євангелій св. Марка й св. Матвія, та се було чистісіньким абсурдом, бо раз, що єв. св. Марка є заневне найбільше упорядковане з усіх чотирьох наших євангелій, а друге, що єв. св. Матвія не є виключно збірником промов, і коли тілько роздивитись єго краще, то треба відкинути всяку думку про єврейський або арамейський оріґінал. Дарма! Хотіли боротись проти очевидности, силкуючись знайти безладє в канонічнім єв. св. Марка, насильно перекладаючи вираз logia (речі, промови) словами „промови і події", або обявляючи, що се доказує істнованє євангелія Прото-Матвія, зложеного виключно з промов і що пізнійші письмовці, невідомі автори Девтеро-Матвія і єв св. Луки, вложили єго в оправу євангельської драми. Після сього бажали надати виключну вагу фактичній оправі поданій св Марком, і „промовам" Ісусовим захованим у св. Матвія, не беручи на увагу, що перша має дуже теологічний і надприродний характер і що другі показують, від початку до кінця, на церкву християнську вже впорядковану незалежно і в викінченою організацією. Справді, коли почати піддавати виразну проблему історіі літературної під якесь реченє без авторітету, то можна тим тілько гірше заплутати питанє; так воно й сталось. Ми певні, що до

якого небудь можливого для всіх рішеня можна прийти тілько під умовою — брати наші євангельські писаня в їх теперішньому стані, бо він (більш-менш, запевне) той самий, в якому вони були з самого їх народженя, і зважитись відкинути питане про автора в вузькому значіню сего слова, а тим самим відкинути шукане якогось первісного стану наших ріжних євангелій. Ми говоримо се для критиків, що почувають ся досить сильними, щоб офірувати свої вподобаня і помилки фактам дослідженим наукою, а не вподобаним. Що ж до нас особисто, то ми мусимо обявити, що глибокі студії над ходом літературного складаня законодавчих та історичних книг Старого Заповіту довели нас до обясненя, при якому можна рішити ті трудности, перед якими невелике число найбільш сумлінних наших попередників обявили себе безсилими. Що до заступників ріжних церков, то ми просимо їх заховати при собі свої переконаня і не компромітувати скарбниці почутя і доктрін, якою вони владають, упертим підтримуваньем неможливих до принятя рішень літературних.

Ми не можемо розпочинати на сьому місці *бібліографії* євангелій, *що могла б бути тілько нудною і безконечною номенклатурою*; до того ж ві можна знайти у Рейсовій La Bible в томах названих Histoire évangélique (1876). стор. 715—719 і la Theologie Johannique (1879), стор. 405—410 і в его-ж Geschichte der Heiligen Schriften des Neuen Testaments (див. остатне видане). З погляду традиційної ортодоксії ми зазначимо Manuel biblique Бакеза і Вігуру (Bacuez et Vigouroux, Nouveau Testament). Екзегетична праця найбільш поступила наперед у німецьких протестантських школах; вона поважно зведена до купи у Holtzmann. Die Synoptiker і Hand-Commentar zum Neuen Testament Ми особливо припоручуємо ті томи Біблії Рейса, що трактують про євангелія сіноптичні та Іванове; там можна знайти всі елементи повної студії, питаня поставлені розважно, розібрані з дуже високого погляду, часто рішені геніяльно; але при близшому розмислі можна побачити, що ні проблема взаімних відносин між чотирма євангеліями, ні проблема їх справжнього характеру, їх історичної вартости і можливого походженя не знайшла собі там твердого і гідного рішеня. Ми дамо такий самий суд і про дотепні розправи, що умістив д. Сабатье в Ліхтенбергеровій Encyclopédie des sciences religieuses, а іменно Synoptiques (Evangiles) і Jean (Evangile de) в т. XI. (1881) і VII. (1880). Особлива заслуга Штрауса є та, що він у своїй Nouvelle vie de Jésus (переклад французький Nefftzer'a і Dollfus'a) підніс значінє елементів взятих Євангеліем із Старого Заповіту. В творі голандського теолога Шольтена, Das aelteste Evangelium (німецький переклад з орігіналу 1869 р.) видно відважну але не доказану пробу — віднайти під теперішніми євангеліями євангеліє первісне; штрасбурська Revue de théologie (1864 і далі) подала, після Шольтена, дуже вдатну Étude historique et critique sur le quatriéme Evangile. Згадаємо ще Фолькмара, Der Ursprung unserer Evangelien і дуже заслужену працю Б. Вейса, Das Marcusevangelium und seine synoptische Parallelen (1872) і Das Matthäusevangelium und seine Lucas-Parallelen (1876).

Можна сказати в загалі, що новітня критика протестантська не спромоглась обяснити євангелій, особливо сіноптичних, де вона намагалась шукати спогадів більш або менше перемінених про справжні події, збору народніх анекдотів, не розуміючи, що вони глибоко догматичні, що се твори свідомі і обмірковані теологів або гуртів учених (docteurs), що в них під фактами скрита доктріна. Праці присвячені св. Іванови кращі.

Скажемо врешті скілька слів про роботи чисто французького походженя. Ренан присвятив один том своєї Histoire des origines du Christianisme євангеліям; Аве (Havet) трактує теж про них в остатньому томі Christianisme et ses origines; але критика першого вийшла хибкою, несмілою, повною сперечностів і шкідливих скоків назад, другий же пробиваючи собі шлях з міцною звагою, бачить часто тілько один бік проблеми. Де Пресансе в Jésus-Christ показує певний наклін зробити працю критика й історика, але не може відважитись на неминучі жертви; те ж саме ми скажемо й про Vie de N. S. Jésus-Christ аббата Фуара (1880) і про Jésus-Christ Дідона (1891). Що найоригінальнійшого появила Франція, то се запевне Évangiles Ейхталя (1863): хоч недостачі і хиби сеї книжки кидають ся в очі, але вони надолужують ся видатною незалежністю та скількома сміливими й світлими поглядами, власне там, де говорить ся про свідому творчість, яку автор признає за додатками властивими св. Луці.

Ми коротко зберемо до купи в формі положень звязаних взаімно здобутки наших дослідів над євангеліями.

1) Всякий виразний погляд на євангелія мусить виходити з досліду початкового питаня про їйх взаімні відносини, а дослід той може бути встановлений тілько достотним порівнюючим аналізом.

2) Сей аналіз показує, що автор єв. св. Луки знав і користував ся єв. св. Марка, що автор єв. св. Матвія знав і використував єв. св. Марка й Луки, а автор єв. св. Івана знав і використував єв. св. Марка, Луки і Матвія; отже євангелія йдуть одно по одному так: св. Марко, св. Лука, св. Матвій і св. Іван

3) Цілком виразний замір ріжних євангелистів був зовсім не в тому, щоб доповнити один одного. а в тому, щоб замінити собою других, бо вони вважали себе здібними дати видане „Євангелія“ вище від всіх попередніх праць

4) Завданє св Марка було в тому, щоб подати в повній формі виклад про месіанський характер наданий церквою Ісусови Назаретському; св. Лука, св. Матвій і св. Іван по черзі розвивали сю тему, з чималими догматичними відтінками і кожній по своїй волі переміняв історію євангельську, щоб дати місце ідеям милим для авторів або красше для гуртів чи шкіл, до яких належали автори.

5) Сі ріжні видання Євангелія суть таким способом утворами справжніх теологічних шкіл, що вживали грецької мови і мали все, що можна назвати дуже виразними особистими відзнаками; школи сі процвітали, по всіх признаках, починаючи з 75 р. серед поважніших християнських громад в Сірії й Малій Азії.

6) Всі вкупі внутрішні і сторонні свідоцтва сходять ся в тому, що треба відкинути гіпотезу, ніби єв. св. Марка написано раніше 80-го року нашої ери; поруч з сим вони примушують не ставити початку єв. св. Матвія пізнійше 100-го року нашої ери; дати сі більше-менше певні як і та дата (90-ий рік), що ми даємо для єв. св. Луки; можна вважати, що єв. св. Івана явилось на світ в першій чверті II. віку.

7) Нема причини припускати істноване одного або скількох євангелій первісних, або ріжних форм, що перейшли канонічні євангелія раніше ніж увійшли в укінчену форму; ще менше можна гадати, щоб євангелисти могли послугуватись жерелами писаними чи устними, аби переробляти твори своїх попередників; що найбільше можна припустити, що автор євангелія св. Марка розпоряжував елементами заведеними в укінчену форму, писаними чи устними; але пробувати віднайти їїх було б марним заходом.

8) Євангелія канонічні, се есть твори анонімні, їїх дату й походженє можна визначити тілько досить невиразно і то не називаючи авторів; очевидно вони всі чотири належать до того часу, коли христіянство зірвало зовсім з жидівством і оперлось на гуртах не-ізраельського походженя; всі чотири отверто ліберальні при своїх окремих відтінках, і показують вплив тенденцій св. Павла

9) Зміст євангельської історіі головно списаний з постаті і діл Мессіі, таких якими знайшли їїх учені первісної церкви в книгах Старого Заповіту; „Євангеліе“ се є писане догматичне під прикрийкою історіі, і має на меті доказати, що тіп Мессіі, провіщаний через пророків, був справдженний Ісусом з Назарету.

10) Сей доказ ставить конечним істноване особи з сим іменем, що справді істнувала і викликала глибокий і міцний рух в громаді жидівській в Галилеі та в Юдеі за часів імператора Тіберія, як своїми вчинками так і остатніми муками, якими закінчилась єї діяльність.

11) Признане виразно теологічного характеру євангелій запевне провадить за собою поменшенє їїх вартости як історичних документів, але тим самим ще яснійше виставляє їїх непорівнану вартість релігійну й моральну. Се плоди думки зовсім свідомої і розваженої, дозрілого і обмисленого переконаня, се ті твердо і широко заложені підвалини, на яких выросла будова христіянськоі доктріни.

З французького перекл[illegible]а

Л. У.

Знадоби для пізнаня

народніх звичайів та поглядів правних.

Передне слово.

В одній з чудових „Поезій в прозі“ Ів. Тургенева прирівнує ся руський мужик до Сфінкса; інтелігент глядить цікаво в загадочне лице того Сфінкса і даремно силує ся вгадати, що криє ся під тою маскою, яка душа проглядає крізь ті таємні очи...

У нас на галицькій Руси зовсім не много зроблено для пізнаня народа, того Тургенівского Сфінкса, тай то хто знає, чи не більша тут припадає заслуга чужинцям як своїм *). Говорить ся у нас про простий нарід дуже много, робить ся для него мало а знає ся его ще менче. Коли однак на декотрих ланах народознавства (етнографії) зібрано вже і в нас чимало сирого матеріалу а навіть бачимо проби наукового обробленя і вихіснуваня того матеріалу **), то інчі лани стоять сумним, запущеним облогом Такою дівичою, можна сказати, пусткою, котрої ще не рушало перо, є також народне звичаєве право ***). На тім полі нема мабуть у нас хоч би найдрібнійших починів.

Тую обставину, що у нас ніхто ще доси не звернув уваги на народні звичайі і погляди правні, можна собі дуже легко пояснити. Передовсім народне звичаєве право не підпадає так легко під змисли, як напр. народні пісні або вишиваня тай в загалі твори народньої словесности і вироби народнього промислу. Народню пісню учути або народню меріжку побачити може дуже часто навіть той, кого ані пісні ані меріжки не інтересують і хто їіх не шукає Натомісць народні звичайі і погляди правні зауважає тілько той, хто умисне за ними слідить. Вони не мають змислової екзістенції, істнують тілько in abstracto; in concreto маємо тілько факти буденного житя, і потреба допервa ті факти умисне аналізувати, щоби доглянути їіх юридичне значіне. А се не кождий потрафить. Щоби записати слова пісні народньої або відрисувати меріжку, до того вистане бути грамотним чоловіком; щоби ж описати народні звичайі і погляди юридичні, до того треба

*) Нагадаю, що галицькі Русини не здобули ся ані на один збірник нар. пісень або нар. меріжок, а все те видано заходом Поляків або Москалів.

**) Найбільше знане у нас поле етнографії є народні пісні і народні вишиваня (меріжки, узори) а також діалектологія.

***) Розуміє ся, я маю на думці Галицьку Русь, бо на Україні зовсім інакше (Кистяковский, Єфіменко, Лучицький).

конечно якого-такого фахового образованя юридичного. Правда, юристів є не мало і на Галицкій Руси, а між ними бувають люде, що відзначують ся загальним і фаховим образованем. Однак тут стрічаємо нову перешкоду.

Фаховий юрист і на університеті і в практиці має до діла тілько з писаним законом а на народні звичаї і погляди правні привик глядіти з такою погордою, з якою правовірний теолог дивить ся на народні забобони і повірки релігійні; для фахового юриста народній звичай правний се тілько обяв хлопськоі темноти, котрий треба чим скорше викорінити, але піяк не стоіть студіювати Що погляд сей зовсім небірний, се викажу пізнійше; тут тілько зазначую, що він був головною перешкодою, через котру юристи, котрі зрештою записували народні пісні, слова, казки і т. і. інтересували ся житем простого народу, не звернули уваги на юридичні форми того житя. До того причинила ся в великій мірі також та обставина що у нас, як і всюди, народне право звичаєве чим раз більше щезає під напором закона писаного котрий проникає що раз глубше в широкі маси народа за посередництвом судів і інчих властей публичних, а то тим більше, що у нас є тілько цісарські (державні) суди, а нема судів громадських, котрі би судили по народньому звичаю, от як на Украіні приміром волосні суди.

Се були би головнійші перешкоди, через котрі лан народнього права звичаєвого лежить пусткою. Коли до того додамо загальну рутенську безсильність і безплодність, то не станемо дивувати ся. Так, дивувати ся нема чого, але жалувати можемо, бо народні звичаї і погляди правні стоять того, щоби їіх студіювати. Хотяй і законодавці і урядники і учені правники цілковито ігнорують народне право звичаєве, то мимо того воно має велику вагу і для законодавства і для судовоі практики і наконець для теорії та історії права

Коли законодавство не числить ся з народніми поглядами і звичаями правними і в державі обовязують закони суперечні з правним переєвідченем мас народніх, то тоді знане таких законів проникає в ширші круги населеня тілько дуже поволи і з великими жертвами т. є. з кривдою населеня. Генеральна клявзуля всіх сучасних кодексів, що невідомость закона нікого не може оправдати, нічого тут не поможе: вона конечна, але несправедлива, коли невідомість законів є загальним правилом а знане їіх незвичайним виімком. Через сю постанову право стає монополем розумнійших і проворнійших одиниць з великою кривдою мас народніх. Темний мужик допервa тоді довідує ся о істнованю якогось припису закона, коли пізнане его відчув кілька разів на своїй шкурі і своім маєтку. Однак і тоді він не все ще знає добре той припис, не все розуміе его значіне а майже ніколи не признає его справедливим. Через те ослабляє ся серед населеня почутє права і справедливости і зростає недовіре до судових властей. О много ліпше було би, як би законодавство узглядняло народне право звичаєве, бо тоді широкі маси народа о много скорше і о много вигіднійше присвоювали би собі знане законів і зменшили би ся лихі наслідки невідомости законів.

Крім того ще один з жний аргумент промовляє за тим, щоби законодавець не погорджував правом звичаєвим: воно є несвідомим, ор-

ганічним продуктом життя суспільного і знаменито пристає до тих відносин економічних і в загалі суспільних, котрі його витворили. Про право звичаєве майже не дасть ся сказати, що се „гарний кожух, та не на мене шитий“, коли писаному законови се приходить ся на жаль аж надто часто закинути. А коли праву звичаєвому закидують, що воно занадто невловиме, неточне і нерозвите, щоби могло вистатчити для скомплікованих і ріжнообразних форм сучасного цівілізованого життя суспільного, що воно, мовляв, годить ся тілько в суспільностях напів варварських, то на те мушу відповісти, що власне в країнах найкультурнійших, як Англія та північна Америка, право звичаєве примінює ся на дуже широкі розміри, особливо в справах торговельних, котрі преці відзначують ся найбільше скомплікованими і ріжнообразними формами. А впрочім законодавець не конечно потребує признавати праву звичаєвому формальну силу обовязуючу; в многих случаях буде досить, коли законодавець матеріально узгляднить право звичаєве, то є сформалізує его законом, так що виправді не воно, а тілько закон буде обовязувати, однак постанови закона будуть опирати ся на звичаєвім праві.

Однак і там де, як у нас в Австрії, законодавство не признає звичаєвому праву ніякого значіння ані формального ані матеріального, навіть і там має воно свою велику вагу практичну. А іменно: суди цівільні, карні і уряди адміністраційні не тілько можуть, але навіть повинні в виконуваню своєї власти звертати увагу на народні звичаї та погляди правні і числити ся з ними. Що до судів цівільних, то відома річ що постанови права приватного мають переважно характер діспозітівний (leges dispositivae), то значить полишають особам менче або більше повну свободу в упормованю своїх відносин правних. В тестаментах, в ріжнородних контрактах (умовах) і в загалі в усіх актах правних особи обявляють сю волю звернену на осягненє якихсь наслідків правних і ті наслідки повинні наступити відповідно до змісту обявленої волі. Отже при розсуджуваню таких спорів цівільних, котрі відносять ся до якогось акту правного — а таких спорів є найбільше — розходить ся головно о те, щоби судія цівільний вислідив властиву волю тих осіб, котрі той акт правний зділали. Судія цівільний мусить наперед пізнати і зрозуміти, чого хотів той, що зробив тестамент або заключив контракт, і відтак відповідно до того виває свій вирок. Отже при досліджуваню волі осіб ділаючих має судія цівільний в праві звичаєвім знамените средство помічниче Бо відома річ, що люде (особливо серед сільського населеня) при робленю тестаментів і заключуваню умов ділають по найбільшій части під впливом пануючих звичайів і поглядів правних, то значить ділають так, як велить право звичаєве. Однак і в інчих случаях може судії цівільному придати ся знанє народніх звичайів і поглядів правних. Приміром ходить о те, чи хтось дітав в добрій чи злій вірі, чи ділав в такім або інчім намірі, чи був в блуді: в таких і подібних случаях мусить судія цівільний зміркуваги, яке було пересвідченє тої особи. А що пересвідченє в річах правних зависить

від правного сві огляду дотичної людини, то нема сумніву що судія повинен той світогляд пізнати і узглядніти.

Перейдім тепер до судів карних. І тут має право звичаєве чимале практичне значіне. Відома річ, що в крімінальних справах невідомість постанов закона карного не оправдує; однак невідомість або блуд що до інчих приписів правних стоїть на рівні з блудом що до фактів (error facti): такий же блуд вменчує або навіть цілком ухиляє вміняємість і каридостойність проступків. Лучає ся нераз і не два, що хтось нарушує чужу власність, чуже посідане або в загалі чужу сферу правну тілько для того або головно для того, що під впливом пануючих прінціпів права звичаєвого є „в блуді“ що до чужої сфери правної, то значить є пересвідчений, що своїм поступком не нарушує чужих прав, а те пересвідчене его є випливом пануючих поглядів правних суперечних з постановами писаного закона. Такий блуд випливаючий з предметової незгідности права звичаєвого з законом писаним мусить судія карний узнати яко обставину облекшуючу або навіть оправдуючу, а коли хоче бути совісним і справедливий, то мусить знати прінціпи права звичаєвого.

Те що я тут сказав про суддів, відносить ся ще в більшій мірі до адвокатів і нотарів. Коли судія видає осуд по найбільшій части тілько на основі актів або по попереднім підготовленю справи че ез адвокатів, то адвокат усе має діло зі стороною б е з п о с е р е д н о: він мусить добре вирозуміти, що сторона ему про справу говорить і чого вона хоче, а се не завсігди ему удасть ся, коли він не має ніякого поняття о правних звичаях і поглядах простого народа і не розуміє его правних висловів (термінів технічних), котрі дуже часто зовсім неподібні до офіціальних. Подібно і нотар при списуваню контрактів (або інчих актів правних) повинен добре зрозуміти волю контрактуючих сторін, бо се є власне его задача — перенести ту волю сторін на папір. Коли ж тими сторонами є мужики а нотар не знає правного світогляду і правничої термінології тих мужиків, то дуже легко може лучити ся і справді часом лучає ся, що зміст нотаріального контракту буде зовсім незгідний з інтенцією тих осіб, котрі той контракт заключили. Про власти адміністраційні нема що много говорити, бо їх діяльність обіймає всі сфери і проникає в усі закутини життя суспільного і власне для того ті власти, коли тілько про добро населеня їм не байдуже, мають аж надто часто нагоду і обовязок числити ся з поглядами і звичаями населеня і то не лише з правними, однак з правними особливо.

Тілько уважав я потрібним сказати про практичну вартість студій над народнім правом звичаєвим. Далеко більша є їх теоретична вартість. Народні звичаї та погляди правні суть для науки неоціненим скарбом, і на сю тему дало би ся писати цілі томи; на сей раз однак досить буде зазначити найважнійші точки. Коли зі становища теорії (не практики!) поглянемо критичним оком на сучасний стан правознавства (Rechtswissenschaft), то побачимо доволі темний, невідрадний образ. Хоч на полі правничих наук по всіх цівілізованих країнах працює богато вчених, хоч друкує ся тьма сістем, коментаріїв, монографій і інчих книг правничих, а фахових часописів правничих є також не мало,

то про те правознавство яко наука (а не яко ремесло!) стоїть дуже низько і осталось далеко по заду інчих наук Коли війдемо до святині правознавства, то почуємо носом стухлий, середньовічний смрід метафізики і схоластіцізму; склепінє тої святині, помальоване параграфами, підпирають величезні статуї загадочних Сфінксів і дволичних Янусів, а на кождім камени видніє ся чудесно викручений знак питання, „дивним сустіком обставин“ дуже похожий на знак параграфу, про котрий злобні люде говорять, що він має „два кінці“. Учена правнича книга виглядає менче більше так: На чолі кождого розділу красує ся дефініція тої інституції правної, про котру говорить ся; дальше яко консеквенції випливаючі з дефініції слідують правила (регули) правні, а ще дальше бачимо більше або менче множество виїмків від тих правил. Се був би „текст“. Під текстом друкованим більшим друком бачимо примітки, друковані дрібним друком, займаючі більшу половину сторони. В тих приміткахъ, переплітаних густо цітатами, находимо всякі цікаві річи, бо-ж там містить ся властива мудрість правничa. Передовсім довідуємо ся, що дефініція подана в тексті є хитка і непевна, бо з кількаканадцятьох цітованих авторів кождий подає зовсім інчу дефініцію того самого понятя, так що ціла та інституція правна являє ся нам з теоретичного боку загадкою, „квестією спорною“. Не ліпше стоїть справа і з правилами правними, бо-ж вони є непевні консеквенції непевних преміс. Вправді позітівні приписи правні суть вище всякого сумніву, бо вони „стоять чорно на білім“ в кодексах і пандектах, однак теоретична конструкція такого припису правного майже у кождого автора інча. Тож скілько принціпів, установ і правил правних, стілько „квестій спорних“, стілько загадок; чим важнійша установа, чим важнійше правило, тим більше суперечних теорій, тим труднійша загадка. Коли ж розглянемо ся в такій „квестії спорній“, то побачимо, що се справдішній зачарований круг (circulus vitiosus) з котрого не можуть нас вивести учені правники-автори, бо їх аргументи, се „філософічне“ переливанє з пустого в порожнє. І чим більше ми станемо вглубляти ся в правничу ученість, тим яснійше побачимо, що ціла теорія права повисла в туманних облаках метафізики та що їй не достає твердого грунту під ногами.

Яка ж головна причина того сумного явища? Ото фахові правники-учені, в наслідок традиційної закостенілости умственної уважають право чимсь вічним, незмінним, абсолютним; по їх думці установи і принціпи правні не залежать від устрою і розвою суспільности і не підпадають законам еволюції; правила правні ставляють вони на рівні з правилами логічними і математичними і намагають ся понятями юридичними оперувати в подібний спосіб, як математик оперує величинами математичними. Та се їм не може ніяк удати ся, і зовсім і природно, бо право не є висновком логіки, але продуктом історії. Пересічний фахово образований правник, котрий перестудіював не мале число сістемів і монографій правних, звичайно нічого не знає про початок і розвій власности, про ві ріжні форми ані про те, що ті форми зміняли ся разом зі зміною економічного устрою суспільности, та не знаючи нічогісінько про те все він може написати „знамениту“ монографію „про право власно-

сти після права римського“ або „після права французького“! Подібно стоїть справа зі всіми інчими інституціями правними. Відки взяло ся право, як воно розвивало ся і який его матеріальний підклад, про все те правдивий ученый юрист не знає і не хоче знати; его інтересує тілько право „an und für sich“! Така то правнича ученість!

І коли в новійших часах бачимо що раз сильнійше намаганє поставити правознавство на висоті сучасної науки, то є се заслуга не так властивих правознавців, як більше вчених інчих категорій. Особливо антропологи, етнографи, соціологи та історики культури звернули увагу на народні звичаї і погляди правні серед народів нецівілізованих і дали початок новій науці: **етнологічній юріспруденції**. „Камень, єгоже не брегоша зыздущи, той бысть во главу угла“; так і етнологічна юріспруденція (або наука о народніх звичаях і поглядах правних) погорджувана фаховими юристами, має перед собою велику і світлу задачу: оживити і відродити ціле правознавство, оперти науку права на нових основах і подати їй новий напрям.

Етнологічна юріспруденція вказує ученим правознавцям **дві великі правди**, котрих вони доси або зовсім не признавали, або не достаточно памятали. Народні звичаї та погляди правні не легко дають ся сконстатувати: вони не стоять на папери рівними рядками, як писаний закон. **Яко прямий витвір життя суспільного вони сплетені і перепутані з функціями того життя** так тісно, що звичайно треба бистрої обсервації а нераз старанної аналізи, щоби їх вислідити і схопити. І се велика хиба народніх звичаїв та поглядів правних в боку практичного; однак в тім власне лежить їх неоціпена вартість для науки. Ся прикмета народнього права звичаєвого змушує учених студіювати право при самім его корени і наглядно показує їм, що **право виростає з економії**. Учений, котрий студіює право звичаєве, мусить мимохіть ясно побачити і як слід оцінити сю прінціпіальну правду, що **право** (як приватне, так і публичне) **є формою економічного устрою суспільности** або інчими словами, що **економічний устрій суспільности є матеріальним підкладом права приватного і публичного**. З того виходить, що явища правні тілько тоді можна добре зрозуміти, коли їх студіює ся в звязку з явищами економічними. Значить, теорію права треба оперти на економіці, а тоді правознавство здобуде собі тверду основу, висвободить ся з кайданів метафізики і схоластики і стане успішно розвивати ся. І се буде заслугою етнологічної юріспруденції.

Народні звичаї та погляди правні мають ще другу таку прикмету, котра значно обнижує їх вартість практичну а придає їм незвичайної стійности в очах теоретика. Маю тут на думці т. зв. „пережитки“ (survivals) то є останки стародавніх установ правних, котрі вже пережили свій час та силою інерції удержали ся подекуди аж до нинішніх днів, хотяй відносини економічні і культурні, на котрих ті установи виросли, давно вже загинули, а на їх місце настали інші.

Очевидно стрічають ся пережитки і в писаних законах*), однак на полі права звичаєвого вони о много численнійші, бо сягають дуже глибокої давнини. Позаяк пережитки не лицюють уже з сучасними порядками, стались уже анахронізмами, то не мають вони практичної вартости і не стоїть і не годить ся йіх придержувати ся, скоро вони втратили вже рацію істнованя. Однак ті анахронізми є з другого боку архаїзмами, себ то зостанками давнезної давнини і з тої причини є вони правдивим скарбом для науки. З тих зостанків давнини ми можемо пізнати первісні форми всяких установ и давних; вони говорять нам про початок і розвій права і безнастанно пригадують нам другу велику правду, що право се живий організм, котрий підпадає всемогучому законови еволюції. І се друга заслуга етнографічної юріспруденції перед наукою.

Коли я тут троха ширше, ніж би в „переднім слові“ годило ся, застановив ся наперед над трудностями, які стрічає праця на ниві народнього права звичаєвого, а відтак ще ширше над пожитками такої праці, то не зробив я се в тім намірі, щоби повеличати ся („що ось то, мовляв, я перший у нас звернув увагу на таку важну а трудну річ“) або щоби придати ваги отсій збірці. Зробив я се в інчім намірі. Наперед ходило мені о те, щоби критика ласкавим і виробумілим оком гляділа на недостатки моєї праці і при осуджуваню тих недостатків не забула на трудність предмету; відтак залежало мені на тім, щоби через зазначене важности предмету звернути увагу читаючої громади на сам предмет і заохотити других до праці на тій самій ниві

Тепер ще кілька слів про зібраний мною матеріал, котрий подаю отсе до відомости читаючої громади. Є се народні звичаї та погляди правні, котрих придержують ся руські Верховинці проживаючі над жерелами Свічі і Опору, допливу Стрия. Глубокі гори долинського і стрийського повітів, котрих неприступність охоронила перед затратою много архаїзмів і племінних особливостів — отсе терен моїх дослідів, а на тім терені знані мені найліпше дві точки: села Сенечів і Волосянка. Весь матеріал, списаний мною на підставі прямої обсервації верховинського житя і розговорів з Верховинцями, подаю тут без систематичного впорядкованя і без наукового обробленя, тілько декуди позволив я собі зробити деяку теоретичну замітку, котра мимоволі насунулась мені на думку.

I. Про сільські прозвища.

Мешканці Верховини мають двоякі прозвища: урядові, котрими „пишуть ся“ в метриках і всіляких урядових книгах і письмах — і прозвища сільські, котрими „кличуть ся“ між собою. Не кождий Вер-

*) От хоч би поділ грунтів на домінікальні і рустікальні задержаний в нашім законодавстві!

ховинець а мало котра Верховинка знає своє урядове прозвище; натомісць сільське прозвище знає кожде в громаді.

Колись, перед соткою літ коли закладано книги метрикальні, не було ніякої ріжниці між прозвищами сільськими а урядовими, бо власне сільські прозвища вписано до метрик яко урядові. Від того часу пішли прозвища сільські і урядові ріжними дорогами і розійшли ся далеко від себе. Урядові закаменіли в тій формі, в якій їх вписано до книг, стереотипно переходили з батька на сина, з мужа на жінку, з неслюбної матери на неслюбну дитину, вічно незмінні і вічно послушні параграфам кодексу цівільного; натомісць сільські прозвища як перше жили так і дальше живуть повним житем органічним.

Прозвища сільські не є незмінні, як урядові; противно, вони підпадають ріжнородним варіаціям через переміни звукові та через причіплюване ріжнородних суффіксів. Прозвища сільські не так довговічні, як урядові; вони швидше гинуть, а на їх місце родять ся нові, звичайно ще за житя старих. Бо прозвища сільські не такі виключні і нетолерантні, як урядові: урядове прозвище не стерпить побіч себе другого урядового, натомісць сільських прозвищ буває у не одної людини і по кілька. Коли хто має більше сільських прозвищ, то між ними веде ся завзята боротьба о істнованє, доки остаточно одно прозвище, найліпше приспособлене, не переможе і не епережиє інчих. Наконець прозвища сільські переливають ся з предків на потомків після інчих правил, як прозвища урядові.

Кожде прозвище є на те, щоби відріжнити одну людину від другої і в тім напрямі прозвища суть доповненем і підмогою імен хрестних, котрі у ріжних людей бувають однакові*). Прозвища отже служать для означеня осіб так як інчі слова служать для означеня ріжних річей і понять. З того боку прозвища є витвором бесіди і належать до обсягу лінгвістики а для правника не мають ніякого інтересу. Правне значіне прозвища виступає доперва тоді, коли прозвище одної людини творить ся від *імени або від прозвища другої людини або коли прозвище прямо переносить ся* з одної людини на другу. Коли особа А одержує своє прозвище від особи Б, а не від іншої, то видко, що загал громадян бачить між тими двома особами якусь тіснійшу звязь, якісь близші відносини. А що права і обовязки людей нормують ся після того, в яких відносинах, в якій звязи вони стоять між собою, то легко зрозуміти, що правила, після яких прозвища переливають ся з людини на людину, є випливом правних поглядів населеня, витвором права. З того боку хочу розслідити сільські прозвища Верховинців.

В праві австрійськім так само як в канонічнім і римськім і в загалі у всіх культурних, нових і старинних законодавствах принята є б а т ь к і в с ь к а с і с т е м а переношеня прозвищ, після котрої прозвище переходить з мужа на жінку, з батька на дітей, а тілько тоді, коли

*) У Вер овинців чоловік з тим самим іменем, що другий чоловік, зове ся „тезкóм“ того другого. Василь кличе Василя: „тéзку!“

дитина є неслюбна, одержує вона прозвище матери. Сістема батьківська є витвором патріархальної форми сімї і а іменно відповідає власти батька над дітьми і мужа над жоною. Інакше переливають ся сільські прозвища у наших Верховинців. Вправді і у них знана є сістема батьківська і вона навіть переважає. Однак побіч тої сістеми істнує ще кілька інчих сістем, опертих на зовсім інчих основах, часто прямо суперечних з батьківською сістемою. В загалі зауважав я 5 ріжних сістем (способів) переливання прозвищ, а іменно: 1) сістема материя, 2) сістема родова, 3) сістема батьківська, 4) сістема грунтова, 5) сістема індігідуальна. Ті ріжні сістеми або виступають в чистім виді, або перехрещують ся з собою в ріжнородних комбінаціях.

I. **Сістема материя** полягає на тім, що дитина (все одно чи неслюбна чи слюбна, син чи донька) одержує прозвище по матери.

а) Прозвище дитини творить ся від імени (хрестного) матери. Серед прозвищ сільських і урядових, сучасних і загибших, подибуємо чимало прозвищ утворених від жіночих імен хрестних (т. зв. metronymica в противставленю до patronymica), напр. Оленич (син Олени), Калинич (син Калини), Марич (син Марії), Марушич (син Маруші), Феннич (син Фенни, Евфемії або Февронії), Геклич або Вéклич (Θеклич, син Θеклі), Маланьчук (син Молани), Ясефтюк (син Ясефти, Elisab tha), Парацюк (син Параці), Фрузин, Гáфин (розуміє ся: син), або: Мáрина, Євчина і т. д (розуміє ся: донька)*).

б) Прозвище дитини творить ся від прозвища матери; дитина одержує прозвище матери. (Никола Сливка, отецький син, зове ся в селі Шипюком по своїй матери Шипі. Матій і Микита, котрі по вітци пишуть ся Олійниками, зовуть ся в селі Труханами, бо їх мати з роду Труханка. Олексу Павловича кличуть Бриняччиним, бо его маги з роду Бринячка і т. д.) В обох повисших групах сістема материя виступає чисто: дитина одержує своє сільське прозвище прямо від матери, хоч має слюбного вітця і урядове прозвище дістає від него Надто в случаях наведених під б) бачимо, що жінка задержує своє первісне прозвище родове помимо що вийшла замуж і те своє прозвище переказує дітям.

в) Прозвище дитини творить ся від прозвища або імени батька, однак не прямо, а посередно через маму. Антон Рурак зове тя Павлишин по своїй мамі Павлисі, котра знов звала ся Павлиха по своїм мужу Павлі; Василь Никало, син Івана Никала, зове ся в селі Никалишин, то є син Никалихи. Такий сам початок прозвищ: Василишин, Прокопишин, Іванишин, Андрусишин, Витишин, Дячишин і т. д Схема того рода прозвищ, розширених дуже по цілій Руси, є така: Василь — Василиха — Василишин. Сесі прозвища становлять перехід від сістеми материньої до батьківської і є виразом по-

*) Всі прозвища, котрі в сій розвідці наводжу, записані з уст народа або виписані з метрик сіл Сенечола, Вишкова і Волосянки.

гляду правного, що вправді жінка належить до мужа, але їїх діти належать до неї, а не до него.

II. Сістема родова полягає на тім, що дитина одержує прозвище по найстаршім члені роду (по голові роду), отже по дідови або по бабі. Так Павло Федорів зове ся в селі Медвідьчуком, бо его баба (мамина мама) звала ся Медвідька. Василь Сливка кличе ся Моланинець, бо его тато звав ся Моланин, то є син Молани. Олекса і Яцько Васильові зовуть ся по своему дідови — Петрові. Семяна Панькового кличуть Андрелин, бо его дідо звав ся Андрела (= Андрія). Прозвища: Ганинець, Гафинець, Паращинець, Фединяк значать: внук Ганни, Гафи, Параски, Феді. Сістема родова проявляє ся також в тім, що верховинська дівчина вийшовши замуж звичайно не дістає мужевого прозвища, але задержує своє родове прозвище, котре винесла з дому. Примірів не наводжу, бо шкодую місця.

Сістема родова є трояка: а) матріархальна, коли прозвище переходить на дитину з маминої матери; б) патріархальна, коли дитина дістає прозвище по татовім татови; наконець в) мішана, коли дитина виводить прозвище від татової матери або від маминого тата.

III. Сістема батьківська проявляє ся в тім, що дитина дістає прозвище від батька і то або від его імени хрестного (patronymica), або від его прозвища. Прокіп, Данило і Никола Васильові кличуть ся в селі Гаврилові по татови Гаврилі. Івана Гачку зовуть: Костів. Тимка Пикала зовуть: Япчій, бо его тато звав ся Іван. Приведу ще кілька старинних прозвищ, котрі первісно були patronymica: Кузьмич, Микитич, Вінтонич, Василич, Іванютич, Павлович, Романович, Федьович, Джулович (син Джулі, т. є. Юлія).

IV. Сістема грунтова полягає на тім, що людина дістає прозвище від тої особи, на котроі грунті живе і газдує (господарює). а) Коли парубок „пристане на грунт" т. є. оженить ся з дівчиною або вдовицею, котра має свій грунт, і замешкає в ей хаті (або в хаті ей родичів), то дуже часто одержує прозвище по свойій жоні або по родичах своеі жони. Так молодий парубок Павло Сливка оженив ся в старсю і богатою вдовицею Парацею (primo voto Ґула); тепер зовуть его в селі Павло Парацин або Павло Війтишин, (бо ей перший муж був війтом). Михайло Чекан оженив ся з вдовою Шапкуркою — тепер зовуть его Шапкурчин. Василь Білянський зове ся в селі Бушманів по своім тестю Бушмані. Гриньо Бриняк звав ся по свойій тещі Сіканчин (т. є. зять Сіканки), і т. д.

б) Коли господарі, муж і жона, бездітні а вже в старшім віці, то приймають до себе на грунт (замість дітей) „приймича" і „приймичку" (т. є. парубка і дівчину), женять їїх з собою і записують їім свій маєток. Такий приймич або приймичка одержує звичайно прозвище по своіх добродіях. Так напр. жив господар Михайло Ґула, а его жінка звала ся з роду Баґівка; вони взяли до себе приймича Микиту (пише ся Василів) і оженили его з приймичкою Гафою; тепер той Микита зове ся в селі по свойій добродійці Баґівчуком, себ-то приймич Баґівки.

V. Сістема індівідуальна обявляє ся в тім, що людина не виводить свого прозвища від другої особи, а тілько завдяки своїм індівідуальним прикметам дістає від людей нове прозвище. Так приміром одного парубка прозвали „ярицом для того, що має шепеляву бесіду і замість „ярич“ каже Яриц“. Одного знов господаря прозвали „Дримбавим“ за те, що є гугнавий і его бесіда нагадує голос дримби; другого з подібної причини назвали Гусочка. В селі В. є цілий рід Губалів, котрого члени визначують ся надмірно грубими губами. Інчого знов для кривих чи скісних ніг прозвали Скосівчуком. Декотрі дістають прізвище від назви того поля, на котрім мешкають і газдують, приміром: Бескідовий (той що мешкає на „Бескідах“), Згарьовий (що мешкає на „згарях“), Багонський (що мешкає на „Багонці“). Тих, котрі займають ся якимсь ремеслом, називають звичайно після йих ремесла і та назва стає ся з часом прозвищем, котре переходить рідтак „от рода в род“. Такий початок отсих прозвищ: Ковалів, Олійник, Кітраль (перекручене Кітляр), Мураль (перекручене Муляр), Вартач (той що вартує церков), Гойкалюк (той що „гойкає“, то є кричить коло церкви), Кушнір і т. д. Зайдів, що зайшли з чужих сел і замешкали в громаді, прозивають звичайно від назви того села, з котрого такий зайда є родом, так нпр. Новицький (родом з Новиці), Опірський (родом з Опірця), Гребенюк (родом з Гребенова), Славчанка (родом зі Славська) і т. д.

Ось тих пять сістем, після котрих творять ся і переносять ся сільські прозвища у Верховинців. Котра з них в конкретнім случаю переможе і чому? Чому один носить прозвище по мамі, другий по татови, інчий по бабі або по дідови, а знов інчий дістане нове прозвище? Се залежить від сустіку найріжнороднійших обставин. Коли дитина неслюбна; коли вправді слюбна, але отець умер в молодім віку і покинув маму вдовицею; коли отець пристав до мами на грунт; коли мама більше знана в селі як отець або перевисшає вітця енергією і темпераментом, тоді дитина одержить звичайно прозвище матери; в противних случаях звичайно по татови. Коли обоє родичі умерли в молодім віці і діти виросли у баби або діда, тоді часто дістануть прозвище від діда або від баби і т. д.

Як я вже висше натякнув, ті сістеми часто комбінують ся і сплітають ся з собою, так що нераз одно прозвище є витвором кількох сістем. Возьмім прізвище „Парацюччин“ і розберім, який его початок. Колись була собі якась Параця; син ей звав ся Парацюк; донька Парацюка а внучка Параці звала ся Парацючка; син Парацючки а правнук Параці зове ся Парацюччин. Тут отже прозвище перейшло з прабабки, через діда, через маму на сина. Возьмім друге подібне прозвище „Костишинець“. Був собі Кость; жінка его звала ся Костиха; син Костихи звав ся Костишин; син Костишиного зове ся Костишинець. Тут прозвище пішло від діда, через бабу, через вітця на сина. Ще один примір „Моланинців“. Син Молани звав ся: Моланич, внук: Моланинець, а правнук: Моланинців. Такі прозвища ще й з того боку цікаві, що в них при помочи ріжних сполучених з собою суффіксів змальо-

вана ціла генеалогія даної людини, генеалогія сягаюча нераз аж до пятого покоління. Очевидно такі прозвища не є продуктом хвилі, іно творять ся постепенно, через нарастане суффіксів, нераз ціле століте.

Як далеко відбігли від себе прозвища сільські і урядові, нехай покаже слідуючий примір:

на імя:	пише ся:	зове ся:
Андрій	Чекан	Білецький.
Роман	»	Дуличів.
Тимко	»	Лесюків.
Іван	»	Баґірів.
Семян	»	Штефунів.

В таких случаях, коли в селі є много людей з тим самим прозвищем урядовим, сільське прозвище влекшує значно розріжненє осіб і стає в пригоді не тілько громадянам, але також всяким урядам публичним.

(Далі буде.)

Вол. Охримович.

Із старих рукописів.

VI. Св. Василій і Евладій.

Подавши висше (Із уст народа) два варіанти пісні-вірші про св. Василія і Евладія, подаємо тут церковно-руський текст сеї легенди. Текст сей маємо перед собою в трьох списках, а іменно: 1) в рукописній збірці, котроі перша половина походить з початку XVII. віку а друга половина мабуть із XVI. в. (в моім посіданю); текст містить ся на стор. 93—97 та на жаль не має початку. Сей текст, хоч має деякі помилки переписача, все таки досить повний і з погляду на мову має признаки дуже давніх часів; юси (ѧ і ѫ) ужиті не всюди правильно і ь замість ъ на кінці слів вказують на сербо-болгарський орігінал, хоч в тексті бачимо деякі безсумнівні малорусізми; 2) список о. Іллі Яремецького-Білахевича в єго рукописній збірці з років 1743—1753, — є се властиво не дословний список, а вольна переробка легенди, в деяких частях значно вкорочена, де інде стілістично підмальована; список повний, мова хоча церковна, та сильно підмішана малорущиною, конець цікавий особливо тим,

що декуди впадає в віршовий лад; 3) список в Дрогобицькій збірці, зладжений 1743 р. (фрагмент сеї збірки, 15 карток, маю від о. Михайла Зубрицького з Мшанця); текст легенди доволі близький до старшого списка, хоч декуди троха попсований і переписаний недбало: переписчик у двох місцях пропустив по одній або й по дві стрічки орігіналу; приміщка малорущини менша, ніж у Білахевича, кінця брак і в середині є прогалина, бо краєць рукопису обшарпаний. Та про те дрогобицький текст декуди доповняє текст Білахевича, а оба ті тексти XVIII-го віку доповняють ся текстом старшого списка. Лишаючи на пізнійше видане старшого тексту я печатаю тепер текст Білахевича, а в нотках подаю з двох інчих текстів тілько те, що вважаю конечним для єго доповненя. І. Ф.

Слово святителя Василія Великаго архіепіскопа Кесаріи Кападокійскія, како отнялъ Евладія от діявола.

Бяше во Кесарейской странѣ муж, імя ему Синклитіянь, имѣяше имѣнія много, им же не бѣ числа, весій маетностей много, каменій многоцѣнних много. Имѣяше едну тѣлко дщер, імя ей Корасія. Обрѣкъ ю Богу во іноческій чинъ, и божая обручница бѣ, да прійметь млада мнишество, да послужить Богу до старости. И в нощи сна злаго не имаше, непрестанно Богу служаше, да тоя ради спасутся отец и мати ея. Много веселяху ся о ней Ангели божіи. Имяше Синклитіянъ слугу единаго іменем Евладія, бяше бо мудръ и книженъ. Єгда же помисливъ за Корасію, великим жалем обнятий бѣсовским навожденієм, єдной нощи лежаше и мисляше себѣ, як би тую іноκиню Корасію взялъ собѣ за жену. И такъ себѣ помисливъ, иж мене нѣхто з нею не можетъ совокупити, токмо діявол: аз Евладій запишу себе діяволу и діявол мнѣ поможет иж озму Корасію себѣ за жену. Єдиаго же вечера изійде Евладій на роспутіє, где ся дороги росходять, и призвал діявола к себѣ. В той час діявол явил ся єму и рече: Что требуєши Евладіє и кого ищеши?

Евладій рече: Аз не могу к девицѣ приступити Корасіѣ; хтѣлъ бых ея за жену себѣ взяти.

В той час діявол рече: Пойди но ти ко господину нашему Фармадею царю діявольскому[1]).

И написа оний діявол своєю рукою картку и пустил на вихор, вихор же занесе тую картку аж до Фармадея царя. В той час послав Фармадей по Евладія 4[2]) слуги своя діяволи и привели Евладія пред Фармадея царя діяволскаго. И видѣ єго Евладій на висоцѣ престолѣ сидяща и множество діяволов стояху пред ним служащи єму яко царю.

И мовит до Евладія: Кто єси и чого хочеш чоловѣче, и чого мя шукаешь?

Евладій умильним гласом отвѣща: Господи, аще ми сотвориши єже аз требую, дабих взял Корасію себѣ за жену, буду аз твой на вѣки.

Фармадей рече: Але ви христіяне много мною лжете. Єгда вам нужда, тогда ви мене ищете, а єгда вам отлежит, тогда ви Христу своєму послѣдуете. Зане єще Христос милостивий, що вам прощает таковая согрѣшенія, а мною ви много лжете. Рукописаніє своє запиши, аби єси мой бил на вѣки, аз тобѣ сотворю чого хощеши.

В той час Евладій взял чернило и написа карту на себе и дасть в руцѣ Фармадею. В той час посла Фармадей слуги своя и рече им: Идѣтеж слуги моя, обійдѣте келію около Керасіину и заодайте єи великую тугу, заодайте єи любовъ ко Евладію великую.

В той час шедше діяволи и завдали любовъ великую ко Евладію, тугу, скорбъ за свѣцким миром [3]). Во єдну же нощъ востужи велми и возмути ся и не хотяше жити во обителѣ святой [4]). Тогда учувъ отец и мати ея из инія полати и прійдоша скоро ко ней и рекоша: По что тако скорбишъ и смутиш ся, чадо? Всего имаєш в руках своіх, яденія, питія, одежди, скарбовъ. Чем, чем скорбиши?

Она же отвѣщаше и рече: Отче мой и мати моя, мужа требует сердце мое.

Єгда услиша Синклитіян таковіє словеса от Корасіи, восплака ся велми отец и мати, глаголюще со женою своєю: О кто возжетъ свѣтлую свѣщу во дому нашем? О кто оборонит церков на земли, о ней же Ангели божіи веселяху ся? Кто угасит церковную лампаду? [5]) Опомяни ся чадо! Во темен путь грядеш!

Рече Корасія: Отче мой, послухай мене! В тузѣ єстем великой. Дай ми мужа Евладія!

Синклитіян рече: О чадо, чадо, аз єсмь твой отець! (Аз) и мати твоя надѣяхом ся тебе ради обрѣсти спасеніе. Помяни нас чадо, обрати ся ко Господу Богу!

Корасія рече: Отче мой, аще не даси ми мужа Евладія, то горкою смертію умру.

Синклитіян рече: О чадо, аще сердце твоє мужа любитъ, то обращем человѣка славна, богата, великаго врожаю, а Евладій слуга нашъ єстъ.

Єгда услишала Корасія тіє слова, ятъ себе за горло давити и кричати: Помилуй мене, отче! Евладія хощу взяти за человѣка собѣ!

Синклитіян не имѣючи что чинити собрал бояре и сотворил пир велій, банкет, и дасть Корасіи мужа Евладія, и предасть имъ всѣ палаци своя и имѣнія своя и всю худобу свою. И поєм жену свою Синклитіян и пойде во монастир іноческій, а жену отдасть во монастирь ідеже бѣ інокинѣ. Евладій же живяше со женою своєю и нейдетъ во церковъ Господню. Корасія же чудяше ся и мовит єму: По что, человѣче, не ходиш в церковъ Господню?

Онъ же изважаше ю лжею. Во єдин день бояре, слуги, рѣша Корасіи: По что Евладій не ходитъ въ церковъ?

Тако прійде Корасія і рече єму: Аще не внідешъ во церковъ Христову и не причастиши ся божественними Тайнами, то аз смерти себе горкой предам [6]).

Он же не имѣ что рещи, мусѣл єи исповѣсти вся, що ся з ним дѣяло и як ся діяволу записал. Тоє услишавши Корасія со великим воздиханієм глагола [7]): О горе мнѣ! Боже мой, аз и сама себе врагу предам! Аз не чую родителей своихъ и не слишу гласа их! [8])

Воста кричаще и біюще ся во лице, плачущи ся велми и пойде во Кападокію ко святителю Великому Василію, глаголя: Помилуй мя владико святий! Не послухалам родителей своих, алем во темний путь пошла.

И сповѣсть святителю Василію Корасія вся, що ся дѣяло з Евладіем. В той час святитель посла по Евладія и мовит єму: Право жена твоя глаголетъ?

Евладій (в ркп. через помилку: Корасія) же рече: О владико святий, право глаголетъ.

Василій святитель глаголет: О человѣче, человѣче, соблазнил ся єси!

Прослезил ся святитель и рече: Но ще вопрошаю тя, хощеши ли возвратити ся ко Господу Богу нашему?

Евладій рече: О владико, хотѣл бих, але юж не можна, бом ся записал діяволови и дал єм запис свой в руцѣ Фармадею старшому.

Василій рече: Сице глаголю тобѣ: любитъ ли сердце твоє Бога, єгда возвратити ся ко Христу?

Евладій рече: Ох, любил бим, владико, и молю ти ся, єгда бисъ мя могль от діявола оборонити!

Тогда поять святитель Василій Евладія за десную руку и воведе єго во свою келѣю и затворил єго и пребисть Евладій в келѣи 3 дни, а Василій святитель непрестанно у престола Господня служаше и моляше ся за Евладія. Корасія рече: Живъ Бог мой, не прійду от церкве, дондеже не увижду Евладія [9]).

Прійде же [10]) св. Василій и отворит келѣю свою и рече ко Евладію: Что твориш Евладіє?

Евладій рече: Злѣ єсмь, владико! Приходять бѣсове, стрѣляют, бют мене и мордуют. . . . . [11])

Взял же святитель Евладія за десную руку и воведе єго во престол божественний и нача служити литургію божественную над Евладієм. И рече святитель Василій: Святъ, святъ, святъ Господъ Саваоѳъ! В той час крикнул Фармадей гласом великим:

О Василіє, Василіє!
Не твори мѣнѣ насиліє!
Не я Евладія шукал,
Але Евладій мене искал!

И в той час вкинул во церков рукописаніє Евладієво. Святитель Василій взял рукописаніє и показа Евладієви. Видѣв же Евладій и рече: Моє рукописаніє, владико святий! Тако взял Василій Евладія и дасть Корасіи женѣ єго. І воведе Корасія Евладія во дом свой, и тако бисть рабъ Христовъ, и прославляли святителя Великаго Василія, честь поклон хвалу єму отдавали до конца житія своєго. Аминь.

[1]) Ркп. Дрогоб. подає сю промову діявола так: Не могу аз до тоєи дѣвици прикоснути ся, но возму тебе ко богу нашему Фармадею.

[2]) В ркп. Дрог. се місце читаємо так: и чул старшій Фармадей и посла штирнацят слугъ своих и приспѣша ко Евладію и приємше єго со радостію великою и приведоша єго ко Фармадею.

[3]) В ркп. Дрог. читаємо тут отсе, пропущене у Білах: Во єдин день видѣ Карасия играющая (мб. пропущено: Евладія) и во радость приняла себѣ. Ркп. XVII. в. має се місце повнійше: **Въ єдин дн҃ь видѣ Кърасїа Єладїѧ играюща велелѣпо и въ драгость прїать єго.**

[4]) Остатні слова — додаток самого Білахевича; по іншим рукописам виходить, що Керасія жила ще при батькови, а не в манастирі.

[5]) Білахевич очевидно не зрозумів тут слів орігіналу. Ркп. Дрог. має тут вірно: Кто оугасивий свѣтилник свѣтлий яко свѣщу во дому моєм? і т. д. В ркп. XVII. в. стоіть тут аоріст: **Ѡ кто оугасит свѣтлоую свѣщоу въ домоу нш҃ем. ѡ кто разорит цр҃ковь на земли ѡ ней же аг҃гли веселѧхоу сѧ. ѡ кто оугасит цр҃ковноую лампадоу?**

[6]) Ркп Дрог. має тут: аз тебе предам смерти. Ркп. XVII. в. згідний тут з Білахевичем.

[7]) Ркп. Дрог. має тут: И яко слиша Карасия таковой речи, воскрича со великим воздиханіем мовечи.

[8]) В ркп. Дрог. вірнійше: Аз же не послушах родителей моих, но сама себе предах врагу! Так і в ркп. XVII. в.

[9]) В ркп. Дрог. сі слова читаємо так: и не виду ис церкви, дондеже не вижду мужа своего, како обрѣсти (пропущено мб. милость божію?). И не вкушаше ни хлѣба ни води. Ркп XVII в. сі остатні слова читає так: **дондеже не оувижѫ мѫжа своего, камо сѧ ѡбратит, и хлѣба ани воды не оукѫшоу.**

[10]) Оба інші ркп. мають: По трех днех прійде.

[11]) Хоча в тексті Білах. тут не зазначений пропуск, то я позволив собі зазначити єго з уваги на дійсну прогалину в оповіданю. Позаяк і в Дрог. списку тут власне є люка, для того поповнюю текст після ркп. XVII. в.: **Василій дасть емѫ мало ꙗсти и паки затвори его и пребысть ѥ҃ дн҃їй, и паки прїйде въпроси его гл҃ѧ: како єси, Єладїй? ѡнь же рече: вл҃дко, ѿдал мене стоѧт и карѫт** (sic!) **мѧ, а не приближают сѧ мнѣ. Василїй непрестанно оу пр҃стола стоѧше и мл҃ѧше сѧ с Корасїею женою его, и паки по г҃ дн҃ех прїйде Василїй въпроси его глѧ: како єси Єладїй? ѡн҆ же ѿтвѣщавъ и рече: ѡ вл҃дко, глас их тол҆ко слышоу, а их не вижоу. тогда Василїй възрадова сѧ и призва в҆сѣх людїй и попы цр҃ковныѧ. и бысть в҆сѣх людїй х҃. стый же Василїй рече ко ним: ѡ дрꙋзи и братѧ, єдино ѡв҆ча заблѫдило ѿ стада Хв҃а. помозѣте братѧ, єгда како ѡдор҆вемо его ѿ влъка. и сповѣда им истиннѫ и разда им свѣща въ рѫцѣ. И поем Єладїа за роукоу и въведе его въ цр҃ковь. и в҆си людїе въпїахѫ єдиногласно: Гн҃ помилоуй. Възрѣ горѣ Єладїй и видѣ дїавола лѣтающе ꙗко ѡрле да похитит его. възопи Єладїй: ѡ вл҃дко, дръжи мѧ, възѧти мѧ хощет дїаволь. Василїй воспрїѧт его под пазѫхоу и рече: ѡ проклѧтый дїаволе, како ты хощеш ѡбраз бж҃їй и кр҃щенїе бж҃їе ѿ рѫкоу моєю смѣеш восхитити? дїаволь же възопи гласом великим и рече: ѡ вл҃дко, не чини ми на силоу. не азь того искахъ, но ѡнь мене. Слышавше же в҆си людїе великим страхом ѡдръжими бѧха** (sic!). **ѡвїн кривавлѧхѫ лица своѧ бїюще сѧ ѡ камень цр҃ковный, и дрѫзїи главою ѡ землю бїюще сѧ къ Бг҃оу въпїахѫ: помл҃оуй Гн҃ тварь рѫкою своєю и не презри моленїа рабъ своих! Тогда дїаволь раздрѫши сѧ и спаде рѫкописанїе Єладїево въ рѫцѣ Василїю. Василїй възѧт рѫкописанїе и дасть рѫкописанїе Єладїю. и рече Василїй: знаєшь ли, что сїе єсть? Єладїй рече: то єсть вл҃дко рѫкописанїе, єже азь записах дїаволоу. и въведе єго Василїй въ цр҃ков и ѡ҃сти єго и предасть женѣ єго и бл҃гл҃ви их. Бг҃ѫ нш҃емꙋ слава в҆ вѣкы аминь.**

Ркп. Дрогоб. в основі згідний з отсім текстом, та у него бракує кількох остатніх слів, хоча в закінченю і так уже додано дещо супроти повисшого тексту; іменно читаємо там, що св. Василій мабуть узяв „честная Дары церковная и внийде во домъ ихъ и литургию...“

Болгарський текст сеі легенди по Тиквенському рукопису напечатав 1893 р. д. Н. А. Начов у VIII. томі „Сборника за народни умотворения“, а в X. т. тогож „Сборника“ стор. 95—99. подав також невеличку студійку до сеі легенди. **Ів. Фр.**

МАТЕРІАЛИ і УВАГИ
до історіі австро-руського відродженя
1772—1848.

IV. Модест Гриневецький.

Автор листа напечатаного висше, др. Модест Гриневецький уродив ся 9. ноября 1758 р.*) в місточку Лютовисках в теперішнім повіті ліськім, де єго отець Василій, що походив із литовськоі шляхти **), був священником. Мати Модеста називалась Єва, а сам він при хресті одержав імя Михайло. Привчивши ся грамоті в домі родичів він був відтак віддании на науку до Самбора, де скінчив т. зв. школи граматикальні і humaniora, по чім, ведений побожністю, вступив 8. дек. 1777 р. до василіянського манастиря в Добромилі, принявши імя Мелетія. Відбувши новіціат а не маючи приписаних літ до зложеня монашеського обіту, висланий був молодий Гриневецький настоятелями в февр. 1779 р. до неістиуючого вже нині Спаского манастиря в Самбірськім, де під проводом учителя Пірожинського вчив ся красомовства. В авг. тогож року висланий до Замостя на студіі філософічні з замилуваием і дуже пильно віддав ся наукам, а відзначуючись способностями звернув на себе загальну увагу своєю розправою „Assertiones philosophicae physicae". Скінчивши філософію в авг. 1781 р. перенесений був до Дрогобича на магістра шкіл граматикальних і там сповняючи совістно через два роки обовязки учителя з'єднав собі загальну сімпатію. Та ось настав час, коли Гриневецький міг уже зложити монашеську професію; то він пойіхав до Добромиля і там 23. марта 1783 р виконав монашеський обіт, перемінивши знов імя Мелетія на Модеста.

З Добромиля вислано Гриневецького до конвікту для клериків в Ляросові. а коли австрійське правительство на внесену просьбу василіянського архімандрита позволило на богословське образованє двох василіянських клериків у віденьській а потім також і в львівській дух. семінаріі, Гриневецький перенісся на богословський факультет до Львова, по скінченю котрого зістав професором на тім же факультеті. Він отже враз зі сьоім товаришем Теофаном Голдаєвичем був першим з руських монахів, що одержав образованє на львівськім університеті, що не ли-

*) Др. Л. Фінкель у свойій книзі Historya uniwersytetu lwowskiego I, 93 прим. подає невірно рік уродженя 1755.

**) В бібліотеці оо. Василіян у Львові находить ся родовід шляхетський родини о. Василя Гриневецького.

шило ся без наслідків для едукаційної сістеми тодішніх монахів, котрі, як звісно, поклоняли ся ще середньовіковому містіцізмови та обожали мертву схоластику виплекану в манастирських мурах.

Виклади догматики, спершу на руськім а потім і на латинськім язиці, обняв Гриневецький по тодішнім ректорі дух. семінарії з опісля митрополіті Антонію Ангеловичу, котрий викладав той предмет первісно в корепетіціях семінарських. В три місяці по обнятю професури був Гриневецький рукоположений в єромонахи, а в 1799 р. зістав доктором богословія з увільненєм від діспути. Крім догматики викладав також полеміку.

Модест Гриневецький не відзначував ся кріпким здоровлєм; противно, хоча мав округле румяне лице, був слабовитого здоровля. Ще яко слухач богословія заболів був тяжко на запаленє легких і з тої слабости двигнув ся дякуючи лише лікарській опіці проф. дра Томи Седея*), котрий з гігієнічних зглядів приказав єму для свіжого повітря мешкати у св. Юра. Задля розстроєного здоровля просив він в 1797 р. о увільненє від руських викладів, однак перед знесенєм тої інституції не дочекав ся прихильного полагодженя своєї просьби і слабого професора заступав о. Іван Дуткевич, префект дух. семінарії (1796—1805), котрий по Михайлі Гарасевичу обняв був також виклади екзегетики. Слабість єго була причиною, що в старшім віці зробив ся дразливий і пристрастний, через що мав в 1806 р. прикру для себе пригоду зі студентами філософії. Губернія упімнула єго тоді, щоби старав ся сполучити „Ernst, Nachdruck, Sanftmuth und Würde“. Мимо того був він люблений и поважаний студентами, чого доказом служить факт, що по смерти єго, против виданого вищими властями заказу, випросили собі дозвіл на уміщенє єго портрету в залі засідань сенату.

Крім професорської катедри, на котрій пересидів 35 літ, Гриневецький сповняв рівночасно обовязки монаха і почавши від 1803 р. був „procurator causarum“ василіянських манастирів, а 22 сент. 1822 р. зістав вибраний протоігуменом. Сучасники признають, що Модест Гриневецький був світочем між тодішніми монахами як під зглядом образованя, так і ерудіції; до него удавали ся о пораду всі манастирі в справах спорних і трудних і він в інтересі манастирів відбув два рази подорож до Кракова і Відня.

Лишив ся також слід, що при великих церковних торжествах Гриневецький виступав з проповідями; так на пр. Георгій Савіцький**)

---

*) Др. Тома Седей переніс ся в 1787 р. з віденьського університету на львівський і викладав тут вищу анатомію, фізіологію і окулістику. На львівськім університеті належав до знаменитих професорських сил. Опісля був довгі літа професором університету в Кракові.

**) Георгій Савіцький лишив рукопис під заг. „Historya domowa od Nominacyi na biskupstwo lwowskie, halickie i kamien JWX. Piotra Bielańskiego archidyakona kathedralnego Wileńskiego, kustosza y administratora generalnego Lwowskiego r. 1779 zaczęta... zapisywana przez X. Jerzego Sawickiego S. Theolog. Licen. i pierwszego seminarii ad cath. S. Georgii professora“. Історію свою допровадив Савіцький до 30. марта ст. ст. 1782 р., дальше ж продовженє тої історії писане вже іншим почерком

в своїй рукописній історичній записці згадує, що підчас номинального богослуженя устроєного в святоюрській церкві львівській в февр. 1790 р за упокій душі Йосифа II. „kazanie w języku słowiańskim z niewymownym ukontentowaniem słuchacza miał X. Modest Hryniewiecki Z. S. B. W. i profesor w akademii Lwowskiey publiczny hermaneutyki i tłumacz języka greckiego“.

Про єго діяльність як професора і чоловіка науки переказали нам єго сучасники дуже мало. Звісно лише, що в кружках людей науки уходив за світлого і очитаного чоловіка і належав до членів комісії конкурсовоі, коли в 1822 р. ходило о заміщенє надзвичайноі катедри для язика і літератури польськоі *).

Окружений загальним поважанем для своєі вчености жив однак з далека від людей, а до своіх сердечних приятелів зачисляв лише Арсенія Радкевича. Разом вони в однім році вступили до манастиря, разом були на філософіі в Замості, а відтак разом викладали на львівськім університеті. По смерти свого приятеля Гриневецький написав горячий некролог, а небавом опісля і сам за ним поспішив. Крім Радкевича був приятелем Модеста а радше приятелем йіх обох Петро Лодій, котрий переселивши ся опісля до Петербурга не забув своіх приятелів на далекім сівері и присилав на йіх руки для манастирськоі бібліотеки у Львові не лише книжки богословського змісту, але також цінні сучасні видання по історіі, археологіі і філологіі. Нині значнійшоі части тих книжок, крім одних слідів, нема вже в манастирській бібліотеці; ріжного рода „любителі“ мало по малу йіх розгарбали.

Модест Гриневецький умер 1. апр. 1823 р. яко ректор львівського університету и протоігумен Чину св. Василія Вел. провінціі галицкоі.

Матеріали: 1) Cathalogus alphabeticus Patrum et Fratrum Ord. S. Basilii Magni, рукопис в бібліотеці святоонуфрейського манастиря у Львові. 2) Отечественный Сборникъ, Вѣдень, 1866, чч. 4, 5. — 3) Lwowianin, 1835, стр. 83, 84 (статя Василіянина о. Вар. Компаневича). 4) А. С. Петрушевичъ, Сводная галичско-русская лѣтопись съ 1772 до конца 1800 года, Львовъ 1889, стр 138, 294, 303. — 5) Dr. L. Finkel i dr. St. Starzyński. Historya uniwersytetu lwowskiego, Lwów, 1894, стр. 93, 94, 166, 241, 242, 266.

Львів, 23. янв. 1895. **Іван Ем. Левіцький.**

*) В силу цісарського рішеня з д. 4. нояб. 1817 р. засновано на факультеті філософічнім львівського університету надзвичайну катедру для язика і літератури польськоі. Катедра та мала бути заміщена в дорозі конкурсу; але в протягу кількох літ не зголосив ся ані один кандідат на тую катедру, хоча губернія рік-річно опов'щала конкурс. Доперва в 1822 р., коли губернія скликала осібну комісію конкурсову для обсадженя тоі катедри, до котроі крім інших трьох професорів входив також і др. Модест Гриневецький, справа дійшла до пожаданого кінця: з 8 убігаючих ся о тую катедру кандідатів одержав еі по іспиті конкурсовім, що відбув ся 3. марта 1822 р., Микола Михалевич, за котрим був також і Модест Гриневецький.

Критика і бібліографія.

XV. Слівце на слівце.

Учіте ся, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь!

Ті слова пригадав я собі, прочитавши розправу д. Вільхівського про Івана Левіцького з поводу 25 років его діяльности письменськоі. З правдивим докором згадує д. Вільхівський нашу інтелігенцію, з болем зазначує в неі брак національноі самоповаги. „У нас знають — пише він між іншим — таких щоденних літературних робітників московських, як Сібіряки, Р шетникови, Потапенки, а не знають такого талана як Левіцький, не знають романів Мирного, оповідань Федьковичевих або Франкових“. Дійсно — сумно. Та поділяючи тяжкий жаль з поводу нашоі українськоі безжурности до всего рідного в загалі а до письменства з-окрема, ми задивовані тою легкістю, з якою д. Вільхівський зводить до спільного знаменника Сібіряка (Мамина) з Потапенком та ще й Решетникова на придачу, стосує до купи людей, котрих ніяким робом не пристосуеш. І Сібіряк і Потапенко і Решетников мають кожен свою відмінну, визначну фізіономію. Но що ж брати їіх під один шнур, но що виробляти сумбур в вображеннях галицькоі громади, і так не дуже обзнайомленоі з дійсним станом письменства россійського? Коли можливо з натяжкою балакати про Сібіряків та Потапенків, то вже ніяким чином не заговориш про Решетникових, бо Решетников яко писатель був у Россіі тілько один, та на жаль завчасу помер (1841—1871), а натомісць не бачимо і не бачили такого другого. Решетников не „щоденний літературний робітник московський“, якого працю сьогодні прочитаеш а завтра забудеш. Ні, такі не густо родять ся, а з'явившись перед світом, на довго остають ся живі в его вразливій уяві, зіркою сьяють ему серед темряви, навчають (а се головна річ) справжньою, діяльною любвою любити пригнобленого брата, служити ліпшій справі своеі батьківщини. Таких письменників, що-б писали „кровю серця і соком нервів“, що-б плакали щирими сльозами над нещасною долею людини, того затоптаного в багні та нарузі образу божого, — таких письменників, кажу, не гук, а саме таким був небіжчик Решетников, що заставляє нас ридати над своіми знедоленими „Подлиповцами“, опанує нашу душу, пробужуючи в ній найсвятійші почуття до ближнього — забутого, зниженого, окривдженого, що навіть подобу людську втратив. Перейдуть часи, Потапенки та Сібіряки зроблять ся „преданьемъ старины глубокой“, але імя Решетникова безсторонна історія збереже від забуття до гурту з невеличким рядом справжніх борців за красшу будущину та визволеніе чоловіцтва, справжніх оборонців тоі верстви суспільноі, яка найдовше і найгірше стогнала в путах безправности.

Решетников не ширяв на крилах фантазіі, не вистругував панським звичаем своеі мови, не заносив ся в оболоки, а держав ся землі

з єї горем та нудьгою, з єї безрозсвітною темнотою, з єї пеклом кромішним. Вийшовши з простого та вбогого осередка, Решетников до смерти болів муками того осередка, жив єго житєм, розказував про него світови у своїх творах, щоб хоч що небудь зробити на користь єму, а розказував до того єго ж власною мовою, як роблять справдешні писателі, що держать ся грунту, як робить і наш Шевченко. Чи можно ж Решетникова рівняти до Потапенка або Сібіряка?

Потапенко — писатель не сімпатичний з погляду ідейно-громадського, але не без таланту, котрому шкодить тілько чисто казкова плодовитість; та з куни смітя або полови в него можна вибрати кілька зерен, насінати поодиноких епізодів дуже цінних, навіть для перекладу на мову українську, нпр. з повісти „Генеральская дочь". Сібіряк — не менше плодовитий оповідач, переважно на засновї єтнографічній, іноді дуже скучний а в друге цікавий, не без теплого почутя до простого люду, але — повторяємо — громада забуде йіх обох, як тілько перестануть писати, хоча серед сучасних письмовників россійських вони займають не остатнє місце. Ми Українці нічогісінько не втратимо, коли овсі помінемо обох, та не можемо сказати того ж про Решетникова, не можемо гуртувати єго з ними, як то робить д. Вільхівський. Навпаки, ми порадимо — хоч наша рада може видатись непатріотичною — Українцям читати Решетникова поряд з Левіцьким, Мирним, Федьковичем та Франком, а переважно перед деякими іншими письменниками нашими, бо коли такі твори, як Решетниковські, можуть засталити в серці читача любов до рідного люду, призвичаіти думку писати про него єго ж власною мовою, себ-то, кажучи з-окрема — Українцеви писати про свій люд та край по українському, то такі перли, як наші „торбини реготу" або підхожі до них тілько компромітують українське письменство і в силі відпхнути іншу людину від дальшої знайомости з українщиною.

Мушу признатись, що на мене самого не раз робили таке вражінє деякі книжки українські. А тим часом я птакав щирим слізми читаючи Решетникова, з любвою притуляв до розворушеного серця „Пилу" та „Сисойка", думкою ж линув до рідного села, де конали та мучились, хоч троха й на інший лад, такіж самісінькі „Подлиповцы". Тож нехай вибачить д. Вільхівський за моє слівце на слівце. Трактувати нарівні всіх трьох письменників — то річ суперечна дійсности і цілком безпідставна, а згірдний погляд на Решетникова не має за себе жадних причинків. Не даром Тургенев в листі до Анненкова каже про Решетникова: „ Я его цѣню высоко". Не цурайтесь свого, але й чужому поучайтесь, коли воно того гідне, — закінчимо ми розумним заповітом батька Тараса.

Павло Граб.

XVI. Століте вірменської преси.

Вірмени — се кавказькі жиди. В йіх руках торговля, вони знають місцеві обставини, вміють визискувати молоді, півдикі народи Кавказу. І ті остатні, найбільше хлібороби, не люблять йіх, переважно крамарів. Але виключно крамарями, буржуазією Вірмени являють ся не на свойій батьківщині, а в тих своїх колоніях, якими вкрите чорно-

морське побереже; у себе дома і вони працюють коло землі і на світі є вірменський нарід, бідний, тяжко працюючий і сімпатичний, як усе, що працює і терпить.

Між Кавказцями Вірмени являють ся найбільше культурним народом. В неділю 16. октября 1894 р. виповнилось як раз сто років з часу появи першого вірменського журнала „Аздарар“ (Вістник), редактор котрого, очевидячки чоловік дуже розвитий і здатний предприемець, обернув ся перед тим в маі до публіки з відозвою, поясняючи ціль і програму задуманого видавництва. Цікаво, що перший вірменський орган був оснований в далекій Індії, в Мадрасі, де в той час жило богато Вірмен, що редактором его був піп Шмавоньян і друкував ся він на мало зрозумілій для суспільности, старій вірменській мові. З „Аздарара“ починає ся історія вірменської преси, котра потім все розвивала ся, хоч з початку і доволі помалу. Преса, як і національна сцена, почала у Вірмен особливо розвивати ся не на їх батьківщині, а в тих пунктах, які здавна приваблювали до себе численних вірменських виходців. З часом головним осередком для турецьких Вірмен став Стамбул, а для россійських Тіфліс. В першім із сих міст вірменська преса починає ся з 1832 р., а в другім з 1845 р., коли була заложена газета „Кавказ“, котра, правда, майже виключно містила переклади статей з россійської газети тої ж назви. На сі два осередки припадає мало що не половина всіх вірменських газет, що видавались в ріжні часи. Недавно в Тегерані теж оснували Вірмени свій орган „Шлях“, котрий мусить захищати інтереси їх перських земляків.

Крім того було не мало інших міст, де видавались вірменські органи; завдяки тому, що тенер у многих европейських, азіятських і навіть американських містах існують вірменські осади, сі органи видавались в самих ріжнородних точках землі, напр. в Москві, Петербурзі, Парижі, Лондоні, Відні, Марселі, Венеції, Варні, Атенах, Новім Йорку, Калькуті, Мадрасі, Сінгапурі і в багато інших. Звісний вірменіст Дюлоріе каже, що де б не оселила ся купка Вірмен, перший сі клопіт — се заклад церкви, школи і часописі. Випало раз, що колонія з 50 чоловік мала, хоч і не довго, свій власний орган. Деякі колонії набували іноді поважне значінє в історії вірменської преси; таке значінє мали напр. в першій половині с. в. індійські міста, а з 1858 по 1864 рік — Москва, де професор Назарьянець видавав місячник „Північне Сіяне“ (в ріжні часи в Москві видавалось пять часописів на вірменській мові). Нарешті не можна не сномянути невтомимої діяльности на користь вірменської преси звісного чернечого ордену Мехітаристів. Сей орден, звісний европейській суспільности головно через зносини з ним Байрона і важний для Вірмен як один з порушителів науки і просвіти, бажаючи розповсюдити між земляками европейську цівілізацію, звернув особливу увагу на розвиток преси. І венеціянські і віденські Мехітаристи діяльно займали ся редагованєм часописів. Починаючи від 1800 р. аж до нашого часу вони видавали 8 журналів; один з них мусить бути відзначений тут з особливим поважанєм як задля свого дуже ріжнородного змісту, так і задля свого культурного напряму, — се венеціянський журнал „Базмавел“, найстарший з істнуючих в наш

час вірменських органів, оснований в 1843 р. Цікаво, що Мехітаристи перші звернули увагу суспільности на виповнивший ся столітній ювілей; у Відні працювали вони над бібліографічним описом усіх вірменських періодичних видавництв. Крім того віденьські Мехітаристи недавно видали цікаві ювілейні картини, де змальовані портрети редакторів усіх теперішніх журналів і гарні fac simile перших сторін або обгорток сих органів.

За минуле століте видавало ся коло 150 вірменських щоденників і часописів. Треба завважити, що за час 1794—1810 їх було не більш 10 і що широкий розвиток преси відносить ся до остатнього півстоліття. Особливий рух істнував в 60-их роках, дякуючи особливо тому, що в сі часи були дані чи ліпше обіцяні турецьким Вірменам деякі права, котрі і називано „вірменською конституцією"; з 1860 по 1870 р. скількість вірменських органів виросла до 49. Тепер на всім світі друкує ся вірменською мовою 31 видане; з сього третя частина припадає на Кавказ, трохи більше на Турцію, інші-ж розсіяні по цілім світі.

Вірменські періодичні видання дуже відріжняють ся між собою і змістом і формою; тут є і місячники і щорочники, тижневники і двутижневники, збірники і нарешті щоденні газети. Про те щоденна преса народила ся у Вірмен дуже пізно і довгий час найбільше розповсюдженим тіпом періодичного видання були тижневники і двотижневники. Скількість видань загального змісту, як і всюди, значно перевишшає скількість видань спеціальних. З сих остатніх найбільше видає ся в Стамбулі; тут знайдемо видання теологічні, педагогічні, театральні, музичні, торговельні. По політичним напрямам вірменська преса ділила ся на партії схожі з західно-европейськими; істнували органи ліберально-поступові, консервативні, клерикальні, соціалістичні і т. др. Боротьба партій, часами дуже гаряча, доволі яскраво відбивала ся в пресі, котра від того робилась іноді ареною живої і навіть непримиримої полеміки.

Довгий час вірменська преса мусіла бороти ся з байдужістю так званої „великої публіки", котра по своєму культурному вбожеству не могла зрозуміти ваги друкованого слова і почувати в нім потребу. Відріжненість культурних осередків, трудність зносин між ними, брак загально зрозумілої мови дуже шкодили розповсюдженю вірменських видавництв. Раніш було сказано, що заклад часописі став звичайним фактом у вірменських колоніях і осередках; але се явище можна помітити лише починаючи з 40-их років, і коли всюди знаходилась купка менче-більше здатних письменників, то не треба думати, щоб новороджена часопись завсігди могла знайти собі спору купку передплатників. Періодичні видання родили ся часом дуже численно, але багато з них мусіли кінчити своє жите по році або двох роках. Для маси преса довго зовсім не істнувала. Часто скількість передплатників лічили десятками (Аздарар мав їх з початку лише 28). При кінці 50-их років такий добрий і впливовий журнал, як „Північне Сіяне", мав їх лише 300. Поволі в міру ширення культури серед Вірмен наступала зміна на ліпше; але й тепер ще часописі не мають у Вірмен такого розповсюдженя, як на Заході. 2000 передплатників, се гарна доля не лише для літератур-

ної часописі, але й для щоденника. Від такого стану преси майже кожда вірменська редакція хоруе браком грошей і не може платити своїм робітникам, так що в загалі літературна праця у Вірмен безплатна. Виняток роблено лише іноді для найзнаменитших писателів, напр. для звісного романіста Рафі, але й то плачено дуже мало.

В літописях вірменської преси ми раз-у-раз находимо приміри боротьби редакторів періодичних видавництв з грошовими перепонами, іноді просто з бідою. В сім роді звертає на себе увагу доля стамбульського сатирика Пароньяна, котрий тяжко бідував і щоб мати гроші на видане своїх журналів, мусів бути то крамарем, то учителем бухгальтерії, віддаючи свій заробок улюбленому ділови. Він деякий час мусів навіть сам розносити свою часопись передплатникам, бо не було за що найняти хлопця, і вмер, прослуживши трохи не 25 років (1868—1891) вірменській пресі, від сухот, котрими захорував завдяки тяжкому житю. Тільки що задуманий тепер вірменський літературний фонд імени поета Шах-Азіза може поліпшить долю працьовників газет і журналів.

В історії вірменської преси стрічаємо особливо за остатнє півстоліте немало сімпатичних і талановитих імен. Спомянемо тут наприклад проф. Назарьянца, провадившого в своїм органі культурні ідеї і заступавшого ся за нову загально зрозумілу вірменську мову; его рано вмершого співпрацьовника, поступового, по европейськи образованого публіциста Налбандьяна; тільки що згаданого Пароньяна, котрий талановито висміював і бичував пороки своїх земляків; звісного публіциста Арцруні, видававшого в Тіфлісі 20 років часопись „Мшак“ (робітник), котрого знали не тільки его земляки, але поважала й россійська суспільність; теперішнього католікоса Хрімьяна, котрий при кінці 50-их років зробив пробу видавати в самім осередку турецької Вірменії часопись на щиро народній мові.

Додамо, що багато праць найліпших вірменських писателів з-першу друкувало ся по часописях, себ то, що преса відіграла поважну ролю, знайомлячи публіку з творами того або іншого письменника. Поволі вірменський журнал підійшов до реального, сучасного житя; від староі, виключно книжкової мови він дійшов по-троху до живих народніх нарічів; з збірників новин, якими були перші вірменські періодичні видавництва, став поважною культурною силою.

І чим близше становилась преса до житя, тим скорійше добувала вона народню любов, яка виявилась наприклад на похоронах (!) Арцруні. Се торжество на честь популярного публіциста являє ся добрим, відрадним знаком, хоч невдовзі перед тим вмер у другім вірменськім осередку внесилений тяжкою працею Пароньян.

О. Білобородов.

Із чужих квітників.

Із Ізмарагда.

XI.

Мороз був лютий, сніг і завірюха.
По вулиці голодний пес блукав;
Обмерз, продрог, здаєсь — лиш пушка духа,
На дармо страви й захисту шукав.

Аж чоловік найшов ся милостивий,
Впустив до хати пса і обігрів,
Пожалував єго як друг правдивий,
І їісти дав того́-ж, що й сам він їів.

Та пес нагрівши ся у теплій хаті,
Спочивши і найівши ся досить,
Замісць подяки став гарчать, брехати,
Ще й кинувсь, щоб хозяіна вкусить.

Подібний ти до него, брате милий;
Не тямиш, хто добро тобі зробив,
А тих, що розуму тебе навчили,
Як часто ти зневажив, оскорбив!

XII.

Як сережки золотіі
В ніздрях бурої свині,
Так краса не йде в пожиток
Зле вихо́ваній жові.

XIII.

Хоч би все небо папером було,
Хоч би все море чорнилом було,
Зорі б на пера всі перекувать,
Ангели б сіли тим пірєм писать,
То не списали б — так мудрий пророк —
Мудрости божої в вік.

XIV.

Як у хвилі сумніву і муки
Не найде ся мудрий научитель,
То приймай потіху і пораду
Хоч би в простих і невчених уст.

Як на город військо йде вороже,
І побачуть прості люде в полі,
І до міста стануть бігти з криком:
„Ворог! Ворог! Утікай, хто може!“

Чи ж тоді всі мудрі, всі богаті
Не послухають тих простаків?
Чи на крик їх не почнуть тікати
І ховатись за міцнії мури?

А як би найшов ся хто і мовив:
„Що там знають простаки ті глупі?
Відки мають право так кричати?
Князь на те їх не послав у поле!“

І гордуючи отим простацтвом
Він лишив ся б сам без остороги
І попав ся б ворогам у руки —
Чи не слід его дурним назвать?

XV.

Не звикай незвісними стежками
Йти за другим сліпо мов у дим;
Бо як стануть пастухи вовками,
Треба вівцям пасти ся й самим.

XVI.

Коли обід хтось славний зготував,
Найідки найдобірні та напитки,
Царя самого в гості завізвав,
А соли не додав до страв, —
Які ж із них пожитки?

Оттак і той, що наложив печать
На серце: сам, без дружньої розмови
Живе для себе, — хоч би був не знать
Як чесний, не зблизить ся ні на пядь
До Бога без любови.

Вся чеснота, весь труд єго марний,
Молитва, піст і жертви всі й трівога, —
Все те мов пил розвіє суд страшний!
Одна любов з них зробить скарб цінний
Перед престолом Бога.

XVII.

Не слід усякого любити без розбору.
Як добрі щепи садівник плекає?
Так, що всі лишні парості втинає,
Щоб добрі соки йшли все в го́ру, в го́ру.

Господь сказав: „Яка тобі заслуга,
Коли кохаєш свого брата, друга?
А ви любіте своїх ворогів!“
Подумай добре, що Господь велів!

Не мовив: „Мо́їх ворогів любіте!“
Отсе, брати, ви добре розумійте!
Що ворог божий, ворог правди й волі
Не варт любови вашої ніколи.

XVIII.

Хто з всіми добрий хоче буть,
Той швидко втратить добрий путь.
Не може при Добрі той жить,
Хто хоче Злу й Добру служить;
Бо хтівши догодить обом,
Він швидко стане Зла рабом.

XIX.

Як від лютого Тата́рина,
Що шаблюкою маха',
Всі тікають безоружнії,
Так тікай ти від гріха.

XX.

Два сусіди жили́ поруч себе рядом:
Сей весіле справляв, а другий похорон.
В одній хаті риданє і плач над мерцем,

В другій хаті музика і спів над вінцем.
Тут на мари мертвого кладуть і голосять,
Там до слюбу рушають і дари виносять.
Одним шляхом везуть і труну́ й молодят,
Один піп погребе й буде слюб їм давать.
І веселі й сумні вернуть з церкви ураз
І, певніcько, сі й ті спільно впють ся сейчас.

Се не казка, брати, тілько образ мабуть,
Як у парі в житю смутки й радощі йдуть
І сі й ті до одного кінця нас ведуть.

XXI.

Як риба без води на суші швидко гине,
Так пропада чернець, що манастир покине.
Як квока, що з яєць встає занадто часто,
З них запортки потворить,
Так і чернець, що рад виломлюєсь із власти,
Не тіло, але душу вморить.

XXII.

Богацтво злом не є, коли на добре вжите;
Та хто з біди в черці йде Господу служити,
З страху перед житєм і перед боротьбою,
То той не бою там шукає, а спокою,
Не праці, але сну, не посту, а страв много,
Не служби божої, а служби тіла свого.
Волів би віри він зректись — се менший гріх,
Ніж віру сю весь вік отак давать на сміх.

XXIII.

Не такого посту хоче Бог від нас,
Щоб сушив ти тіло й дух приспав ураз.
Бо який пожиток — тілом голод знати,
А без добрих вчинків душею вмирати?
І який пожиток — від їди здержать ся,
А на блуд та здирство пильно поспішать ся?
І який пожиток, щоб лиця не мити,
А в холодну пору голого не вкрити?
І яка заслуга, сли в нас тіло сохне,
А у нас голодний під порогом дохне?
Чи то дуже чесно всю ніч в теплій хаті
Горячо молитись, к Богу припадати,
Поки там під тином з голоду та стужі
Умирають бідні, зойкають недужі?

XXIV.

Сли від хліба здержу́сь,
А лютую, сержу́сь,
То яка ж моя віра?
Чим я ліпший від звіра?

Звір теж хліба не йість,
А жре мясо, рве кість, —
Я-ж про вдачу лукаву
Братню рву добру славу.

Хто вином не впиваєсь,
Ні мясив найідаєсь,
Але сам повен злоби —
Чим він ліпший худоби?

Бо худоба дурна
Не коштує вина
Ні мясив не вживає —
Та заслуги не має.

XXV.

Хоча хто й на земли лежить,
А думи злі в души держить,
Не варт він більшої хвали́,
Як скот, що теж спить на земли.

XXVI.

Хоча б ти і попіл слезами місив,
А в серці на брата злий замисл носив,
То вся твоя люта покута
Не варт пересохлого прута.

XXVII.

На двоє сотво́рено Богом вино:
Розумним на радість, на згубу дурному;
На двоє й богацтво даєть ся одно:
На добро милосерним, на згубу скупому.

XXVIII.

Свічку поставив ти в церкві перед образами, богачу?
Добре зробив ти! Ось бач — ярко та свічка горить.
Глянь, ось убогий до церкви прийшов, що єго укривдив ти:
Сплакав і важко зітхнув, — свічка погасла твоя.

XXIX.

Вбогому даток ти дав, о богачу? Се добре вробив ти!
Глянь, а он слуги твої, твоїх волів пасучий,
Потратували всю ниву убогого твого сусіди,
Що через кривди твої мусить по жебрах іти!
Глупий! Ти Бога здурити гадаєш сим датком мізерним,
Кривда ж твоя наче грім супроти тебе кричить.

XXX.

Серцем молив ся Мойсей і скорботою духа цілого,
І говорив ему Бог: „Що так до мене кричиш?
Бо хоч зціпив ти уста так що й слова вони не говорять,
Але я чую аж тут, як твоє серце кричить!“

Із старорускього переклав
Ів. Франко.

Із словянськоі народньоі епіки.

IV. Зрада жінки Груя Новаченка.

Вук, Песме III, 7 (34—45).

Сів наметом Новаченко Груйо
Між горами висше Дренополя;
Під наметом сів, вино спиває.
Син Степанчик вина доливає,
Максимія край намета шиє,
Злотом шиє по білому шовку.
Обізвав ся Груйо Новаченко:
„Максиміе, моя жінко вірна,
Сторожи ти там перед наметом,
А я ляжу троха припочити.“
Максимія край намета шиє,
Аж ось йідуть три Турки-вояки.
Обзиваєсь Степанчик дитина:
„Ей, чи бачиш, Максиміе мамо,
Ось надходять три Турки вояки,
Піду зараз тата розбудити!“
Відмовляє Максимія красна:
„То не Турки, синку, не вояки,
То є, синку, три купці-молодці,
Несуть викуп татови твойому.“
Та дитина не слухала мами,
А побігла тата розбудити.
За ним в-доскіч Максимія мама,

Догонила в порозі намега, —
Як не вдарить пястю по личеньку !..
Тай так лехко вдарила дитину,
Що та тричі перекинула ся,
Три здорові вилетіли зуби,
А чотири з місця захитались.
В тім зблизились три Турки вояки,
Максимію Богом привитали:
„Бог на поміч, жінко молодая!
Певне ти є жінка юнакова.
Що за витязь слюб узяв з тобою?“
„Помай-бі вам, три Турки вояки!
Я є жінка Груя Новаченка,
Груйо витязь слюбував зо мною.“
Промовляють три Турки вояки;
„Ей ти пані, Груєва дружино,
Видай ти нам Груя Новаченка!
У Груя ти в чистім шовку ходиш,
У нас будеш по шовку ходити,
Будеш срібло й золото носити,
Будеш наша ти вельможна пані,
Будеш часто у гості ходити
Що пятниці з другими панями.“

Два Турчини з коней позлізали,
Третій Турчин почав промовляти:
„Стійте Турки, горе вашій мамі!
Ще ви в бою з ним не трібувались!
А я знаю Груя Новаченка!
Ще як мав він пятнацять годочків,
Проходив я ось тут по між гори,
А він сидить, дукати рахує.
То я крикнув з за гори на него:
Дай, гадаю, хлопець ізлякаєсь,
Ізлякаєсь, у ліс ісховаєсь
Гроші кине, я їіх позбираю
Але хлопець серця не такого,
Не такого серця, юнацького!
Згорнув гроші, у кішеню вкинув,
Та за мною по горі в погоню!
Я був кінно, Груйо пішоходом:
Сли б не гилька ялиці крутоі,
Що 'му шапку з голови зірвала,
Ій же Богу, був би мене вхопив!
Та поки він шапку зняв з гиляки,
Я заскочив в зелену діброву.
Розмахнув ся Груйо булавою,
Та як кинув з усієі сили,

Щоби мене з коня повалити!
Та не трафив мене ні конина,
Але трафив у круту ялицю:
Так легенько ту ялицю вдарив,
Аж ялицю із корінєм вирвав,
Аж гильками та на землю впала"
Не посміли Турки йти в намета,
Лиш пішла там красна Максимія,
Вона Груйі руки ізвязала
І до стовпа шнуром обмотала,
Що був може сорок ок вагою.
Тоді Турки на него натисли.
А як скочив Груйо Новаченко,
Три Турчини піддвигнув на собі,
А четверту жінку Максимію.
І хотів він від Турків тікати,
Та жаль стало Степанка дитини.
„Горе, горе мині, Боже милий!
Моє дитя Турки заневолять,
Моє дитя побасурманить ся,
То деж піде моя душа грішна?"
З за дитини Туркам рін віддав ся.
А як Турки Груя в руки взяли,
Дали жінці коня сиваника,
Повели йіх в місто Дренополе.
А як були в пів дороги шляху,
То заплакав Степанко дитина:
„Милий тату, Грує Новаченку!
Болять ноги у Степанка твого.
Я не можу по при коні бігти!
Турки д' горі не дають спочити,
Канчуками бють по меже очи."
Сльози ронить Груйо Новаченко:
„Ой Степане, дитятко кохане!
Чим же тато тебе поратує,
Коли в тата повязані руки?
Йди проси ти маму Максимію,
Може б мама тебе підсадила
В перед себе на сивого коня."
Просить хлопець маму Максимію:
„Максиміє, моя мамо мила,
Підсади мя на сивого коня!
Болять ноги у Степанка твого,
То й не можу поряд з кіньми бігти."
А та сука, собачого роду,
Ще нагаєм з коня затинає:
„Геть від мене, ти собаче племя!
Мала б тебе на коня саджати,

Не була б вас дала Туркам в руки!“
Дойіхали близько Дренополя,
Розіпяли два намети з шовку:
У одному Груйо і Степанко,
У другому гарна Максимія.
То два Турки пішли в Дренополе,
Третій в шатрах лишився на сторожі.
А як прийшли Турки перед пашу,
То й говорять паші Дренопольцю;
„Гей ти пане, пашо Дренопольський,
Славний же ми полон полонили!
Полон славний — Груйо Новаченко,
Ще й Степанко, Груєвий хлопчи́на,
Єго жінка — гарна Максимія!
Що за гарна та Груєва жінка,
В цілім краю їй пари не має!
Що за личко — хоч в Стамбул к султану!“
Сягнув паша у сакви глиб кі,
Тай дає їм сто дукатів зараз.
„Ось вам, Турки, сто дукатів в руки!
Їдіжте, пийте до завтра до рана.
А як рано полон приведете,
Ще осібні дари вам дарую:
Місце аги чи маєтки земські.“

Пішли Турки скрізь по Дренополю
Шукаючи солодкого меду.
Не найшли ж бо солодкого меду,
Лиш в одної коршмарки Марії,
Груєвої в Бозі посестриці.
„Гей Маріє, дай нам меду много!
Славний бо ми полон полонили!
Полон славний — Груйо Новаченко,
Ще й Степанко, Груєвий хлопчина,
Єго жінка — гарна Максимія!
А яка ж то гарна жінка тая,
Що вже гарна, а ще краще вбрана!“
Як почула коршмарка Марія,
Тай почала слізми обливатись,
А від Турків рукавом вкриватись:
„Леле, Грує, в Бозі побратиме!
Тричі ти мя ратував в пригоді,
Тричі ти мя визволяв з неволі,
А се й сам ти в неволю дістав ся!“
Дає Туркам солодкого меду,
А сон-зіля до-в-пів досипає,
Що від него сон твердий буває:
Щоби Турки твердо засипали,

Поки Груйо не слобонить руки.
Пішли з коршми два Турки вояки,
Мід солодкий понесли з собою.
А як прийшли під свої намети,
То засіли мід солодкий пити.
Максимія меду доливає,
А котрому долле меду склянку,
То той ёї зараз поцілує,
То той ёї по під шию гладить.
Попили ся три Турки вояки,
Попили ся, як землиця чорна,
Тай заснули, наче повмирали.
Тоді стала жінка Максимія,
Тоді стала ось так міркувати:
„Як я ляжу поміж ними двома,
То третьому жаль на мене буде“
Все гадає, одно здогадала:
Звила шати і білії руки,
Всім трьом ляже в головах півперек

А як стало з ночи й о-півночи,
То заплакав хлопчина Степанчик:
„Леле, тату, дуже я голоден!“
Відмовляє Груйо Новаченко:
„Ой Степане, дитятко кохане,
А щож тобі тато допоможе,
Коли в тата повязані руки?
А йди, синку, під намет до мами,
Та вкради ти острий ніж у мами,
Розріж міні на руках мотузе,
Тоді тато тебе нагодує.“
А дитина роду лицарського,
Свобідного серця юнацького:
Прокрало ся під намет до мами,
Тай украло острий ніж у мами.
Та дитині пригода тяженька:
Ніж великий, дитина маленька,
Ледво ножа дотягло до тата,
Ледво в гору підняло обіруч,
Навернуло ножа на мотузе,
Тай тягає ножем по мотузю,
Аж розтяло на руці мотузе,
Та врізало й Груя в праву руку.
Закапала з руки чорна кровця,
Крикнув хлопець як гадюка люта:
„Леле, тату, я тебе скалічив!“
Відмовляє Груйо Новаченко:
„Не лякай ся, синку мій Степане!
Се не йде кров із руки моєі,

Се кров капле з могуза твердого.
А як Груя руки слобонились,
Тоді Груйо встав на рівні ноги,
Та хрестить ся, поклін покладає.
Спогадав він отця Николая
І неділю і Христові муки,
Чесні, славні євангельські книги, —
А тоді взяв оковану шаблю
Тай пішов до Турків під намета.
Не рубав їх по білому горлу,
А рубав їх у шовковий пояс,
Із трьох Турків шестеро зробилось.
Тоді збігав в місто Дренополе
До посестри коршмарки Марії,
Взяв у неї вина і горівки,
Взяв у неї ще й білого хліба
І мяхкого ягнячого мяса.
Тоді сів він в шовковім наметі,
Нагодував себе й сина свого,
Тай став дзвінко, голосно співати.
Пробудилась гарна Максимія,
Вона будить трьох Турків вояків:
„Встаньте Турки, смуток мамі вашій,
Чогось Груйо звязаний співає!“
Як підняла шовкові покрівці,
Як уздріла, що Турки роздяті,
Тоді стала тай думку думає:
„Милий Боже, що мині робити?
Як я схочу відси утікати,
Таж від Груя й кінь втекти не може,
Деж втекти тут жінці слабосилій?“
Одягла ся, руки навхрест склала
І сама йде до Груя в намета
Кинула ся Груйови в обійми,
Цілувала в шовковий нагрудник:
„О мій мужу, Грує Новаченку,
Мене бідну вчарували Турки!“
Відмовляє Новаченко Груйо:
„Максиміє, ти зраднице клята!
То живії тебе вчарували
А мертві тя до мене прислали?“
Устав Груйо на лицарські ноги,
Поздіймав він шовкові намети
Тай пойіхав у ліси у гори
Знов на давнє своє шатровище.
Розіпяв там шатро шовковеє,
Тай до жінки оттак промовляє:
„Максиміє, ти зраднице клята

Чи волиш ти свічкою світити,
Чи волиш ти шаблю цілувати?“
Відмовляє гарна Максимія:
„Ой мій мужу, Грує Новаченку,
Не хочу я шаблі цілувати,
Твоя шабля кровю обкіпіла.
Буду тобі свічкою світити,
Ні одної нічки спать не буду.“
Ой підняв ся Новакович Груйо,
Та взяв єі за правую руку,
Скинув з неі шовки і атласи,
Скинув з неі з голови хустину,
Скинув єі гердани зо шиї,
Лишив єі у самій сорочці.
Облив єі воском і смолою
Ще й посипав порохом сірковим,
Обвив єі ще й мяхким повісмом,
Обілляв горівкою міцною,
Вкопав єі по пояс у землю
Тай запалив на голові коси,
А сам взяв ся зимне вино пити.
Єго жінка мов свічка палає.
Як до чорних очей догоріла,
Максимія стала говорити:
„Ой мій мужу, Грує Новаченку,
Не жаль тобі моіх кіс русявих,
Що так часто руки тобі тисли?
Пожалій хоч очей моіх чорних,
Що нераз ти цілував так палко!“
Догоріла до білого личка,
Максимія знов благати стала:
„Ой мій мужу, Грує, Новаченку
Не жалів ти очей моіх чорних,
Пожалій хоч личенька білого!
Лицю мому нема в краю пари.
Много скарбу дав за те твій тато,
На лице те біле задивившись!“
Відмовляє на те слово Груйо:
„Максиміе, ти зраднице клята!
Правду мовиш, я се добре знаю:
Лицю твому нема пари в краю.
Много скарбу дав за те мій тато,
На лице те біле задивившись.
Та най радше в огні спопеліє,
Ніж мя має Туркам продавати!“
Як до білих грудей догоріла,
То заплакав Степанчик дитина:
„Любий тату, Грує Новаченку!

Ой згоріли мойій мамі груди,
Ті що мене згодували, тату,
Ті що мене підняли на ноги!"
Стисло Груя жалем за серденько,
Як поглянув на дитя Степана,
І залляв ся слезами рясними.
Що лишилось, те згасив скоренько,
Схоронив у землю грішне тіло.

Із сербського переклав
Ів. Франко.

З Детлева Ліліенкрона.

I. Покійници.

Ох, коб ти жила!
Тисяч круків чорних,
Що страшили мене по всіх дорогах,
Втікали, скоро голуби твоєї
Веселости явили ся лиш білі.
Коб жила ти!
Важка земля холодна
Труну твою держить в своїх обіймах.
Не йду туди, бо й не знайду тебе вже.
Побачимо ся?
Що ж жені вже з того,
Що ми співати-мем Осанна разом,
А я не буду сміху твого чути?
Ні сміху твого, ні потіхи — мови:

„Такий чудовий день, лиш полювати;
Виймай рушницю з шафи й далі з хати!
Йди в поле, дрохв багато ще мабуть.
Лиш з поля в ліс буковий не звертай
І не лягай на мох снувати мрії.
Ти дрохв пильнуй і все спокійний будь,
Щоб перед псом своїм не повстидав ся.
Клену музику всіх органів нині,
Котра на крилах вітру з сел далеких
До тебе лине — дрохв тоді не видко.
Та в очеретах сірих днесь так тихо,
Їіх чар тебе огорне, лиш пійди.

„На вечір мати-мем гороховянку
І наш Марґо, що вже огрів ся в хаті.
То-ж з голодом домів вертай, веселий.

Потім своїх поетів прочитаєш
Мені, а схочеш — вийдемо під хату
Співати Шумана, Роберта Франца й Брамса.
Журбам о гріш спокій дамо на нині.
Мій Боже, та-ж віритслі твої
Ще не чорти, щоб аж спекти хотіли
Тебе. Якось то буде.
„Ще одно:
Тут добрий є коньяк для тебе в фляшці.
Йди, поздоров від мене ліс, поля
І очерет, а про довги забудь.
А я тимчасом в кухни припильную,
Щоб не спалила ся гороховянка.“
Коб ти ще жила!
Тисяч круків чорних,
Що страшили мене по всіх дорогах,
Втікали, скоро голуби твоєі
Веселости явили ся лиш білі.
Ох, коб ти жила!

II. Голова святого Йвана.

Dei gratia Domina,
Аббатісса Вібке Поґвіш
На престолі княжім сіла,
Де зібрав ся весь конвент:

Гейльвіґ Квалєн, Метте Тінен,
Абель Ранцов, Ґеше Альфельт,
Трінке Боквольт, Друд Руґморен.
Бенедикта Ревентльов.

Слухають побожно дуже
Настоятельку черниці,
Аббатіссу Вібке Поґвіш,
Dei gratia Dominam.

Перед сестрами на мисі —
Миса щирим злотом сяє —
Голова святого Йвана
З дерева лежить страшна.

Дав се в дарі Іверн Гіннерк,
Богатир — син ґрафа Ґерта:
На побожний путь ступивши,
В дарі голову ту дав.

Але він жадав, щоб кожда
Панна, що вступити схоче
В манастир, поцілувала
Перше голову святу.

А за те прирік він дати
На конвенг сім сел великих;
Дасть сім сел, коли черниці
Голову тоту приймуть.

З-разу йіжили ся сестри,
Бо-ж і дар то був поганий!
Алеж-ж миса щиро-злота,
Але з сел пливе дохід...

Перед мисою, при сестрах,
На мармур холодний клякши,
Молить ся й тремтить всім тілом
Молячи ся, Анна Віш.

З жахом дивлять ся на мису
Молоді блакитні очи;
Ні, вона не поцілує
Кровю змитого чола!

Все на тямці в неї вечір,
Ліс, де пташечки співали,
Ліс, де цілував ті очи
Сині Детлєв Ґадендорп.

Аббатісса Вібке Поґвіш
З-разу лагідно говорить,
Далі остро і суворо,
Перед очи хрест кладе.

І з мертвецьким білим личком
Йде дівча помалу, з жахом,
Стала, ось вже й поцілує —
В тім роздав ся стук копит.

Трас дверми! брязчать остроги,
І по сходах вибіг лицарь,
З усмішкою поклонив ся
Сестрам Детлєв Ґадендорп.

В мить пірвав дівча в обійми,
Пара рученят знайшла ся

На єго могучій шиі, —
Ось вже й на сідлі вона.

Остовпіли, оніміли
На своіх кріслах черниці,
Остовпіла аббатісса,
Dei gratia Domina.

Вість стара, що з гробу навіть
Жінку виведе цікавість:
До вікна як стій підбігли
Всі любенькі сестрички.

Видять луг в красі весняній,
Чують жайворонів співи,
Блиск кінських копит з під ліса
Шле послідне: будь здоров!

З німецького переклав
Василь Щурат.

МАТЕРІАЛИ і ЗАМІТКИ

до історіі житя і слова на Украіні.

I. Лист М. Ів. Костомарова до М. П. Драгоманова.

Января 8. 1877 года.

Многоуважаемый Михаилъ Петровичъ!

Я письмо Ваше получилъ не ранѣе половины ноября, а потому и отвѣчаю поздно. Извините меня, что не поступилъ по Вашему желанію и не отдалъ денегъ N-амъ, потому что если бъ я такъ сдѣлалъ, то всю жизнь не избѣжалъ бы придирокъ отъ многихъ другихъ хозяевъ этихъ денегъ, которые показали бы претензіи и недовольство: за чѣмъ эти деньги пошли другимъ, а не имъ, и употреблены не такъ, какъ бы имъ того хотѣлось. И въ самомъ дѣлѣ: что Вы скажете, если со мной встрѣчается на желѣзной дорогѣ человѣкъ, который этихъ денегъ привезъ мнѣ до тысячи рублей (не своихъ, а сборныхъ) и въ 1863 г. распинался за малорусскій языкъ, а теперь совершенно оправдываетъ legem Jusephoviciam и говоритъ, что если мнѣ этихъ денегъ не нужно, то отдать ихъ на какое угодно общественное дѣло! Mutantur tempora et mores. Въ настоящее время я эти деньги положилъ въ биле-

тахъ херсонскаго земскаго банка и храню въ банкѣ, составивъ на случай смерти моей завѣщаніе, показывающее, чьи и какого рода это деньги, которые послѣ меня должны быть препровождены въ министр. Нар. Прос. и обращены на народное образованіе въ Малороссіи. Денегъ было доставлено до 4.000 р., изъ нихъ 1.300 истрачено на изданія Опатовича [1]) и ариѳметики К пискаго да дано авторамъ гонорара впередъ, но съ теченіемъ времени проценты отъ оставшихся накопились до того, что теперь скоро опять сумма достигнетъ 4.000 р.

Я надѣюсь, что еще доживу до того времени, когда можно будетъ употребить эти деньги на то, на что они присылались, то есть на печатаніе Евангелія, а если не доживу до того, то другіе доживутъ [2]). Меня поучаетъ этому примѣръ прежней нашей исторіи. Возьмите: сколько перемѣнъ въ отношеніяхъ центральной всероссійской власти къ Малороссіи пережито, начиная отъ Мазепы, когда великій Петръ говорилъ, что не намѣренъ ни единаго пѣнязя брать изъ Малороссіи въ свою казну [3]), а кончая варварскимъ закономъ (распоряженіемъ, какъ смягчаетъ начальникъ Гл. упр. по дѣламъ печати, профессоръ!) по просту нашего добрѣйшаго друга Михайла Владиміровича [4]).

Нека ему буде вична мука!
Бог убио и со га родно.

Съ каждымъ новымъ царствованіемъ новая политика, новыя отношенія! [5]) Кто поручится, зная такую нетвердую у насъ почву, что, послѣ запрещенія пѣть малор. пѣсни и играть малороссійскія пьесы, не настанетъ время, когда великіе міра нашего будутъ восхищаться этими пѣснями и покровительствовать преуспѣяніе народнаго творчества?

Повѣрьте, что можетъ придти такой моментъ, когда Вы похвалите мое благоразуміе и поблагодарите меня, что я сохранилъ это ничтожное подаяніе для того, чтобъ оно послужило первымъ подспорьемъ...

Одно только вѣрно знайте: эти деньги не обратятся ни въ чью частную собственность, пока находятся у меня. Много было уже лицъ, добивавшихся этихъ денегъ, но я не отдалъ имъ, какъ и Вамъ.

[1]) Опов. з святого Письма. І вип., 1 вид. 1863 р.; друге вид. вийшло в Кіиві незалежно від Фонду К-ва. — М. Др.

[2]) Як се вяже ся з тим, що К-в по своїй смерти передав гроші міністерству Нар. просвіти (обрусительному!) — не знаємо. — М. Др.

[3]) Дійсно Петро І. говорив у гарячі часи повстаня Мазепи лишень за минуле, буцім в казну царську „ни единаго пенязя брати не повелено", а потім уряд царський преспокійно брав податки на Украіні і посередно на свої потреби і прямо. М. Др.

[4]) Юзефовича. — М. Др.

[5]) Дивно се чути від знаменитого історика, котрому мусіло бути звісно, що де далі все більше провадилась на Украіні сістема державно-національного московського централізму. Повертане гетьманів після смерти Петра І. мало зміняє сю еволюцію, котра може мати свій кінець лишень з кінцем абсолютізму. — М. Др.

Вашихъ плановъ о печатаніи за границею съ цѣлью служить Малороссіи я не раздѣляю. Публики малороссійской нѣтъ, а есть народъ, которому нужны элементарныя книги, а не публицистика, такая литература нужна, которая возможна только при полномъ согласіи съ властью, а не при какой бы то оппозиціи.

Вашъ глубокоуважающій
Н. Костомаровъ.

Ваши брошюры двѣ я читалъ *). Въ нихъ много хорошаго, но давно извѣстнаго для тѣхъ, кто Вамъ сочувствуетъ, но нѣтъ такого, что нужно для поученія тѣхъ, кто еще думаетъ иначе, потому что не свыклись съ лучшими думами.

До сего листу мушу додати пояснюючі уваги:

В кінці 1875 р., коли печаталось пражське видане „Кобзаря“ Шевченка, кружок Українців, котрий вів те діло, получив звістку з Праги, що грошей на викінченє того видання не стає, а що типографія жадає плати (Товариство ім. Шевченка ві Львові, руководиме о. Качалою і К. Сушкевичем, не схотіло печатати повного „Кобзаря“ навіть за гроші!). Я не належав до кружка видавців „Кобзаря“, але він обернув ся до мене з просьбою поїхати в Петербург і там просити Костомарова, щоб він позичив певну суму грошей з того капіталу, котрий збирав ся в 1862—63 рр. на видане українських популярних книг і перекладу Біблії. Саме тоді д. Куліш передав мині право власности на видані ним за кордоном частини Біблії і рукопис усего Нового Завіту, на печатане котрого поручав мині зібрати гроші. Вислухавши просьбу видавців „Кобзаря“, я сказав їйм, що берусь передати ві Костомарову, але додав, що я маю свові види на фонд Костомарівський, а власне хочу просити грошей на видане за кордоном Нового Завіту в перекладі д. Куліша, вважаючи, що фонд збирав ся власнив на таку ціль. „Кобзарники“ нічого не мали проти мого заміру і навіть поручили мині внести Костомарову мою просьбу і від них.

З сими двома просьбами явив ся я на Різдво 1875 р. в Петербурзі перед Костомарова, але той рішуче одрік мині на сі просьби: на перву на тій підставі, що фонд він збирав на цілі спеціальні, в котрі не входить ні видане „Кобзаря“, ні які небудь позички, а на другу на тій, що фонд-би-то зібраний на видане української Біблії в Россіі а не за кордоном На остатнє я замітив, що по россійським постановам видане Біблії для православних є монополією св. Сіноду і що коли б той наважив ся видати українську Біблію, то для того не треба б було ніяких приватних фондів, але певно пройде не мало часу, поки св. Сінод, котрий забороняє всякі релігійні книжки українські і проповідь „на простонародныхъ нарѣчіяхъ“, надумає ся на видане української Біблії. На се все Костомаров одповів мені, що ні за що не дасть грошей на видане Нового Завіту не ухваленого св. Сінодом.

---

*) „По вопросу о малорусской литературѣ“ і „Турки внутренніе и внѣшніе“. — М. Др.

З тим я і вернув ся в Київ, а через кілька часу пойіхав за кордон. Пробуваючи в Відні літом 1876 р. я получив од „кобзарників“ нову просьбу: обернутись до Костомарова на підставі заклику „Основи“ до збору фонду, що був у него, і попрохати вияснити, скільки було зібрано на той фонд грошей, скільки зостає ся, хто складав обіцяний комітет, котрий мусить орудувати фондом, і які взято міри, щоби фонд служив своїй цілі. На сі запити, — як бачите, не на всі, — получив я відповідь в листі, що напечатано вище *).

Мушу додати, що в 1880 р., в часи Лоріс-Меликовських „вѣяній“ Костомаров заходжував ся коло „власти“ щоб примирити еі з україно-фільством (статті в „Русской Старинѣ“ і „Вѣстникѣ Европы“) і вимолити в него дозвіл на видане українського перекладу евангелій, обіцюючи тим викорінити штунду і т. і. Та „власть“ не подалась. Тоді Костомаров розпорядив ся фондом зовсім не згідно з умовами, на котрі він збирав ся, а власне оддав его в руки Імпер. Академіі Наук з тим, щоб вона видала з него премію за найліпший словник українсько-россійський (малорусско-русскій) з умовою, щоб той словник був написаний правописю — Максимовича!

Чи Костомаров сам надумав ся на такий ужиток фонду, чи за радою якого кружка земляків, того я не знаю. Які причини задержують появу українського словника, про котрий говорили нераз як про річ майже викінчену, те-ж не знаю.

М. Драгоманов.

II. Дві шутки М. Ів. Костомарова.

Хто знав М. Ів. К-ва, той міг запримітити, що в нему не було нічого педантичного. Се був чоловік простий і любив шутку і сміх. Між іншим він послугував ся для шутки і своєю безмірною памятю і начитаністю в старих документах церковно-словянських і руських. В одній газеті (здаєть ся, „Новости“) незабаром по смерти М. Із було напечатано дві такі шутки его в статті Д. Л. Мордовцева „Памяти Н. И. Костомарова“. Ми радимо редакції Ж. і Сл перепечатати йіх, бо в старій газеті не легко до них добратись. До того додамо, що ми чули ще про дві подібні шутки К-ва, а власне оповіданє на церковно-словянській мові В. Аскоченського (звісний публіціст клерикально-реакційний) про те, як він, понукаємий благочестієм, кидав каміне на голі статуї мітологічні в Літньому Саду в Петербурзі і як за те був арештований поліцією, — а другу — „извѣтъ“ (донос) Кояловича „Великому Государю на его Государевыхъ людишекъ, черкасовъ: Николку Костомарова, Ваську Бѣлозерскаго и Пантюшку Кулѣшова“, писаний мовою московських грамот XVII. ст. Може в кого заховались к о п і ї і з сих шуток.

М. Др.

---

*) Чому кобзарники самі не обернулись до К-ва просто, сего я не міг зрозуміти. — М. Др.

Ось перша шутка по копіі Д. Л. Мордовцева:

„Сказаніе о бѣсовстѣмъ искушеніи, како лукавый бѣсъ прелсти единаго отъ старецъ богомерзкимъ игрищемъ. Повѣсть вѣло умилна, послушати дивно.

„Въ лѣто отъ Р. Бога Слова 1860 е декемврія въ 5 день бысть чюдо велми чюдно и вѣло ужаса исполнено, внегда повѣда намъ единъ отъ старецъ. Бывшу навечерію великаго и свѣтлаго дне святаго Николаа епископа Міръ Ликійскія чюдотворца хотящу ми ити въ храмъ всенощнаго ради бдѣнія, искушаемъ сый отъ присноборюща мя бѣса, совратихся съ пути истинна и текохъ въ позорницу, юже устрои діаволъ на уловленіе душъ человѣческихъ, идѣ же окаяннїи волохи творяху мерзопакостную игру, юже нарекли есть „Пророкомъ“, благочестивый же, въ Бозѣ почившій царь и государь всеа Руссіи самодержецъ Николай Павловичъ, не терпя таковыя мерзости, премудрѣ повелѣ ю во „Осаду Гента“ преименовати великаго ея беззаконія ради. Сѣдшу же ми на мѣстѣ, еже купихъ за тридесять серебренника, и озрѣхся, и видѣхъ множество много мужей, женъ и дѣвъ собравшихся того позора для, и се изидоша блудницы мерзкія, плясовицы, дщери Иродовы, невѣсты сатанины, жены адовы, и начаша плясати и бедрами потрясати, погамъ же ихъ быть подъятіе веліе искушенія ради очесъ человѣческихъ. Ктому-же сотворися шумъ геенскій и играніе мусикіи, и свирѣли, и посвистѣли, и бубны и домры, и накры, и скрипицы, и тимпановъ удареніе веліе, ако, мню, храминѣ поколебати ся. Посемъ нечестивіи фрязи богинную латинскую воображаху, некоего, глаголемаго пророка въ ризахъ бѣлыхъ одѣяніа, многоцѣннымъ каменемъ украшенна, въ измечтанныхъ сапозѣхъ на царстьіе вѣнчающе великому пѣнію бываему, и козлогласованію, и кличу неподобну и кимпанному звенѣнію. Явися-же нѣкая жена, мати того пророка себе творящ и поющи, и вопіющи скорбными гласы, и лицедраніе и руку ломаніе творящи, и мечущися ово во едину, ово во ину страну. Посемъ же пѣнію многу свершившуся, сѣдящу пророку тому на мѣстѣ своемъ, блудницамъ же окрестъ его скачущимъ и служащимъ ему, и вземъ чашу вина исполнену, и воспѣ пѣснь бѣсовскую, и се, оло чюда неслыханнаго! — внезаапу изыде изъ земли огнь и куреніе дыма, и сотворися громъ и трусъ неописанный, и потрясеся храмина, и распадеся даже до основанія ея и погребе пророка того и любодѣйци его, и вся кланяющаяся ему, и отыдоша ко отцу своему сотонѣ въ огнь вѣчный, во тьму кромѣшную, въ сѣру шипучую, въ муку непзглаголанную. Людіе же безумніи, видяще бываемая аки бѣсны, извѣся языки свои, непотребно и неустанно на тотъ часъ взываху: Тамберликъ, Тамберликъ, нѣкоего Тамберлика скомраха и пѣвца бѣсовскаго величающе и честь ему воздающе. Азъ же, братіе, видяй, яко звѣроуловленъ бывъ и поруганъ отъ лукаваго бѣса, изыдохъ вонъ, плакахся горько о согрѣшеніи своемъ. Аминь.“

А ось уривок із „Паломника старцевъ Николая и Пантелеймона, странствовавшихъ ради подвига душевнаго во странѣхъ италійстѣхъ“.

.....„Егда-же всекозненный бѣсъ разлучи старцы, тогда старецъ Пантелеймонъ водворися во градѣ Флорентѣ, старецъ-же Николай

потече во предѣлы гельветійскіе, срѣте-же на пути своемъ нѣкоего воина россійска отъ пребывающихъ во странѣхъ саратовскихъ и совокупистася и потекоста. Притекшима же има въ горы, зѣло высоки, имъже верхи снѣга и льда исполнены суть, со многотщаніемъ придоста въ нѣкій градъ, нарицаемый Сіоно, и узрѣста нѣкій замокъ ветхъ зѣло, стоящъ на горѣ зѣло высокой, стезя-же едина мала ведуща ко замку тому. И поиде воинъ и взыде на верху горы, и поиде за нимъ старецъ Николай, и узрѣ, як стезя покосися и каменіе, еже ограждаше стезю, обвалися и нужда бѣ сотворити два ступленія, зѣло страшна, понеже пропасть бѣ одесную, ошуюю же гора аки стѣна, простираніеже ступленія того яко нозѣ единыя широту имуще и ктому скать бѣ къ пропасти. Мужественно-же сердцемъ укрѣпися старецъ Николай и преиде и взыде и узрѣ царствія мірска, сирѣчь гельветцка союза кантона Валлиса землю, и постоявъ мало, восхотѣ нисходити. Обаче всекозненный бѣсъ страхъ и трепетъ всели въ старца посмѣянія ради, яко никако же возможе старецъ къ прежде реченному пути низыти И пріиде нѣкая баба, лѣтъ 80 имущи, и низведе старца. Посемъ лукавый бѣсъ хотяше веліе посмѣяніе сотворити, всели такожде страхъ въ сердце воина, яко и оный воинъ не можаше никако низыти, дондеже оная баба низведе его долу. Тогда бѣсъ призва множество бѣсовъ и восплескаша руками своими и взыграша на гусляхъ и домрахъ и сопѣяхъ, глаголюще: „алай! алай!“ (се есть бѣсовскій ясакъ, якоже ура наше, зри печер. жит. Памвы святаго) — „посрамихомъ воинство христолюбивое россійское! Се бо исчезе храбрость его: ветха бо деньми жена юнаго сего воина пріиде спасати. Возрадуемся, братія бѣсы, о таковѣмъ посрамленіи воинства христолюбиваго россійскаго!“ И велія утѣха бѣсомъ бысть. Старецъ-же Николай зѣло печаловася о семъ, яко же и болѣзнію слабости афедронныя одержимъ бысть скорби ради о поруганіи все россійскаго воинства.“

3. Лист Українки до Герцена.

З „Дневника“ Шевченка, котрий напечатано недавно в „Правді“ (на жаль не в оригіналі, в противність усім науковим звичаям, а в перекладі, та ще й лихому) видно, як горячо поважав Герцена наш кобзарь в купі з усіми освіченими людьми свого часу в Россії. В паперах Герцена (псевдонім „Искандеръ“) ми знайшли слідуючий лист до него дівчини. котра підписалась „Украинка“, і публікуємо его як документ з тодішнього громадського житя. Завважимо, що лист сей писав ся в той рік, коли молодіж основувала недільні школи, і що нестіснена наука, котру давала авторка дітям селянським, нагадує ту педагогічну сістему, котру пізнійше практикував і викладав гр. Л. Толстой. *М. Др.*

1859-го года.

Искандеръ!

Всѣмъ хорошо извѣстно, что Вы нуждаетесь въ какихъ бы то ни было поощреніяхъ или одобреніяхъ такъ же мало, какъ и въ успокое-

нiи души Вашей, о которомъ говорила Вамъ одна русская дама; но несмотря на это я непремѣнно хочу сказать Вамъ, что журналъ Вашъ съ жадностью читается во всей Россiи, читается даже нами, восемнадцатилѣтними дѣвушками, что и мы ждемъ отъ Васъ заповѣди, изъ которой бы и мы научились быть посильно полезными нашему народу такъ долго страдавшему и теперь еще страждущему отъ невѣжества. Скажу Вамъ не изъ хвастовства и не изъ желанiя показать, что я дѣлала то, чего не дѣлали другiе, а просто потому, что занятiя мои сдѣлали меня нѣсколько опытною въ дѣлѣ, о которомъ я хочу говорить: скажу, что вотъ уже нѣсколько лѣтъ (я начала эти занятiя еще будучи ребенкомъ), какъ мнѣ вздумалось по возможности развивать нашихъ крестьянъ; сначала я принялась за дѣтей: каждый день ихъ прибавлялось все больше и больше, потомъ стали приходить и взрослые. Не дальше какъ недѣли черезъ двѣ, каждый день по окончанiи работъ, въ сумеркахъ ко мнѣ собиралось множество народа и съ жадностью слушали меня. Такому успѣху я несомнѣнно была обязана тому, что не стѣсняла ихъ, не давала имъ уроковъ, и только, дѣтей забавляла, играя съ ними научила читать и думать; а со взрослыми разговаривала и старалась всѣми силами заставить ихъ разсуждать. Слушавшихъ меня нельзя было и сравнивать съ учениками школъ заведенныхъ въ нѣкоторыхъ помѣщичьихъ имѣньяхъ, гдѣ важную роль играли разнаго рода лишенiя, наказанiя; гдѣ уже одинъ видъ лавокъ, линеекъ, досокъ и строгое обращенiе учителя педанта наводятъ какой то паническiй страхъ на свободную натуру нашего мужичёнка. А перспектива просидѣть нѣсколько часовъ не перемѣняя положенiя, слушая что приказываютъ, что вовсе не интересно и чего радъ бы въ жизни никогда не слышать, чего все это стоитъ существу лѣнивому, не привыкшему ни къ какому умственному принужденiю.

Скажите нашимъ барышнямъ, что всему этому виною онѣ; что женщина, право, существо слишкомъ разумное, чтобы жить такъ пусто и безполезно, какъ большая часть нашихъ дѣвушекъ живетъ въ ожиданiи жениховъ. Научите ихъ быть людьми, научите стыдить ся своего нравственнаго и умственнаго преимущества предъ крестьянами, а не гордить ся этимъ преимуществомъ. Укажите имъ способъ снизойти до понятiй мужичковъ, чтобы было легче поставить ихъ на равнѣ съ собой. Научите заниматься ихъ дѣтьми, заниматься ими съ любовью, заинтересовать ихъ свѣжiе, нетронутые, воспрiимчивые умы, открыть имъ лучшую сторону ихъ существованiя, опредѣлить имъ разницу между ними и животными. разницу, которую наши предки такъ долго старались уничтожить. Развѣ это не прямая наша обязанность, насъ, дѣвушекъ не связанныхъ еще обязанностями жены и матери? Мы должны этому дѣлу посвятить всѣ наши способности, силы, всю нашу волю, чтобы хоть этимъ заплатить долги нашихъ бабушекъ, считавшихъ и труды и душу и сердце и умъ и имущество своихъ крестьянъ своею собственностью и распоряжавшихся всемъ этимъ какъ своею вещью. Говорите! мы слушаемъ Васъ, мы ждемъ отъ Васъ слова, какъ въ засуху ждутъ дождя, какъ корабли стоящiе на якорѣ ждутъ вѣтра. Пошлите же намъ свѣжiй дождь, оживите наши поля и сорвите наши корабли съ якорей

попутнымъ вѣтромъ! Говорите, Искандеръ! Вамъ внемлетъ вся Россія, за исключеніемъ развѣ только нѣсколькихъ старцевъ душею, закостенѣлыхъ въ своихъ вѣковыхъ предразсудкахъ и ни за что не соглашающихся отстать отъ нихъ; но борьба съ ними не страшна для насъ; бороть ся можно только съ равнымъ себѣ врагомъ, а у этихъ господъ нѣтъ убѣжденья, у нихъ есть только упорство; что значитъ оно предъ грамадной силой нашего убѣжденья? Оставьте мертвымъ погребать своихъ мертвецовъ, а мы пойдемте впередъ къ свѣту чи той, святой истины. Пишите, Васъ слушаютъ; каждое Ваше слово отзовется въ сердцахъ милліоновъ, отзовется своею несомнѣнною правдою, яркою какъ свѣтъ солнца у насъ на Востокѣ. Вы для насъ дороги какъ наша совѣсть, какъ залогъ нашего будущаго счастья; уже по этому одному Вы должны обратить вниманіе на просьбу, на мое требованіе. Вы къ этому обязались Вашею любовью къ той самой Россіи, которую я люблю и въ будущее которой вѣрую. **Украинка.**

IV. Освіта на Україні в XVIII. ст.

В книзі проф. A. Brückner — Die Europäisirung Russlands. (Gotha, 1888) знаходимо ось які цікаві факти:

На стор. 216—217 автор доводить що в скликаній Катериною II. в 1767 р. „Коммиссіи для составленія уложенія“ Українці виступали як прекрасні оратори, не тілько шляхтичі, як Зарудний, Козельський і др., але й простійші козаки, як нпр. депутат з Полтави Мотоніс, котрий проголосив гарну промову про мир та війну.

На стор. 219 пр. Брікнер каже, що ні в одного Великоруса того часу не було такого знаття классиків і історіі, як у Заводовського (Українця), але французьку мову він знав слабо. Се показує одну з причин, через що Українці мусіли незабаром стати позаду великоруського панства, а власне на старомодність української просвіти.

Друга причина одсталости Українців була недбалість гетьманського уряду про школи свіґсько-реальні не глядючи на те, що ще в Гадяцький трактат 1658 р. був внесений пункт (певно аріанином Немиричем, котрий прожив довго в Голландіі) про університет і гімназіі на Україні і в Литві. Д. Брікнер приводить з книги Чистовича „Исторія медицинскихъ школъ въ Россіи“ (Петерб. 1883) ось які цікаві цифри: до 1758 р в усій Московщині з Україною не було ні одного медика руського Від 1758 до 1800 р появилось 74 медики руські, з котрих 53 було Малорусів; між ними були професори московської госпітальної школи, писателі, як Самойлович, Погорецкий, Максимович, Полетика Сміловський, Шафонський і др. В перші медицинські школи в Москві і потім в університет Московщина не могла виставити студентів і їйх набирали переважно з України, що й поясняє повисші цифри; тілько ж не маючи на Україні ні подібних шкіл ні літератури наукової, Українці студенти фатально московились.

Avis á nos patriotes!

М. Др.

V. До історії української хлопоманії в 1860-ті рр.

В наших „Австрорускихъ Споминахъ“ (стор. 303—308) ми привели характерні видержки з коллективної статті („Отзывъ изъ Кіева“) напечатаної в „Современной лѣтописи Русскаго Вѣстника“ (Каткова) 1862 р. кружком кіівської молодіжі, котрий тоді звали Поляки „хлопоманами“. Стаття ся, викладаюча певний безполітичний демократізм, довго і потім уважалась за програму украйнофільства. В книзі Н. А Любимова „Михаилъ Никифоровичъ Катковъ и его историческая заслуга“ (СПетербургъ, 1889) ми знаходимо цікаві деталі до історії появу тої статті в печаті. Ми не памятаємо, щоб на оповідане д. Любимова була звернута увага а надто в Галичині, і через те радимо редакції „Ж. і Сл.“ перепечатати его в орігіналі тим паче, що воно майже все зложене з виписок із документів.

„Въ сентябрѣ 1862 года, — росказує д. Любимов, — въ редакцію Русскаго Вѣстника прислано было изъ Кіева обширное коллективное письмо съ 21 подписью, озаглавленное „Общественные вопросы“, заключавшее въ себѣ протестъ подписавшихся противъ ходившихъ въ мѣстномъ обществѣ неблагопріятныхъ слуховъ о ихъ дѣятельности, состоявшей въ томъ, что они занимались этнографическимъ изученіемъ края и съ этою цѣлію вращались среди народа. Московская цензура затруднялась разрѣшеніемъ статьи къ печати и обратилась съ запросомъ въ центральное цензурное управленіе въ Петербургѣ Черезъ нѣкоторое время разрѣшеніе напечатать пришло и статья, написанная въ самомъ благонамѣренномъ тонѣ, появилась въ Современной Лѣтописи съ весьма сочувственной замѣткой редакціи.

„Между тѣмъ у дѣла была подкладка, оставшаяся, по всей вѣроятности, неизвѣстною и Михаилу Никифоровичу. Препровождая статью въ Петербургъ, Московская цензура слѣдующимъ образомъ характеризовала подписавшихся:

„Эти лица, принадлежащія, повидимому, къ малороссійскому дворянству, посвящающія свою дѣятельность образованію простаго народа, подверглись, по ихъ словамъ, упрекамъ и даже гоненію со стороны общества, которое видитъ въ нихъ нарушителей общественнаго спокойствія и приписываетъ имъ политическія тенденціи.

„Излагая въ этой статьѣ направленіе и характеръ своей дѣятельности, они ищутъ въ общественномъ судѣ защиты отъ такихъ несправедливыхъ нареканій.

„Хотя это изложеніе можетъ дѣйствительно послужить къ оправданію подписавшихся лицъ, но такъ какъ комитету не извѣстно: чѣмъ именно было вызвано и какъ выразилось противъ нихъ общественное негодованіе, на которое они указываютъ, и главное, какъ смотритъ на ихъ общественную дѣятельность мѣстное начальство края, то комитетъ не счелъ возможнымъ допустить этого совокупнаго заявленія къ печати, и имѣетъ честь представить оное въ корректурныхъ листахъ на благоусмотрѣніе вашего высокопревосходительства.“

„Министръ рѣшилъ послать запросъ о подписавшихся къ Кіевском генералъ-губернатору, приложивъ и самую статью. Полученный отвѣтъ заключаетъ въ себѣ свѣдѣнія, заслуживающія вниманія и характеризующія состояніе умовъ въ краѣ.

„Въ сентябрѣ мѣсяцѣ 1860 года, — писалъ генералъ-губернаторъ, — доставлены были мнѣ свѣдѣнія, что студенты здѣшняго университета стараются сблизиться съ простымъ народомъ и дѣйствовать на него внушеніемъ вредныхъ понятій и мыслей; что между ними образовалось общество коммунистовъ, цѣль котораго состоитъ въ сближеніи съ простымъ народомъ, для обезпеченія себѣ его содѣйствія на случай возмущенія въ Польшѣ; что ради этой цѣли студенты сближаются съ крестьянами, проповѣдуютъ имъ равенство правъ всѣхъ людей, общее право всѣхъ на обладаніе имуществомъ, называютъ крестьянъ братьями, снятъ и ѣдятъ вмѣстѣ съ прислугою, и что общество коммунистовъ, имѣя во главѣ бывшаго студента А. (изъ числа подписавшихся), состоитъ болѣе чѣмъ изо ста членовъ.“

„Изъ словъ „на случай возмущенія въ Польшѣ“ можно бы заключить, что сообщество дѣйствовало въ польскихъ цѣляхъ. Но дальнѣйшее показываетъ, что дѣятельность его была направлена враждебно полякамъ и возбуждала ихъ ненависть и жалобы.

„Молодые люди принадлежали къ „хохломанамъ“; коммунисты, о которыхъ упоминается въ отвѣтѣ генералъ-губернатора, были, полагать надо, сами по себѣ *).

„Секретное дознаніе подтвердило, что молодые люди, группировавшіеся около бывшаго студента А., дѣйствительно вращались среди народа, а одинъ въ имѣніи своего отца мутилъ крестьянъ, „разсказывая, что они ждутъ вольности, а между тѣмъ помѣщики всѣми силами стараются, чтобы ея не было, и совѣтуютъ дѣйствовать по примѣру дѣдовъ.“ **) За самымъ А. слѣдить было трудно, такъ какъ онъ постоянно переѣзжалъ съ мѣста на мѣсто. При обыскѣ у сестры его найдены „принадлежащіе А. портреты Копарскаго въ цѣпяхъ, Искандера, а также студентовъ въ малороссійскихъ костюмахъ“. А. (католикъ по вѣроисповѣданію) былъ призванъ въ слѣдственную коммиссію и объяснилъ свое поведеніе слѣдующимъ образомъ: „Во время пребыванія въ университетѣ онъ проводилъ вакаціонное время у родныхъ и знакомыхъ въ разныхъ мѣстахъ; съ цѣлью этнографическихъ изслѣдованій совершилъ нѣсколько поѣздокъ вмѣстѣ съ товарищами въ западныя и южнорусскія губерніи, а также въ Царство Польское. Онъ желалъ изучить народный бытъ, языкъ, нравы, обычаи, способы жизни и проч. По собраннымъ свѣдѣніямъ онъ хотѣлъ изложить, въ видѣ журнальной статьи, очеркъ народнаго быта. Въ своихъ этнографическихъ экскурсіяхъ употреблялъ крестьянскій костюмъ, какъ по побужденіямъ чисто эстетической симпатіи, такъ и потому, что въ немъ гораздо выгоднѣе

*) Догадка д. Любимова дуже неслушна! В доносах польських панів „хохломани“ (хлопомани) власне і виставлялись коммуністами. — М. Др.

**) Се мусить належати до студента Т. Р.

было собирать необходимыя для него свѣдѣнія. Причиною, побудившею его и товарищей къ сближенію съ крестьянами, была наступавшая въ то время — крестьянская реформа. Понявъ, что съ наступленіемъ новыхъ гражданскихъ положеній, предстоящій порядокъ вещей будетъ заключать въ себѣ болѣе гуманныхъ и сообразныхъ съ экономическими выгодами началъ, они предались изученію крестьянскаго вопроса въ отношеніи политико-экономическомъ и въ отношеніи примѣненія его къ жизни. Подобное изученіе требовало не письменныхъ матеріаловъ, но живаго источника — самыхъ крестьянъ. Они и обратились къ нимъ, разспрашивали крестьянъ про всевозможныя мелочи и всѣ собранные факты сообщали другъ другу для общей пользы. Помѣщики смотрѣли на это направленіе студентовъ сперва съ недовѣрчивостью, потомъ съ недоброжелательствомъ. Въ ихъ глазахъ студенты были измѣнниками сословныхъ интересовъ, радовались ихъ разоренію, какъ они называютъ реформу. Когда же къ крестьянскому вопросу примкнулъ вопросъ научный, относящійся къ пониманію исторической судьбы здѣшняго края, то начала помѣщичьей неблагосклонности приняли видъ непримиримаго недоброжелательства. Установившееся въ польской публикѣ мнѣніе, что здѣшній край есть коренная польская провинція, находило отпоръ въ А. и его товарищахъ, которые, ссылаясь на доводы науки, старались доказать, что здѣшній край, по большинству своего населенія, есть южно-русскій. Они думали, что результатомъ несогласій будетъ журнальная полемика, но ошиблись: вмѣсто преній научныхъ ихъ предали всеобщей анаѳемѣ. Противники ихъ стали увѣрять, что студенты, по непріязни къ польскому дворянству, нарочно стараются снискать довѣріе народа, съ цѣлью уговорить его потомъ къ смертоубійству, грабежамъ и другимъ безчинствамъ. Общество, не любящее студентовъ за ихъ мнѣнія по крестьянскому дѣлу, вѣроятно, представило и правительству подобное воззрѣніе за положительный фактъ."

„Задержанная переписка А. съ однимъ частнымъ лицомъ вообще подтверждала его показаніе. Въ ней онъ, между прочимъ, весьма логически доказывалъ „нелѣпость тенденцій поляковъ, мечтающихъ о возможности соединенія Южной Россіи съ Польшей." Вмѣстѣ съ тѣмъ оказалось, что обвиненія противъ А. и его товарищей возникли именно „изъ толковъ и слуховъ между помѣщиками-поляками." А. былъ освобожденъ отъ преслѣдованія. Дальнѣйшія наблюденія не обнаружили какихъ-либо неблагонамѣренныхъ стремленій А. и его единомышленниковъ. Впрочемъ слухи о нихъ продолжаются прежняго содержанія; только перемѣнили наименованіе: вмѣсто коммунистовъ ихъ называютъ хохломанами *).

„Въ заключеніе генералъ-губернаторъ говорилъ, что если смотрѣть на подписавшихся, какъ на лицъ, составившихъ нѣкоторое неразрѣшенное общество, то было бы неудобно разрѣшить печатаніе присланной ими статьи „Общественные вопросы".

*) Поляки звали кружок А. власне хлопоманами, а вже в російських сферах се слово переробилось на хохломанів. — М Др.

„Впрочемъ, съ другой стороны, какъ лица, подписавшія статью, объявляя свои имена, вызываютъ своихъ обвинителей обличить ихъ въ неблагонамѣренныхъ стремленіяхъ путемъ печатнаго слова и рѣшить споръ гласнымъ обсужденіемъ, то было бы полезно напечатать это заявленіе, такъ какъ литературная полемика могла бы содѣйствовать правительству, въ настоящемъ дѣлѣ, раскрыть цѣль и уяснить духъ и направленіе лицъ, подписавшихъ статью. Кромѣ того, гласное заявленіе этими лицами своего образа воззрѣній и цѣли дѣятельности можетъ удерживать ихъ отъ неблагонамѣренныхъ дѣйствій потому, что на нихъ будетъ обращено вниманіе ихъ противниковъ, вызванныхъ печатно на судъ общественнаго мнѣнія."

„Министръ просвѣщенія (А. В. Головнинъ) послѣдовалъ этому мнѣнію и статья, чрезъ Московскій комитетъ, возвращена была въ редакцію Русскаго Вѣстника съ разрѣшеніемъ къ печати."

До сего оповіданя пр. Любимова ми додамо слівце про початок доносів на „бывшаго студента А." В 1861 р. прибув у Київ один Француз яко посланець від Мірославського з інструкцією — переробити польські студентські „гміни" на кадри революційної армії. Саме перед тим, „хлопомани" виділились в осібну гмінку (другі були географічні, зложені з товаришів по гімназіям) і почали зближатись з лівобічними „украйнофілами", „православними" з роду. Хлопомани заявили другим гмінам, що не можуть прийняти польсько-повстанської програми, бо вважають правобічну Україну зовсім не за Польщу, а себе Українцями. Декларація ся стала звіспа не лишень в студентських а й у панських кругах і незабаром А. був покликаний до маршала шляхти („предводителя дворянства") бердичівського повіту київської губернії, з котрого він був родом, і застав у него цілий сеймик шляхти. Там А-у була показана декларація хлопоманів і від него як від автора ві зажадали зреченя. А. не дав того зреченя і тоді ему заявили, що прінціп декларації, по котрому національність країни означуєть ся не панством а хлопством, є прінціп соціалістичний і що хлопомани будуть переслідувані від панів навіть способами урядовими. Незабаром київський генерал-губернатор получив ті доноси, про котрі говорить ся вище і почалось слідство против А. як „коммуніста". На слідстві сему депутат від „жандармскаго управленія" (таємної політичної поліції), Поляк, рішучо не хотів вірити, щоб „образована людина могла справді інтересуватись хлопським житем з боку лишень етнографічного", і все змагав ся збити А-а на політичне поле. Оступались же за А-а депутат від „учебнаго вѣдомства", інспектор державних училищ К. округа Тулов і предсідатель слідчої комісії, „начальникъ секретнаго отдѣленія канцелярія к., под. и вол. генер. губернатора" Андрієвський. Сей останній певно і писав той суд про справу А-а, котрий приводить проф. Любимов.

З записки генерал-губернатора видно, що доноси ему налічували число комуністів-хлопоманів на 100 душ. В дійсности гміна хлопоманська була далеко не така численна, а згодом зо всіх хлопоманів католиків зосталось лишень двоє (А. і Р.). Вони тілько і підписали „Отзывъ

изъ Кіева", а решта (19 душ) все вже були „православні", — переважно лівобережці. Через кілька років А. перейшов на „православіе".

М. Др.

VI. Дві студентські пісеньки з Кіива 1863 р.

Небіжчик Ів. Петр. Новіцький, автор многих цінних праць по історіі Украіни, записав для нас по памяти в 1875 р. дві пісеньки, котрі були досить розширені серед молодіжі в Кіиві в 1863 р., з увагами, котрі слідують далі. Автор сих пісень, Магер, визначав ся серед польськоі молодіжі кіівськоі свого часу ідеями подібними до тих, що мали тзв. „космополіти" серед Украінців, — то-б-то критично відносив ся до націоналістичних тенденцій, піддаючи їх аналізу з погляду *вселюдськоі науки і справедливости*. Через те він часто *виступав проти* тодішнього загального настрою польськоі громади в краю, бачучи в нему під ліберальними прапорами шляхетчину, і дружив з тзв. хлопоманами (кружок Антоновича і Рильського), котрі перейшли до украінства.

М. Др.

I.

Szlachcic, panie, to nie żart,
Tralala, tralala,
Płata figle, kiejby czart:
Tralala, tralala.

Dotknie prawdy, z prawdy fałsz —
Chachacha, chachacha!
Daj mu postęp, wsteczność masz —
Chachacha, chachacha!

Sprzyjał jemu w Polsce los,
Dał mu siłę, szablę, trzos;
Szlachcic wolność tworzyć chciał —
I sam sobie cara dał.

Uciekł z Polski carski brat,
Lud za wolność walczyć rad;
Szlachcic chciał się przydać tam:
Lud rozpędził, w nogi sam.

Niemiec-pluder, djabłu brat
Na lud polski z biczem wsiadł
Szlachcic naród bronić chciał, —
Patrz, wszak lud mu w skórę dał.

Szlachcic już o wolność dba,
Za człowieka chłopa ma:

Chciał napisać: „Jeden stan“ —
I napisał: „Jam tu pan!“

II.

Nie wolno kochać polskości
Wyrzekłszy się szlacheckości,
Bo cię szlachcic zjé: (bis)
„Bez szlachectwa polskość wzięta
Chłopomanja to przeklęta,
To pragnienie krwi“ (bis)
Mądra szlachto, praw perory,
Krzycz i pukaj, co masz tchu!
Na złodzieju czapka gore —
Któż to złodziej tu?

Nie wolno ludów oświecać,
Narodowość w nich rozniecać,
Bo cię szlachcic zjé: (bis)
„Narodowość i nauka,
To rządowa, panie, sztuka,
Wściekła żądza krwi“. (bis)
Mądra szlachto itd.

Nie wolno z ludem przestawać,
O wolności z nim rozmawiać,
Bo cię szlachcic zjé: (bis)
„Lud, swoboda, demagogi —
Toż to mordy i pożogi,
Rzeki całe krwi!“ (bis)*)
Mądra szlachto itd.

Lecz już blisko, czas nadchodzi,
Na świat prawda się narodzi,
Lud szlachectwo zjé, (bis)
A Słowianie wszędzie razem,
Lecz nie ostrzem, tylko płazem
Puszczą szlachcie krwi.
Głupiej szlachcie na przekorę
Wolność krzyknie: „Jam jest tu!
Na szlachcicu czapka gore,
Szlachcic złodziej tu.“

*) Bap.: To ocean krwi

Увага Новіцкого. Обѣ эти пѣсенки или вѣрнѣе пародіи сочинены однимъ лицомъ и въ одно время: зимою 1862/3 года, когда дворянство подольской губ. подало извѣстный адресъ*). Въ многочисленныхъ гминахъ (польськихъ студентів) Кіевскаго университета съ успѣхомъ агитировалось предложеніе выразить подольскимъ дворянамъ благодарность отъ всей польской молодежи края. Противъ этого возстало лишь нѣсколько лицъ изъ Поляковъ нешляхетской партіи, во главѣ которыхъ стоялъ авторъ пародій, Владиславъ Магеръ, пустившій ихъ въ ходъ съ цѣлью агитаціи. Послѣдняя строфа первой пѣсенки относится именно къ подольскому адресу. Въ концѣ концовъ - благодарности не послали.

VII. Народній театр на Україні.

Кілька років тому прочитав я в кіівській газеті „Заря“ виписку з „Одесскаго Вѣстника“ про одно судове діло, а в ній ось яку звістку про народній театр в однім укр. селі. В с. Хорошівці, Верхнедніпровського пов. Катеринославської губ. склалось товариство з 11 парубків, котрі ходили з села в село на Різдво під назвою т р о н щ и к і в і давали „комично-балаганныя представленія“, а гроші здобуті за них давали на церкву. Чи не знає хто більше про се і подібні товариства?

М. Др.

VIII. Непевний варіант думи.

В „Истор. Пѣсняхъ Малор. народа“ т. I. ст. 241—242 напечатано текст пісні, похожої на думу, „про Івана Богуславця“ (як єго увільнила Туркеня-пані в полоні і взяла собі за чоловіка). Текст той показав ся нам і товаришеви нашому по виданю непевним і через те ми помістили єго лишень з скептичними увагами і показом жерела, звідки він нам дістав ся, а власне на лист (С. Д Носа з такими словами: „Записано отъ Жука въ Конотопѣ Жукъ этотъ больше жилъ на Украйнѣ (степовой) и только изрѣдка навѣдывался въ Конотопъ; бывало, подъ хмелькомъ поетъ эту думу и все, бывало, насмѣхается надъ молодыми... Походитъ онъ, побродитъ, да опять потащится на Украину, будто ему тутъ не мѣсто“.

Після виходу I. т. Ист. П. М. Нар. ми получили копію збірки Ломиковського і в ній знайшли думу про Івана Богуславця, текст певний по всему, хоч з другою фабулою. Сей текст напечатаний в праці д. Житецького, котрий і рівняє обидва тексти, вірячи зовсім в певність С. Д. Носа. А недавно ми побачили в новій книзі д. Еварницького „Ив. Дм. Сирко“ стор. 147 під назвою „Пѣсня о Романѣ Сѣркѣ“ шість перших віршиків з початку сего тексту — досить несуразні і через

*) Про прилучене подільської губ. до Конгресівки. — М. Д р

се вже непевні, без показу жерела, але очевидно взяті з Истор. П. М. Нар.

Тимчасом в етнографічних паперах, котрі дістались нам від д. Носа (чи фон-Носа, як він іноді підписуєть ся тепер в печаті) ми знаходимо текст єго пісні про Івана Богуславця в листі до него підписаному „Яковъ“ і поміченому „18. октября 1859 року“ з такою приписскою: „Лимана написавъ, скилько у голові мавъ. А того спиваки, который его спивавъ, теперъ дома не мае, десь на Дону гуляе, мед горілку кружае“.

Ся противумовність слів Якова і самого д. Носа вбільшує непевність даного тексту. До того обидва показчики не говорять, щоб „співака“ або „Жукъ“ був кобзарь, а звичайно прості співаки не вміють кобзарських дум. Добре було б, як би д. Нос пояснив сю справу, розказавши що треба про Якова і про Жука.

При сій нагоді скажемо ще раз, що пора б нашим ученим етнографам узятись пильнійше за очистку наших збірок від фальшованого матеріалу. Праця ся в остатні роки занедбана і навіть пішла назад, бо не тілько такі писателі, як пок. проф. Ом. Огоновський, але й такі, як дд. Сумцов, Житецький і др. вчені „Кіевской Старины“ беруть під оборону або цітують явно фальшовані тексти і навіть любують ся такими безмислицями, як „Високо (!) сонце сходить, низенько заходить“ (із сфабрикованої Срезневським пісні про Палія), над котрими мужицький співак сміятиметь ся, бо знає добре, що сонце сходить не посеред неба, а так же низенько, як і заходить.

Замітимо, що сюжет оповідання про полоняника християнина, котрого полюбила пані мусульманка (як в словах „Історіи Руссовъ“ про Івана Богуславця), розказаний і в італіянських новеллах Сансовіно, день VI, нов. VI.

М. Драгоманов.

КАМЯНА ДУША.

Драма в одній дії.

(Присвячую памяти пок. Олени Доброграввої)

Особи:

Пан Крайник Делятинський, 60 літ
Ількс Марусяк, ватажко опришків літ 30
Маруся, его любовниця, літ 28
Степан Бойчук, опришок, літ 45
Марко Царь, Семен Грім } опришки
Іван Бакорак парубок літ 20
Опришки, пушкарі, селяне.
Діє ся в карпатських горах при кінці XVIII. віку.

Сцена представляє дику гірську околицю. Довкола видно гори порослі темними лісами З ярів підіймають ся клуби білої мраки. В глубині сцени скала, ній обширна печера з переду загороджена загатою з плота обшитого яловою корою так, що по середині лишено тілько двері, крізь котрі можна бачити нутро печери. На переді сцени, на поляні, велике огнище розбійницьке, докола него каміне, на котрім сидять розбійники. Ліва куліса являє причілок розбійницькоі колиби зложеної з молодих смерічок і покритої корою та гиляками. День Огнище вигасло.

Ява перша

Край огнища на земли лежить ранений Бойчук. Маруся перевиває его рани.

Бойчук. Марусе!
Маруся. Що тобі?
Бойчук. Яка ти добра!
Маруся. Болить нога?
Бойчук. Як лиш твоя рука
До неі доторкнеть ся, то хочай би
Пекельний біль був, зараз утихає.
Маруся. Встидайсь, старий, такі плести дурниці!
Бойчук. Що правда, любо! Дай лише води!
(Маруся подає ему воду в деревянім черпаці, він пє.)
Гляджу отак на тебе й жаль міні
Тебе стає! Така хороша, добра
І молодъ і в оттаке житє
Попала!

Маруся (*махав рукою*) Ет! (*осторінь починає мити котел*)
Бойчук. Тай як би ще хоч він
Та шанував тебе!
Маруся. Пусте говориш!
Міні не кривда, що ж тобі за діло?
Бойчук. Та звісно, що міні за діло! Тілько
Що жаль міні. От я: вже двадцять літ
В опришки ходжу, тисячу разів
Міг висіти чи іншу смерть приняти,
А най би раз, хоч раз один таке
Міні всміхнулось щастє, як єму!
Не маю щастя до жінок! Такий
Удав ся вже! А бачить ся, коли б
Отак яка — та що то вже й гадати! —
Як би мене яка так полюбила,
Ій Богу, кинув би те ремесло,
Пішов би де в Волощину, в Молдаву,
Прожив би ще старі літа спокійно
У теплій хаті! Є у мене дещо
Приховано по крийівках — було б
З чого прожити..
Маруся (*гордо*). Що се ти міні
Балакаєш? По що міні се чути?
Чи може думаєш, що я с тобою — —
Бойчук (*поспішно, хапаєсь за зранену ногу*). Ой, ой! Ой-ой! Як стра-
шно заболіло!
Та ні, Марусе! Най Господь боронить,
Щоб я тобі... Я-ж знаю, що ватажка
Ти вибрала...
Маруся. От тож і знай і більше
Міні й балакати не смій такого! (*Відходить у яскиню*)

Ява друга.

Бойчук (*сам*).

Угнівалась! А славна молодиця!
Відважна, добра... Та тверда душа,
Не подаєсь! Як кремінь. Як прийшла
Сюди, то щоб згадала про свій дім,
Про мужа, про рідню — ані словечка.
Ніхто не знає, відки й хто вона,
Хіба ватажко. Наче темний бір
Мовчить. Вже-ж певно, що в душі у неї
Невесело, бо не всміхнесь ніколи,
Не зажартує, пісні не співає.
Мовчить. Чи то горда така, чи може

Який великий біль чи жаль чи встид
Замкнув їй серце?... А, ось видко й наші!

Явa третя.

Бойчук, Марусяк, Царь, Грім *і інші розбійники уоружені в стрільби, ножі і пістолети; два розбійники ведуть* Бакурака *з завязаними очима і з руками звязаними назад.*

Марусяк. Здоров Бойчуку! Що? А як там рана?
Бойчук. Та гоіть ся помалу.
Барусяк. Дике мясо
Не показалось?
Бойчук. Ні, славити Бога.
Марусяк. А де Маруся?
Бойчук. Тут в печері. Бач,
Вона виходить.
Марусяк (*іде супротив неї*). Ну, вдорова, любко!

Явa четверта.

Ті самі і Маруся.

Маруся (*подав руку Марусякови*). Здоров, мій милий!
Марусяк. Щож ти порабляла?
Маруся. Та шила троха, ось котел помила,
Та хорому перевязала рану.
Марусяк (*мінить ся в лиці*). Марусе!
Маруся (*спокійно*). Що тобі?
Марусяк. Чи я тобі
Не говорив, щоб ти міні держалась
Від всіх їх осторінь?
Маруся. Алеж слабий,
Скалічений —
Марусяк. Не бійсь, іще не гине!
А хоч би й гиб, то не твоє се діло.
Маруся (*покірно*). Прости, мій милий! Більш сего не буде!
Марусяк (*понуро*). Я надіюсь. Бо знай, небого, я
На вітер говорить не вмію. Раз,
Два рази по добру скажу, а потім — —
Не доводи мене до злости!
Маруся (*стоіть спокійно, не змигнувши з него оком і мовчить. Тимчасом на сцену входять ще нові розбійники. Один несе на плечех поставець сукна, другий бочівку, інший мішок. Усе те вони скидають на купу перед ватажком.*)
Марусяк (*до Марусі*). Іди в яскиню! (*Маруся відходить*).

Ява пята.

Ті самі без Марусі.

Марусяк (*до розбійників*). Ну, ви всі вже хлопці?
Розбійники. Усі ватажку!
Марусяк. Пощастив нам Бог
Сим разом. Ті угорськії купці
Як раз нам в пору надійшли. Сукна
Для всіх нас вистане на сердаки.
Є й хліба дещо, бриндзі бербениця — —
Грім. Ну, а про гроші ти забув, ватажку?
Марусяк (*троха гнівно*). Як би й забув, то не твоє се діло
Міні нагадувать.
Грім. Як не моє?
Чиж ми не всі ходили на добичу?
Не всі за неї важили життєм?
Значить, всі маємо до неї право.
Марусяк. Без мене всі ви варті торби січки.
Як би не я, не бачити б вам певно
Ні грошей, ні сукна.
Грім. Се хто ще знає!
Були опришки і перед тобою!
Марусяк. Мовчать! Ось гроші! (*Розперізує черес, скидає сердак стелить его на земли, потім витрясає з череса гроші. Розбійники крім тих двох, що держать звязаного Баюрака, товплять ся довкола него. Він мовчки числить гроші.*)
Тут є сто дукатів
І тридцять талярів. Нас всіх дванадцять,
Значить від кождого дукат для мене,
А вам по вісім.
Грім. Як то? Й хорого
Числиш до паю?
Бойчук. А по твому хорий
Вже не товариш ваш?
Грім. Ти ж не ходив
У діло.
Бойчук. Може завтра доведеть ся
Й тобі не йти, то я, будь того певний,
На твій не буду наставати пай.
Грім. А таляри! Що з ними?
Марусяк. По два нам,
А решту для Марусі.
Грім. Для Марусі?
Чи і вона до паю?
Марусяк. Чи ж вона
Не хоче жить? Хіба ж вона не робить?

Йість дармо хліб? А в разі небезпеки
Чи йій не грозить теє ж що і нам?

Грім (*бере гроші, сердито*). Тьфу на таке! Коли прийде до діла,
То все: Йди Громе! Стань отутка, Громе!
А крикни, Громе! Перескіч но, Громе!
Мов тим чопом, так Громом затикають
Всі діри. А до поділу прийдесь,
То леда баба Громови рівня!

(*Відходить у колибу*).

Ява шеста.

Ті самі без Грома.

Марусяк. Ну, розбирайте гроші! (*Розбійники беруть кождий по купці грошей і ховають їх у череси. Бойчукови один розбійник подає його купку.*) А тепер
Ведіть сюди прибилуду! (*Два розбійники ведуть наперед Баюрака*) Розвяжіть
У него очи й руки! (*Розбійники розвязують. Баюрак озирає ся довкола. Марусяк сідає на камени, креше огню і закурює люльку, потім звільна до Баюрака*).
Як зовеш ся?

Баюрак. Йван Баюрак.

Марусяк. А відки?

Баюрак. З Богородчан.

Марусяк. А щож тут робиш в горах?

Баюрак. Я навмисно
Пішов, щоби до вас пристати.

Марусяк. Може
Тебе хто вислав?

Баюрак. Так.

Марусяк (*живо*). А хто такий?

Баюрак. Моя біда, моє гірке сиріцтво,
Моя тяжкая кривда.

Марусяк. Он яке!

Баюрак. Я з Богородчан родом, та служив
В Делятині у пана фервальтера,
Пять літ служив я. Що вже клятий Німець
Назбиткував ся надімною! Кілько
Набив мене, бо знав, що я на світі
Самісінький, що сирота безрідний,
Що не вступиться ніхто за сиротою.
Я пас єго воли отсе пять літ.
Та три дни тому вбив медвідь одного.
Почув се пан і каже: Баюрак
За той вола міні заплатиш ти!

І не досить, що всю мою симбрилю
Зарахував собі, а ще й мене
Хотів заперти до арешту.

Марусяк. Он як
Збиткують ся погані вороги
Над нами!

Царь. О, на того фервальтера
У нас є закарбовано чимало!
Колись у нас з ним буде обрахунок,
Хіба би я не Царь був!

Бакурак. Щож я мав
Робити — втік від Шваба, тай до вас.
Вертать до Богородчан — се значить:
Ставай на панщину! У службі вже
Не міг я видержати довше. Дай —
Гадаю — закоштую ще свободи!
Пристану до опришків. Доведеть ся
Повиснути, так щож? Не перший я
І не останній! А хоч пару хвиль
Пожить на волі! С тим я й вибрав ся
До вас: прийміть, сли ласка, а як ні,
То не пожалуйте хоч кульки в лоб.
Волю отут загинуть, ніж вертати
В те пекло, із котрого вирвавсь нині.

Марусяк. Лишись у нас! Побачимо, який ти
Не всякий здатний в наше товариство;
Прийдеть ся витрібувати тебе!

Бакурак (*кланяєсь*). Спасибі і за те ватажку! Проби
Я не боюсь! (*Відходить між розбійників*)

Марусяк (*кричить*). Марусе! Йди сюди!

Ява сема.

Ті самі і **Маруся** (*виходить із яскині*).

Марусяк (*кидає їй під ноги гроші*). Отсе твій пай! Візьми!
Ходи сюди!
У тебе є горівка ще?

Маруся. Найде ся.

Марусяк. Давай сюди! Ідіть один за нею
І винесіть боклаг! (*Маруся з розбійником входить до яскині, по хвилі вертає; розбійник несе боклаг і ставить его перед Марусяком*)
А осьде хліб,
Мука і сало й бриндзя. Уділи
Нам кілька треба, решту заховай!

Маруся (*поравть ся мовчки коло мішка та бербениці, один розбійник відтикає боклаг, із котрого Марусяк наливав до черпака*

горілку і роздає розбійникам. Маруся дає кождому по чвертці хліба і по пригорщі бриндзі.)

Царь (*випивши*). А я, ватажку, яко царь тих гір,
Повинен другу порцію дістати.

Марусяк (*наливає*). На, ний! Покличте Грома! Що у біса
Він видумав бурчать перед обідом! (*Грім входить, Марусяк дає й ему горівки а Маруся хліба. Обдливши всіх Марусяк бере боклаг, Маруся мішок, а один розбійник несе за нею бербеницю; обоє входять у яскиню, котрої двері по виході розбійника запирають.*)

Ява осьма.

Розбійники без Марусяка і Марусі.

Грім (*їсть*). Заперли ся! Обоє пють вино,
А нам горівки жалують!

Царь (*їсть*). Ій Богу,
Се не по правді! Вже коли кому
Вино тут пити, то міні. А я
Єго й на нюх ніколи не дістану.

Бойчук. Такий ти й царь!

Царь. А ти б мовчав, каліко!

Бойчук. Нога слаба, за те язик здоров,
Тай в голові всі дома, то чого
Мовчати? А вино, що вас обох
Так коле, се хто знає ще, чи й є?
Я не видав єго й не пригадаю,
Де б наш ватажко взяв оте вино?

Грім. В купця угорського він сам відбив.

Бойчук. Він сам відбив? Ну, так же й говори!
Як сам відбив, то найже сам і пє!

Грім (*гнівно*). Ей, ти премудрий! Кілько заплатив
Тобі ватажко й та єго княгиня,
Що так торби за ними носиш?

Бойчук. Громе!
Отям ся! Що плетеш? Чого міні
Торби за ким носити? А що правда,
Те я й говорю і не розумію,
Чого тобі бурчати на ватажка,
Котрого сам ти вибрать помагав!

Грім. Чорт вибирав єго, не я!

Бойчук. І чом ти,
Коли тобі не любо так під ним,
Не йдеш собі до іншого ватажка,
Або свою дружину не збереш?

Таж Маруся́к за ніжку не припняв
Тебе до себе!

Грім. І піду! Ій Богу,
Ще нині йду відсіля в Чорногору!

Царь. І я с тобою! Не подоба нам
Яко цареви, та служить такому,
Що бабським є слугою!

Бойчук. Гріх тобі
Таке балакать, Царю! Баба ся,
То щире золото! Ві слугою!
Та ти б тоді аж чоловіком став,
Як би зробився єі слугою!

Царь. Бачиш!
Я то казав від разу, як лише
Вона явилась тут в лиху годину:
Се чарівниця, відьма! Вже мене
Не здуриш, вмію я таку пізнати.
Погляньте лиш, як тії очи в неі
Блищать несамовито і який
На щоках румянець іграє! Бідний
Бойчуку! Швидко буде смерть твоя,
Бо відьма вже тебе втяла у серце!

Бойчук. Тьфу, тьфу! Безумний! Що се ти плетеш?

Царь. Ага! Чекай, побачиш, чи не правда!
Кому кров з серця відьма ссати стане,
Той з разу починa єі любити:
Вона весь світ заслонить перед ним,
Весь розум помутить. Сам вид єі
Бентежить душу, заставляє серце
У груди битись. Та недовго се
Тріває! Хто попав ся відьмі в руки,
Той довго жить не буде.

Розбійники. Правда! Правда!

Бакорак (*тихо підходить до Грома*). Так ви пан Грім?

Грім. А вжеж, що я, не хто!

Бакорак. Я стілько чув о вас...

Грім. Міні байдуже!

Бакорак. Я мав би дещо вам сказать...

Грім. Міні?
Ну, говори!

Бакорак. Ні, я б хіба самому.

Грім. Підіть, товариші, в колибу! Час вам
Спочить. Я зараз надійду. (*Розбійники відходять*; *два ведуть по під руки Бойчука*).

Ява девята.

Грім, Баюрак.

Грім. Ну, що там?
Балакай!

Баюрак (*чухав ся в потилицю*). Ей, коли бо й сам не знаю,
З чого почати.

Грім. Починай з кінця!

Баюрак. Не дай то Боже! В нас, опришків, пане,
Один конець. Не дуже він приємний.
А я боюсь, що б він нам всім не був
Ще нині.

Грім. Що?

Баюрак (*по тихо*). Послухайте, ватажку!
Я вас прийшов тут перестерегти.
Сей Марусяк продав вас всіх! За мною
З Делятина страшенна вийшла ровта:
Сто пушкарів, сам Крайник, а селян
Тьма тьмєнна. Зрадив їім сам Марусяк
Отсе гніздо. В тій хвили певно вже
Вони сей ліс довкола обступили,
Обхопили зелізним обручем.

Грім (*хапав его за груди*). Проклятий! Що се ти говориш? Се
Не може бути правда! (*Хоче кричати, Баюрак зупиняє его благальним жестом.*)

Баюрак. Богом вам
Кленусь, що не брешу! Ще хвилечку
Послухайте! Яж тут прибіг що духу,
Щоб ратувати вас. Для себе тілько
І для своєі любки Марусяк
Пощаду випросив, а вас усіх
За те віддасть у руки пушкарям.

Грім. О, не дожде! Проклятий! Я в тій хвили
Єго тут на капусту посічу!

Баюрак. А я б вам радив з ним не заходитись,
А швидко з товариством утікати.
Лишіть єго самого і ратуйте
Себе самих! Ще хвилька, і вже може
За пізно бути.

Грім. Щоб ти стік ся, хлопче!
Се правда! Йду! Біжу! Нехай собі
Сей Марусяк до чорта пропадає!

(*Вибігає до колиби.*)

Ява десята.

Баюрак (*сам*).

Ну, се чень вдасть ся! Банда розібєсь.
Та як єі остерегти? О Боже!
Що сталось з нею! У якеє пекло
Вона попала! Пані! Крайникова!
Покинути дітей дрібних і мужа
І роскоші й пановане і тут
Піти між сих людей! Ні, мусів Бог
За чийсь тяженький гріх єі скарати!
Відняти розум, серце заглушити!
Ах! Підхиляє двері хтось з нутра
Яскині! Скриюсь тут за деревину.
Ануж се він! А з ним я не бажаю
Стрічати ся! (*Ховає ся за дерево*).

Ява одинадцята.

Баюрак, Маруся.

Маруся (*тихесенько на пальцях виходить з яскині. Вся дальша розмова йде шептом*). Він спить! Нарешті я
На хвильку вирвалась! О Боже мій!
Лихорадка знай бє мене! Трясусь
Уся, горю, в нутрі немов кліщами
Щось рве, а мушу перед ним вдавати
Спокійну! Що за знак, що Баюрак,
Слуга мій давній, тут явивсь? Значить,
Мій муж дізнавсь, де я? Мене шукає?
Чи може вмер? А діти-сиротята,
Мої маленькі соколята бідні —
Що з ними? Ох, коли б мінї тепер
Найти єго! Хоч хвилечку свобідно
З ним побалакать! Ах!

Баюрак (*виступає з за дерева*). Я тутка, пані!

Маруся. Ти тут! Що се значить? Чи Крайник знає?

Баюрак. Дізнавсь. Вівчар доніс єму, що тут
У полонині з вівцями гостив
І вас десь бачив.

Маруся. Так, ходила я
До него сира й вурди купувати.
І щож мій муж?

Баюрак. Пан Крайник зараз же
Почав збивати ровту.

Маруся. Що, він хоче — —

Бакурак. Не тілько хоче, але йде сюди.
Мене післали передом, а в слід
За мною йдуть самі — та не самі,
А з пушкарями, з купою хлопів.
Маруся. Пропала я! Та так міні і треба!
Бакурак. Ні, пані! Що ви? Най Господь боронить!
Пан Крайник хоч лихі на вас, що правда,
Казали вам отсе переказати:
Нехай покає ся, най зробить так,
Щоб віддала міні Марусяка
Живого в руки — я єі прощу.
Маруся. Усе однакий! Ох, брудна душа!
Він лакомить ся на тих сто дукатів,
Що визначені тому, хто дістане
Марусяка! Та ні! Мене на се
Не зловить!
Бакурак. Пані! Стямтесь! Я вам ще
Не все сказав. Пан Крайник наказали
Сказать вам ще, що як не згодитесь
На теє слово, то значить, що й ви
Тут винуваті, що не силою
Вас вхопив Марусяк, як говорили,
А що ви добровільно з ним втекли.
Маруся. Так он як! Говорили, що насильно
Украв мене спришок?
Бакурак. Розумієсь!
Бо хтож би смів подумать, що самі ви
По добрій волі кинули дітей — —
Маруся. Дітей! О Боже! Дітоньки мої!
Що з ними? Говори! Добий мене!
Бакурак. Та що вам маю я про них казати?
Ще й доси плачуть, згадуючи вас,
І кождого, хто до двора прийде,
Питають ся: ти бачив нашу маму?
Маруся (*хапав ся за голову*). О Мати Божа, поратуй мене!
Закамяни те серце, щоб не тріснло!
Бакурак. Та ще одно пан Крайник наказав
Вам дати знать. Коли вона мовляв,
Не схоче нам опришка того в руки
Віддати, то значить, що винувата.
Тоді вона міні не жінка. Зловлю
З розбійниками, з ними ж і повішу.
Маруся. Нехай! Нехай!
Бакурак. Дітей єі зречусь.
Маруся. Що?
Бакурак. Се пан Крайник так сказали, пані.
Маруся. Що? що сказав? Ти ще раз повтори!

Бакурак. Дітей ві зречу ся, як щенят
Прогоню з дому, викину, не хочу
І знать про них, так як вона від них
Втекла.

Маруся (*важко дихає*). О Боже! Сего вже за надто!
Се вже над людські сили! За один
Фальшивий крок! За хвилеву оману
Чутя! За хвилю забутя — і стілько
Страшенних розчарувань і унижень,
І мук і сліз пролитих не очима
А серцем! Що міні тепер чинить?

Бакурак. Не бійтесь, пані! Адже він заснув.
Ну, най і спить. Годинка ще — я певен,
Пан Крайник близько вже.

Маруся (*розпучливо*). О, чую, чую!
Він близько вже! А він — то смерть моя.
Мовчи, мовчи! Я знаю! Слухай, Васю!
Скажи, ему — ні, що ему? Нічого
Ему не мов! А от що: поклянись
Міні, що зробиш те, о що тебе
Просити му!

Бакурак (*вагуючись*). Або ж я знаю, пані?

Маруся. Не бійсь! Нічого я не зажадаю
Такого, що б тобі було над силу.
Клянись! Клянись!

Бакурак. Клянусь вам божим днем.

Маруся. Хрестом святим!

Бакурак (*цілує хрест*). Хрестом святим.

Маруся. Що зробиш
По совісти, без хитрости і зради,
Те, що тебе тепер просити буду.

Бакурак. Хоч би житем прийшло ся приплатити,
А зроблю все.

Маруся (*знимає з шиї з під сорочки великий золотий хрест на ланцюсі і дає ему.*) Отсе, отсе — чи бачиш?
Се для моіх дітей! Се бережи
Як око в голові! Я знаю, Крайник
Без серця, він готов йіх відречись,
Йіх вигнать з дому. От тоді візьми
Йіх ти і заведи до мого тата,
Ти знаєш, де?

Бакурак. Та знаю, чом не знати?

Маруся Мій тато вбогий, але ти не бій ся!
Сей хрест — — Лиш, чуєш, Крайникови ти
О нім ні слова! Ані слова, чуєш?
Сей хрест —

Бакурак. Продати?

Маруся. Борони вас Боже!
Ти розлупи єго! У нім папір —
Мій тато прочитає... Памятай!
Віддай єго —

Баюрак. Ой пані! Бачте! Бачте! (*Скаче в бік за дерево і щезав в гущавині*).

Ява дванадцята.

Маруся, Марусяк.

Марусяк (*підчас остатніх слів Марусі по тихо одчинив двері яскині і з топірцем в руці кидав ся за Баюраком, та коли побачив, що Баюрак скочив у ліс, кидав за ним топірцем. Топорець відбиває ся о дерево і пале на сцену. Марусяк піднимає єго і з зацїпленими зубами став перед Марусею, котра стоїть зовсім рівнодушно. Хвилю мовчанка.*)
Змию! Я вбю тебе.

Маруся. Убий!

Марусяк (*бє єї обухом топірця в плечі*). На, маєш!

Маруся (*паде на землю*). Чому не в голову? Скінчи, коли
Зачав!

Марусяк (*кидає топір і голосно ридаючи припадає перед нею на коліна*). Марусечко! Душе моя!
Чи я здурів, чи що зо мною дієсь?
Здурів! Здурів! Та ти мене доводиш
До того! Господи! У тебе кров
Тече в плеча!

Маруся. Нічого! Не болить!

Марусяк (*підносить єї*) Встань, серденько! Води! Гей, хто там є?

Маруся. Не клич нікого! Не потрібно! Що там,
Не ма що й згадувати.

Марусяк (*дивить ся на неї*). Жінко! Що ти
Зо мною робиш? Камяна душе!
Скажи, про що ти розмовляла тут
З тим парубком?

Маруся. Сего я не скажу.

Марусяк (*здивований*). Не скажеш? Як то?

Маруся. Так що не скажу.

Марусяк. Ти з ним знайома?

Маруся. Так, знайома троха.

Марусяк. Се може муж твій?

Маруся. Ні!

Марусяк. Коханок?

Маруся. Ні.

Марусяк. Чи справді ні?

Маруся. Ще раз кажу, що ні.

Марусяк. А щож ти з ним так довго розмовляла?
Маруся. Значить, було про що.
Марусяк. Я хочу знати.
Маруся. Тобі про се зовсім не треба знати.
Марусяк. Не треба? *(Хапає єї за шию і помічає, що нема хреста)* Гадино! А де мій хрест?
Маруся. Сам знаєш, де.
Марусяк. О, так! Єму дала!
Я бачив! Зраднице! У тім хресті
Душа моя, житє моє! У нім
Є списані всі наші крийівки,
В котрих ми скрили гроші. Як же ти
Посміла хрест сей дати — —
Маруся. Бо посміла.
Тобі єго не треба.
Марусяк. Чом не треба?
Маруся. Тих крийівок ти більше не побачиш.
Марусяк. Вовчице! Відьмо! Що се ти говориш?
Маруся *(лагідно)*. Ілашу! Слухай. Сеї ночи сон
Міні такий приснив ся —
Марусяк. Чорт с тобою
І з твоїм сном! Скажи, яким ти правом
Мій хрест дала отсему заволоці?
Маруся *(лагідно)*. Послухай лиш! Я все скажу!

Ява тринадцята.

Ті самі, Бойчук *(стогнучи і підпираючись палицями с трудом входить)*.

Бойчук: Ватажку!
Се що сначить? Куди пішли всі наші?
Марусяк. Пішли? Хіба в колибі їх нема?
Бойчук. Нема нікого! Все своє забрали.
Я був на хвилечку здрімав ся. Прокидаюсь,
В колибі пусто.
Марусяк. Я нікуди їх
Не слав. Мабуть по лісі розійшлись.
Маруся. Мабуть, що ні. Я думаю, що вже
Їх більше не побачиш.
Марусяк. Що се ти
Говориш нині?
Маруся. Як би ти хотів
Послухать хвильку!
Марусяк. Загадки якісь!
Ну, слухаю.
Маруся. Сідай ось тут!

Марусяк. Та може
Не час сідати? Може треба де
За ними бігти?
Маруся. Се було б даремно.
Не доженеш уже.
Марусяк. Проклятє! Жінко!
Не муч мене! Кажи: нам грозить щось?
Маруся. Сідай ось тут! Вспокійсь! (*Марусяк сідав*)
І ти Бойчуку
Сідай! Хоч жаль тебе, та щож, мабуть
Судилось так тобі, що ти не втік.
Бойчук. Не втік? Куди міні втікать?
Маруся. Туди,
Куди всі прочі.
Бойчук. Та чого?
Маруся. А того,
Що за годину, за малу хвилину
Тут буде ровта.
Марусяк (*зриває ся*). Грім і пекло! Відьмо!
Ти зрадила мене! Запродала!
Так на-ж тобі за се! (*Добуває ножа і пробиває ві.*)
Бойчук *кидає си, щоб вго спинити, та за пізно*). Ватажку! Боже!
Ти що зробив? (*кидаєсь до Марусі*)
Маруся, *котра від удару повалила ся на землю і зомліла, тепер прокидає ся, ослабленим голосом*) Спасибі, любий! Так
Було і треба! Ох, та видно ти
Не дуже то любив мене, не трафив
Від разу в серце.
Марусяк (*припадав до неї*). Боже! Ще жива! (*Заходить ся спиняти кров, що тече з рани*)
Не трафив в серце! Справді ні! Жива!
Марусечко! Скажи —
Маруся. Я... я невинна.
Марусяк. Невинна! Боже! А я нелюд клятий
Убив єї! Ти певно се від того
Приблуди взнала?
Маруся. Так.
Марусяк. І хтож се йде
За нами? Хто нас вислідив?
Маруся. Мій муж.
Марусяк. Твій муж? А хтож він? Богатир який,
Що ровту міг таку велику збити?
Маруся. Він... Крайник... із... Делятина...
Марусяк. О Боже!
Так ти... ти Крайникова жінка! Ти
Не є селянка?

Маруся (*кидаєсь*). Ох, болить! Пече!
Води! (*Марусяк приносить з яскині і подав їй води, вона пє, держачи ся за груди. Марусяк і Бойчук піддержують еї*)
Так, Ільку. Слухай. Молоду
Дали мене за Крайника старого.
Брудна душа... Я рвала ся думками...
Ти в крайній хаті зимував, недужий...
Я часто вечерами, потаємно
Перебирала ся за молодицю
І йшла на передмістє прясти. Там
Тебе побачила. Ти тямиш сам,
Що ти мині балакав, що ти легінь,
Богацький син з Угорщини, що любиш,
Готов зо мною на Молдаву... Я
І піддалась, рішилась... Ох, пече!
І опинилась тут!

Марусяк. Так от хто ти!

Маруся. Дітей жаль... Двоє ангелят.. Ох, серце!...
Ні, не побачу вже!... Для них твій хрест...
О Мати божа! Радуй ся... Маріє!... (*Умирає*)

Ява чотирнадцята.

Ті самі, **Крайник**, пушкарі, селяне.

(*При остатніх словах Марусі чути з усіх боків голоси рогів, хрускане гиляк і тупіт кроків. Крайник, пушкарі і селяне впадають зо всіх боків і кидають ся на розбійників.*)

Крайник (*до розбійників*). Піддайте ся! Вяжіть їіх! (*Пушкарі вяжуть Бойчука. Марусяк клячить над трупом Марусі. Пушкарі побачивши трупа цофають ся і обступають Марусяка довкола.*) Га, се що? (*Підходить близше і пізнав трупа.*)
Умерла? Вбита? Хто се вбив еї?

Марусяк (*клячучи підводить голову*). Я, пане.

Крайник. Псе! За се три дни й три ночи
Завдам тобі я найстрашнійші муки,
Заким як пса повісити велю.

Марусяк. Та поки се ще буде, я тобі
Стрілу затроєну запущу в серце,
Котра єго до смерти гризти буде.
Знай, що з любви вона пішла за мною
І вмерла добровільно, щоб тебе
Не бачити на очи.

Крайник. Хлопці, нуж!
Вяжіть єго!

Марусяк (*встає*). Помалу! Поки ще
Сей ніж в моіх руках, не наближайтесь.
Ти, пане Крайнику, гамуй ся троха!
І замісць мук видумувать для мене,
Придумай краще, як єго збрехати,
Щоб вийшло так, що жіночку твою
Розбійники спіймали, завели
В ліси і вбили, бо вона не хтіла
Тебе йім в руки видати. Бреши,
Що бідна так тебе любила вірно,
Що згинути воліла в лютих муках,
Ніж зрадити тебе! Се буде гарно,
І може навіть дехто і повірить.

Крайник (*люто*). Поганче! Розбишако! Нуте хлопці!
Чого ви стали? Нам конечне треба
Єго дістать живого в руки!

Марусяк. Звільна!
Ще я тут пан і ось вам мій одвіт!
(*Пробиває ся ножем і паде при трупі Марусі.*)

Крайник (*копає єго в голову*). Щоб ти сказився! Пропало сто дукатів!
Повісьте сего збуя тут при них,
А я перешукаю йіх крийівку!
(*Відходить до яскині. Пушкарі закидають Бойчукови шнур на шию.*)

(Заслона спадає.)

Скінчено 12. февр. 1895.

Ів. Франко.

ІЗ УСТ НАРОДА.

А. Пісні.

X. Іван і Маріяна.

Та не мав Іван шчо робити,
Та мусьів сьі ј оженити.
Ја взьав собі Марјаночку,
Марјаночку за жіночку.
„Ој Іване, Іваночку,
Покинь пити горівочку!
Покинь пити, гајнувати,
Будемо си ґаздувати.
Дај коники за волики,
А возочок за плужочок,
А сіделце за јаремце,
А канчучок за јистичок!“

„Ој Іване, Іваночку,
Ци видиш ти дорожечку?
Тов доріжков Турчин граје,
Відај до нас повертаје.“

„На добриј день, Іваночку!
Продај мині Марјаночку!
Јак ми не мет продавати,
Будемо сьі прубувати.“

Ја взьали сьі прубувати,
Ја взьав Турчин замагати.

„Ој Марјано, Марјаночко,
Нај тьі знесе сумліньічко:
Поможи ми цес разочок,
Нај не буде загибочок!“

Марійана јак то вчула,
Плечима сьі обернула.
„За Јваном би бідувати,
За Турчином панувати.“

Взьали Івана, ізвјазали
І до коньа привјазали.
Ој сьів Турчин на коника,
Марійана на другого,
А Івана по при коньа.
Јідут гору, јідут другу,
А на третій треба стати,
Треба стати, ночувати,
Ворон коньі попасати.

„Ој Іване, Іваночку,
Ци видиш ти дібровочку?
Край діброви ја два дуби,
На них сидьа два голуби.
Јак би јіх ту ај забити,
Вечереньку зготовити?“

„Ој Турчине, Турчиночку,
Позволь міні лучка свого,
Ај ја убју два голуби!
Оден буде, пане, тобі,
Другиј буде пани твоји,
Пани твоји, жінцьі моји.“

А Турчин сьі не здогадав,
Іванови лучок подав.
Ој а Іван јак ізмірив,
Турчинови в серце вцілив.
Марійана јак уздріла,
Тај на ногах обімліла.

„Ој Іване, Іваночку,
Ај тьі знесе сумліньічко!
Подаруј ми цес разочок,
Не роби ми загибочок!“

„Зараз ја ти подарујў,
Ај лиш лучок наладујў!“

(Від Фр. Батовського з Ценева, нов. коломийського в р. 1880 зап. Іван Франко.)

Один варіант сеї пісні, записаний в Іспасі, також коломийського нов., напечатаний у Кольберга (Pokucie II, 17). Варіант Кольберга обширнійший від нашого на 13 віршів. Подаємо тут важнійші відміни Кольбергового запису.

4. Гей на своју головочку.

Між віршами 12 і 13 читаємо там:

Та поїдем в чисте поле,
Тај віорем фајну ниву.
Оре Јванок ј-один деньок,
Маріјечка воли гонит,
Тај до него не говорит.
На другиј день поступаје,
Маріјечка промовљаје:

Між віршами 18 і 19 читаємо рядки, мабуть дороблені якимсь інтелігентом:

Продај ми жінку, Іване,
Нахај буде мојов папев.

Між віршами 21 і 22 читаємо:

Став Турчина замагати;
Став сьі Турчин поправљати,
Став Івана замагати;
Ој јак став го замагати,
Став сьі Іван покликати:

Між віршами 39 і 40 читаємо:

„Ој Турчине, Турчиночку!
Буду в тебе за служечку.
Попусти ми білі руки,
Нај ни терпју кижкі муки!"
Ој Турчин сьі ни здогадав,
Іванови ручки пускав.

Між віршами 61 а 62 читаємо два віршики, злов мабуть дороблені якимсь новочасним моралістом:

Буду ј других научати:
Треба вірнов мужу бути.

В кінці по нашім віршику 63 читаємо:

Наладував тај ізмірив,
Маріјечку бај застрілив.

Другий, коротший варіант (44 вірші), записаний в Чортівці, городеньського пов., новійшої формації: часть перша, що у нас займає 12 віршів, тут має їіх 16, за те друга геть коротша супроти нашого. Приводимо з сего варіанта вірші, що слідують після 12 вірша нашого вар. і заступають місце наших 13—35 віршів:

Підемо ми в чисте поле,
Та вимірьим собі нивку
Ані довгу ні коротку,
Ані вузку ні широку.
Орав Јванок одеп деньок,
Орав же він другиј деньок.
Орав, орав, Богу молит,
Марійанка не говорит.

Пријіхали Турчанини:
„А дзінь добриј, Іванине!
Годі, годі вже орати,
Маріјанку збиткувати!
Маріјанку до појазду,
А Івана до ґајданків!“
Вона јіде у појазду,
А він біжит разом з кіньми.

Схожість мотіву сеі пісні з надрукованою у нас в перекладі сербською піснею про зраду жінки Груя Новаченка від разу впадає в очи. Полишаємо се спеціальному дослідови ствердити, чи наша пісня — орігінальна і незалежна від сербськоі, чи є тілько єі далеким, затертим і злагодженим відгомоном. Нам здає ся се остатнє правдоподібнійшим. *І. Фр.*

Б. Легенди.

30. Про грім і блискавку.

У тількі що вийшовшій книжці вельми шановного казанського професора И Н. Смирнова „Мордва, Историко-этнографическій очеркъ.“ (Казань 1895, ст. 212—213) знаходимо дуже цікаву мордовську легенду до порівнаня з тією, що ми подали у Ж. і Сл. (III, 218—219):

„Грім, каже д. Смирнов (по ерзянському Пургине-паз, а по мокшанському Ат'ам) по мордовським віруваням — подібний до чоловіка і живе на небі; узброєний він луком-веселицею і камьяними стрілками і без устанку воює з шайтанами (чортами), котрі єго дратують. Д. Митропольський наводить (у Тамбовських Епархіальн. Відомостях 1876, 360) про се ось яку легенду: „Мисливець блукав по лісі завчас непогоди і звернув увагу на те, що хто-сь у лісі передражнює грім. Огледівшись він побачив, що се виробля чортяка (шайтан) перекинувшись змією і залізши в дупло у дереві. Мисливець підстеріг, як змія вистромила голову з дупла та й вбив єі З того часу пішла єму така вдача на влови, якоі не було за усе житє.“ Коли громові, додає д. Смирнов, трапить ся вбити якого шайтана, то кров чортяча зараз-же займаєть ся поломьям, а місце, де він ховавсь, почина горіти.

Мордовська легенда здаєть нам давнійшою і прімітівнійшою від нашоі: в ній не видко ні христіянського впливу ні таких зовсім новійших одмін, як порох, рушниця, Французи і т. і. Порівн Сумцовъ, Культурныя переживанія, ст. 400—401; Этнографич. Обозрѣніе, т. XII ст. 184, т. XIII. ст. 212, т. XV. ст. 159; Ястребовъ, Матеріалы для этногр. Новороссійскаго края ст. 6; Драгомановъ, Малорус. народ. пред. ст. 16; Réville, Les réligions des peuples non civilisés I, 59, 216. Чубин. Труды этног. экспед. III, ст. 224.

Париж, Март 1895. Хв. Вовк.

33 Чому у жінок довге волосє?

Як Бог сотворив сьвіт, постановив довершити своє твореня чимось шляхотнійшим і сотворив чоловіка Адама. Жив собі Адам в раю, та хоть мав усего по-достатком, то все за чимось банував. Пізнав Пан-Біг, чого Адам банує — за жінкою, бачите! — і замислив єму сотворити жінку і зробити з неї Адамови несподіванку. Коли раз Адам заснув, підсунув ся до него Пан Бог на пальцях, отворив єму груди, виймив з них одно ребро, положив за себе, а сам почав дірку в грудьох залатувати. Тимчасом надбіг пес (занюхав осхабину!) і нім Пан Біг спостеріг ся, вхопив ребро тай втьоки з ним. Бог пустив ся собаку доганяти, але собака розумний: до плота тай гоп! через него. Ледви вспів Пан Біг злапати 'го за фіст, але якось так потяг нещасливо, що фіст лишив ся єму в руках, а пес з ребром уйшов. Що мав Пан Біг робити? Адже не мав ще друге ребро Адамови виймати! Тому взяв і з фоста собачого сотворив Еву. Тому то у жінок таке волосє довге, як собачий фіст.

(В Григорові бучацького пов. від Осипа Жабського в р. 1890 записав Вол. Гнатюк.)

34. Вандрівка до неба.

Один парубок хотьів сьа довідати, шчо робят в небі єго татуньо та мама. Дльа того вибрав сьа раз в дорогу до неба. Іде він один день, другий, і не може дійти до того неба Аж подибує він раз якогось јангола ци апостола, цілого біло вбраного. Той єго запитав сьа, де він іде? — Іду, каже, до неба, довідати сьа, шчо там моји тато ј мама робјат! — Добре, — каже сьвјатиј. — Іди собі туди просто, а јак би тобі було потреба помочи, то заклич: Ісусе мій, ратуј мене! Парубок пішов дальше. В дорозі натрафив на велику ріку. Не знајучи јак ји перејти, закликав так јак го сьвјатиј научив. Через воду зробила сьа сејчас суха дорога. Јак тілько перејшов на сеј бік, вода сьа до купи зільлала. Пішов він дальше і дійшов до того місцьа, де душі покутујут нім діjдут до неба. Једен висів за ногу, другий за вуса, третиј за варгу — і інчі муки терпіли. Він пијшов дальше і прижшов до раjу. Іде через раj і дивит сьа, аж тут два соколи бјут сьа. Соколи кричали дэ него: Розжени нас! — Ја вас не зганьав, то ј розганьати не буду. — Дальше надибав він діда тај бабу. Вони сиділи тај котили до себе јаблуком. — Возьми від нас — казали — оте јаблуко, бо ми вже многі літа тут бавимо сьа і не можемо сьа розділити. — Ја вас не зганьав і не буду розганьати, — сказав він і пішов дальше. Іде, іде, так все далі та далі, аж зајшов до неба. Там так грали музики і гульали сьвјаті, аж шиби бреніли. Прижшов до него јакијсь сьвјатиј, і позволив јему три години гульати. Він гульав три години і просив сьа вже тут на віки зістати. — Ні, сказав јему сьвјатиј, — верни сьа на земльу, твоје тіло мусит там лишити сьа, а твоја душа прижде тут. А јак будеш вертав на земльу, то розлучи там соколів

і діда від баби. Він вернув сьа і відобрав дідови та бабі јаблоко, і вони перестали бавити сьа. В них пізнав він свого тата та маму, шчо ціле житє дармували та тілько бавили сьа. За те мусіли на тім сьвіті јаблуками бавити сьа. Пішов дальше і розігнав соколів, а в них пізнав своїх стрийів, шчо ціле житье сварили сьа за кавалок поља і за те мусіли на тьім сьвіті бити сьа. Зајшов він на тој сьвіт, але нічого вже на нім не міг пізнати. Пријшов там де стојала јего хата, але вона була вже розвалена, а з грушки, шчо јі був засадив вибирајучи сьа до неба, лишив сьа тілько старий штурпак. Від того часу минуло не три години, јак јему здавало сьа, але триста літ. Він розсипав сьа тогди в порох, а душа полетіла до неба.

(В Золочеві записано незвісним збирачем.)

35. Табака і тютюн.

Умерла јакось то чортова мати. Дуже по ній чорт бідкав сьа, бо була душа несогірша. От і покликав богато льудеј на јеји погріб, шчоби небіжці віддати остатньу честь. Запросив і попів, ті заспівали вічнаја памјать і читали всьакі чтеніја над труноју. Але најдужше смутило чорта те, шчо ніхто з покликаних не хотів за небіжкоју плакати, а шче були ј такі, шчо балакали:

— Добре тій старій чарівници, шчо померла, менче буде лиха на сьвіті, менче чортів виведе сьа.

Се старшого чорта аж по души пекло, от він і думав, шчо би то таке зробити, шчоби ті льуде розплакали сьа по јего небіжці матери. По погребі запросив чорт усіх погребових на гостину, шчоби за грішну душу випили та дешчо перекусили. Попи не хотіли јти, але льуде пішли до чорта до хати. Чорт јіх пријмаје чим може: і горівкоју і колачами і свининоју. А на остатку натер повний макортéт табаки, поставив на стіл перед гістьми тај каже:

— Льудонькове, доси јів рот, а тепер нај јість ніс!

І давав јім табаку, шчоби пчихали. Люде горнули сьа до макортета, а сльози течут јім по лицьах. Чорт утішаје сьа бачучи, јак льуде плачут по јего матери.

Побачив се премудрий Соломон і задумав сьа, шчо хитрий біс отак підијшов невинний нарід. Убрав сьа в сьвјаточне шматье, вичесав голову, надьів чорну кучму тај гајда до Пана Бога. Розповів Богови все, шчо накојів чорт на земли тај почав Бога просити:

— Господи, треба дати льудьом тьутьун і фајки, шчоби курили і спљовувели по плачу за чортовоју мамоју.

— Добре, — мовив Бог, — зроби, Соломоне, јак кажеш.

Соломон зараз потім навјазав собі цілиј вінок тьутьуну і фајок і кинув усе те на земльу до чортовоји хати. Почали льуде курити,

і кождій, хто кілька разів пакнув, за кождим разом спльунув та все каже:

— Тьфу на чортову маму!

(В Ваньовичах самбірського пов. записано в р. 1890; чеський переклад сеї легенди напечатав д. Ржегорж у своїй статі „Tabak“ (Zlata Praha 1891 ч. 44, ст. 522).

В. Казки.

9. Про царівну, з котрою батько хочів женити ся.

Був собі цісарь тай мав він жінку і једну доньку. От жінка јему вмерла, а він і каже до доньки:

— Буду с тобов женити сьа.

— Јак же то можна! Таж то гріх! — каже донька. А він усе на своїм стоїт: женити сьа тај женити сьа.

— Ну, добре, — каже донька. — Але принесіт міні перше таку сорочку јак місьаць, спідницьу јак сонце, а фартушок јак зорьа. Пішов јеји тато шукати того всего, а вона казала собі зробити трумну таку, шчоби вода не протьікала, положила сьа там, казала трумну забити дошками і вкинути в море. Так усе і зробили. От пливе вона, пливе, аж заплила в чужиј крај, до іншого цісарьа. Коли виходит син того цісарьа на спацир, дивит сьа: така сьлічна трумна пливе! Уподобав він јеји собі, казав слугам принести до палацу і поставити в своїм покоју.

А тому царевичови та носили шчо вечера вечерьу до јего покоју. Дивит сьа він рано, аж вечерьу хтось зјів. Він гадав, шчо то слуги. Питаје сьа једного, другого, але всі випирајут сьа. На другу ніч так само хтось зјів вечерьу. На третьу ніч він і каже:

— Ну, добре, буду ја тепер сам пильнувати, хто то в ночи моју вечерьу јість.

Льаг він ньіби спати, але не спит. Коли це дивит сьа, вітворила сьа трумна, а з неји виходит сьлічна паньанка тај до вечері.

— А, так! то ти! — каже до неји царевич. Уподобав він јеји собі дуже тај каже мамі, шчо буде з неју женити сьа.

— Та бо ти јеји не знајеш, відки вона і хто така, — каже мати. Але він і слухати ньічого не хоче. Мусіли старі згодити сьа. Взьав він з неју шльуб. Живут рік і другиј, а далі ј хлопчик знајшов сьа, такиј красниј — не натішат сьа на него.

А тимчасом тој царь, отець јеји, пријіхав до дому, видит: доньки нема, і пішов јеји шукати. Приходит до млина, де шатани душі мельут тај повідаје, куди він іде і кого шукаје. Дали јему шатани зелізні черевики і зелізну палку і кажут:

— Доки тих черевиків не сходиш, дотн ј доньки своједеї не знајдеш.

Ходив він, ходив, але приходит до того цісарья, де його донька була. А вона власне сидьіла на ґанку. Він зараз їєї пізнав, а вона його ні. От він приходит, просит, щоби йому шчо дарувала. Вона дала йому пару крейцарів і шче казала дати хліба. А він тоді ї каже:

— Прошу јасневельможної пані дати міні шче сочевиці.

Вона сказала слугам дати йому сочевиці, а він узьав ту сочевицьу тај розсипав, тај почав збирати. Жаль їій сьа зробило старого, шчо він так ту сочевицьу збираје, тај казала слугам шче йому винести. Винесли йому шче, а він і другиј раз висипав. Знов кинув сьа збирати, а сам дивит сьа, аби ніч борше запала. Вже ј смеркло сьа, а він усе збираје, а далі просит сьа на ніч. Нема шчо робити, дали йому вечерьу, постелили на ґанку. Всі поснули, а вона, його донька, спала аж у дванадцьатім покоју. Коли це в ночи стариј устаје і тоју зелізноју палкоју вітворив усі 12 покоїв і приjшов аж до того, де вона спала і хлопець коло неjі. Вона шче не спала і давала тій дитині цицьки. Приходить він до неjі тај каже:

— То ти така! Втікла від мене! Чекај же, ја тебе заріжу.

Вона тілько скрикнула, а він вихопив ніж і зарізав дитину у неjі на руках і всьу одежу на ній захльпав кровју, а сам пішов.

Устајут усі на другиј день, дивјат сьа, а дитина зарізана. Питајут сьа јеjі, — вона нічого не каже. Тогди јеjі свекруха каже до сина а јеjі чоловіка:

— От видиш, јака то твоја жінка! Ми тобі казали: не бери јеjі! А тепер видиш, вона тобі дитину зарізала. Вижени јеjі геть!

Взьали јеjі, привјазали јій зарізану дитину до рук тај вигнали јеjі геть. Іде вона сама, аж тут по дорозі доганьаје јеjі отець.

— А видиш, небого, тепер і тобі конець приjшов!

Бере він јеjі і веде до того млина, де шатани душі мельут. Привів јеjі до колеса тај каже:

— Лізь під колесо!

А вона каже: — Ја не вмију. Покажіт міні, јак то сьа лізе.

Він тілько нагнув сьа, шчоби јій показати, куди лізти, а вона јего трутила під колесо, тај там зараз јего шатани змололи. А вона забрала свого хлопчика та ј пішла. Ішла вона, јшла, аж приjшла в ліс. Змрік став западати. Сіла вона під јавором тај задрімала, а дитина все у неjі на руках. Коли чује: прилетіли три голуби (а то були ангели) тај сіли на јаворі тај кажут:

— Тут під деревом сидит нещчаслива мати. Јак би вона знала, шчо коли набере води з тоjі кірнички і помаже неjу дитину, то головка зросте сьа з тілом, а јак візьме водиці з другоjі кірнички, то воно ожије, а јак з третьоjі, то воно стане говорити...

Вона то чула і все так і зробила. Јак тілько розвидніло сьа, пішла, знајшла кірнички, зачерпа водиці з једноjі, помазала дитину — зросла сьа головка; за другоjу — дитина ожила, а за третьоjу — стала говорити:

— Мамо, де це ми?

Дуже вона зраділа, але шчож, jісти хоче сьа, а тут нема шчо jісти ні jij ні дитині. Журит сьа вона. Іде далі, іде лісом, а тут уже і ніч наступаje. Дивит сьа вона, хатка стоjіт, огник світит сьа. Вступаje вона до середини, дивит сьа: пан слабиj лежит. Втішив сьа тоj пан, мовить:

— Сам Пан Біг прислав тебе сьуди. Je в мене тут шчо jісти j пити, а jак ja умру, поховаjеш мене, а собі візьмеш усе добро, шчо тут jесть поховане.

Зістала вона там. Жиj тај жиj, уже сім літ минуло, jак jеjі вигнали з цісарського двора. Синок jеjі вже виріс, ладниj такиj. А тоj царь, jеjі тесть, поjіхав на польуванье, і царевич із ним. Заблудив він аж до того ліса, де вона жила. Іде лісом, уже вечеріje, аж видит світло. Зajшов до хатинки і просит сьа переночувати. Вона jего зараз пізнала, а він jеjі ні. От вона jему дала jісти, ліжко постелила. Льаг він собі, а вона в хаті порьадкуje, читаje, то-шчо, а далі викликала свого хлопця тај намовила jего, шчоби він jеjі просив бајку говорити. Сіла вона і розповідаje jему, jак був царь і хотів з власноjу донькоjу оженити сьа і jак вона втікла і далі все за порьадком. Оповідаje вона, а тоj ніби спит, а все чуje і від разу догадав сьа, шчо то jего жівка, а сеj хлопець — jего син. Тоді він кинув сьа до неjі, почав jеjі обіjмати та цілувати, забрав з собоjу і вернув з неjу до свого царства. Там вони може шче j доси царьjуют.

(Від служниці Фльори із Ляшок Королівських в році 1894 записала Ольга Франко)

Ся казка — відгомон вельми популярноі романтичноі поеми, звісноі в середніх віках у Франціі й Німеччині яко оповіданє про Мая і Беафлору, а пізнійше переробленоі на прозову людову книжку пз. „Про терпливу Єлену“. По думці видавця старонімецькоі поеми основа сего оповіданя перейшла в часі хрестових походів із Греціі через Італію до Франціі а відси до Німеччини. (Dichtungen des deutschen Mittelalters, Leipzig 1848, Bd. VII. Mai und Beaflor, eine Erzählung aus dem XIII. Jahrh., стор. VIII). Текст німецькоі людовоі книги перепечатав Karl Simrock, Die deutschen Volksbücher, Bd. X, стор. 501–547. Дальшу літературу гл. Görres, Die deutschen Volksbücher; A. Elwert, Deutsches Museum 1784, т. 2, стор. 256–276; Hagen und Büsching, Grundriss 201.

І. Ф.

10. Царівна Оліяна.

Був оден цар. Жінка jему вмерла. Кае своjі доньці:

— Ja тебе озму за жінку.

Вона каже: — Таточку, де хто годен послухати, шчоби тато доньку брав?

Пише він до папи римського, аби папа римський позволив йому брати доньку. Папа римський каже: — Так Бог не позвальаје і ја не позвальају, шчоби тато брав доньку.

Взьав він раз тај поіхав у дорогу тај написав собі сам лист, шчо папа римський уже позволив, аби він брав доньку. Тај каже ји:

— На, читај, шо папа римський уже позволив!

А вона так плаче, шчо з плачу гине, бо вона того не хоче. В нејї була покојівка Мариньцьа. Вона каже до нејї:

— Мариньцьу, зітни міпі голову, а відтак зітни собі! Нај ми обі погинемо, ніж ја мају јти за тата.

А Мариньпьа каже: — Ні, не треба вам голову стинати, лиш наберіт собі грошеј та тікајте, куда вас очи несут

Рано цісар встав, питаје си Мариньцьі, де донька, а вона каже — Ја не знају Зараз цар казав Мариньцьу вкувати і добре притиснути, тај вопа сказала. Каже:

— Вона набрала грошеј тај втекла.

Але цар си питаје Мариньці:

— А хто ји на це парадив?

А вопа каже: — Ја. Вона — каже — казала: Зітни — каже — мені голову а потому собі тај обі гиньмо, ніж ја мају јти за тата, а ја јій казала грошеј набрати тај втікати.

Цісар зараз казав Мариньцьу на терновім огни спалити, а сам пішов доньки шукати.

А донька так тікаје... Приходит до одноји води тај каже:

— Перевізники, перевезіт мене, бо мене тато ловит! Нате вам усі ці гроші, лиш мене перевезіт!

Перевезли ји перевізники тај тікајут разом з нев. Приходит до другоји води, каже перевізникам: — Перевезіт мене!

Перевізник каже. — Плати! — А вона не маје чим. А перевізники собі так подумали: — Ми тебе будем везти, а серед води вбјемо, коли ти не мајеш чим платити. — Привезли ји серед води, зараз порон сперли. А вона каже:

— Бійте си Бога, не бијте мене, нај ја зговорьу оченаш перед смертев!

Біг так дав, шо јак вона прикльикла, зараз си звіјали бујні вітри і човен перевернули, перевізники си потопили, а вона лишила сьі на одні дошці тај поплила далі. Плила на тій дошці три неділи, аж приплила до берега, јімила си дерева, тај вілізла на беріг. Дивит си, а спідниці на ньі чисто зогнила. А там је остров, а по тім острові спацерује цісарськиј син. Приходит він до нејї тај каже:

— Ја тебе озму за жінку.

Вона каже: — Будем це вітак говорити, лиш бій си Бога, дај мені јісти, бо ја три неділі ніц не јіла ані крішкі.

А він пішов до дому, взьив ji jісти, взьив ji убранье Зараз приньіс, ji вона си зараз убрала, наjіла си, тај уже jдут обоје до дому. А стара вздріла тај каже:

— Ади, вже веде jакус шельму!

Прijшов він до дому. дав на запоріди, оженив си. Двори собі поклав на боці від своjі мами газдув в з нев шос рік. Вінала война, іде він на войну, а ji лишаје дома при нагіjі. Вона каже:

— Найди мені таку покоjівку тај такого льокаjа, шоби собі були брат тај сестра, а покоjівці шоби було мили Мариська.

Розпитав він, тај зараз си найшло двоје таких тај прijшли в служьбу до него. Тепер лишьиje він jіх коло неjі а сам іде на войну тај каже:

— Диви си, абис мені віписала, шо си вродит, чи дівчина, чи хлопец.

Поjіхав він, а за пару неґіль вона зльигла, мала два хлопці з золотими головами. Написала вона лист, закликала ж миньира, дала му грошеj на дорогу тај каже:

— Іди там, в тім і в тім місті je цар, тај від ај jему не письмо.

Той жомньир зібрав си, jде, а царова мама вijшла тај кличе jего. Увішов він до покоjу, вона дала jему горівкі, він си напив, льиг спати, вона взьила той лист і переписала іншиj, шчо вона поґодила два пси. Приходит жомньир до царьа, віддав лист Цар той лист прочитав тај відписуje до неjі:

— Вже все одно, чи то пси, чи діти, то всьо моja кров, абис jіх обходила j годувала.

Царова мама знов того жомньира закликала, дала jему горівкі, він льиг спати. Вона j той лист узьила і переписала, шчоби ji разом з дітьми спалити на терновім огни.

Приніс жомньир той лист, вона зачьила читати тај зачьила плакати: — Шо то таке, шо він мене хоче палити? — І написала вона другиj лист. А царська мама знов переписала, шо вона пуста жінка. А цар відписав: — Най буде jака je, мајете так ji обходити, jак доси обходили.

А мама знов переписала, шо мајут ji спалити зараз сеjі ночи о 12 годині, а мама маje си дивити.

Перечитала вона той лист, зачьила плакати, руки ломити так шо ради собі дати не може. А тота Мариська, jеjі покоjівка, каже:

— Оj пані! Ви такі добрі, так міні вас жаль. Ліпше ja за вас згорьу, а діти зробимо з катранів, то в ночи та стара не буде видіти. А ви з дітьми тікајте в сьвіт!

І так сьі стало. Маринькіу з тими шматьаними дітьми спалили, а стага вілізла на пjонтро тај сьі дивила. А та з хлопцьами тьікаje. Прijшла в льіс, під дуба тај так захотьіла спати.. Аж ту прijшов до неjі лев тај ведмідь: лев ухопив одного хлопцьа, а ведмідь другого, а Олijана (так сьі називала цісарська донька) і не чула.

А був там у лысьі такиј чоловік, шо сидів під дубом, було јему мньи Черпак і він мав 100 рік. Прибіг ведмідь, кинув дитину меже своји ведмедьита, а Черпак пријшов тај відобрав. Також так само від лева. Хлопці дав до мамок, аби плекали, а від мамок до школів, аби си вчили. Јак си понаучували, він відобрав јіх до себе. Приходит оден пан до него тај питаје: ци не дав би ти мені на службу ці хлопці? Черпак пристав на то: нај ідут.

Стали вони в того пана служити. Але до того пана написали два цісарі: — Ти си рихтуј, бо ми маємо бути в тебе на обіді.

Але вернім сьі до того цьісарьа, Олијаниного чоловіка. Јак він вернув з војни, то льокај оповів јему, шчо јего сестру спалили, а Олијана пішла в сьвіт. Тогди він пішов јеји шукати. А цар, тато Олијани, јак учув, шо в'на си віддала, також пішов ји шукати Так вони си оба здибали.

А до того пана приходит бідна жінка. То була мама тих хлопців, але вони того не знали. Кажут вони до нсјі:

— Знајете шо, жінко, будьте тут коло нас, а нам си буде здавати, шо то наші мама. Тут — кажут — завтра приходе до цего пана два царі: оден іде шукати жінки Олијани, а другиј доньки, та також Олијани. А тимчасом, доки вони пообідајут, то ми вас сховајемо до пивниці під сходи.

Вона зараз то пізнала, шо то јеји тато і јеји чоловік зч нејју шукајут, то вже не чекала на них, але пішла до одноји вдовиці тај каже:

— Сховајте мене, бо тут мій тато і чоловік ідут мене шукати та хотьи мене спечи, аби ја згоріла.

Прилхали ті два царі до того пана, сіли обідати, тај зачьили си питати того пана. відки він маје цих хлопців. Пан розповів усьо, јак то було, јак јіх дістав від дьіда Черпака і јак јіх Черпак відобрав від звірів. Зараз тој молодшиј цар догадав си, шо то јего сини. А хлопці кажут:

— Тут у нас је јакас бабка в пивници під сходами, шо јак почула о вас, то просила, абисмо ји сховали. Може то буде наша мама?

Пішли шукати під сходи, а јеји нема. Тогди вже си здогадали, шо то вона мусіла бути.

А тимчасом тота вдовицьа вислала Олијану по воду. А власне тогди цісарськиј фірман зајмив коні до води тај јеји видьів. А вна набрала води тај так утьікаје, шчо може, аби ји тој фірман не пізнав. Але фірман підстеріг добре, до котроји хати вона пішла.

А Олијана скоро принесла воду, така перепуджена, тај зачьила просити тоји вдовиці, аби ји де сховала. А одовицьа сховала ји до скрині. Зараз царі вислали того фірмана і других слугів, шоби ји шукали. Пријшли вни, тој фірман зачав шукати, а цьісарі стоји на дворі. Пријшов тој фірман до скрині, каже розтворити скриньу. Розтворили, а вона там у скрини Каже фірман:

— Геть, вілізај із скриньі!

А вона зачала си в фірмана просити, каже:

— Бій си Бога! Шо тобі з того прийде, јак мене зараз спальи на терновім огни? А фірман каже: — Цить, дурна! Вони тебе не будут палити. Вони ради би тебе вже вздріти.

Зараз крикнув на цісарі, цісарі пришли до хати. Втішили сьі, привитали сьі, взьили ји відтьів. Пішли до того пана, взьили хлопців.

Приходьи до дому, а молодиј цар каже до Олијаниного тата:

— Ану, тату, јдьіт сватати моју маму, шо вона вам буде казати?

Пішов тато сватати стару, а вона каже:

— Ади -- каже — вже мій син привів собі јакус другу суку. Але ја шче найду на ньу спосіб, спальу јеји на терновім огни, так јак першу спалила

Стариј си вернув тај каже:

— Видиш, синку, вона каже, шо спалила Олијану і шче спалит.

Зараз тој молодиј цар казав закликати того жомньира, зачьив си питати: — Јак тобі жінка лист писала, куда ти повертав?

— Нікуди, лиш до вашоји мами. Ваша мама дала ми горівкі і ја льаг спати.

Тогди цар казав спалити того жомньира і своју рідну маму. А вони собі обоје ґаздували фајно. І тесть стариј уже си лишив при них.

(В Стецеві снятинського пов. від Йосипа Сухолиткого в 1890 р. записала Марія Гамораківна.)

Ся казка, без сумніву в головному — варіант попередньоі, інтересна тим, що в деяких епізодах (діти похапані звірями і йіх уратоване) являє ся відгомоном іншоі старофранцузькоі поеми „Guillaume d' Angleterre", приписуваної знаменитому середньовіковому поетови Кретьенови де Труа. Поему сю видав Fr. Michel, Chroniques anglonormandes, т III; німецький прозовий переклад гл. Adalbert von Keller, Altfranzösische Sagen, Heilbronn 1876, стор. 135—191. Про саму поему і про авторство Кретьена де Труа гл. W. L. Holland, Crestien de Troies, eine litteraturgeschichtliche Untersuchung. Tübingen 1854, а також Romania, recueil triméstriel consacré à l étude des langues et des littératures romanes, publié par Paul Meyer et Gaston Paris, III, 507; VI, 27; VIII, 315; XIII, 442. І. Ф.

Г. Новели і Фабліо.

2. Чоловік між трьома жінками.

Такиј був јіден мудриј і богач, шчо вженив сьі із трьома жінками. Поіхав ді Львова, там вженив сьі з јідноју; він сибі купив таку камјаницьу і там вона продавала, там сибі гиндель провадила (такиј

склеп мав), а він казав: Ja jду далі ше сибі шукати вjенце.— А потім jак він поjіхав до друо міста, то він не казав, шо він жонатиj, то *він сибі шукав і там з другоjу вженив сьі; то там знов він сибі такиj* купив дім і жінку зіставив, жиба гиндель провадила, а сам він поjіхав до третього міста, кільканаjцьіт миль. Так він знов казав, що він кавальір, і вженив сьі с третьоjу знов. Н' але вони jідна другоjі ни знали — ті казав, жи він там мешкаje, а ті казав, жи він там мешкаje, а жадна не знала де. Та j jак він цовгиj час уже в них в жадноjі не був, то вони кажна до него jіхала; але jак jіх ніч упхопила, то вони всьі, значит, зajіхали на jідно місце на-ніч — але jідна другоjі не знала. Допіру jідна другоjі питаje там: Сконд паньі? jак паньі сьі назива?

А jак вони сибі зajшли в мову, і всьі три jіднаково сьі називajут, по чоловікові, ньіби кажна сьі так пиши, розумно? Ну, і таким способом jак вони вже там до него добули сьі всьі три разом, і вже далі нема шо з ним вогорити.. Ну, і шо робити? вони сьі jак порадили — шо-жь будут? сварити сьі ни випадаje, ни поможе ньіц, — (Всьі три сьлубні, додав Микола Кравіцкиj) — і заскаржили jіго до суду. Од-жи і суд того ни міг розібрати, значит, jак-би то всудити. *Але видав jім такиj термін на цьілиj рік, аже-би кажна jего здурила* (та jак він jі — Мик. Крав.), а котра найльіше здури, то то буде jіjі, а тих дьві сибі підут так.

Але jак то вже він до jідноjі написав лист, жи він приjіди там на тоj на тоj день, то вона сибі заложила, справльаje весьіля. О'-жи він приjіхав до неjі, там признаjеть ся до неjі, то вона казала, жи то jакиj-сь рабусь, каже. Він каже, жи ja jего жінка, а ja, каже, шоно замужь іду! Та в мени, каже, весьіля! — О'-жи він вже вдрурів — довгіj час там ни був і каже: Може бути, жи ja вмилив сьі (то нічноjу породу приjіхав) — Але пішов сибі по сусьідах, жи то, значит, блисько jіго дому були — та бо ньі! таки то jего дім! То він знов там приjшов, жи то таки то jего жінка. То там ше jего хтьіли замкнути, там jего вбрали за такоо шпекульанта за jакоо, жи він мое хоче там шо вкрасти або шо, жи він каже, жи то jего жінка — сам ін ни знав, jак то зробило сьі вже. Вже значат розум стратив з нею. Но, але він сибі мислит; Е, мать твоjу за ноги! ja ше маjу дьві!

Пише до другоjі лист, жи він до другоjі вже приjіди. Од-же та друга jак сподьівала сьі, жи він приjіди, то вона сибі такиj погріб справльала, шо jіjі чоловік умер; то вона взьала сибі з ґуми такоо мерцьа зробила, жи то буде лежати акурат jак чоловік (бajсованиj, — Мик. Крав.), і такиj погріб то справльаje. Там у тім домі такиj жаліб великіj повиставльали... То він там приjіхав і признаjеть сьі до неjі, а вона каже: вона jего ни знаje. — Знов jего за такоо самоо рабусьа вберajут. Кае: Мij чоловік на катафельку лежит, умер, а тоj, кае, приходит і кае, жи ja jего жінка!... Він знов сьі збаламутив, гадав сибі, жи до гіншого дому в ночі зajшов, значит, ни втрапив до своо. Але вийшов на двір, там пішов сибі по сусьідах, всьуда там убійшов, значит, — та бо ньі! таки то jего дім! там, де тоj умерец jе. Вертаje на-зад

і таки там сьі чіпльяје гостро до неjі. Там jего знов хтьіли гарештувати. С тоо всьоо він зрікаjіть сьі jіjі, пише до третьоjі, шо він прийіде,— jак ше в третьоjі' му вдасьть сьі. Але jак приjіхав до третьоjі. то вже звикльі jак до жінки, вона вже jіму ньіц не робила. Але там вже він був jакиj час довгиj з нею, але шо-ж то jак такиj богач, то були льокаjі в него, то він jак льагав, то jего роззули і розьдьагнули (добре було вигадувати! — Мик. Крав.), а jак вставав, то jего вмили і взули і вдьагнули, а jісти пити то вже шо хтьів. Но, але на-раз, jак він розібрав сьі і льіг спати і то всьо своjе шматьа поскладав на такім столику (а завше льубив книжку читати в ліжку сибі або jаку-сь там ґазету, то там на тім столику то всьо jему було: сьвітло, циґарок, вбранья всьо лежало коло него), — jак він вже заснув, то вона jіму дала такеjі води поньухати, шо він заснув на пару діб; і топіру jго взьала і затаскала до ґіншого цара, сонного, до ґіншоjі земльі і там віддала jего до воjска, росказала ту своjу причину, заплатила там-во с пару тисьячі, жиби вони jего там троха розуму навчили. Ну і він тут, значит, jак льагав спати, то знав, де льагаje, а jак вставав, то були слуги зара коло него, вода, там-во. Але jак там-ті жомньіри повставали, дали jіму такеjі води поньухати, жи він вже маje встати, і зачинаjут jіго бити (такоо пача! — стариj Ґананьіна). Він схопив сьі, ни знаje, шо сьі роби: льагав у такім паньстві спати, встав межи воjском! І став і стоjіт, дивить сьі. А там капраль до нео кажи: Чому сьі ни збираjеш? То він ни хочи. Друjі приходи та j jіго в писок Він каже: За-шчо бjеш? ja ни знаjу, шо сьі роби с тим! — Третьиj приходи, другиj раз jіму дав: Вчера-сь, каже, знав, а нинькі ни знаjеш? (Ах, моjа годино! Мик. Крав.) Шо робити, бjут.. (При воjску ни ма спасу; бjут і плакати ни дajут, — Мик. Крав) Ну, треба сьі вже збирати по jакомусь. Отам jіму вже, зачав сьі збирати, вже jіму помогли, ну, вже виходьать на двір, штельуjуть сьі до ґльіду, він знов не знаje jак — тоj знов jего в писок: Вчера-сь, каже, знав, а нинькі не знаjеш? (Баки jіму забивajут — стара Ґананьініха). То він вже цалком одурів, вже ни знаje, шо сьі з ним роби. Ті знов бjут: ни знаje, jак іти. — Вчера-сь, каже, знав, jак іти, а нинькі ни знаjеш? — Досить, цьілиj рік jіго так мучили. Але вже по-тім, то вже jіму було троха льіпше, jак він 'брихтував. 'Но завше він ни знав, шчо з ним робить сьі, а ньі-ґди ни знав, де він jе. Але jак минув рік, jак він льіг спати, то вона прийіхала і заплатила там то всьо, дала jіму знов такоjі води там поньухати, шо він заснув на пару час, і взьала jіго на-зад до дому і положила jіго на тім самім лішку, і так то всьо лежит віт тоо часу, jак він тодьі льагав на тім самім лішку, і ті самі слуги, те саме всьо, та' jак він зіставив. (А там ни було тоо! Там по мордьі давали. Ше j поранили jего там.) Ну, дала jіму знов такеjі там води поньухали, шо він ожив, досить, він jак схопив сьі, jак звиклькі при воjску, гостро... Досить вона jего питаje, дльа чоо він так гостро встав, буцьім вона ньіц ни знаje. Він кажи: Бій сьа Боа! каже, по jакому то? Ja був у воjску, jак ja льагав спати, і ни знав-ім навіть, де був у воjску. — Вона каже: Е, бій сьа Бога! шо ти говориш, каже, такі, каже, ґлупства говориш! в ночі сьі тобі, каже, снило, черес сон, а ти тепер, ка', за

правду вбертајеш! — То він уже, значит, цалком одурів, він вже ни знав, шо з ним робить сьі. Він јі показује, шо јак јего в војску порубали, ажь јіму дохторі шшивали, і такі шрами је, знаки, а вона каже: То ти з маленьства мусьів так мати. — І значит, він цалком удурів, він ни знав, јак він на сьвітьі жије, ни знав, шо то робило сьі і јак то сьі робило.

Ажь ту вони по-тім всьі три знов збирали сьі до купи і взьали јего і појіхали знов на тој термін, ше раз, і кажна приставльаје, јак јего здурила Од-же та перша, шо весьіла справльала, јак но він пријіхав до першојі, приставила своје. — Но, каже, то-сь мудро здурила јего! — Пријшла та друга с тим погрібом. — Но, то-сь та'же мудро, каже, јего здурила! — Але јак пријшла та третьа, приставила своје, јак вона здурила, топіру там јак зачали розберати там ті судьі, там *хто јіх там судив — та ј најмудріјши таки та здурила*, шо до војска јіго взьала. Та ј він с тоју третьоју жије ј до тоо часу, а тих дьві то ја ни знају, де пішли.

(В Берлині бродського пов. від господаря Каролька Лугового д. 6 янв. 1895 р. записав Осип Роздільський.)

Д. Міти і віруваня.

18. Навки.

Діти, що вмирають нехрещені, переміняють ся в Навки. Вони цілком голі, тілько з переду носять червоні фартушки. На весні є один такий день в понеділок, що називає є Розігра, то вони тоді „данцуют". *Один хлопчище сидит на зрубанім пни та й грає на фуярі*, а вни на около него крутят ся. Той день треба святкувати до полудня, бо хто тогди робить, то вони єго чіпають ся, висисають і видоюють молоко у коров і прячуть масло, дуже ладне, жовтеньке, в бербенички з кропиви. Як хто тото масло найде і дасть корові зйісти, або підкурить єі ним, то вже Навки не мають до неі приступу. Як би хто на Розігри лишив дитину де сплячу на отвертім місці, то вони йій щось таке вдіють, що вже більше ніколи не пробудить ся.

(В Криворівни косівського пов. записала Марія Бурачинська.)

19. Не годить ся прясти без по́сьвіту в хаті.

Раз було так. В хаті був потемок. На печи спала стара баба, а молода молодиця пряла кужіль. Аж ту приходит якис панок, кидає йій через вікно девять веретін тай каже:

— Я ту зараз верну ся. Як міні до того часу тих девять веретін не напрядеш, то ти житє возму

Молодиця дуже вергла ся, збудила маму тай розповідає. А стара на то:

— Та то, душко, був щизник (чорт)! Біднаж ма головко! Щож ми наробили! Вже по тобі буде! Але знаєш що? Возми, напряди нитку і по кавалочку навий на кожде веретено, а як він прийде, то скажеш, що-с на всі девять напряла.

Вона так і зробила. Чорт приходит, а вона єму дає девять веретін, а на кождім по куснику нитки. Він всердив ся, що так єго змудрувала тай пішов кленучи. Від того часу „чельидь“ (жінки) „сокотит си“ (стереже ся) прясти „як нема по́сьвіту в хаті“.

(Записано ut supra.)

20. Сила цибулі і чеснику.

Раз прийшов до одного господаря хлопець і просив ся в службу за пастуха.

— Коли хочеш у мене служити, — каже господар — то я тобі дам таку заплату за цілий рік: кілько моіх овец перекинеш через пліт з кошари до загороди, то будуть усі твойі.

На другий день той хлопець устав раненько, вмив ся і помолив ся, взяв батіг у руки і жене вівці на толоку, а господиня дала єму на цілий день один корж кукурузяний і жмит цибулі. Взяв то хлопець і пігнав пасти. Пас він вівці цілий рік, а все діставав лиш коржа і цибулю їісти. Коли скінчив ся рік, кличе єго господар до заплати і каже:

— Перекидай вівці через пліт! Кілько перекинеш, то твойі.

Бере ся той пастух до вівці, але навіть піднести єі не може, не то щоби перекинути — такий слабий від цибулі. Ледво тілько перекинув одного баранчика.

— От видиш, — каже господар, — яка твоя заплата! І на сесе мусиш пристати.

Просит ся той хлопець до служби ще на один рік. Наймив ся, але став собі вже інакше радити. Той корж кукурузяний замінював у хлопців за житний хліб, а цибулю кидав завше в одну спорохнавілу вербу. Замісто цибулі їів він чосник, котрий випрошував у хлопців-пастухів, або й крав по городах.

Минув рік, кличе єго господар до заплати.

— Служив єсь міні вже рік, — каже ґазда — належит ся тобі заплата. Іди, перекидай вівці, — кілько перекинеш, то твойі. Господар думав, що він і сего року їів лише корж і цибулю і що він слабий, не здужає нічого перекинути так як тамтого року, і тішив ся наперед, що мав через два роки дармого пастуха до 200 овець. Але наймит лиш хапне одною рукою вівцю хоть би й найситшу, і вже вона на другім боці плота. Так перекидав усіх двіста овець. Коли господар се уздрів, зачудував ся, а відки він набрав тілько сили і почав просити наймита, щоби єму розповів усе по правді.

— Я від чоснику такий дужий, — каже наймит, — бо вашу цибулю кидав я в вербу, котра від того аж усхла, а їів чосник. Але

щоби я не зробив вам великої кривди, то візьму собі тілько половину тих овець, що-м перекинув.

Але господареви жаль було дати сто овець і утратити такого моторного хлопця, а що мав доньку відданицю, то просив єго, щоби з нею оженив ся і аби ті вівці були при нім і єго доньці. І так ся й стало.

(В Снятині записав Дим. Шимчук.)

21. Дитина зиму зїіла.

В Садогорі коло Черновец уродила жінка дитину з трома головами. Скоро таја дитина лиш пријшла на світ, зараз правила јісти. Пострашили сьа льуде, шчо се за чудовишче таке з трома головами, та з зубами та з бесідоју, јак би стариј чоловік, та пішли до пан-отцьа, поспитати, шчо́ би јему јісти давати? А пан-отець подивили сьа в письмо, та повідајут: Дајте јему леду.

Саме тогди був приморозок Взьала баба леду, дала, і воно ликнуло. Та скоро ликнуло, повідаје: То шчастье ваше, шчосьте мені леду дали, бо јак бисьте були міні дали хліба, було бимь зјіло весь хліб з цілого світа, і три роки був би великиј голод; јак бисьте були дали мені молока, було бимь зјіло всьу худобу, все би вигинуло, а шчосьте мені дали леду, то ја зјіло зиму, за то три роки не буде зими. Отже то за то нема зими.

(В Стрільчи городенського пов. чув в 1873 Іван Наумович, гл. Наука 1873, ч. 2. стор. 79—80.)

22. Як окомон з чортом на рушниці поміняв ся.

От пішов собі раз наш гокоман з рушницеју до льіса. Та був довго, аж вертав сьі собі десь у вечир тај сьів собі на колодьі. Аж тут приходи до него тој панич (дітько) тај сьів собі коло него. Гокоман виньав капшук сь тьутьуном, а паничик собі виньав. От, тој тому дајі, а тој тому дајі. Али кажи паничик, шчоб гокоман заміньав сьа з ним з рушницеју. Тај тој пристав на то, гокоман ньіби. Поміньали сьа, гокоман пішов до дому, приходи а жінка на него диви-цьа і зачинајі сьмијати сьа. А то јиму тој панич замісьць рушницьі дав патик на лику.

(В Висоцку пов. бродського від селянки записав в р. 1893 Іван Труш.)

Знадоби для пізнаня

народніх звичайів та поглядів правних.

II. Сістема спорідненя і свояцтва.

Під сістемою спорідненя і свояцтва розуміють учені комплет усіх слів (виразів), уживаних для означеня ріжних степенів спорідненя (consanguinitas) і свояцтва (affinitas). Отже що до тої сістеми зауважав я у наших Верховинців деякі інтересні особливости.

1. Найінтереснійше є се, що муж тітки (coniux sororis matris aut patris) зове ся не вуйком, але „дідом“. „Вуйко“ — се брат матери, отже „родич“ (consanguineus), а „дідо“ — се муж тітки, отже тілько свояк (affinis). Однак слово „дідо“ означує також вітця тата або матери (avus). Яким чином одно і те саме слово може служити для означеня так неподібних понять? Відгадати сесю загадку я не вмію. Позволю собі тілько привести кілька аналогій, котрі можуть причинити ся до виясненя сеї дивниці. Наперед нагадаю, що подібну появу бачимо в латинській бесіді. „Avus“ значить там тілько що отець матери або тата; deminutivum від „avus“ — „avunculus“ означає вуйка, отже в латині вуйко називає ся властиво „малий дідо“. З другого боку латинське слово „nepos“ є ідентичне з руським словом „небіж“, „небож“ а німецьким „Neffe“. Однак „nepos“ значить тілько, що внук, а „небіж“, Neffe означає стрийкового або вуйкового сина. Тепер-же дідо (в значіню Grossvater) і вуйко займають серед асцендентів (старшого покоління) ті самі степені, що внук і небіж серед десцендентів (молодшого покоління). Наконець слово „дідо“ є етімологічно споріднене з словом „дядько“, а се остатне значить тілько, що вуйко або стрийко.

2. Другу особливість становить значіне, в якім Верховинці уживають слів „зять“ і „невістка“. Іван має „жону“. Отець жони — се Іванів „тесть“; мати жони — се Іванова „теща“, брат жони се Іванів „шурин“, сестра жони — се Іванова „свість“. Однак усі вони, не тілько тесть і теща, але також шурин і свість кличуть Івана „зятьом“. Зять отже значить не тілько: муж доньки, але також: муж сестри. Аналогічно має ся діло з „невісткою“. Анна має мужа. Отець мужа — се Аннин „свекор“; мати мужа — се Аннина свекра; брат мужа — се Аннин „діверь“, сестра мужа — се Аннина „зовиця“. Однак усі вони, не тілько свекор і свекра, **але** також дівер і зовиця зовуть Анну „невісткою“. Ба навіть дальша рідня мужа, мужеві стрийки, вуйки, тітки зовуть Анну „невіст-

кою", так само як жінчині тітки, вуйки, стрийки кличуть Івана зятьом. Для цілого роду жінки Іван є зятьом, для цілого роду мужа Анна є невісткою. Сеся особлива сістема свояцтва є витвором тих часів, коли то ще цілий рід творив одноцільну зорганізовану спілку і коли супружество вязало не тілько дві одиниці, але два роди.

3. Сестра вітця або матери — „тітка". Жінка вуйка — „вуйна". Жінка стрийка — „стрийна". Син брата — „братанич". Син стрийка — „стрийчаник". Син вуйка — „вуйчаник". Син тітки — „тітчаник". „Ми собі невістки" — значить: ми є жінки двох братів. „Ми собі тещі" — значить: мій син є мужем твоєї доньки (або на відворот).

III. Весілє а вінчанє.

Після народнього стародавнього звичаю звязь супружеска заключує ся через весілє, а весілєм називаю комплет народніх обрядів сповнюваних тоді, коли дівчина йде замуж; до важности супружества треба весіля і більше нічого крім весіля. Сей первісний погляд правний змінив ся в части через заведенє христіянства і писаних законів горожанських. Після права канонічного і обовязуючого права австрійського актом, котрим заключує ся супружество, є вінчанє або слюб, то є торжественне заключенє умови супружої перед священником і двома свідками. Яке ж тепер відношенє межи весілєм а вінчанєм?

В більшій части руського краю церковне вінчанє стало ся інтегральною частею народнього весіля, так що з весіля ідуть до церкви, до слюбу, а з слюбу ідуть знов на весілє. Народні обряди зросли ся з церковними в одну органічну цілість і найбільше розповсюджений народній погляд такий, що до заключеня супружества треба і весіля і слюбу, при чім слюб уважає ся тілько одним з многих актів весільної драми.

Інакше у Верховинців живучих над жерелами Свічі і Опору, в горах долинського і скільського повіту (судового). Тут весілє а вінчанє (слюб) — се два цілком окремі акти. Коли парубок висватає дівчину, то наперед вінчають ся (беруть слюб) в церкві, а доперва потому, по якімсь часі „заладжают весіля". Час той буває коротший або довший; лучає ся, що весілє справляють в три або навіть в шість тижнів по вінчаню. Отже через той час, від вінчаня до весіля, парубок, хоть уже звінчаний з дівчиною в церкві, преці не жиє разом з нею, не вважає єї своєю жоною, ані вона его своїм мужем; для громадян він ще парубок, вона ще дівка і супружество після йих правного погляду ще не заключене. Доперва по весілю дівчина стає жоною, парубок — газдою, вона йде з ним газдувати і супружество вже заключене.

IV. Друге супружество вдови або вдівця.

Коли вдова віддає ся у друге за муж, або коли вдовець у друге женить ся, то се друге супружество вдови чи вдівця після правного погляду Верховинців не є справедливим супружеством. Справедливе є

тілько перше супружество; друге є тілько суррогат першого. Так як мачоха не є правдивою матірю, а тілько заступає матір; як „приймич“ (прибрана дитина) не є рідною дитиною, а тілько заступає місце рідної дитини, так само друга жона або другий муж тілько заступають місце першого супруга, місце опорожнене через єго смерть.

Сей правний погляд проявляєсь передовсім в тім, що коли дівчина віддає ся за-муж, то без весіля, то є без весільних обрядів і пісень не може ніяк обійти ся; коли-ж вдова у друге за-муж іде, то тогді у Верховинців не буває правдивого весіля. Кажу правдивого, бо і по вінчаню вдови буває „гостина“ (приниманє гостей), буває музика і танці, однак то не є правдиве весілє, бо ані не „ладкають“ (т. є. не співають пісень весільних), ані не сповнюють навіть найважнійших обрядів весільних. Кожда женщина може і по кілька разів в житю вінчати ся, коли кілька разів повдовіє; однак тілько один раз в житю може женщина своє весілє обходити, бо тілько один раз стає вона з дівчини жоною. Коли дівчина виходить замуж за вдівця, то по єї стороні заховують ся всі обряди весільні і ладкають ся всі ладканки; тілько по єго стороні весілє не буває так повне, як тоді, коли парубок женить ся. Коли парубок оженить ся з дівчиною, то кажуть, що він „узяв єї“, а про неї кажуть, що „віддала ся“. Коли-ж парубок оженить ся з вдовою, тоді кажуть про него, що він „пристав до неї“; єї уважають газдинею, а єго уважають радше за єї парубка або приймича, як за мужа. Причина того є в великій части економічна. Звичайно тілько така вдова вийде за-муж за парубка, котра має доста грунту, і звичайно тілько такий парубок оженить ся з вдовою, котрий не має грунту, так що вона єго перевисшає не тілько роками, але і маєтком. В таких случаях звичайно муж дістає прозвище по свойій жоні, як то вже ми висше згадували.

V. Лишанки.

Гавда (муж, чоловік) є найстарший над усею челядю; він старшує і над жоною. Коли муж і жона ідуть дорогою (нпр. до церкви або до корчми), то ніколи не йдуть побіч себе, тілько він іде все наперед а вона кілька кроків за ним позаду. Коли муж говорить в достойнім товаристві про свою жону, то каже: „Шануючи сонічко святеї і піч і стів.... — моя жона“... і т. д. Коди-ж знов жона веде розмову в мужеськім товаристві, а прийде ся їй сказати щось неприличного, то вона так перепрошує товариство: „Шануючи сонічко святе, і піч і стів і муські голови, ...“

Після правного погляду Верховинців муж має право жону бити, коли вона єго не шанує або єму не вірна. Однак муж не повинен того права надуживати, не повинен єї „збиткувати“. Коли-ж муж збиткує жону, то тоді вона іде в „лишанки“, значить, покидає свого мужа і йде мешкати до свого вітця, до брата, або до інчого родича. Тут перебуває вона доти, доки муж не прийде за нею; коли він перепросить єї і єї родичів, тоді вона вертає назад до єго хати. Коли-ж муж не хоче

єі перепросити, або коли єі родичі не хочуть єі мужеви віддати, тоді одна або друга сторона „заладжає право“ перед урядом громадським.

„Лишанки“ є то отже свого рода „separatio a mensa et thoro“.

VI. Продани.

Як „не ведуть ся кому діти“, то значить, єслн комусь умерло кількоро дітей маленькими, а вродить ся єму знов дитина, то вже „продає“ тоту дитину. Обряд той полягає на тім, що отець або мати такої дитини запрошують до себе такого чоловіка, котрому діти ведуть ся (т. є. котрий має много живучих дітей); той чоловік стає під вікном хати і купує дитину в той спосіб, що отець або мати дають єму через отворене вікно свою дитину, а він їм в заплату дає париcте число дрібних грошей (2 або 4 кр.). На тім кінчить ся акт продажі; таку продану дитину всі в селі кличуть „проданом“ і вона, після пересвідченя народу буде вже певно рости здорова, або як кажуть „викохає ся“, а то для того, бо вона вже будьто би не є дитиною того, котрому діти не ведуть ся, а тілько того, котрому діти ведуть ся.

Нині обряд сей чисто символічний і не веде за собою ніяких правних наслідків, а власне між „проданом“ а чоловіком що купив єго символічно, нема ніякого правного відношеня, ніяких прав ані обовязків; колись однак обряд сей мусів мати правне значінє, бо має форму акту правного (купно-продаж) і нагадує дуже римську „mancipatio per aes et libram“.

VII. Приймичі.

Коли газда і газдиня постаріють ся а нема в них дітей, то приймають до себе, то значить до своєі хати і на свій грунт, парубка, женять єго з якоюсь дівчиною (звичайно родичкою) і наділюють єго частиною (звичайно половиною) свого грунту, а часом обіцюють ще записати єму щось більше на случай смерти. Такий парубок зове ся приймич; він разом зі своєю жінкою мешкає в хаті своіх добродіїв і газдує — або „з ними на-спів“, або окреме на свойій частці.

Приймичі дістають звичайно прозвище по своіх добродіях, як то вже вислше було сказано.

VIII. Комірниці.

Комірниця — то женщина, що „коморить“, т. є, мешкає в чужій хаті. За те не платить вона своім газдам (газді і газдини) ніяких грошей, а тілько віддячує ся роботою. Повинність комірниці є: замести хату, винести води, принести дров і затопити в печи. Коли прийдуть прикрі роботи літні коло сіна або збіжа, то комірниця повинна передовсім „поратувати“ своіх газдів, за те однак належить ся їй платня, як кождому інчому наймленому робітникови.

Страву варить собі комірниця окреме від газдині, хоть при тім самім огни, що і газдиня; комірниця має свою миску і свою ложку і йість окреме від газдівської челяди.

IX. Майор, майорка.

Коли обоє газди, газда і газдиня вибирають ся на довший час (бодай на два-три дни) з дому, то просять когось із своїх родичів, сусідів, або приятелів, щоби їх на той час в газдівстві заступив: дітей нагодував, худобу обійшов, про ціле газдівство памятав. Про такого отже чоловіка, що заступає газду і газдиню в часі їх неприсутности, говорять в Сенечові, що він лишив ся „за ма́йора“, або: він „ма́йорит“ у того і того; а если то жінка, то кажуть, що лишила ся „за майорку“.

Мимоволі приходять на гадку франконьскі „maiores domus“ за Меровінґських часів.

X. Слуги.

Слуги наймають ся на службу звичайно на цілий рік і то звичайно „о Водорщіх“ т. є. в часі Йорданських свят (18. янв. н. с.). Коли ґазда „сто́кмит“ (згодить) слугу, то на знак заключеня умови запиває з ним могорич. „Заслуженина“ слуг складає ся з одежі, „рубатя“ і „сембрилі“. Слуга (т. є. парубок) дістає всю одежу (а то: сірак, бунду, холошні, ремінь і крисаню), трое рубатя, то є три сорочки і трое ногавиць, а ходаків (обуви) кілько сходить і кромі того кількананайцять срібних „сембрилі“ (то є заплати грішми.)

Служниця (дівка) дістає також всю одежу (сірак, заплітки, холошні, хустки), двоє рубатя (т. є дві сорочки, два фартухи (-спідниці) і дві півки або два катрани (запаски); ходаків кілько сходить, а крім того кілька срібних сембрилі. Заслуженина слуги зредукована на гроші виносить коло 50 гульд., а заслуженина служниці коло 30 гульд. Малі „скотарі“ (пастухи) не дістають нічого „сембрилі“, лишень одежу і рубатя. Слуги йідять разом з ґаздами з одної миски.

Коли слуга через слабість (хоробу), військову службу або через яку інчу причину опустить кілька днів або кілька тижнів служби, то мусить той час „надбувати“, то значить, по виході року мусить ще тілько днів або тижнів довше служити.

XI. Вільний вигін худоби на чужі грунти перед св. Юрієм і по св. Покрові.

В Верховині є звичай, що на весну перед св. Юрієм („перед Йірря“, 5. мая) і в осени по св. Покрові („по Покровіх“, 13. октября) вільно кождому пасти свою худобу на чужих грунтах, не оглядаючись на ніякі межі, де кому вигідно. Можна сказати, що в тих двох періо-

дах всі грунти орні (о скілько нема на них озимини; однак в Верховині по більшій части не сіють озимини) і сіножати стають неначе спільним громадським пасовиском. Є се отже один із останків первісного громадського комунізму, котрого інші, повнійші форми спізнаємо в двох слідуючих розділах.

XII. То́лока — ца́рина — за́города.

В селах положених здовж річки Опору і єго притоків (а именно в селах: Яленковате, Волосянка, Хащоване, Лавочне, Опорець, Славсько і інші) є звичай, що одного року одна половина всіх грунтів у селі, а другого року друга половина на переміну обертає ся в спільне громадське пасовиско. Звичай сей вяже ся з розкладом грунтів у верховинських селах. Хати в тих селах тягнуть ся рядом по над річку (ріку, зво́рину), так що ціле село лежить в до́лині між двома гірськими хребтами. Від кождої хати в оба боки аж до верхів хребта тягнуть ся рівними ланами грунти одного властителя, так що кождий ґазда має грунти по обох боках ріки, на правій і на лівій горі. Властиво сей сіметричний розклад грунтів істнував в повній чистоті тілько в давнину; нині через спадкові поділи грунти роздробили ся і перемішали ся, так що той сіметричний поділ грунтів уже більше або менче нарушений. Отож усі грунти в селі, положені по правім боці ріки, повертають ся в рілю, або як самі Верховинці говорять, „орють ся під царину“, а всі лівобічні „випущають ся в толоку“, то зн., стають спільним для всіх пасовиском, на котрім кождий ґазда пасе свою худобу („маржи́ну“) де схоче, не оглядаючись на межі. На слідуючий знов рік противно: на лівім боці ріки ца́рина, а на правім — то́лока. І так діє ся все без перестанку: по толоці наступає царина, а по царині толока, так що кождий бік села що другий рік оре ся і що другий рік повертає ся в вільне пасовиско. І не тілько всі господарі одного села згідні в тім, що одного року всі орють по правім, а другого року всі по лівім боці, але також усі села положені здовж ріки і сусідуючі з собою в рівномірний спосіб зміняють толоку і царину.

Ся громадська установа нагадує нам старо-германський примус лановий (Flurzwang) і вказує, що маємо тут діло з останками первісного громадського комунізму. Кажу — з останками, бо в тім громадськім комунізмі бачимо великі виломи, пороблені розвитком індівідуалістичних прінціпів. Бо той „лановий примус“ не є вже нині так абсолютний, як в давнину. Кождий ґазда може уживати свій кавалок грунту наперекір громадському порядкови культури — одначе в такім разі мусить той кавалок обгородити плотом. А именно: коли хоче зорати і засіяти свій кавалок, положений по тім боці ріки, що сего року випущений в толоку, то мусить собі той кавалок відгородити, бо інакше сам собі буде винен, коли „людська худоба“ столочить єго засіви — і ніхто єму за те не буде відвічальний.

В противнім разі, коли який ґазда хоче свою худобу пасти на своїм ґрунті по тім боці, де є царина, то також мусить свій кавалок обгородити, бо інакше відповідає за всяку шкоду, яку єго худоба зробить в чужім збіжу. Такі кавалки грунту, уживані властителем незгідно з громадським порядком управи і для того обведені плотом, зовуть ся з а́ г о р о д а м и. Коли отже царина і толока суть установами громадського комунізму, то загорода є вже продуктом новійшого індівідуалізму.

Звичай, що ціле село поділене на два рейони, котрі на переміну обертають ся в рілю і вільне пасовиско, істнував перед кількома або кількадесятьма роками в многих селах, в котрих уже нині не істнує, як приміром в Синевідську над Стрием або в Велдіжи над Свічею — тілько що в тих двох селах період, в якім наступала царина по толоці, обіймав не два роки, як в Тухольщині, але три роки: то значить, плодовитшу сторону села засівано через два роки поспіль, а доперва що третій рік випущано в толоку, а противно другу, менче плодовиту половину села уживано через два роки рядом за пасовиско а доперва кождого третього року була там царина.

Причиною, що висше описаний звичай в декотрих селах уже давно скасований, а в тих громадах, де ще істнує, що раз то більше тратить силу, є то, що через зміну економічних відносин звичай той стає ся все більше несправедливий.

Доки грунти селянські були неділимі і рівномірно розділені по обох сторонах села, а заможність поодиноких ґаздів була менче-більше рівна, доти сей звичай мав повний r a i s o n d' ê t r e і не робив нікому кривди. Тепер вже не те. Передовсім через поділи спадкові грунти перемішали ся так, що деякі ґазди мають кавалки тілько по одній стороні села, так що ніяк не можуть придержувати ся громадського порядку культури, бо мусіли би що другий рік обходити ся без збіжа. Не много ліпше вийшли би на громадськім порядку культури також ті ґазди, що вправді мають кавалки по обох сторонах села, але в дуже нерівних розмірах. Такі ґазди мусять мати „за́городи".

Дальше установа, що грунти випущені в толоку суть спільним, для кождого вільним пасовиском, стала ся нині несправедливою через те, що число худоби у поодиноких ґаздів дуже нерівне*) і не стоїть в ніякій пропорції до розміру грунтів випущених в толоку. Виходить се на добре тілько богачам, що мають много сіножатей і худоби, а за мало власної толоки. Такі богачі хіснуючи з спільної толоки кривдять біднійших ґаздів („ґ о в д о ш і в"), котрі мають мало худоби, так мало що і власної толоки для неї би стало. Тож розказувано мені в тих селах, де той звичай уже скасовано, що свого часу богачі всіми силами старали ся звичай той як найдовше задержати.

---

*) Число худоби у ґаздів залежить головно від того, кілько кождий ґазда має з своїх сіножатей сіна (кілько може перезимувати)

XIII. Спільний випас волів, кіз і овець на громадських полонинах.

В селах Сенечолі і Вишкові корови і ялівник пасе кождий господарь окреме і то на власнім пасовиску (бо тут нема звичаю „випущати грунти в спільну толоку", як над Опором); за те воли, вівці і кози всі господарі пасуть спільно, на спільних громадських полонинах*); і то на інших полонинах пасуть ся воли під доглядом воларів, а на інших вівці і кози під доглядом вівчарів.

Воларя (пастуха для волів) наймає ціла громада спільно, а именно старшина громадська вишукує воларя, годить ся з ним що до платні а відтак умовлену платню складають на руки війта властителі волів в рівній квоті від кождої пари. Зрештою в громадськім випасі волів нема більше нічого інтересного для правника; за то спільний випас овець і кіз**) являє ся з становища юридичного дуже займаючим і оригінальним, а именно спосіб, в який властителі овець розділюють між себе спільні видатки і спільні пожитки, зацікавлює правника в найвисшій мірі

Спільні видатки властителів овець обіймають а) заплату для вівчарів і б) т. зв. „десятину". Десятина, се заплата скарбови (діличеви) за те, що позволяє громаді пасти вівці в лісах скарбових, окружаючих громадські полонини; заплата сеся виходить на 5 кр. від одної штуки.

Вівчарів не наймає гуртом ціла громада так як воларя, а тілько поодинокі ґазди, звичайно богачі, що мають найбільше овець. Вони вишукують вівчарів, „токмлять ся" (т. є умовляють ся) з ними за платню, і тілько вони (а не ціла громада) відповідають вівчарям за належну їм платню. Вівчарів буває звичайно пять або шість в одній громаді; залежить се від числа овець. Перед двайцятьма роками бувало в селі звиж тисяч овець і майже не було ґазди без овець; нині число овець в громаді не доходить до пятисот і много ґаздів не держить овець зовсім. Кождий вівчарь дістає крім інших користей, про котрі скажемо дальше, передовсім платню в грошех в квоті около 30 злр. за ціле літо. На сю платню для вівчарів складають ся всі ґазди в той спосіб, що розраховують, кілько крейцарів виходить на одну штуку, а відтак платить кождий ґазда більше або менше, розмірно до числа овець, а платить на руки того богача, що наймив собі вівчаря. Крім платні в грошех мають ще вівчарі і інші немалі користи. Через цілий час випасу на полонині***) всі вівчарі живлять ся безплатно і майже

---

*) Властиво громада Сенечів наймає від скарбу державного (камери) полонини для випасу волів; чинш політний розділює ся між господарів відповідно до скількости волів і зове ся „полониньщина".

**) Дальше будемо говорити тілько о вівцях, розуміючи разом також і кози.

***) Випас на полонині тріває около 5 місяців, звичайно від св. Якова (12. мая) до Покрови (13. жовтня)

виключно свіжим овечим молоком і сиром. Дальше, належить ся кождому вівчареви яко заплата в натуралїях 10 ґелет бриндзі і жентиці, в вартости около 5 гульд. А щоби вівчарі на полонині мали в що одягнути ся і обути ся, то кождий властитель овець по черзі мусить позичити вівчарям своєї сорочки і своїх ходаків на довший або коротший час, відповідно до того, чи має більше чи менше овець. Чергу визначує найстарший вівчарь.

Ще більш інтересний є спосіб, в який властителї овець розділюють між себе пожитки з овець а именно бундзи (овечий сир) і жентицю („кваснину"), добувані через ціле літо з овечого молока*). А діленє є конечне, бо всї вівці доять ся „у ворох" (гуртом) і відтак годі пізнати, котрий кусничок сира є від моїх овець а котрий від твоїх. Отже при тім діленю сира і жентиці дивлять ся Верховинці не тілько на те, кілько у кождого ґазди є дійних овець і кіз **), але також числять ся з тим фактом, що кози бувають у троє молочнійші від овець та що і вівця одна дає менше молока а друга більше. Ціла ся справа доволі скомплікована, тож для ясности мушу все розказати, як то кажуть, за рядом з кінця.

В половині мая, о св. Якові, „мішають" вівці, то значить: всї ґазди зганяють свої вівці на полонину до купи. В кілька день по мішаню, як уже вівці напасуть ся полонинськоі трави, сходять ся рано всї властителї овець на полонину до салаша і там при веселій забаві (пють горівку і ріжуть баранця) „доять вівці на міру". Діє ся се так: кождий ґазда доїть під оком найстаршого вівчаря свої вівці, а відтак оба (т. є. ґазда і вівчарь) перемірюють удоєне молоко „полонником" (рід деревляної хохлі; „полонник" яко міра зове ся також „кубка" або „мірявча" і містить в собі трохи не пів літри) Се „доєнє на міру" є власне підставою до розділу бриндзі і жентиці між властителями овець, бо кождому властителеви належить ся за ціле літо два рази тілько „ґелет", кілько „полонників" удоєно того дня від єго овець. Приміром: якийсь ґазда має 10 дійних овець (крім баранів і ялівнику) і при „доєню на міру" дали ті вівці разом 15 полонників молока; то той ґазда має дістати за ціле літо $2 \times 15 = 30$ ґелет. Що ж то є „ґелета"? Є се деревляна судина, обему близько 16 літрів, до котроі зливають вівчарі удоєне овече молоко і котра побіч полонника вживає ся до міряня овечого молока. Тую скількість сира і жентиці, котру добуває ся з одноі ґелети овечого молока, зовуть коротко також „ґелетою" ***) „Ґелета" містить в собі около 40 полонників, а що кождий ґазда дістає у-двоє тілько ґелет, кілько при

*) Вовну стриже кождий ґазда окреме з своїх овець дома

**) Число овець у поодиноких ґаздів дуже нерівне: є такі, що мають над 100 овець, а є й такі, що мають лиш кілька або і зовсім не мають.

***) „Бундз" великости бохонця хліба має в собі 2 ґелети молока і коштує 1 гульд.

доєню на міру мав від своїх овець полонників, то значить, дістане за ціле літо 80 разів тілько, кілько удоїв на міру *).

Тепер-же ходить о те, щоби і вівчарі і властителі овець добре через ціле літо памятали, кілько кождому ґазді належить ся ґелеґ, а зглядно, кілько полонників кождий ґазда надоїв на міру. Очевидно, такої штуки ніхто не годен доказати, бо писати ані читати Верховинці не вміють, отже помагають своїй памяти в інший примітивний, та досить дотепний спосіб. Ото при доєню на міру має найстарший вівчарь під рукою патички з смерекового дерева, кількайнайцять сантіметрів довгі, а 3—4 сант. широкі а власне тілько патичків, кілько є всіх властителів овець. На такім патичку нарізує вівчар тілько карбів, кілько котрий ґазда надоїв від своїх овець полонників, а відтак переколює той патичок поздовж на двоє так, що на обох половинках лишають ся карби. Одну половину патичка дає ґазді, а другу лишає собі. У вівчаря є отже тілько патичків, кілько ґаздів, а у кождого ґазди тілько один. Ті карбовані патички зовуть ся „р о в а ш і“ (від рівців або карбів) і сповняють трояку функцію. Передовсім служать для памяти, бо з „роваша“ кождої хвилі може вівчарь довідати ся, кілько ґелет і кому має дати, а ґазда довідує ся, кілько ґелет від вівчарів має дістати. Дальше служать ті патички для взаімної контролі, бо обі половинки роваша „пристають до себе так щільно і карби на них лучать ся так докладно, що успішне підроблене роваша або побільшене числа карбів є неможливе. Наконець роваші суть орудієм обміни (обороту), бо вівчарь видасть сир і жентицю всякому, хто тілько прийде з ровашем до салашу; деякі отже ґазди замісць продавати готовий уже сир продають наперед роваш за ціну тої скількости ґелет, яка на нім означена. Значить, роваш можна уважати за рід примітивного документу на оказателя (Inhaber-Papier).

Стілько о „д о є н ю н а м і р у“. Тепер-же треба розповісти, в який спосіб приходить кождий ґазда до того, що ему належить ся. Ото через ціле літо ходять властителі овець один по другім в полонину **) „н а о ч е р е д ь“ ***), щоби відобрати свої „ґ е л е т и“. Той що „й д е н а о ч е р е д ь“ зове ся „в а т а г“. Ватаг бере з собою коня, бесаги на сир і боклаги на квасницу і прийіхавши на полонину до салаша, доїть разом з вівчарями чередю. Відтак кляґає і варить молоко, відціджує жентицю (квасницу) а з сира робить бундзи. Коли вже назбирає ся належна скількість ґелет, ватаг забирає свою „очередь“ і вертає домів. Через ватага переказує найстарший вівчарь в село, хто найблизшого дня має іти „на очередь“, бо, як сказано, на очередь ідуть по черзі, то значить: коли один відбере свої ґелети, тоді йде другий і т. д.

---

*) Як побачимо дальше, богачі дістають значно більше.

**) Полонини віддалені від села 5 до 20 клм

***) Слово „о ч е р е д ь“ утворене від слова „черед“ і означає пожиток з череди, т. є сир і жентицю, а технічно ту скількість, котра кождому ґазді належить ся. В Словари Желеховського „очередь“ зн. „черга“; вправді на очередь ходять „по черзі“, однак „очередь“ не значить „черга“.

Ті однак що мають дуже много овець, ходять на очередь кількома наворотами. орядок, в якім ґазди мають іти на очередь, означує найстарший вівчарь.

Коли мине три місяці від мішаня, отже найскорше до Спаса (18. авг.) а найдальше до Першої Матки (27. авг), відібрали вже всі ґазди свою очередь, то значить, кождий ґазда дістав уже тілько ґелет сира і жентиці, кілько на роваши назначено. Тоді кінчить ся літній сезон а зачинає ся осінний. Вівці пасуть ся спільно на полонині дальше аж до Покрів (13 окт.) отже ще майже через два місяці. І через ті два місяці вівці дальше доять ся і сир варить ся. І сир той дальше розділює ся між властителів овець в тій самій пропорції, що і дотепер. Та скількість сира і жентиці, що припадає на кождого ґазду в осени, зове ся „о с і н н и н а". Однак тої осінниии, в порівнаню з літніми ґелетами, вже дуже не богато, бо в осени паша скупа і мало поживна, не то, що в літі — то й молока вівці дають мало. А що хід на полонину далекий і тяжкий. то за осінниною оплатить ся іти тілько тим ґаздам, що мають много овець. Ті-ж ґазди, що мають кілька або кільканайцять овець, не відбирають осіннини зовсім і їх пайка дістає ся богачам. В інтересі богачів лежить, щоби літній сезон тривав як можна коротше і літніх ґелет було як можна менче, а за те осінний сезон щоби зачинав ся як найшвидше і щоб осіннини було як найбільше. А се залежить від того, кілько вівці дадуть молока „при доєню на міру": чим менче удоїть ся, тим менче випаде ґелет і тим швидше скінчить ся літній сезон а зачне ся осінний. І тому беруть ся богачі на способи: підмовляють вівчарів, щоби перед доєнєм на міру гонили вівці по скалах і вертепах, де нема доброї трави, щоби удій на міру був скупий. Вівчарі радо слухають богачів, бо ж власне богачі їх годять і наймають

Так діє ся в Сенечолі і Вишкові; в Вишкові однак богачі менче кривдять загал, бо там держать ґазди більше овець. В інчих верховинських громадах спільний випас овець і кіз відбуває ся подібно, з більшими або менчими відмінами. І так в Уричі і Сопоті (між Сколім і Дрогобичем) доять вправді також на міру, але за підставу поділу бере ся не ґелета молока але фунт готового сира (значить, розраховують, кілько кождий ґазда має дістати фунтів сира, а не кілько ґелет). В Побуці коло Сколього не розраховують ані на фунти ані на ґелети, а тілько „н а у д о й і" чи „н а м о л о́ к а". Коли ціла череда (всі вівці всіх властителів) раз здоїть ся, то зове ся се „один удій" або „одно молоко". А що вівці доять ся тричі на день а пасуть ся спільно через 5 місяців або 150 день, то всіх „удойів" (або всіх „молок") є 450. Отже тих 450 удойів розділюють між поодиноких ґаздів пропорціонально до числа і молочности овець кождого ґазди, при чім держать ся такого порядку, що той ґазда, котрий має найбільше овець, бере свої молока (удої) на сам перед, по нім приходить черга на кождого ґазду тим скорше, чим більше має овець, а ті що мають найменче, беруть на сам послід. І тут знов кривдять богачі бідних і то ще більше як в Сенечолі, бо весняний удій богача має в собі три або пять раз тілько молока, що осінній удій бідного. Всюди отже показує ся, що

спільний громадський випас овець є установою тих давніх часів, коли то ще не було „богачів“ і „бідних“, а бодай не було такої ріжниці між одними а другими, як нині Нині спільний випас овець в тій формі, в якій доси у Верховинців удержав ся, не пристає вже добре до сучасних відносин і яко анахронізм чим раз більше зводить ся, тим більше, що через славетну „регуляцію сервітутів“ громади потратили много полонин і вільний випас по лісах.

XIV. Ліс і вода. Звірина і риба. Гриби і ягоди. Копань, спаль або пасіка. Чертежі.

Після первісного погляду правного Верховинців ліс — се річ нічия, річ, котру всякому вільно хіснувати і уживати після потреби і вподоби. Верховинці тілько з трудом і поволи освоюють ся з тою гадкою, що ліс і дерево після писаного закона є так само приватна, індівідуальна власність, як ріля або худобина — дарма, що дідичі і їх лісові урядники дають селянам в тім напрямі доволі переконуючі лекції Лісова крадіж в очах Верховинців не є ані гріхом ані проступком „Тото Бог сіє ліс“ — говорять вони і висказують в той спосіб погляд, що праця і тілько праця повинна бути основою власности. Ліс не є продуктом праці, то і не повинен бути предметом виключної власности.

Тож коли Бойко потребує дерева на опал або на матеріал, то не довго роздумує над тим, чи в своїм чи в чужім лісі буде рубати, а за те більше застановляє ся, де росте здатне дерево і до котрого ліса найблизша і найліпша дорога. З свого боку верховинські ґазди зовсім не користають з постанов закона о лісових пошкодах і не противлять ся коли чужа людина збирає на їх ґрунті гриби, ягоди, мох, зіля або щось подібне. Також і многі лісові урядники, скарбові і камеральні, дивлять ся через пальці не тілько на дрібні але і на грубі лісові пошкоди, але за те домагають ся від громадян ріжних датків і послуг, кажуть собі за дармо возити дрова, давати яйця, бундзи і сушені гриби.

Коли в Верховині не много є сокир, котрі би були невинні перед законом лісовим, то вже певно нема і одної стрільби, котра була би чиста перед законом ловецьким*). Верховинець не в силі зрозуміти, що вільно мати стрільбу а не вільно полювати, а ще менче годен піймити, як можна не стріляти звірини там, де вона власне є, а що звірина утікаючи і шукаючи крийівки не оглядає ся на межі і на право власности, то не дивниця, що в Верховині кождий, хто має стрільбу, стає „вільним стрільцем“ (Raubschütz).

---

*) Після австрійського закона не вільно полювати не тілько на чужім, але і на своїм ґрунті, коли той не становить одноцільного комплексу 200 моргів

В Верховині лісів много, а земїі придатної до хліборобської управи мало (в скільським судовім повіті займають ліси половину, а в долинським дві третини всего простору). В давнину творили ліси без краю, непроглядне море, серед котрого наче острови видніли ся невеличкі кусники орної землі та сіножатей. Тож кождий Верховинець уважав за найважнійшу задачу свого житя як найбільший кавалок ліса вирубати, викорчувати і очистити для хліборобської культури. Давнійші домінії не тілько тому не противили ся, але ще заохочували, полишаючи мужиків в спокійнім уживаню тих кусників землі, видертих дикій, лісовій природі.

Коли Верховинець вирубає кусник ліса, тоді красні і здорові цівки смерекові „обчімсує“ на місци з галузя і звозить їх собі волами на обійсте, щоби мати дрова і матеріал. Коли вже в зрубі нема доброго дерева, лишень саме пнівє, галузя, ріща і такі цівки, що їх не оплатить ся з ліса вивозити, тоді Верховинець стягає все те нездале дерево в купи, в стоси і лишає ті купи в спокою, поки добре висхнуть. Тоді такий вирубаний кусник ліса зове ся „пасіка“.

Як пасіка висхне, запалюють ві; лісова земля покриває ся вуглем і попелом і тоді вже пасіка зове ся також „спаль“ „згарь“, „погарь“ або „згарища“. Відтак перекопує Верховинець спаль мотикою і сіє там жито або інче збіжа через один або два роки. Тоді пасіка зове ся вже „копань“. По літах, коли пні, що стирчать з землі, збутвіють, Верховинець корчує і чистить пасіку: викопує пнівя і корчі, визбирує каміня і там, де колись був ліс, має рілю або сіножать. Такий кавалок управної землі, добутий через вирубане і викорчуване ліса, зове ся „чертіж“. Копань і чертіж — се вже не дарунок природи, як ліс або полонина, але здобуток людської праці; тож після правного погляду Верховинців копань і чертіж є виключна, індівідуальна власність того газди, хто ліс вирубав і викорчував, без огляду на те, що хтось інчий держить себе за властителя ліса.

Як ліс, так само і ріка є річ нічия, або ліпше, громадська. В ріці кождому вільно рибу ловити Такий є первісний погляд правний.

В деяких селах, як приміром в Синевідську, ловлять селяне рибу гуртом, або як самі кажуть: „гонять вир“. Кількайнайцять хлопів стає рядом на поперек ріки з сакулями і вятірами, а два або три хлопи з довгими жердками в руках ,влізають до ріки в місци висше положенім і штуркаючи довкола себе жердками і перевертаючи каміне. ідуть долі рікою. В той спосіб вистрашують рибу і гонять ві на тих, що стоять на поперек ріки з сакулями. Кождому з рибаків належить ся та риба, котра зловить ся в его сакулю або вятір, а щоби труд тих двох або трьох хлопів, що гонили рибу, не був за дармо, то рибаки скидають для них по дві, по три або і по більше риб, після того, кілько зловить ся. Коли зловить ся дуже мало риби, то нагінці не дістають нічого.

XV. Межа. Руська присяга або відходженє межі під дерном.

На межи любить сидіти, оссина́-му, злий дух. Через чужу межу не годить ся нести по заході сонця молоко, бо „відбере коровам молоко“. Через чужу межу не годить ся перейти жінці, котра по злогах не була у „виводі“ (очищаючий обряд церковний), бо вона нечиста. Отсі повірки вказують, що межа в очах простого народу стоїть під опікою надприродних сил.

„Ані я тобі перекосив (scilicet: межу), ані я тобі переорав“ — говорить один Верховинець другому, коли хоче сказати, що між ними обома нема ніякої причини до гніву і суперечки. Коли-ж один сусід обвинює другого, що той єму межу перекосив або переорав, а обвинений заперечує тому і твердить, що межа як-раз туди йде, поки він косив або орав, то такий спір о межу рішає ся після стародавнього звичаю через „відходженє межі під дерном“. Діє ся се в той спосіб. Той, хто кривдує собі, що єго межа перекошена (чи переорана), визиває свого противника „при людьох“ менче більше тими словами: „Коли ти кажеш, що межа іде туди, поки ти косив (або: поки ти орав), то відійди межу під дерном!“ Коли обвинений не згодить ся сповнити те жаданє, то тоді в очах громадян він винуватий, тоді всі громадяне пересвідчені, що він „не по правді“ (в злій вірі) робив, та що він справді межу перекосив (або переорав) Значить, обвинений програв справу і повинен уступити, бо того домагає ся опінія і воля громади.

Коли-ж противно обвинений згодить ся на жаданє поставлене противником, тоді йдуть оба супірники „з людьми“ на те місце, котре є предметом спору, „на котрім собі зайшли“. Прийшовши там, обвинений викопує дернянку (кусник землі в травою, кусник муруга), кладе собі тую дернянку на голову і притримує єї лівою рукою а праву руку кладе на груди і клякає: в тій поставі, наколінках, іде туди, поки він косив чи орав і куди після єго „сумліня“ тягне ся межа, а один з присутних людей іде слідом за ним і тикає в землю ко́лики (патики), щоби знати було, куди той „під дерном“ ішов. Коли се стало ся, тоді обвинений виграв справу: і обвинитель і всі громадяне мусять єму вірити, що він по правді робив, що межа не перекошена (чи там не переорана), а тілько справді йде туди, поки він косив (чи орав) і куди він ішов навколішки під дернянкою.

Цілий сей акт зове ся у Верховинців „відійти межу під дерно́м“, а коли я питав ся їх про значінє сего акту, то поясняли міні, що се „така руська присяга“. Після їх інтерпретації акт сей має символічне значінє, а іменно, коли обвинений клякає, кладе собі дерно на голову а праву руку на груди, то через те він неначе говорить: „нехай мене свята земля вкриє, нехай я піду під землю коли я не по правді роблю, коли межа не йде туди, куди я йду.“ Тож загал Верховинців вірить, що як хто насупротив свого сумліня відійшов під дер-

ном межу, то за ту страшну кривоприсягу мусить до року умерти. Мині навіть розказувано дотично того конкретні приміри.

Хотяй ще й тепер спори о межу не рідко рішають ся через „руську присягу“, то все-ж таки лучає ся се чим раз рідше, а за те чим раз частійше взивають сусіди против сусідів помочи цісарських судів в дорозі провізоріального процесу. І не дивниця, бо віра в надприродну санкцію „руської присяги“ чим раз більше ослабає, а екзекутівна власть цісарських судів має більшу силу і повагу, як опінія громади.

(Далі буде.)

Володимир Охримович.

Основи суспільности.

(Повість із сучасного житя.)

Часть перша.

XI.

На фільварку у Адася панувало велике оживлене. В кухни горить огонь, варять і смажать, слуги та служниці бігають то за дровами то за водою, то до шпіхліра, то до пивниці. В панських покоях світло, гамір. Там сидять гості дожидаючи вечері. Повернувши з підвечірку у пані графині вони ще поки було видно оглядали фільварок, заходили до ліса, любували ся з горбка заходячим сонцем, а тепер власне вернули до покойів, курили цигара і пили вино Розмова йшла сим разом зовсім на інші теми, віж у пані графині. В товаристві були самі кавалери, тай ще одної компанії, люде молоді, котрих справи публичні в грунті річи обходили дуже мало і для котрих вони були тілько вигідними щеблями, по котрих доходить ся до гонорів, впливів, протекцій, значіня. Тож тут, в свойім тіснім кружку вони не потребували ставати на котурни і драпувати ся в тоги людових трібунів, — тут кождий виявляв без ніякої женади свої властивості чутя і погляди. Розуміє ся, пан Калясантий був героєм розмови. Ще підчас проходу він висипав перед товариством цілі міхи своєї мудрости о расах коней, о штуці продаваня ліса на зруб, о тім як треба обходити ся з хлопами, щоби удержати йіх в послусі і залежности, і тепер власне кінчив свої глаголаня на сю тему.

— Бо властиво о що ходить? Цівілізація — се квітник. Мужики — се гній, добрий тілько на те, щоби его соками кормили ся, на его плечех виростили пишні квітки — ми, репрезентанти цівілізації. Коли вони спротивлять ся сему призначеню, захочуть і собі ж бути квітками — о. pardon, тоді не тілько для нас не стане грунту, але весь край стане ся пустинею.

— Вони се самі знають, Кайцю, — мовив пан Еміль. — У них і приповідка така є: коли кождий схоче паном бути, то хто буде свині пас?

Тадзьо тим часом у другім покою, взявши під руку Адася, ходив з ним геть і назад і розмовляв притишеним голосом.

— Адась, тобі чогось не стає? Ти чогось маркітний?

— Я? — на пів здивованим, на пів трівожним голосом відмовив Адась. — Ані міні снить ся.

— Не крути! Передо мною не скриєш ся. Я ціле пополудне обсервую тебе. Ну, скажи, забракло монети? Не бій ся, се людська річ. У мене знайдеш в тім пункті повне співчутє.

— Співчутє?..

Адась знов видивив ся на Тадзя, хотів сказати, що він не потребує грошей, але далі поміркував щось і силуючи ся на спокійний тон додав:

— Е, що там, дрібниця! Моментально хибло міні, ну та я... Сьогодні йду з вами до Львова, то вже там якось... А властиво, знаєш, не міні, а мамі потрібно.

— Ну, а довг в касині?

— Чорт би йіх побрав з касином! Заплачу, що маю робити.

— Ну, а кілько ж тобі треба? Знаєш, я тепер троха при грошах, що у мене не є звичайна річ. Та боюсь, що як будуть у мене, то швидко йіх не стане, то міг би я на короткий час тобі вигодити.

— О, спасибі тобі! — горячо промовив Адась, стискаючи его руку. — Міні так двісті гульденів вистарчило б на разі в повні. А за тиждень або два — на коли тобі треба буде?

— Думаю, що не швидше як за два тижні.

— От і гарно. За два тижні служу тобі.

Тадзьо виняв із портмонетки 200 гульденів десятками і дав Адасеви, почім вернув до товариства. Адась тим часом вийшов до сіней, заглянув до кухні і крикнув, щоби кваплили ся з вечерею, потім обійшов подвірє, де крім одного львівського фіакра стояла злагоджена до дороги его таки бричка. Коні ще стояли в стайні і хрупали привялу конюшину.

Адась вернув до своіх гостей. Вони починали нудитись. Пан Калясантий силував ся забавляти йіх показуючи, як робить ся вольти з картами та оповідаючи ріжні картярські пригоди, але его оповіданя не дуже займали товариство. Тадзьо насупившись ходив по покою, пан

Альфонс сидів у фотелю і курив цигаро за цигаром, а пан Еміль оглядав Адасеві стрільби і пістолети.

Подали в кінці вечерю і гумор молодих людей зараз підняв ся о цілу октаву. Розмова оживила ся, почались жарти і сміхи, навіть Адась повеселів, хоч що хвиля якось боязко позирав довкола, немов дожидаючи от-от якоїсь неприємної вісти. Після вечері внесли цілу батерію бутельок і Адась попросивши Тадзя, щоби на кілька хвиль заступив місце господаря, перепросив гостей, що на хвилечку вийде, бо має одно пильне діло. Гості навіть не дуже звернули увагу на его вихід.

Шють паничі, забавляють ся. Шумить вино в головах, лунає їіх голосний спів і з кождою хвилею живійші, голоснійші стають їіх розмови. Дим від цигар синявими клубами стоїть під стелею, два лакеї Адасеві раз у раз відкорковують бутельки та наливають чарки.

— Як жеж ви тут живете в тій пустині? — обзиває ся пан Калясантий до одного з лакеїв. — Від села далеко, служниці якісь старі баби, — не вже так без молодих дівчат обходите ся?

— Радимо собі як можемо, прошу ясневельможного пана, — відповів лакей усміхаючись широкою усмішкою.

— Ну, як же собі радите? Ану скажи!

— А що! Тут по при фільварок стежка в ліс — і на гриби і на ягоди —

— Ага, а ви немов на рогачці стоїте і мито збираєте від молодих дівчат.

— Ясневельможний пан, як бачу, розумнють сю річ.

— Ха, ха, ха! — голосно регоче ся пан Калясантий. — Ще я би, братку, не розумів! Го, го! Ну, але стій — ось порожний келішок. Налий собі вина і випий! Зараз!

Лакей не дав собі сего два рази казати

— Ну, а панич ваш, пан Адась, — допитував пан Калясантий,— він любить так — за дівчатами?.

— Сего не знаю, прошу ясневельможного пана. Се не моя річ.

— Го, го, братку! Так міні не викрутиш ся. Не твоя річ? А як пан Адась каже: Мацьку — чи як тебе кличуть?

— Антін.

— Антоне, я хочу, щоби нині тота й тота дівчина до мене прийшла.

— У нас того нема, прошу ясневельможного пана. Не такий нарід.

— Он як! Не добрий нарід, кажеш? Не послухає?

— Ні.

— О, то кепсько. Але я тому не вірю, щоби пан Адась так таки — —

*

— Ну, Кайцю, — перервав сю індагацію Тадзьо, — досить того. Я заступаю місце господаря і не позволю, щоби по за єго очима ти компромітував єго перед єго домашніми.

— Тадику! — зовсім уже підпилий балакав пан Калясантий. — Що тут за компромітація. Людська річ! Аджеж я певний, що наш дорогий, коханий, почтивий Адась і тут так само як у Львові не жие монахом, а оті єго старі служниці ще побільшують моє підозрінє. От тим то я, яко старий практик, рад би знати, як він собі радить.

— Із сего тобі не буде ніякої користи, — флегматично сказав пан Альфонс.

— Хто знає! Я припускаю, що він і тепер пішов десь на якесь rendez-vous з якою небудь Дафною або Хлоєю.

— Се дуже може бути, — задумчиво сказав пан Альфонс. — А справді, резолютний хлопець. Нас лишив і навіть не сказав, куди і по що йде!

— Отсе то хвалю! — не то проговорив, не то прокричав пан Калясантий. — В таких справах треба бути резолютним. По вояцки або по шляхецки. Шах-мах і діло готове! Випиймо тимчасом Адасеве здоровлє! Niech żyje nam!

Всі встали з місць, підняли чарки і півпяними голосами проспівали: Niech żyje nam! Але спів їх на половині такту урвав ся. В сусіднім покою, в котрім була Адасева спальня, щось заворушилось, почув ся якийсь шелест, якесь буркотанє мов людини розбудженої з глубокого сну, а потім гомін кроків і голосне стуканє до дверей.

— А се що? — скрикнули нараз усі гості.

Стуканє повторило ся. Лакейі стояли зачудувані чи перелякані і жаден з них не поворухнув ся. Перший пан Еміль підбіг до дверей, до котрих з другого боку стукано. Двері були замкнені і ключ винятий.

— Де ключ від дверей? — запитав Еміль одного з лакейів.

— Не знаю, прошу пана.

— Що значить: Не знаю? Руш ся, знайди, а не балакай дурниці!

Лакейі кинули ся сюди-туди і принесли кілька ключів, з котрих один придав ся до тих дверей.

— От цікаво, хто там такий схований! — мовив пан Альфонс, від стола позираючи до дверей.

В отворених дверех спальні показала ся висока, струнка стать сільської дівчини. На пів сонними, на пів здивованими очима, очевидно ще не розуміючи гаразд, де се вона є, дівчина дивила ся на паничів, що побачивши єї всі збігли ся і цікаво приглядались їй.

— Ге, ге, ге, — скрикнув весело пан Калясантий. — От яка німфа стереже тут Адасевих пенатів!

— От який монах наш шановний господар! — замітив з усміхом пан Еміль.

— Одно мусите панове признати, що смак у него несогірший і що ся красавиця справді варта щоб нею заопікувати ся, — розсудливо промовив пан Альфонс.

Дівчина тимчасом усе ще стояла на порозі спальні, мов без тями поводячи очима довкола і не мовлячи ані слова. Тадзьо обернув ся до одного з лакейів.

— Слухай, — запитав єго півголосом, — ти знаєш сю дівчину?

— Знаю, прошу ясного пана.

— Хто вона?

— Та тут із села, Маланка зове ся. Служить — —

— А, служниця! Ну, а панич із нею... тее то?

— Ні, прошу ясного пана. Я єї тут ніколи не видав.

— Ніколи не видав? А нині?

— І нині я не бачив, коли і як вона сюди війшла.

— Як то, ти не знав, що вона тут є?

— Ні, не знав.

— Ось що! А се що таке? Яким же способом вона сюди дістала ся?

— Не знаю, прошу ясного пана.

Тадзьо підійшов до Маланки і взяв єї за руку. Вона не супротивляла ся, а тілько обернула на него свої палкі, чорні очи, в котрих видно було якесь безсильне напруженє, немов би мозок єї, убезвладнений чимось, на дармо силував ся розрушатись і дійти до ладу з тим, що єго окружало.

— Слухай дівчино, — мовив Тадзьо, — скажи нам, що ти тут робиш? Відки ти сюди дістала ся?

Маланка все ще вдивляла ся в панича. Та дотик єго руки був немов першим товчком, що ввів єї мозок у нормальний рух. Вона почала приходити до себе, почала розуміти, де вона. Та се протверезенє не було для неї приємне. Бачучи себе в панськім покою, при горючих лямпах і серед купки тих цікавих, на пів пяних панів, вона страшенно перелякала ся. Вона зрозуміла, що проспала весь день до вечера, що запізнила ся до дому, та тілько одного не розуміла, як се стало ся, що вона після обіду і склянки вина, котрими почастував єї Адась, могла так твердо заснути, чого се голова у неї болить так страшенно і в роті чути такий поганий смак, і як се стало ся, що замість Адася вона опинила ся в товаристві отсих панів, а Адася десь зовсім нема.

— Ой Господи! — скрикнула вона і вирвала свою руку з руки Тадзя, — щож се я наробила! Я вже давно мусіла бути дома!

І вона зробила такий рух, немов би хотіла проміж панами пройти до дверей.

— Е, ні, серденько, так не можна, — крикнув Тадзьо. — Ти мусиш нам сказати, що ти тут робиш?

— Я? Я нічого... Я спала, — промовила Маланка.

— Спала, спала. Але відки ти тут узяла ся? Як ти війшла, що тебе ніхто з слуг не бачив?

— Я з паничем.. Я прецінь не сама.

— А, так ти з паничем! — скрикнув пан Калясантий. — Він тебе сам запровадив, чи ти добровільно прийшла?

Маланка видивила ся на него.

— Ну, скажи, ти его дуже любиш, га? Чи ти тілько так до него прийшла, в гостину?

— Ти часто так приходиш сюди?

— Ну, а як панича нема, то може би ти і з нами погостила ся? Така гарна дівчина, нам буде дуже приємно.

— Ну, Маланю, справді! — промовив Тадзьо. — Поки твій панич прийде, сядь собі ось тут з нами, напий ся вина! Гей, ти, хло, подай сюда келішки з вином!

— Нам усім! Нам усім! — крикнув пан Калясантий. — Усі випємо на здоровле гарної Малані - чи ти справді так називаєш ся, га? Гарне імя!

— Ну, Маланю, на, не бій ся нас! — приговорював пан Еміль, подаючи їй келішок з вином. — Панич зараз прийде, а ми его гості. Ну, чогож ти так стоїш? На, бери і пий!

— Пустіть мене — скрикнута нараз Маланка і прожогом кинула ся наперед, відсуваючи своїми крепкими руками на бік влазливих панічів Пан Еміль похитнув ся і розлив вино на підлогу, а на пана Калясантія наскочила Маланка так сильно, що він відскочив аж до стіни і вилив на себе все вино не тілько з келішка, але і з бутельки, котру держав у лівій руці.

— Ах ти худобо неотесана! — скрикнув він, із сентіментально-слізливого тону від разу впадаючи в грубіянський, — а ти що робиш? Ми до тебе делікатне, а ти тручаєш ся? Що ти собі думаєш, що ти на толоці зі своїми парубками?

І він не думаючи довго замахнув ся і вдарив еї в лице. Маланка, котру в еї розгоні зупинили лакеї, зойкнула тихо і рванула ся опять, щоби вибігти з покою.

— Держіть еї! — кричав розлючений пан Калясантий. — Вона мабуть злодійка, покрала щось з панського покою.

— Сам ти злодій! — уся обливши ся полумям відповіла ему Маланка. — Пустіть мене! Чого ви хочете? Господи! Додай мині сили!

І вона добуваючи всіх сил пхнула одного з лакейів до стіни так міцно, що той покотив ся на підлогу, а сама кинула ся до дверей, волочучи за собою другого. Та пан Калясантий, Тадзьо і Еміль заскочили їй дорогу

— Ні, стій! Тепер не втечеш, — мовив до неї лагідно але рішучо Тадзьо — Ми не можемо тебе пустити, поки панич не прийде,

Слуги говорять, що не бачили, як ти сюди входила, а панича бачили. Значить, се не може бути правда, щоб ти з паничем увійшла

— Пустіть мене! Пустіть мене! — з слізми в очах, важко дишучи благала Маланка.

В тій хвили лакей, що був упав на підлогу, зірвавши ся прискочив до неї і з злости вдарив єї кулаком у карк

— Ти негіднице! — скрикнув він. — Ти ще тут будеш шарпати ся? Чекай, ми тебе звяжемо і жандармам віддамо. Вони з тобою інакшу справу зроблять. Будеш ти не тої співати.

Ся погроза була для Маланки мов удар обуха в тімя. Вона з малку страшенно бояла ся жандармів і до тепер не могла ніколи на них глядіти без страху. Тож почувши, що єї хочуть віддати жандармам, вона від разу пригадала собі всі ті страхіття, які їй розповідано про жандармів. Їй мигнули в уяві кайдани, ланцюхи, карабіни з насадженими багнетами; а ось єї оковану ведуть селом, усі біжать на ню дивити ся, всі з неї глузують, матері показують єї дітям, а діти шепчуть, говорять, а далі кричать, верещать за нею: злодійка, злодійка! І вона зовсім стратила застанову, память, розвагу. Дикий страх довів єї майже до безумства. Вона почала кидатись, шарпатись, рвати ся, у одно повторяючи:

— Пустіть мене! Пустіть мене! Я не злодійка!

Почала ся коротка та шалена боротьба. Пять мужчин (бо пан Альфонс мовчки, з філософічним супокоєм придивляв ся тій сцені) кілька мінут моцувало ся з одною дівчиною. Вона вдарила одного лакея в лице так, що єму бризнула кров з носа, потім штовхнула в груди лицарського пана Калясантого, відірвала Тадзьови рукав від сурдута, а пана Еміля копнула ногою так сильно, що той з зойком повалив ся на крісло. Та в кінці удалось єї перемогти. Один лакей ухопив єї за праву руку і закрутив їй на хребет так сильно, що аж кість хруснула і Маланка з голосним окриком упала на коліна.

— Ти гадюко! Ти безпутнице! — люто кричав пан Калясантий хапаючи єї за коси і пригинаючи єї голову в низ. — Чекай лишень, ми тобі покажемо, як з нами бороти ся! Гей хлопці, вяжіть їй руки!

Лакейі моментально скрутили їй руки на плечах.

— Ведіть єї сюди! — командував далі проповідник шляхетського демократізму, показуючи двері спальні. Лакеї пхнули Маланку до спальні, в котрій було темно і тілько з сусідного покою доходив туди скісний стовп свісла.

— Обшукайте єї, чи чого не вкрала, — командував він дальше і засвітивши в спальни свічку примкнув двері від покою. По хвили розляг ся зі спальні голосний крик Маланки — такий голосний та розпучливий, що прочі панове в покою аж здрігнули ся.

— Кайцю, не роби дурниць! — скрикнув не рушаючи ся з місця пан Альфонс.

— Ну що ви скажете про таку відьму?— гнівно говорив Тадзьо, оглядаючи свій розфалатаний рукав. — Адже ві справді варто провчити.

Пан Еміль усе ще сидів на фотелю держачи ся обома руками за живіт і загризаючи губи з болю.

— Ох! Та я б ві роздер! Я б ві — Адже се звір якийсь, не дівка!

В спальни крик утих, тілько чути було глухе шептанє, тихі прокляття пана Калясантого та важке сапанє Маланки. Паничі в покою замовкли і прислухували ся, їх лютість по малу втишувала ся, вертала ся холоднійша розвага і в серці у кождого робило ся якось несмачно, а далі чим раз більше бридко і погано. Усі почули, що на їх очах, при їх помочи і співуділі стало ся ось тут щось таке дике та несуразне, таке погане та огидне, що може важкою плямою впасти на ціле їх житє, одним замахом розбити всіх їх пляни і надії, що вони, перед хвилею ще весела і безжурна компанія, отсе нежданo-негадано перебули одну з рішучих, фатальних і страшних хвиль свого житя. І як се стало ся? з чого се пішло? По що, для чого се так вийшло? Фатальна хвиля була така коротка, така незвичайна, ні з чим не звязана, ні чим не мотівована, що розум не вмів у першій хвилі впоратись з ві вражінями, не вмів дійти до якого небудь ладу. Всі вони сиділи понурі і пригноблені, навіть пан Альфонс стратив свій філософічний спокій і кинувши в кут недопалене цигаро, крикнув голосно, обернений до дверей спальні:

— Кайцю! Скажу тобі рішучо, що ти крайна худобина!

В тій хвили з лускотом отворили ся двері покою, що вели з передпокою і в них показала ся постать старого, сивоголового мужика, без капелюха, в розвіяним довгим волосєм, босого, в короткім суконнім лейбику. Лице єго було образом трівоги і перестраху. Се був старий Деменюк.

— Моя дитина! моя дочка! Де моя дочка? — скрикнув він впадаючи до покою. — Де вона? Я чув ві крик — ще онтам, за городом бувши я чув, як вона кричала: Татку! Татку! Ратуйте! Скажіть панове, де вона? Де ви ві поділи?

В тій хвили зі спальні роздало ся страшенне. проймаюче стогнанє, мов чоловіка що конає у страшних муках а при тім має щільно затканий рот і не може кричати. Деменюк мов ранений звір кинув ся туди, отворив двері, і бачучи, що там діє ся, заревів мов скажений, так що паничам здавало ся, немов увесь фільварок захитав ся в своїх основах від сего нелюдського крику.

Потім голосний стук, немовь би хто кинув міх жита з поду на землю, і глухий зойк пана Калясантого — потім довга, довга тиша нереривана тілько якимсь шелестом, якимсь шептом та важким хлипанєм. Паничі сиділи мовчки на своїх місцях, тілько пан Альфонс неспосте-

режено на дальцях вийшов на подвірє і велів чим швидше запрягати коні Потім отворили ся двері спальні и вийшов старий Деменюк, піддержуючи Маланку. Вона була смертельно бліда, ві прекрасна голова безсильно звисала на батькове рамя, а руки обіймали батькову шию. Не кажучи ані слова обоє вийшли геть з покою, а за хвилю були за обрубом фільварку, мов дві безтілесні тіни потонули в сумерці тихої, теплої літної ночи. Ще пару мінут пройшло, і гості, не дочекавши ся Адася, посідали на фіакра і на Адасеву бричку і веліли візникам їхати як мога швидко.

В покою, де недавно перед тим відбули ся всі оті потрясаючі сцени, ще світило ся, лакейі мовчки робили порядок після недавньої сутолоки, коли нараз мовчки вийшов до покою Адась. Він був задиханий, мокрий від роси і також бліди як стіна. Та лакейі сего не завважали, бо й самі були збентежені і тремтіли на саму думку про те, до якого діла були помічниками.

— Що тут стало ся? — запитав Адась озираючись довкола.

— Ні... нічого... про.... прошу ясно... ного пана, — пробулькотів один лакей.

— Вони пойіхали?

— Так

— Чому на мене не чекали? Що се значить ся? Відки тут такий непорядок? Ай!

Адась скрикнув се остатнє слово, немов би нараз наступив на остре скло і воно вбилось ёму глубоко в босу ногу. А причиною сего викрику було те, що він побачив свою спальню отворену, ліжко збенжене, свічку засвічену, крісло перевернене.

— Що тут стало ся? Хлопці, говоріть зараз! Що тут було?

— Та... та... та нічого .. Щож би... мало...

Адась прискочив до одного з них мов у нападі скаженої лютости, вхопив єго за груди і потрясши ним, безсильним зо страху, мов горсткою, крикнув ёму над ухом.

— Мерзений! Зараз міні скажи, що тут було, а ні, то смерть твоя!

Лакей увесь тремтячи і ледви видушуючи з горла слово по слові оповів коротко що стало ся. Оповіданє се неначе сокирою підтяло Адася.

— Ідіть спати! — сказав він лакеям, а сам по їх відході замкнув за ними двері. Потім сів при столі на фотелю, де ще недавно сидів пан Альфонс. Сів і вперо очи в світло лямпи, прислонене рожевим абажуром. Тонучи поглядом у тій світло-рожевій плямі, він сидів без думки, без руху, але й без сну, аж поки пляма не почала блідну-ти-бліднути, поки літнє сонце золотим колесом не викотило ся з пурпурової мраки і не зазирнуло крізь вікно до єго покою.

XII.

Та ми ще вернемось до тайн і чарів тої ночи.

Розливши ся безбережним морем по над землею і позапалювавши на небі незлічимі свічечки на те тілько, щоби тим виразнійше показати, яка вона темна та глибока та густа, ніч пустилась на чари. Дмухнула по лугах і порічинах і покрила їіх густими, сивими туманами пари, що стояли недвижно, мов незлічимі полки готові в далекий поход. Широчезною долонею погладила по ланах і полях, і колосисті лани жита і пшениці, похиливши ся з легким шелестом під тою долонею, потім піднесли ся в гору, випростували ся і стали тихо, недвижно, насторошившись, немов заперли в собі дух і слухають, що далі буде. Потім та стара чарівниця виняла з мішочка жменю золотого піску і кинула его в простір: розсипали ся золоті зернятка і почали літати довкола, осторожно, звільна пробираючись крізь густі тіни та стовпи мраки, крутячись над млаковинами, підносячись у гору, то знов зупиняючись на хвильку на однім місці; се палахкотіли часті на торських багновинах блудні огники. Деякі з них, гуляючи по над сіножатями, забігали аж у панський сад, що густою, темною масою бовванів на склоні, — та тілько сміліїші зважувались вверчувати ся глубше в ту темну гущавину на те тілько, щоби по кількох хвилях у ній згаснути. Та ніч сим не вдовольнила ся Вона почала з великого мішка пригорщами брати грубий, кришталевий горох і розсипати его по земли. Тихо-тихо падав той горох на трави, на листки, на квітки, чіпляючись острих їіх кінчиків, сточуючись у глубину їіх барвистих чашечок, роздроблюючись на дрібнесенькі перли на шовкових волосочках, що встелювали листе деяких ростин, тут і там важко, чутно спадаючи з високого дерева в низ і вдаряючись о широку плахту лопуха.

Висипавши весь запас гороху-роси стара чарівниця стрепенула ся, — і по всій природі пройшла тиха дрож. Понесло холодом — ніжним та таким проймаючим, що, здаєть ся, й старі дуби та липи почули его і стрепенули своіми коронами, так що з них тисячі перел посипали ся в низ. Замовкли соловії в гущавинах, вітер притаів ся, так що чути було тихе капанє роси, немов із соток очей мірно та ненастанно капали незримі сльози. Десь не десь пролетів чорний жук, бренячи протяжно та мелянхолійно, мов далекий відгомін якоісь журливої думки. І здавалось, що вся природа стишилась, замерла на момент в якімсь німім ожиданю.

А! Ось воно! Тихо-тихо скрипнула фіртка, що вела з двора до саду і осторожно ступаючи якась поява шмигнула крізь неі і мов вюн у болоті моментально потонула в темряві, що заповнювала сад. Потонула і немов зовсім пропала, розвіялась без шелесту, без сліду, так що садівник, котрий у своїй будці прокинув ся було при скрипі фіртки, надаремно напружив слух, щоб почути бодай найменший шелест у саду. Він ждав добру хвилю, але не чуючи нічого і чуючи надто хропінє пса, що спав тут же обік будки, заснув і собі ж. Тілько після яких десяти мінут темна поява, причаєна в пітьмі о яких десять кроків від

будки, тихенько поповзла далі, мов гадюка пробираючись крізь корчі і високі лопухи Виповзши з саду чорна поява випрямила ся, відітхнула, стрепенула ся, щоб стрясти з себе грубі краплі роси, що понависали у неї на волосю, на лиці, на руках і на одежи і бігцем пустила ся далі, стежкою поперек сіножати. Одним духом перебігла аж до містка, перекиненого через торецьку річку, та тут зупинила ся, виняла з під поли свого вбраня якийсь звиток чорного шматя, на помацки найшла коло містка здоровий камінь, вложила єго в середину того звитка і міцно скрутивши звиток замахнула ся, щоби кинути єго в воду. Та ні! Вона мабуть пригадала собі, що коло моста вода мілка і подумавши хвильку пустила ся бігти в низ по при річку, бредячи по пояс у високій, мокрій траві Пробігши так зо двісті кроків аж до місця, де річка закручувала ся і творила глубоку, корчами обросту калабаню, нічна поява швидко вкинула там свій пакунок і що духу побігла далі. Бігла якийсь часі долі річкою, потім перескочила єї в вузкому місці і скрутила під гору, до фільварку, на ниву засаджену картоплею. Якийсь час вона бігла бороздою, потім зупинила ся, присіла, слухала. Що се таке? Серед ниви немов щось ворушить ся? Чи то дикий кабан картоплю риє? Та ні, дикий кабан був би чорний, а се біле. Нічна поява почала тихо, помалу супутись далі Друга, біла поява, випростувалась на хвильку — се була жінка, селянка, з мотикою в руці.

— Бестія! — буркнула чорна поява. — Ось де зайшла картоплю красти.

Та чорна поява не кинулась на злодійку, не гукала, не полохала єї, але тихесенько, хильцем, майже довзком пробирала ся далі, раз у раз трівожно озираючись Ось біла поява опять схилила ся — чути єї сапанє і удари мотики о суху землю — ось пронеслось єї глубоке зітханє — якісь слова, чи то молитва чи прокляте — та нараз, що се? З недалекого гостинця донеслись нові голоси. Дуднять поспішні кроки по твердо втоптаній стежці, чути важке розриваюче душу риданє, а далі слова:

— Таточку! Таточку! Пустіть мене! Я не хочу жити! Я собі смерть заподію!

Се тонкий, дівочий голос говорить. А в відповідь єму старечий, розбитий голос:

— Дитино моя! Бог з тобою! Що ти говориш? Здай ся на Бога! Він бачив твою кривду, він єї помстить.

Чорна поява мов прикипіла до місця, слухала не ворухнувшись, слухала довго ще, хоч ридаюча дівчина і єї старий батько були вже далеко І жінка, що крала картоплю, також чаїла скулившись, поки вони пройшли. Та не було їй сьогодні щастя. Ледво пройшли ті двоє, коли се заскрипіла брама в фільварку, роздав ся тупіт кіньських копит, а по хвили дві брички заторохтіли гостинцем. Жінка опять схилила ся в низ, прилягла в борозду, та чорна поява чуючи той туркіт випрямила ся і не вважаючи на свою дотеперішню осторожність пустилась бігти в напрямі до гостинця, замахала руками і скрикнула що сили:

— Гей, гей!

— Ой Господи! Пропала я! — скрикнула в тій хвили жінка, що крала картоплю, і покинувши мішок і мотику пустила ся втікати долі нивою. Та крик чорної появи не зупинив тих що їхали гостинцем. Брички ноторохтіли до Торок, а коли жінка по якійсь хвили обернула ся, чи чорна поява біжить за нею, не бачила вже нікого на полі. Вся тремтячи зо страху і стужі — вона була в одній сорочці і вся промочена росою — вона стояла ще якийсь час на місці мов остовпіла ловлячи ухом далекий туркіт бричок по селі, ще дальше гавкане собаки і ті неясні шелести літньої ночи, що видає сонна природа. Ось туркіт на хвилю затих а замість него роздав ся голосний, протяглий свист:

— Фіііі! Фі-фі-фіііі!

Тихо. Потім знов затуркотіли брички, та вже щораз тихійше, дальше, невиразнійше, поки туркіт їйх не зілляв ся з тими неясними шелестами літньої ночи, що видає сонна природа. Тоді жінка важко зітхнула, перехрестила ся і звільна, осторожно почала повзти назад на те місце, де покинула свій мішок з картоплею і мотику. Чорна поява не забрала нічого, все лежало на своїм місці. Та жінка вже не всмілювала ся копати. Вона поспішно вхопила мішок, завдала его собі на плечі, взяла мотику і опять поповзла як могла швидше долі нивою аж до самого ей кінця. Дійшовши до кінця, вона не входячи на сіножать півперек загонів засаджених картоплею дійшла аж до гостинця і тривожно озираючись та важко дишучи під вагою мішка поспішала до села. Дійшовши до кінця села вона опять зійшла з гостинця, щоб не йти серединою села, де ей могла побачити селова варта. Вона з трудом перелізла через рів і по під паркан, що обгороджував обійстє коваля Гердера, стежкою поповзла на загумінки. Зупинила ся на хвилю, а далі заглянула крізь шпару в паркані У Гердера ще світило ся, чути було якийсь гомін. Та ось пси загавкали, і жінка з картоплями не дожидала, поки вони вибіжать на стежку, але що духу поповзла далі, хрестячись та шепчучи отченаш.

Ось вона зупинила ся і скрутила в бік на вузеньку стежечку, що вела до перелазу; ось стогнучи почала перелізати через перелаз, не скидаючи мішка з плечей, коли се разом по тій же стежці, тілько з противного боку надбігла якась друга постать, задихана, перелякана, мов якимись незримими страховищами гнана і прожогом кинулась до того самого перелазу, так нагло, що вдалилась о мішок з бараболями, що був на плечах у жінки.

— Ной, а се що? — скрикнула перелякана постать, зупиняючись.

— Господи! А се що? — в тій самій хвили скрикнула жінка і пустила мішок, котрий так і гепнув ся під ноги переляканій постаті.

— Се ти, Марто? — мовила перелякана постать.

— Ой Господи! Та се Цвях! — скрикнула жінка. — Що з тобою? Де був?

— Се відки бульба? — запитав Цвях, не відповідаючи на ей питаня, а беручи мішок собі на плечі.

— Коло фільварку накопала. Що було діяти? Чень же з голоду не будемо мерти. Але говори, куди тебе носить? Адже казали, що тебе війт до арешту замкнув

— Та замкнув, дводушник, щоб єму мову замкнуло. Набили мене в коршмі, ще й до арешту замкнули в додатку. Ну, та що міні йіх арешт! Я виважив одну дошку в підлозі і виліз. Але то байка. То пусте. А от що я тепер бачив — ой Господи, жінко! Що я тепер бачив!...

Він уже переліз був через перелаз. Згадавши про те, що він бачив перед хвилею, він увесь затремтів, скулив ся і притулив ся до жінки, мов перепуджена дитина. Голос єго перед хвилею мало що не крикливий, тепер знизив ся до ледви чутного шепту.

— Ну, що ти таке бачив? Чого трясеш ся?

— Ой жінко! Страшно подумати! Ходім до хати, я тут не можу ..

— Та що таке? Говори бо!

— Ні, ні, ні! Ходім до хати. Знаєш, я був у дворі....

— Все тебе чогось до двора носить! Ей, чоловіче, чоловіче! Напитаєш ти собі знов якоісь біди в тім дворі!...

— Та ні, ти лишень послухай! Адже я таке бачив!... Господи, та ти би на місці вмерла, як би ти таке побачила. Ще доси дрож по мні проходить, коли про се погадаю. Ходім, ходім до хати! Живо, щоби нас тут хто не побачив!

І Цвях шугнув передом, а за ним поспішала єго жінка, раз у раз хрестячи ся та шепчучи молитву.

Хата Цвяхів стояла на кінці довгого і вузкого як кишка города, в котрім були всего чотири широкі грядки. Хата була старенька, під соломою, занедбана і давно не білена. Перед нею від гостинця стояли дві головаті та дупленаті верби, що служили заразом за стовпи, до котрих прикріплені були ворота. В хаті не світило ся. Діти спали. Цвях і Цвяшиха посідали на присні.

— Ну, говори що там таке ти бачив? — запитала Марта.

Цвях нахилив ся до неі, обняв єі голову лівою рукою, прихилив до себе і почав щось швидко, задихаючись та путаючись, шептати.

— Ой Господи! Та не може бути! Ой мати божа! — скрикувала Марта час від часу слухаючи єго оповідання. — Бій ся Бога, чоловіче! Се не може бути! Ти пяний! Тобі приснило ся!

— Щоб мене свята земля не носила, коли хоч о-тіцечко брешу! — кляв ся Цвях.

— І ти бачив усе? На власні очи?

— Кажу ж тобі, що бачив!

— Господи, Господи! Щож се таке? Що з того буде?

— Або я знаю!

Марта заломала руки глянувши на него.

— А я знаю! Ой, знаю, чоловіче, що буде! Все на тебе звалять! Всему ти будеш винен! За все ти відповідатимеш!

— Що? Я? — скрикнув Цвях мов ужалений. — Ну, що ти говориш? Як же се може бути, коли я нічого не винен?

— А от побачиш! Згадаєш моє слово! Ой Господи! Щож міні тоді робитоньки!

— Але жінко! Чого ти журиш ся, коли се не може бути, Адже я бачив —

— Воліли б тобі очи повилазати, щоб ти й світа божого не бачив, от що! — скрикнула жінка. — Волів ти каменем сидіти в тім арешті, де тебе посадили! Та гов! Тебе бачив хто, як ти тікав ів арешту?

— Та хто мав мене бачити? Як би побачили, то гадаєш, що були б мене пустили?

— А ти міг би вернути там назад, так щоб також ніхто не побачив?

— Чому ні? Можу.

— Ну то знаєш що? Я тобі раджу, і прошу тебе, милим Богом тебе заклинаю: іди заразісінько там і влізь до арешту, лязь і спи аж до самого рана. А рано я прийду до тебе, принесу тобі йісти, то щоб я тебе застала ще сплячого, розумієш?

Цвях подумав хвильку, а далі зірвавши ся з місця сказав поспішно:

— Розумію! Добре ти міні радиш. Добраніч!

І не кажучи нічого більше він скулив ся в двоє і побіг огородом опять туди, відки перед хвилею прийшов. А жінка посидівши ще хвилю на приспі і прошептавши молитву пішла до хати і не передягаючись, в мокрій сорочці, лягла спати на дошках застелених клаптем соломи і грубою веретою. Та вона довго не могла заснути, обертала ся з боку на бік, раз у раз січучи зубами, важко зітхаючи та шепчучи молитви.

А стара чарівниця ніч бачила все те, чула все те, бачила й чула ще далеко більше. Не новина йій людські злочини, людські терпіня, людська трівога, та про те вона любить такі сцени, розсипає всі свої богаті чари, щоб додати таким сценам як найбільше дикоі поезіі, проймаючого жаху. Вона любить дразнити людей, підбуджувати йіх фантазію і заповнювати єі тисячними уроєними страхітями, більшими і страшнійшими від дійсноі дійсности Вона як добрий режісер дбає не тілько про зміст штуки, але також про декораціі і костюми І поки о тут, в тім тихім, темнім куточку землі мовчазливі, перелякані, напів свідомі актори відграють страшну, кроваву драму і роблять усе що треба, щоби єі завязкою підготовити незвісну йім розвязку, чарівниця ніч тисячами таємних очей слідить за кождим йіх кроком, зазирає йім у очи, в руки, в пазуху, в саму глубину душі, шепче йім до уха таємничі шепти, незрозумілі а такі страшні, що йіх кров від них ледом стинає ся, воля чує ся немічною, вся душа мов тростина від вітру хилить ся за подувом таємного фаталізму. Пітьма довкола. Свічка меркоче мов догасаюче житє. Глубокі стогнаня проносять ся мов десь із під землі і потрясають не тілько душею людською, але здаєть ся й основами всеі природи. Горячково бігають актори кровавоі драми, нишпорять за чимось, носять

щось, шепчуть щось, обдумують щось, міркують, радять ся, а все без звязку, без плану, мов у помішаню, мов під обухом. А коли зирнуть нараз по за себе, в той бік, де би їм зовсім не треба глядіти, то бачуть притулене до темного вікна бліде, перелякане, знайоме, огидне лице несподіваного, непожаданого свідка Мертва хвиля мертвого перестраху. Тихі шепти. Ще один позирк — страшенного лиця нема при вікні. На двір! — Нема нікого, не чути нічого! Се був привид, була мара, був жарт, страшливий жарт старої чарівниці ночи.

— Гі, гі, гі! Гу-у-у! — роздає ся нараз проразливий регіт тут же над їх ухами. Їх серця завмирають, кров збігає ся до серця, тіло холоне. Та по хвили груди підносять ся звільна, вертає притомність і застанова. Се сова, що має гніздо в дуплі старої липи. Се новий жарт старої чарівниці ночи.

— Патиком, патиком, патиком! Там тріс, там тріс! Туррр! Ці, ці, ці, ці, куіть!

Се соловейко щебече-примовляє на вишеньці, під самим вікном комнати, з котрої від часу до часу доходить до него глухе стогнанє та харчанє. Дрібна пташина не розуміє, що значать ті дикі тони, щебече-заливає ся, величає чудову лігню ніч і меркотячі зорі і пахучі липи і дрімаючі рожеві та білі квіти і оті легенькі хмарки, що залетіли далеко-далеко на схід і там уже починають наливати ся ледво замітним зеленковато-пурпуровим відтінком, першим признаком не близького ще сходу сонця. Від сеї хвилі всі чари ночи безсильні; сон найсильнійше притулює до своїх грудей землю і ві грішних та бідних дітей, наводить бодай хвилевий супокій на їх душу, поки ранок розбудить їх до нового житя, до нових турбот, до нової праці і нового стражданя.

Ів. Франко

(Конець першої части.)

ШАГ-НАМЕ́ або ІРАНСЬКА КНИГА ЦАРІВ

Абуль Касима Фірдовсія Туського.

Початок книжки.

Во ім'я Бога милосердного, милостивого!

Похвала Господеві (вірші 1—15): Пізнати Бога не можна; а тільки вірувати в него.

Слово на похвалу розумові (вв. 16—35)*). Хто не слухаєть ся розуму, того роздеруть его ж власні вчинки. Розум — очи душі, а без душевних очей людина не може прямувати світом. Розум сотворено передше од усього.

Слово про сотворенє світа (в. 36—60). Бог создав *світ з нічого. Він без труду і без праці зродив чотири елементи: з верху* огонь, по середині повітрє, далі вода, а на самім споді тверда земля. Елементи увійшли один в один тай склали наш світ. Виробив ся небесний звід, що так швидко крутить ся, а на тім зводі явили ся планети і зорі. На землі поросли дерева і всяка поросль, потім явили ся звірі, нерозумні звірі.

Слово про сотворенє людей (61—76). Після того явилась людина, ключ до всіх отсих закутих речей, бо має розум.

Про сонце (77—84). Небесну баню зложено з рубіну, а не з води, не з повітря, не з пороху, не з диму. По середині котить ся світило; звідки воно підводить свою блискучу голову, там схід, а де воно ховаєть ся, то захід.

Про місяць (85—92).

Похвала Пророкові (93—124). Хвала Пророкові, хвала Абу-Бекрові, Омарові й Османові, а найбільше — хвала Алієві! Хто ворог Алію, той наймізернійша людина по всім світі.

Оповіданє про те, як зложено Книгу царів (125—144). Все, про що я повідатиму, не новина, а старі перекази. В мойій книжці нема ані брехні, ані вигадок; може тут була аллегорія, дак розумному і те піде на користь. Дуже давно зложила ся одна книга, де записано було всякі історії, тільки ж вона не була складена до купи: шматки з неї переховували ся в мобедів (жерців), з неї користав усякий розумний. *Жив-був один витязь, з роду дигкан (див. передмову),* що кохав ся в оповіданях про старовину; отож він допитував ся

*) Ще раз нагадую, що я тримаю ся тексту виданого Вуллерсом.

в кожного мобеда про первопочаток світа, про перших царів та геройів і записав усе в одну книгу.

Про поета Дакики. (144—153). С тієї книги кобзарі оповідали всім людям багато історій, і світ прихилив своє серце до тих оповідань. І от нарешті проявив ся один молодець, говіркий, красномовний, талановитий. Він намислив перекласти книгу тую на вірші, — всім людям серце зраділо. Тільки ж він злигав ся з поганими людцями і вони єго загубили. Праця Дакикиєва зостала ся не скінчена. Господи! прости єму єго гріхи тай уведи єго в свій рай!

Про те, як я поклав підвалину цій книзі (154—169). Перечуваючи про стару книгу царів я дуже бажав роздобути єї тай переложити на нашу новійшу мову. Я про неї скрізь розпитував і перепитував і бояв ся, що час-година уплива, а я книжки тієї на очи не побачу; я не хтів покинути тої праці комусь інчому. Так збігло чимало часу. Нарешті один мій приятель*) роздобув міні тую пегльвійську книжку, і моя туга обернула ся в радощі.

Похвала Абу-Менсурові бен-Могеммедові (170—187). Як я здобув собі те писане, жив один пишний вельможа, славний, багатий, добрий. Він заохотив мене до праці, обіцяючи міні всяку запомогу. Алеж лихо моє! Як стій убито єго! Та він нараяв був мене, що, каже, „коли викінчиш свою „книгу царів“, принеси єї царям таки“. Отож я саме так і зробив.

Хвала цареві Мегмудові (188—237).

I. Кеюмерс.

1. Кеюмерс був найпершим володарем іранським і царював трицять років (вірші 1—30).

Кого оповідач-дигкан зве найпершим царем? Хто перший наквітчав собі на голову царський вінець? Ніхто того не памятає крім тих синів, що затямили перекази од своїх батьків. Такий син за своїм батьком роскаже тобі всю старовину, одно по однім, як воно все колись діялось: і хто перший підніс величезне імя „цар“, і хто з поміж тієї старшини найбільше вславив ся. Так от той, хто обслідував старі книги, де є багато оповідань про витязів, каже, що престол і корону спорудив Кеюмерс, і він був цар. Сонце ясно блищало, в світі було гарно, коли Кеюмерс запанував над світом. Спершу він оселив ся в горах, престол єго пишно стояв на горі, цар був одягнений у барсову шкуру, він сам і єго народ. З него йде вся культура, бо доти ніхто не знав, як одягатись та як годувати ся. Дикі звірі як побачили царя Кеюмерса, чозбігали ся до него в усіх усюдів і схилили ся пе-

---

*) Здаеть ся Могеммед Лешкярі.

ред его престолом: от саме з того й пішла Кеюмерсова слава і доля. Вони приходили молитись до него, вони од него поняли закон. Був у царя дорогий син Сіямек. Кеюмерс тільки й дихав, що для сина, та був у него ворог, лихий Агриман; він тож-само мав сина, що скидав ся на хижого вовка; той заздрий син надумавсь одібрати престол у Кеюмерса. Але до царя прилинув щасниця-Серуш *), гарний наче перія **), запнутий барсовою шкурою, і виявив усі хитрощі Агримана з сином.

2. Про Сіямекову смерть у боротьбі проти Діва (31—53).

Угніваний Сіямек рушив з військом проти лиходійного Діва ***). Зустрівши ся з військом чортячим він виступив наперед, роздягнений, і схопив Агриманового сина. Та лукавий Дів ударив Сіямека своїми драпцями, перегнув его на дві половині, кинув об землю і видер кіхтями всі потрохи. Після того Кеюмерс ні в день, ні в ночи не спочивав, тільки думав про пімсту.

3. Похід Гушенґа з Кеюмерсом проти чорного Діва (54—74).

Блаженний Сіямек покинув сина,
Що був порадником своєму дідусю.
Гушенґом прозивав ся той розумник,
Сказати б: весь він — розум та талан.
Для діда був він згадкою про батька,
То й викохав дідусь его на грудях,
Любив Гушенґа наче рідне чадо
І на нікого більше не дививсь.
Коли поклав він пімститись війною,
Дак він прикликав бравого Гушенґа,
Повідомив его про все, що буде,

---

*) Назва „Серуш“ вживаєть ся у оріенталістів наче імя власне, дарма що іранська мітологія налічує серушів чимало. Пень того слова — зендське „çrush“ (слухати, слухатись), так-що і етімологічно, і розумінєм цей термін зближаєть ся до грецько-християнського „ангел“. В Авесті „çraosha“ зветь ся напр. дух (або ангел), що вперше оповіщає людям божий закон. Див. Burnouf, Comment. sur le Yagna, p. 40, 42, 189.

**) Сучасні Перси вважають перій за ангелів жіночого роду, надзвичайно вродливих, с тілом із світла, дуже добрих (порівн. Schultze, Handbuch der persischen Sprache, p. 69). Але в Авесті перії зовсім не добрі: авестичні „pairika“ — вродливі, лихі дівчата, що чинять людям погань, спокушаючи їх своєю красою. В Вендідаді (I, 36) ми читаємо, що перія Khnathaiti напала на Kereçâçpa. Перії живуть у Кабулі, що зветь ся в Авесті Vaêkereta. Пор. Spiegel, Eranische Alterthümer, II, 138.

***) Діви — те саме, що наші чорти, біси, діяволи; їх сотворив Агриман, вони — его військо, так само як у Ормузда е військо з амшаспендів (Amesha çpenta — в Авесті). Дуже часто Фірдовсій зве Дівом самого Агримана, а тут его сина.

І всенькі таємниці росказав,
Що, каже, „хочу я зібрати військо
І з покликом гучним піти в похід.
А воєводою хай будеш ти:
Мині пора вмирати, ти ж юнак".
От Кеюмерс почав скликати перій,
Пантер, левів, вовків і лютих тигрів.
Зібрав він військо, де було всего́:
Худоби й звіря, перій і пташні;
Їх ватаг — бравий, ще й убраний в панцир.
Цар Кеюмерс пішов по заду війська,
Гушенґ на самім переді іде́.
Аж ось і чорний Дів, страшний, лячний,
І закурів він пилом аж до неба.
Як заревли звірюки, обважніли
У Діва лапи; бачив се і цар.
Счепились вороги поміж собою,
І звірі дівів тих перемогли!
Гушенґ на чорного накинувсь наче лев
Тай так зробив, що світ тому́ скрутив ся:
Звязав єго од голови до ніг,
Одтяв єму страшенну головище,
Вергнув під нозі, потоптав пятою,
Їадер із йо́го шкуру, тай кінець!
Помстившись отак-от за Сіямека,
Цар-Кеюмерс спокійно міг померти.
Помер. По ньому світ зоставсь на спадок...
Дивись: чи був славнійший хто од йо́го?
Він був царем над сим облудним світом,
Людей виучував, аж гульк — і вмер!
Усенький світ — мана, мана, тай годі:
Не вічне в нім ні лихо, ні добро.

II. Гушенґ.

1. Єго сороклітнє царюванє (вид. Вулл. ст. 17, вірші 1—15).

Так от Гушенґ, розсудливий, правдивий,
Намісто діда парський взяв вінець.
Зробило сонце сорок поворотів, —
Він царював по розуму й по правді.
Сідаючи Гушенґ на царський трон
Він так сказав на тім величнім місці:

„На всіх сімох країнах*) я царюю,
В усякім місці все міні покірне, –
Коритимусь я Богу-переможцю,
Підпережусь*) на правду і добро".
І став він дбати геть про всенький світ
Та праведніі вчинки скрізь чинити.
Він перший нашукав новітню річ:
Бо з каміня він вилучив металл,
Вхитривсь добуть блискучеє залізо.
І ремесгво він вигадав — ковальство,
Тай наробив сокир, ножів і пил.
Зробивши цеє, цар упорав воду:
Канавами спустив він на болоні
З великих рік річкй та течіі.
Полекшало за отаким царем·
На світі люде стали більш тямущі,
Навчились сіять, волочити, жати;
Став кожен заробляти власний хліб,
Орати землю, зазначати межі.
А доки не було цього на світі, —
Крім овощів — страв інчих не було,
Повóдило ся людям не гаразд,
І одіж в них була з самого листя.

2. Про початок свята „седé" (16 – 46).

Уже й за Кеюмерса був закон
І віра в Господа й богослуженнн,
А за Гушенґа проявивсь огонь,
Такий святий, як для Арабів Каба***).
Цар викрив і по світі розповсюдпив
Огонь, що був таївсь у кремінці.
Ходив він по горах одного дня
Укупі де-с-ким із своіх підручних.
Аж гульк! іздáлеку летить проява:
Велике, довге щось тай чорне-чорне!
Дві оці — два крівавих джерела,
Із пащі дим ляга на світ імглою.

---

*) Авеста поділяє світ на 7 кешверів (karshvare), себ то країн або кліматів або поясів (зон). Навкруги тих 7 поясів тече море; по самій середині всіх кешверів стоіть той, де живуть люде Див. Windischmann, Zoroasrtische Studien, p. 67 та Bundehesh, p. 14.

**) Так дословно стоіть по-перськи. Наша стара мова знае такий самий зворот: препоясати ся на службу кому В „Словѣ о плъку Игоревѣ" є близький вираз: „иже истягну умь крѣпостію своєю".

***) Каба, Кааба — мусульманська церква в Мекці, велика святість, бо в стіну вмуровано „чорний камінь" (севед)

Зирнув розважний, мудрий цар Гушенґ, —
Схопив він камінюку, кинувсь бить ся.
З царською дужостю шпурнув він камінь,
Та змій палисвіт одстрибнув геть-геть.
І знов полинув камінь, тільки менчий,
Тай гучно зачеркнувсь об перший камінь.
Як стій блимнула іскра з під обох,
Із серця каміня поллялось сяйво:
Не вбито гада, дак із схованки єго,
Із каміня як стій з'явивсь огонь.
Коли ж хто бив по камені залізом,
То теж викрешувалось відти світло.
Цар-володар тут помолився Творцеві
І щиро дякував єму за те,
Що Він йім наділив такого світла;
А місце те Гушенґ назвав святим.
„Це світло — каже — дар од Бога, святість,
„То й кланяйтесь єму, котрі розумні".
Посутеніло Цар наклав багаття
Завбільшки з гору. Всі тут згуртувались.
Цар святкував ту ніч і пив вино *)
И нарік щасливий празник той „седе́" *).
„Седе" зоставсь навік після Гушенґа
Бодай було таких царів багато!
Він дбав, щоб світови жилось гаразд,
І гарну памятку лишив у світі.
Великий богославний цар Гушенґ
Повилучав з поміж звірів худобу;
З поміж онаґрів й оленів прудких
Він вилучив осли́, корови, вівці,
І все, що путнє, взяв, пригнав до праці.
Тай зговорив премудрий цар Гушенґ:
„Обла́дуйте худобою, паруйте,
Працюйте нею, з неї користайте,
Беріть собі із неї данину."
З опрочих знов звірів, котрі смухаті,
То їх він бив і шкуру з них здирав,
Приміром: білки, лиси теплогрійки,

---

*) Тут Фірдовсій одступає од звичайної перської традиції, яка живе й досі та каже, що вино вперше вигадали за Джемшіда Порівн. сучасну „Наме-и хосрован" (Історія царів іранеських), прозаічну, видану в Тегерані 1287 р. гіжри (1870) та в Відні 1297 р. (1879), т. І.

**) „Седе́" — 10-й день місяця Бегмана; того дня Перси накладають великі багаття, наче внас на Йвана Купайла Був іще й такий звичай, щоб привязувати огонь до ніг птахам і так пускати їх. Єсть перекази, буцімце свято йде не од Гушенґа, а од Кеюмерса, котрий встановив той празник на честь своєї сотні дітей („сед" = 100).

Горностайі й пухкіі соболі.
Отєк то шкурою з чотироногих
Розумний цар одяг людськеє тіло.
Таким-от чином діяв він добро
І клопотавсь і дбав, а там — помер
Тай не лишив нічого окрім слави.
Уремя сорок год він царював.
Дбайливий, добрий, щедрий, справедливий;
Вкусив журби чимало за той час
Через турботи й думи несчисленні.
А як прийшла остатняя година,
Зостався великий трон на спадок другим.
Не забарилась доля, не задлялась:
Як стій, Гушенґа Мудрого не стало.
Гей, люде! світ не полюбля нікого,
Ні перед ким обличчя не одкриє.

III. Тегмурес.

Тегмурес, що приборкав чортів, царював трицять год.

(Вуллерс, ст. 20, в. 1—50).

В Гушенґа був син, що й запанував по єго смерти. Той син звав ся Тегмурес, а ще ж додавали до того ймення прізвище „дівбенд", себто „бісовяз", бо він тяжко воював ся з дівами. Тегмурес іще звісний з того, що навчив людей прясти вовну з овець та ткати одіж і килими; в загалі він дбав про те, щоб із диких звірів робити свійських. За все він хвалив Всемогущого Бога. Був у царя порадник, на ймення Шідасп, свята людина; він у день постив а в ночі молив ся Богу. Задля Тегмуреса той святий був наче провідна зірка: через него і сам цар став святим, а через те зміг звязати Агримана, осідлати єго тай пойіхати ним наче конем по світу. Діви обстали за своїм паном і кинулись були бити ся з переможцем. Тільки ж той святими своїми чарами заполонив і звязав дві третині чортячого війська, а решту побив важкою булавою. Перелякані діви, аби визволити ся, навчили Тегмуреса писати, тай то не одним якимсь письмом, а аж трицятьма: грецьким, арабським, парським, согдійським, китайським, пеглевійським і т. і.

IV. Джемшід.

I. Єго царюваня було сімсот років. (Вулл. ст. 23, в. 1—85)

Як помер Тегмурес, то єго син Джемшід, або просто Джем, став царем. Весь світ був єму покірний, єго слухались і люде і діви, і пе-

рії і звірі. Радіючи, що на світі зробило ся так гарно, новий володар надумав ся наробити з заліза всякої зброї, щоб добрі люде мали чим одбороняти ся од лихих За тим ділом минуло 50 год. На другі 50 год Джем заходив ся обробляти лен, шовк, вовну з овець та бобрів, парчу. Далі 50 год він витратив на те, щоб гуртувати в одну спілку тих людей, котрі працювали коло одного і того самого діла. Таким чином він спершу згуртував спілку „Амузіян“ (вар. „Катузіян“) себто жерців, далі „Нісаріян“ — вояків, далі — „Несуді“ або хліборобів, нарешті — „Егнуховші“ себто ремісників. Дальші 50 год пішли в Джемшіда на те, щоб учинити багато добра кожній спілці. Потім цар звелів дівам наробити цегли тай вибудувати з неї палати. Між камінєм він повибирав такі, котрі блищали: вишукав дорогоцінні, самоцвітні каміні й металли. Опроче Джемшід нашукав усякі пахощі, напр. камфору, мошус, алой, амбру, рожеву воду, придумав і всякі ліки. Нарешті цар вигадав корабель. На все те пішло знов 50 років.

Після всіх таких вигадів Джемшід запишав ся страшенно. Збудувавши собі престол, він пообтикав его геть увесь дорогим камінєм самоцвітним, а заввишки був престол аж до неба: діви будували. На високім своїм троні цар Джем засяяв наче ясне сонечко. Люде посходились до него, дивувались вельми, посипали его сріблом золотом і назвали той день „Новруз“, себто новий рік; припада тее свято на перший день місяця Фервердіна*); того дня всі пють вино, слухають співів та музики і веселять ся. Отак минуло 300 років і люде тоді не мерли. Цар блищав на троні, слухав ся Господа і хвалив Єго.

Та на кінець кінців занадто запишав ся цар Джемшід, загордував сам на себе глядючи. Прикликавши до свого трону старих воєводів, він оголосив, що він — бог і сотворитель світа. За такі речі одступилась од Джемшіда божа ласка: почали ся на землі свари, нелагоди, вельможі воєводи кидали гордого царя, его сила зникала. Пишний цар покаяв ся Богу, та дарма!

2. Історія про Зоггака та про его батька (в. 86—144).

За тих часів жив був один людець,
Пустельний цар комонних спісоборців**).
Той цар був дуже гарная людина
І Вседержителя бояв ся щиро;
На йменния сей спасенник звався Мердасом.
Він щедрий був і дуже справедливий.
Худоби дійної у него безліч,
По тисячі од кожної породи.
Верблюди, кози, вівці — все було.

*) Весною. Перси святкують „Новруз“ дуже весело й пишно.

**) Як видко з дальшого оповіданя, під пустельними комонними спісоборцями розуміють ся Араби. Авеста тожсамо виводить змія Аждегаку з семітського краю, з Баврі, себто з Вавилону. Див. Яшт 5, 29.

Чередники йіх вірно доглядали,
А вкупі з ними і коровиць дійних,
И арабських коней, бистрих мов стріла.
Коли, бува, цар молока бажає,
То скаже пастухам, і має вдосталь
В сего царя святого був синаш,
Якого він любив таки ж немало.
Хоробрий, жвавий і безстрашний хлопець,
Шукай-біда він був, Зоггак на йменя *).
Його ж і Бівереспом називали,
А „Бівереси“ — то назва пеглевійська,
По-нашому „бівер“ — то „десять тисяч“,
Бо мав він десять тисяч добрих коней;
На всіх були вуздечки золотії.
В день і в ночі сідлалось дві третині,
Не для війни, а просто на показ
Отак стояла справа, як Ібліс
Прийшов одного ранку до Зоггака,
Немов яка прихильная людина**).
Він збив з пуття молодикове серце,
Бо той охочо слухав, що він каже.
Спод балась чортяча мова хлопцю,
Не відав він про чортову лукавість,
Оддав Ібліcу тямку й серце й душу
Тай сам собі накликав безголове.
Як зміркував Ібліс, що молодик
Його злюбив і слуха аж радіє,
Дак він почав балакать ще солодше;
А той не знав, до чого діло йдеть ся
І рік Ібліс: „Багато маю я
Сказать такого, що того не знає
Ніхто на світі другий, тільки я“.
То молодик: „Скажи! скажи! не гай ся!
Повчи мене, тямущий чоловіче.“
„Е, ні, — мовля — спершу заприсягни ся,
То аж тоді скажу я щиру правду“.
Хлопяга був простець, усе вчинив:
Як той звелів, так він і заприсяг ся,
Що, каже: „Я нікому ні чичирк!

*) „Зоггак“ — слово арабське, значить „сміхун“. Тільки ж таку форму йменя перекручено з чисто перської назви „Дегак“, назви архаічної. В Авесті (Yaçna IX) кажеть ся про „azhi dahaka“, себто „змія погубного“. Піцці в своїм італійськім перекладі Шаг-наме так і зве нашого героя Дегаком а не Зоггаком. Що до мене, то я скрізь писатиму власні йменя так само, як йіх написано у Фірдовсія, а хто схоче знати йіх авестичну форму, нехай подивить ся в передмову.

**) Як бачимо, замість „Агриман“ лихий дух титулуеть ся тут і скрізь далі в цій історії „Ібліс“. Остання назва арабська, перекручена з християнського „διάβολος“. На думку Молеву звідси можна покладати, що епізод про Зоггака дійшов до Фірдовсія за якимсь мусульманським посередництвом.

А слухать буду все, що ти роскажеш."
На те Ібліс: „Гей, славний ти молодче!
Чому не ти господар у палатах?!
Де син такий як ти, но що́ там батько?!...
Ти вислухай од мене добру раду.
Отець старий, та житиме ще довго,
То й будеш ти сидіть собі без слави.
Візьми ж ти сам ці пишні палати,
Тобі єго царськéє місце личить.
Як що ізробиш те, що я нараяв,
То будеш царювать на світі сам".
Замислив ся Зоггак учувши тее:
Убити батька — серцю жаль завдати.
„Ні, не годить ся, — каже до Ібліса:
Що друге радь, бо це — не до ладу".
Ібліс одрік: „Коли цього не зробиш,
Коли зірвеш умову і присягу,
Скує тобі твоя присяга шию,
І слави ти не заживеш собі,
А йтиме честь уся самому батьку".
Ой, закрутив він голову Арабу!
Счинилось так, що той на все згодив ся.
Питає: „Ну, кажи, що треба діять:
Я од твоєі ради не одкинусь".
На те Ібліс: „Уже ж найду я спосіб!
Тебе я піднесу аж по-над сонце,
А ти мовчи та диш, і більш нічого:
Помічників міні не тра ніяких;
Що треба, те я справлю сам, а ти
Не витягай меча словес із піхов".
В середині хором царя Мердаса
Був гарний сад, що душу звеселяв.
Цар видбав той садок за-для молитви;
Звичайно він у-досвіта вставав,
Змивав там голову і тіло нишком:
Ніякий раб не йшов за ним із світлом.
Лихе намисливши, лукавий дів
Скопав глибоку яму на дорозі.
Оту глибоку яму він ізверху
Присипав хмизом, шлях затушкував.
Минає ніч, простує до садочку
Глава Арабів, старшина йменитий.
Наближив ся він до тії канави, —
Як стій цареве щастє закотилось:
Він завалився і спину поламав.
Загинув милосердний боголюб!
Чи в щасті, чи в нещасті — був він щирий,
А що вже сина, дак любив як душу,

Впадав над ним, ховав єго голубив,
Радів на сина, збагатив єго.
Та сталось так, що лютий син Мердасів
Не заплатив прихильєм за прихилля.
Отак мерзенний лиходій Зоггак
Усадовившсь на батьковім престолі,
Напяв на голову вінець арабський,
Почав судить рядить арабський люд.
Ібліс побачивши, що це вже сталось,
Новітнє путо злагодив на него
І каже: „Ти, до мене приверпувшись,
Знайшов на світі все, чого бажав.
Коли ж опять погодиш ся зо мною,
Коли послухаєш моіх наказів,
То зацарюєш над усеньким світом,
Над звірем над пташнею, над рибьєм".
Сказав, а сам пішов на інчий спосіб,
На хитрощі такіі, що аж-аж!

3. Як Ібліс кухарював (в. 145—187).

Ібліс переродивсь на молодиця,
Укладливого, хитрого вродливця.
Прийшов він до Зоггака, забалакав
Облесливими, хитрими речами.
І зговорив: „Коли б я здавсь цареві!
А з мене знаменитий, чистий кухар".
Зоггак єго вподобав, приголубив,
Дав хату, де б він мав кухарювати;
Міністр вельможний передав єму
На руки ключ од царської пекарні.
На світі страв було тоді не гурт,
Бо мясива тоді іще не йіли
Живились овочами садовими
Та ще городиною, більш нічим.
Надумавсь лиходійний Агриман*)
Тай зважив ся вбивать на харч живе:
Він взяв звіряче і пташаче мясо,
Щоб готувать Зоггакови на йіжу.
Він хтів живить царя, як лева — кровю,
Щоб цар з такоі харчі хоробрійшав
Та щоб чинив усе, як біс накаже,
Та щоб слухняний був єму всім серцем.
Спершу Ібліс кормив єго жовтками;

*) Тут знов лихий дух зветь ся по старому Агриманом, а не Іблісом.

Зоггак в тієї харчі поздоровшав,
Став сильне кухаря хвалить за неї,
Вподобав нещасливу тую харч.
Тоді Ібліс хитруга прказав:
„По вік живи: й пишайсь, великий царю!
У завтра я таку зготую страву,
Що будеш ти вживать ві по вік".
Пішов і цілу ніч гадав та думав,
Яку б чудову їжу зготувати.
У завтра, скоро сонце заблищало
В небесному блакиті наче яхонт,
Надумавсь він насмажити Зоггаку
Куріпок і бажантів білоперих,
І, зготувавши, сміливо приніс.
Як крови скоштував арабський цар,
Він нерозумний покохав Ібліса.
На третій день Ібліс подав до столу
Курча й ягня, посмажені укупі,
А дня четвертого він на печеню
Посмажив ялов'ичу полядвицю,
Заправив мошусом та шафраном
Старим вином, рожевою водою.
Узяв Зоггак і скоштував печеню
Тай здивував ся, що за гарний кухар!
„Кажи, — пита, - чого собі бажаєш?
Проси, що хоч, добрячий чоловіче!"
На теє кухар одказав: „Гей, царю!
По вік живи веселий та могутній!
Люблю тебе я, царю, цілим серцем,
Дивлюсь на тебе піджившяю душу.
Я в тебе мав би попросити дещо,
Хоча ж такої чести я не варт:
Дозволь тебе в плече поцілувати
Та притулить до него очи й твар."
Як переслухав мову цю Зоггак,
Нічого злого в тому не добачив.
Сказав: „Гаразд! Твою вволяю волю.
Тобі ж із того може буде й слава."
Се кажучи він бісови дозволив
Поцілувать себе в плече по-друзьки.
А той поцілував тай провалив ся.
Ніхто такого дива ще не бачив!
Як стій на кожному плечі в Зоггака
Пречорная гадюка поросла.
Єго боліло. Скрізь шукав він ліку,
Нарешті взяв, поодтинав обох.
Та тільки знов счинила ся дивниця
Така, що справді чудуватись варто:

Немов гиляки з дерева, два гади
З плечей царевих поросли у друге!
Ой, понаходило тямущих лікарів.
Один по другім, кожен дещо раяв,
На всякі-всякі способи пускались, —
На цю хоробу ліків не знайшли
Ібліс убравсь за лікаря Прийшов
І хитро забалакав до Зоггака:
„Гадюки виросли сами собою,
То поки живі, їіх чіпать не тра.
Давай їім корму: тим їіх заспокоіш,
А інчого ж тут способу не має.
Годуй не чим, як мозком із людей:
Сами с такоі їіжі поздихають".
На віщо голова поганих дівів
Таку пораду дав? Чого бажав він?
Мабуть, щоб нишком нашукати спосіб,
Щоб світ зовсім зостав ся без людей.

4. Про скінчанне Джемшідових днів (в. 188—216).

В Ірані йшли тимчасом заколоти
Безладя й чвари звідусіль кипіли;
Блискучий, білий день пригас, примеркнув;
Всі люде од Джемшіда одсахнулись,
Господня ласка утекла од него,
Пустивсь він на кривеє, на непутнє.
З'явилась купа цариків новітніх,
Бо в кожноі гряниці кожен витязь
Набрав війська́ і пнув ся воювати,
Одкинувшись од вірности Джемшіду.
І от як стій з Ірана вийшло військо,
Простуючи аж у арабську землю,
Бо чутка йшла, що мов тепер панує
Там грізний, змієлиций володáр.
Іранськая кіннота, що жадала,
Собі царя, вдала ся до Зоггака.
Прийшли, вклонили ся єму покірно,
Царем земли Іранськоі назвали.
Цар змієлиций полетів, як вітер,
Коронуватись на царя Іранців.
З усіх країв Арабщини й Ірана
Понабирав собі він вірне військо,
Заволодів Джемшідовим престолом
Тай мов би перстінь, в руку взяв весь світ.
Побачив Джем: не має щастя-долі,
Жене єго новітній володар

Покинув він Зоггаку трон, корону,
Вінець і скарби, війська і всю силу,
А сам сховавсь і слід по нім загув*).
Сто год про него чутки не було,
Ніхто єго на світі і не бачив:
На сотній рік на морі на Китайськім,
Цар нечестивий Джем явив ся знов.
Отам Зоггак як стій єго застукав
І довго гаятись єму не дав:
Щоб світ не мав уже чого лякатись,
Джемшіда він перепилив пилою.
До чого трон?! До чого сила й слава?!
Гей, гей, не вір на долю: доля зрадить!
Вона тобі дасть меду-солодпечі,
Вона натурка в вуха гарні співи,
Та ледви ти урадуєш ся з того,
Од разу доля все те перекине. —
Втомив ся я на білім світі жити,
Скорійше, Боже, визволь звідсіля!

(Далі буде.)

А. Кримський.

*) Єсть у Персів романтичні перекази про те, куди втік Джемшід та що він діяв до своєї смерти.

Літературні стремління галицьких Русинів

від 1772 до 1872.

VII. (Далі.)

Не менче енергічно боров ся губернатор також з революційним рухом на провінції, котрий крім звичайних демонстрацій містив у собі також богато небезпечних змагань, може ще небезпечнійших, як змаганя польські у Львові. Так в Тарнові дня 18. марта на вістку о катастрофі віденьській зійхало ся кількасот осіб: властителів маєтностей, міщан, адвокатів, студентів, жидів і навіть мужиків (?) до готелю Краківського, і під покривкою, що по селах видно якісь незвичайні рухи мужиків, котрі задумують повторити різню з 1846 року, завязали комітет з 30 чоловіка, котрий мав заняти ся ніби-то обдуманем способів, як би відвернути грозячу небезпеку. Комітет ухвалив внести до старости петіцію, щоби зараз-же порозсилав військо по селах для успокоєня мужиків; щоби урочисто оголосив цісарський патент з 15. марта; щоби скликав усіх війтів до окружного уряду (циркулу), і в присутности членів комітету вияснив їйм теперішнє положенє, увільнив їйх від дотеперішньої присяги і на-ново „відповідно до теперішнього часу і обставин“ їйх заприсягнув; щоби також в асістенції членів комітету заявив війтам, що всі властителі маєтностей хочуть подарувати панщину і т. д. Дальше комітет ухвалив і вніс просьбу о загальну амнестію для всіх політичних переступників, вибрав депутацію до Відня, щоби поцякувала за уділенє конституції і зажадав амнестії, гвардії, заведеня польського язика в урядах і школах, знесеня панщини; приймав депутації з Пржецлава і інчих місточок, котрі з ним захотіли получити ся і т. д. В неділю 19. марта поприпинали собі польські патріоти національні польські кокарди, а против тих, хто не припинав, підносили ся погрози, так що до полудня офіцери, урядники, жиди і мужики мусіли „на знак згоди і єдности“ поприпинати і собі такі кокарди. В полудне зібрали ся сусідні властителі маєтностей до генерала „gdzie wręcz prawdę mówiono“, а перед військовим одвахом мусіла військова сторожа на галасливе жаданє зібравшої ся маси людей презентувати перед нею оруже, при чім перед непопулярними домами гвалтовано, свистано і вибивано вікна. (Dz. Nar. Ч. 3 і 9). В Ряшеві не хотів начальник циркулярного уряду оголошувати конституції, але начальник магістрату оголосив ві 22. марта з припадженої на ринку трибуни, а властитель Бяли, Антоній Мента мав відповідну промову. Потім зібрали ся сусідні властителі маєтностей, міщане, жиди і навіть кілька мужиків (?) на нараду і зажадали від начальника циркулярного уряду, щоби як найскорше оголосив по селах конституцію і сформував гвардію народову (тоді ще не дозволену), а начальник, хоть з разу отягав ся за для браку

інструкцій зі Львова, всеж таки під напором зібраних мас на другий день скликав війтів з поблизьких сел і оголосив їм конституцію, а в дальші околиці порозсилав комісарів циркулярних „маючих довіріе у обивателів“, щоби в їх асістенції „ту ласку монаршу оголосили.“ (Dz. Nar Ч. 7.) В Сяноці зажадали патріоти польські зараз-же оружя для утвореня ґвардії народової бо між мужиками розходить ся богато фальшивих поголосок, отже скоре утвореніе ґвардії потрібне конче для утриманя порядку і безпеченства. Людем непосідавшим симпатії патріотів повибивано вікна „i bez guzów się nie obeszło“ (Dz. Nar. Ч. 5.) В Перемишли на вістку про віденьські пригоди зїхали ся 20. марта також сусідні властителі маєтностей, міщане і т. д.; відчитувано і підписувано привезений зі Львова адрес з 19. марта. 21. марта епіскоп Вержхлєйський відправив службу божу і мав відповідну проповідь; молодіж рішила поголовно вписати ся до ґвардії, а окрема депутація з великою масою народа і молодіжи зажадала від начальника циркулярного уряду як найскоршого формованя ґвардії. Начальник вимовив ся тим, що не має жадних інструкцій і просив о 24 годин терпливости, та на другий день не дав появившій ся у него знов депутації дозволу на формованє ґвардії, при чім цілий ґарнізон виступив під оружем. Постановлено отже вислати окрему депутацію до губернатора з жаданем, щоби утворено ґвардії по містах окружних, щоби заведено свободу печати, щоби наказано урядови циркулярному поступати в дусі конституційнім, і щоби заведеніе конституції оголошено по селах не через урядників циркулярних, але лиш в їх асістенції через самих властителів маєтностей при місцевій зверхности домінікальній (Dz. Nar. Ч. 4.). В Бережанах зїхала ся 2. апр. сусідня шляхта, щоби святкувати заведеніе конституції і утворити ґвардію. Шляхта міщане, урядники, жиди, студенти зійшли ся до касинової салі, де прийшов і запрошений староста. Адвокат Зайончковський подякував старості за уділеніе конституції і просив о дозвіл вписувати ся до ґвардії; староста позволив і сам перший записав ся. Потому виступив один із патріотів в асістенції урядників циркулярних і оголосив конституцію; військовим попринпинано кокарди (Dz. Nar. Ч. 14.). В Стрию відбуло ся д. 3. апр. при відповідних демонстраціях і фратернізованю з військом вписуваніе до ґвардії (Dz. Nar. Ч. 14.). В Станіславові зараз по оголошеню цісарського патенту міщане завязали ґвардію і уоружили ся. А коли висланий комісар циркулярний (гр. Тун) узнав їх поступок нелеґальним і завізвав їх, щоби занехали виконуваня функцій ґвардії і зложили оруже, зібрало ся міщанство, внесло протест против візваня комісаря, а на его заяву, що він не має права позволяти на нелегальні діланя, підняв ся великий крик і галас, котрий доперва тоді втихомирив ся, коли комісар загрозив острійшими кроками (Gaz. Lw. Ч. 45.).

Поменші демонстраціі був би уряд мусів так само стерпіти на провінції, як їх мусів стерпіти у Львові; вони зрештою не були дуже небезпечні, а в такий горячий час треба було на неодно дивити ся крізь пальці. Але ще менче може як у Львові міг уряд рівнодушно дивити ся на те, що і на провінції побіч циркулярних урядів починали завязувати ся комітети яко провінціальні центри польської агітації. Такі

комітети були би для уряду ще більше небезпечні як центральний комітет польський у Львові Ані губернія ані заложений побіч неї центральний комітет не стикали ся безпосередно з народом, перед котрим властивими і фактичними представителями цісарської самодержавної власти були уряди циркулярні і їх начальники, з котрими нарід кождої днини стикав ся, котрі ему оголошували і виконували цісарські розкази. Коли б отже польській агітації удало ся опанувати в який небудь спосіб циркулярні уряди і зробити їх своїми орудіями, то велика половина побіди була би в ві руках. Так вона справді хотіла зробити і з тактичного боку плян ві був дуже добре обдуманий Домагаючи ся оголошеня по селах конституційного патенту з 15. марта через ц. к. комісарів в асістенції представителів шляхти, або навіть через саму-ж шляхту лиш при нимій асістенції ц. к. комісарів, як в Перемишли, вона хотіла перевести перед мужиками доказ ad oculos, що часи тепер радікально перемінили ся, що властива власть перейшла тепер в ві руки, і що циркулярні уряди і цісарські урядники, котрі до тепер були екзекуторами самодержавної волі цісаря, стали тепер екзекуторами волі самодержавної шляхти польської. І не лишень оголошене конституції, але всі урядові ділання циркулярних урядів мали після жадання Поляків відбувати ся лиш при участи шляхти або делегатів комітету, а інтервенції тої добивала ся польська агітація під всякими можливими покривками: то під покривкою, що мужики бунтують ся і що уряд стративши довіре в народі сам один не буде годен утримати порядок і супокій, то під покривкою, що вони начальникам циркулярних урядів хочуть бути помічними в викопаню їх урядових функцій. А користи, котрі би агітація осягнула була з такої інтервенції, були би дуже великі. Нарід, котрий завсігди з таким великим поважанем і покорою відносив ся до урядової цісарської шапочки, мав поволи привикати до того, що побіч цісарської шапочки урядувала би і непопулярна а навіть ненависна народови польська конфедератка, щоби пізніще, коли з якої небудь причини цісарський уряд зникне, перехід до виключного урядованя польської власти відбув ся супокійно і без ремонстрацій з боку народа. Провінціальні уряди мали отже бути німою стіною, по за котрою відбуватись мала злегка переміна пановання. Що більше, провінціальні уряди мали навіть своєю повагою покривати, о скілько могли, агітацію. Коли н пр. агітатори так як Соколовський в Цуцилові*) говорили мужикам, що властителі маетностей хочуть подарувати панщину, податки, дадуть вільну сіль і тютюн і що в Станіславі є узброєних 5000 Поляків, а мужики против таких агітаторів допускали ся яких безправностей, то присланий на комісію циркулярний урядник яко щирий посередник між „темним з причин довгої неволі народом“ а властителями маетностей так би — після жадання польських проводирів— менче більше повинен до мужиків проговорити: „Те що вам Соколовський обіцював, а власне даровзнє панщини, я як

*) Про цуцилівську і інчі аналогічні справи буде бесіда пізнійше.

то певне самі розумієте, великою ласкою для вас, і за сю ласку належить ся єму від вас вдячність а не образа. Щож би ти один з другим сказав, коли би ти побачивши жебрака давав єму з себе сердак, аби покрити єго голе тіло, а він тебе за то хотів убити? Хто з вас не розуміє божої заповіди о вдячности для добродійів, той є худобиною; а найяснійший пан наш Фердінанд I. не хоче панувати над худобиною, але хоче, щоби кождий єго підданий знав заповіді божі і людскі і свято йіх виконував. Отже кажу вам з мого уряду, як той, що виконує волю найліпшого нашого монарха, що панщина є власність панська і тому навіть називає ся панщиною. Пан платить від неї цісареви податок, так як ти від твоєї хати, а через те, що ти від тої хати платиш податок, не перестає вона бути твоєю власною, і тобі вільно єї продати або дарувати. Коли вам отже пан дарує панщину єму належну, яко людем бідним, котрі і на себе і на него довгі літа працюючи не мали коли просвітити ся докладно, чим ви є і які маєте обовязки для вітчини („ojczyzny"), то такий учинок не лиш що не розгніває нашого найліпшого цісаря, але єго навіть утішить і він за те пришле подяку вашому властителеви... Але пан Соколовський обіцював вам подарувати тютюн; то преціньлюде добрі зрозумієте, що коли він накупить тютюну в Станіславі, то буде міг вам єго подарувати; а чужого дарувати вам не може і ви такої даровизни не приймайте, але бити єго за то не маєте права, бо кождому вільно жартувати. Зрештою знаєте, що магазини з тютюном і табакою дуже добре стережені. То само розуміє ся і що до соли і що до податків: коли платите який чинш або який податок свому властителеви, то властитель може вам єго подарувати; а з цісарського не може вам подарувати ані крейцара, хіба щоби єго, як то часом лучає ся, з власної своєї кішені за вас в циркулі заплатив. Ще одно, моі любі! Поляків є не 5 тисяч, але 5 міліонів в краях цісарських і всі вони цісареви щиро прихильні. А ті, що узброіли ся в Станіславі, то наші приятелі, приятелі порядку, і узброіли ся вони за відомістю старости і комісарів і дбають про те, щоби такі безправности як між вами, ніде не діяли ся. Незабавки покличе цісар і вас мужиків, особливо більші громади, щоб ви з ними, як з вашими братами, стерегли порядку і безпеченства в краю." (Dz. Nar. Ч. 24. передня статя **А. Бельовського**).

Такою мала бути діяльність цісарських урядників по думці одного з найбільше уміркованих діячів польских з того року, — і може бути, що коли би агітація польська дізнала була з боку уряду такої безкористної і прихильної опіки, то пропаганда польська була би пішла між мужиками гладше, як се дійсно стало ся.

Але зовсім інакше думав про сю справу губернатор. Він ясно зрозумів, яке велике небезпеченство грозить урядови в таких змаганьпольськоі агітації, котра єму таким способом хоче підкопати грунт під ногами, і взяв ся енергічно і рішучо до ратованя загроженої ситуації уряду. Губерніальним письмом з 4. апр. 1848 Ч. 4413 (Gaz. Lwowska Nr. 48, Dodatek nadzwyczajny) звернув він увагу урядів циркулярних на ті „інтриги" властителів маєтностей завязуючих комітети, котрі таким способом спиняють і утрудняють йіх урядованє і присвоюють

собі становиско, котре би авторітет циркулярного уряду зовсім знищило. „Такої інтервенції Ви не сміете стерпіти і всякими способами маєте не допускати до завязуваня комітетів, а де би він уже завязав ся, там маєте его розвязати не оглядаючи ся на мнимі причини, котрі будуть наводити в йих обороні. Ви маєте обовязок заслужити собі на довіре властителів, але также і мужиків (підданих), маєте отже поступати зовсім отверто і при поучуваню мужиків о йих поступуваню, о конституції не лиш не потребуєте уникати властителів, маєте навіть дбати про те, щоб і вони при тім були; але йих присутність не сміє вироджувати ся в контролю над урядованем уряду циркулярного. Абсолютно однакож не мож допустити до того, щоби властителі маєтностей їздили разом з циркулярними комісарами на комісії, щоби непокликані люде мішали ся в справи уряду циркулярного і щоби повага уряду циркулярного підкопувалась через допущене посередників між урядом а сторонами". А позаяк агітатори в тих своїх діланях покликували ся на конституцію, то губернатор покликуючи ся на факт, що окрім законів цензурних усі інчі закони утримані виразно в правній силі (стало ся се патентом ціс. оголошеним в 37. числі урядової Gaz. Lw.) приказує старостам в імени закона, конституції і зложеної через них службової присяги, щоби власть передану йім через монарха в цілости утримали і в своїм часі в тім обемі зложили в его руки, в якім ві від него одержали і не допустили до того, щоби побіч законного авторітету циркулярного уряду виростав який небудь інчий авторітет. „Старайте ся по доброму утримати порядок, але в потребі уживайте й строгости. До того маєте також в конституційній дорові всі способи в руках, бо переступників закона або якого приказу можете казати арештувати і через компетентну власть укарати; можете також так само, як се роблять власти в Англії, на случай потреби за попереднім публичним оголошенем декотрі шкодливі річи, як публичні сходини, публичні бесіди заборонити і рішучо йих недопустити; заграничних людей можете по попереднім оголошеню приказу видалити". „Польська демократична партія" — каже Стадіон в другім губерніальнім письмі з 8. апр. 1848 Ч. 4577 (Gaz Lw. также), — розвиває дуже обширну діяльність, щоби приготовити повстане в цілі основаня самостійної Польщі яко демократії. Загальне напиране, щоби зараз-же осягнути завязане ґвардії народної, змаганя, щоби по всіх містах циркулярних позавязувати комітети, котрі би знівечили урядоване законних властей і себе самих яко власти настановили, оголошене, що мужикам буде дарована панщина, фактичне дароване панщини, котре декотрі властителі в цілі позисканя мужиків для своїх цілей уже навіть оголосили, свідоме ширене фальшивих поголосок по селах, як напр. що цісар і австрійський уряд побіджений, що побідили Поляки і тепер на-ново панують, вказують зовсім виразно на ціль, котру та партія хоче осягнути." Покликуючи ся в справі ґвардії, комітетів і дарованя панщини на попередні презідіальні і губерніальні письма (о котрих далі буде бесіда) приказує губернатор, щоби в справі фальшивих поголосок уряд циркулярний без перестанку висилав комісарів, котрі мають нарід що до теперішнього політичного положеня успокоювати і его в довірю до уряду укріпляти, а особливо щоби

від часу до часу розсилав движимі військові кольонни, в котрій то цілі на 4 особливо важних місцях нагромаджено значні сили військові.

„Само собою розуміть ся“, — кінчить він — „що нагромаджене більших сил військових дуже не на руку партіи, котра стремить до зніщеня істнуючого порядку, бо спільне діланє політичних властей з воєнними, увага і рухливість війська ідé на поперек ві плянам, а побачивши, що не година звести військо з дороги обовязку і позискати єго для своїх плянів. старає ся вона зробити єму службу можливо найтяжшою, змучити єго, сліпими алярмами ослабити єго увагу і довести до того, щоби в хвилі, коли вибухне повстанє, військо було заскочене і стратило свою попередню увагу і енергію. Заневняють мене з кількох сторін, що властителі маєтностей і шляхтичі все обсипують уряди циркулярні скаргами на духа пануючого між мужиками, немов би раз тут, раз там то знов рівночасно на кількох місцях почались або мали почати ся несупокойі між мужиками, — очевидно все се лиш в тій цілі, щоби увагу уряду циркулярного і війська звернути на фальшиву дорогу, щоби жовнірам зогидити службу и при ненастанних сліпих алярмах впоіти їім переконанє, що все те лиш неправдиві поголоски, навіть тоді, коли би мало справді почати ся повстанє. Дуже затим важна річ, щоби уряди циркулярні при розсиланю движимих кольон не давали впроваджувати ся в блуд поголосками розношеними через неневних і підозрених людей, щоби не піддавали ся жаданю кождого властителя маєтностей, посесора або мандатора, але щоби кольонни лиш тоді і лиш туди посилали, коли і куди уряд циркулярний або начальник кольонни, засягнувши докладних відомостей, узнасть відповідним, а з особами, котрі уряд циркулярний непокоять очевидно неправдивими або видуманими поголосками, належить поступати строго і такі свідомі непокоєня уряду карати в дорозі поліційній“.

Як бачимо, губернатор слідив дуже пильно за агітацією, котру вважав ворогом уряду і підозрівав навіть о змаганя отверто революційні. І який там був результат єго заходів, се на кождий спосіб очевидне, що навіть найдрібніймої концесіі, котра би підходила під категорію тих революційних змагань, польська агітація не змогла би від него добровільною дорогою ані випросити ані виторгувати; він з кождою днином ставав ся чим раз більше неприступний і завзятий.

Ся неприступність губернатора дразнила Поляків, але ані крихітки їх не знеохочувала. Та й політичні обставини, котрі викликала була революція в Парижі а в слід за нею революції в Німеччині і в Австрії, зовсім не складали ся так, щоби могли їх були знеохотити. Противно. вони викликали у них екзальтовані надіі на сповнене їх задушевного ідеалу — відбудованя історичної Польщі. „Перші пориви запалу брилянтовим туманом дорогих іллюзій заслонили перед Поляками правду“, каже Едмунд Хоецкий про сі часи*). Але мабуть ані один

*) Chojecki Edmund. Rewolucyoniści i stronnictwa wsteczne w 1848 r., передруковано у Zienkowicza, Wizerunki polityczne. III. 235.

Поляк не вважав тоді тих іллюзій за неправду, — та не лишень Поляки, але ледви не ціла Европа була тої гадки, що одним з найперших здобутків революції буде самостійна Польща. Французький нарід явно виповідав свої сімпатії для Поляків, а хоть міністерство французьке троха холодніще дивило ся на сю справу, то за те в Німеччині парлямент франкфуртський оголосив д. 31. марта і 4. апр. поділ Польщі яко вопіющу несправедливість і узнав святим обовязком німецьких народів приложити всіх сил до відбудованя Польщі, а уряди німецьких держав завізвав, щоби запевнили Полякам вільний перехід без оружя до їх рідного краю, а на случай потреби навіть їм помагали (Schnür-Pepłowski, Z przeszłości Galicyi, II. wyd. Lwów 1895, стор. 502, 503).

Але найбільші надії викликала між Поляками революція в Берліні 18—22. марта. Побідивши в тяжкій, кровавій боротьбі королівський деспотізм народ берлінський отворив вязниці і увільнив усіх арештованих Поляків, котрих за заговор з 1846 року суджено кримінальним судом, а Мірославського і Лібельта повів до міста серед окликів: „Най жиють Поляки!“ В місті принесли хоругов німецьку і польську; німецьку несли Мірославський і Лібельт, а польську Німець Дейке, а обійшовши в такий спосіб серед великого ентузіазму кілька улиць стали перед ратушем, де народ голосно заявив свої сімпатії для Польщі: „Най жиють Поляки! Вертаємо вам князівство познанське яко власність вашу; розвивайте в нім все те, що вам послужити може до боротьби з північним тіраном, а ми вам допоможемо! Станете знов першим постерунком освіти; будьте братами Німців, так як Німці від нині стають братами вашими.“ (Dz. Nar. 7.) Від ратуша попровадив народ увільнених Поляків перед королівський дворець, а король з відкритою головою вийшов на балькон і в відповіди на оклики народа: „Най жие Польща!“ заявив: „І я з свого становиска кажу: Най жие Польща!“ На другий день міністер Арнім прикликав до себе кількох Поляків, котрі вже були завязали ся в комітет; а коли вони прийшли, то князь Радзівіл, королівський родич, освідчив їм, що ревне просив короля, щоби памятав о Польщі і узнав єї самостійність, а король єму відповів, що в сій хвилі припинає німецьку трікольору на доказ, що йде за голосом народа, і готов навіть до війни з Россією „Так, панове, додав князь Радзівіл, маєте те, хоч-сьте хотіли, буде війна з Россією!“ (Zienkowicz, Wiz. pol. IV, 5).

А 24. марта „став ся великий акт справедливости“: король пруський зрік ся своїх посілостей польських. Поляки мали позістати відповідно до власного бажаня під опікою Прус, король мав бути їх протектором. Орел польський заняв в Познани місце пруського; замісць війська зорганізовано тимчасом польську народну ґвардію; військо пруське почало виходити з Познаня до Брандебургії; всі уряди, високі і низькі, обсаджено Поляками. В Берліні зараз утворила ся польська легія, а народ берлінський вертаючи з похорону погибших підчас революції 22—24 марта привитав єї окликом: „Noch ist Polen nicht verloren!“ „Не увіриш“, пише одна патріотка польська з Древна, „які сімпатії маємо у Німців: на улиці нас нападають, ґратулюючи. Годі

описати, як нам сприяють. Нехай нині Москаль переступить границю, то всі Німці повстануть і разом битимуть ся за свою і за нашу свободу.“ А в Берліні всі Поляки не посідали ся з радости, що король пруський зрікаючи ся познанської Польщі „відкупив давню провину“. (Dz. nar. 7. 11). Голосні ті симпатії Німців для Поляків були не лишень заявою прихильности освободившої ся з під ярма абсолютизму німецької народности для добиваючої ся свободи народности польської, але мали крім того свою дуже реальну підкладку. Коли пруський король Фрідріх Вільгельм заявив, що стає на чолі полученої, ліберальної Німеччини і своїх німецьких піддапих завізвав, щоби разом з усіма Німцями лучили ся під стягом єдиної нероздільної Німеччини, а ненімецьким підданим своїм полишив повну автономію і свободу ґравітувати до своїх національних центрів, то се в подвійний спосіб провокувало Россію і вело — як гадали революційні а навіть по части і урядові круги німецькі і Поляки — до неминучої війни з Россією. Раз що царь Миколай не міг рівнодушно дивити ся, як пруське царство, одна з головних твердинь абсолютізму і св. Союза, демократизувало ся і підривало тим самим головний принціп миколайівської сістеми; а друге, що зрікаючи ся своєї Польщі пруський король очевидно лишав їй усю свободу робити с собою, що сама захоче, отже і оголосити ся зовсім незалежною і полумя революції перенести до Польщі россійської. На случай отже війни з Россією Поляки могли в великій пригоді стати ліберальній Німеччині і своїми грудьми заслонити Німців від россійського нападу. Коли отже Поляки в перших днях по берлінській революції стали з незвичайним поспіхом організувати гвардію народну і зовсім отверто лагодити ся до близької війни з Россією, то Прусаки і загалом Німці, а навіть уряд пруський не ставив їм жадних перешкод (Zienkowicz, op. cit. III, 235, 236; IV, 3 і д., 36 і далі) ба навіть сам їх до того заохочував (B. Wybranowski, Pamiętniki, Lwów, 1882, I, 362). Зараз же 24. марта завязав ся в Познани комітет народній польський, а за кілька день польська гвардія народна числила вже понад 30.000 „війська“ і мала вправлених ще з 1831 р. офіцерів і генералів. „Майже увесь простий народ стоїть під косами“ писали з Познаня 24. марта (Dz. nar. 10.). Не треба забувати, що пруська Польща була єдиним закутком колишньої Польщі, в котрій польський мужик, давно вже освободжений від панщини і в рівній мірі як і висші верстви польської народности давлений германізацією пруського уряду, радо горнув ся до патріотичних змагань польської інтелігенції, через що польський рух в Познанщині набирав серіозної ваги і мав велике реальне значіне; коли б отже польській інтелігенції удалось тут швидко зорганізувати цілий рух, приготовити весь матеріал потрібний до активного виступу і надати ему певну ясно означену ціль, то стремління до відбудованя Польщі могли серед загального заколоту революційного в зах. Европі легко перейти з поля фантазій до реального переведеня, могли перший раз показатись перед Европою не яко стремління одних лише висших верств, але яко стремління всенародні на великий розмір. А організаторів вправлених і добре вишколених давала сему рухови еміграція польська, котра на перший голос о революціях

у Відні і Берліні майже вся вернула із Франції і Парижа до крайів колишньої Польщі, особливо до Познанщини, щоби стануги на чолі цілого руху.

Журналістика німецька підтримувала всіми силами польський національний рух звернений против Россії, виказуючи тотожність інтересів німецьких і польських против Россії. „Россія осягнула свою ціль," — писала Augsburger Allgemeine Zeitung з 26. марта — „не допустила до істнованя найменчої навіть частини самостійної Польщі і навіть імя ей вимазала з карти Европи. Відомо до яких сумних наслідків довела російська сістема замкненя границь, до котрої виконаня і Пруси причинили ся союзом картельовим, а річ се певна, що російська політика пруського двора стала ся правдивим і майже єдиним жерелом революції. Народ чув глубоко, що ворог сидить ему на шиї і що серце монархії без оборони виставлене на его напади; окрім того россійська сістема замкненя границь стала ся жерелом зубоженя східніх і західніх Прус і найбільшої части Шлезії. Доки ся сістема давить Польщу, дотн годі й думати, щоби провінції сі розцвили ся і легко собі представити, яке успособленє між людністю такий склад річей мусів викликати і все ще підтримує. Ми стреміли до свободи не з яких там причин теоретичних, але для того, що силою опініі публичної ми хотіли позбути ся зраддивої приязни россійської, котра після переконаня народа мала своїх платних прихильників навіть в самім двірци королівськім. Россія мусить в Польщі панувати деспотично, а Поляки деспотизмови сему ніколи не можуть піддати ся добровільно; Россіяне споконвіку вихованї в неволі, а Поляки занадто великої уживали свободи, свободи, котра їйх запропастила, але котра навіть в невольницьких кайданах є для змагань деспотизму несокрушимою перешкодою. Лишь по трупі Польщі могла Россія дістати ся до серця Німеччини; лиш придавленє всякої свободи в Німеччині могло також і в Польщі забезпечити пановане кнута. Тепер Німеччина пірвала пута свої, мусить отже і Польща скорше чи пізнійше повстати; а коли вона воскресне, тоді Россія буде відперта поза Двину і Дніпро і в одній хвилі стане державою другорядною... Увільненє польських арештантів (в Берліні) значить як раз те саме, як коли би заявлено Россії, щоби вступила ся далеко за Двину і Дніпро. — Між Россією а Німеччиною веде ся тепер моральна війна, котра коли не перед, то в кождім разі за найменчим порушенєм Поляків переміннть ся в війну отверту... Россія втягнула свойіх союзників, Австрію і Пруси, в сістему переслідуваня Поляків; рівночасно з пригодами у Відні і в Берліні переслідуванє се мусить зупинити ся, а хоть би навіть в сій хвилі не наступила (в россійскій Польщі) отверта революція, чого їйй щиро бажаємо, то всеж таки само розбудженє духа національного в Польщі є для Россії незвичайно грізною проявою. Тим Европа ще більше як французькою революцією захитана в свойіх основах; наслідки розвинуть ся з невмолимою консеквенцією скорше чи пізнійше." (Dz. Nar. 12).

Так говорила одна з найповажнійших газет. А берлінські газети говорили далеко острійше. Zeitungs-Halle з 21. марта сподівала ся, „що остатні дні, дні слави для Берліна і для цілої Прусії закопали на

віки вічні в могилу ту перестарілу політику, котра на сором народа німецького виділа щасте і силу Німеччини в союзі з темним азіятським кольосом; що для Німеччини потрібний завзятий союзник против північного деспотизму, а против єго брутальної сили лишень здоровий кулак свіжого, свободолюбного народа може Німеччині забезпечити оборону і поратунок." (Zienkowicz op. cit. IV, 5.)

Пущених з кріпости в Берні австрійських Поляків, котрі переходили пішки пруську границю, гучна музика з множеством народа запровадила аж до двірця зелізної дороги до пруської Шлезії; там їх Прусаки приняли тостами і окликами: „Най жиють Поляки! Най жиють Німці! Най жие самостійність і тісний союз їх обоіх!" (Dz. Nar. 9.). Адам Чарторийський, котрий з товаришами перейіжджав в дорозі з Парижа через Німеччину, щоби приближити ся до польської границі, був через цілу дорогу в Німеччині предметом шумних овацій. По всіх стаціях зелізної дороги окликували єго Німці словами: „Най жие вольна Польща! Най жие Чарторийський!" Коли прийіхав до Ганноверу, зібрали ся зараз цілі маси людности під єго вікнами, співали національні пісні німецькі і польську: „Jeszcze Polska nie zginęła!" (Dz. Nar. 18.)

Із тих загальних прояв сімпатії серед цілої Німеччини і заохочень до акції Поляки виснували ціле пасмо найкращих надій. „Вимірене справедливости, віра Німців в наші сили і поміч, переконане їх о конечности самостійної Польщі огортає серця і духа тріумфуючих Берліпців. Творять ся клюби німецькі, щоби попирати нашу справу; отворено листу охотників до служби польської; небавом вголосило ся їх кілька тисяч. Поляки разом з гвардією обивательською відбувають сторожеву службу, кокарда польська побіч німецької на їх груди вже не є предметом ненависти. Два недавні вороги подають собі руки. Покривджений Поляк прощає, Німець обіцює урочисто направу кривд вдіяних Польщі; стає згода в імени братерства народів. Тимчасом князівство Познаньське, огнище справи нашої під пруським пановапем, задумує з прихильними вже Німцями, котрі упоминають ся о самостійність Польщі, здобути сю самостійність разом з інституціями народніми, правами і військом мирною дорогою від короля пруського, і опираючи ся на сих здобутках проложити дорогу до війни з Россією. В обставинах, які їх окружають, в сімпатії народів, в голосі Німеччини, жителі князівства Познаньського уважають сю війну, на котру Поляки завсігди так нетерпеливо ждали, яко неминучу і тим певнійшу, що демократія остатню боротьбу з абсолютізмом буде мусіла видержати на берегах Висли. Вопи не сумнівають ся, що боротьба та скінчить ся користно для Поляків, бо Россія вже не є тою, якою була 1830 року; тоді вона мала могучих союзників, котрі нині є ві противниками; уряди, котрі нас тоді явно або тайно зраджували, нині помагатимуть нам. Москва переповнена елементами розкладовими; ніколи Курляндія і Ліфляндія, також німецькі, хоть під царською рукою, не будуть мати кращої нагоди піместити ся за кривди вдіяні їх народности, їх мові, релігії, як при новім повстаню в Польщі і коли їх німецька вітчина починає відроджувати ся. На молодіжи россійській, на освічених Россіянах, ко-

трих оживив дух часу, лежить тяжким тягаром ярмо, котре їїх народ перед цілою Европою покриває соромом. Військо давлене довголітньою службою, батогами і голодом, тікає зі служби серед супокою, а що ж доперва коли настане війна? Відділити отже князівство Познаньське від Німеччини і виєднати для него самостійність значить при теперішніх обставинах прилучити до него цілу Польщу, а тоді справа з Москалями вже легка. Заняті повстанєм Польщі не могли би загрозити свободі Німеччини; річ очевидна, що сам інтерес власний наказував би Німцям підпирати повстанє Польщі не лиш сімпатією, але всякими можливими силами. Франція взяла на себе обовязок помагати підневоленим народам, сімпатія Европи і ей поміч всюди би нас підпирали" (Zienkowicz, op. cit. IV. 5, 6.).

Уважаючи самостійність князівства Познаньського не лише конечною в національно-польського погляду, але також потрібною для самої Німеччини, зажадала народня польська комісія реорганізаційна від пруського уряду: 1) виставленя армії нар. польської для князівства Познаньського; до організації сеї армії прошено пруського генерала Віллізена; 2) іменованя цівільного комісаря Поляка для переведеня реорганізації; 3) заведеня польської мови в судах і урядах публичних; 4) право вибираня совітників краєвих (Landrath) має прислугувати лиш жителям краю; 5) низші урядники поліційні і комісарі повітові яко непопулярні мають бути відправлені, а поліція має бути інакше зорганізована; начальниками властей мають бути вибирані Поляки; 7) решта урядників, котрі знають по польськи, можуть лишити ся, всі інші мають бути відправлені" (Dz. nar. 19). Провінціальний сойм познаньський заявив ся великою більшістю рішучо против прилученя Познанщини до Німеччини (Dz nar. 23.). А відозва пруського генерала Віллізена, котрий був висланий урядом яко надзвичайний комісар до Познаня, обіцювала скоре виконанє всіх тих бажань: „Поляки! хочете мати уряд народній і поступованє судове в вашім язиці — будете мати одно і друге". (Dz. nar. 21.)

І як би відгадуючи наперед, що з такого обороту польської справи в Познанщині само собою вийти мусить, подавали польські газети з россійської Польщі вісти, котрі ще більше причинити ся мусіли до того, щоби польську справу видвигнути серед революційного заколоту і хаосу на перший плян і надати їй як найбільше розголосу і ваги в політичних комбінаціях тих часів. Так 24. марта пронесла ся з Кракова вістка, що в Варшаві і в Калішу піднялось велике повстанє (Dz. nar. 5.); з Берліна писали 2 апр., що власне в тій хвилі о 1. годині пополудни вийшла від гвардії королівської палати відомість з просьбою, щоби ей як найскорше розголошено по місті: що царь россійський зрікає ся Польщі, а князь Лейхтенбурський має стати королем польським. Навіть розважний Dziennik nar. подаючи сю відомість в 19. ч. додав від себе, що з сею звісткою годять ся донесеня листовні з Варшави, що від якогось часу всі заграничні газети там вільні і сам кн. Паскевич говорить тепер по польськи, хоть давнійше ніхто від него не чув польського слова.

Вісімнацять літ польська еміграція у Франції спорила, організувала ся і лагодила ся до великої революції на нових правдиво-народніх основах, щоби відбудувати розпавшу ся історичну Польщу; „Централізація“ демократичного Товариства польського вложила була всю свою агітаторську енергію в переведенє сего польського ідеалу, але побита 1846 р. в невчасно розпочатій боротьбі, знеохочена і розбита мусіла починати всю роботу на ново, дожидаючи ся з резігнацією нової відповідної хвилі. Аж ось по двох роках „слушний час“ настав — здавало ся — сам собою, і мов би на даний знак великі держави, що поділили між себе царство польське, самі добровільно починають зрікати ся того, що забрали, мертва Польща сама собою починає воскресати, розлучені части єї тіла починають лучити ся, оживати!

Вистарчить лиш на хвилю перенести ся гадками в мартові дні і в першу половину апр. 1848 року, коли весь склад державний і політичний Европи тряс ся в своїх основах, коли ані революгуючі народи ані повалені уряди не знали що принесе завтрішня днина, а революційний рух огортав чим раз ширші круги і видимо набирав сили щоби зрозуміти, що хоть би навіть усі ті звістки, плани і надії польські не мали ще поки що реальної підстави, то все таки могли єї легко в кождій хвилі здобути. Один який небудь случайний припадок, одна неосторожна похибка урядів боровших ся о своє „бути або не бути“ могла від разу роздути тліючі іскри польської пропаганди в величезний огонь, котрий при сімпатії тодішнього европейського революційного руху міг знищити всі перешкоди, що стояли на дорозі до відбудованя самостійної Польщі.

Нічого отже дивувати ся, що у Поляків, котрі в тій справі були безпосередно інтересовані, бо се була для них найважнійша, едина справа, такий єї розвиток будив як найбільші надії, і що вони з усім своїм горячим, палким темпераментом кинули ся у вир революційний, щоби не заспати справи і кувати зелізо поки горяче. Треба б було бути дуже прозорливим політиком, щоби до цілого руху віднести ся критично; та й ледви чи й найбільша прозорливість могла на що придати ся в тих перших хвилях революції, коли кожда днина, кожда година приносила несподівані пригоди, зводила ні на що і найхитрійші комбінації.

Таким чином, набираючи сил з революції і вносячи в ню і свої вправлені сили польська пропаганда ставала одним із головних двигачів революції, з котрим кождий уряд мусів дуже серіозно числити ся і дуже осторожно обходити ся. То ж і уступки зроблені Полякам пруським урядом і звістки про реставрацію конгресової Польщі мали в даній хвилі велику політичну вагу, без огляду на те, чи були більше або менче оправдані.

Бо ж отсе один історичний противник, переляканий несподівано сильним напором революційної бурі, бачилось, добровільно випускав з рук своїх ту частину упавшого царства, котра єму була дістала ся. Бракувало ще другого противника, котрий ще може більше як єго берлінський товариш був заполоханий і котрому удачний розвиток революції грозив цілковитим розкладом. Використати єго незвичайно прикре

положене і приневолити єго бодай до таких, коли не більших, уступок, які вже мала познанська Польща, — сю задачу взяла на себе польська депутація, що при кінці марта і в перших днях апріля прийхала з Галичини до Відня.

Депутація складала ся властиво з трьох сполучених депутацій: львівської, тарнівської і краківської, до котрої прилучив ся лат. епіскоп Вержхлейський з Перемишля з одним лат. перемиським крилошанином Всіх депутатів було около 70 чоловіка; тут були репрезентовані всі верстви польської суспільности почавши від магнатеріі а скінчивши на мужиках, котрих було два; було також кілька жидів. Таким способом зложив ся у Відні формальний польський парламент, котрий заявив себе представником австрійської Польщі і яко такий виступав перед публікою як і перед короною і урядом. (A. Siemiński, Do Braci Polaków. Dz. Nar. 21.)

Пора для депутациі була як найкраще вибрана. У Відні істнувало вправді від 20. марта перше одвічальне міністерство гр. Колловрата з бар. Піллєрсдорфом яко міністром справ внутрішніх, але міністерство се, зложене с самих старих, давно зужитих сил старої сістеми, зовсім не було урядом в справедливім розуміню сего слова. Воно не мало жадної програми ні найменчого зрозуміня своєї задачі, не мало ані спосібности, щоби кермувати рухом революційним, ані відваги до єго побореня. Годі було й думати, щоби се міністерство могло тільки що почавшу ся революцію довести до скорого і щасливого кінця. Особливо в справах внутрішньої політики не було ані ясного пляну ані твердої консеквенціі; все тут залежало від припадку і від того, що принесе хвиля.

Фактична власть була зрештою властиво навіть не в руках міністерства, але в руках національної ґвардіі і леґіі академічної, котрі дуже скоро зорганізували ся і доходили до 60.000 чоловіка і в руках університетської аулі, котра перемінила ся в пенастанно радячу корпорацію, складала ся з разу з самих студентів під проводом студентського комітету, та коли опісля на наради стали в великім числі приходити також не-студенти, перейшла під провід центрального комітету зложеного з депутатів національної ґвардіі, академічної леґіі студентів, і виробила ся в якусь дивну сумішку законодавчої і адміністративної власти, провадила політику, мішала ся нині в справи юстіціі, завтра в справи адміністраціі, критикувала закони, одним словом, маючи на случай потреби в ґвардії і леґіі академічній екзекутівну поміч, робила, що сама хотіла. Побіч неї комітет студентів, хоть не виступав офіціально яко урядова корпорація, мав все ж таки, яко головний осередок усіх імпровізованих народніх властей, дуже великий вплив, тим більший, що само міністерство признало єго формально яко власть. (Gegenwart, Leipzig, Brockhaus 1855, X, 135—145, а також V, 676—740)

Депутація польська мала отже певну підставу думати, що серед хаосу і безголовя, яке тепер панувало в уряді, можна буде зовсім отверто виявити свої задушевні пляни і рішучим, самосвідомим виступом коли на разі не зовсім відірвати Галичину від Австріі — се вже

з огляду на Россію не конче було порадне — то бодай усю законодавчу і адміністративну власть в Галичині загорнути в свої руки. Думка ся була тим більше оправдана, що ціла Австрія видимо розпадала ся: Ломбардія і Венеція була в отвертій революції, Угорщина мала вже своє зовсім самостійне міністерство і лиш особою монарха була звязана з рештою монархії, а Чехи домагали ся рестітуції чеського королівства. Могла отже і польська депутація не лишень домагати ся, але і здобути те саме. А ще ж приняте ей народом віденьським могло лишень осмілити ей *) Гостина ей у Відні була одним великим тріумфом; здавало ся, немов два побідителі, що побороли спільного ворога, зійхали ся, щоби нароскошувати ся своєю побідою і прилагодити ся до дальших ще більших побід. В цілім Відні ні о чім так богато не говорили, як о польській депутації; не було кінця окликам: „Най жиють Поляки! Най жиє польська депутація!“ Всі словянські депутації, котрі були тоді у Відні, загостили до неї.

Депутація взяла ся зараз до серіозної політичної роботи. Виділ вибраний з поміж неї заняв ся уложенєм адреси (автором ей був гр. Лєшок Борковський, Dz. Nar. 80.) і предложив ей 4. апр. повній депутації до затвердженя Депутація була зовсім свідома того, що крок, до котрого вона лагодила ся, буде рішучий, що від него залежить уся будущина революційного руху польського в Галичині. Тож і наради над проєктом адреси були дуже поважні і горячі і тривали весь день 4. апр. від 8. год. рано до 1. по півночи і ще на другий день до полудня. Пункт за пунктом, уступ за уступом розважувано докладно, критиковано і ухвалювано більшістю голосів. „Цікаве справді було розбудженє і розвиток перших початків житя політичного“ — пише А. Семінський до Dz. Nar. — „тут можна було пізнати кождого серце і голову, тут як духи померші вилазили бліді і безсильні але все ще відживаючі давні пересуди, норови і пристрасти; тут ясно показало ся, о скілько ми сильні духом народнім, о скілько ідея, за котру ми стілько літ проливали свою кров по цілім світі і за цілу людськість, за котру нас три рази прибито до хреста, виробила ся в нас, ввійшла в наше житє і стала ся силою; о скілько з другого боку довга неволя мала шкідливий вплив, о скілько вплив наших противників зґанґренував нашу суспільність. Але не бійте ся, брати! думаю, що з того пробного вогню ми вийшли чисті і ясні.“

Мусіла депутація, а бодай ей більшість бути певною свого, коли рішила ся на такий крок, який навіть серед неї самої викликав був сильну опозицію. Крок був рішучий; від него до отвертої революції було вже дуже не далеко. „Найяснійший Монархо!“ — сказано в адресі врученій цісареви на авдієнції д. 6. апр. — „Незвичайні пригоди, котрі наступили одна по другій, змінили всі основи европейськоі політики; в одній хвилі упали сістеми, підпирані такий довгий

*) Про побут і ділане депутації польськоі у Відні дивись Dziennik Nar. 4. 9. 13. 16. 17; A. Siemiński; Do Braci Polaków. Dz. Nar. 21. 22. Deputacyja polska w Wiedniu, Dz. Nar. 32.

час силою багнетів і змаганями найспосібнійших розумів дипломатичних. Виробила ся самостійність народів, против котрої ніщо вже не поможуть найповажнійші декрети і найчисленнійші війська... Частина Польщі, Найяснійший Монархо, котра зістає під Твоїм панованєм від часу нещасливого розшматкованя нашої Вітчини, находить ся тепер в небезпечнім і незвичайно грізнім положеню. Се нас примусило помимо адреси, котру ми занесли до Твого трону 18. марта 1848 р., представити Тобі тепер разом з горожанами округа краківського наше занепокоєне і жадати конечної тепер і як найскоршої оборони від нещастя і терпінь, котрі грозять Твому тронови, Твоїм народам і цілій цівілізації. Ми з положеня нашого насамперед виставлені на них, а сімпатія всіх народів справедливо відчула, що жде нас, здаєть ся, другий раз задача, котру ми вже раз чесно сповнили, задача: станути на сторожі Европи від вриваючої ся до неї неволі і темноти. Розуміли се великі попередники Твої, Найяснійший Монархо! що насиле поділу доконане на народі нашім було великою несправедливістю, а навіть політичним блудом. Від тої хвилі починає ся довгий ряд непорозумінь, переслідувань і ненависти між двова приязними собі давнійше народами: німецьким і польським Від тої хвилі почало підупадати европейське значіне австрійської держави, бо політична сила народів є зглядна, а держава, котра має побіч себе сильнійшого сусіда, стоїть завсігди в другім ряді. Признаємо з подякою, що на конгрессі 1815 р. міністерство Твоє домагало ся направи тих кривд, виділо потребу відбудованя цілої і незалежної Польщі Те, що тодішні обставини утрудняли, можуть нинішні улекшити Не таймо, що се остаточна ціль наших бажань; що для сеї надії готові ми пролити кров, віддати житє і маєток. Ся одна гадка може видобути всі сили народні загріти нас до найтяжших жертв. Зовсім отверто і з повним довірєм, до котрого нас уповажнює патент Вашого ц. к. Величества з 15. марта 1848, де запевнено признанє і пошанованє кождій народности, предкладаємо Тобі наше переконанє ствердженe судом історії і голосом цілої Европи що поділом Польщі р 1772 зістала народність польська знасилувана, що отже в заяві Вашого ц. к Величества, що хочеш народність нашу узнати і шанувати, справедливо бачимо охоту до ухиленя трактатів поділу Польщі."

„Найяснійший Монархо! Коли Тобі дорога цілість трону і щастє Твоїх народів, не отягай ся з словом, котре нас спасти має. Бог вже се слово сказав на небі а Ти его повтори на земли. На се слово мільони рук узброять ся між всіми народами. Голос народа, котрому вільно говорити, є завсігди голосом правди. Трактат віденьський зломаний в цілій Европі Війна здаєть ся неминучою Ми війни не боймо ся, але хочемо заздалегідь до неї прилагодити ся. Коли через кілька віків ми проливали кров нашу за других, то хочемо ві тепер пролити за других і за себе. На голос воскресаючої Батьківщини відозвуть ся серця всіх Поляків. Але Галичина слаба, без війська, без средств до оборони, віддана на ласку першого лішного завоювателя. Щоби отже не стати здобичею ворогів Твоїх і наших, потребуємо Твоєї опіки, хочемо бути в союзі з Австрією і всіми ві народами. Союз сей може завершити ся лиш на підставі щирости і правди, на підставі спільних і від-

повідних часови свобід, як се вже стало ся фактично на Угорщині а особливо в князівстві Познаньськім, близькім нам з походженя, однаковім по минувшині, подібнім умовинами житя. Про имо отже:

„Передовсім о вставову народнього комітету з Поляків, котрі мають загальне довіре. Сей провізоричний комітет має зараз же заняти ся внутрішньою реорганізацією краю на чисто народній основі, бо лиш вона може дати запоруку порядку і супокою і вдоволити жителів; має перевести зараз-же внутрішне впорядковане краю відповідне духови часу і наглячим потребам народа; має уложити плян будучої конституції краю і установити правила виборів до будучого сойму народнього, котрий має заступити місце давнього сойму, вже самим своїм складом безсильного і з самої природи конституційної держави de facto вже неважного і розвязаного; має визначити комісії потрібні для розвязаня всіх повисших питань організаційних, адміністраційних, суспільних; має нарешті в діяльности своїй поводити ся і перевести слідуючі, по части вже в адресі з 18. марта 1848 заявлені жаданя народа:

1) Віддаленє дотеперішніх урядників після потреби узнаної через комітет і обсаджене опорожнених місць людьми краєвого походженя, бо адміністрація народня може складати ся лише з людей, звязаних з народом спільними інтересами і народови прихильних. А теперішні урядники, в найбільшій части наші внутрішні вороги і вороги обіцяної нам конституції, стоять між монархом а народом яко невтомимі проповідники незгоди і ненависти.

2) Зорганізованє ґвардії народньої на найобширшій підставі в цілім краю після потреб, які комітет узнасть відповідними.

3) Військо власне, народне, зорганізоване комітетом, зложене як найскорше з людей краєвого походженя і комендероване людьми краєвого походженя або такими чужинцями, котрі для польської справи прихильні і хочуть їй служити. Першим початком до сего війська мають бути полки рекрутовані дотепер в Галичині, котрі мають як найскорше бути повернені до краю і віддані під управу комісії організаційної визначеної через комітет. А військо, котре тепер находить ся в краю, має бути зараз же завізване до присяги, що доки є в краю, в нічім не буде виступати против польських інституцій народніх, і має бути тимчасом ужите до утриманя порядку і безпеченства по селах.

4) Заведенє польського язика в школах, судах, всіх справах публичних і урядах, а в школах для простого народа в такім нарічю, котре в даній місцевости переважає.

5—11) Як найскорше скликанє народнього сойму після засад конституційних вироблених через комітет, на підставі репрезентації народа без ріжниці кляс і віри; крім свободи печати і знесеної вже цензури також свобода зборів в справах публичних; загальна амнестія для цівільних і військових переступників політичних; публичне і устне судівництво з судами присяжних, до чого комітет має виробити плян і піддати его під ухвалу сойму; зрівнанє перед правом усіх станів і вір; уділенє нових законів громадських для міст і сіл, опертих на як найширших свободах; зміна істнуючої до тепер поганої сістеми поліційної

після засад конституційних, щоби нікого не вільно було самовільно арештувати і переслідувати, але щоби поводжено ся після засад акту „Habeas corpus“.

12) Увільнене дотеперішніх підданих від панщини і повинностей підданських і признане їм власности грунтів підданських є питанем животним а навіть фактом історичним (!) ствердженим з одного боку волею і горячим бажанем дотеперішніх властителів панщини, з другого загальним голосом дотеперішніх підданих. Комітет провізоричний оголосить знесене панщини і признане мужикам власности грунтів рустікальних в цілім краю, а сойм, котрий має бути скликаний, видасть постанови о служебностях, домініях, урбаріальнім податку, впорядкованю посілостей, загалом о умовах, на яких увільнене від панщини і данин переміпити ся має в закон для всіх обовязковий“.

Вичисливши в сей спосіб усі бажаня депутації польськоі, адреса кінчить так: „Всі ті бажаня виражаємо з найсильнійшою просьбою о безпроволочну санкцію народнього комітету. Бо над нами зависли хмари, котрі несуть с собою бурю. Не таімо того перед Тобою, Найяснійший Монархо! Цілий край находить ся в найбільшім роздразненю. Коли б в котрій польській провінції почалась війна, то в Галичині в теперішніх обставинах ніяка сила не вдержить повстаня. З того вийде найбільше нещасте для нас і для Твого трону, Найяснійший Монархо. Галичина розпочинаючи повстанє подвійне, на внутрь і против заграничного ворога, попаде в анархію і стане легкою здобичею ворога. Лишень енергічний, щиро народній комітет з властю адміністраційною і реорганізаційною, зложений з мужів загального довіря, ділаючий під Твоєю опікою, є для нас одиноким способом ратунку, бо лиш він може скоро піднести силу народню, здержати нещасні повстаня. Кождий інчий перехід до свобід конституційних з під панованя урядників, під котрим тепер стогнемо, кинув би нас над пропасть і потряс би сусідні народи. Сповни отже, Найяснійший Монархо. сю просьбу нашу, сповни для щастя Твого трону і Твоіх народів.“ (Dz. Nar. 16.)

На сю адресу, котру голова депутації кн. Юрій Любомірський, против принятого тоді з уваги на здоровле цісаря звичаю, відчитав перед цісарем цілу, відповів цісар, що просьбу депутатів свого королівства галицького приймає з великим уподобанем і видасть розказ, щоби їіх бажаня зараз взято під розвагу, і о скілько вони мають на цілі добро краю, як найскорше їх полагоджено На се князь Любомірський додав, що час наглить, а кожда проволока може бути небезпечна. На тім авдіенція скінчила ся.

Як бачимо, не тільки тон адреси був незвичайно різкий, бо грозив повстанем, але і жаданя депутації виявлені в ній були такі, що не богато ріжнили ся від жаданя цілковитого відірваня Галичини від Австріі. Вся власть адміністраційна мала перейти в руки „провізоричного комітету“, а вся власть законодавча в руки сойму; окреме військо, окремі фінанси, окрема юстіція, так що центральний уряд віденьський не мав мати навіть номінального значіня. Сего власне й хотіла поль-

ська агітація; Галичина і Познанщина мали зовсім відокремити ся від держав, до котрих належали і позістати лишень під протекторатом до тичних монархів, та й то лишень провізорично, поки обставини політичні в Европі не складуть ся так, щоби оба сі краї могли увійти в склад відбудованого королівства польського.

Помимо таких далеко сягаючих плянів, а може навіть власне задля них, різке і сміле виступуване депутації не тілько не натрафило на жадну опозіцію, але противно, приняте було з як найбільшою сімпатією. Передовсім, розуміють ся, серед віденьскої публіки. Цілий Відень вийшов дивити ся, коли депутація ішла до бурґу на авдієнцію; тисячі народа витали еї окликами: „Hoch den Polen, es lebe Polen!“ Стільки сімпаній і поважаня не оказував Відень для жадної депутації, як для Поляків, „dieser Löwen der Freiheit“. Коли депутація по цісарській авдієнції завернула до академії, вийшла против неї на Ґрабені депутація молодіжи університетьскої з польською хоругвою, украшеною лавровим вінком; один із членів депутації взяв еї в руки і ніс перед депутацією серед шпаліру ґвардії народньої і невтихаючих окликів публіки. Перед Leseverein'ом вивісили хоругов німецьку; депутація наближила ся до неї і доторкнула польською хоругвою хоругов німецьку серед окликів: „Dies sei der Bruderkuss der polnischen und der deutschen Nation!“ В залі академічній мали Юрій Любомірський і Бесядецький промови до академиків, на котрі відповів іменем академії один студент Потім академики взяли хоругов польську, злучили еї з хоругвою німецькою і вийшовши з залі на галерію кликнули одноголосно, розмахуючи хоругвами: „Jetzt sind wir stark genug“ і „Hier wird sie gut vertheidigt!“ Подібні сцени були також на політехніці.

Сі докази сімпатії були зрештою в тодішній хвилі, т. є. в перших днях революції, зовсім природні. Обі сторони добивали ся того самого: єдности державної. Німці сподівали ся, що серед почавшої ся колотнечі революційної дібють ся єдиної німецької держави, і радо би були відступили Полякам за те Познанщину і Галичину, бо Поляки в даній хвилі були їйх *природними союзниками і виступаючи рівночасно з ними* до боротьби ломали відпорну силу двох найсильнійших монархій, від котрих німецькі краї належало прилучити до німецької держави, а що найважнійше, перегороджували собою дорогу россійській інтервенції, бо Россія всю свою силу мусіла би звернути против польської революції. Не диво отже, що стремління польської депутації найшли такий сімпатичний відгомін серед німецьких патріотів у Відні.

Депутація була зовсім задоволена зі свого поступка. „Честь і гордість народня були в цілім нашім поступуваню єдиним нашим провідником... Ми сповнили одну часть нашої задачі, як самі, дорогі брати *осудите, прочитавши нашу петіцію. Осудить сей крок пізнійше історія* наша“ писав до Dz. Nar член депутації А. Семінський. І коли вже сі прояви сімпатії з боку публіки мали при тодішніх обставинах дуже велику вагу для плянів польської агітації, то ще важнійше було те, що й декотрі політичні сфери в Австрії брали цілу справу дуже серіозно і вважали відбудоване Польщі не лишень яко річ справедливу і можливу, але навіть яко таку, для котрої Австрія в власнім інтересі повинна

причинити ся поважною жертвою, зрікаючи ся для неї Галичини. Ба, Польща, хоть іще не відбудована, почала навіть уважати ся силою, з котрою треба заздалегідь ввійти в дружні відносини, постарати ся о союз із нею, щоби може уряд пруський не випередив в тім Австрію. „Довідуємо ся“ — писала зараз на другий день по авдієнції Wiener Zeitung з 7. апр. ч. 94. — „що король пруський складає князівську корону познанську і відступає Познань. Зречене се можна б уважати почином реставрації Польщі, що могло би Фрідріха Вільгельма зробити божищем Польщі як і Німеччини.. Таке поступуване було би може лицарське, але не є політичне Поляки певне не заспокоять ся відступленем Познаня, але разом з Европою зажадають скорого, цілковитого відбудованя своєї батьківщини. Вони ніколи не забудуть, що Фрідріх Великий, творець політики заокруглюючої, перший загадав поділ Польщі і гадку сю перевів; що єго наслідник, хоть конституцію 3. мая 1791 урочисто ґарантував, зараз же опісля, скоро лиш обставини змінили ся, оголосив єї яко якобінську і подав руку до другого поділу нещасливого краю; вони завсігди памятатимуть, як то в 1831 році россійські війська при помочи інженерів пруських переходили через землю пруську, щоби з заду напасти на геройську армію польську. Далеко більше Польща поглядає на Австрію, котра лиш з відразою руку подала до першого поділу; слова Марії Терези на віки живуть в історії; на Австрію, котра з другого поділу нічого не взяла; на Австрію, католицьку державу з численною людністю словянською. І справді Австрія відповість на поклик Польщі, а відбудованем єї довершить діло високої справедливости і мудрости політичної і доступить розрішеня за великанську новожитну провину против права народів. Відомо нам добре, що сильна в Польщі партія найзнаменитших людей виділа давнійше єдиний ратунок для будущої своєї батьківщини лиш в сильній спілці з політикою австрійською. А хоть і ся партія по страшних пригодах 1846 року мусіла замовкнути, то все ж таки Поляки не будуть в серцях своїх чути ненависти до Австрії освобожденої, бо сістема, під котрою вони враз з Австрією стогнали, упала, а свобідна Австрія принесе свободу і Польщі. Не буде вона бояти ся війни з Россією для такої великої цілі, бо буде сильна союзом з Польщею і сімпатіями Европи. Марія Тереса проливала сльози підписуючи перший поділ Польщі; єї правнук добросердечний Фердінанд відбудує Польщу, а єго память буде благословитись в Польщі і в Австрії; як зруйноване польської річипосполитої навело на Европу цілу хмару нещастя, так славний акт з 15. марта поклав підвалини до відродженя Польщі і Австрії і приднає тяжко покривджений нарід, знасилуване право людськости і народів. Відбудоване Польщі запевнить великій части світа тривкий супокій, а Австрії союз з великодушним, вдячним народом, а се більше ніж всілякі інчі способи утвердить істноване монархії австрійської. Числова перевага австрійських Словян над Німцями зменшить ся вправді о 5 міліонів, але ж через се як раз скріпить ся елемент німецький; а через своє внутрішне скріпленє монархія буде могла сю більше поверховну як справдішню утрату винадгородити собі в інчий спосіб.“

Що сей голос Wiener Zeitung не був голосом без ваги, але доволі вірно представляв гадки тодішніх політиків австрійських, доказує факт, що граф Монтекукколі, президент шляхетського сойму (станів) долішньої Австрії заявив делегатам шляхетського сойму галицького, що „доля Галичини може незабавки зовсім змінити ся, бо парляментъ франкфуртський порушив справу відродженя польського королівства“ (Ркп. Оссол. 2945, стор. 39), а депутати шляхетських соймів Австрії, Стирії і Морави заявили підчас своїх нарад д. 12. апр. протоколярно свої сімпатії для проектованого відбудованя Польщі. „Галичина“, — каже їйх заява — „частина Польщі, після загального признаня безправно набута, з людністю майже зовсім словянською, стремить до сполученя з тими частинами, котрі Россія і Пруси собі присвоїли. Не може бути задачею Австрії, — придавлювати се велике народне стремлінє Поляків.. Але поки зможе повстати незалежна Польща, треба, щоби під рукою сильного уряду конституційного насамперед загоїли ся рани завдані краєви кривавими пригодами (1846 р.) і голодом. В сій хвилі сама навіть Галичина не може хотіти відорваня від Австрії, бо се викликало би нові нещастя, але і Австрія повинна пізнати, що природна точка гравітаційна політичного житя Галичини не лежить у Відні. Вже тепер покутуємо тяжко в Італії, щось-мо не тямили про се право природи, після котрого части великого народа стремлять злучити ся в одну цілість. Чи ж маємо ждати, щоби і в Польщі повстанє знищило наші ілюзії? Ні! дбаймо лучше про те, щоби Галичина яко край нам приязний, легально і супокійно виступила зі складу австрійськоі держави, коли під славним і могучим іменем Польщі має стати нероздільне конституційне королівство. Лиш таким способом можна відвернути від Австрії грізну небезпеку, направити тяжку кривду вдіяну Польщі, а заразом утворити сильний пост против напору абсолютізму... Ціла Галичина повинна так як Угорщина бути уконституована як окреме королівство, щоби крім монарха не мала з ічними провінціями Австрії нічого спільного. Очевидно також, що як Галичина так і Ломбардія мають бути на завсігди виключені від репрезентації в парляменті австрійськім.“ (Dz. Nar. 31.)

Ба навіть члени цісарськоі родини заявляли свої сімпатії для відбудованя Польщі. По авдієнції у цісаря удала ся депутація також до архикнязя Йогана, найпопулярнійшого тоді члена цісарськоі дінастії, будучого Alter-ego цісаря і управителя німецькоі держави, вручила єму один примірник адреси і просила єго, щоби причинив ся до скорого наданя жаданих свобід. Архикнязь відповів депутації: „Будьмо отвертими! Моя бабка і король Фрідріх згрішили поділивши Польщу. Поділ той, се найбільше нещастє Европи; від тоі хвилі пропав супокій і ретельність в Европі а почало ся торгованє народами. Се нещастє не мине доти, доки Польща не стане назад незалежною Незалежність Польщі — річ конечна і природна“.. На представленє депутації, що Галичині і Австрії грозить від Россії і панславізму велика біда, відповів архикнязь, що се єму відоме, що отже для того конечна осторожність, бо Россія може в першій хвилі заняти Галичину і Польщу

150.000 війська. Коли ему депутація сказала, що для скріпленя Поляків треба їх конче увільнити від панованя бюрократіи, сказав, що він сам дуже добре знає, кілько шкоди урядники державі роблять і уважає їх яко нещасте Австріи, що він не лиш яко німецький патріот, але яко чоловік найщирійших гуманних засад тепер, коли має уста розвязані, буде говорити і коли его уряд запитає в справі польській, освідчить ся в дусі тих самих засад (Dz. Nar. 32.)

Так отже перенесена з душної галицькоі атмосфери, де ві давили строгі поліційні міри губернатора, на вольний віденьський грунт, в сприяючі ві розвиткови політичні обставини, польська пропаганда від разу розправила крила. „Тут у Відні павіть в цісарських кімнатах вільно нам бути Поляками, вільно безкарно признавати ся до того, що ми Поляки і що ними бути хочемо; а на землі нашій ледви зітхнути вільно до свободи, ледви признати ся вільно до імени польського. На милого Бога, отворіть людем очи; сістема, котра упала в Відні, істнує ще у Львові“ пише один член депутаціі до Dz. Nar. (Ч. 17.). І справді, аж у Відні польське питанє з питаня провінціального виросло на питанє загально-державне, ба навіть міжнароднє. Се мало очевидно і свій невигідний бік, бо Польща розділена була між трьома великими державами, мала отже трьох могучих противників, котрих зовсім не легко було поборотн. Але в хвилі, котру описуємо, обставини навіть і з сего боку складали ся так, що бодай один, коли не два в сих противників стояли по стороні польської пропаганди, через що очевидно шанси польські в евентуальній війні значно поправляли ся. За те з другого боку, поставивши себе на становищі між народнім, польська пропаганда мала ту неоцінену користь, що, як ми бачили, втягала в свій інтерес усі як австрійські так і заграничні круги революційні, через що сила ві незвичайно піднімала ся і для офіціальних сфер ставала тим грізнійшою.

А в міру того росла також ві аґґрессівність. Се вже ясно видко по великій ріжниці між адресами з 18. марта а 6. апр. В порівнаню до сеі остатньої адреса з 18. марта виглядає дуже блідо і покірно; на ній відбив ся ще той вплив, під яким галицьким Полякам доводилось жити в 30. і 40. роках, і хоть посередно відбила ся ясна свідомість тих перешкод, з якими польська справа в Галичині мусить бороти ся. І справді автор ві, Франц Смолька, слабо вірив в заграничну поміч для польської справи, а вже зовсім не вірив і навіть усіма силами противив ся всяким повстанським поривам в Галичині, бо не вірив в можливість повстаня без уділу простого народа, а знав, що простий народ в нім ані тепер ані навіть в далекій будущині участи не візьме. (Widmann, Fr Smolka, 102—116.) За те як розгуляв ся автор адреси з 6. апр., граф Лешок Борковський! Зараз пізнати, що адреса писана була не в Галичині серед реальних обставин галицького публичного житя, але у Відні, серед побідоносного революційного гамору, серед котрого понура галицька дійсність здавала ся такою дрібною і маловажною!

Але і в самій Галичині відбила ся тодішня розмашистість польської пропаганди. Так в Кракові*) ще 28. марта завязав ся був комітет народній, котрий однакож цілу свою діяльність ограничив на тім, що видав відозву і вибрав депутацію до Відня, а далі на просту заяву старости бар. Кріґа, що не може позволити на дальші наради, завісив свою дальшу діяльність аж до повороту депутації з Відня. Ся покірна уступчивість змінила ся однакож від разу, скоро з Відня почали приходити веселі відомости і Краків віджив під впливом найіхавших емігрантів. Д. 5. апр. не чекаючи навіть на поворот депутації з Відня комітет з 28. марта, що перед Кріґом обовязав ся був чесним словом нічого не робити, розвязав ся, а нарід краківський зійшовши ся в кількатисяч в салі Новодворській вибрав новий комітет по части з членів попереднього, по части з поміж емігрантів, між ними Леона Зенковича; комітет сей через окрему депутацію устами емігранта Зенковича заявив старості, що важні і наглячі обставини вимагають урядованя комітету, котрий має сповнити те, до чого уряд в сих часах зовсім неспосібний, а іменно: забезпечити права польської народности і дбати про те, щоби обі народности живучі на одній землі (польська і німецька) не мали потреби ненавидіти ся і кров свою проливати, але щоби бороли ся разом *против спільного ворога — Москви; що теперішній уряд найіздничий* не може знати всего, що загрожує супокоєви і внутрішньому безпеченству; що може настати хвиля, в котрій усі заходи теперішнього уряду не підпирані волею і силою народа окажуть ся даремними а єдиним органом і діячем в теперішніх часах для забезпеки порядку і супокою *публичного може бути лиш власть поставлена волею народа* і посідаюча єго повне довіре, якою є власне вибраний комітет. Староста зараз же затвердив сей комітет і позволив єму провадити свою діяльність в намічених цілях і дусі, а опісля затвердив єго 13. апр. також міністер Піллєрсдорф. Так добив ся Краків того, чого Львів не міг добити ся: *самостійного, через міністерство затвердженого комітету.* Позволив уряд також на приїзд емігрантів з за границі, а наплив їх був такий великий, що осібна депутація зложена з жителів Кракова і емігрантів зажадала у Відні окремої для них субвенції з фондів краєвих і уформованя з них окремого народнього польського війська, а емігранти Зенкович і Трентовський в промовах і осібних відчитах яко єдину ціль польського руху представляли отверто освободженє ц і л о ї Польщі.

У Львові вже сам виїзд депутації польської до Відня сильно підняв духа опозіційного, котрий, як ми бачили, і тут як у Кракові з разу був доволі смирний, бо польська пропаганда сподівала ся дійти до своєї ціли в порозуміню і за дозволом уряду. Тепер же неуступчивість гр. Стадіона з одного, а підростаючі з кождою днином шанси польської пропаганди з другого боку викликали також у Львові острий

---

*) Диви ся: Газета Rada Narodowa, 1848. Ч. 1. Z Krakowa — далі: Зенковича Wizerunki polityczne IV. Sprawy krakowskie w 1848 roku: I. S wozdanie korespondenta Demokraty polskiego, стр. 151—156; II. Sprawozd ne komitetu narodowego krakowskiego, стр. 160—186.

і завзятий тон, котрий в тій мірі, як надходили до Львова відомости з Познаньщини, Франкфурта і Відня, чим раз більше ріс і піднимав ся. Видно се стало зараз з того, як верховодячі сфери польські у Львові віднесли ся до першого кроку губернатора, щоби стремління польські утримати в границях провінціальної, а по крайній мірі тісно-австрійської справи і зредукувати їїх а з ними й увесь рух революційний в Галичині до як найменчих розмірів Д. 4. апр. запросив гр Стадіон пробуваючих на той час ві Львові членів шляхотського сойму галицького (Станів) на 5. апр. до себе і візвав їїх. щоби відповідно до запросин гр. Монтекукколі, президента сойму Долішньої Австрії, вибрали з поміж себе двох делегатів до наради враз з делегатами інчих шляхотських соймів австрійських: 1) над відповідними способами в ціли побільшеня участи четвертого стану в нарадах шляхотських соймів; 2) над потрібними змінами і поправою законів муніціпальних і громадських*). Але на внесене гр. Олександра Фредра поперте через Тадея Василевського зібрані члени (числом 94) освідчили ся помимо енергічної опозиції губернатора за тим, що стоять на грунті адреси з 18. марта (адреси з 6. апр тоді ще не було) а делегати, коли би зістали вибрані, заявити мають на будущих нарадах у Відні рішучо, що вибрані лишень через приватних людей не мають права репрезентувати краю і забирати в его імени голос, бо по мисли адреси з 18. марта о справах публичних може рішати лиш сойм галицький скликаний на підставі всенародньої репрезентації всеї галицької людности. Навіть ся ухвала показала ся декому за мало рішучою, бо перед виборами депутатів кн. Людвік Яблоновський враз з 9 політичними приятелями відмовив зібраним у губернатора членам шляхотського сойму права вибору делегатів і вийшов з залі. З вибраних 3 делегатів гр. Тит Ділушицький зовсім не приняв вибору, заявивши на скликаних ad hoc публичних зборах, що супроти адреси з 18. марта він не має права приймати сей вибір. Другі ж оба вибрані делегати, князь Лев Сапіга і Маврикій Краінський заявили разом з вибраним через місто Львів делегатом І Чайковським осібною відозвою з 6. апр., що не вважають себе покликаними до полагодженя справ, над котрими у Відні мають вести ся наради, і стоять рішучо на становищі адреси з 18. марта, від котроі ні за що не відступлять. А прийіхавши до Відня заявили графови Монтекукколі, що з причини внесеної через депутацію польську адреси з 6. апр. зовсім не можуть брати участи в нарадах делегатів станових (Kraiński, Zbiór materyałów стр. 38. 39. Ркпс. Оссол. ч. 2945).

За сею першою невдачею гр. Стадіона, котра вже тим самим була дуже великою, що походила від найконсерватівнійшої частини польської суспільности, наступила швидко друга, далеко більша. Д. 12. апр. оголосила урядова Gazeta Lwowska (ч. 44.) на підставі цісарського рішеня скликане на 26 апр. станів королівства Галичини на надзвичайний сойм в ціли наради над предложенем що до більшої участи в соймі тих підданих, котрі до тепер мали в нім лиш ограничену участь і що

*) Диви ся: Gazeta Lwowska 1848. ч. 42; Dziennik Nar ч. 14 15. 18.

до зміни і поліпшеня законів муніципальних і громадських. Сойм сей вже тепер мав бути побільшений значним числом нових депутованих з міст (12 зі Львова, 26 з інчих міст, і 23 університету). До сойму сего губернатор очевидячки привязував дуже велику вагу. Він все ще сподівав ся, що удасть ся єму польський революційний рух утримати в своїх руках і повести єго дорогою для держави нешкідливою. „Коли нова конституція державна — писала Gazeta Lwowska — має спочивати на безпечній підставі і становити міцну і трівку будову, в котрій всі інтереси монархії і поодиноких єї частей знайшли би забезпеку, то повинна опирати ся на дійсних потребах краю і єго жителів і розвивати ся органічно з істнуючих інституцій. Справа нового впорядкованя держави повинна почавши від найнизших фундаментів державного організму навязувати до істнуючих порядків, змінювати їйх відповідно до потреби нового часу і переміну сю перевести без насильних і руйнуючих потрясень... Тою дорогою органічної переміни хоче також уряд поступати, забираючи ся до реформи інституцій старої сістеми і розпочинаючи своє ділане від інституцій, котрі становлять основу державного устрою; в тій цілі покликує на наради не лиш дотеперішніх представників краю, але також і тих, котрі через свою інтелігенцію і знане краєвих відносин дають запоруку основної, для інтересів краю користної реформи.“ (Gaz. Lw з 14. апр. ч. 45.).

Може бути, що як би уряд зараз в перших днях революційного руху в Галичині здогадав ся був скликати сей сойм, то був би приєднав собі і керманичів руху і утримав цілий рух в пожаданих границях. Адже ж сама адреса з 18. марта на самім вступі жалувалась, що сойм сей від 2 літ не був скликаний. A Dziennik Narodowy ще в ч. з 4. апр. заявив був у вступній статі, що перепровадити цілий край до житя конституційного на дорозі легальній є обовязком Станів краєвих, бо лиш вони до тепер суть органом легальним признаним від уряду і повинні бути посередником і керманичем краю. „Користаючи зі свого легального положеня повинні Стани відозвати ся до трону в той спосіб, що від хвилі оголошеня нових інституцій не признають собі компетенції до завідуваня краєвими справами і просити, щоби відповідно до тих нових інституцій уконституоване було нове тіло, котре би було справедливою репрезентацією цілого народа. Поки справа введеня конституційного житя в нашім краю не буде в такий іменно спосіб поставлена, доти не зможемо зробити ані одного кроку наперед. Лиш виділ становий може тут зробити почин і належало би бажати, щоб зробив те, що вже давно був зробити повинен! Лиш виділ становий може з урядом конституційним навязати нові відносини, уложити програму дальшого поступованя і улекшити в такий спосіб нелегкий перехід із давнього положеня до нового.“ (Dz. Nar. 10.).

Що гадка ся, коля б була скоро поставлена і переведена, могла справді статись популярною, доказує ще й той дальший факт, що навіть тепер, по оголошенім скликаню сойму міродайні сфери польські розділили ся на дві партії, з котрих одна була против сойму, друга за соймом (Kraiński. Zbiór materyałów... стр. 45, 46.). Так один із членів сойму, котрий підчас нарад у губернатора д. 5. апр. не хо-

тів навіть приступати до вибору делегатів на нараду Станів австрійських, значить, стояв в опозіції до губернатора, оголосив в надзвичайнім додатку до Gaz. Lw. письмо, в котрім каже, що спокійним своїм поступуванєм по 15. марті Поляки заявили ся за переходом з уряду абсолютного до уряду конституційного способом легальним; отже і перший крок в тім переході т. є. ухвалене закона виборчого до народнього сойму не інакше як лиш легальним способом повинно бути переведене. „А іншого легального способу не маємо, як лиш наш дотеперішній сойм, в котрім хоть не всі суспільні верстви, але всеж таки духовенство обох обрядів, академія, стан магнатів, шляхти і міщан львівських є репрезентовані; сей сойм, коли би зійхали ся всі ті, що мають право до него належати, складати ся буде найменче з 500 осіб, а при теперішній свободі провадженій інтелігенцією писателів, уложить певне провізоричний закон виборчий до нового сойму, відповідаючий духови часу і бажаням народа...“ (Gaz Lw з 19. апр. Nadzwyczajny dodatek до ч. 47.).

Але справедливо каже Країнський, що австрійський уряд до остаточних рішень в принціпіальних реформах приступав звичайне — за пізно. Так було і тут. Рішенє, котре в перших хвилях революції стало би може було популярним, тепер, по врученю цісареви адреси з 6. апр. керманичі польского руху приняли як формальну провокацію, як маневр, щоби обійти жаданя сеї адреси і зробити їх безпредметовими. Маневр сей викликати мусів тим більше роздразненє між Поляками, що рівночасно друга чеська депутація добила ся майже без заходу всего, чого жадала. На другу петицію чеську міністерство призволило д. 12. апр. на всі жаданя національної чеської партії. Чехи мали дістати архикнязя Франца-Йосифа на намістника і самостійні центральні уряди в Празі. Для найблизшого сойму видано окреме, для чеської народности дуже користне право виборче, а всі чеські крайі коронні мали ввійти до свіжо відновленого чеського королівства. Таким способом Чехи стали зовсім самостійні так як Угорщина (Gegenwart X, 143.).

А тимчасом Поляки, мов на сміх, на всі жаданя адреси з 6. апр. дістали циркулар губерніальний скликаючий давній шляхотський сойм галицький! Ясна річ, що на таку провокацію обурені Поляки відповіли з свого боку також провокацією.

Зараз же дня 16. апр. видала депутація польська відозву, в котрій між іншим каже, що „скликане давнього шляхотського сойму є очевидно звернене до роздвоєня і спараліжованя всякої між нами (Поляками) єдности, котра є єдиною можливою підставою організації нашого (т. є. польського) народа на дорозі легальній. Будьмо отже консеквентні в сім першім нашім політичнім кроці! Ми подали адресу; ждім отже на відповідь, уоружім ся силою мисли і духа і не даймо собі накидувати форм, котрі би не випливали з потреб нинішнього часу і волі цілого народа. Сойм такий, якого оголошене читаємо в Gaz. Lw., був би з нашого боку очевидним безсенсом політичним. Депутація... промовляючи в вашім імени каже те, що ви самі мислите і чуєте. Саля соймова може бути прилагоджена, але чи хто між нами або вами сумнівае ся, що вона остане порожна?“ (Dziennik Nar. ч. 27.).

Але властивою відповідю на скликане сойму було завязане „Ради Народової“, котра своє заложене оголосила в відозві: „Rada narodowa mieszkańcom obwodów galicyjskich pozdrowienie braterskie!“ з 15. апр. 1848. „Зібрані в великім числі на дни 13. с. м. обиватели-дідичі, обиватели міста Львова і молодіж академічна“ кажеся відозва — „викликали 22 імен людей, котрих тимчасом поки на дорозі легальній будуть могли наступити вибори наділяють повним довіром і поручають йім тим самим діланє всего, чого добро краю вимагає і теперішнє положенє позволяє, а передовсім всего, що мають поперти адресу з 18. марта і поданє депутації. Покликані таким сильним голосом порозуміли ся д. 14. апр., а зважившись перед дозволом цісарським жаден комітет не може брати на себе ділань адміністраційних, а ділання законодавчі нікому іншому не прислугують лише зібраному в сойм народній народови, то покликані ограничують ся лиш на ділання, котрі мають на цілі зсумувати опінію публичну, вияснити сі через висліджене не лиш у місті Львові але в цілім краю і таким способом сполучити всі проміні житя народнього у одно огнище, а опісля надати ему ціху практичну і одностайну. Покликані приймаючи отже завізване признають, що в теперішнім положеню прислугує йім лишень голос дорадчий, голос виявленя опініі публичної при можливости висліджения сі і приймають назву Ради Народової.“ (газета Rada Nar. 1848. ч. 1.),

Щоби розвинути свою діяльність Рада Нар. постановила видавати щоденну газету під назвою „Rada Narodowa“, котра, „яко орган не якоісь поодинокої партії, а тим менче якої поодинокої особи, але яко орган соборної, всі народні елемента репрезентуючої громади, буде немов би урядовим дневником опініі публичної. А щоби ту загальну опінію тим докладнійше зрозуміти, порозуміє ся столична громада з подібними громадами кореспонденційними ві всіх містах окружних, котрі в своїх округах мають бути тим самим огнищем опініі і морального впливу, яким головна редакційна громада хоче бути для столиці, а через порозуміне з громадами провінціальними, для цілого краю. Через таке всесторонне порозуміне найдуть поодинокі місцеві справи голос і відповідну поміч в нашім центральнім огнищі опініі народньої, а всі справи загальні, задля столичного, центральному урядови краєвому рівнорядного положеня Ради Народової, яко найбільше тійже Раді приступні і зрозумілі, найдуть собі певну дорогу до розширеня в найдальші сторони. Приймати отже буде Рада Народова всякі донесеня, жадания помочи, справозданя з ділань обивательських на провінціі, а з свого боку буде подавати найновійші відомости з столиці, з краю і з заграниці. Становище Ради Нар. се становище найсильнійшої охорони краю і потреб народніх перед урядом і против усіх змагань реакційних, шкідливих добрій справі Рада Нар. виходить з адреси з д. 18. марта і з поданя депутації польської д. 6. апр і буде бороняти і дальше розвивати всякі наслідки, що впливають з тих адрес“ (тамже). В тій ціли має в кождім окружнім місті бути викликана, по можности в дорозі виборів, окружна Рада народна з 7 членів з усіх верств суспільних, котра стояти має в органічній звязи і неперервній кореспонденції з центральною львівською Радою і постуиати після сі програми; кожда Рада

окружна має право вислати з поміж себе одного члена до головної Ради у Львові для піддержаня взаімних зносин. Рада Нар. має улекшити і прискорити утвореня гвардії народової і заняти ся призбиранем фондів на покритє своїх „видатків кореспонденційних“ і на запомогу для прибуваючих еміґрантів“ (тамже).

Одним з перших ділань Ради Нар. був протест против скликаного на 26. апр. сойму шляхотського. „Хто приступив до обох адрес, той тим самим мусить уважати скликаний сойм яко неважний, яко de facto розвязаний“ — каже ві відозва з 20. апр. „Хто би обивателям покликаним до сойму радив брати в нім яку небудь участь, той би став у суперечність із самим собою. Само навіть зібранє і уконституованє сойму, хоть би лиш в тій ціли, щоби ухвалою соймовою узнати некомпетенцію сойму до яких небудь ділань, противить ся засадам адрес, котрі узнали сойм яко de facto розвязаний, отже не істнуючий, отже не уповажнений не лиш до жадного діланя, але навіть до зібраня. Воля народа в державі конституційній обявляє ся справедливо лиш через збори репрезентаційні, зложені з незалежних обивателів краю, вибраних своїми земляками на підставі загального права виборчого, котре лиш певний вік і добру славу повинно увзгляднити. В часах переходу з під абсолютного уряду під конституційний для браку права виборчого воля народа обявити ся може лиш через комітет реорганізаційний, зложений з людей маючих загальне довірє і покликаних голосом публичним. Через такий комітет обявить ся також воля народа що до провізоричного права виборчого, на котрого підставі збере ся будучий сойм конститууючий. Само вже зібранє обивателів на сойм скликаний оголошенем з 11. апр. в якій небудь ціли могло би збудити підозрінє, що вони не прихиляють ся до засад і просьб обнятих обома адресами. Підозрінє таке могло би некористно вплинути на остаточне рішенє монарха. Однодушна згода всіх обивателів усякого стану і віри на обі адреси буде як раз їх найсильнійшою підпорою.“ Повинні отже всі завізвані на сойм, чи то кождий з осібна чи в менчих або більших кружках заявити на письмі, і заяву сю там подати, відки одержали візванє на сойм, що по адресах з 18. марта і 6. апр. не почувають ся в праві збирати ся на сойм, а крім того яко найсвятійший обовязок кождого з осібна і всіх разом уважають: вистерігати ся всего, що би хоть з далека могло виглядати яко відступленє від засад і просьб поміщених в обох адресах“ (Rada nar. ч. 3.).

Ся відозва Ради Нар. мала тим більший вплив, що вона в кількох днях була вже зовсім зорганізована, поділила ся на виділи і секції, зорганізувала свої фінанси, вступила в тісну звязь з завязавшими ся окружними Радами, і справді хоть не de jure але de facto узнана була в перших часах свого істнованя яко формальна власть національна, котрій кождий Поляк без опору піддавав ся. Не було отже й сумніву, що відозва ся осягне свою ціль, і що загалом в кождій інчій справі вистарчить оголошенє якоі небудь „Ради“ вимірене против урядовим роспорядженям, щоби діяльність цісарських урядів в значній мірі або зовсім спараліжувати.

Була тут однакож ще одна обставина, котра се нове огнище польської пропаганди робила для уряду і держави справді грізним. Саме в той час, в половині апр., почала зїздити ся до Галичини польська еміграція з Франції, поділена зрештою на всілякі партії Перші явились члени „Централізації“ польського товариства демократичного еміграційного з своїм начальником Гельтманом. Ся партія була найбільша числом і своїм несупокійним поступуванєм найбільше завдавала клопоту Вона впихала ся всюди де могла і де виділа користи для себе. Вона обаламутила від разу Раду Народову, втиснула ся між академічну леґію. А хоть тут пізнійше не мала явних приятелів, то потайним способом в-одно єї підбурювала. Кинула ся також до завязуваня всіляких товариств, а се все в тій ціли, щоби сили народа польського так поділити, щоби з них лиш вона могла користати. Завязала отже товариство Братів милосердія, Братів справедливости, товариства офіціялістів, ремісників, льокайів, фірманів і робітників і сими товариствами заполонила всю польську суспільність. Окрім того навязала скрізь по цілій Галичині відносини, щоби мати вплив на всі гвардії народові, що почали в краю творити ся, і на всі міста Друга партія еміграційна була чисто демократична, без начальника, тиха, смирна. бідна, котра, як казала, прийшла до Галичини думаючи, що буде тут потрібна, і до нічого мішати ся не хотіла, поки би єї сам край не покликав і не сказав їй, що має робити В ній були люде практичні і з висшим образованєм. Покинули який хто мав заробіток у Франції і прийшли, як думали, на поміч краєви. Не мали начальника як централізатори, котрі їх не лиш ненавиділи. але де могли то їм шкодили. За те Гельтман мав с собою всі власти: начальника цівільного уряду, бувшого предсідателя Радомського, начального предводителя оружної сили, полковника Бабінського, шефа штабу і всіляких інчих наперед вже іменованих урядників цівільних і військових; сам Гельтман старав ся о їх харч, о помешканє для них, о заплату і всі вони були від него залежні. Третя партія була арістократична, невелика числом, котра відбирала свої інструкції з Франції. Члени єї сиділи по заможних домах панських і держали себе тихо і супокійно. Четверта партія була партія військова або Рибінського, а прислав єї генерал Рибінський лиш в тій ціли. щоби переконати ся, чи він не міг би стати начальником повстаня викликаного в краю. Ся партія не любила всіх інчих партій, а особливе Централізацію.

Те що діяло ся у Львові, діяло ся також у Кракові, де Централізація майже все загорпула під свою власть. Але найбільший рух був в Познаньщині, де комітет утворений разом з арештантами випущеними в Берліні, з Мерославським на переді, порушував усіх, формував військо, до чого вразу заохочував також уряд пруський. На повстанє Познаньське числили Ради львівська і краківська; а як в князівстві Познаньськім з рамене Централізації начальником повстаня був Мерославський, так в Кракові на начальника призначений був Висоцкий, а у Львові, де кождої днини прибувало значне число еміграції, котрою верховодив Гельтман, находили ся при нім всі ті, що підчас повстаня призначені були на начальників уряду і війська. Гельтман швидко

дізнав ся, що більшість опінії не була за ними, що нещасні пригоди 1846 року і попередніх літ приписувано їім і що їіх до служби публичної лиш тоді хотіли приняти, коли їіх буде потрібно. То ж і він і его приятелі розголошували зразу, що прийшли лиш в тій ціли, щоби служити народови, що не будуть нічого робити без его призволу і будуть супокійно ждати на его розкази. Але потайно агітували між всіми верствами польського народа, намагали ся особливо приєднати для себе молодіж академічну, хотіли все і всіх загорнути під свою власть. А коли їіх запрошено на засіданє Ради Народової, котра їіх публично приймала, то там вже Гельтман виразно і публично заявив, що прийшли вони з краю, в котрім за кількалітнього свого побуту назбирали стілько відомостей і практики ві всіх справах політичних, що яко досвідчені своєю радою і світлом будуть помагати народній справі. І від тоі днини ціла Рада Нар була під впливом Централізації, котра всілякими способами і під всілякими покривками нею кермувала, справи краєві баламутила а потайно старала ся весь край загорнути в свої руки, щоби опісля викликати повстанє і втягнути до него також крайі з під россійського панованя (Wybranowski, Pamiętniki, Lwów 1882, I, 360—364).

Годі сказати, що уряд не бачив того небезпеченства, яке єму грозило з боку организуючої ся в сей спосіб польськоі пропаганди Ні, він его добре бачив, і в своім безголовю і непорадности може навіть бачив его більшим, як воно справді було; але без грошей, без енергічного керманича, без приятелів, придавлений невідрадним для него розвитком революції в Угорщині, отвертим бунтом в Ломбардо-Венеції, до котроі мусів висилати всяке військо, яке лиш міг захопити, загрожений революційними елементами в Відні і в Празі, бояв ся він стати сам-на-сам до отвертоі, рішучої боротьби з революційною польською пропагандою в Галичині, щоби і з неі не сотворити собі другої Ломбардо-Венеції і не довести держави до цілковитого розкладу. Він о скільки міг отягав ся з рішучим словом і як міг проволікав відповідь на польську адресу з 6. апр., то заслонюючи ся перед напираючою енергічно польською депутацією браком інформації від губернатора Стадіона, то спроваджуючи діскусію з нею на всякі можливі і неможливі геми, аби лиш внеднати собі кілька день проволоки *), поки може який щасливий припадок не принесе ратунку.

Але довго зволікати годі було, бо противник не був такий непорадний як міністерство і не показував найменчої охоти позбути ся для вигоди держави того користного положеня, яке єму в тодішній хвилі давали політичні обставини. Та й само міністерство бачило, що конецькінцем треба буде зважити ся на якесь рішуче діло, щоби який несподіваний поступок противника не заскочив его несподівано і не звалив

*) Диви ся: Rozmowy deputacyi polskiej z ministrami w Wiedniu. Rozmowa z p. Fiquelmont — Pierwsza rozmowa z p Pillersdorfem z dnia 10 kwietnia. — Druga rozmowa z Pillersdorfem z dnia 11. kwietnia — Trzecia rozmowa z Pillersdorfem z dnia 14. kw. (Dz Nar 1848. Ч. 3 . 40. 41.)

з ніг. В заснованю Ради Народової і єї філій на провінції воно бачимо явне стремління до того, щоби усунути власти державні на бік і в свої руки захопити власть адміністраційну, а опісля маючи власть в руках ужити для своїх революційних цілей доходи краю, цілу людність, хоть би навіть силоміць і навіть армію. Таким грізним представляло ся ему небезпеченство, яке з сего вийти могло для держави, що воно бояло ся навіть утрати провінції і старало ся обдумати способи, як би в найгіршім разі вивести бодай цісарську армію з краю*).

Так стояли напротив себе оба противники добиваючи ся одної і тої самої цілі: панованя над краєм; один в імени підкошеного революцією авторітету державного, другий в імени оголошеної тою ж революцією свободи і своїх яко би історичних прав до панованя. І годі заперечити, що в даній хвилі положенє уряду було дуже некористне. Своїми питомими силами він не годен був побороти противника, бо не мав по за собою вікого і не репрезентував нічого окрім самого себе.

Але і положенє революційної пропаганди не було таки зовсім уже безпечне і блискуче. По єї боці була рішучість і енергія, були, річ певна, явні сімпатії цілої західньої Европи. Але чи були і сімпатії народа, в імени котрого вона виступала і говорила? Чи справді нарід вірив єї словам, що вона добиває ся для него свободи і чи сподівав ся, що в разі єї побіди житє его стане свобіднійше і лекше як доси? Судивши по пригодах 1846. року мож було догадувати ся, що нарід зовсім недовірчиво відносив ся до єї планів, ба навіть прямо уважав єї яко свого ворога. Але то були ще часи абсолютізму, неограниченого панованя бюрократії, а польська пропаганда тодішній ворожий настрій народа приписувало деморалізуючому впливови і агітаціям власне тої бюрократії. Тепер же, коли вплив бюрократії був підірваний а натомісць польська патріотична пропаганда могла в повній свободі розвивати ся, могла віднести ся безпосередно до мужика і вияснити ему свої цілі і змаганя, обставини могли змінити ся. Сам факт однакож, що пропаганда польська признала в адресі з 18. марта істнованє такого великого розділу між властителями і мужиками, котрий грозить цілковитим розкладом усіх суспільних звязей і домагала ся як найскоршого уоруженя м і с т в цілі утриманя порядку, а в адресі з 6 апр. жадала, щоби армію цісарську ужити до удержаня порядку і безпеченства п о с е л а х, позволяв догадувати ся, що і тепер пропаганда польська уважала нарід яко свого противника, бо інакше не була би домагала ся против него військової помочи. На всякий спосіб показувала ся для неї конечність вияснити відношенє своє до народа, і коли він був обаламучений, представити ему, о що ходить в сій боротьбі єї з урядом, — а коли був покривджений, направити ті кривди і за всяку можливу ціну позискати для себе его прихильність і активну поміч, без котрої, річ

*) Дивн ся письмо міністра Піллерсдорфа до губернатора графа Стадіона з дня 19. апр. 1848 ч. 5624 (Kraiński, Zbiór materyałów Allegat No 65).

очевидна, цілий сей рух ставав ся народією боротьби за свободу, тратив усяку реальну силу і внутрішнє управненє і так само висів в повітрю, як і стремлінє уряду до ратованя державного авторітету в краю.

Уже з сего соціального боку стояла отже тодішня революційна пропаганда польська на дуже слабких ногах. Але ще й з другого боку положенє було дуже непевне і хитке, а власне з боку національного. Сей другий бік був для неї навіть далеко важнійший, як бік суспільний, котрий був лишень средством до цілі, коли тимчасом національно-державна сторона руху була властивою цілею всеї голосної пропаганди. Аджеж вона іменно для того представляла поділ Польщі яко вопіющу несправедливість, що тим поділом розшматкований був польський нарід на три части і через те стратив міць і силу самому становити о свойій долі, і для того домагала ся в імени народньої свободи відбудованя Польщі, щоби тим вернути народови польському самостійну організацію державну і національну. І в тім сей бажаню лежало єдине жерело тої великої і щирої симпатії, з якою цівілізована Европа відносила ся до сих змагань. Але чи сі сі змаганя мали лиш народню свободу на оці? Чи на землях колишньої Польщі жив лиш польський нарід? Ми знаємо, що ні, що на далеко більшій половині тих земель жив окрім інчих поменчих народів також другий великий нарід, що до числа більший навіть від польського, що він і в самій Галичині занимав більшу половину краю, і що тим народом був нарід руський. Знаємо також, що в 30-тих роках, коли польська революційна пропаганда почала була в Галичині організувати свої сили, також і між народом руським почали будитись змаганя до відродженя своєї народности, і що польська пропаганда до тих змагань віднесла ся була з нетаєним ворогованем. Коли так, то очевидно, що і з сего боку національна пропаганда польська не була прінціпіально чистою, бо йшла поперек змагань другої народности до свободи і в відношеню до неї перемінювала ся із пропаганди поступовоі, революційної в пропаганду реакційну і також із сего боку тратила розумну рацію і внутрішнє управненє, а не маючи до діспозіції фізичної сили, висіла в повітрю. Та може революція 1848 року, котра закликала до рівної свободи і рівних прав усі підневолені народи, і тут змінилм сітуацію? На кождий спосіб і сю сторону своіх змагань мусіла польська пропаганда вияснити, щоби в разі неминучої, як здавало ся, боротьби з урядом і сей бік собі забезпечити.

Оба противники, котрі лагодили ся до рішучої розправи, не мали твердого грунту під ногами. Держава, котра за мало мала війська, тої ultima ratio кождого загроженого уряду, не могла би побороти противника, коли би і маси народні відвернули ся від неї. А з другого боку немислима була і народня революція без народа або против волі народа а так само немислима була польська революція на руській земли, колиби руський нарід заявив себе против неї. Змаганя обох противників були при даних обставинах лиш абстрактними, теоретичними програмами, котрі оживити і перевести мож було лиш при активній участи народніх мас. І лиш той противник міг мати надію на побіду, котрий ті маси годен буде для своєї програми приєднати. Значить, дер-

жава і революційна польська пропаганда мусіли раді-не-раді відкликати ся до тих мас і просити у них помочи і ратунку в рішучій хвилі. Таким способом склали ся обставини так, що серед загального революційного заколоту виплили на верх самі найбільше упосліджені і підневолені верстви суспільні і національні, рабы-мужики і раби-Русини, і дістали можність обізвати ся за свої права і за свою правду

(Далі буде.)

Іван Заневич.

МАТЕРІАЛИ і УВАГИ

до історіі австро-руського відродженя

1772—1848.

V. Зразок угроруського мадяро- і москвофільства з початку XIX в.

Між паперами по галицько-руськім писателю Йосифі Левіцькім, котрі одержала бібліотека „Народного Дому“ у Львові по смерти свояка того писателя о. Лісікевича і котрі зволив міні ласкаво уділити до перегляду та використаня завідатель тої бібліотеки Впов. д. Богдан Дідицький, находить ся невеличкий зшиток (у 8-ку звич. сірого паперу), записаний рукою Й Левіцького правдоподібно ще десь у 30-тих роках. Зшиток той зложений з 16 карток, має на першій титуловій сторонці напис „Опытъ Рускои Библіографіи, Іосифъ Лѣвицкій“. На 2 картці напис: Часть II, по чім на 3 сторонах ідуть бібліографічні виписки, мабуть із якоісь бібліографіі россійськоі, найшвидше із „Опыта“ Сопікова, з захованем нумерів, під якими находили ся дані книги в тій бібліографіі. Наводжу деякі з них: 1743. Абевега русскихъ суевѣрій, идолопоклонническихъ жертвоприношеній, свадебныхъ обрядовъ, колдовства, шеманьства, Михаиломъ Цулковымъ (sic!) Москва 1786, 8о 1 р. 50 к; 3481. Древняя религія Славянъ Грегорія Глинка 1804. 1 р. 20 к.; 3730 Енейда Виргильева перелицованная на малороссійскій языкъ Иваномъ Котляревскимъ, изданіе 3, 4 части, Спб. 1809, 8о, 5 р. і т. д. Далі йдуть виписки із Историч. Словаря митрополіта Евгенія, — виписано тілько деякі назви южноруських учених і писателів (Могила, Гізель, Ст. Яворський, Прокопович, Лопатинський, Варлаам Ясташевський

(? мб. Лащевський), Георгій Конiський) і при кождім приписано рік єго смерти. Далі йдуть 4 картки порожні, потім на 9 сторонах виписки граматичні і язикові — мал сенький розмах до уложеня порівнуючого словаря руcько-німецько-латино-грецького, а на остатніх 5 сторонах, крім кінцевої білої картки, находить ся переписаний рукою Левіцького отсей вірш:

Марковичъ 1805.

Русскія Музы! Съ карпатскихъ снидите горъ
До Уга, въ мой ставите ся владычій дворъ,
Внушите: отъ Неста вѣсть радостну пріяхъ,
Что праздникъ строится на Дунайскихъ струяхъ.
Францишкъ гр. фъ Сечени, угорскій Аполло,
Єго же имя во Европѣ процвѣло,
Венгерскія библіотеки создатель,
Здѣшныхъ народовъ Музамъ истый пріятель,
На день Обручнику Іосифу святый,
Князю Палатину тезоименитый,
Готовитъ пиръ и изрядное торжество,
Сообщая себѣ въ томъ все отечество.
Для того подданнымъ Музамъ разгласилъ соборъ,
Да сберутся на Парнасъ, то есть его дворъ —
Той Царевичу представитъ оныхъ лики,
Игры, привѣты и веселы мусики.
Въ храмъ Славы показуетъ Музамъ дорогу́,
Аможе съ вами тщуся. колико могу́.
Сихъ ради и вы, моя дщеры любезны,
Кончайте скорьбь и лiять потоки слезны:
Невску престаньте Нимфу плакати,
Дасть небо ей во сестрѣ равной востати
Прочъ слезы и черны гризы! мракъ отходитъ;
Вновъ солнце восходяй вовъ свѣтъ намъ воводитъ.
Тѣмже стройтеся, сложте вербцы, волоки,
Холошни, шубы, гуни, пестры сѣра́ки.
Смлите кудры, пантли, парты, косицы,
Мониста, бѣлъ платъ, перстени, рукавицы,
Пристройте дуды, пищали, роги, трубы,
Ко симъ приѣвы, пеаны хотя грубы
Вѣмъ трепетъ вашъ: вамъ страшенъ народный Парнасъ,
Бо (где) рыкъ, бечъ, бунчъ, крикъ, звукъ, квакъ, кликъ —
Тамъ не милъ ликъ.
За Ляду, Коляду, Лелію, русалки
Тамъ гнусны пѣсенки и просты пищалки.
Вѣмъ: Палласъ при Невѣ престолъ положила —
Неблагодарна Ужокъ, Латюрку лишила.
Карпатъ Славяновъ есть истый отецъ, мати,
Но разсѣянны дѣти то не ищутъ знати.

Буди тако! Вы отъ Перемесскихъ токовъ
Далеко; да живетъ тамо Сумароковъ!
Любовь, вѣрность, кротость, простота природна
Паче правилныхъ риѳмовъ княземъ угодна.
За то не стойте во сомнѣнномъ упорѣ:
Идутъ другіи, и вы спѣшите въ воскорѣ (sic!)
Несите жертву, шедше гдѣ Пестъ и Буда
Во имя Отца и клира и народа.
Тамъ Власъ, Вакхъ, Сива, Помона, тамъ Земный рай;
Тамъ струй млека, меда. О преблаженный край!
Тамъ пышну узрите палату Корвіна
И во ней свѣтло живуща Палатіна.
Видъ красный, умъ ясный, духъ бодръ, вся природа
Покажутъ того сына царскаго рода.
Дѣдъ, Баба, Стрый, Отецъ, Мати — Цары славны.
Сихъ живъ образъ въ немъ, тѣхъ бо расли имъ равны.
Узрите неуподобимую благость
И ко всѣмъ въ князѣ томъ равную милость.
Того вси чтутъ яко отечества отца
И общаго благополучія творца.
Венгерскіи народы въ правду блаженны,
Палатіна такова имѣть сподобенны.
Пришедше тамо предъ княземъ Ѳронъ высокій,
Колѣномъ и сердцемъ дасте поклонъ глубокій.
Помните Аустрійскихъ Монарховъ доброты,
На Карпатъ изліянны многи щедроты:
Откуду онъ къ своимъ княземъ въ жарѣ таетъ,
Будь тамъ снѣгъ, вѣтръ, зима присно обитаетъ.
Рците: Благослови Боже ихъ державу,
Имя, племя! Умножи силу и славу!
Іосифу князю просите у Бога
Быть здраву, блаженну и жить лѣта многа.
Графъ Сечини (sic!) ко просвѣщенію свѣта
(Прибавте) купно да живетъ многа лѣта!
Пиръ, лики, игры, забавки чинятъ конецъ,
Гдѣ угодніи пріемлютъ честь и вѣнецъ.

Помимо страшної мови і важкої аж до смішного, схолястичної форми вірша ся з многих поглядів заслугує на увагу як цікавий документ літературний а по части й політичний. Автор вірші — угроруський патріот: він величає не тілько князя Палатіна (архикнязя Іосифа, сина цісаря Леопольда II. а брата цісаря Франца I.), але з ентузіазмом говорить також про мадярського патріота і діяча графа Франца Сечені. Але він при тім почуває себе Русином тай то „общеруссом“: обік тамтих високих осіб єму однаково дорога „невська Німфа“ Катерина II., котроі смерть він оплакує ще в р. 1805. По єго думці осередком руськоі поезіі є Петербург над Невою і він зі свого далекого закутка шле туди привіт Сумарокову яко найвисшому представникови

руської поезіі, не знаючи мабуть, що той умер ще 1777 року. Та в авторі ворушить ся й ширше, словянське почуте: по єго думці карпатські гори — осередок Словянщини; він згадує про словянські божища Ладу, Коляду, Лелію, русалки, хоча й противставить пісні про них, прості та „гнусні“ тим врочистим і вченим співам, яких би було треба для даної нагоди. От тим то він велить своїм „русским“ Музам поскидати жалібні чи радше буденні вбраня а прибрати ся святочно, мов карпаторуським дівчатам до танцю, і в тім місці вірша єго має певний культурно-історичний інтерес Видно, що автор почував себе членом хлопської нації, почував, що Муза єго, помимо надневської Німфи і Сумарокова, повинна бути хлопською музою і стати в хлопськім строю перед високими особами; звязок інтелігенції з мужиком угроруським не був ще порваний так основно, як тепер, хоч сімпатії до того мужика у автора нашої вірші не бачимо ані іскорки. Противно, сімпатії тягнуть єго очевидно до панів — усе одно, чи вони живуть в Будапешті, чи в Петербурзі

Коли була написана ся вірша і хто був єї автор? Зі змісту вірші виходить, що вона була зладжена для врочистої нагоди — імениn архикнязя Палатіна, для котрих гр. Фр. Сечені приготовував якісь літературні вечерниці. В житеписах архикнязя Йосифа і Фр. Сечені, поміщених у Вурцбаховім Biographisches Lexicon (s. v. Habsburg і Szechenyi) нема про се ніяких близших подробиць. Та з даних біографічних про Фр. Сечені бачимо, що мусіло се стати ся між рр. 1804 і 1807, боані швидше ані пізнійше гр. Сечені не жив постійно в Будапешті. Значить, що до дати ми не маємо причини не вірити написови, зробленому Левіцьким в наголовку вірші, хоча не знаємо жерела, з якого він узяв саму віршу і отсю дату.

Інакше стоїть діло з авторством. В рукописі Левіцького читаємо виразно „Марковичъ“, а тимчасом ніякого Марковича писателя в Угорській Руси не було і сама ся назва там, здаєть ся, не звісна. Натомісць жив там в тих часах знатний учений Русин Таркович, котрий справді міг бути автором сеї вірші. Далі ми подаємо біографію сего мужа, удільну нам ласкаво д. Іваном Омелянсвичем Левіцьким, а тут скажемо ще кілька слів про те, що промовляє за авторством Тарковича, а що против него

З біографії Тарковича побачуть читачі, що се був чоловік світлий і вчений. Важнійше те, що власне від 1804 р. він проживав у Будапешті яко цензор руських книжок і яко такий певно мав близші зносини з основателем угорської бібліотеки, меценатом і писателем Фр. Сечені, ніж хто небудь інчий з Русинів, а при устроюваню літературного вечерка в честь архикнязя Палатіна міг бути дуже заінтересований в тім, щоби й руський народ був тут представлений Та годі промовчати, що деякі важні аргументи промовляють і против авторства Тарковича. В початку вірші автор взиває руські Музи, щоби ставили ся „до Уга“ в „єго владичий двір“, значить, дає до пізнаня, що він є не хто, як ужгородський еніскоп. Се свідоцтво було би в повні достаточне на те, щоб від разу виключити авторство Тарковича що до сеї вірші, коли б ми не знали, що тодішній ужгородський (унгварський)

руський епископ Бачинський був чоловік старий, хоровитий і до писаня віршів зовсім неспосібний. Значить, лишає ся все таки можливість, що автором був власне Таркович і що вірш сю, написану буцім то іменем епископа, він вислав до Унгвара, щоби при помочи епископа склонити попсинів до численної участи в задуманім празднику.

Ів. Франко.

VI. Григорій Таркович.

Таркович Григорій уродив ся в 1752 р.*) в селі Пасіці берегського комітату, де его отець був дяком**). Гімназію скінчив у єзуітів в Унгварі, а філософію в р. 1773 і 1774 в Великім Варадині. Відтак був висланий яко питомець мукачівської епархії до Відня на студії богословські, котрі з відзначенем покінчив в тамошнім університеті.

Повернувши до епархії Таркович був в 1779 р. рукоположений на пресвітера і майже рівночасно був іменований професором церковної історії в епархіальній семінарії в Унгварі і заразом віддано єму ректорство тої духовної інституції. Яко професор і ректор Таркович працював в Унгварі повних 15 літ, а відтак переніс ся на приход до Дорога, міста саболчського комітату, і в признане за свої труди около вихованя молодого клиру був відзначений достоінством архідіякона того ж комітату. В 1800 р. переселив ся однак назад до Унгвара яко приходський священик і тут скінчив розпочату будову мурованого приходського дому. Не довго перебував і в Унгварі, бо вже в 1804 р. був покликаний до Будина на цензора руських книжок (librorum ruthenicorum).

Коли по смерти генерального капітулярного вікарія Івана Кутки († 1812) був вибраний генеральним вікарієм коницький областний вікарій Михайло Брадач, то на місце сего посліднього (vicarius foraneus) був в 1813 р. покликаний Григорій Таркович, а по смерти Брадача († 18.4) був вибраний капітулою одноголосно на генерального вікарія.

В 1816 р. засновано нову пряшівську епархію і першим владикою тої епархії був 11. июля 1817 р. іменований Григорій Тар-

---

*) В „Шематизмі“ епархії пряшівської за 1857 р. сказано, що Григорій Таркович уродив ся в 1744 р. За тим жерелом пішов імовірно др Юліан Пелеш, котрий в своїй „Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom“ (II том, стр. 1050, примітка 25) говорить так само, що Гр. Таркович уродив ся в 1744 р., наколи Михайло Лучкай, котрий жив в его часах, удержує, що він уродив ся в 1752 р.

**) Село Пасіка під зглядом душпастирської організації належить до матричного прихода Сусків.

ковичъ *). В окт. того самого року подав ся він до Відня, щоби випросити средства на утриманє епископської катедри і одержати папське затвердженє. У Відні сидів три роки і за той час удалось єму одержати все, о що просив, а іменно: на утриманє епископської катедри село Лехниц, а для облекшеня управи епархією капітулу, котра мала складати ся з 5 каноників. В 1818 р. видані були також і потрібні буллі папою Піем VII. що до затвердженя новозаснованої епархії, назначеного першого єї епископа і капітули. По щасливім довершеню справ у Відні Таркович повернув до своєї епархії і 5 (17) іюня 1821 був рукоположений в краснобродськім манастирі на епископа мукачівським епископом Алексієм Повчієм. Мимо глубокої старости він до остатніх хвиль житя управляв епархією без офіціального помічника, послугуючись лише помічю свого секретаря, котрим почавши від р. 1822 був Василь Попович, звісний пізнійший епископ мукачівський (1837—1864).

Таркович відзначав ся основними науками богословськими і був щирим любителем наук в загалі, як також великим знавцем церковнословянської мови, о чім між інчим свідчить видане під єго надзором біблії в Будині, в котрій ледви чи найде ся яка похибка. Хоча відзначав ся троха прудким темпераментом, то про те був дуже совісний. Критик був дуже строгий і многі писателі — як примічає в своїм рукописі Михайло Лучкай — не рішались писати лише для того, що „боялись єго критики". Пояснене літургії протоігумена Йоаннікія Базиловича не могло бути надруковане лише з тої причини, що Таркович, яко цензор, відкинув рукопис **) Одобривши „Граматику" (Будин, 1830) і „Проповіді" (Будин, 1831) Михайла Лучкая, приказав духовенству своєї епархії купити по однім примірнику тих видань для кождої парохії. Таркович помер 4 (16) янв. 1841 р. Тіло єго похоронено в криптї церкви пряшівської.

Матеріали: 1) Рукопис латинський Михайла Лучкая, а зглядно копія того рукопису уділена мені до хвилевого ужитку в 1885 р. пок Іваном Раковським, парохом в Ізі; 2) Церковная Газета", Будин 1857, ч. 45; 3) „Отечественный Сборникъ", Відень, 1866, ч. 41; 4) Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, von Dr. Julian Pelesz, Wien, 1880, II, 1013, 1044, 1050.

Львів, у февр. 1895. **Іван Ем. Левіцький.**

---

*) По причині ведених пертрактацій що до заснованя епископства в Пряшеві скінчилось в 1816 р. також кількалітне сиріτство (1809—1816) епархії мукачівської В тім році зістав мукачівським епископом шкільний товариш Тарковича, Алексій Повчій. Таркович хотів первісно заміняти пряшівський владичий престол за мукачівський, але що в своїй дотичній просьбі не виразив сего досить ясно, то просьба була єму звернена для докладнійшого вираженя і умотівованя. Пізнійше надумавшись, рішив лишити ся в Пряшеві.

**) Рукопис той находить ся нині в епископській бібліотеці в Пряшеві.

VII. Історичний момент 19. марта 1848 р.

В неділю 19. марта 1848 р. явились у львівській дух. семінарії два пани тай завзивали питомців спішити на академію, щоби там підписати адресу до цісаря. Питомці, на скрізь переняті польськими революційними ідеями, оповіли ся ректорови; однак той не хотів їх випустити з семінарії, закриваючи ся браком всяких інструкцій з консісторії і радив Ляхам удатись з просьбою о дозвіл для питомців в тій справі до владики. На те Ляхи упросили ректора пойіхати туди враз з ними і посадили духовника в каритку; однак замісць до Св. Юра почвалали з ним в-силуміць на академію. „Куди ректор, туди й ми", подумали питомці і побігли гуртом в слід за своїм настоятелем. В академії застали вони великий здвиг Львівян і прийізжих панів, котрим якийсь пан читав готову до підпису адресу. По відчитаню сі приняв слово адвокат д-р Вєньковський (Русин) і просив, щоби в сій адресі згадано було также ще й о другій народности Галичини, т. є. о Русинах. Алеж підняв ся великий крик, єму не дали договорити, аж якийсь панок — чи не той сам, що читав адресу — що називав ся Подлєский чи Падлєский, закричав над всіх голоснійше: „Tu niema Rusinów! To zdrajca Moskal... za okno z nim!" По сій, френетичним криком і віватами одобреній заяві повиносили ся алюмни, а з ними й другі світські Русини. „І від тої пори" — каже славчанський парох о. Ст. Михайлевич, котрий оповідав менї сю приключку — „перестали ми вірити в польську щирість і в польську патріотичну фразеологію. Від тої пори почалось обопільне нерозуміне".

Корниль Н. Устіянович.

VIII. Руська мова серед молодіжі гімн. в 50-их роках.

Рущина принималась між Русинами в Галичині дуже пеняво. Як тее зерно, що кинене під стужу в холодну землю не скільчить ся, поки его не огріє сонце і теплий не зросить дожджик, так і руська мисль кинена Маркіяном не принималась довго і була би — помимо таких адептів як Головацький, Вагилевич, Устіянович, Могильницький, Гушалевич, Данкевич і многих інших і помимо загального одушевленя Русинів в р. 1848, помимо руських викладів богочестія і язика руського в школах — на віки завмерла, коли би не подуло на неї весною конституції 1860 р.

В р. 1857—8 рр., отже 20 літ по чаруючім призиві „Русалки Дністровоі" а 10 літ по коротків провесні 1848 го р. завязав я був з пок. Владиміром Шашкевичем, учеником 6 кл. гімназії домінік. дружство в ціли ширеня руськоі мисли і руського слова між соучениками гімназії домініканськоі, а по тім бернардинськоі у Львові. Перші сходини наші відбули ся осіню 1857 р коло церкви Св. Пятниці в саду пок. крил. і пар Як. Шведицкого. Один з его синів, Дунько і мій брат Микола належали тоді также до нас. В зимі 1858 р. приступили до дружства Адольф Підлящецький (нині сов. суду), брат его пок. Максим, бурсаки Фединський (нині професор в Холмі) і Костів (проф. в Петербурзі) і — ачей-

же — Денис Кулачковський (нині урядник при фіскусі у Львові). Всі вони окрім брата мого Миколи були учениками 7 класи гімн. бернард. Хто як міг і умів, пробував ся в продукціях словесних руських. Що хто писав, не памятаю; тямлю тілько те, що Адольф Підляшецький написав був прозою трагедію „Добуш“, що він послугувавсь формами старими як „что“ тай що я ему завидував доброго знатя книжного язика. Нам спочували супленти О. Огоновський і Думанський тай де хто інший. Так ми й пустились на агітацію за тим, щоби руські товариші наші в гімназіі бернардинській почали між собою говорити по руськи. Однак пропаганда ся не вдала ся нам цілковито. Товариші висміяли нас і ми притихли боячись, щоби нас за наші змагання не вигнано зі шкіл. Доперва в 1860 р. запалала та сама молодіж огнем патріотизму руського і кинулась вводити мову руську в родинні руські круги по селах Галичини.

Корниль Н. Устіянович.

IX. Незвісний віршик Л. Данкевича.

На кінцевій білій картці одної з метричних книг с. Кунина жовківського пов. находимо деякі інтересні записки пороблені рукою бувшого пароха сего села, пок. о. Борисевича Приводжу деякі з них як причинки до історії настрою рускої інтелігенції в 50-тих і 60-тих роках. І так читаємо там ось яку приказку: „Господь говорив до Адама по руски, Ядам до Єви по чески а дідько до Єви по польску.“

В 60-тих роках, ще від часу звісної боротьби о азбуку, найбільше ненависною для Русинів особою був Евзебій Черкавський, Русин з роду, пізнійший професор університету і польський патріот. На него находимо в тій книзі ось яку епіграму:

Черкавскому дру любомудрія

Że Czerkawski krzyżyk dostał,
Nie dziwuj się kmotrze:
Dawniej wisiał łotr na krzyżu,
Dzisiaj krzyż na . . . . .

Між іншими записками находить ся тут слідуючий гарний віршик Л. Данкевича, котрий, здаєть ся, досі не був ніде друкований:

До тих як мати промов,
Що тя своєв мовов звут,
А в чужий біжат покров,
Чужой неньці вінок вют

Як голубиця з під чужой клич стріхи
Тих, що-сь родила, що твою грудь ссали,
А вміcто вдяки і вміcто потіхи
Бесіди рідной, тебе ся встидали.

Най отрясут ганьби студ,
На матерню впадут грудь;
Ти невдяки прости блуд,
І заблудшим мати будь.

Віршик сей виглядає як відривок якоісь більшої цілости. В усякім разі він, як також опублікована мною давнійше в „Дѣлѣ“ сатира того ж автора на конституцію 4. марта 1849 р. показують, що в 50-тих роках побіч мертвеччини, котрою в значній мірі заповнювались тодішні руські часописі, просочувалась хоч слабенька струйка живійшої і свобідніїшої літератури способом рукописним. Отсю власне струйку треба би добре прослідити.

Ів. Франко.

Із старих рукописів.

VII. Зразок релігійної сатири: песій піст.

В мойій статі „Przyczynki do podań o Mahomecie u Słowian“ (Wisła, VIII) підніс я той інтересний факт, що середньовікові християне, у котрих весь спосіб мисленя був догматичний і апріорний, уміли бути раціоналістами, коли ходило о те, щоби висміяти і звести ad absurdum догми та легенди чужої, в тім разі магометанської релігії. Велика часть християнських легенд о Магометі має на собі виразні признаки раціоналізму (Дух св. в виді голуба, що мав нашіптувати Магометови божу волю, після християнських вияснень був звичайний голуб, котрого Магомет привчив видзьобувати собі з уха зерна пшениці ітп.). В церковно словянській літературі православних народів таких раціоналістичних легенд о Магометі нема, — вони розширені були головно на заході, відки приходили до Чехів та Поляків. Тим цікавійше буде для нас побачити церковно-словянську легенду, що висміває при помочи раціоналістичної людової анекдоти іншу неправославну церков — вірменську. Ся коротенька легенда, звісна під назвою слова „о постѣ Арменскомъ Арциоуріевѣ“ або „Арцивурцовѣ“, була вельми розширена в староруськім письменстві і находить ся в множестві рукописів ріжних часів, особливо в збірках XVI. і XVII. віків. У нас вона певно була розширена не менше, як і в північній Руси, от тим то ми вважаємо потрібним познайомити з нею близше наших читачів. В тій ціли ми

можемо покористувати ся трьома єі списками, що всі були зладжені в Южній Руси і показують нам традицію сеі легенди на протягу майже 250 літ: бо коли найстарший список, узятий із Ковельськоі Палейі (віденьськоі надв. бібліот. ркп. Slav. 9) сягає початку XVI. або кінця XV. віку, то другий список, на жаль без початку, походить з кінця XVI. або з початку XVII. в., а третій находить ся в рукописній збірці о. Яремецького Білахевича і зладжений був ок 1743 р.

А. В рукописі, що містить на початку Палею і в р. 1549 переданий був Ковельським священником Кузьмою Василевичем в дарі на Афон, находимо на карті 377 г. слідуючий текст: **Иже въ ст҃ыхъ ѿца нашего Ларїона еп҃па Меглен'скаго ѡ арменстеи ереси. Сеи ст҃ыи арменскїи пость по истиннѣ исповѣда, въ своем бо граде множество Армень въ православїе ѡбрати.**

Ꙗко Сергїє нѣкто арменскїа єреси оучитель бывь, имѧше ѱа зовома Арцивѹрцїє. бѣ же вѣстникь предреченномоу Сергѣю и пришествїє єго множицею преходѧ възвѣщаваше бесов'ским възмагаємь дѣиством. хотѧ бо прїити въ нѣкїи ѿ градов или въ вес(ь)*), в них же живѧхѹ оучн҃ци и причастници пагоубї єг(о), ї єгда предреченнаго ѱа видѧхѹ, исхождахѫ прежде єдинаго дн҃е на поприща нѣколика въ срѣтенїє оуч҃тлю. нѣкогда же на сквернѫю таковѹю слоужбѹ пес послань бывь, и ѿ волковь снѣдень быс(ть). и во ѹтрїи дн҃ь поиде Сергїє идеж(е) послал бѧше ѱа, и никомоуже стрѣтшю єго по ѡбычаю зѣло ѡскорби сѧ и оувѣда ꙗко не прїиде к ним предтеча (єго) пес, посла на възысканїє єго. ї ꙗко познаша кости, єж(е) волком снѣден быс(ть), повелѣ всѣм Арменом постити с(ѧ) ѡ скончанїи єго, печаловатї и сѣтовати на дн҃и ѹречены въ лѣте, и пост тои Арцивѹрцевь именова. и сего рад(и) Армени того ѹставѹ последѹюще таковыи постѧтсѧ пост, єгда в нас єсть неделѧ ѡ мытарї и ѡ фарисеи. и того ради ст҃їи ѿци разришиша нам в' тои недели не поститї, но во средѹ и пѧтокь ꙗсти мѧсъ мирѧном, а мнихомь сыр ї ꙗица и пити вино, да не с ними приѡбщаємсѧ их постѹ треклѧтомоу Арциоурцїєвоу.

Ся статя вказує ще ясно на жерело, з котрого походить. Є се житіє болгарського епіскопа Іларіона Могленського, що жив в поло-

---

*) Букви в скобках не находять ся в ркп. а доповнені нами. *І. Ф.*

вині XII віку. Житіе се в скороченю війшло в южнословянські а потім і в руські хронографи. Про Іларіона Могленського ми знаємо, що він завзято спорив і воював з Вірменами, Маніхеями і Богомилами (Jireček, Geschichte der Bulgaren 213), і житіе, написане незвісним автором, приводить зразки его полемічних діспут з тими сектантами. В оповіданю про діспути з Вірменами читаємо: „Въпросъ епископа: Чего ради постите ся постъ Арцивуріевъ? Отвѣтъ Арменъ: Сергію нѣкоему Арменину таковый постимся постъ, иже въ нашей странѣ пострадавшему. Отвѣтъ епископа: Вамъ злославнымъ сущимъ откуду имате показати, яко Сергій онъ православенъ бѣ и Христа ради пострада? Отвѣтъ Арменъ. Они же утѣсняеми рѣша: яко Ниневитскыи есть постъ, лъжуще глаголаху; потомъ рѣша Адамовъ; таже глаголаша Арменскій, егда хотѣхомъ крестити ся; таже Константина Великаго постъ. Отвѣтъ епископа. Святый же обличивъ ихъ ложь отъ писанія, рече имъ: о несмысленіи и коснѣи сердцемъ, еже вѣровати истиннѣ, азъ вамъ реку, еже и сами добрѣ вѣсте, яко Сергіе нѣкто, Арменскыа ереси учитель бывый, имѣяше пса зовома сице Арцывурцые; бѣ же вѣстникъ предреченному Сергію, пришествіе его возвѣщеваше бѣсовьскимъ дѣйствомъ, егда хотяше пріити въ нѣкій градъ или весь, идѣже живяху ученици его и причастници пагубѣ его, егда предреченнаго пса видяху, преже единаго дне исхождаху въ срѣтеніе учителю. Нѣкогда же на таковую скверную службу песъ посланъ бысть и отъ волкъ снѣденъ бысть; во утріе же Сергіе пріиде, и не срѣтоша его, и пришедъ къ нимъ увѣдѣвъ, яко не пріиде къ вимъ предотеча его песъ и оскорби ся вѣло, и посла на взысканіе его, и обрѣтоша точію кости его, и сего ради повелѣ всѣмъ Арменомъ постити ся и сѣтовати о скончаніи его во дни уреченныа лѣта и постъ Арцивурцевъ именова. Сего вы уставу послѣдующе постъ той держите. Они же студомъ многымъ обьяти бывше, мнози же отъ нихъ, свою ересь укорившe, къ соборнѣй приступиша церкви“. (Андрей Поповъ, Изборникъ славянскихъ и русскихъ сочиненій и статей внесенныхъ въ хронографы русской редакціи. Москва 1869, стор. 19; повний текст житія Іларіона Могленського виданий Ст. Новаковичем в збірці Starine, виданаій Югословянською Академією в Загребі). Із порівнаня сих двох текстів бачимо повну їх схожість крім закінченя: в южноруськім тексті додано пояснене, що піст Арціурців припадає в неділю митаря і фарисея (25 февр.) і що „святі отці“ власне для відріжненя православних від Вірмен позволили весь той тиждень їсти православним мясо а монахам сир і яйця, навіть в середу і пятницю.

Б. Другий текст, котрий виймаємо з рукопису з поч. XVII в, що находить ся в нашім посіданю, досить значно ріжнить ся від попереднього. Лишаючи на боці деякі похибки переписача піднесемо тілько, що назва Арціурцій тут розірвана на двоє: учитель єретик тут зове ся Арцій а пес Урцій або Урець (Рець). Далі находимо тут нову подробицю, що пес не тілько своєю, так сказати, парсуною заповідав прихід учителя, але прямо ширив єго науку, носячи на шиі привязані листи вчителя до єго учеників. Натомісць скорочено тут уступ про смерть пса і не згадано о віднайденю єго костей. Ось сей текст:

..... цеванделѧ. Ар́цей оу ни̑ был оучт҃ль а Рець пес оученик єго, посилаем своим оучителем Ар́цїєм къ своим оучеником: написовал̀ свою єрес и вѣроу въ єпистолїѧ а завѧзавал̀ на выю своємѫ оучн҃коу Ѹр́цѫ ѱѫ. ѡнже рища по градом и по селом троуждал̀сѧ съвръшал̀ своаго оуч҃тлѧ повеленїє. Лѣтом же многим миноувшим ѱѫ Оур́цоу влъки съꙗденоу бывшоу, велика скръбь и печаль быст тогда оуч҃тлю Оур́цѫ (м. б. Арцію): многи слезы излїа̀ и въздыханїє ѿ ср҃дца ѡ своєм оуч҃нцѣ п́сѣ Оур́ци. проповѣдаль своим оуч҃нком пост и сам сѧ постиль тогда тои нед҃лѣ своєго оуч҃нка дѣлѧ Оур́ца ѱа, и плача сѧ часто поминал̀ єго послоушен́ство. Нам же проповѣдан́но быст ст҃ыми ѿци, да не постим сѧ Оур́цевы нд҃лѣ, да не ѡбрѧщемсѧ сь єретики постѧщес(ѧ).

В. В кінці текст о. Яремецького-Білахевича являєть ся пробою погодити відміни обох попередніх текстів. Загалом основою єго є радше текст Хронографа, ніж текст в роді Б., та все таки з сего він узяв розділ назви Арціурцій між учителя і пса, хоч учитель обіч назви Арцій має ще й імя Сергій. Згадує Яремецький і про листи, котрі розносив пес, але якось несміло і невиразно.

Ѡ постѣ Арменскомъ Арциѹръцовѣ.

В неделю, в онже начинаєтсѧ триодь, тогда поєтсѧ притча о митари и фарисеи. Армени же тогда постѧт сѧ постъ Арциѹрцевъ. Бисть ѹ нихъ ѹчитель єреси ихъ именемъ Сергїй Арци, имѣꙗше ѹ себе пса зовемаго Ѹрци. Єгда же хотѧше прїйти ѹчитель их Арци в нѣкїй градъ или весь, идѣже живꙗхѹ ѹченници єго и причастници пагѹбѣ єго, то прежде себе посилаше пса своєго со писанїєм. Песъ же онъ Ѹрци прихождаше от ѹчителꙗ своєго дїꙗволским дѣйством, возвѣщаꙗ пришествїє ѹчителꙗ своєго. Они же єгда видꙗхѹ предреченнаго пса, прежде єдинаго дне исхождахѹ во срѣтенїє ѹчителю. Нѣкогда же на таковѹю сквернѹю

слꙋжбꙋ песъ посланъ бисть и от волковъ снѣденъ бисть. На ꙋтрїе же прїйдетъ ꙋчитель их Арци и не срѣтоша его по обичаю ꙋченници его. Он же пришед к ним и ꙋвѣдѣвъ, ꙗко не прїйде к ним вѣстникъ его песъ Ꙋрци и оскорби сꙗ зѣло и посла на взисканїе его, и обрѣтоша точїю кости его. И сего ради ꙋчитель арменскїй Сергїй Арци пости сꙗ недѣлю тꙋ и всѣм ꙋченником своим Арменом повелѣ постити сꙗ ї сѣтовати о скончанїи ради пса Ꙋрци, во дни ꙋреченнїꙗ лѣта, и пост Арцивꙋрцевъ именова. Нам же христїꙗном свꙗтими отци преданно, да не постим сꙗ Арци ꙋрцевой недели (седмици).

З порівнаня тих трьох текстів бачимо, що на южноруськім грунті легенда про пса — єретицького слугу — пустила деякі парості. В тексті Іларіона псу приписано ще якусь демонську силу; южноруські тексти бачуть в нім простого розносщика листів Сергія. Назву пса Арциурцій розділено на двоє; єретик називає ся Арцій а пес Урцій так що назва посту є композицією з обох сих імен, т. є. пес ставить ся на рівні з учителем-єретиком. В кінці подано докладно дату посту і докинено подробицю про загальницю, санкціоновану буцім то святими отцями в пику єретикам.

Інтересно було б знати, відки взяв се оповіданє автор житія Іларіона Могленського, а зглядно сам Іларіон. Що він єго не видумав, се певна річ, бо в житію виразно каже він до Вірмен, що „ви й самі се добре знаєте“. Правдоподібно маємо тут якусь бродячу сатиричну повість в роді нпр. тоі, що Мадяри вибрали собі пса царем, (гл. про неі мою статю „Węgierska bajka W. Potockiego і „psia krew“ (Wisła, t. VI). Цікаво було б дослідити, чи і ся друга легенда про пса-єретика пустила корінє в фантазіі народній і в популярній літературі.

Ів. Франко.

Критика і бібліографія.

XVII. Апокріф о Адамі.

В 42 томі „Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, philosophisch-historische Classe, Wien 1893“ напечатав проф В. Ягіч першу частину своіх „Slavische Beiträge zu den biblischen Apocryphen“, а іменно розбір церковнословянських текстів апокріфа про Адама. Апокріф сей, в котрім розказано про жите Адама в раю, про єго гріх, вигнанє з раю, покуту, слабість, смерть і похорон належить до найбільше розповсюднених в старім словянськім письменстві; він був також популярний в західній Европі в латинськім тексті (п. з. Vita Adae et Evae) і в численних перекладах та переробках на новійші народні мови. Старословянський текст без сумніву перекладений з грецького оріґіналу, та про те деякі обставини значно комплікують питанє, який був той оріґінал. Вже від першого часу, коли словянські вчені зацікавили ся апокріфами, а особливо від часу Тіхонравовського видання старослов. апокріфів 1862 р. звісні були дві редакції Слова о Адамі і Єві, про котрі вправді можна було сказати, що одна з них мусить бути оріґіналом, а друга переробкою, та про те треба було рішити, котра власне є оріґіналом, а котра переробкою. Далі від часу опублікованя Тішендорфовоі збірки грецьких і латинських текстів „Apocalypses Apocryphae“ 1866 р. звісно було також, що як одна так і друга церковнословянська редакція Слова о Адамі і Єві ріжнить ся від грецького оріґіналу напечатаного в тій збірці, і тут опять являла ся потреба прослідити докладно ті ріжниці і рішити, чи і о скільо відміни слов. текстів полягають на відміннім грецькім оріґіналі, з котрого вони колись були перекладені, чи може вони були плодом оріґінальної переробки або компіляції словянських не екладачів. Не розібравши тих ріжниць докладно деякі словянські вчені, як ось Порфірьев, Мочульський, Соколов повторяли думку, що словянський текст Слова о Адамі загалом близький до грецького первовзору, а відміни, які в ньому бачимо, пішли з болгарської, спеціально сектантської, богомільськ і переробки. Се твердженє мусіло ще збільшити вагу детального розсліду сего апокріфа від того часу, коли історики старої словянської літератури почали пильнійше шукати виразних слідів богомільства в дохованих до нас памятниках церковно-словянського письменства. Хоча в остатніх часах чимало вчених занимало ся апокріфами, втягаючи їіх в більше або менше широкий обсяг порівнуючих історико-літературних студій — досить буде назвати тут Веселовського Порфірьева, Пипіна Новаковича, Кірпічнікова, А. Попова. Мочульського, — то про те ніхто з них не брав ся до сеі праці з ґрунту, починаючи від зводу і порівнаня текстів між собою і прокладаючи таким робом дорогу для дальших

студій і зближень. Проф. Ягічу належить і тут, як і в многих інших взглядах честь першого почину, не говорячи вже про те, що праця его з погляду методологічного, як також з погляду на ясність викладу, прозорість і простоту пляну і уміркованє в громадженю вченого балясту (браком сего уміркованя грішать в остатніх часах надто часто) є в повні майстерна і взірцева.

Проф. Ягіч не вдоволяє ся опублікованєм якогось одного тексту по одному рукопису, як се робили російські вчені, котрі вважали конечним копіювати даний текст во всіми навіть очевидними писарськими похибками. Він користує ся всіми досі опублікованими і деякими старими рукописними текстами на те, щоби на йіх підставі зложити повний, поправний текст памятника, як найблизший до колишнього первопису. Призначуючи свою працю для широкої европейської (вченої) публіки він обік словянського тексту дає також німецький его переклад. Ділячи слов. текст на глави відповідно до поділу заведеного Тішендорфом в его виданю грецького тексту сего твору проф. Ягіч порівнує главу за главою словянський текст з грецьким і доходить ось до якого цікавого спостереженя: від початку аж до вигнаня Адама з раю (гл. 1—24) слов. текст ширшої редакції, хоч не зовсім докладно, та все таки держить ся досить близько грецького взірця, декуди вкорочуючи его, а декуди додаючи невеличкі нові подробиці Від гл. 25 ріжниці між слов. і грецьким текстом стають значнійші, а від гл. 28 до 39 вкл. слов. текст подає оповіданє, котрого грецький текст зовсім не знає (Адам плаче перед раєм, хоче вбити Єву, Бог віддає йім шесту часть раю на прожиток, архангел Йоіль учить Адама орати, Сатана не дає єму орати і Адам записуєсь єму своєю рукою. Адам і Єва покутують молячи ся 40 день стоячи в воді — вона в Тґрі а він у Йордані). Конець оповіданя (гл. 40—50) опять схожий з грецьким текстом. Та порівнюючи рівночасно слов. текст в латинською Vita Adae et Evae проф. Ягіч переконуєсь, що власне в тих главах, котрих нема в грецькому тексті, слов. текст досить близько підходить до латинського, з виємком уступу з Сатаною і з Адамовим рукописом, котрому аналогії нема ані в грецькім, ані в латинськім тексті. Проф. Ягіч застановляє ся близше над тим оріґінально-словянським додатком і приводить кілька аналогічних церковно-словянських текстів дуалістичного характеру, доказуючи, що уступ про Сатану в апокріфі про Адама випливає з такого самого погляду і може вважати ся вставкою богомільською. Що до решти тексту, то проф. Ягіч показує дуже правдоподібною ту думку, що словянський переводчик не робив компіляції із двох відрубних редакцій — грецької і латинської, але мав перед очима грецький текст апокріфа, в котрім були епізоди, котрих тепер нема в грецькім тексті Тішендорфа, але котрі заховали ся в латинській версії.

Далі займає ся проф. Ягіч спеціально другою редакцією апокріфа, котра без сумніву зладжена була на підставі першої, та з деякими додатками взятими з Палейі (я додав би ще Слово Меѳодія Патарського відки міг бути взятий плач Адама по вигнаню з раю). Ся друга редакція тим особливо інтересна для нас, що по думці проф. Ягіча вона повстала на р у с ь к і м грунті (стор. 51). Та мині здаєть ся, що се

твердженє не є ще доказане. За ним промовляло би те, що на Руси друга редакція була далеко більше розширена, ніж перша (южноруського списка першої редакції доси зовсім не знаємо) коли у Южних Словян, противно, доси звісні тілько списки першої редакції, а списків другої редакції зовсім не найдено. Та про те деякі язикові і інші признаки (напр. середньоболгарське: **взѧть плочѫ** — взяв плиту, таблицю, котре староруським переписачам дало причину до ріжних непорозумінь) вказують дуже на болгарське походженє сеї редакції.

В додатку до детального розбору обох редакцій апокріфа проф. Ягіч подає в перекладі ще деякі старословянські легенди про Адама, головно із Толкової Палеї, далі із Вопросоодвітів св. Григорія, Василія і Івана Богослова, із слова о св хресті болгарського попа Єремії (о голові Адамовій найденій Ісусом) і інший текст о голові Адамовій, котру демони принесли до Соломона враз з деревом, що виросло було над нею і т. д.

Дуже інтересна глава праці проф. Ягіча посвячена чеським версіям апокріфа про Адама. Старочеська література має чимало рукописів і старих друків сего апокріфа, а чеські вчені склонні приписувати йим велику міру оригінальности в обробленю теми. Проф. Ягіч виказує на підставі опублікованого доси а в части й рукописного матеріалу, що старочеські забутки сего апокріфа розпадають ся на дві групи: оповіданє про Адама схоже дуже близько з латинського версією сего апокріфа і обширний роман звісний під назвою Solphernus (процес чортів з Богом о рід людський), в котрий вплетено також повисший апокріф; сей роман є також перекладом з латинського. Подібний, але від чеського тексту незалежний твір виданий був також у Польщи р. 1570 (передрукований краківською Академією пз. Postępek prawa Czartowskiego); се виданє інтересне для нас тим, що в него зладжений був в р. 1687 руський (правдоподібно южноруський) переклад, що находить ся в кількох рукописах перехованих у россійських бібліотеках. Таким способом на тексті сего апокріфа ми бачимо, як на нашій земли перехрещували ся релігійні і цівілізаційні впливи сходу і заходу, полишаючи по собі більш або менше виразні сліди в письменстві. Проф. Ягічу належить ся щира подяка за его прекрасну працю, котра крім важних позітівних здобутків наукових містить богато важних вказівок і перспектів для дальшої праці на тім полі. З великим зацікавленєм дожидаємо его слідуючої праці про слов. апокріфи; темою еї має бути знаменита Книга Еноха, котра заховала ся в цілости в старосербськім і южноруськім текстах, так що ся праця шановного професора буде ще важнійшим причинком також до історії нашого старого письменства.

Ів. Франко.

XVIII. Старохристіянська література.

Згадане вже у нас (Ж. і С. І.) діло А. Гарнака про старохристіянську літературу (Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius, von Adolf Harnack. Erster Theil: Die Überlieferung und der Bestand, bearbeitet unter Mitwirkung von Lic. Erwin Preuschen. Leipzig 1893) поступило о стілько на перед, що перед нами лежить

готова часть перша зложена в двох здорових томів (разом 1020 сторін). Як уже сказано в титулі, ся перша часть містить тілько бібліографічний скелет діла, показує, про які твори старохристіянськоі літератури ми маємо відомість, а що з того дійшло до нашого часу, де, коли і ким було видане або де находить ся в рукописі. В рецензії годі дати вираженє про величезну масу праці вложеної в се діло; звісно, дуже богато могли автори взяти від попередників, та все таки сама контроля того, що зробили ті попередники, доповнюванє їйх праць новійшими здобутками, сістематичність і ясність при впорядкованю величезного метеріалу чинять се діло конечним підручником для кождого, хто хоче занимати ся старохристіянською літературою. А позаяк звісно, що твори тоі літератури мали величезний вплив на початки і розвій усіх новійших літератур европейських, то легко зрозуміти вагу Гарнакового діла для кождого, но займає ся історією старших національних літератур европейських.

Треба додати, що понятє старохристіянськоі літератури автори сего діла беруть широко і дають огляд не тілько тзв. правовірноі літератури (православноі і католицькоі), але також огляд новозавітних апокріфів і літератури сектантськоі, особливо гностичноі і інших зближених до неі. При кождім творі, коли він не дійшов до нас (а таких в тій літературі дуже богато) зведені до купи всі місця сучасних або пізнійших писателів, котрі згадують про той твір або подають із него виписки; коли твір звісний, показані далі его рукописі, видання і важнійші праці про него. Цілість попереджена вельми цікавою передмовою, в котрій показано початки старохристіянськоі літератури, условини еі розвою а далі вплив, що причинили ся до знівеченя найбільшоі части і то нераз найцінійших сі творів. В перших часах христіянства, а по части й геть пізніше „писательство вважало ся ділом небезпечним, бо виглядало так, немов би то ходило о те, щоб перегнати або поправити святі книги, в котрих прецінь містила ся вже неохибна і повна правда“ (XXI). Правда, такий погляд міг запанувати тілько тоді, коли святі книги були вже готові; значить, перед тим писательство цінити ся мусіло дуже високо, бо панувала віра, що хто пише в ділах віри, чинить се за приводом св. Духа. Та коли пізнійше зложений був звод книг нового завіту, змушувала боротьба з поганським світом до писаня щораз то нових творів, до укладаня приписів для організації церкви, до поборюваня єресів. Та про те церков прикладала до писаного слова доволі строгу міру. „Читати більше но над те, що є в книгах канонічних — гріх“ говорили іспанські єпіскопи в спорі з Прісцілліаном, а св. Тертулліан писав різко: „adversus regulam nihil scire — omne scire est“. Що читанє єритицьких писем уважалось гріхом, про се нема що й мовити; се значить, що церква, ще сама переслідувана, вже пищила писаня і книги противні еі догмам, а пізнійше робила се сістематично. При тім з часом у ненастанних спорах вироблювали ся догми церковні, т. є. обсяг єресів збільшував ся, а обсяг правовірности звужував ся, так що твори, котрі вперед уважали ся дозволеними а то і канонічними (як деякі апокріфічні євангелія та оповіданя), з часом попадали в число єритицьких. А коли сего й не говорено явно,

як на пр. при великій части старих отців церковних, т. зв. апологетів (з них тілько Оріген признаний був опісля єретиком), то за те часто бувало так, що імя того отця повторяло ся з пошаною і честю, але єго твори попадали в забуте, або переписувались тілько шматки з них тай то з чужими приписками, або вони перероблювались і поправлялись в дусі нових догм, з котрими ті старі писателі не мали нічого спільного (XXIII—XXV). Та сего не досить. Починаючи від II. віку по Хр. назбирало ся в христ. церкві чимало важних і впливових писань без індівідуального характеру (приписи моральні, постанови що до дісціпліни і культу, але також і євангелія, доки ще не були зведені в канон, далі література св. оповідань, дійів апостольських і апокаліпс), котрі приписувано апостолам. Певна річ, що в тих творах справді лежали зерна первісної традиції, але з часом йіх перероблювано в міру потреб церкви, лишаючи при тім йіх апостольські титули. З часом ті титули почали розуміти як авторство в тіснім значіню, а коли се вже було неможливим, то ставлено в титулі бодай назву якогось ученика апостолів; т. зв. отці апостольські, patres apostolici, сталисъ таким робом авторами многих писань зложених геть-геть по йіх смерти. І ось ми одержали ряд писань буцім то зложених апостолами (в роді Doctrinae, Constitutiones, Canones apostolorum), котрим церков признає високе значіне, а котрі про те не належать до канону. Очевидна річ, що історик церкви, котрий би брав на віру титулятуру тих писань, мусів би виробити собі наскрізь фальшиве понятє про первісну історію і організацію церкви.

Дальшим важним чинником, що причинив ся до забутя і затраченя старохристіянськоі літератури, були легенди, оповіданя та житія. Певна річ, вони мали в собі зерно правди, та з часом йіх підмальовувано чим раз яркійшими красками, роблено з них правдиві романи та чудесні казки. Від IV до XI в продукція тих творів була безмірно богата; „вони були улюбленою лектурою христіян від Ірландії до абіссинських гір і від Персії до Іспанії. І комуж хотіло ся ще заглядати до скромних карт правдивоі історії церковноі, коли єго фантазія привикла до тих чудес? Дійсна історія супроти них була сіра і неінтересна. Можна сказати, що цілі покоління, цілі народи христіянські духово послінли від ярких красок сих оповідань, стратили зір не тілько для правдивого світла історії, але й загалом для світла правди“ (XXVI) В кінці починаючи з IV в. христіянські писателі чим раз частійше вживають тоі методи, що невигідні для них місця старих писателів признають або пізнійшими вставками, фальсіфікатами єретиків, або навіть допускають, що давній писатель говорив не щиро, двозначно, аллегорично і підсувають єго словам інше значіне. Се було конечне ось чому. Одною з основних догм церкви стала ся єі незмінність: церков вірить завсігди так, як вірила з початку; значить ся, те, що є тепер, мусіло бути і в початку, а коли сего нема написаного, то було в устній традиції. Таким робом історична перспектіва розвою церкви мусіла зовсім затратити ся, а писаня, котрі вказували етапи того розвою, попадали в забуте і пропадали зовсім.

Із сего короткого резюме одноі части Гарнакової передмови побачить, надіюсь, усякий, яке цікаве і важне буде ціле діло. Додам іще,

що видана тут перша часть має деяку вагу й для славістів, бо в розділі XII подано між іншими також огляд старохристіянської літератури (до собору нікейського) перекладеної на мову церковно-словянську. Огляд сей зладжений Д. Бонвечем (стор. 886—917) обіймає не тільки друки, але також рукописі. Автор користуяв ся значним числом друкованих і рукописних каталогів словянських, особливо россійських бібліотек і рукописних збірок. Спис єго хоч не повний, заслугує на повну увагу задля своєї точности і сістематичности. **Ів. Франко.**

XIX. Уклінна просьба.

Приготовуючи до друку сістематичну збірку памяток старшої южноруської літератури, а іменно апокріфів, легенд, притч, повістей і т. і. обертаю ся з уклінною просьбою до всіх Вп Земляків, що мають у своїм посіданю наші старі друки, а особливо старі рукописі, щоби зволили повідомити мене про йих зміст, а в разі, коли б у них находило ся що небудь таке, що входить у плян мого видання, щоб були ласкаві уділити міні чи то дотичний рукопис, чи докладний список із него для використаня при моїм виданю.

Для сего видання я начеркнув ось який плян:

Том I. Апокріфи Старого Завіту.

Том II. Апокріфи Нового Завіту

Том III. Тзв. Вопросо одвіли і статі есхатологічні

Том IV. Статі магічно ворожбитські і старинне природознавство.

В отсих чотирьох томах я надіюсь вичерпати той запас апокріфічної, переводної літератури, котрий обертав ся серед южноруської публіки і заховав ся в южноруських, а особливо в червоно-руських рукописах, котрі поперед усего становити будуть основу мого видання. Таким робом крім виясненя важних питань культурно- і літературно-історичних збірка моя, надіюсь, буде мати значіне також як причинок до історії розвою южноруської мови народньої і письменської

Кождий том мого видання, обему 10—15 аркушів друку, містити буде: 1) загальну передмову, в котрій показане буде значіне зібраних у книжці памяток; 2) опис рукописів, із котрих черпані тексти; 3) самі тексти з поясненями історико-літературними та бібліографічними вказівками до кождого; коли якийсь текст має ся у мене в кількох списках, що належать до одної редакції, то варіанти списків будуть подані в примітках; коли текст мають ся в ріжних редакціях, то вони будуть напечатані одна по другій або в міру потреби одна побіч другої; 4) словар важнійших слів ужитих в текстах, з узглядненем менше звичайних форм і зворотів язикових; 5) покажчик імен власних і 6) покажчик тем і предметів. Хоча перший том сеї збірки незабаром уже почне друкувати ся, то про те всеж таки я прошу Впов. Земляків допомогти міні до того, щоб видане моє з погляду на богацтво текстів, на число визисканих списків, на многоту зведених до куни варіантів а то й відмінних редакцій могло стати гідно побіч видань Пипіна, Тіхонравова, Порфірьєва і др. При браку великих рукописних збірок, якими могли хіснувати ся оті россійські вчені, при малочисленности, розсіяности та незвісности наших рукописів сили одного чоловіка за

малі на те, щоб зібрати і визискати для науки ті зостанки для нашої старовини; потрібна конче громадська поміч, щоби здобутки его пошукувано були як найменше припадкові.

Особливо прошу всіх В. П. Священників, щоб були ласкаві звідувати ся у старих дяків і інших сільських грамотіїв за такими рукописами. Надіюсь також, Що Вп. Вчителі нар. і світлійші селяне не відмовлять мині своєі помочи і зволять бодай листовно завідомляти мене де і у кого є який рукопис того рода. Імена всіх тих Вп. Добродіїв що чи то інформаціями, чи присилкою рукописів або відписів із них чи іншим яким способом причинять ся до довершеня моєі збірки, будуть уміщені при кінці передмови до кождого тому. Рукописі і книжки прислані мині будутьпо використаню звернені властителям з подякою.

Львів д. 1. мая 1895. *Др. Ів. Франко.*

Хроніка.

(**Lud.**) Дякуючи головно невтомимим заходам готови львівського фольклорного товариства, проф. А. Каліни, появив ся вже й місячник того товариства пз. Lud, organ Towarzystwa ludoznawczego we Lwowie pod redakcją Dra Antoniego Kaliny. Перший нумер містить вступне слово від редакції, далі статю Ів. Франка „Najnowsze prądy w ludoznawstwie“, читану на першім місячнім зборі товариства, гарну замітку Яна Карловича „Deska grobowa“, реферат про книгу Адальберга „Księga przysłów polskich“ А. Стшелецкого, бібліографію, огляд часописів, звістки з обсягу фольклору, квестіонар і обширне справоздане про дотеперішні справи товариства. Щиро витаємо сего нового товариша при праці над пізнанем житя людового.

(**Квестіонар.**) а) Чи є (на Україні і у Галичині) звичай що небудь робити недавно народженим або маленьким дітям, щоб у них „головка кругленька була“? — чи нема?

(Будемо дуже вдячні за усяку одповідь: чи є чи нема; бо й у тому і у другому разі се знати дуже потрібно.)

b) Звідки йде одповідь? (Визначити яко може докладнійше місто, містечко, село, губернію чи округ, про котрі одповідають.)

c) Що іменно роблять: 1) чи розтирають головку або натискують по неі пучками, або усією долонею, 2) чи чим небудь тугенько завязують?

d) У першому разі — хто се робить, коли, як і яку сторону (чи з верху у низ, чи з боку; чи вздовж головки, чи впоперек, од лоба до потилиці, чи коло ушей)?

e) У другому разі — як іменно завязують і чим? Чи не роблять за для цього яких небудь особливих пристройів. (Як що можна то найкраще було б додати до одповіді хоч аби який малюнок).

f) Які про се є народні оповіданя або забобони?

Просимо шановних Земляків засилати одповіді або до редакції або безпосередно д. Х. К. Вовкові (M. Th. Volkov, Ecole d' Anthropologie, Paris).

Дуже просимо ш. редакції українських і інших часописів на Україні і у Галичині о передрук цієї відозви.